

రెండవకూర్పు
చంద్రికా ముద్రణాలయమున
ముద్రితము
మదరాసు, మార్చి—1943.

కుమారసంభవ విషయసూచిక.

విషయము.	పు. శ్లో.	విషయము.	పు. శ్లో.
ఉపోద్ఘాతము.	v	ఇంద్రుడు కాముని స్తరించుట.	82 63
ప్రథమః సర్గః.	1	కామునిరాక.	82 64
హిమవద్వర్ణన.	1 1	తృతీయ సర్గః.	83
పార్వతి జననము.	17 21	కామసల్లాపము.	85 3
పంచభూత ప్రసన్నత.	19 23	ఇంద్రుడు కాముని నవసంతుని	} 92 12
బాల్యక్రీడ.	23 29	శివునివీఁడికి నియోగించుట.	
విద్యాప్రాప్తి.	24 30	స్థాణ్డాశ్రమమందు అకాల	} 101 24
యావనోదయము.	24 31	వసంత ప్రాదుర్భావము.	
సోందర్య వర్ణనము.	25 32	హరప్రసంఖ్యానము.	112 40
పాదాది కేశపర్యంతము.	26 33	ఆశ్రమప్రకాంతత	113 41
న రదాగమనము.	39 50	ఆశ్రమమందు కామునిప్రవేశము.	114 43
వరచింత.	39 51	సంయమస్థ శివ కర్ణనము.	115 44
వశుపతి తపము.	41 53	స్తరుడు నిష్క్రమింపడుట.	120 51
పార్వతి పరమశివుని	} 44 58	పార్వత్యాగమనము.	120 52
శుశ్రావించుట.		తదీయాలంకారాదివర్ణనము.	121 52
ద్వితీయ సర్గః.	47	తద్దర్శనముచే కాముఁడుమరల	} 123 58
తారకాసుర వీడితులై	} 47 1	ప్రత్యాశ చెందుట.	
దేవతలు బ్రహ్మం గనుట		పార్వతి శివు నుపాసించుట.	126 61
బ్రహ్మను స్తుతించుట.	48 3	శివాశీర్వాదనము.	127 63
బ్రహ్మప్రశ్నలు.	57 16	పార్వతి పద్మాక్షమాల	} 128 65
వాచస్పతి యుక్తరము.	} 65 31	యొసంగుట.	
తారకుని దుర్జయము.		శివుఁడు కైకొన నుంకించుట.	129 66
బ్రహ్మ సేనానీజననార్థము	} 76 58	కాముఁడు సమ్రోహనాస్త్ర	} 129 66
పార్వతీవరమేశ్వరుల		ము తొడుగుట.	
వివాహమును సాధిం	} 76 58	శివపార్వతులు అన్యోన్య	} 129 67
పుండ్రుల అమరుల నా		భిలాప లగుట.	
దేశించుట.			

విషయము.	పు. స్లో.
హరనేత్రశ్వాసచే కాముడు భస్మభూతుడగుట.	133 72
రతి మూర్ఖులు.	133 73
ఉనునుహిమవంతుడు ఇంటి కెత్తుకొని పోవుట.	135 76
చతుర్థః స్కంధః	137
రతి మూర్ఖులేరుట.	137 1
రతి విలాపము.	139 4
వసంతాగమనము.	151 25
పునః పరిదేవనము.	152 26
అగ్నిప్రవేశోద్భవము రతిని ఆకాశవాణి డొరార్చుట.	159 39
శివోద్వాహమందుమరుడు మరల బ్రదుకు ననుట.	161 42
పంచమ స్కంధః.	165
పార్వతి తపస్సునకుం గడంగుట.	166 2
తల్లి మాను మని బలిమాలుట.	167 3
పార్వతి తండ్రి పలన తపస్సు కై అనుజ్ఞ నొందుట.	170 8
తపఃప్రకారము.	170 9
శివుడు వైశ్విక బ్రహ్మచారి వేషమున పార్వత్యా శ్రమమునకు వచ్చుట.	187 30
అతిథి పూజ.	188 31
బ్రహ్మచారి వచనము.	188 32
బ్రహ్మచారి తపఃకారణమడుగుట.	194 39
శివుని పతిగాఁ బడయుట కని సఖి యుత్తరము చెప్పట.	205 53
బ్రహ్మచారి సంశయ ము భీనయించుట.	211 62
పార్వతి సఖిమాట నిజ మే అని బిచ్చకొనుట.	213 64

విషయము.	పు. స్లో.
బ్రహ్మచారి శివునియందు అనకర్షన కలుగుట.	214 65
పార్వతి శివమహిమను ఉగ్గడించుట	221 75
వెండియు బ్రహ్మచారి శివు నపకర్షించంగడంగుట.	228 83
పార్వతి అవలికి తొలంగ నుంకించుట.	229 84
శివుడు పార్వతికి ప్రత్యక్షమై తన్ను అర్పించుకొనుట.	230 86
షష్ఠ స్కంధః.	232
పార్వతి తండ్రి పలన దాన పూర్వకముగా తన్నుంబరి గ్రహించ శివుని వేడుట.	232 1
శివుడు సప్తర్షులను స్మరించుట.	233 3
సప్తర్షి వర్ణనము తదాగమనము.	234 4
అరుంధతి వర్ణనము.	238 11
సప్తర్షులు శివుని పొగడుట.	240 16
పరమేశ్వరుడు వారిని పెండ్లి రాయబారము కంటుట.	245 25
ఓషధి ప్రసవనము.	251 37
హిమవంతుడు వారిని గౌరవించి,	259 50
వచ్చినకార్య మడుగుట.	266 62
వా రతనిని పొగడుట.	268 66
వచ్చినకార్యముం జెప్పట.	272 74
కొండలరాయండు మేన కం గాంచుట.	277 85
ఆమెయు నంగీకరించుట.	278 86
మునులు సిద్ధార్థులై మూడవ నాడునివాహమనిపల్కి,	281 9
శివుని గని వృత్తాంతము నివేదించి, తమ నికేత నంబుల కేంగుట.	282 41

శ్రీ కాళిదాసుం గవికులగురువుం గూర్చి వ్రాయుచో ప్రముఖులుగా తదీయ జీవన వృత్తాంతమును తత్కృతి ప్రాశస్త్యమును వ్రాయ వలసియుండును. అందు - ప్రథమము ఇప్పటి కెవ్వరికిని తెలియకున్నది. ద్వితీయము అందులయెఱుక గలవారు వ్రాయఁదగినది. ఆ యెఱుక -

‘కాళిదాసగిరాం సారం కాళిదాసః సరస్వతీ

చతుర్భుజోఽథవా సాక్షా ద్విదు ; ర్నా న్యేతు మాదృశః.’

అని వ్యాఖ్యాతృసార్వభౌముఁడు శ్రీ మన్మల్లినాథ సూరి వక్కాణించి యుండఁగా, అస్తాదృశుల కెట్లవడును! అయినను అతఁడే వ్యాఖ్యానముఖంబుగా నేర్పినమార్గంబును తదనుగుణ మార్గాంతరంబులను అనుసరించి వెదకి నా కనిన యలంతి విశేషములను విద్యజ్ఞ నానుమోదార్థంబును విద్యార్థిజనప్రబోధార్థంబును యథామతి సంగ్రహించుచున్నాఁడ. అందును కర్మశబ్దిపరితోషకం బగు బహుళ రకా సోఽన్యోద్ధాటనంబునకుఁ జొరక, నుకు మారమతులకు రాజోపచారంబుగా పల్లవగ్రాహిమర్యాద నవలంబించెద.

1. (a) ఈ మహాపురుషుని విద్యద్యరేణ్యులు క్లాపించిన విధము.—

‘కాళిదాసకృతిః కుత్ర! కుత్ర మే బుద్ధివైభవమ్!

త దిదం వే శ్చ నేత్రేణ కుర్వే విశ్వావలూకనమ్.’

లక్ష్మీనివాసః.

‘తస్మా దాలోచితాశేష లోక కాస్త్రేణ ధీమతా

కర్తవ్యం కాళిదాసాదేః కావ్యానాం పరిశీలనమ్.’

‘కాళిదాసవచః కుత్ర; వ్యాఖ్యాతారో వయం క్వచ!

త దిదం మన్వదీపేన రాజవేశ్మప్రకాశనమ్.’

వల్లభః.

‘కవయః కాళిదాసాద్యాః, కవయో వయ మ ష్యమీ,

పర్వతే పరమాణౌ చ పదార్థకత్వం ప్రతిష్ఠితమ్.’

శ్రీ భట్టపాదాః.

‘నిసర్గామలపాశ్యస్య కాళిదాసస్య సూక్తిః

ప్రీతి మకథురసాద్రాకసు మజ్జరీష్యివ జాయతే.’

బాణః.

‘కవి రమరః, కవి రచలః, కవి రభినవ్దన శ్చ కాళిదాస శ్చ;

అన్యే కవయః కపయ, శ్చాపలమాత్రం పరం దధతే.’

‘సాకూత మధుర కోమల విలాసిని కణ్ఠకూజిత ప్రాయే

శిక్షాసమయేఽసి ముడే రకలీలా కాళిదాసోక్తిః.’

‘యే నాయోజి న వేశ్మ సిర । మర్థ విధావివేకీనా జనవేశ్మ;

న విజయతాం రవికీర్తిః । కవితా శ్రీత కాళిదాస భారవికీర్తిః.’

విహోల్ కాననము.

‘ప్రసాద హృద్యాలంకారైః స్తేన మూర్తి రభూవ్యత,
అత్యుజ్వలైః కవీంద్రేణ కాళిదాసేన వా గివ.’ పరిమళి.

‘కాళిదాసః కవి ర్భాతః శ్రీరామచరితస్య యత్,
స ఏష శర్కరాయోగః పయసః సమసద్యత.’ సోమేశ్వరదేవః.

‘కాళిదాసకవితా, నవం పయో, । మాహిషం దధి, సశర్కరం పయః,
విజమాంస, మఖలా చ కోమలా, । సంభవస్తు మమ సర్వజన్తని.’

‘యస్య శోచర శ్చివరనికః, కర్ణపూరో మయూరో,
భాసో హాసః, కవికులగురుః కాళిదాసో విలాసః,
హర్షో హర్షో, హృదయవసతిః పశ్చాత్తాణ శ్చ తాణః;
కేషాం నైషా భవతి కవితా కామినీకాతుకాయ.’ జయదేవః.

పక్షధరమిశ్ర బిరుదాంకితుఁడు శ్రీజయదేవకవి యీతనిం గవికులగురు వనియెం గదా. ఈ గురువు ఎప్పటికిని గురువే. విశిష్టుఁడును గురుతుల్యుఁడు కాలేదు. ఈయర్థ మునే ఒకకవి యిట్లు చమత్కరించినాఁడు:—

‘పురా కవీనాం గణనాప్రసక్తే । కనిష్ఠికాఽధిష్ఠితకాళిదాసా;
అద్యాఽపి తత్తుల్యకవే రభావా । దనామికా, సాఽఽధికవతీ బభూవ.’

(b) స్తుతిపద్యవసాయం లగు నొక కొన్ని సూక్తులు:—

‘అపశబ్దశతం మాఘే, భారవౌ తు శతశ్రయమ్,
కాళిదాసే న గణ్యస్తే, కవి రేకో ధనజ్ఞయః.’

‘ప్రాయోఽపశబ్దాదికృతోఽసి దోషో । న చాత్ర చిన్తో మమ మన్దబుద్ధేః,
న కాళిదాసాదిభి ర్భృషాస్తో । యోఽధ్యా కథంవా త మహం త్యజామి.’
నయచన్దః.

‘న మాఘః శ్లాఘ్యతే కైశ్చి, న్నాభినన్తోఽభినన్ద్యతే,
నిష్కలః కాలిదాసోఽసి యశోవీరస్య సన్నిధౌ.’ సోమేశ్వరః.

(c) మీమాంసకులసంయతము కాళిదాసునిసూక్తులను ప్రమాణీకరించియున్నారు:—

“ఏవం చ విద్యద్వదనా ద్విసిర్గతం । ప్రసిద్ధరూపం కవిభి ర్నిరూపితమ్—

‘సతాం హి సందేహపదేష పస్తుషు । ప్రమాణ మన్తఃకరణప్రవృత్తయః.’ ”

‘నాభిప్రరూఢామ్మరుహాసేన । సంస్తూయమానః పథమేన ధాత్రా
అముం యుగాన్తోచితయోగనిద్రః । సంహృత్య లోకాకా పురుషోఽధికేశేతే.’

(d) కవిత్వమునకు కాళిదాసు సుపమానముగాఁ జెప్పినది యని అమర నిఘాంధనము:—

‘శృత్యే హరః, వాడ్యే నస్తే, కవితాయాం వాల్మీకి వ్యాస కాళిదాసాద్యాః.’

II. ఇట్లు మహనీయుల పొగడ్డకు తావలంబులయిన యీతని గ్రంథములు:—

రఘువంశము,	} కావ్యములు.	మాళవికాగ్నిమిత్రము,	} రూపకములు.
కుమారసంభవము,		విక్రమోర్వశీయము,	
మేఘసందేశము,		అభిజ్ఞానశాకుంతలము.	
ఋతుసంహారము.		శ్రుత బోధము.	

భండస్సు

ఒకానొక బూతు ప్రహసనము,	}	కాళిదాసునకు ఆరోపితములు
జ్యోతిర్విదాభరణము,		
శత్రు పరాభవము,		
సళోదయము.		

(a) బూతు ప్రహసన కర్తృత్వము సంశయగోచరమై యున్నది.

(b) జ్యోతిర్విదాభరణము జ్యోతికృష్ణగ్రంథము. దీనిని తాను రచించినట్లు దీని శేషాధ్యాయములో కాళిదాసే చెప్పకొన్నవని యీక్రిందిట్లొకములు—మహామహోపాధ్యాయ శ్రీమ త్పండిత తారానాథతర్కవాచస్పతి వ్రాతగా ప్రకటింపబడిన మాళవికాగ్నిమిత్ర పీఠికయందు ఉదాహృతము లయి యున్నవి.—

“మత్తోఽధునాకృతి రియం సతి మాళవేంద్రే)
శ్రీవిక్రమార్కన్యపరాజవరే సమాసీత్.” ఇతి.

“ధన్వంతరి త్సవణ కామరసింహ శక్కు
బేతాలభట్ట ఘటకపకార కాళిదాసాః
ఖ్యాతో వరాహమిహిరో నృపతేః సభాయాం
రత్నాని వై వరరుచి నకవ విక్రమస్య.” ఇతి.

“యద్రాజధా న్యుజ్జయినీ మహాపురీ । సదా మహాకాళ మహేశయోగినీ.” ఇతి.

“శక్కుద్విపణ్ణితపరాః, కవయ స్త్వనేకే,
జ్యోతిర్విదాః సమభవం శ్చ వరాహపూర్వాః

శ్రీవిక్రమస్య బుధసంసది ప్రాజ్ఞబుధైః—
నై ర భ్యహం నయసఖాః కిల కాళిదాసాః.

“కావ్యత్రయం సుమతికృద్ రఘువంశపూర్వం
జాతం యతో నను కియ చుచ్చితి కమలావాదః,
జ్యోతిర్విదాభరణ కాలవిధానశాస్త్రం
శ్రీకాళిదాసకవితో హి తతో బభూవ.” ఇతిచ.

“పక్షే సింధుర దశక నామ్బర గుణై యాకలే కలా సమ్మితే
మాసే మాధవసంక్ల తేఽత్ర విహితో గ్రంథక్రయోపక్రమః.” ఇతిచ.

ఈ శ్లోకముల పాడుకవనము రఘువంశాదిక ర్తదే యని అఖండ మార్పి చెప్పేసను ఎవ్వఁడును నవ్వఁడు. ఈ గ్రంథము చేసినవాఁడును కాళిదాసనాముండే అనియు, జైమఁ డనియు తెలియవచ్చినది; ఈ శ్లోకములు జైనకల్పితములని పండితులు సిద్ధాంతించినారు.

(c) శత్రుపరాభవము స్వరకాస్త్రము. ఇందులో తానే దీనిని రచించినట్లు కాళిదాస నామకుఁడు కవి దీని యాద్యంతములందు ఇట్లు చెప్పకొనియున్నాఁడు:—

“నత్వాసురాసుర శిరోమణిరత్నరశ్మి
చిత్రికృతాఙ్గియుగళం హరి మాదిదేవం
శ్రీకాళిదాసగణకః స్వరకాస్త్రసారం
వత్స్య మ్యహం ప్రబలశత్రుపరాభవాఖ్యమ్.”
అసీత్ కశ్యపవంశజోఽర్క తనయాతీరాధివాసో ద్విజః
క్రౌతస్తార్త విచారసార చతురః శ్రీభానుభట్టః సుధీః;
తత్కుప్త్రో హరిభక్తి నిర్మలతను శ్లోతిరిద్వా మగ్రణీః
కాస్త్రం శత్రుపరాభవాఖ్య మకరోత్ శ్రీకాళిదాసః కవిః.”

ఈకవనమువలననే ఈతఁడు రఘువంశాది కర్త గాఁ డని స్పష్టము. ఈతఁ డొకగణకమా త్రుఁ డనియు ఈతనిలో కాళిదాసులు ముగ్ధు రనియు చరిత్రజ్ఞుల యభిప్రాయము.

(d) నశోదయ మను యమకకావ్యమును నారాయణపుత్రుఁడు రవిదేవుఁడు రచించినట్లు ప్రాచీనతాళపత్ర పుస్తకములందు కవినామ మగపడుటండేసి అది కాళిదాస విరచితము కా దని స్పష్టపడినది.

(e) సేతుబంధనామక ప్రాకృతకావ్యము ప్రవరసేనమహారాజార్థము కాళిదాసు చే రచించఁబడిన దని తద్వ్యాఖ్యాత రామదాసపండితుఁడు తెలుపుచున్నాఁడు:—

‘ధీరాణాం కావ్యచర్చాచతురిమవిషయే విక్రమాదిత్యవాచా
యం చక్రే కాళిదాసః కవికుముదవిధుః సేతునామప్రబంధమ్,
తద్వ్యాఖ్యాసౌప్తవార్థం పరిషది కురుతే రామదాసః స వివ
గ్రంథం జల్లాలదీనక్షీతిపతివచసా రామసేతుప్రదీపమ్.’

అని పీఠికయందు తెలిసి,—

‘ఇహ తావన్తహారాజప్రవరసేననిమిత్తం మహారాజాధిరాజ విక్రమాదిత్యాజ్ఞయా
నిఖిల కవిచక్ర చూడామణిః కాళిదాసమహాశయః సేతుబంధప్రబంధం చికిర్షు ర్ని
ర్విఘ్నసమాప్యర్థం రామచంద్రాత్త క మధుమధనరూ పాభిష్టదేవతా నమస్కా
రోపదేశ ముత్తేన మజ్జళ మాచర న్నాహ.’

అని యవతారింపినాఁడు. ఆశ్వాసాంతములందును కాళిదాసునే గ్రంథకర్తనుగా పేర్కొనియున్నాఁడు. అయినను,

‘కీర్తిః ప్రవరసేనస్య ప్రయాతా కుముదోజ్జ్వలా

సాగరస్య పరం పారం కపిసేనేవ సేతునా.’

అని బాణకవి సేతువును కాళిదాసీయముగాఁ జేర్చినక ప్రవరసేనీయముగాఁ జెప్పట లొనగుకొన్ని కారణవిశేషములచేత హైందవప్రాచీనచరిత్రశోధకులు ఈ గ్రంథమును కాళిదాసీయముగా వాఖ్యాత పౌరఃబడినాఁ డని సిద్ధాంతీకరించినారు.

(గ). ఏతత్కృతము లని సర్వసమృతము లయిన పూర్వోక్తగ్రంథములలో రూపకము లందుతారతమ్యనిర్ణయము నుకరము నుప్రసిద్ధంబును. నాయకానాయకోత్కర్ష కవనసౌ భాగ్య సీత్యుపదేశాది మహిమలంబుఁజేరి, మాళవికా విక్రమోర్వశి కాకుంఠలములు యథోత్తర శ్రేయంబులు. అందు మాళవిక రత్నావళిప్రియదర్శికల యనుకృతి నాఁ దగి యున్నది.

కావ్యములందు ఋతుసంహారము కాళిదాసుని ప్రథమకవనాభ్యాసము నందగును. మేఘసందేశము రసపరమావధియు గడిచేఁజీనకవనమును అగుటంబట్టి యాతని యుత్తర కవనములలోనిదగును. కడమరెంటను తారతమ్యనిర్ణయము దుష్కరము. కాని పెద్దలు ప్రాయితముగా కుమారసంభవమునకన్న రఘువంశమునే గణించుదురు. ఇందులకు పార్వతీ వరమేశ్వరకామతంత్ర విర్ణన విస్తరము ముఖ్యకారణముగా నుండనోవును.

III. కుమారసంభవము ప్రక్రాంతము గాన అదియే యుదాహరణముగా నీతనిప్రతి భాప్రభావము యథామతి పరామర్శనీయము:—ఈ గ్రంథమునకు మూలము శివాగ్నిలింగాదిపురాణములు. అయినను అడవిలోని పుష్పరసమునకును గిన్నెలోనిలేనీయకును, గని లోనిఱుగారమునకును పైఁడితోడవునకును, తోఁటలోని చెఱుకునకును చేతిలోని కలకండ కును, ఎట్టి భేదమో అట్టి భేదమైవేవాదిపురాణములకును కుమారసంభవప్రబంధమునకును గలదు. గ్రంథవిస్తరభయంబుచే ఆతారతమ్యము అప్రదర్శితము.

IV. ఈమహాకవియొక్క లోకోత్తర లోకవృత్తాభిజ్ఞతకు విశదీయార్థాంతర న్యాసోపమాదికముల తార్కాణమే చాలను.

(౮) సామెతలుగా పరిణమించిన కొన్ని సూక్తులు.—

- (1) కామ్యేత్ ప్రత్యుపకారేణ నోపకారేణ దుష్టనః. (69-40)
- (2) విషవృక్షోఽపి సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తు మసాంప్రతప్. (77-55)
- (3) కఠినాః ఖలు స్త్రీయః. (139-5)
- (4) శరీర మాద్యం ఖలు ధర్మసాధనమ్. (189-33)
- (5) న ధర్మవృద్ధేషు వయః సమీక్ష్యతే. (176-66)
- (6) న రత్న మన్వివృతి మృగ్యతే హి తత్. (199-45)
- (7) మనోరథానా మగతి ర్న విద్యతే. (213-64)
- (8) న సన్తి యాథార్థ్యవిదః పినాకినః (223-77)

- (9) ద్విషన్తి మన్దా శ్చరితం మహాత్మ నామ్. (224-78)
 (10) న కామవృత్తి ర్మచనీయ మిహ తే. (227-82)

(b) జ్ఞానసంభృతములయిన కొన్ని యర్థాంతరన్యాసములు:—

- (11) త్సుద్రేఽపి నూనం శరణం ప్రపన్నే మహాత్స్వ ముచ్చైశ్శిరసా మతీవ. i - 12.
 (12) అభ్యర్థనాభక్తభయేన సాధు ర్వాఢ్యస్థ్య ఽమిష్టే శ్యవలమ్బ తేఽర్థే. i - 52.
 (13) వికారహేతౌ సతి విక్రియస్తే యేషాం న చేతాంసి త ఏవ ధీరాః. i - 59
 (14) ప్రయోజనాపేక్షితయా ప్రభూణాం ప్రాయశ్చలం గౌరవ మాశ్రి లేఘ. iii-1.
 (15) ఆ శ్యప్రసిద్ధం యశనే హి పుంసా మనన్యసాధారణ మేవ కర్త. iii - 19.
 (16) ప్రాయేణ సామగ్ర్యవిధౌ గుణానాం పరాఙ్ముఖే విశ్వపుజా ప్రవృత్తిః. iii-28.
 (17) ఆత్మేశ్వరాణాం న హి జాతు విఘ్నాః సమాధిభేద ప్రభవా భవన్తి. iii - 40
 (18) న హి శ్వరవ్యావృతయః కదాచిత్ పుష్టన్తి లోకే వివరీత మర్థమ్. iii - 63.
 (19) స్వజనస్య హి దుఃఖ మగ్రతో విపృతద్వారమి వోపజాయతే. iv - 26
 (20) దయతా స్వనవస్థితం నృణాం న ఖలు ప్రేమ చలం సుహృద్భవే. iv - 28
 (21) ఆశనే రమృతస్య చోభయో ర్వశిన శ్చాముఖరా శ్చ యోనయః. iv - 43
 (22) భవన్తిసామ్యేఽపి నివిప్రచేతసాం నపున్విశేషేష్వతిగౌరవాః క్రియాః. v - 31
 (23) న కేవలం యో మహతోఽపభాష తేశ్వణోతి తస్మాదపి యః స పాపభాక్. v-83
 (24) స్త్రీ పుమా ని త్యనాన్ శైవా వృత్తం హి మహితం సతామ్. vi - 12
 (25) క్రియాణాం ఖలు ధర్మ్యాణాం సత్సత్తోఽన్య మూలకారణమ్. vi - 13
 (26) విక్రియాదై న కల్పస్తే సంబన్ధాః సదనుష్ఠితాః. vi - 29
 (27) వివియోగ ప్రసాదా హి కింకరాః ప్రభవిష్టుఘ. vi - 62

(c) పేరినలే సేతుసుకలవంటి యుపమాదికములు:—

- (28) తయా దుహిత్రా సుతరాం చకానే స్ఫురప్రభామణ్డలయా సవిశ్రీ
 విమారభూమి ర్భవమేకుశలై దుద్ధిన్నయా రత్నశలాక యేవ. (19-24)
 (29) లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం యూయం కిం బలవత్తరైః
 అపవాదై రి వోత్సగాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః? (62-27)
 (30) తస్మి న్నుపాయాః సర్వే నః క్రూరే ప్రతిహతక్రియాః,
 వీర్యవ న్తైషవధా నీవ వికారే సాన్ని పాతికే. (74-48)
 (31) సపది ముకులితాక్షీం రుద్రసంరమ్భభీత్యా
 దుహితర మనుకమ్ప్యై మద్రి రాదాయ దోర్భాష్టమ్,
 సురగజ ఇవ విభ్రల్ పద్మినీం దన్తలగ్నం
 ప్రతిపథగతి రాసీ ద్వేగదీర్ఘ కృతాక్షః (185-76)

- (32) ఇతి దేవావిముక్తయే స్థితాం రతి మాకాశభవా సరస్వతీ
శఫరీం వ్రాదశోషవిక్ల తాం ప్రథమా పృష్టి రి వాన్వకమ్పయత్. (159-39)
- (34) అలభ్యశోకాభిభ వేయ మాకృతి, రివిమాననా సుప్ర, ఊతః పితు ర్భూషే?
ఘరాభిమర్శో నతవాస్తి కః కరం ప్రసారయత్ పన్నగరత్నసూచయే. (197-43)
- (35) నివర్తయాస్తా దనదీప్సితా న్ననః; క్వ తద్విధ! న్నం క్వ చ పుణ్యలక్షణా!
అపేక్ష్యతేసాధుజనేన వైదికీశ్వకానశూలస్య న యూపసల్క్రియా (220-73)
- (36) గగనా దవత్తిర్థా సా యథావృద్ధపురస్సరా
తోయాస్తర్భాస్కరా లీప రేజే మునిఃసర్వరా. (258-49)

(d) పార్వతి కపటపటువువై శివదూషణకై కినియటయు, తొలుత అతనిని 'వేద విదాం వర' అని సంబోధించుటయు పిదప కినుకమెయి 'పటు' అనుటయు ముగ్ధం గ సానిష్కపటతా సముచితములు. అంతమాత్రము కటుత్వము వహించుమి జడశను సూచించును.

వియుక్త చక్రద్వంద్వమువై పార్వతికృప తుల్యభాగ్యతాకృత సమదుఃఖసుఖ తానుభావక మై హృదయంగమముగా నున్నది. ఇందలిరమణీయతను ముక్తుతియ్యనయు "సాయంసహారంభ చక్రవాకద్వంద్వ విరహావలూకన విశ్రమములు" అని హెచ్చరించుచున్నాడు.

V. గ్రంథ మంతయు పతితలకు ఉత్తమపుత్రోపదేశముగా నున్నది:— ఉదా హృతార్థాస్తరములయందు 1-11, 13-18, ఇవి కొన్ని యుదాహరణములు.

మఱి, బ్రహ్మ తాను పరము లిచ్చినతారకుని తాను చెఱుప ననుట, కాముఁడు ప్రభు కార్యము సాధించుటకై ప్రాణవ్యయమునకు సంపత్తము ఒడికట్టుట, శివుని ప్రణయిప్రియత్వము, రతియొక్క పత్యసురక్షి సహగమ నోద్యమమును, సంపదాపదలయందు వసంతుని మైత్రి, పార్వతి శివునిచిత్తకాఠిన్యమును నిందింపక తనరూపమునే నిందించుకొనుట, అలల యయ్య కఠోరతరతపంబు సల్పుట, పటువునకు అతిభ్యమెసంగుట, ఇంద్రాదుల త్సదైశ్వర్యముం దిరస్కరించి శివుని యర్థాంగభాగ్యమునే కోరుట, పటుదుర్వాదము నకు పరమార్థ భూత మయిన సమాధానముం జెప్పట, పటు దుర్వాదాభినివేశమునకు కిని యుట, కినిసేయు నిందింపక యవలికి తొలంగుట, భగవంతుఁడు ప్రత్యక్ష మగుడు లజ్జా హర్షంబుల మునుంగుట, దానపూర్వక పాణిగ్రహణంబునకై శివుని వేడుట, శివుఁ డంగీకరించుట, శివుఁడు సప్తర్షుల గౌరవించుట, అరుంధతిని గణించుట, సప్తర్షులయెడ హిమ పంతునివినయము, ఏవమా ద్యుదారవృత్తబోధనములు గ్రంథమున నిండియున్నవి.

VI. కవియొక్కచిత్తపరిశుద్ధియు తదుపదేశంబును తత్ప్రదృశివర్ణనలచేతను,— ఈకాలపు హింసపత్తువులు పెక్కిపెక్కి హల్లకల్లాల మగనట్టి. యంగసౌందర్య వర్ణనను

అభక్తిసేమిరాల యుల్లంపు మ్రోళ్ల యందు సయితము భక్తివల్లంబులు విలసిల్లి నిర్వహించిన మెలఁపవచేతను, — తెల్ల మగుచున్నవి. శ్రీమజ్జగద్గురు ప్రభృతుల సౌందర్యలహర్యాది గ్రంథములయందలి చిత్రశుద్ధికాణంబైనయవయవసౌందర్యవర్ణనము సయితము చెడుగని నుడువు గొడవకు ఇదాసితమన న త్వహ్ర సుంబుంబు మర్యాదలు మాఱిన వని వచించెద.

VII. కాళిదాసుని నీతిమర్త్యతకు: — 'అధ్యాపిత స్యాశనసాఽపి నీతిమ్ (87-6) అనువాక్యమును, ముఖ్యముగా అందలి యపితబ్దంబును, 'కామ్యే త్సృత్యపకారేణ' అనుసూక్తి యుం జాలును. 'అ ధోరుదేశకా దవతార్యపాదమ్' (91-11), 'ఉభే మ మాప్తే కులిశం భవాంశ్చ (92-12)' 'స చ త్వదేకేఘనిపాత సాధ్యః' (94-15), 'త వైవ నామా స్త్రగతిః కృతీ త్వమ్' (97-19), 'అహో బ తాసి స్పృహణీయపీఠ్యః' (98-21), 'హ స్తేన చస్వర్య తదక్ల మిప్తే' (99-22), — ఏవమాది మదనావర్జన ప్రకారంబును, దాన సైవ 'యంగ వ్యయ ప్రాధిక కార్యసిద్ధి' (100-23) యు - తార్కాణములు.

VIII. యోగానుకూల సంపదభిజ్ఞత - 'ప్రస్థం హిమాద్రే ర్మృగసాభి గన్ధి కింశిప్ త్వణాత్మిన్నర మధ్యవాస' (41-54), 'జగమ గౌరీ శిఖరం శిఖణ్ణికుత్' (170-7), - ఏవమాదులచేతను; యోగరహస్యాధిగమము - 'ముఖార్పితైకాంగుళి' (113-41), 'నిష్కంపవృక్షము' (113-42), 'పర్యంకబంధము' (116-45), 'స్తిమితో గ్ర తారలు' (117-46), 'మరున్నిరోధము' (118-49), 'జ్యోతిః ప్రరోహము' (118-49), ఆత్మావ లాకనము' (119-50), - అనెడు సోపానపరంపరాక్రమంబున పరమశివసంయమ హర్మ్యత లాధిరో పణంబుచేతను; శ్రుతి స్మృతి సాంఖ్య వేదాంత మర్జిత - బ్రహ్మస్త వాదులచేతను ii-4. (15), 75 (51), 94 (15), 119 (50); — తెల్ల మగుచున్నవి.

IX. కవనము: — సోపమం బయ్యె ననుపమము.

(a) పాకము మార్ద్దీకము. ఒక్కయర్థమునే యితఁడును మఱియొప్పు చేనియుం జేసిన ప్రకారముల నరసిన నితని విశేషము స్పష్టపడును.

రతివిలాపము, 152 (26)
త మవేక్య రురోద సాభృతం
స్తవసంబాధ మురో జఘాన చ
స్వజనస్య హి దుఃఖ మగ్రతో
వివృతద్వారమి వోపజాయతే.

భవభూతి. ఉ. రా. చ.
సంతానవాహి న్యసి మానుషాణాం
దుఃఖాని సద్వర్ణయియోగజాని
దృష్టే జనే ప్రేయసి దుస్సహాని
స్తోతస్సహ సైరివ సంప్లవంతే.

(b) అర్థ్యపదదృష్టి దక్క కేవలపదలాలిత్య పరాయణత్వము కనంబడదు: —

విముచ్య సా హార మహర్షునిశ్చయా విలాసయప్తి ప్రవిలంబచన్దనమ్

బభర్ష బాలారుణబభ్రు వల్కలం పయోధరోత్సేధ విశిర్ణ సంహతి. (170-8)

అపృష్టి సంరమ్భమి వామ్మువాహ మపా మి వాధార మనుత్తరజ్జమ్.

అస్తత్పరాణాం మరుతాం నిరోధాన్ని వాత నిష్క్రమ్యమివ ప్రదీపమ్. (118-48)
క్షేపయమకానుప్రాసపీడ లేదు; (నభోదయ మితనిది కాదు.)

(c) అర్థపుష్టికి ఈ తండు పెట్టినది భిక్ష:— 'అక్షవ్యయ ప్రాధికకార్యసిద్ధిః'
(100-23) అను నీ విశేషణంబునర్థములో కొంత పార్వతీపరిణయంబున నిట్లు సరసముగా
నే రచించబడినది:—

క్వాయం సుగన్ధి విశిఖః స్వదమానచాపః స్త్రీణాం పశికరణకర్తణి జాగరూకః!
క్వాసౌ లలాట నయనానల విస్ఫులిక్ల వార్తాపశేషిత పురత్రితయో మహేశః!
(d) ధ్వనివైభవమునకు శ్రీమదప్పయదీక్షితులవారిచిత్రమిహమాన సాక్షి:—

“త్రివిధం తావ త్కావ్యం ధ్వని గుణీభూతవ్య ఙ్గోవ్యక్త్య భేదాత్. యత్ర
వాచ్యాతికాయ వ్యక్త్యం స ధ్వనిః, యథా:—

స్థితాః క్షణం పక్షసు తాడితాధరాః పయోధరోత్సేధనిపాతమాణితాః

పశీషు తస్యాః స్థలితాః ప్రపేదిరే చిరేణనాభిం ప్రథమోద్భవినః. 182-24.

అత్ర తపస్యస్త్ర్యా దేవ్యా దేహోపరి నిపతితానాం ప్రథమవృష్టిబిన్దునాం త్రియాన్వభావ
పణానేన దేవ్యాః సమాధ్యుచితావస్థా వ్యజ్యతే! తథా హి:—

‘నాసాగ్రన్యస్తనయనః సంవృతాన్యః సునిశ్చలః

ధ్యాయిత మనసా దేవ మురో విష్టభ్య చాగ్రతః.’

ఇతి సమాధిమతోఽవస్థాన మాహుః. తత్ర ‘పక్షసు స్థితాః’ ఇ త్యనేన నాసాగ్రన్యస్తనయ
న తారూప మథానిమిలనం వ్యజ్యతే; సర్వభోస్థిలనే పక్షణా మూర్ధాన్వాగ్ర త్వేన,
సర్వథా నిమిలనే తేషా మసోఽగ్ర త్వేన చ, తేషు జల బిన్దునాం స్థిత్యసంభవాత్; పక్ష
భ్య శ్చ్యుతానాం తేషా మాన్యప్రవేశేన అధరోష్ఠే నిపత్య చ్యుతికథనేన సంవృతా
న్యత్వం వ్యజ్యతే; తత శ్చ్యుతానాం స్తనోత్సేధ నిపాతాదిపణానేన ఉరోవిష్టమ్భః
అలసవదవనతావస్థానే హి స్తవయో రస్తః సంకుచితాకారతయా తదుత్సేధయో స్తేషాం
పతనం న స్యాత్; కథంప్రీత తయోః పతిత్వా పశిత్రయం ప్రాప్తానా మపి పశీషు తిర్మ
గేన గమనం స్యాత్, నాభిదేశ ప్రాప్తిః; నాథౌ చ సంవృతాయాం, ప్రవేశో న స్యాత్
పక్షాధరాది పతన క్రమకథనేన చ నిశ్చలత్వం వ్యజ్యతే, ముఖాదివిచలనే సతి పక్షపతి
తానాం తేషా మధరపయోధరాదిక్రమేణ పతనాసంభవాత్; కిం వైభి రేవ విశేషణై
దేవ్యా లాకోత్తర మతిసాందర్య మపి వ్యజ్యతే; తథా హి - స్థితా ఇ త్యనేన పక్ష
ణా మవిరళతాయాః, క్షణ మి త్యనేన తేషాం మస్పృణతాయాః, పక్షపతన శిథిలవేగై
రుదబిష్టభి స్తాడనోక్త్యావధర స్యాతిసాహమర్యస్య, పక్షాధరపతనాదిభిః శిథిలవేగానాం
తేషాం స్తనోత్సేధే చూణీభావపణానేన తయో రతికాతివ్యస్య, ఉరోవిష్టమ్భోపి
పశీషు తేషాం స్థలనోక్త్యా పశీనాం విస్ఫుచ్చతాయా శ్చాభివ్యజ్జనాత్. — ఏవం వాచ్యా
తికాయ వ్యక్త్య మ త్రేతి ధ్వనే రుదాహరణ మిదమ్.”

(e) ఉన్నట్లుండిభావమునుమార్చునేర్పునుతదనుగుణవృత్తగ్రహణనైపుణియు:—

త త్ర నిశ్చిత్త్య కస్తర్ప మగమత్ పాకశాసనః

మనసా కార్యసంసిద్ధౌ త్వరాద్విగుణరంహసా.

82 (63)

అని యనుష్టుప్బిగ్ అంధ్రుండు స్వ రించినంతట, విలాసికేఖరుండు తియ్యవిల్తుండు, 'హేతు రాములు' ఉత్కంఠోత్కంఠితు లగునట్లుగా, సమిత్రముగా, మాలిన్యానీతుండై యేతెంచుతీరును పరికింపవలయును.

ఆఫ సలలితయోషి ద్భూలతాచారు శృంగం

రతివలయ పదాజ్ఞే చాప మానజ్య కణ్ఠే

సహచరమధువాస్త న్యస్త చూతాఙ్కురాస్త్రః

శతమఖ ముపతస్థే ప్రాజ్ఞాతిః పుష్పధన్వా.

82 (64)

ఇందు భావము మాటిన దని నూచించుచున్న యధశబ్దమును అరసికొనయవలయును.

వియోగినీ విప్రలాపములకు వియోగినీ వృత్త మనుత్తమము:—రతి విలాపమెల్ల ఆ వృత్తమందే రచితము. మాళవికాగ్నిమిత్రమందు అయోగ్యగ్నిమిత్ర దీనతర మదనో పాలంభ పరిదేవనము వియోగినియందే ఒనరింపఁబడినది.—

'క్వ రుతా హృదయ ప్రమాధినీ । క్వ చ లే విశ్వసనీయ మాయుధమ్!

మృదు తీక్ష్ణతరం య దుచ్యతే । త దిదం మస్తథ దృశ్యతే త్వయి.'

రఘువంశమునందు అజపరిదేవనపర మయిన 9-వ సర్గయు వియోగినియందే రచిం పఁబడినది.

భస్మీకృతమదనుండై శివుఁ డంతర్వి తుండై నయంతట, భీతిముకుళితాక్షిని తనయను హిమవంతుండు వేగమున నింటి కెత్తుకొనిపోవుట అంతకు మున్ను సర్గమెల్ల నిబద్ధం బయిన యువజాతిలోఁ గాక ద్రుతకృత్యోచిత మయిన మాలినియందు వర్ణింపఁబడినది:—'సపదిము కుళితాక్షీ' మిత్యాది 135 (76) కాకుంతలమందు తటాలన బాణమోక్షనిచారణము - 'సఖలు సఖలు బాణః' i. అనియు, నాగానందంబున తటాలన ఉద్బంధననిచారణము - 'సఖలు సఖలు ముగ్ధే' iii. అనియు, మాలినియందే చేయఁబడినవి.

వటువుకడనుండి ఎడసిపోనున్న దేవికి పరమేశ్వరుండు ప్రత్యక్ష్య మయినంతట 'ఆమె పోనుం బోక నిలవను నిలావక యుండుటను తత్సార్వప్రసక్తము సంవివా దోచితమును ఆగు వంశస్థమును మాని 'తం వీక్ష్య వేపధుమ తీ' త్యాది 230 (35) సంశ యాందోళన భావాంతర ప్రసంగోచిత వసంతతిల కావృత్తంబునం గవి వర్ణించినాడు.

X. ఇట్టి మహాకవియొక్క యంత్రప్రప్త ప్రబంధములకు పెక్కులు అనుకరణములు ఉప్పత్తిల్ల కుండునా!

(d) రఘువంశమునకు యదువంశము, మేఘదూతమునకు ఉద్ధవదూత హంసదూత

హంససందేశ పదాంకదూతాదులు పెక్కులు గలవు. మేఘదూతముతో ఎక్కడి కక్కడి కే పెనెంచిపార్శ్వభ్రమదయ మనునొకమహాకావ్యమును జీనసేనుఁ డనునొకజైనకవి రచించెను. అమోఘవర్ష మహారాజు రఘువంశ కుమారసంభవములను మిక్కిలి యనుసరించియు; పెక్కుతావుల వాక్యములకు వాక్యములు, ప్రతిధ్వనిప్రాయము లగునట్లును, బుద్ధచరితమును రచించినాఁడు.

(b) ప్రస్తుత కుమారసంభము నుపజీవించి వామనబాణుఁడు పార్వతీపరిణయ నాటకమును రచించినాఁడు. ఈఛాయలు రంగసముచితతయందును కవనమందును ప్రాయికముగా పులిని చూచి నక్కవైచికోనిన వాఁతలయట్లుండును. గ్రంథవిస్తరభయముచే బుద్ధచరితాదులందలి రఘు మేఘ కుమారసంభ వానుజీవిగ్రంథభాగములను మాని, ప్రస్తుతకుమారసంభవమునకే విప్పి యగునప్పార్వతీపరిణయము నుండి మాత్రము కొంత యుదాహరించెదః—

పార్వతీపరిణయము.	కుమారసంభవము.	పు.
‘ఆర్ద్రావరాధకలషీకృతయా కయాచి దాబద్ధరోష మభిమానవశేన ధూతః, సమైహ నేన భవతః కిల సాయకేన తస్యా విధాతు మభివాఙ్ములి చిత్తభేదమ్.’	కయాఽసి	89
‘ముఖరమధుపమాలాచారుమాఝీసనాథం త్రిభువనజయయోగ్యం చాప మంసే దధానః ముఖ ముదితవిలాసం వీక్షమాణః ప్రియాయాః సహమధు రిహ మన్దం మన్ద మాయాతి కామః.’	ఆథ సలలిత	82
‘చక్రేణ విష్ణో రసి యద్దురాపం తరస్వీశా వా శతకోటినా మే త త్సాధయేత్ పుష్పమయం త్వదస్త్ర మహా భవా నద్భుతబాహువీర్యః.’	సర్వం సఖే	92
‘మనుజో వా దనుజో వా ముని రసి వా ముగ్ధ చన్ద్రమాణో వా సురలోకసున్దరీణాం స భవతు బుధః కటాక్షశృంఖలయా.’	తవ ప్రసాదాత్	9
‘త్యజన్ యాస్యామి కార్యయ ప్రాణాన్ ప్రియతమా నపి, యశశ్శరీర మమలం లభస్తే హ్యనుషణ్ణిణః.’	స మాధవేన	100

‘వాచాలయ స్నగ కులాని వసస్త్రియాణా మజ్జూరయన్ మలయమారుతకన్దలాని సఖ్యైః ప్రసూనవిశిఖస్య భుజావలేపం సంవధన్యైః స్తద్ధు రజృమ్భత కానసేషు.’	మధుద్విరేఖః	110
‘అదాయ చాప మధిరోపితపట్టదజ్యం తస్మిన్ హిమాచల ముపేయుషి పశ్చాత్తాణే వేలాతిలజ్ఞే కి మసి ప్రణయాతిరేకా ద్వంద్వ్యాని తాల్య మభజన్త విమోహితాని.’	తం దేశ	109
‘అత్రాస్తరే హర ముపాసిత మభ్యయాసీ ద్వాసన్తికప్రసవకల్పితమణ్డనక్రీః శృంగారవీరతపసా మధిదేవ లేవ సాకం సఖభి రవనీధరరాజకన్యా.’	{ నిర్వాణ అశోక	120 121
‘త దను యుగప దీశః పార్వతీవక్త్రపద్మే స్తి తవికసితగణ్డే ప్రాహిణోష్ణోచనాని పులకితతను రన్తర్భావ మావేదయన్తి దరముదితముఖేస్తుః సా చ సప్రీడ మస్థాత్.’	{ హరస్తు విప్రుణ్వతీ	129 130
‘అరా దవశ్య దధిసంహితమోహనాన్త్రం కణాణవతంసచదకల్పితకార్తృకజ్యుష్ఠ, అకుశ్చితైకపద మశ్చితపూర్వకాయం లక్ష్మీకృతాత్మవపువం మదనం మహేశః.’	స దక్షిణా	131
‘అగత్య ఇరోభ్య మాదాయ మూర్ఖముకులిలేక్షణా నీతా నితాన్తవాత్సల్యా ద్ధౌరీ హిమవతా గృహమ్.’	స పది	135

XI. ఈ మహాకవి గ్రంథంబులయందు గుణములే గాని దోషములు లేనా యనిన కావ్యగుణదోషములకు రెంటిని ఈతని గ్రంథములనుండి ముట్టూదులు ఉదాహరణములు ప్రదర్శించియున్నారు.

(a) ముట్టూదాహృతములును వానిపై తదియవిమర్శలును:—

ప్రస్తాం నితమ్పూత్...ద్వితీయమార్మిమివ కార్తృకస్య (122-55) - అత్ర ద్వితీయత్వమాత్ర ముత్పేక్ష్యం, మార్మిం ద్వితీయా మితి యుక్తః పాఠః.

వపు ర్విరూపాక్షమ్ (219-72) - ఆ ల్రాలక్షితా జని రితి వాచ్యమ్.

త ద్దచ్చ సిద్ధ్యై...ప్రత్యయ మన్త లక్ష్యై (96-18) - ఆత్మ ధ్యై ధ్యై ఇతి కటు.

యశ్చాపురో...ధాతుమత్తామ్ (4-4) - ఆత్మ మత్తాశబ్దో క్షీబాధే నిహతార్థః.

తే హిమాలయమ్ (282-94) - ఆత్మ సర్వనామ్నః - అనేన విసృష్టాః ఇతి

తు యుక్తః సాతః.

మహిభృతః పుత్రవతోఽపి (22-27) ఆత్మ పర్యాయస్య - మహిభృతోఽసత్య
వతోఽపితి యుక్తమ్.

ద్వయం గతం సంప్రతి (218-71) - ఆత్మ త్వంశబ్దానన్తరం చకారో యుక్తః.

చన్ద్రో గతా (84-43) - ఆత్మ రాతా) పన్నస్య సంఘోచః, దివా చన్ద్రీమన
శ్చ నిష్ప్రభత్వం లోక ప్రసిద్ధ మితి న భుక్త్యై ఇతి హేతుం నాపేక్షతే.

త మవేక్ష్య రురోద సా (152-26) ఈశ్లోకము కావ్యప్రకాశ వ్యాఖ్యాత్రు
దాహృతము; ఇందుపై మమ్మటవిమర్శ - దీప్తిః పునఃపున ర్యథా కుమారసంభవే. ఇందు
ఇట్లు మమ్మటాచార్యుడు దోషోద్ఘాటనము చేసెనుగాని, ఇది లోకస్వభావోచిత మని
ఏతశ్లోచోత్తరార్థమందే సమాధానము ఉపన్యస్త మయి యున్నది. భవభూతి వాక్యం
బును తత్తుల్యార్థకముగదా.

క్రోధం ప్రభో (132-71) - ఇత్యుక్తవల్ భ్రాతృత్వాది వికారవర్జితః క్రోధః
సద్యః ఫలదః—ఇట గుణము చెప్పబడినది.

(b) క్షేమేంద్రుడు ఔచిత్యవిచారమందు విమర్శించినవి:—

బాలేష్టవక్త్రాణి (105-29) - ఆత్మ పార్వత్యాం పరమేశ్వర స్మాభిలాషశృణ్వోరే
వక్ష్యమాణే ప్రశమ ముద్దీపనవిభావభూతస్య వసన్తస్య వర్ణనాయాం కాముకత్యాధ్యా
రోపేణ వనస్ఫలీలనానాం కుటిలలోహితవలాశ కలికాభి ర్నవసంగమయోగ్యనభిక్షతా
స్యలేప్సీక్షితాని పరమా మాచిత్యచారతాం ప్రతిపాదయన్తి.

వర్ణప్రకర్షే (104-28)-ఆత్రకేవలకర్ణికారకుసుమవర్ణ నామాప్రేణవిధాత్పవాచ్యతా
గర్భే శైవ ప్రస్తుతశృణ్వోరానుపయోగినా తదుద్దీపనవిభావోచితం న కిచ్చి దభిహితమ్.

క్రోధం ప్రభో (132-71) - ఆత్మ వశ్యతో భగవత స్త్రినేత్రస్య స్తరశరనిపాత
క్షోభే వర్ణ్యమానే జన్మికారోప ప్రశమాయ 'సంహర సంహర ప్రభోక్రోధ మితి యావ
ద్వచః' ఖేదేవానాం చరతి తావద్భవనేత్రోద్భవః స వహ్నిర్నదనం భస్మావశేష మకాన్తీ'
దిత్యుక్తే సంహారావసరే రుద్రస్య భవాభిధాన మనుచిత మేవ.

(c) సరస్వతీకంఠాధరణమందు క్రీభోజమహారాజా ఉదాహరించిన శ్లోకములు

పెక్కులగుటఁబట్టి వానింగూర్చిన వ్రాతలనుమాని, జిజ్ఞాసూపయోగార్థము పండిత జీవానందపుస్తక పుటలను తెలుపుచున్నాను:—

53 స్థితాః క్షణమ్, 94 మహీభృతః పుత్ర, 97 తస్యే హిమాద్రేః, 157 మనీషితాః, 185 స త కేతి, 236 స్థితాఃక్షణమ్, 237 తతః ప్రభృత్యున్మదనా, 338 సదక్షిణాపాద, 352 యజ్ఞభిః సంభృతమ్, 372 కణ్వస్య తస్యాః, 406 దినేదినే, 412 నివార్యతామ్, 433 అరణ్యభీకాశాలి, 482 వపు ర్విరూపాక్షమ్, 482 తక్షణమ్, 485 ఆలంబివాచేన, 565 హరస్త, 566 వివృణ్వతీ, 567 తం వీక్ష్య, 585 హిమవ్యపాయాత్, 583 తీవ్రాభివృద్ధ, 590 ఏవంవాదినీ, 614 ఇయం మహేష్విప్రభృతీక, 625 కపాలకణ్డవాః, 668 అశోకనిర్భస్మిత, 688 ఆవర్జితా, 688 కణ్వస్య, 651 పత్యుశ్శిరః. 651 మద్వాకీనీ, 661 హృదయే వస సీతి, 667 మధుద్విరేభః, 667 దదౌ సరః, 668 గీతాస్తరేషు, 668 పర్వాస్త, 691 ఇయమేత్య, 696 అద్యప్రభృతి, 705 అఖణ్డితమ్, 732 అనేన కల్యాణి, 749 తాం నారదః, 752 యథాశ్రుతమ్, 752 ఆలంబివాచేన.

(d) దరిద్రకవి యొకఁడు కాళిదాసునకు లోకజ్ఞానము చాల దని యిడినమొఱు:—

‘ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే । నిమజ్జ తీన్ద్రో రితి యో బభాషే

నూనం న దృష్టం కవినాఽపి తేన । దారిద్ర్య దోషో గుణరాశినాశీ.’

XII. కాళిదాసుకాలము క్రీ.శ. పూర్వము 56 వ సంవత్సర మని చారిత్ర వేత్తల యాధునికసిద్ధాంతము. గ్రంథవిస్తరభయంబునంజేసి దానిని చర్చించబుంపితముం గావించకున్నాడ.

XIII. ప్రస్తుతకావ్యముపై వ్యాఖ్యానములు పెక్కులు కలవు. అన్నిటను మట్టి నాథుని సంజీవనియే యుత్కృష్టము. ఈ మహావిద్వాంసుఁడు క్రీ. శ. 14 వ శతావధమున నుండె నని చరిత్రజ్ఞుల యభిప్రాయము.

వే. వేంకటరామశాస్త్రి.

శ్రీ. కు మార స ం భ వ మ్.

ప్రథమ స్కంధః.

అస్మ్యుత్తరస్యాం దిశి దేవతాత్మా హిమాలయో నామ నగాధిరాజః
పూర్వాపరౌ వారినిధీ విగాహ్య స్థితః పృథివ్యా ఇవ మానదన్డః. 1

టీక.— ఉత్తరస్యాం దిశి = ఉత్తర దిక్కునందు, దేవతాత్మా - దేవతా=వేల్పు-
అత్మా=అధిష్ఠాతగాఁగలవాఁడు, హిమాలయః - హిమ=మంచుయొక్క-అలయః = ఇల్లు,
నామ=అని ప్రసిద్ధుడయిన, నగ అధిరాజః = కొండల రారాజు, పూర్వ అపరౌ వారినిధీ=
తూర్పుపడమరల సముద్రములను, విగాహ్య=చొచ్చి, పృథివ్యాః = భూమియొక్క,
మానదన్డ ఇవ=కొలకఱయో యనునట్లు, స్థితః=ఉన్నట్టివాఁడు, అస్తి=కలఁడు.

తా.— ఉత్తరదిక్కున దేవతాత్మయై మంచునకు ఇల్లు అని పేరు పొందినట్టిది
కొండల చక్రవర్తి కలదు. అది తూర్పుపడమరల సముద్రములలోనికి వ్యాపించి భూమియొ
క్క నైకాల్యమునకు సరిపడిన కొలకఱయో యన నొప్పుచున్నది.

వ్యాఖ్యా.

మాతాపితృభ్యాం జగతో నమో వామాధకానయే
సద్యో దక్షిణదృక్పాతసంకుచద్వాదృష్టయే
అస్తరాయతిమిరోవశాన్తయే శాన్తపావన మచిన్త్యవై భవమ్
తం నరం వపుషి కుజ్జరం ముఖే మన్తహే కి మపి తున్దిలం మహాః.
శరణం కరవాణి శర్తదం లే చరణం వాణి చరావరోపజీవ్యమ్
కరుణామస్మయైః కటాక్షపాతైః కురు మా మమ్మ కృతార్థసార్థవాహమ్.
ఇ హాన్వయముఖే నైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయలే మయా,
నామూలం లిఖ్యలే కింశ్చి న్నానపేక్షిత ముచ్యలే.
భారతీ కాలిదాసస్య దుర్వాఖ్యా విషమూర్ఛితా
ఏషా సంజీవినీ వ్యాఖ్యా తా మ ద్యోజ్యజీవయిష్యతి.

అథ తత్రభవాత్ కాలిదాసః కుమారసంభవాఖ్యం కావ్యం చికిషుః 'అశీ
ర్షమస్మి'యా వస్తునిర్దేశో వా పి తస్య ఖమ్' ఇతి శాస్త్రాల్ కావ్యాదౌ వక్ష్యమాణం

భావానుగుణం వస్తు నిర్దిశతి - అన్నీ లి. — ఉత్తరస్యాం దిశి - అనే నాస్య దేవభూమిత్యం
 నూచ్యతే, దేవతాఽఽత్తాఽధిష్ఠాతా యస్య సః - ఏలే నాస్య వత్సమాణ మేనకాపరి
 ణయ పార్వతీజననాది చేతనవ్యవహారయోగ్యత్వసిద్ధిః సూచితా, హిమ స్థాలయః స్థాన
 మితి హిమాలయః - హిమాలయో నామ హిమాలయ ఇతి ప్రసిద్ధిః, అధికోరాజాఽధి
 రాజః * 'రాజాహంసఖభ్య వృచ్' - న గచ్ఛ స్తీతి నగా అచలాః - తేషా మధిరాజో
 నగాధిరాజో ఽస్తి, కథంభూతః పూర్వాపరా ప్రాచ్యపశ్చిమా, వారినిధీ సముద్రా,
 విగాహ్య ప్రవిశ్య, అత ఏవ పృథివ్యా భూమే, ర్వానం వాస్తాదినా పరిచ్ఛేదః * భావే
 ల్యుట్ - తస్య దణ్డః - యద్వా - మీయతేఽనే నేతి మానమ్ * కరణేల్యుట్ - స
 చాసౌ దణ్డ శ్చ స ఇవ స్థితః - ఆయామపరిచ్ఛేదకదణ్డ ఇవ స్థిత ఇత్యర్థః, పూర్వాపర
 సాగరావగాహిత్యం చాస్య హిమాలయ స్థా స్త్యేవ, ఉక్తం చ బ్రహ్మాపురాణే -

‘కైలాసో హిమవాం వైష్వ దక్షిణే వర్షవర్షతో’

పూర్వపశ్చిమా వేతా వణవాస్త రుపస్థితౌ.’

అత్ర హిమాచల సోభయాద్ధివ్యాప్తిసామ్యా వ్తానదణ్డత్వే నోత్పేక్షణా దుల్
 ప్రేక్షాంకారః - ‘ప్రకృతేఽప్రకృతగుణక్రియాదినంబద్ధా దప్రకృతత్వేన ప్రకృతస్య
 సంభావన ముత్పేక్షా’ ఇ త్యులంకారసర్వస్వకారః.

అస్తిక్ సర్గే ప్రాయేణ వృత్త ముపజాతిః - క్వచిద్విన్ద్యవజ్రోపేన్ద్యవజ్రే చ -
 తల్లక్షణం తు -

‘సౌదిన్ద్యవజ్రా యది తౌ జగౌ గః, ఉపేన్ద్యవజ్రా జతజాస్తతో గౌ,

అనన్తరోదీర్ఘలక్ష్యభాజౌ పాదౌ యదీయా వుపజాతయ స్తాః.’ ఇతి.

యం సర్వజైలాః పరికల్ప్య వత్సం మేరౌ స్థితే దోగ్ధరి దోహదక్షే

భాస్వన్తి రత్నాని మహాషధీ శ్చ పృథుపదిష్టాం దుదుహు ర్ధరిశ్రీమ్

టీక. — యమ్ = ఆహిమవంతుని, సర్వజైలాః = అన్నికొండలును, వత్సం = దూడ
 నుగా, పరికల్ప్య = చేసినవై, మేరౌ = మేరుపర్వతము, దోహ దక్షే - దోహ = పిదుకుట
 యందు - దక్షే = నేర్పరియైన, దోగ్ధరి = పిదుకువాడుగా, స్థితే సతి = నిలిచి యుండగా,
 పృథుపదిష్టామ్ - పృథు = పృథుచక్రవర్తిచేత - ఉపదిష్టామ్ = ఇట్టిదని తెలుపబడిన,
 ధరిశ్రీమ్ = భూమిని, భాస్వన్తి = వెలింగెడు, రత్నాని = మణులను, మహాషధీః = గొప్ప
 యోషధులను (మొలకలను), దుదుహుః = పిదికిరి.

తా. — పూర్వము పృథుచక్రవర్తి, యిగోవు భూదేవి సుమా యని, బోధింపఁగా
 కొండలన్నియు ధేనురూప యయిన భూమిని, హిమవంతుని దూడనుగాఁ జేసి, మేరుపును
 గొల్ల వానినిగాఁ జేసి, ప్రకాశమానము లయిన రత్నములను గొప్ప మొలకలను పిదికించిరి.

వ్యా.—ఇతః పరం షోడశభిః శ్లోకైః పాణ్డ్రాదిం వణికాయతి - తత్ర నగాధి
రాజత్వం నిర్వోధు మాహ - యమితి.—సర్వే చ తే శైలా శ్చ సర్వశైలాః * 'పూర్వ
కాలైక సర్వ జరత్ పురాణ నవ కేవలాః సమానాధికరణేన' ఇతి సమాసః, యం హిమా
లయం వత్సం, పరికల్ప్య విధాయ, దోహదక్షే దోహనసమర్థే, మేరా దోగ్ధరి - స్థితే
సతి * 'యస్య చ భావేన భావలక్షణమ్' ఇతి సప్తమీ, పృథూపదిష్టాం - పృథూనా
వై శ్యే - నోపదిష్టా మిద్భక్తయా ప్రదర్శితాం, ధరిత్రీమ్ - గోరూపధరా మితి శేషః -
'గా ర్భాత్వా తు వసుంధరా' ఇతి విష్ణుపురాణాత్ * 'అకథితం చ ఇతి కర్తవ్యమ్,
భాస్వన్తి చ భాస్వత్య శ్చ భాస్వన్తి ద్యుతిమన్తి - ఓషధి విశేషణం చైతత్ * 'నపుంసక
మనపుంసకేన -' ఇత్యాదినా నపుంసకైకశేషః, రత్నాని మణీన్ జాతిక్రేష్టవస్తూని చ -
ని. 'రత్నం శ్రేష్ఠే మణా వసి' ఇతి విశ్వః - ని. 'జాతౌ జాతౌ య దుత్కృష్టం త
ద్రత్న మితి కథ్యతే' ఇతి యాదవః, మహావధి శ్చ సంజీవనీప్రభృతీ శ్చ - తీరల్వేన
పరిణతా ఇతి శేషః - 'తాః తీరపరిణామినిః' ఇతి విష్ణుపురాణాత్, దుదుహుః *
'దుహియాచి - ఇత్యాదినా దుహే ద్వికర్తృకత్వమ్ - అత్ర ప్రయోజకత్వేఽపి శైలా
నాం 'పశ్చచ్ఛిర్హైలైః కషణతి గ్రామం గ్రామణీః' ఇతిపత్ తస్యమర్థాచరణాత్ కర్తృ
త్వేన వ్యవదేశః * దుహేః స్వరితేష్టేఽప్యకర్తృభిప్రాయవివక్షాయాం పరిష్టే పదమ్;
అ త్రాశ్చే ప్రమాణమ్.

'గా ర్భామి, రచలా స్సర్వే కర్తారో, ౭త్ర పయాంసి చ

ఓషధ్యశ్చైవ భాస్వన్తి రత్నాని వివిధాని చ,

వత్స శ్చ హిమవా నాసీ, ష్టోగ్ధా మేరు ర్నహగిరిః.' ఇతి;

ఏతేన వత్సస్య మాతుః ప్రేమాశ్చదత్వా దస్య సారగ్రాహిత్యం గమ్యతే; తథా చాస్య
సగస్య రత్నవిశేషభోక్తృత్వా న్నగాధిరాజత్వం యుక్త మితి భావః.

అత్ర హిమద్వర్ణనస్య ప్రకృతత్వాత్ తద్గతౌషధిరత్నానాం ద్వయానా మపి
ప్రకృతత్వాత్ తేషాం దోహనక్రియారూప సమానధర్మ సంబధ్ధా దౌపమ్యస్య గమ్య
త్వాత్ కేవలప్రాకరణికవిషయ స్తుల్యయోగితా నా మాలంకారః - త దుక్తమ్.

'ప్రస్తుతానాం తథాఽన్యేషాం కేవలం తుల్యధర్మతః

దౌపమ్యం గమ్యతే యత్ర సా మతా తుల్యయోగితా.'

స చాత్ర రూపకపరిణామాద్యలంకారశబ్దా కార్యా - తేషా మారోపమాలత్వాత్ -
హిమ హేమాచలాదిభు వత్సత్వ దోగ్ధృత్వాదీనా మాగమసిద్ధత్వే నానారోప్యమాణ
త్వా దితి.

అనస్తరత్నప్రభవస్య యస్య హిమం న సౌభాగ్యవిలోసి జాతమ్

ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జ తీర్థోః కిరణే ష్వి వాఙ్ముఖిః॥3

టీక.—అన...స్య - అనస్త = అంతములేని - రత్న = శ్రేష్ఠవస్తువులకు - ప్రభ వస్య = జన్మకారణమయిన, యస్య = ఆ ఈహిమవంతునికి, హిమం = మంచు, సౌ...సి - సౌభాగ్య = సౌఖ్యము - విలోసి = పోగొట్టునది, న జాతం = కాదాయెను; హి = ఏల యనఁగా, గుణ సన్నిపాతే = గుణములయొక్క మొత్తములో, ఏకః, దోషః = ఒక్క తప్పు, ఇర్థోః = చంద్రునియొక్క, కిరణేః = వెలుగులలో, అఙ్ముఖ = మచ్చయుం బోలె, నిమజ్జతి = మునిగిపోవును.

తా.—లెక్కలేని శ్రేష్ఠవస్తువులకు పుట్టినిల్లయిన యా హిమవంతునికి మంచునలన సౌం పేమియు తఱుంగ దాయెను, ఏలన, లోకములో అనేకగుణములమొత్తములో ఒక్క దోషము లెక్కకు రాదు గదా; చంద్రునివెలుగులలో మచ్చ లెక్కకు రామియే యందులకు ఉదాహరణము.

వ్యా.—నమ హిమదోషదూషితస్య త స్యాత్యస్త మనభిగమ్యత్వాత్ శ్విత్రీణ ఇవ సర్వ మపి సౌభాగ్యం విఫల మి త్యాశ జ్ఞాన్యహ - అనస్తేతి—ప్రభవ త్యస్తాదితి ప్రభవః కారణమ్ - అనస్తానా మపరిమితానాం - రత్నానాం శ్రేష్ఠవస్తునాం - ప్రభవస్య, యస్య హిమాద్రేః, హిమమ్ కర్తృ, సుభగస్య భావః సౌభాగ్యం * 'హృద్భగసిద్ధవై పూర్వపదస్య చ' ఇ త్యుభయపదపృథ్విః - త ద్వీలుమ్న తీతి సౌభాగ్య విలోసి సౌందర్యవిఘాతకం, న జాతం నాభూత్, తథా హి, ఏకో దోషో గుణసంనిపాత ఇర్థోః కిరణే వ్యక్తు ఇవ, నిమజ్జతి అస్తరీయత ఇత్యర్థః; న హి స్వల్పా దోషోఽమిత గుణాభిభావక ఏవ - కిం తు కశ్చి ద్విఘాతకాదివ ద్దృశై రభిభూయతే - అన్యథా సర్వరమ్యవస్తుహానిప్రసక్తా దితి భావః.

అత్రోపమానుప్రాణితోఽర్థాంతరన్యాసోఽలంకారః - తల్లక్షణం తు—

'జ్ఞేయః సోఽర్థాంతరన్యాసో వస్తు ప్రస్తుత్య కించన

తత్సాధనసమర్థస్య న్యాసో యోఽన్యస్య వస్తునః.' ఇతి దణ్డీ.

య శ్వాప్సరోవిభ్రమమజ్జనానాం సంపాదయిత్రిం శిఖరై ర్భిభర్తి

వలాహకచ్ఛేదవిభక్తరాగా మకాలసంధ్యా నివ ధాతుమత్తామ్. 4

టీక.—(కిం) చ = మఱియు, యః = ఆ హిమవంతుడు అప్ప...త్రీమ్ - అప్పురః = అచ్చులయొక్క - విభ్రమ = విపర్యాసముతోడి - మజ్జనానామ్ = అలంకారములను - సంపాదయ త్రీమ్ = సమకూర్చునదియు, వలా...మ్ - వలాహక =

మేఘములయొక్క - ఛేద = తునియలయందు - విభక్త = సంక్రమితమయిన - రాగామ్ = ఎఱుపు గలదియు, ఐన, ధాతుమత్తామ్ = సిందూరాదులు కలిగియుండుటను (సిందూరాదులనే అనుట), అ కాల సంధ్యామ్ ఇవ = కాలనియమము లేని సంజకెంజాయనుం జోలె, శిఖరైః = అగ్రములయందు, = విభర్తి = నహించుచున్నది.

తా. — ఆ హిమవంతుని శిఖరములయందు సిందూరాది ధాతువులయొక్క యెఱుని కాంతి సంధ్యారాగమువంటిది సంధ్యాకాలము కానప్పుడు సయితము అకాశమున పర్వచుండును. దానిం గని యచ్చరలు సంధ్యాకాలము కానప్పుడు సయితము సంధ్యాకాలమయిన దని భ్రమపడి, తాము గాత్రిభోగములకై అలంకారములు చేసికొనుటకు కాలమతీత మయిపోవు నని తలచి త్వరపడి తబ్బిబ్బుగా అలంకరించుకొనుటలో అందెలు చేతులకు ఒడ్డాణము కరమునకు తొడుగుకొనుటవంటిపొరలబాటులను గావించురు.

వ్యా. — యశ్చేతి. — కిం చేతి చకారార్థః, యో హిమప్రిః, అపసరసాం, విభ్రమమన్జనాని విలాసాలంకరణాని - అథవా విభ్రమో విపరీతస్యాసః - వి. 'విభ్రమస్త్యరయాకారే భూషాస్థానవివర్ణయే' ఇతి దశరూపకాత్ - తేన మన్జనాని - తేషాం, సంపాదయత్రీమ్ - ఏతద్ధాతురాగదర్శిన్యోఽపసరసః సంధ్యాభ్రమేణ ప్రసాధనాయ త్వరంత ఇతి భావః - తథాత్వే భ్రాన్తిమదలంకారో వ్యభిచే * 'కర్తృకర్తృణోః కృతి' ఇతి కర్తృణి షష్ఠీ, వారిణాం వానాకా ఐలాహకా మేఘాః * పృషోదరాదిత్వాల్ సాధుః - తేషాం ఛేదేషు ఖణ్డేషు - విభక్తః సంక్రమితో - రాగో యయా తామ్ - ఏతే నాదై రభ్రజ్జుషత్వం గమ్యతే, ఇదం విశేషణ్యయం సంధ్యాయా మపి యోజ్యమ్ - తస్య భావో ధాతుమత్తా - తామ్ - ధాతుయోగిత్య మిహిసంబంధోఽపి వాచ్యార్థః * 'సమాసకృత్తది తేషు సంబంధాభిధానం భావప్రత్యయేన' ఇతి వచనాత్ - లక్షణయా నిత్యానువర్తక ధాతు మి త్యర్థః, అకాలసంధ్యామివ అనియతకాలప్రాప్తసంధ్యామివ, శిఖరైః శృంజైః, విభర్తి ధత్తే.

అత్ర సన్ధ్యాశబ్దస్య జాతివాచిత్యా జ్ఞాతుమైష్టేతా.

ఆమేఖలం సఞ్చరతాం ఘనానాం ఛాయా మధస్మానుగతాం నిషేవ్య ఉద్దేజితా వృష్టిభిః రాశ్రయంతే శృంజాణి య స్యాతపవన్తి సిద్ధాః.

టీక. — సిద్ధాః = అణిమాదిసిద్ధులును ఒక తెగదేవయోనులును, ఆమేఖలం = కొండనడిమివరకును, సంచరతాం = తిరుగులాడుచుండెడు, ఘనానాం = మేఘములయొక్క, ఛాయా = నీడను, అథః సాయగతామ్ = క్రింది దరులను పొందియున్న దానిని,

నిషేవ్య = అనుభవించి, వృష్టిభిః = వానలచేత, ఉద్వేజితాః సస్తాః = చీకాకుపెట్టుబడినవారై, యస్య = ఆ హిమవంతునియొక్క, ఆతపవన్తి = ఎండగలవైన, శృంగాణి = అగ్రములను, ఆశ్రయన్తి = చేరుదురు.

తా.—హిమవంతునినడుమువఱకు మేఘములు సంచరించుచుండుటం జేసి, సిద్ధులు క్రిందిచటియలందు ఆ మేఘముల నీడను అనుభవించుచు ఉండి, తటూలన వర్షము కురియఁగానే అబాధ తప్పించుకొనుటకై ఎండకలిగిన పైజిభరములకు పోవుదురు.— హిమవంతుఁడు మేఘమండలమునకన్న ఎంతయు నున్నతుఁడు - అని భావము.

వ్యా.— ఆ మేఘల మితి.—సిద్ధా ఆణిమాదిసిద్ధా దేవయోనివిశేషా శ్చ - సి. 'పిశాచో గుహ్యకః సిద్ధో భూలోఽమీ దేవయోనయః' ఇ త్యుపరః, ఆ మేఘలాభ్య ఆ మేఘలం నితమ్నపర్యంతమ్ - సి. 'మేఘలా భిజ్జబద్ధే స్యాత్ కాశ్చీతైలనితమ్నయోః, ఇతి విశ్వః * 'అజ్ఞ మర్యాదాభివర్జితః' ఇ త్యవ్యయీభావః, సంచరతాం, ఘనానాం మేఘానా - మధస్సాహని మేఘమణ్డలా దధస్తానిగతాం ప్రాప్తామ్ * 'ద్వి తీయా శ్రితాతీతపతితగతాశ్చస్తప్రాప్తాపన్నైః' ఇతి సమాసః, ఛాయా మనాతపమ్ - సి. 'ఛాయా సూర్య ప్రియా కాన్తిః ప్రతిబిమ్బ మనాతపః', నిషేవ్య, వృష్టిభి, రుష్వేజితాః క్లేశితాః సస్తాః - సి. 'ఉద్వేగః స్తిమితే క్లేశే భయ మధరగామిని' ఇతి శబ్దార్ణవః, యస్య హిమాద్రే, రాతపవన్తి సాతపాని, శృంగా, ఆశ్రయన్తే ఆశ్రయస్థితా ఇ త్యర్థః; అతిమేఘమణ్డల మ స్యాన్నత్య మితి భావః.

పదం తుషారస్రూతధౌతరక్తం యస్మిన్నదృష్ట్వాఽపి హతద్విపానాం

విదన్తి మాన్దం నఖరన్ధ్రము కై ర్ముక్తాఫలైః కేసరిణాం కిరాతాః. 6

టీక.—యస్మిన్ = ఆ హిమాద్రియందు, కిరాతాః=బోయలు, తుషా...రక్తం-తుషార = మంచుయొక్క - స్రుతి = ఓడికలచేత - ధౌత = కడుఁగఁబడిన-రక్తమ్ = నెత్తురుగలదైన, (ఆహేతువుచేతనే కనఁబడనిదైన), హతద్విపానాం-హత = చంపబడిన-ద్విపానాం = వినుఁగులుగలవైన (అప్పుడే యేనుఁగులను చంపిన), కేసరిణాం = సింహములయొక్క, పదం = జాడను, అదృష్ట్వా అసి = చూడకపోయినను, నఖ...కైః - నఖ = గోళ్లయొక్క - రన్ధ్రం = దోసెలచేత - ముక్తైః = పదలఁబడిన, ముక్తాఫలైః= ముత్తైములచేత, మాన్దం = దానిని, విదన్తి = తెలిసికొందురు.

తా.—ఆ హిమాలయమందు, కిరాతులు అప్పుడే యేనుఁగును చీల్చిపోయిన సింహమును చంపుటకై నెదకుచు ఏనుఁగునెత్తుటితోడి యా సింగంపు జాడను బట్టి దాని గుహకుం బోవునపుడు, మధ్యలో మంచు కరఁగి పాడెడు జాబుచేత ఆ నెత్తుటి

జాడ కరంగిపోయి అగపడకపోయినను, అటు నటు ఆసింగముయొక్క దోనలవంటిగోళ్ల లూనుండి రాలిన యేనుగుముత్రములం గన్న వారయి, సింగము పోయినదారిని తెలిసిగొందురు.

వ్యా.—పద మితి.—యస్మిన్నద్రౌ, కిరాతా, స్తుషార స్తుతిభి హిమనిష్యున్ దైః - ధాతం త్ఖాలితం - రక్తం శోణితం యస్య తత్తథోక్తమ్, అతో దుర్గ్రహ మితి భావః, హతా-ద్విపా గజా - యైస్తేషాం హతద్విపానాం, కేసరిణాం సింహానాం, పదం పాద ప్రక్షేపస్థాన, మద్యష్టాఽపి నఖరన్ధ్రై ర్నఖద్రోణిభిర్దుక్తై, ద్వికాఫలై, ర్దాగం, విదన్తి జానన్తి; అత్ర వ్యాధాః సింహాఘాతినో గజేస్త్రా శ్చ ముక్తాకరా ఇతి భావః -

‘కర్షిన్ జీమాత వరాహ శఙ్ఖ మత్స్యాఽపి శుక్త్యుద్భవ వేణుజాని ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాం తు శుక్త్యుద్భవ మేవ భూరి.’

న్యస్తాక్షరా ధాతురనేన యత్ర భూర్జత్వచః కుజ్జరబిస్తుశోణాః

ప్రజన్తి విద్యాధరసున్దరీణా మనన్తలేఖక్రియ యోపయోగమ్. 7

టీక.—యత్ర = ఆ హిమవత్పర్వతమునందు, ధా...నేన - ధాతు = సిందూరాది గైరిక ద్రవ్యములయొక్క - రనేన = ద్రవముతో, న్య...రాః - న్యస్త = ఉంపఁబడిన (ప్రాయఃబడిన) - అక్షరాః = వర్ణములు గలవియు, కు...ణాః - కుజ్జర = ఏనుగుల యొక్క - బిస్తు = పొడలవలె - శోణాః = ఎఱ్ఱనివియు, ఐన, భూర్జత్వచః = భుజపత్రవృక్షములపట్టలు, విద్యాధరసున్దరీణాం = విద్యాధరాంగనలకు, అన...యా - అనన్త = మదనసంబంధమైన - లేఖ = జాబులయొక్క - క్రియయా = చేత చేత - (వలరాచజాబులుగా చేయఁబడుటచేత), ఉపయోగం ప్రజన్తి = అక్కఱకు వచ్చును.

తా.—సామలయమందు, ఏనుగుపొడలు ఏ యెఱుపో ఆయెఱు వయిన భూర్జ పత్రవల్కులములను విద్యాధరాంగనలు, తమ స్త్రీయులకు సిందూరాదిగైరికములతో చేసిన సిరాతో మరునిజాబులు వ్రాయుటకు కాగితములుగా ఉపయోగింతురు.

వ్యా.—న్యస్తాక్షరేతి — యత్ర హిమాద్రౌ, ధాతురనేన సిందూరాదిద్రవేణ - ని. ‘శృక్లోరాదా విషే ఏర్ష్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః’ ఇ త్పుమరః, న్యస్తాక్షరా లిఖ తవర్ణా, అత ఏవ కుజ్జరస్య - యే బిన్దవః ఏయోవిశేష భావినః పద్మకాఘ్వాః - ని. ‘పద్మకం బిన్దజాలకమ్’ ఇ త్పుమరః - త ఇవ శోణా రక్తపర్ణాః - లిఖతభాగే ప్వితి కేషః, భూర్జత్వచో భూర్జపత్రవల్కులాని - ని. ‘భూర్జపత్రో భుజో భూర్జో మృదుత్వక్ చర్మికా అపి’ ఇతి యాదవః, విద్యాధరసున్దరీణామ్, లిఖ్యన్తే యేషు తేలే ఖాః పత్రికాః - అనన్తస్య లేఖాః - తేషాం - క్రియయా కామవ్యజ్ఞకలేఖకరణే నేత్యు ర్భి, ఉపయోగ ముపకారిం, ప్రజన్తి; నివ్యాజనావిహరయోగ్యైర్యం తైల ఇతి భావః.

యః పూరయన్ కీచకరస్థభాగాన్ దరిముఖోత్తేన సమీరణేన

ఉద్ధాస్యతా మిచ్ఛతి కిన్నరాణాం తానప్రదాయిత్య మివోపగన్తుమ్. 8

టీక — యః = ఆహిమవంతుడు, ద...న - దరి = గుహయ నెడు - ముఖ = నోటి నుండి - ఉత్తేన = లేచునట్టి, సమీరణేన = గాలితో, కీ...న్ - కీచక = బొంగువెదుళ్ల యొక్క - రస్థి = బొక్కలయొక్క - భాగాన్ = ప్రదేశములను, పూరయన్ = ఊడుచు న్నవాడై, ఉత్ గాస్యతామ్ = ఉచ్చస్థాయిలో పాడగున్నట్టి, కిన్న రాణాం = దేవగాయ కులకు, తానప్రదాయిత్యం = తానమును ఇచ్చువాడగుటను, ఉపగన్తుమ్ = పొందుటకు, ఇచ్ఛతీవ = కోరుచున్నాడో యనునట్లు ఓప్పును.

తా. — గాంధార గ్రామంబున దేవగాయకులు పాడ నున్న సమయమందు, గుహ నుండి వెలువడుగాలి నిండుటచే బొంగువెదుళ్లు శబ్దించుచుండగా, ఆహిమవంతుడు ఎట్లు ఓప్పారు ననగా, (లొకములలో పాడబోవువారికి మఱియొకడు శన నోటిగా లితో వేణు వూది తానము నొసంగువిధముగా) తానును ఆదేవగాయకులకు తాన మొసంగ గోరుచున్నాడో యనునట్లు ఓప్పారును.

వ్యా. — య ఇతి. — యో హిమాద్రిః, దరి గుహ - నైవముఖం - తస్మా దుత్తే నోత్పన్నేన * 'ఆత శ్చోపసగే' ఇతి క ప్రత్యయః' సమీరణేన వాయునా, కీచకా వేణువిశేషాః - ని. 'వేణవః కీచకా స్తే స్యు ర్భ్యే స్వన స్త్యనిలార్థతాః' ఇ త్యమరః - తేషాం - రస్థిభాగా ఇష్టిర్ప్రదేశాన్, పూరయన్ ధర్మ - వాంశికో ఽపి వంశర ధ్వాణి ముఖమారుతేన పూరయ తీతి ప్రసిద్ధిః, ఉద్ధాస్యతాం దేవయోనిత్వా దుచ్చై ర్గాంధారగ్రామేణ గానం కరిష్యతామ్ - ఉక్తం చ నారదేన -

'షడ్జ మధ్యమ నామానౌ గ్రామా గాయన్తి మానవాః,

న తు గాంధారనామానం, ప లభ్యో దేవయోనిభిః.' ఇతి,

కిన్నరాణాం దేవగాయకానాం, తానప్రదాయిత్యమ్ - తానో నామ స్వరాస్తర ప్రవతకాతో రాగస్థితి ప్రవృత్త్యాదిహేతు రంశావరనామా వంశవాద్యసాధ్యః ప్రధాన భూతః స్వరవిశేషః - ని. 'తాన స్త్వంశః స్వరో మతః' ఇ త్యభినవగుప్తః - 'గాతా యం యం స్వరంగచ్ఛేత్ తం తం వంశేన తానయేత్' ఇతి భరతః - తత్ప్రదానశీల త్వం తానప్రదాయిత్యం వాంశికత్వ, మువగన్తు మిచ్ఛ తీ వే త్యుల్లేఖః; సా చ దరి ముఖోత్తే నే త్యేకదేశవిన ర్తిరూపకోజ్జీవితా - ముఖసాధ్యత్వాత్ తానప్రదాయిత్యస్య, యత్రాపయవరూపణా దపయవిరూపణం గమ్యతే త దేశదేశవిన ర్తి రూపకమ్ - గమ్యతే చా త్రాపయవినః పుంసో రూపణం యచ్ఛబ్దసిద్ధి ప్తే హిమాద్రా వి త్యలం బహునా.

కపోలకణ్ణాః కరిభి ర్వి నేతుం విఘట్టితానాం సరళద్రుమాణాం

యత్ర స్రుతక్షీగతయా ప్రసూత సానుని గన్ధ స్సురభీకరోతి. 9

టీక.—యత్ర = ఆహిమాద్రియందు, క...ణ్ణాః - కపోల = చెక్కులయొక్క - కణ్ణాః = దురదలను, వి నేతుం = పోగొట్టుకొనుటకై, కరిభిః = ఏనుగులచేత, విఘట్టితానాం = ఒరయించిన, సరళ ద్రుమాణాం = దేవదారు వృక్షములయొక్క, స్రు... తయా - స్రుత = కాటిన - క్షీరతయా = పాలుగలవి అగుటచేతను (పాలు గాఱుటచేత), ప్రసూతః = జనించినదైన, గన్ధః = వాసన, సానుని = చఱియలను, సురభీకరోతి = తావికల వానినిగా చేయును.

తా.—ఆహిమాద్రియందు ఏనుగులు తమ చెక్కిళ్ల దురద తీటుటకై దేవదారు వృక్షములకు తమ చెక్కిళ్లను తగిలించి రా పాడినప్పుడు ఆవృక్షములనుండి పాలుగాఱి ఆ పాలపరిమళము చఱియలం దంతటను వ్యాపించుచుండును.

వ్యా.—కపో లేతి.—యత్ర హిమద్రా, కరిభి గణైః, కపోలకణ్ణా ర్గణ్ణాః కణ్ణాతీ, ర్వి నేతుం అపనేతుం విఘట్టితానాం ఘృషితానాం, సరళద్రుమాణాం సం బ్ధి, స్రుతాని కరికపోలఘృషణాత్ ఊరితాని - క్షీరాణి యేషాం తేషాం భావస్తతా తయా హేతునా, ప్రసూత ఉత్పన్నో, గన్ధః సానుని సురభీకరోతి; ఏలే నాన్య గణాకరత్వం గమ్యతే - తథా చ గణాయుర్వేదే - వి. 'హిమవద్విద్ధవృక్షములయా గణానాం ప్రభవా నగాః.' ఇతి.

వనేచరాణాం వనితాసఖానాం దరిగృహోత్సృజ్య నిషక్తభాసః

భవన్తి యత్రైషధయో రజన్యా మతైలపూరాస్సురతప్రదీపాః. 10

టీక.—యత్ర = ఆహిమాద్రియందు, రజన్యాం = రాత్రియందు, దరి...సః - దరి = గుహలనెడు - గృహ = ఇండ్లయొక్క - ఉత్సృజ్య = లోపలి ప్రదేశములయందు - నిషక్త = తగులుకొన్న - భాసః = వెలుగుకలవైన, ఓషధయః = జ్యోతిష్క త్యాది లతలు, వనితాసఖానాం = వనితానాం = అనురక్తకామినులకు - సఖానామ్ = చెలి కాండ్రయిన (అనగా ఆకామినులంగూడి క్రిడించుచున్న), వనేచరాణామ్ = కిరాతు లకు, అతైలపూరాః = నూనెయొక్కనింపు (అక్కఱు) లేనట్టి (నూనె యిడని), సురత ప్రదీపాః - సురత = మరుకేళియందలి - ప్రదీపాః = దీవియలు, భవన్తి = అగును.

తా.—ఆహిమాద్రిలో, బోయలు తమబోయలతో గుహలలోపల రాత్రుల మదన క్రిడలం దేలు సమయంబున ఆలోపలి ప్రదేశములను తమవెలుంగులతో నిండించునవైన యం దలి జ్యోతిష్క త్యాదిలతలే వారికి నూనెయొక్కఱలేని సురతదీపములుగా నుపయోగపడ్లును.

వ్యా.— వనేచరాణా మితి.— యత్ర హిమాద్రౌ, రజన్యాం, దర్శ్యః కన్ధరా
 ఏవ - గృహః - లేమమ్ - ఉత్పన్నే వ్యభ్యస్తరేషు - నివక్తాః సంక్రాంతా - భాసో
 యాసాం తా, ఓషధయ స్త్రుణజ్యోతింషి - వి. 'అగ్ని వోషధీషు చ లేజో నిధాయ
 రవి రస్తం యాతి' ఇ త్యాగము, వనితానాం సఖాయా వనితాసఖాః * 'రాజాహః
 సఖ్యేష్ట చ' - లేమమ్ రమమాణానా మి త్యర్థః, వనే చర స్తీతి వనేచరాః కిరా
 తాః * 'చరేష్టః' ఇతి టప్రత్యయః * 'తత్పురుషే కృతి బహులమ్' ఇ త్యలుక్ -
 లేమం వనేచరాణామ్, అత్రైలపూరాః అనపేక్షితత్రైలసేకా ఇ త్యర్థః, సురలే సురత
 కర్తణి - ప్రదీపా, భవంతి.

ఆ త్రైవధీ హ్వరోఽభ్యుమాణస్య ప్రదీపత్యస్య ప్రకృతసురతోపయోగత్వాత్ షరి
 ణామాలంకారః - త దుక్తమ్ - ఆరోఽభ్యుమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామః
 ఇతి; తథా ప్రదీపకారణ తైలపూరణ నిషేధా దకారణకార్యోత్పత్తిలక్షణా విభావనా
 చే త్యుభయోః సంసృష్టిః.

ఉద్వేజయ త్యజ్ఞులిపాష్టికభాగాక్ మూర్ధే శిలీభూతహిమేఽపి యత్ర
 న దుర్వహశ్రోణిపయోధరాంతా భిన్నన్తి మన్దాం గతి మశ్వముఖ్యః 11

టీక.— యత్ర=ఆహిమాద్రియందు, మూర్ధే = దారి, శిలీ...హిమే=శిలీభూత=గడ్డ
 కట్టిన-హిమే=మంచుగలదై, (అందుచేతనే), అజ్ఞు...గాక్=అజ్ఞులి=వేళ్ల యొక్కయు-
 పాష్టిక=మడమలయొక్కయు - భాగాక్ = ప్రదేశములను, ఉద్వేజయ త్యపి = క్లేశ
 పెట్టునదైనను, దుర్వహ...రాః - దుర్వహ = మోయుటకు కష్టమైన - శ్రోణి=పిఱుందుల
 చేతను - పయోధర = పాలిండ్ల చేతను - ఆర్తాః = పీడితలయిన, అశ్వముఖ్యః = కిన్న
 రాంగనలు, మన్దాం = మెల్లనయిన, గతిమ్ = నడకను, న భిన్నన్తి = మార్చరు.

తా.— ఆహిమాద్రియందు దారిలో పేరుకొన్నమంచుగడ్డ చేత కాళ్ల వేళ్లకును
 మడమలకును క్లేశ మగుచున్నను కిన్నరాంగనలు పిఱుందులయొక్కయు మంచులయొక్క
 యు బరువుమూలమున తమమెల్లని నడకను మార్చలేకుందురు.

వ్యా — ఉద్వేజయ తీతి.— యత్ర హిమాద్రౌ, శిలీభూతం ఘనీభూతం - హిమం
 యత్ర తస్మిక్, అత ఏవ, అజ్ఞులీనాం పాష్టికానాం చ - భాగాక్ ప్రదేశా, ఉద్వేజయ
 త్యతితై త్యాత్ క్లేశయ త్యపి, మూర్ధే, శ్రోణియ శ్చ పయోధరా శ్చ శ్రోణిపయోధరమ్ *
 ప్రాణ్యజ్ఞత్వా దేవద్యావః - దుర్వహేణ దుర్ధరేణ - శ్రోణిపయోధరేణ - ఆర్తాః
 పీడితాః * అజ్ఞే పూర్వా దృచ్ఛతేః క్తః * 'ఉపసర్గా దృతి ధాతౌ' ఇతి వృద్ధిః, అశ్వా
 నాం ముఖానీవ ముఖాని యాసాం తా అశ్వముఖ్యః కిన్నరప్రియః - ఉష్ట్రముఖవత్
 సమాసః - ని, 'ప్యాత్ కిన్నరః కింపురుష స్తురజ్జవదనో మయః' ఇ త్యమరః, మన్దాం

మన్థరాం, గతిం న భిష్మన్తి న త్యజన్తి త్యక్తాః; పాదపీడాకరేఽమృతభారభజ్జుర శరీర తయా న శీఘ్రం గతుం శక్యత ఇతి భావః.

ద్రివాకరా ద్రక్షతి యో గుహాసు లీనం దివా భీత మి వాన్ధకారమ్,
క్షుద్రేఽపి నూనం శరణం ప్రపన్నే మమత్వ ముచ్చైశ్శిరసాం స తీవ.

టీక.—యః = ఆహిమవంతుఁడు, దివా = పగలు, భీతమివ = భయపడినదో
యనునట్లు (దివాభీత మివ = గుడ్లగూబనుంబోలె అనియు భవ్వి), గుహాసు = గుహల
యందు, లీనః = దాగిన, అన్ధకారం = పీఠకటిని, దివాకరాల్ = సూర్యనివలన
నుండి, రక్షతి = కాపాడుచున్నాఁడు; (క్షుద్రసంరక్షణము అనుచితమను నాశంకకు
సమాధానముం జెప్పచున్నాఁడు;) ఉచ్చైశ్శిరసామ్ = ఉన్నతులయినవారికి, శరణం
ప్రపన్నే = శరణుచొచ్చినట్టి, క్షుద్రే అపి=నీచునియం దయినను, సతి ఇవ = సజ్జనుని
యందుంబోలె, మమత్వమ్ = తనవాడను నభిమానము, (అస్తీ = ఉండును).

తా.—ఆహిమవంతుఁడు పగటిని చేయువాఁడగు సూర్యనివలననుండి పగలు భ
యముచేతనో యన తనగుహలయందు దాగినపీఠకటిని (గుడ్లగూబనుంబోలె) రక్షించుచు
న్నాఁడు. క్షుద్రరక్షణము మంచిపనియా యనిన, ఉన్నతులకు శరణాగతునియందు వా
డు క్షుద్రుడయినను నిశ్చయముగా సజ్జనునియం దెట్లో అట్లే తమవాఁడను నభిమానము
ఉండును.

వ్యా.—దివాకరా దితి.—యోహిమాద్రిద్రివా దివసే, భీతం భయావిప్ల మివ-
ఉలాకమి వేతి చ భవ్వి; గుహాసు లీన, మన్ధకారం ధ్వాన్తమ్, దివా దినం కరోతీతి
దివాకర స్తస్మాద్దివాకరాల్ * ‘దివా విభా నికా ప్రభా భాస్కరాన్తా’ ఇ త్యాదినా
టప్రత్యయః * ‘భీతార్థానాం భయహేతుః’ ఇ త్యపాదానత్వాల్ పశ్చాదీ, రక్షతి
త్రాయతే; నను క్షుద్రసంరక్షణ మనర్హ మి త్యాశ జ్ఞాపి. —క్షుద్ర ఇతి.—
ఉచ్చైశ్శిరసా మున్నతానాం, శరణం ప్రపన్నే శరణాగతే, క్షుద్రే నీచేఽపి, సతి
సజ్జన, ఇవ, నూనం, మమత్వం మమాయ మిత్యాభిమానః, అస్తీతి కేవలః * మమశబ్దా
త్తప్రత్యయః. అర్థాన్తరన్యాసోఽలంకారః.

లాజ్ఞాలవిక్షేపవిసర్జితోభై రిత స్తత శ్చష్టమరచిగౌరైః

యన్యాథా యుక్తం గిరిరాజశబ్దం కుర్వన్తివాలవ్యజనై శ్చమర్యుః. 13

టీక.—చమర్యుః = సవరపు మృగములు, ఇతస్తతః = ఇటునటు, లా...తైః -
లాజ్ఞాల = తోడలయొక్క - విక్షేప = వీచుటచేత - విసర్పి = వ్యాపించుచున్న -

శోభైః = ప్రకాశముగలవియు, చ...రైః - చన్ద్ర) = చంద్రుని - మరీచి = కిరణముల
వలె గాఢః = తెల్లనివియు, (అగు), వాలవ్యజన్తైః = వెండ్రుకలపీచోపులచేత, యన్యః
ఆ హిమపంతునియొక్క, గిరిరాజశబ్దం = కొండలతోడను అనుపేరిసి, అర్థ = అర్థముతో -
యంత్రం = కూడుకొన్నదానినిగా, కుర్వన్తి = చేయుచున్నవి.

తా. — చమరీమృగములు తమతోఁకలతో భ ఇటువంటు నాడించుటచే వ్యాపిం
చుచుండగా, చంద్రకిరణములవలె తెల్లనివైన తమవెండ్రుకల పీచోపులచేత ఆ హిమపం
తునిని గల కొండలతోడ ననుసంజ్ఞను అన్వర్థముగా చేయుచున్నవి. — రాజు గావుననే
నిరంతరము వింజామరలతో వీపంబడుచున్నాఁడని భావము.

వ్యా. — లాగ్నా లేతి - చమరీమృగముగీవిశేష, ఇత స్తలో, లాగ్నాలాని వాల
ధయః - ని. పుచోచ్చైస్త్రీ లామలాగ్నాలే వాలహస్త శ్చ వాలధిః ' ఇ త్యమరః -
లేషాం - విక్షేపైర్విధూనన్తై - ర్విసర్పిణ్యో విసృమరాః - శోభాః కాన్తయో -
యేషాం తై, శ్చన్ద్రమరీచిభిరప-గాఢైః శుభ్రైః - ని. 'గాఢః కరీరే సిద్ధార్థే శుక్లే పీతే
రుణేఽపి చ' ఇతి యాదనః * 'ఉపమానాని సామాన్యవచన్తైః' ఇతి సమాసః, వాల
వ్యజన్తై శ్చామరై ర్యన్యః హిమాద్రే, గిరిరాజశబ్దం గిరిరాజ ఇతి సంజ్ఞాప్, అర్థయుక్త మభి
ధేయవస్తం, కుర్వన్తి; రాజానో, హి భక్త్ర చామరాదిచిహ్నితా ఇతి భావః.

యత్రాంశుకాక్షేపవిలజ్జితానాం యదృచ్ఛయా కింపురుషాగ్లానానామ్

దరిగృహద్వాదవిలమిబ్బిభిమ్బా స్తిరస్కరిణ్యో జలదా భవన్తి. 14

టీక. — యత్ర = ఆ హిమాద్రియందు, అం...నామ్-అంశుకః=వస్త్రమును-ఆక్షేప
=లాగివై చుటచేత - విలజ్జితానాం = మిక్కిలి లజ్జపొందిన, కింపురుషాగ్లానానాం=కిన్నర
సుందరులకు, యదృచ్ఛయా = దైవవశమున, దరీ...మ్బాః - దరీ=గుహలనెడు-గృహ=
ఇండ్లయొక్క - ద్వారేషు=వాకిండ్లయందు - విలమిబ్బ=వ్రేలుచున్న - బిమ్బాః = మండల
ములు గలవైన, జలదాః=మేఘములు, తిరస్కరిణ్యః=తెరలు, భవన్తి=అగును.

తా. — ఆ హిమవత్పర్వతమందు, గుహలలో కిన్నరాంగనలు తమ వలంపలను పురు
షులు తటాలన లాగివైవగా లజ్జితలై యున్న సమయమందు, ఆకన్తికముగా గుహద్వార
మునకు వచ్చి వ్రేలుచుండు మిమ్ములు తెరలుంబోలె వారిసిగ్గును కాపాడును.

వ్యా. — య త్రేతి. — యత్ర హిమాద్రే, అంశుకాక్షేపేణ వస్త్రావహరణేన -
విలజ్జితానాం, కింపురుషాగ్లానానాం కిన్నరస్త్రీణాం, యదృచ్ఛయా దైవకత్యా, దరి
గృహద్వారేషు - విలమిబ్బ మిమ్బా, లమ్బమాన మణ్డలా, జలదాః, తిరస్కరిణ్యో జవ
నికా, భవన్తి - ని. 'ప్రతినిరా జవనికా స్వాత్ తిరస్కరిణీ చ సా' ఇ త్యమరః
* 'తిరస్కరిణ్యో తిరస్కరిణీ' ఇతి సత్వమ్.

అత్ర జలదే హ్వరోఽప్యమాణస్య తిరస్కరిణీత్వస్య ప్రకృతోపయోగిత్వాత్
పరిణామాలంకారః.

భాగీరథీ నిర్ఘోర శీకరాణాం వోధా ముహుః కమ్పితదేవదారుః [15
య ద్వాయు రన్విష్టమృగైః కిరాతై రాసేవ్యతే భిన్న శిఖణ్ణిబహాః

టీక.—భాగీ...రాణాం - భాగీరథీ = గంగయొక్క - నిర్ఘోర = ప్రవాహము
యొక్క - శీకరాణాం=తుంపురులను, వోధా=మోచితెచ్చునదియు, ముహుః = మాటి
మాటికి, కమ్పిత=కదల్చుబడిన, దేవదారుః=సరళద్రుమములుకలదియు, భిన్న...ర్హః -
భిన్న=విప్పుబడిన - శిఖణ్ణి = సెమ్లయొక్క - బర్హః = కుంచెలదియు, (అగునట్టి),
యద్వాయుః=అహిమవత్సర్వశపుగాలి, అ...గైః - అన్విష్ట = వెదకబడిన - మృగైః=
జంతువులుగలవారైన, కిరాతై=బోయలచేత, అసేవ్యతే=అనుభవించబడును.

తా.—అహిమాద్రియందు వేటకై జంతువులను వెదకి అలసియున్నకిరాతులు,
గంగాప్రవాహంపుఁ దుంపురులచే చల్లనై మెల్లనై దారిలో జేవదారుద్రుమముల చిగు
ళ్లను పగిల్చి వానిపాలచే పరిమళవంతమై, తాము నడక పడికై నడుమునకు కట్టుకొన్న
సెవలికుంచెలను విప్పచు పీచెడు తెప్పెరచేత, సేదచేరుదురు.

వ్యా.—భాగీర థీతి.—భాగీరథీ నిర్ఘోర శీకరాణాం గడ్డా ప్రవాహ పాథః
కణానామ్ * కర్తృణిష్ఠీ, వోధా స్రావకః * వహో స్పృచ్ఛ, ముహుః పునః పునః
సద్యో వా - ని. 'పానఃపున్యే భృతార్థే చ సద్యో వా స్యాన్త్యహుఃపదమ్' ఇతి వైజ
యస్తీ - కమ్పితా దేవదారవో యన స తథోక్తః, భిన్నాని విక్షేపితాని - శిఖణ్ణినాం
బర్హాణి గతిలాఘవార్థం కిరాతకటిబద్ధాని - యన స తథోక్తః, క్రమా ద్వితేషణత్ర
యేణ తైత్య సౌరభ్య మాన్త్యా న్యుక్తాని, యస్య హిమాద్రే ర్వాయుః, అన్విష్టమృగై
ర్దాగితమృగైః - శ్రాంతై రితి భావః - ని. 'అన్విష్టం మార్గితం మృగితమ్' ఇ త్యమరః
కిరాతై రాసేవ్యతే.

సప్తషిః హస్తావచితావసేయాణ్యథో వివస్వాక్ పరివర్తమానః [16
పద్మానియస్యాగ్రసరోరుహాణి ప్రబోధయత్యూర్ధ్వముఖైర్వయూతైః

టీక.—యస్య = అహిమవంతునియొక్క, అగ్ర...హాణి - అగ్ర=పై - సరః=
కొలంతులయందు - రుహాణి=మొలచినవైన, పద్మాని=తామరలను, సప్త...ణి - సప్త =
సప్తర్షులయొక్క - హస్త = చేతులతో - అవచిత - తుంపబడినవిగాక - అవశేషాణి =
మిగిలినవానిని, అథః=దిగువను, పరివర్తమానః = భ్రమించుచుండు, వివస్వాక్=సూర్యుఁ

దు, ఊర్ధ్వ ముఖైః=ఊర్ధ్వముగా వ్యాపించెడు, మయూఖైః = కిరణములచేత, ప్రబోధ యతి=వికసిల్ల జేయును.

తా. హిమవంతుడు సూర్యమార్గముకంటెను ఉన్నతుడు, సప్తర్షి మండలము సూర్యమండలముకంటెను పయిది, కావున, వారు హిమవంతుని వైభావములందున్న తమ చేరువసరస్సులలోని పద్మములను కొన్నింటిని మొగ్గులుగా నున్నప్పుడే పూజార్థము కోసికొనగా, కేపించిన తామరలను ఆ సరస్సులకన్న అధః ప్రదేశములలో భ్రమించు చుండుసూర్యుడు తనకిరణములలో ఊర్ధ్వముగా ప్రసరించువానిచేత వికసిల్ల జేయును.

వ్యా.—సప్తర్షితి.—సప్త చ తే ఋషయశ్చ సప్తర్షయః * ‘దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామ్’ ఇతి సమాసః - తేషాం - మాస్తే - రవచితేభ్యో లూనేభ్యః - అవశేషాణ్యవశిష్టాని - ని. ‘కేషాఽప్రధానే సంతాపే త్రి వ్యస్య త్రోపయుజ్యతే’ ఇతి కేశవః * కర్తృణ్యన్త్యయః, అనేన పద్మానాం సాఫల్యం సూచితమ్, యస్య హిమాద్రేః, రోహ స్తీతి రుహణి * ‘ఇగుపథజ్ఞాప్రీతిః కః’ ఇతి కప్రత్యయః - అగ్ర ఉపరి-యాని సరాంసి తేషు రుహణి, పద్మ, న్యధః, పరివర్తమానో భ్రమత్, వివస్వాన్ సూర్య, ఊర్ధ్వ ముఖై ర్ప్రయాఖైః, ప్రబోధయతి వికాసయతి - న కదాచి దధోముఖైః - ఆతిమార్తాంజ్ఞ మణ్డలత్వా దగ్రభూమే రితి భావః, సప్తర్షిమణ్డలం ధ్రువా ద పూర్వార్ధ్వ మితి జ్యోతిషి కాః, అత స్తేషా మగ్రసరోరుహభాగిత్వం యుక్తమ్.

యజ్ఞాజ్ఞయోనిత్వ మవేక్ష్య యస్య సారం ధరిత్రీధరణక్షమం చ

ప్రజాపతిః కల్పితయజ్ఞభాగం శైలాధిపత్యం స్వయ మన్వతిష్ఠత్. 17

టీక.—యస్య = హిమవంతునియొక్క, యజ్ఞ...త్వమ్ - యజ్ఞ = జన్ముల యొక్క - అజ్ఞ=సాధనములకు - యోనిత్వమ్ = ప్రభవమైయుండుటను, ధరి...మం - ధరిత్రీ=భూమిని - ధరణ-ధరించుటకు - క్షమం=సమర్థమయిన, సారం చ = బలమును, అవేక్ష్య=తెలిసికొని, ప్రజాపతిః = బ్రహ్మ, స్వయమ్ = తనంతటతానే, కల్పి...గం - కల్పిత=నియమించబడిన - యజ్ఞ భాగం=జన్మంపుఁ బాలుగలయట్టి, శైల ఆధిపత్యమ్= కొండలపై దొరతనమును, అన్వతిష్ఠత్ = చేసెను.

తా.—ఆ హిమవంతుడు సోమలతాదియజ్ఞసాధనములకు పుట్టుచోటగుటయు, భూమిని ధరించుటకు వలసిన బలము గలిగి యుండుటయును, పరికించి, బ్రహ్మదేవుడు అతనికి యజ్ఞభాగమును కొండలపై దొరతనమును తనంతట తానే అనుగ్రహించెను.

వ్యా.—యజ్ఞ క్లేతి.—యస్య హిమాద్రే ర్భజ్ఞాక్షానాం యజ్ఞసాధనానాం సోమలతాదీనాం - యోనిః ప్రభవ - స్తస్య భావ స్తత్త్వమ్ - వి. ‘యజ్ఞాక్షాం

మయా సృష్టో హిమవా నచలేశ్వరః' ఇతి విష్ణుపురాణాత్, ధరిత్రీధరణక్షమం భూభారధరణయోగ్యం, సారం బలం చ - ని.' సారో బలే స్థిరాంశే చ' ఇ త్యమరః - అవేత్య జ్ఞాత్వా, ప్రజాపతిః బ్రహ్మ, స్వయ మేవ, కల్పితో వ్యవస్థాపితో యజ్ఞభాగో యస్మిం స్త త్తథోక్తమ్ - వి. 'సోమస్య రాజ్ఞః కురన్త, ఇన్ద్రోః శృణో, సిన్ధోః శిశుమారో, హిమవతో హస్తీ, ఇతి శ్రుతే రితి భావః, శైలానా - మాధిపత్య మధిపతిత్వమ్ * 'ప త్యవ్త పురోహితాదిభ్యో యక్' ఇతి యక్ప్రత్యయః, అన్వతిష్ఠత్ దదాతి స్తే త్యర్థః; ఉక్తంచ బ్రహ్మజ్ఞపురాణే -

'శైలానాం హిమవంతం చ, నదీనాం చైవ సాగరమ్.

గన్ధర్వాణా మధిపతీం చక్రే చిత్రరథం విధిః.' ఇతి.

స మానసీం మేరుసఖఃపితృణాం కన్యాం కులస్య స్థితయే స్థితిజ్ఞః [18
మేనాంమునీనా మపి మానసీయా మాత్మానురూపాంవిధి నోపయేమే.

టీక.— మేరుసఖః=మేరువుయొక్క చెలికాడును, స్థితిజ్ఞః=మర్యాద యెఱింగిన వాడును, (అగు, సః=ఆ హిమవంతుడు, పితృణాం=పితృదేవతలయొక్క, మానసీం=మనస్సంకల్పమువలనఁ బుట్టినదానిని, మునీనామ్ అపి=యోగి బ్రహ్మవాదులకు సయితము, మానసీయామ్=పూజ్యురాలను, ఆ...పామ్ - ఆత్మ=తనకు (హిమవంతునికి) - అనురూపాం= (కులశీల సౌందర్యాదులచేత) సమానురాలును, (అగు), మేనాం కన్యాం=మేనకాదేవి యనెడు కన్యను, విధినా=కాస్త్రముప్రకారము, ఉపమేయే=పెండ్లియాయెను.

తా.—మేరుపర్వత మనెడు గొప్పబంధువు గలవాడును, శ్రుతిస్మృతి సంపన్నుఁడగుటచేత మర్యాద యెఱింగినవాడును, అయిన యాహిమవంతుడు, పితృదేవతల మానసిక పుత్రిని మునీశ్వరులకు సయితము పూజ్యురాలయిన దానిని మేనక యను కన్యను యథాకాస్త్రము వివాహ మాయెను.

వ్యా.—సంప్రతి కథాం, ప్రస్తౌతి - స ఇతి.—మేరోః సఖా మేరుసఖః - బంధుసంబంధు ఇతి భావః, స్థితిజ్ఞో మర్యాదాభిజ్ఞః -

ని. 'అవస్థితిః స్థితి జ్ఞేయా, స్థితి కర్తవ్యపద్ధతిః,

స్థితి స్థాన మపి ప్రాక్తం, వ్యవస్థాపి స్థితి ర్మతాః'

అనేన శ్రుతిస్మృతిసంపత్తిః సూచ్యతే, స హిమవాన్, పితృణాం, మానసీ మనఃసంకల్పజన్యాం, మునీనా మపి మానసీయామ్ యోగ బ్రహ్మవాదిభ్యం పూజ్యా మి త్యర్థః. ఉక్తం చ విష్ణుపురాణే -

‘లేభ్యః శుభాస్వదం జక్షే మేనకా హరిణీ తథా,

తే ఉభే బ్రహ్మవానిన్యో యోగిన్యౌ చా ప్రుభే ద్విజః.’

ఇతి,

అత్తానురూపాం కులశీలసౌందర్యాదిభిః సద్భవీం, మేనాం మేనకాదే వీతి నామవతీం, కన్యాం, కులస్య స్థితయే ప్రతిష్ఠాయై, విధినా యథాకాస్త్రేణ ఉపయేమే పరిణీతవాః*

* ‘ఉపా ద్యమః స్వకరణే’ ఇత్యాత్మ నేపదమ్ -

‘లేషాం తు మానసీ కన్యా మేనా నామ మహాగిరేః,

పత్నీ హిమవతో, యస్యాః పుత్రో మైనాక ఉచ్యతే.’

ఇతి బ్రహ్మజ్ఞపురాణాత్.

కాలక్రమేణాథ తయోఃప్రవృత్తే స్వరూపయోగ్యే సురతప్రసక్తే [19
మనోరమం యావన ముద్వహన్త్యా గర్భోభవదూర్భధరరాజపత్నయః.

టీక.—అథ=అనంతరము, కాలక్రమేణ=కాలము గడచుచుండగా, తయోః= ఆ మేనకా హిమవంతులకు, స్వ...గ్యే - స్వరూప=సౌందర్యమునకు - యోగ్యే=అనుగుణమైన, సురత ప్రసక్తే = సురతవ్యాపారము, ప్రవృత్తే సతి = జరిగినది కాగా, మనోరమం = రమణీయమైన, యావనమ్ = జవ్వనమును, ఉద్వహన్త్యాః = తాల్చియున్న, భూధర రాజ పత్నయః = కొండల దొర పెండ్లామునకు, గర్భః = కడుపు, అథవత్ = అయెను.

తా.—అనంతరము ఆ దంపతులకు కాలక్రమమున సౌందర్యయోగ్యమయిన సురతము జరుగగా మనోహరమయిన యావనమందున్న యా పర్వతరాజభార్యకు గర్భమాయెను.

వ్యా.—కాలక్రమేణేతి.—అథ, కాలక్రమేణ గచ్ఛతా కాలే నే త్యర్థః, తయో ర్నేనకాహిమవతోః, స్వరూపయోగ్యే సౌందర్యానుగుణే - యద్వా - రూఢ్యతే నిశ్చయతేన నేతే రూపం జ్ఞానం-త ద్యోగ్యే కాస్త్రానుసారిణీ త్యర్థః, సురతప్రసక్తే సురతకర్తృణి, ప్రవృత్తే సతి, మనోరమం యావన ముద్వహన్త్యా, భూధరరాజపత్నయీ మేనకాయా, గర్భోభవత్.

అసూత సా నాగవధూపభోగ్యం మైనాక మమ్భానిధిబద్ధసఖ్యమ్

క్రుద్ధేషి పక్షచ్ఛిద్ధి వృత్తశత్రా వచేనాజ్ఞం కులిశక్షతానామ్. 20

టీక.—సా=ఆ మేనకాదేవి, నా...గ్యమ్ - నాగవధూ=నాగాంగనలకు - ఉపభోగ్యమ్ = అనుభవ యోగ్యుడును, అమ్భా...ఖ్యమ్ - అమ్భానిధి = సముద్ర

నిహో - బద్ధ = కట్టఁబడిన (దృఢముగా చేసినఁబడి) - సఖ్యమ్ = చెలిమిగలవాఁడును, పక్షచ్ఛిది - పక్ష = టెక్కలను - చిది = కోయువాఁడగు, వృత్రశత్రో = ఇంద్రుఁడు, క్రుద్ధే అపి = కోపించినను, కులి...నామ్ = కులిశ = వజ్రాయుధము యొక్క - త్తతానామ్ = గాయములయొక్క, అవేద నాజ్ఞం = నొప్పిని ఎఱుంగనివాఁడును, (అగు), మైనాకమ్ = మైనాకుని, అసూత = కనియెను.

తా.—ఆ మేనకాదేవికి మైనాకుఁ డను నుతుఁడు జనించెను. పర్వతములఁజెక్కలను ప్రక్కలించువాఁ డింద్రుఁడు కోపించి వజ్రాయుధముం బ్రయోగించినను దాని దెబ్బను ఆ మైనాకుఁడు సముద్రమునం జొచ్చి తప్పించుకొని, సముద్రునికి నెచ్చెలియై, చిలువజవరాండ్రకు నాయకుఁడై, చెలువారుచున్నాఁడు.

వ్యా.—అసూ లేతి.—సా మేనా, నాగవహుఃపభోగ్యమ్ నాగకన్యాపరిణేతార మి త్యర్థః, అమృనిధినా బద్ధసఖ్యం సముద్రకృతమైత్రీకమ్, సఖ్యమూలం సూచయతి - పక్షచ్ఛిది పక్షచ్ఛేదరతి * 'సత్సూన్యైః' ఇత్యాదినా క్విప్రత్యయః, వృత్రశత్రో, క్రుద్ధే కుపితే స త్యపి, కులిశత్తతానాం వజ్రప్రహారాణామ్ * సంబద్ధసామాన్యేషష్ఠీ, జానా తీతి జ్ఞః * 'ఇగుపధజ్ఞా-' ఇతి కప్రత్యయః, అవేదనానాం జ్ఞః - అధవా - వేదనాం జానా తీతి వేదనాజ్ఞః, * 'ఆతోఽనుపసర్గే కః' ఇతి కప్రత్యయః * 'ఉపపద మతిజ్' ఇతి సమాసః - స న భవ తీ త్యవేదనాజ్ఞ - న్తమ్ కులిశత్తతవేదనాసభిజ్ఞ మిత్యర్థః * సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వాత్ సమాసః, పక్షచ్ఛేదోద్యతకత్వాత్ త్రాణాయ శరణాగమన మనయోః సఖ్యమూల మితి భావః, మైనాకం పుత్ర మసూత ; పర్వపర్వతపక్షచ్ఛేదేఽప్యయ మచ్ఛిన్నపక్ష - ఏ వేతి మైనాక స్సోత్కర్షః - తాదృక్పుత్రవత్వం హిమాద్రే రితి సార్థకం మైనాకస్య వర్ణనమ్ -

‘పితా న జ్ఞాయతే యస్యా, బ్రాతా యది న విద్యతే,

నోపయచ్ఛేత్తు తాం కన్యాం ధర్మలూపభయాత్ సుధీః.’

ఇత్యుబ్రాతృకన్యాపరిణయనిషేధాత్ - ప్రకృతే పార్వతీ బ్రాతృమ త్యే వేతి నూచనార్థం మైనాకవర్ణన మితి తాత్పర్యార్థః.

అ థావమానేన పితుః ప్రయుక్తా దక్షస్య కన్యా భవ పూర్వపత్నీ సతీ సతీ యోగ విస్మయదేహ తాం జన్మనే శైలవధూం ప్రపేదే. 21

టీక.—అథ = అనంతరము, దక్షస్య = దక్షప్రజాపతియొక్క, కన్యా = కూతురు, భ...త్నీ - భవ = శివునియొక్క - పూర్వ = లొంటి - పత్నీ = భార్య, సతీ = పతివ్రత, (అగు), సతీ = సతీదేవి, పితుః = తండ్రియొక్క (తండ్రి చేసిన), అవమానేన = (స్వభర్తృ) తిరస్కారముచేత, ప్రయుక్తా = ప్రేరింపఁబడినదై, యా

గేస = యోగమార్గమున, వి...హా - విస్మయ = విడువబడిన - దేహా = ఒడలుకలదై, జన్మనే = (వెండియు) పుట్టువుకై, తాం = ఆ, శైలవధూం = కొండభార్యను (మేనకాదేవిని), ప్రపేదే = పొంచెను.

తా.—అనంతరము శివుని తొంటిభార్య యయిన పతివ్రత దక్షపుత్రి సతీదేవి, తన తండ్రి (దక్షుడు) తన భర్తకు చేసిన తిరస్కారముచేత ప్రేరితురాలయి యోగమార్గమున ఆ దేహమును త్యజించి, మరల జన్మించుటకై ఆ మేనకాదేవిని చేరెను.

వా. — అ శతీ — అగ్ర మైనాకజననానందరం, దక్షస్య ప్రజాపతేః, కన్యా, భవస్య వారస్య, పూర్వపత్నీ పూర్వభార్యా, సతీ పతివ్రతా - ని. 'సతీ సాధ్వీ యతివ్రతా' ఇ త్యుయోః, సతీ నామ దేవీ, పితృ ర్దక్షస్య * కతః పతీ, ఆవమానేన స్వభర్తృవజ్జయా, ప్రయుక్తా ప్రేరితా, యోగేన యోగమార్గేణ, విస్మయదేహా త్యక్తదేహా సతీ, జన్మనే పునరుద్భవాయ, తాం శైలవధూం మేనకాం, ప్రపేదే. అత్ర పురాణి సతీదేవి దక్షాధ్వరే తత్కృతాం స్వభర్తృవజ్జా మసహమానా పితరం ప్రసూం చోపేక్ష్య మత్కృతః పృథ్వీకార్యం తస్మాత్ తైవ కరిష్యే తీతి నిధాన్య దేవకార్యాణి సాధయితుం చ యోగాగ్నినా స్వశరీరం దదా పేతి పురావృత్తకథా మనసంధేయా.

సా భూధరాణా మధిపేన తస్యాం సమాధిమత్యా ముదపాది భవ్యా సమ్యక్ప్రియోగా దపరిక్షితాయాం నితావి వోత్సాహగుణేన సంపత్.

టీక.—భవ్యా = కల్యాణియయిన, సా = ఆ సతీదేవి, భూధరాణాం = పర్వతములయొక్క - అధిపేన = దొరయయిన హిమవంతునిచేత, సమాధిమత్యాం = (సంతతికొఱకైన) నియమముగలదైన, తస్యాం = ఆ మేనకాదేవియందు, సమ్యక్ ప్రయోగాత్ = చక్కగా నడిపించుటచేత, అపరిక్షితాయాం = చెడిపోని, సీతా = నయమునందు, ఉత్సాహగుణేన = ఉత్సాహశక్తిచేత, సంపత్ ఇవి = జయశ్రీయుం బోలె, ఉదపాది = జనన మొందింపబడెను.

తా.—కొండలరాయనివలన మంచినంతానముకై వ్రతములు సేయుచున్న యా మేనకాదేవియందు - ఉత్సాహశక్తివలన చక్కగా ప్రయోగింపబడినదగుటచేత చేడ్వడని నీతియందు సంపదయుంబోలె - ఆ సతీదేవి జనన మొందెను.

వా. — సతీ. — భవ్యా కల్యాణీ, సా సతీ, భూధరాణా మధిపేన హిమవతా, సమాధిమత్యాం నియమవత్యాం - సమాధిః సంతత్యుక్తం నియమవిశేషః - తద్యుక్తాయాం, తస్యాం మేనకాయాం, సమ్యక్ప్రియోగాత్ సాధ్వాపరణా ధైర్యో, రహిక్షతాయా మభ్రష్టాయాం, సీతా, పుత్సాహగుణే వోత్సాహశక్త్యా* కర్తా - సంపదవి,

ఉదపా ద్యుత్పాదితా * ఉత్పిద్యతే ణక్వాన్తాత్ కర్తృణి లుక్ * 'చిచ్ భావకర్తృణాః' ఇతి చిచ్చిత్వయః * 'చిణో లుక్' ఇతి తస్య లుక్.

ప్రసన్నదిక్ పాంసువివిక్తవాతం శక్ష్వనానస్తరపుష్పవృష్టి శరీరిణాం స్థావరజగ్గమానాం సుఖాయ తజ్జన్మదినం బభూవ. 23

టీక.—ప్ర...దిక్ - ప్రసన్న = నిర్మలమయిన - దిక్ = దెసలుగలదియు, పాం... తమ్ - పాంసు = ధూళిచేత - వివిక్త = రిక్తమయిన - వాతం = గాలిగలదియు, శ... ప్టి - శక్ష్వ=చిందములయొక్క - స్వన=ధ్వనికి - అనస్తర=తర్వాదిదైన - పుష్పవృష్టి = విరుల వానగలదియు, త...నమ్ - తత్ = ఆపార్వతియొక్క - జన్మదినం = పుట్టిన దినము, స్థా...నాం - స్థావర=ఆచరములును - జగ్గమానాం = చరములును అగు, శరీరిణాం = ప్రాణులకు, సుఖాయ బభూవ = సుఖము నొసంగెను.

తా.—పార్వతీదేవి జననమయిన దినమందు దిక్కులు నిర్మలము లయినవి, గాలిలో దుమారము పోయినది, దేవతలు శంఖము లూచి పూలవానలు గురిసిరి; చరాచరము లగు ప్రాణుల కెల్ల సుఖము కలిగినది.

వ్యా.—ప్రసన్నేతి.—ప్రసన్నా నిర్మలా - నిశో యస్మిం స్తత్ ప్రసన్న దిక్, పాంసువివిక్తా రిజోరహితా - వాతా యస్మిం స్తత్ తథోక్తమ్, శక్ష్వస్య స్వ నాత్ స్వనస్య వాఽనస్తరం పుష్పవృష్టి ర్యస్మిం స్తత్ తథోక్తమ్, తస్యాః పార్వత్యా, జన్మదినమ్, ర్థితీలాః స్థావరాః - తైలవృక్షాదయః * 'స్థేశభావకర్తృణాః వరచ్' ఇతి వరచ్ఛిత్వయః * జగ్గమ్యస్తే భృశం గచ్ఛ స్తీతి జగ్గమా - దేవతిర్వృక్షసుష్మాదయః - సా వరాశ్చ జగ్గమా శ్చ తేషాం ద్వయానా మపి శరీరిణాం, సుఖా యానన్దాయ, బభూవ.

తయా దుహిత్రా సుతరాం చకాసే స్ఫురత్ప్రభామణ్డలయా సవిత్రీ విదూరభూమి ర్నవమేఘశబ్దా దుద్భిన్నయా రత్న శలాక యేవ. 24

టీక.—స్ఫు...యా - స్ఫురత్ = మెఱయుచున్న - ప్రభా = దీప్తియొక్క, మణ్డలయా = ఆవరణముకలిగినట్టి, తయా దుహిత్రా = ఆకొమరితచేత, సవిత్రీ = తల్లి- విదూరభూమిః = విదూర (పర్వతమునకు చెంగటి) పుడమి, న...త్ - నవ = క్రొత్త- మేఘ = మొగిలుయొక్క - శబ్దాత్ = ఉఱుమువలన, ఉద్భిన్నయా = మొలచిన, రత్నశలాకయా ఇవ = మణిమొలక చేతనుం బోలె, సుతరాం = మిక్కిలి, చకాసే = వెలింగెను.

తా.—మెఱయుచున్న దేహదీప్తిమండలముతోడి యా జనించినకూతులు ఒడిలో నిడుకొని ఆ మేనకాదేవి యెట్లు వెలింగె ననగా, విదూరపర్వతప్రాంతభూమి క్రొత్తమ

బుద్ధియుక్త యులుమునకు మొలచినదై జగజ్మెఱయుచున్న పద్మరాగమణ్యంకుర ముచేత నెట్లువెలంగునో అట్లు వెలింగెను.

వ్యా.—తయేతి.—స్ఫుర దుల్లసత్ - ప్రభావజ్ఞలం యస్యాః తయా, దుహిత్రా, సవిత్రి జనయిత్రి * 'స్వరతి సూతి సూయతి ధూ ఇహాదితో వా' ఇ తీడాగమః, విదూర స్యాద్రేః ప్రాస్తభూమి ర్విదూరభూమిః -

వి. 'అవిదూరే విదూరస్య గిరే రుత్తుజ్గరోధసః

కాకతాలీయ(!) సీమాస్తే మణినా మాకరో భవేత్.' ఇతి బుద్ధిః, నవమేఘశబ్దా, దుద్భిన్నయా, రత్నశలాకయా రత్నాంకురేణేవ, సుతరాం, చకాసే రరాజ.

దినే దినే సా పరివర్ధమానా లబ్ధోదయా చాన్ద్రముసీవ లేఖా [25

పుపోషలావణ్యమయాన్విశేషాన్ జ్యోత్స్నాన్తరాణీవకళాన్తరాణి.

టీక.—లబ్ధోదయా - లబ్ధ = పొందఁబడిన - ఉదయా=పుట్టుకకలదై (పొడిచి న అని చంద్రరేఖాపరము), దినేదినే పరివర్ధమానా=ప్రతిదినము ఎదుగుచున్నదై, సా= ఆ కుమారి, చాన్ద్రముసీ = చంద్రునిదైన, లేఖాఇవ = రేఖవలె, లావణ్య మయాన్ = కాంతివిశేష ప్రచురములయిన, విశేషాన్ = అవయములను, జ్యో...ణి - జ్యోత్స్నా= వెన్నెలయందు - అన్తరాణి = దాఁగుటగలదైన (అనఁగా జ్యోత్స్నామయములయిన), కళాన్తరాణి ఇవ = వేటుకళలను బోలె, పుపోష = పెంచెను.

తా.—వివిధముగా చంద్రరేఖ పొడిచి దినదినము పెరుగుచు వెన్నెలతో నిండిన వేటువేటు కళలచే పెంపొందు చుండునో, ఆ విధముగానే ఆ కుమారి జననమయి దిన ముల క్రమమున ఎదుగుచు క్రొత్తొత్త లావణ్యముతో నిండిన యవయవముల పెంపుచే కోల్పించుచుండెను.

వ్యా.—దిన ఇతి.—లబ్ధ ఉదయో యయా సా లబ్ధోదయా - ఉత్పన్నే త్యర్థః- అభ్యుది తే త్యన్యత్ర, దినే దినే ప్రతిదినమ్* 'నిత్యవిప్లవాయో' ఇతి వీచ్ఛాయాం ద్విత్యై, పరివర్ధమానా - ఉభయత్ర సమాన మేతత్, సా బాలా, చన్ద్రముస ఇయం చాన్ద్ర మసీ, లేఖేవ, లావణ్యం ప్రచురం యేష తే లావణ్యమయాః - తాన్ లావణ్యమయాన్ కాన్తివిశేషప్రచురాన్ -

'ముక్తాఫలేషు చ్ఛాయాయాన్తరలత్యమి చాన్తరా

ప్రతిభాతి య దక్షేష తల్లావణ్య మి హోచ్యతే.' ఇతి భూపాలః, విశేషా నవయవాన్ - ని. 'విశేషోఽవయవే వ్యక్తౌ' ఇ త్యుత్పలమాలాయామ్, జ్యోత్స్నాయా నన్తరమన్తరానం యేషాం తాని జ్యోత్స్నాన్తరాణి జ్యోత్స్నయాన్త

హి-తాని - తన్నయా నీతి యావత్, అన్యః కలాః కలాన్తరాణివ * సుప్తుపేతి సమాసః-ని. 'స్థా నాత్రి యన్య తాదఖ్య ర స్థా'స్తథిక్షణ చాన్తరమ్' ఇతి శాశ్వతః, పుష్టా యోగవిశేషతీ.

ఇయం వాక్యోపమే త్యాహ దణ్డీ, తల్లక్షణం తు -

'వాక్యభేదేనైవ వాక్యార్థః కోఽపి య ద్యుపమాయతే

ఏకానేకేవశబ్దత్వాత్ సా తు వాక్యోపమా ద్విధా.'

తాం పార్వతీ త్యాభిజనేన నామ్నా బంధుప్రియాం బంధుజనో జుహోవ,
ఉమేతిమాత్రా తపసో నిషిద్ధా పశ్చాదుమాఖ్యాంసుముఖి జగామ. 26

టీక.—బంధుప్రియాం = బంధువులకు ప్రియమయిన, తాం=ఆ కుమారిని, బంధుజనో = తండ్రి లానగు బంధువర్గము, అభిజనేన = అభిజనమునుండి (అనగా పూర్వ బాంధవులనుండి) వచ్చిన, నామ్నా = పేరితో, పార్వతీ ఇతి = పార్వతి అని, జుహోవ = పేర్కొనెను, పశ్చాత్ = తర్వాత, మాత్రా = తల్లి చేత, ఉ = ఓసి, మా = వలదు, ఇతి = అని, తపసో = తపస్సునుండి, నిషిద్ధా = నివారించబడినదై, సుముఖి = శోభనమయిన ముఖము గల యాబాల, ఉ...ఖ్యాం - ఉమా = ఉమ యనెడు - ఆఖ్యాం = నామధేయమును, జగామ = పొందెను.

తా.—పిత్రాదులకెల్ల అల్లారుముద్దుగా నుండుటంబట్టి తొలుత వా రామెకు ఆ పిత్రాదులను తెలిపెడి పార్వతి యను నామము నిడిరి. అనంతరము ఆమెను తల్లి (ఉ=) ఓసిల్లా (మా=) వలదు అని తపస్సునుండి మాన్పుటకై పరికినందున ఆమెకు ఉమ యని పేరు కలిగినది.

వ్యా.—తా మితి.—బంధుప్రియాం, తాం బాలాం, బంధుజనో పిత్రాదిః, అభిజనా దాగతే నాభిజనేన - పిత్రాదిపూర్వసంబంధోపాధికే నే త్వర్థః * 'అభిజనాః పూర్వ బాంధవా' ఇతి కాశికా, నామ్నా, పర్వత స్వాపత్యం స్త్రీ పార్వతీ * 'త స్వాపత్యమ్' ఇ త్యబ్బ్రత్యయః, ఇతి, జుహో వాహూతవాక్ * హ్వయతే ర్లిటి రూపమ్-పర్వతజన్య తోఽపాధినా పార్వ తీతి నామ్నా ప్రసిద్ధి రితి భావః, పశ్చా దభిజననామప్రవృత్త్య నన్తరం, మాత్రా జనన్యా, ఉ ఇతి సంబోధనే * 'ఉ ఇతి వితర్క సంబోధన పాద పూరణేషు' ఇతి గణవాఖ్యానై - మాశబ్దో నిషేధే- ఉ హే వల్సే-మా మా కు, ర్వి త్యేవం రూపేణ, తపస స్తపశ్చరాయా- * 'వారణాధానా మిషిత్వ' ఇ త్యపాదా నత్వాత్ పశ్చమీ, నిషిద్ధా నివారితా, సతీ, సుముఖి సా బాలా, ఉ మే త్యాఖ్యాం నామధేయ ముమాఖ్యాం, జగామ.

మహీభృతః పుత్రవతోఽపి దృష్టిస్తస్మి న్నపత్యేన జగామ తృప్తిమ్,
అనస్తపుష్యస్య మథో హిం చూతే ద్విరేఫమాలా సవిశేషసక్తా. 27

టీక.—పుత్రవతః అపి = కూతులను కొడుకును పలువురు గలవాఁడయినను, మహీభృతః = (అ) పర్వతునియొక్క (హిమవంతునియొక్క), దృష్టిః = చూపు, తస్యాం = ఆ పార్వతి యందు, తృప్తిం = తనివిని, న జగామ = బొందదాయెను; హిం = అది సరియేగదా. అ...స్య - అనస్త = లెక్కలేని - పుష్యస్య = పూవులు గలవాఁడయిన, మథోః = వసంతునియొక్క, ద్విరేఫ మాలా = తుమ్మెదల బారు, చూతే = మావిపువ్వుమీఁద, సవి...క్తా - సవిశేష = అతిశయముతోఁగూడుకొన్న - సక్తా = తగులము గలది.

తా.—కొమరులను కొమరితలును ఎందఁ యున్నను ఆ హిమవంతుని చూపు ఆ పార్వతియందు తనివి నొంద దాయెను. ఇది యెట్లున్న దనగా - వసంతునియొక్క తుమ్మెదలబారు నానాజాతుల పూవులు మితిలేక యుండఁగా మావిపూవుమీఁదనే ఎక్కువగా తగులుతోని యుండును గదా - అట్లున్నది.

వ్యా.—మహీభృత ఇతి.—పుత్రా శ్చ దుహితర శ్చ పుత్రాః * 'భౌతృ పుత్రా స్వపుదుహితృభ్యామ్' ఇ త్యేకశేషః - తేఽస్య స స్తీతి పుత్రవాక్ * భూమార్దే మతుమ్ - తస్య - పుత్రవతోఽపి బహుసత్వ స్యా పీ త్యర్థః, మహీభృతో హిమాద్రే, ర్ద్రుష్టి శ్చతు, ద్దస్తి - న్నపత్యే తోశే- ని. 'అపత్యం తోకం తయోః సమే' ఇ త్యమరః - తస్యాం పార్వత్యా మి త్యర్థః, తృప్తిం న జగామ, తథా హి, అనస్త పుష్యస్య నానావిధకుసుమ స్యాపి, మథో ర్యనస్తస్య సంబంధిని ద్విరేఫమాలా భృక్లపజ్జీ, శ్చూతస్య వికారే చూతే చూతకుసుమే * 'అవయవే చ ప్రాణ్యౌషధివృక్షేభ్యః' ఇతి వికారార్థోత్పన్న స్యాన్ప్రత్యయస్య లక్ష్పికరణే * 'పుష్పఫలమూలేషు బహులమ్' ఇతి పఠనా ల్లప్, సవిశేషః సాతిశయః - సక్తో యస్యాః సా తథోక్తా - అత్యంతాసక్తే త్యర్థః.

ప్రభామహత్యా శిఖయేవ దీప, స్త్రిమార్గయేవ త్రిదివస్య మార్గః,
సంస్కారవత్సేవ గిరామనీషీ, తయా స పూతశ్చ విభూషితశ్చ. 28

టీక.—ప్ర...త్యా - ప్రభా = వెలుతురుచేత - మహత్యా = ఎక్కువదైన, శిఖయా = జ్వాలచేత, దీప ఇవ = దీవియ యెట్లో అట్లును, త్రిమార్గయా = మూఁడు దారులయేటిచేత (మందాకినిచేత), త్రిదివస్య = సర్వర్థముయొక్క, మార్గ ఇవ = త్రోవ యెట్లో అట్లును, సంస్కారవత్త్యా = వ్యాకరణజన్యమయిన శుద్ధిగలయట్టి, గిరా = వాక్కుచేత, మనీషీ = మండితుఁడు ఎట్లో అట్లును, తయా = ఆ పార్వతిచేత, సః =

హిమవంతుడు, పూత శ్చ = పవిత్రీకరింపఁబడినవాఁడు ను, విభూషిత శ్చ = అలంకరింపఁబడినవాఁడు ను, (అయిన).

తా.—ఎక్కువ జెలుతురుగల జ్వాల దీపమునకును, స్వర్గ మర్త్య పాతాళలోకములం బ్రహహించునదైన మిన్నేటి సువర్ణమార్గమునకును, వ్యాకరణముచేత శుద్ధమయిన వాక్కు పండితునికి, ఎట్లు పవిత్రతాకారణముగాను అలంకారముగాను ఉండునో, అట్లే పార్వతీదేవి హిమవంతునికి పవిత్రతాకారణముగాను అలంకారముగాను ఉండెను.

వ్యా.—ప్రభేతి.—ప్రభామహత్యా ప్రకాశాధికయా, శిఖయా జ్వాలయా, దీప ఇవ, శిఖాదీపయో రవయవావయవి భావా ద్యేదేన వ్యవదేశః, త్రయో మార్గా యస్యాస్తయా త్రిమార్గయా మన్వాకిన్యా, పృథీయా ద్వైర్లోక ఇతి త్రిదివి స్వర్గః * వృత్తి విషయే త్రిశబ్దస్య త్రిభాగవత్ పూర్ణార్థత్వమ్—‘దీప్యతే ర్ఘృచ్ఛే కవిధానం—దీప్యస్తగిత్ర జనా ఇతి దివ’ ఇతి తీరస్వామి - తస్య మార్గ ఇవ, సంస్కారో వ్యాకరణజన్యా శుద్ధిః - తదవ్యత్యా, గిరా వాచా - ని. ‘భ ద్రైషాం లక్ష్మీ ర్నిహితాఽధివాచి’ ఇతి శ్చుతే రితి భావః, మనస ఈషా మనీషా - సాఽస్యాస్తీతి మనీషీ విద్వానివ * శక ధ్వాదిత్వాత్ సాధుః, తయా పార్వత్యా, స హిమవాః, పూతః శోభిత శ్చ, విభూషిత శ్చ; అత్ర శిఖాగిరో రవిశిష్టయో రుపమానానర్హత్వా న్న విశేషణాధిక్యదోషః.

ఇయం మాలోపమా.

మన్వాకినీ నైకతవేదికాభి స్యా కన్దుకైః కృత్రిమపుత్రైశ్చ

రేమే ముహుర్నధ్యగతా సఖీనాం క్రీడారసం నిర్విశతీవ బాల్యే 29

టీక.—సా = పార్వతి, బాల్యే = పసితనమందు, క్రీ...సం - క్రీడా = ఆటలయొక్క - రసం = రుచిని, నిర్విశతీ ఇవ = ఆనుభవించునదియుం బోలె, సఖీనాం = చెలలయొక్క, మధ్యగతా = నడుమనున్ననై, మ...ఖిః - మన్వాకినీ = మిన్నేటియొక్క - నైకత = ఇసుకబయల్లయందలి - వేదికాభిః = అరంగులతోను, కన్దుకైః = బంటులతోను, కృ...శ్చ - కృత్రిమ = కల్పితములయిన - పుత్రైశ్చ = బొమ్మలతోను, ముహుః = తఱచుగా, రేమే = ఆడుకొనుచుండెను.

తా.—పార్వతి బాల్యమునందు ఆటలయొక్క రసమును ఆనుభవించునదియుం బోలె, తఱచుగా చెలలం గూడి మిన్నేటి యిసుక బయల్లలో అరంగులు కట్టుచు, బంటులాడుచు, తాము చేసికొన్న బొమ్మలకు పెండిండ్లు లోనగు నుత్సవములు నేయుచు నుండెను.

వ్యా.—మన్వాకినీతి.—సా పార్వతీ, బాల్యే వయసి, క్రీడానాం - రసః స్వాదః - రుచి రితి యావత్ - తం క్రీడారసమ్ - ని. ‘రసో గచ్ఛే రసః స్వాదే’ ఇతి విశ్వః,

నిర్విశ తీవ భుజ్జా నేవ - ని. 'నిర్వేజో భృతిభోగయోః' ఇతి విశ్వః * 'అహ్నినద్యో ర్ముక్' ఇతి వికల్పా న్మునుభావః, సఖీనాం మధ్యగతా సతీ, మద్వాకిన్యాః-నైకతేషు పులినేషు - వేదికాభిః, కస్తుకైః, క్రియయా నిర్వృతైః కృత్తిమైః * 'ద్వితీః క్రితిః' ఇతి క్రిప్రత్యయః * 'త్రేర్ముత్తయః' ఇతి మబాగమ శ్చ, పుత్రతైః పాశ్చాత్తికాభిః - ని. 'పాశ్చాత్తికా పుత్రికా స్యా ద్వస్త్రదస్తాదిభిః కృతా' ఇ త్యమరః * 'సంజ్ఞాయాం కణ్' ఇతి కన్ప్రత్యయః, ముహూ రేమే.

తాం హంసమాలా శ్శరదీవగజ్ఞాం, మహకాషధీం నక్తమివాశ్శ భాసః, స్థిరోఽపదేశా ముపదేశ కాలే ప్రవేదిరే ప్రాక్తనజన్మవిద్యాః. 30

టీక.—స్థి...కాం - స్థి = తిరమయిన - ఉపదేశాం = (పూర్వ జన్మ సంబంధమయిన) శిక్షగలదైన, తామ్ర=ఆ పార్వతిని, ఉపదేశ కాలే = శిక్షా సమయమందు, ప్రా...ద్యాః - ప్రాక్తన = తొట్టటి - జన్మ = పుట్టువుయొక్క - విద్యాః = విద్యలు, శరది = పంటకారున, గజ్ఞామ్ = గంగానదిని, హంసమాలాః ఇవ = అంచలబారులుం బోలెను, నక్తం - రాత్రియందు, మహకాషధీం = ఒకానొక గొప్ప లతను, ఆత్మభాసః ఇవ = దాని వెలుంగులుం బోలెను, ప్రవేదిరే = పొందినవి.

తా.—స్థిరమయిన పూర్వ జన్మశిక్షగలదైన యాపార్వతికి విద్య నేర్చుకాలము రాగానే ఆ పూర్వజన్మవిద్య లన్నియు, శరత్కాలము రాగానే గంగకు హంసలబారులును, వీరకటి వడగానే మహకాషధికి తన వెలుంగులును, ఎట్లు వచ్చునో అట్లు, స్వయముగానే వచ్చినవి.

వ్యా.—తా మితి.—స్థిరః స్థియా - సుపదేశః ప్రాగ్భవీయో యస్యా ప్రాదృశీమ్ - మేధావీని మి త్యర్థః, తాం పార్వతీ ముపదేశకాలే, ప్రాక్తనజన్మవిద్యా పూర్వ జన్మాభ్యస్తవిద్యా ఇ త్యర్థః, శరది గజ్ఞాం హంసమాలా ఇవ, నక్తం రాత్రే, మహకాషధీం తృణవిశేష, మాత్మభాసః స్వదీప్తయ ఇవ, ప్రవేదిరే; ఉపమానసామర్థ్యా దుపదేశ మస్తరే జై వేతి గమ్యతే.

అసంభృతం మణ్డన మజ్జయప్తే రనాసవాఖ్యం కరణం మదస్య [31

కామస్య పుష్పవ్యతిరిక్త మస్త్రం బాల్యా త్పరం సాధ వయఃప్రవేదే.

టీక.—అధ=అనంతరము, సా=పార్వతి, అజ్ఞ యప్తే = (చేతి) కజ్జంటి నన్నని దేహమునకు, అసంభృతం=పెట్టని, మణ్డనం=తొడవును, అనాసవాఖ్యం = ఆనవము (అనంగా సుర) యను అఖ్య (అనంగా పేరు) లేనిదైన, మదస్య=ఉల్లాసమునకు, కరణమ్=సాధనమును, కామస్య=మదనునికి, పు...క్తమ్ - పుష్ప=పువ్వులకంటె - వ్యతి

రిక్తమ్ = వేఱయిన, అస్త్రమ్ = బాణంబును, (అగునట్టిదానిని), బాల్యాత్ = పసితనమున కన్న, ఘం = తరువాదిదియగు, వయః = పాయమును, ప్రపేదే = పొందెను.

తా. — అంతట, పార్వతీదేవికి, నెమ్మేనికి పెట్టనితోడవును, మద్యము కాని యుల్లాససాధనంబును, పూవుకాని మదనబాణంబును, అగునట్టి యౌవనము వచ్చెను.

వ్యా. — అసంభృత మితి. — అథ సా పార్వతీ, అక్లయస్తే, రసంభృత మయత్న సిద్ధం, మణినం ప్రసాధన, మనాసవాఖ్య మాసవాఖ్యరహితం, మదస్య, కరణం సాధనం, కామస్య, పుష్పవృత్తిరిక్త, మస్త్ర మస్త్రభూతం, బాల్యా చైశ్వర్యాత్, ఘర మనస్తరభావి, వయో యౌవనం, ప్రపేదే ప్రాప; యౌవనే నైవ హి యువతయః ప్రసాధ్యస్తే మాద్యస్తే కామ్యస్తే చేతి భావః.

అస్త్ర ద్వితీయేపాద ఆసవరూపకారణభావేఽపి తత్కార్యమదోక్తే ర్విభావనా లంకారః, త దుక్తమ్ - 'కారణభావే కార్యోత్పత్తి ర్విభావనా' ఇతి; ప్రథమతృతీ యయో స్త్రావరోఽప్యమాణయో ర్మణినమదనాస్త్రత్వయోః ప్రకృతోపయోగాత్ పరిణామాలంకారః తల్లక్షణం తుక్తమ్.

ఉన్మూలితం తూలికయేవ చిత్రం, సూర్యాం శుభి ర్భిన్నమి వారవిద్ధం బభూవ తస్యా శ్చతురస్రశోభి వపు ర్భిభక్తం నవయావనేన. 32

టీక. — నవ యౌవనేన = ఎల జవ్వనముచేత (యౌవనారంభముచేత), విభక్తం = స్ఫుటముగా తెలుపఁబడిన (వికాల జఘనాద్యవయవములు గలదైన), తస్యాః పుంః = ఆమెయొక్క నెమ్మేను, తూలికయా = వాగఁజతో, ఉన్తి లితమ్ = పన్నెయిడఁబడిన, చిత్ర మివ = చిత్రరూపువలెను, సూ...భిః-సూర్య = స్రాద్ధయొక్క - అంశుభిః = వెలుగులచేత, భిన్నం = విచ్ఛిన్నమైన, అరవిన్దమివ = తామరవలెను, చ...భిః-చతురస్ర = ఎక్కువ తక్కువలు లేకుండ - శోభి = ప్రకాశించునది, బభూవ = ఆయెను.

తా. — యౌవనము రాఁగానే పార్వతీదేవియొక్క నెమ్మేను స్ఫుటముగా నేర్పడిన యవయవములుగలనై, ఆయాతావుల వన్నెలు వెట్టఁబడిన చిత్రరూపువలెను, సూర్య కిరణములకు వికసిల్లిన తామరవలెను, ఎక్కువతక్కువలు లేక శోభిల్లఁ దొడంగెను.

వ్యా. — ఉన్తి లిత మితి. — నవయౌవనేన ప్రథమయౌవనేన, విభక్త మభివ్యక్తత పీనజఘనాదిసంస్థాన మి త్యర్థః, తస్యాః పార్వత్యా, పపు, మూలికయా కూర్చికయా శలాక యే త్యర్థః - ని. 'తూలికా కథితాలేఖ్యకూర్చికా తూలశయ్యయోః' ఇతి విశ్వః, ఉన్తి లితం రజ్జవన్త్రచ్యే ణోద్భాసితం - సముత్క్రిణాకరూప మితి యావత్, చిత్ర మాలేఖ్యమివ, సూర్యాంశుభి, భిన్నం వికసిత, మరవిద్ధం పద్మమివ, చతస్రేఽస్త్రయో యస్యతచ్ఛతురస్ర మన్యూనాతిరిక్తం-యథా తథా-శోభత ఇతి చతు

రసశోభి * తాబ్బిల్వేణిని, బభూవ; చిత్రవిన్దయా స్థూలికాతరణిరణసం బన్ధ ఇవ
స్వతస్సిన్ధవై వాక్లసౌప్తవస్య యావనప్రాదు ర్భావోఽభివ్యక్తాః బభూ వే త్యర్థః.

అభ్యున్నతాఙ్గుష్ఠనఖప్రభాభి ర్నిక్షేపణా ద్రాగమి వోద్ధిరస్తా
అజప్రాతు స్తచ్చరణౌ పృథివ్యాం స్థలారవిన్ద శ్రియ మవ్యవస్థామ్. 33
ఇది మొదలు వదునేడు శ్లోకముల పార్వతీదేవి పాదాదికేశాంత వర్ణనము.

టీక.— అభ్యు...భిః - అభ్యున్నత = ఎత్తయిన - అఙ్గుష్ఠనఖ - బొట్టనవే
ళ్ల గోళ్ల యొక్క - ప్రభాభిః = కాంతులమూలముగా, నిక్షేపణా = నిబ్బరముగా
(మెట్టుగా) ఉంచుట (మెట్టుట) చేత, రాగమ్=(లోపలి) యెఱుఱును, = ఉద్ధిరస్తా ఇవ=
జెడలఁగఁకుచున్నవో యనునట్లున్నట్టి, తస్యాః చరణౌ = ఆమెయొక్కయడుగులు,
పృథివ్యామ్ = భూమిమీద, అవ్యవస్థాం = నిలకడ లేని (అనఁగా సంచరించుచున్న),
స్థ...యం - స్థల అరవిన్ద = నేల తామరయొక్క - శ్రియమ్=శోభను, అజప్రాతుః=
వహించినవి.

తా.—పార్వతీదేవి సంచరించునప్పుడు ఎత్తయిన బొట్టనవేళ్ల గోళ్ల కాంతులమూ
లముగా, నిబ్బరముగా మెట్టుటవలన లోనిరక్తిమను వెలికిఁ గ్రక్కుచున్నట్లు ఒప్పుచు
న్నయామెపాదములు, నేలమీద సంచరించుచున్న మెట్టతామరలో యనునట్లు శోభిల్లు
చుండెను.

వ్యా.—దేవతానాం రూపం పాదాఙ్గుష్ఠప్రభృతి వర్ణ్యతే, మానుషాణాం కేశాదా
రభ్యేతి ధార్మికాః.—సంప్రతి సత్తదశభిః శ్లోకైః పార్వత్యాః పాదాదికేశాన్తవర్ణన
మారభతే—అభ్యున్నతేతి.—అభ్యున్నతయో రఙ్గుష్ఠనఖయోః - ప్రభాభి ర్నిమిత్తేన, నిక్షే
పణా నిర్భరన్యాసా ద్ధేతోః, రాగ మన్తగతం లాహిత్యమ్ - ని. 'రాగః క్లేశాదికే
రక్తే మాత్సర్యే లాహితాదిభు' ఇతి శాశ్వతః, ఉద్ధిరస్తా వమస్తా - బహి ర్నిస్సారయస్తా
విరస్థితా - విత్యభాః, ఆ లోద్ధిరతే ర్దౌణాథాన్తాన్మ గ్రామ్యతాదోషః—ప్రత్యుత
గుణ ఏవ - యథాఽఽహ. దణ్డి -

'నిష్కృత్యతోద్దీక్షావాన్తాది గౌణవృత్తివృత్తయమ్

అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యం విగాహతే.' ఇతి,

తస్యా శ్చరణౌ, తచ్చరణౌ, పృథివ్యా, మవ్యవస్థాం వ్యవస్థారహితామ్-ఏక త్రావస్థాన
రహితామ్ - సంచారిణీ మిత్యర్థః, స్థలారవిన్దశ్రియ మాజప్రాతుః; స్థల విశేషణా ని
యతలాహిత్యలాభః - అత్ర సాముద్రికాః -

'యస్యా రక్తతలా పాదా వున్నతాగ్రా తలస్పృశా

నిగూఢగుత్సా నిహతౌ సా స్యా న్మృతతిసమృతా.' ఇతి.

ఆ త్రోవమానధర్మ స్వారవిష్ట్రయ శ్చరణయో దుపమేయయో రసంభవా దర
విష్ట్రయ మివ శ్రయ మితి ప్రతిబిమ్బికరణాక్షేపాన్నిదర్శనాఽలంకారిః, సా చ సం
బంధేఽసంబంధలక్షణాతిశయో క్త్యనుప్రాణితా, ఆవ్యవస్థా మి త్యుక్తేన స్థలారవిష్ట్రస్య
స్వైర్వసంబంధేఽప్యసంబంధాభిధానాత్; నిదర్శనాలక్షణం తు -

‘అసంభవధర్మయోగా దుపమానోపమేయయోః

ప్రతిబిమ్బిక్రియా గమ్యా యత్ర సా స్వాన్నిదర్శనా. ఇతి.

సా రాజహంనైరివ సన్నతాక్షీ గతేషు లీలాశ్చిత్తవిక్రమేషు

వ్యసీయత ప్రత్యుపదేశలుబ్ధై రాదిత్సుభి ర్నూపురశిష్టేతాని. 34

టీక.—ప్రత్యు...బ్ధైః - ప్రత్యుపదేశ (తమచేయునుపదేశమునకు) బదులుగా
(ఆమెసేయు) నొకయుపదేశమందు - లుబ్ధైః = కోరికకలవియు, నూ...ని-నూపుర =
అంచలయొక్క - శిష్టేతాని=(ఇంపైన) రవళిని, అదిత్సుభిః = గ్రహింపఁ గోరినవియు,
(నగు), రాజహంనైః = రాయంచలచేత, సన్నతాక్షీ - సన్నత = (కుచభారముచేత)
వంగిన - అక్షీ = దేహముగలదైన, సా = ఆపార్వతీదేవి, లీ...షు - లీలా = విలాస
ముచేత - అశ్చిత్త = ఒప్పుచున్న - విక్రమేషు = మెట్టుటకలవైన, గతేషు = నడకల
విషయమై, వ్యసీయత ఇవ = సేర్వఁబడెనా యేమి ?

తా.—స్తనభారముచేత నించుకవంగిన యాపార్వతియొక్క యంచలఝళంఝళ
నాదముతోడి యొయ్యారపునడక యెట్లుండె ననగా.—రాయంచ లే మయిన ఆమె
కొక విద్యను తాముసేర్చి అందులకు బదులుగా ఆమెవలన తామొకవిద్యను సేర్చుకొంద
మని, ఆమెయందియలయొక్క యిండురవళివంటికుఁతను తాము ఆమెవలన సేర్చుకొను
టకై యామెకు ఒయ్యారముచేత ఒప్పిద మగునట్లుగా మెట్టుచు నడువ సేర్చిననా యను
నట్లుండెను.—ఆపార్వతియొక్క యొయ్యారపునడకలు హంసనడకలవలెనుండెననియు,
అంచలరవళి ఆహంసల మంజుకూడితములకన్న మనోహరముగా నుండె ననియు, ఆమె
నడచునప్పుడు అయంచలశబ్దము స్వజాతిపక్షిపిలు పని భ్రమపడి హంసలు కూడ వచ్చు
చుండె ననియు భావము.

న్యా.—సేతి.—ప్రత్యుపదేశలుబ్ధైః -

వి. ‘గురుశుశ్రూషయా విద్యా పుష్కలేన ధనేన నా

అథవా విద్యయా విద్యా చతుర్థీ నోపపద్యతే.’

ఇతి న్యాయా దితి భావః - స్వవిద్యాదానేన పరవిద్యాగ్రహణ మితి ప్రత్యుపదేశః, త
దేవ వ్యనక్తి - నూపురశిష్టేతా న్యాదిత్సుభిః నూపురశిష్టత మజ్ఞు కూడితోపదేశ మిచ్చ
ద్భి రి త్యుభాః, రాజహంనైః, సన్నతాక్షీ కుచభారా దితి భావః, సా పార్వతీ, లీలా

భిర్విలాసై రభిప్రతాః పూజితా - విక్రమాః పాదస్యాసా - యేషు లేషు * 'అభ్యైః పూజాయామ్' ఇ తీడాగమః - ని. 'లీలా విలాసక్రియయోః' ఇ త్యమరః, గ లేషు విషయే, వ్యసీయ లేవ విసీతా కిము ; అన్యథా కథ మస్యా హంసగమన మి త్యుత్ప్రేక్షా.

వృత్తానుపూర్వే చ న చాతిద్ధిరే జ్ఞజ్ఞే శుభే సృష్టవత స్తదీయే [35]
 శేషాజ్ఞనిర్మాణవిధౌ విధాతు గ్లావణ్య ముత్పాద్య ఇ వాస యత్నః.

టీక.—వృ...ర్వే చ - వృత్త = గుండ్రనివియు - అనుపూర్వే చ = ఆదోఽక
 లును, అతిద్ధిరే చ = ఎక్కువనిడివికానివియు, శుభే = మంగళములను, (అగు), త
 దీయే = ఆమెవైన, జ్ఞజ్ఞే = క్రీడాశ్లేషము, సృష్టవతః = సృజించిన, విధాతుః = బ్రహ్మకు,
 శే...ధా - శేష=మిగిలిన - అజ్ఞ = అవయముల - నిర్మాణవిధౌ = సప్టిక్రియయందు,
 ఉత్పాద్యే = మరల సమకూర్చుకొనవలసిన, లావణ్యే = కాంతివిషయమై, యత్నః =
 ప్రయత్నము, అన ఇవ = కలిగెను గావలయును.

తా.—గుండ్రగాను ఆదోఽకగాను ఒప్పారుచున్న యామె క్రీడాశ్లే లావణ్య
 మెట్లుండె ననగా - వానిని బ్రహ్మదేవుడు సమస్త లావణ్యముతోను సృజించి, కడమ
 యవయవిములను సృజించుటకై మరల లావణ్యసామగ్రిని కూర్చుకొనవలసినవాడాయె
 నో యను నట్లుండెను.—ఆ క్రీడాశ్లే అనంతలావణ్యవంతము లని భావము.

వ్యా.—వృత్తే తి.—వృత్తే వరులే - పూర్వ మనుగతే అనుపూర్వే - గోపు
 చాచకార ఇ త్యర్థః - వృత్తే చ లేఅనుపూర్వే చ వృత్తానుపూర్వే, నాతిద్ధిఘే చ *
 మహావిభాషయా న సమాసః * నభో విశేషణత్వం చ శబ్దప్రయోగా దేవ జ్ఞేయమ్, శుభే
 మజ్జలే, తస్యా ఇమే తదీయే, జ్ఞజ్ఞే ప్రసృతే - ని. 'జ్ఞజ్ఞ తు ప్రసృతా' ఇ త్యమరః,
 సృష్టవతో నిర్మితవతో, విధాతుః సప్తః, శేషాజ్ఞ నిర్మాణ విధౌ జ్ఞప్తావ్యతిరిక్తావయవ
 నిర్మాణార్థః మి త్యర్థః, ఉత్పాద్యే పునః సంపాద్యే, లావణ్యే కాన్తివిశేషవిషయే -
 లావణ్యరక్షణం తు క్తమ్, యత్న, ఆ సేవ బభూ వే త్యుత్ప్రేక్షా; ఉపాదాన మస్త
 రేణ కాద్యస్య దుష్కరత్వాత్ తదజ్ఞానాం చ లావణ్యోపాదానకత్వాత్ పూర్వసం
 పాదితస్య చ జ్ఞాథః మేవ కార్తృత్వేన వినియోగాత్ పున ర్లావణ్యసంపాదనే
 యత్నః స్వా దే వే త్యేతాదృక్పూర్వే తజ్ఞజ్ఞే ఇతి భావః; * ఆ సేవి బభూవాథే లిజస్త
 ప్రతిరూప మవ్యయ మి త్యాహ కాకటాయనః ; పల్లభ స్తు-న లిజస్తప్రతిరూపక మవ్య
 యమ్ 'అస్తే ర్భూః' ఇతి భావదేశనియమాత్ తాదృక్షిజస్తస్యై వాభావాత్, కిం తు
 కవీనా మయం ప్రమాదికః ప్రయోగః - ఇ త్యాహ; వామన స్తు - 'అన గతి దీప్త్య

దాసే వీరితి ధాతోర్నిటి రూప మిదమ్' ఇ త్యాహ - అన ఇ త్యనుదాత్రే దీప్త్యథే - అన దిదీపే - ప్రవృత్తి ఇ త్యథాః.

నాగేంద్రహస్తా స్త్వచి కర్మశత్యా నేకాన్తైత్యాత్ కదలీవిశేషాః [36] లభ్యాఽపి లోకే పరిణాహి రూపం జాతాస్తదూర్వో రుపమానబాహ్యః.

టీక.—నా...స్తాః - నాగేంద్ర) = (విరావతాది) గజేంద్రములయొక్క - మాస్తాః = తొండములు, త్వచి = చర్మమందు, కర్మశత్యాత్ = గఱుకు లగుటచేతను, కదలీ విశేషాః = (రాచయరటి మొదలయిన) విశేష మయిన యరఁటులు, ఏ...త్యాత్-ఏకాన్త = కేవలమయిన-తైత్యాత్ చలవచేతను, లోకే = పుడమిలో, పరిణాహి = వికాలమయిన, రూపం = ఆకారమును, లభ్యా అపి=పొంది యు, తత్=ఆ పార్వతియొక్క-ఊర్వోః = తొడలయొక్క, ఉపమానబాహ్యః ఉపమాన = సాటునకు - బాహ్యః = వెలిచిబడినవి (అనఁగా పనికిరానివి), జాతాః - అయినవి.

తా.—పార్వతీదేవియొక్క తొడలు వికాలములై గఱుకులుగాక, కేవలము చలవలునుగాక, యొప్పురుచుండెను; గఱుకుదనంపు దోషముచేత విరావతాది దిగ్గజముల తొండములును, చలవదోషముచేత రాచయరటిలాగునగు గొప్పయరఁటులును, వికాలములయ్యును ఆతొడలకు సాటి కా వాయెను.

వ్యా—నాగే న్ద్రేతి.— నాగేంద్రా)ణా మైరావతాదీనాం - మాస్తాః కరా, స్త్వచి చర్మణి, కర్మశత్యాత్, కదలీవిశేషా రాజరమ్భాదయ, ఏకాన్తైత్యాన్నియత తైత్యా ధైతోః, లోకే, పరిణాహి వైపుల్యయుక్తమ్ - ని. 'పరిణాహో వికాలతా' ఇ త్యమరః, రూపం, లభ్యాఽపి - అపిశబ్దాత్ కరికరకదలీమాత్రస్య తాదృక్పరిణాహో నా స్తీతిభావః, తస్యా ఊర్వో స్తదూర్వో, రుపమానమాహ్య జాతా ఉపమానక్రియాన్వర్తా బహువుః, తదూర్వో ర్న కార్మశ్యం నా ప్యేకాన్తైత్య మితి భావః.

ఏతావతా న న్వనుమేయశోభి కాశ్చీగుణస్థాన మనిన్దితాయాః

అరోపితం య ద్ధిశేన పశ్చా దనన్యనారీకమనీయ మబ్జమ్. 37

టీక.—అనిన్దితాయాః=దోషరహిత(యయిన యాపార్వతీదేవి) యొక్క, కాశ్చీ గుణస్థానమ్ = మొలమూలితావు (అనఁగా పిఱుందు), ఏతావతా నను = దీనిచేతనే, అను...భి = అనుమేయ = ఊహించదగిన - శోభి = ఆవశ్యకమయిన శోభించుట కలది, యత్ = దేనిచేతననఁగా, పశ్చాత్ = తపశ్చర్యానంతరము, గిరిశేన = శివుని చేత, అన...యమ్ - అన్యనారీ = ఇతరస్త్రీలకు - అకమనీయమ్ = శోరశక్యముగానిదైన, అబ్జమ్ = ఒడియందు, అరోపితమ్ = ఎక్కించుకొనఁబడినది.

తా.—మహేశ్వరుడు తపశ్చర్యానంతరమందు మఱి యెట్టిమహాత్మ్యరాలును శోరశక్యముగాని తనయొడియందు మొలనూలిచే ప్రకాశించునున్న యాపార్వతీదేవి యొక్క యావికాలనితంబబింబమును ఉంచుకొన్నందుననే దాని యావశ్యకశోభను ఊహించ వచ్చును.

వ్యా.—ఏతావ తేతి.—అనినితాయా అనవద్యాయాః పార్వత్యాః, కాశీ గుణస్థానం నితమ్బబిమ్బ, మేతావతా నన్వేతావ తైవ - ని. 'ప్రక్షావధారణానుజ్ఞానసంయామస్త్రణే నను' ఇ త్యమరః, శోభత ఇతి శోభి * అవశ్యకేణినిః * తత స్త్వ ప్రత్యయః - అనుమేయం శోభిత్యం శోభా యస్య త దనుమేయశోభి * 'త్వప్రత్యయ స్తు గతార్థత్వా న్న ప్రత్యుక్తః' ఇత్యాహ వామనః, పశ్చా దాదా నైఃసృష్ట్యాఽపి పశ్చాత్ తపశ్చర్యానంతర మి త్యర్థః, గిరా కేత ఇతి గిరిశః శివః * 'గిరా డశ్చస్తసి' ఇతి డప్రత్యయః భాషాయా మపి క్వచి దివ్యతే - అథవా గిరిః కైలాసోఽస్యాస్తి గిరిశః * లామాదిత్యా చ్ఛప్రత్యయః - తేన గిరిశేన, అన్యాసాం నారీణాం కమనీయః కామయితుం శక్యో న భవ తీ త్యనన్యనారీకమనీయస్త, మజ్జుం నిజోత్సజ్జ, మారోపిత మధిరోపిత మితియత్, ఏతావతా లిక్లే నేతి పూర్వేణాన్వయః*రోహతే ణ్యస్తాత్ కర్తణి క్తః * 'రుహః పోఽన్యతరస్యామ్' ఇతి హకారస్య పకారః * గత్యర్థవివక్షాయాం ద్వికర్తృకత్వమ్ * ప్రధానే కర్తణి క్తః; గిరిజానితమ్బబిమ్బం విక్వాతిశాయిసాన్దర్యం గిరికాష్కారాధత్వా ద్వ్యతిరేకేణ నార్యస్తరితమ్బబిమ్బవత్ - వివక్షే హేత్వ నుక్తి రేవ బాధికా; దాక్షాయణీనితమ్బబిమ్బస్య తు పక్షసపక్షయో రన్యతరభావానతి వృత్తే ర్నిష్కలజ్జ మనుమాన మి త్యల మస్థాన సంరమ్భణ.

తస్యాః ప్రవిష్టా సతనాభిరన్ధ్రం రరాజ తస్మి నవరోమరాజిః

నీవీ మతిక్రమ్య సితేతరస్య తన్తేఖలామధ్యమణే రివార్చిః. 38

టీక — తస్యాం=ఆపార్వతియొక్క, నీవీం = పోకముడిని, అతిక్రమ్య=దాటి, న...న్ధ్రం - నత = లోఁతయిన- నాభి=పొక్కిటియొక్క- రన్ధ్రం=పల్లమును, ప్రవిష్టా=చొచ్చినట్టి, తస్మి = సన్నపాటిదైన, నవరోమరాజిః = శ్రోత్రనూఁగారు, సితేతరస్య- సిత = తెల్లనిదానికి - ఇతరస్య=విపరీతమయిన - (అనఁగా నీలవర్ణమయిన), త...ణే- తత్ = ఆపార్వతియొక్క - మేఖలా = ఒడ్డాణముయొక్క - మధ్య = నడిమి - మణే= (ఇంద్రనీల) రత్నముయొక్క, అర్చిరివ=కిరణమోయన, రరాజ = లేజరిలైన.

తా.—ఆపార్వతీదేవికి సన్నపాటి నూఁగారేర్పడి పోకముడిని దాటి లోఁతయిన పొక్కిటియందు చొచ్చినదై, ఆమెయొడ్డాణము నడిమి యింద్రనీలమణి యొక్క దీప్తిరేఖయొ యన నొప్పారుచుండెను.

వ్యా.—తస్యా ఇతి.—సీపీం వస్త్రగ్రన్థిమ్ - ని. 'స్త్రీకటివస్త్రబంధేఽపి సీపీ పరివణేఽపి చ' ఇత్యమరః, అలిక్ర మ్యాతీత్య, నతం నిమ్నం - సాభిరన్ధ్రం, ప్రవిష్టా ప్రవిశస్త్రీ, తస్మి సూక్ష్మ, తస్యాః పార్వత్యా, నవరోమరాజి, సితేతర స్యాపితస్య - ఇన్ద్రసిల స్తే త్వర్కః, తస్యాః పార్వత్యా-మేఖలా తన్వేఖలా - తస్యా ఇ త్యనువృత్తై శున స్తచ్ఛబ్దోపాదానం వాక్యాన్తరత్వాత్ సోధవ్యమ్ - యద్వా - తస్యా సీవ్యా మేఖలా తన్వేఖలా తత్ర తదవస్థానాత్, తస్యా - మధ్యమణే రర్పిః ప్ర భేవ రరాజ - ని. 'శ్వాలాభాసో ద్భువుం శ్యర్పిః' ఇ త్యమరః.

మధ్యేన సా వేదివిలగ్నమధ్యా వళిత్రయం చారు బభార బాలా,

ఆరోహణార్థం నవయావసేన కామస్యసోపాన మివ ప్రయుక్తమ్ ౪౧

టీక.—వే...ధ్యా - వేది = యజ్ఞ వేదియొక్క - విలగ్న = నడుమువంటి - మధ్యా = నడుముగలదైన, సా బాలా = ఆకస్య (అనఁగా పార్వతి), మధ్యేన = తన నడుముమీఁద, చారు = అందమయిన, వళిత్రయమ్ = ముత్రలును, కామస్య = మన్మథునికి, ఆరోహణార్థం = ఎక్కుటకై, నవయావసేన = క్రొత్తజవ్వనముచేత, ప్ర యుక్తం = చేయఁబడిన, సోపానమ్ ఇవ = మెట్ల వరుసనోయన, బభార = తాల్చెను.

తా.—ఆపార్వతీదేవికి ఇపుడు నడుము యజ్ఞ వేదికనడుమువోలె నన్నగిల్లినది; దానిమీఁద మూడుమడుఁతలు ఏర్పడి, కాము డెక్కుటకై ఎలప్రాయము కట్టినట్టి మెట్లవరుసయో యన సొంపొందుచుండెను.

వ్యా.—మధ్యే నేతి.— 'వేదిః పరమృతా భూమిః' ఇ త్యమరః - వేది విలగ్న మధ్యా వేదివల్ కృతమధ్యా - తనుమ ధ్యేతి యావత్, సా బాలా పార్వతీ, మధ్యేన మధ్యభాగేన, చారు సుందరం, వళిత్రయం, కామ, స్యారోహణార్థం, నవ యావసేన ప్రయుక్తం రచితం, సోపాన మివ, బభా రే త్యుత్పేక్షా.

అన్యోన్యముత్పీడయ దుత్పలాత్కాః స్తనద్వయంపాణ్డు తథాప్రవృద్ధమ్
మధ్యే యథా శ్యామముఖస్య తస్యమృణాళసూత్రాన్తర మప్యలభ్యమ్.

టీక.—అన్యోన్యమ్ = ఒకటినొకటి, ఉత్పీడయత్ = కడకొత్తుచు, పాణ్డు = పాం డువర్ణముగలదై, ఉత్పలాత్కాః = కలువలవంటి కన్నులుగలదైన పార్వతియొక్క, స్తనద్వయం = చనుగవ, తథా = అవిధముగా, ప్రవృద్ధమ్ = ఎదిగెను, యథా = వివిధ ముగా ననఁగా, శ్యా...స్య - శ్యామ = నల్లని - ముఖస్య = మొనలంగలిగినట్టి, తస్య = ఆచనుగవయొక్క, మధ్యే = నడుమను, మృ...సి - మృణాళ = తామరతొడిగి.

సూత్ర = దారముపాటి - అస్తర మపి = ఎడమేనియు, అలభ్యమ్ = పొందశక్యము గాకుండెను (లేదనుట).

తా.—పాండుపర్వములై ఒండొకటిని కడకొత్తుచు ఆకలువకంటియొక్క నల్లని మొసలలోడి స్తనములు, తమనడుమ తామరతూటి దారమేనియు చొచ్చుట కెడములేని యట్లుగా ఎదిగినవి.

వ్యా.—అన్యో న్యేతి.—అన్యోన్యం పరస్పరమ్ * 'కర్తవ్యతిహారే సర్వ నామ్నా ద్వేవా చేయే' ఇతి ద్విరుక్తిః* 'సమాసవ చ్చ బహులమ్' ఇతి బహులవచనా దస మాసవత్తేపి పూర్వపదస్థస్య సుపః సు ర్వక్తవ్యః, ఉత్పీడయ దుపరున్ధల్, పాణ్డు గౌర, మత్పలాక్ష్యాః స్తనద్వయం, తథా లేన ప్రకారేణ, ప్రవృద్ధమ్ * కర్తరి క్తః, క్యామ ముఖస్య కృష్ణమాచుక స్త్యేతి స్వరూపవర్ణనం, తస్య స్తనద్వయస్య, మధ్యే, యథా యేన ప్రకారేణ, మృణాలనూత్రాస్తరం దినతస్తుమాత్రావకాశోఽ, ప్యులభ్యం లబ్ధ మశ క్యమ్ - ని. అస్తర మవకాశావధిపరిధానాస్తర్ధి భేదతాదర్శ్యే' ఇ త్యమరః.

అత్ర సంబంధేనసంబంధ రూపాతిశయోక్త్యలంకారః - కుచయోః పీఠరత్నాతిశ యార్థ మవకాశసంబంధేనసంబంధాభిధానా దితి.

శిరీషపుష్పాధికసౌకుమార్యా బాహూ తదీయా వితి మే వితర్కః, పరాజితే నాపి కృతో హరస్య యా కణ్ఠపాశౌ మకరధ్వజేన. 41

టీక.—తదీయా = పార్వతీసంబంధమయిన, బాహూ = భుజములు, శి...ర్యా- శిరీషపుష్ప = దిరిసెన పుష్పనకంటె - అధిక=ఎక్కుడయిన - సౌకుమార్యా = కోమలత్వ ముకలవి, ఇతి = అని, మే వితర్కః = నా యూహ; (ఏలయన), యా=ఆబాహువులు, పరాజితేన అపి=ఓడినవానిచేతనే, మకరధ్వజేన=మన్న ధునిచేత, హరస్య=హరునికి, క... శౌ - కణ్ఠ = కుత్తుక (బిగించుట)కు - పాశౌ = తాళ్లుగా, కృత్ = చేయఁబడినవి, (కంఠాశ్లేషము పొందింపఁబడిన వని భావము.)

తా.—పార్వతియొక్క బాహువులు ఆనవయావనమందు దిరిసెనపుష్పలకన్న కోమలములుగా శోభించుచుండినవి. అది యెట్లున్న-దిరిసెనపూవుల దండచేత గానికార్య మును ఈబాహువుల చేత మన్నధుఁడు సాధించినాఁడు;—అందులవివర మెట్లన్న - తాను హరునికి ఓడిపోయినవాడయ్యెను మదనుఁడు త్రాళ్లతోఁగట్టి వంచినట్లు హరునికంత మును ఈబాహువులతో కట్టి కొంగఁ దివిసినాఁడు—శిరీషపుష్పములను సరకు గొనని పరునిశివుఁడు ఈబాహువులకంఠాశ్లేషము నానించె నని భావము.

వ్యా.—లోకే సుకుమారత్వ మేవ కుసుమాస్త్రస్య సాధకత్వ మితి స్థితే స త్యాహ- శిరీషేతి.—తస్యా ఇమా తదీయా, బాహూ, శిరీషపుష్పా దధికం - సౌకు

మార్గం మార్దవం-యయోస్తథోక్తా విలి, మే, వితర్కః ఊహాః, కుతః-యో బాహూ, పరాజితే నాపి పూర్వం నిష్ఠితే నాపి, మకరద్వజేన కామేన, హరస్య, కణ్ఠపాశౌ కణ్ఠ బద్ధనరజ్జా, కృతౌ - కణ్ఠాలిజనం ప్రాపితా వి త్యర్థః - తదసాధ్యసాధనాత్ తత ఆధి క్య మితి భావః.

అశ్ర బాహ్వో రారోపితకణ్ఠపాశత్వస్య ప్రకృతవైరనిర్వాతనోపయోగాత్ పరిమాణాలంకారః.

కణ్ఠస్య తస్యాః స్తనబద్ధురస్య ముక్తాకలాపస్య చ నిస్తలస్య

అన్యోన్యశోభాజననా చ్చభూవ సాధారణో భూషణభూష్యభావః. 42

టీక.—స్త...స్య - స్తన=పాలిండ్ల చేత - బద్ధురస్య = నిగిడియున్న, తస్యాః = పార్వతీదేవియొక్క, కణ్ఠస్య = మెడకును, నిస్తలస్య = గుండ్రని, ముక్తాకలాపస్య చ = ముత్తైలనరమునకును, అన్యో...నాత్ = అన్యోన్య=ఒండొకటికి - శోభా = కాంతిని-జననాత్ = కలిగించుటవలన, భూషణభూష్యభావః = ఆలంకారాలంకార్యభావము (ఆనంగా, ఆలంకారమగుటయు ఆలంకరింపఁబడుటయు), సాధారణః = సమానము (ఆనంగా రెండిటియందును గల ధర్మముగా, బభూవ=ఆయెను.

తా.—పార్వతీదేవి ఆ యావనమందు మెడలో ముత్తైలబన్ననరమును ధరించి నప్పుడు, గుండ్రనిముత్తైలు గలచైన యా బన్ననరము కంఠమునకు శోభ నొసంగినట్లే గుండ్రనికుచములచే నిగిడియున్న యాకంఠంబు ఆబన్ననరమునకు శోభ నొసంగెను. ఆండువలన ముత్తైలపేరును కంఠమును రెండును ఆలంకారములును ఆలంకరింపఁబడిన వియును ఆయినవి. ఆమెకంఠము ఆభరణముల కాభరణ మగు సమాజసౌందర్యాతిశయము కలది యని భా.

వాన్.—కణ్ఠస్థితి.... స్తనాభ్యాం - బద్ధుర స్థోన్నతస్య, తస్యాః పార్వత్యాః, కణ్ఠస్య గళస్య, నిస్తలస్య పర్వస్య, ముక్తాకలాపస్య ముక్తాభూషణస్య చ - ని. 'వర్తులం నిస్తలం పృథ్తం బద్ధురం తూన్న తానశవ' - 'కలాపా భూషణే బద్ధే తూణీరే సంహతా వసి' ఇతి చామరః, అన్యోన్యశోభాజననా, ద్భూషణభూష్యభావో ౭ లంకారాలంకార్యభావః, సాధారణః సమానో, బభూవ - ఉభా వ వ్యన్యోన్యస్య భూష్యభూషణే చ బభూవతు రి త్యర్థః -

అశ్ర కణ్ఠముక్తాకలాపయోః శోభాక్రియాద్వారే కాన్యోన్యభూషణజనకత్వా దన్యోన్యాలంకారః - త ద్ముక్త - 'పరస్పరం క్రియాజనన మన్యోన్యమ్' ఇతి.

చన్ద్రంగతా పద్మగుణాన్నభుక్తే పద్మాశ్రితా చాన్ద్రముసీ మభిఖ్యామ్
ఉమాముఖం తు ప్రతిపద్య లోలా ద్విసంశ్రయాంస్తీతి మవాపలక్ష్మీః. 43

టీక.—లోలా = చపలురాలయిన, లక్ష్మీః = కాంత్యభిమానిదేవత, చన్ద్రం = చంద్రుని - గతా = పొందినదై (అనగా చంద్రునియందున్నప్పుడు), ప...ణాత్ - పద్మ = తామరయొక్క - గుణాత్ = పరిమళాదిగుణములను, న భుక్తే = అనుభవించు, ప...తా - పద్మ = తామరను - ఆశ్రితా = చేరినదై, చాన్ద్రముసీమ్=చంద్రుని బుధమయిన, అభిఖ్యాం = శోభను, (న భుక్తే), ఉమాముఖం = పార్వతిముఖమును, ప్రతిపద్య తు = పొందిన నో, ద్వి...యాం - ద్వి = ఆరెండును (చంద్రపద్మములు) - సంశ్రయాం = కారణముగాఁగల, స్తీతిమ్ = ఆనందమును, అవాప = పొందినను.

తా.—చంద్రునియందు అమృతమువలె ఆనందకరమయిన శోభకలదు, సౌగంధ్యా దికములేదు; పద్మమందు సౌగంధ్యాదికము గలదుగాని అమృతమువలె నానందకరమయిన శోభ లేదు; పార్వతిముఖమునందన్ననో అమృతమువలె నానందకరమయిన (చంద్ర) శోభయు (పద్మ) సౌగంధ్యాదికమును రెండునుం గలవు. కావున సిరి, చంద్రునియందు ఉండి తనియక పద్మమున కేగుచు, పద్మమునందు ఉండి తనియక చంద్రునికడ కేగుచు చాపల్యము నొందియున్నట్టిది, ఉమాముఖము జొచ్చి అందు తనిసి నిలిచిపోయెను.— ఆరెంటికన్న గుణవత్తరము ఈవదన మని భావము.

వ్యా.—ఇదానీం పార్వతీపదనం చన్ద్రకమలనదృశ మి త్యేత దేవ వచోభక్త్యా హ - చన్ద్ర మితి.—లోలా చపలా - పరిభ్రమణీ లే త్యర్థః, లక్ష్మీ కాన్త్యభిమానీ దేవతా, చన్ద్రం, గతా ప్రాప్తా సతీ, పద్మగుణాత్ సౌగంధ్యాదీత్, న భుక్తే నాను భవతి, పద్మాశ్రితా సతీ, చన్ద్రమున ఇమాం చాన్ద్రముసీ మభిఖ్యాం శోభాత్ - ని. 'అభిఖ్యా నామశోభయోః' ఇ త్యమరః - అమృతప దానన్దీనీం న భుక్తే, ఉమాముఖం ప్రతిపద్య తు, ద్వే చన్ద్రపద్మే - సంశ్రయః కారణం - యస్యా స్తాం ద్విసంశ్రయాం, స్తీతి మానస్స, మవాప - తత్రోభయగుణసంభవా దితి భావః.

ఆ లోపమానభూతచన్ద్రపద్మాపేక్ష యోపమేయ స్యామాముఖ స్యాధికగుణవత్త్వోన్విత్యా వ్యతిరేకాలంకారః - త దుక్తమ్ - 'భేదప్రాధాన్యే నోపమానా దుపమేయ స్యాధిక్యే వివర్ధయే వా వ్యతిరేకః' ఇతి.

పుష్పం ప్రవాళోపహితం యది స్యా న్దుక్తాఫలం వా సుఖటవిద్రుమస్థమ్
తతోఽనుకార్యా ద్విశదస్య తస్యా స్తామోష్ణపర్యస్తరుచః స్థితస్య. 44

టీక.—పుష్పం = (వెల్లు దామర మొదలయిన) పువ్వు, ప్ర...తం - ప్రవాళ = లేత చిగురులో - ఉపహితం = ఉంచబడినది, స్యాత్ యది = అగునని, ముక్తా ఫలం వా =

ముత్తైపుఁబూస యేని, స్ఫు...స్థం - స్ఫుట = నిర్మలమయిన - విద్రుమ = పగడమందు-
స్థం = ఉన్నట్టిది, (స్వాద్యది), తతః = ఆపక్షమున, విశదస్య = శుభ్రమయిన, తా...
చః - తామ్ర = ఎఱ్ఱని - ఓష్ఠ = పెదవియందు - వర్మస్త = వ్యాపించిన - రుచః =
కాంతికలదైన, తస్యాః=ఆ పార్వతియొక్క, స్థితస్య - చిఱునవ్వును, అనుకుర్మాత్ =
సరిపోలును.

తా.—ఎఱ్ఱని మోవివైఁ బర్విన కాంతిగలదైన యా పార్వతియొక్క తెల్లని చిఱు
నవ్వు లేతచిగురుపై నుంపఁబడిన పుండరీకాదిపుష్పముకన్నను, నిర్మలమయిన పగడమం
దుంపఁబడిన ముత్తైపుఁబూసకన్నను, శోభిల్లుచుండెను.

వ్యా.—పుష్ప మితి.—పుష్పం పుష్కరీకాదికం, ప్రవాలే బాలవల్లవ- ఉపహితం
నిహితం, స్వా ద్యది-ని. 'ప్రవాలో వల్లకీదణ్డో విద్రుమే బాలవల్లవే' ఇతి విశ్వః, ముక్తా
ఫలం వా, స్ఫుటే నిర్మలే విద్రుమే తిష్ఠ తీతి స్ఫుటవిద్రుమస్థం స్వా ద్యది, తత స్త
ర్హి, విశదస్య శుభ్రస్య, తామ్రే అరుణే ఓష్ఠే - వర్మస్తా ప్రస్పతా - రుక్ కాన్తి ర్మ
స్య తథోక్తస్య, తస్యాః పార్వత్యాః, స్థిత స్వానుకుర్మాత్ స్థిత మనుకుర్మా ది త్యర్థః-
* అత్ర 'మాహిణా మశ్నీయాత్' ఇతివత్ సంబంధ మాత్ర నివక్షయా వక్షి.

అత్ర పుష్పప్రవాలయో ర్ముక్తావిద్రుమయో క్వాసంబంధేఽపి సంబంధో క్త్యాఽతిశ
యోక్తిః - 'సా చ సంభావనా' ఇ త్యలంకారసర్వస్వకారః; విశేషత స్తు పుష్పముక్తా
ఫలయో రుపమానయోః ప్రకృతోత్పన్నార్థముపమేయతాకల్పనాత్ ప్రతీ పాలంకారః-
త దుక్తమ్ - 'ఉపమాన స్వా ష్ఠేప ఉపమేయతాకల్పనం వా ప్రతీపః' ఇతి; స చ
పూర్వోక్తాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి.

స్వరేణ తస్యా యమృత సుతేవ ప్రజల్పితాయా మభిజాతవాచి

అ వ్యస్యపుష్టా ప్రతికూలంబ్ధా శ్రోతు ర్వితస్త్రిరప తాడ్యమానా.40

టీక.—అ...చి - ఆభిజాత = మధురమయిన - వాచి = వాక్కుగలదైన యా
పార్వతి, అ...వ - అమృత = అమృతమును - ప్రతాపవ = ఒలుకుచున్నదోయనున
ట్లున్న, స్వరేణ = ఎలుగుతో, ప్రజల్పితాయామ=చలుకుచుండగా, అన్యపుష్టా అపి =
కోయిలసంయతము, తాడ్యమానా = వాయించఁబడుచున్న, వితస్త్రిఃఇవ = విషమముగా
కట్టఁబడినతంబివలె, శ్రోతుః = వినువానికి, ప్ర...బ్ధా - ప్రతికూల = అప్రియ వయిన
(కర్ణకరోరమయిన) - శబ్దా = నాదముకలది, భవతి = అగును).

తా.—మధురభాషిణి యయిన యాపార్వతి అమృత మొలుకునర్వరముతో పలు
కునవ్వుడు, శోకిలశొమరాలి కూజితము సంయతము వినంబడెనేని ఆకూజితము, విషమ

ముగా కట్టినతంటిని వాయించిన, దానినాద మె, ట్లుండునో, అట్లు వినువానికి కర్ణ కణో రముగా నుండును.

వ్యా.—స్వరే జేతి.—అభిజాతవాచి మధురభాషిణ్యం, తస్యాం పార్వత్యా, మమృతస్రతామృతసాది జేవ * క్షిప్, స్వరేణ నాదేన, ప్రజల్పితాయా మాలప న్నామ్ * కర్తరి క్తః, అన్యైః కాకాదిభిః-పుష్టాన్యపుష్టా కోకిలాఽపి * ముఖ్యయా వృత్త్యా జాతివచనత్వాభావాద్ జీబభావః, తాడ్యమానా వాద్యమానా, విషమబద్ధా తస్త్రి ర్వితస్త్రి రివ * 'ఆవి త్తూ స్తూ తస్త్రి భ్య ఈ' ఇతి తస్త్రిధాతో రాణాదిక ఈప్రత్యయః * జీబభావాన్న 'హల్భ్యాభ్యః - ' ఇతి సులోపః తదుక్తమ్ -

'ఆపిలక్ష్యీ తరి తస్త్రి హీ' ధీ క్రితా ముణానితః

స్త్రీలిక్ష్ణానా మమీషాం తు న సులోపః కదాచన.' ఇతి.

ఏతే జీబస్తా న భవ స్త్రీ త్యర్థః, శ్రోతు ర్జనస్య ప్రతిహాళభ్యా కణఃకఠోరనాదా, భవ తీతి శేషః -

ప్రవాతనీలోత్పలనిర్విశేష మధీరవిప్రేక్షిత మాయతాక్ష్యా [46
తయాగృహీతం ను మృగాక్షనాభ్యస్తతో గృహీతం ను మృగాక్షనాభిః.

టీక.—ప్ర...షమ్ - ప్రవాత=మెండుగాలిగలచోటి - నీలోత్పల = నల్లగలు వకంటె - నిర్విశేషమ్ = భేదములేనిదైన, అధీర విప్రేక్షితమ్ = బెదరుచూపు, ఆ... ష్యా - ఆయత = విశాలమలయిన ఆష్యా = నేత్రములుగలదైన, తయా = ఆపార్వతి చేత, మృగాక్షనాభ్యః = లేడికోమలులవలననుండి, గృహీతం ను = నేర్వఁబడినదా, (లేక), మృగాక్షనాభిః = లేడికోమలులచేత, తతః = ఆమెవలననుండి, గృహీతం ను= నేర్వఁబడినదా.

తా.—బిట్టు గాలిచేత కదలుచున్న నల్లగలువతో సమాన మైన యాపార్వతీ దేవియొక్క బెదరుచూపు సాక్షాత్తుగా లేడిపెంటుల చూపువలె నుండెను. ఆసాదృశ్యము ఎంత మిక్కుటముగా నుండె ననగా,— ఆచూపును ఆమె లేడిపెంటులనుండి నేర్చు కొన్నదో, లేడిపెంటులు ఆమెవలననుండి నేర్చుకొన్నవో, యిది చూచినవారికి సందేహ ము కలుగునంత మిక్కుటముగా నుండెను.

వ్యా.—ప్రవా తేతి.—ప్రవాతే ప్రభూతవాతస్థలేయస్త్రిలోత్పలం తతో-నిర్వి శేషం నిర్భేదమ్ - తత్సదృశ మి త్యర్థః, అధీరవిప్రేక్షితం చకితవిలోకిత, మాయతాక్ష్యా విశాలనేత్రయా, తయా పార్వత్యా, మృగాక్షనాభ్యో హరిణీభ్యో, గృహీత మభ్యస్తం ను, అథవా, మృగాక్షనాభి, స్తత స్తస్మాః పార్వత్యాః * 'పభ్యమ్భ్య స్తసిల్', గృహీతం ను.

అత్ర వివక్షితస్య ధర్మగ్రహణ స్యాత్ ప్రేక్షణా దుప్రేక్షితేతి కేచిత్; త
దుపదేవి సంజేహంకార ఇ త్యన్యే; ఉభయోః సంకర ఇ త్యుపరే.

తస్యా శ్వలాకాష్టాననిమిత్తేన కాన్తిర్భ్రూవో గాయత్రీఖయో ర్వా
తాన్విక్ష్యల్లీలాచతురా మనఃకః స్వచాపసౌందర్యమదం ముమోచ. 47

టీక.—ఆ...యోః - ఆయత = వాలికలయిన - లేఖయోః = రేఖలు గలిగి
నట్టి, తస్యాః = ఆమెయొక్క, భ్రూవోః = కనుబొమలది, శ...వ - శలాకా = వాగ
అతో, అష్టాన = కాటుకతో, నిర్మితా ఇవ = వ్రాయఁబడినదోయనునట్లు ఒప్పుచున్న,
కాన్తిః = జిగి, యా = ఏదికలదో, లీ...రాం - లీలా = విలాసముచేత - చతురాం =
సౌభాగ్యమును, తాం = ఆకాంతిని, వీక్ష్య = చూచి, అనఃకః = మన్తఃకుడు, స్వ...
దమ్ - స్వ = తనయొక్క - చాప = వింటియొక్క - సౌందర్య = సౌందర్యచేతనయిన -
మదం = గర్వమును, ముమోచ = పదలుకొనెను.

తా.—ఆమెయొక్క కనుబొమలు వాగఅతో కాటుకతో వ్రాయఁబడినవో యను
నట్లుగా స్వాభావికముగానే నల్లని నిడుపురేఖలుగానున్నవి. విలాసముచే సౌభాగ్యమును
యాబొమలయొక్క సౌందర్యమును గని, మదనుడు తాను మిక్కిలి ప్రియముగానుంచు
కొన్న తనవిల్లు మిక్కిలి సుందర మనెడు గర్వమును మానుకొనెను. ఆ బొమలు కడునలు
పులను నిడుదలను మదనచాపములకన్న సుందరములను విలాసనుభగములను అని భా.

వ్యా — తస్యా ఇతి.—ఆయతలేఖయో ద్విఖయో, తస్యాః పార్వత్యా,
భ్రూవోః సంబంధినీ, శలాకయాఽష్టానేన నిర్మితేవ, నిర్మితా యా కాన్తి, ల్లీలాచతురాం విలా
సనుభాగం, తాం కాన్తిం, వీక్ష్యనఃకః, స్వచాపసౌందర్యేణ యో మదంతం, ముమోక్ష
ఇతి సౌందర్యతిశయాత్.

లజ్జా తిరక్చాం యదిచేతసి స్యా దసంశయం పర్వతరాజపుత్రాః [48

తం కేశపాశం ప్రసమీక్ష్య కుర్య రావలప్రియత్వం శిథిలం చమర్యః

టీక.—తిరక్చాం = తిర్గుగంతువుల, చేతసి = మనస్సులో, లజ్జా = సిగ్గు,
స్యాత్ యది = ఉండు నేని, అసంశయం = నిస్సందేహముగా, పర్వతరాజపుత్రాః =
కొండలజేసి కుమారిత యగు పార్వతియొక్క, తం = ప్రసిద్ధమైన, కేశపాశం = తలకట్టును,
ప్రసమీక్ష్య = చూచి, చమర్యః = ఆడు సవరపు మెకములు, వాలప్రియత్వం =
ప్రియవాలత్వం = (తమకు) ప్రియమయిన బోకలు గలిగియుండుటను (అనగా తమ
బోకలయందు తమకుం గల ప్రీతిని), శిథిలం = సడలినదానినిగా, కుర్యః = చేయును.

తా.—తిర్యగ్గుంతువులకు మనస్సులో అవమానము కలుగునేని, చమరీమృగములు, పార్వతియొక్కయాతలకట్టును గాంచినంత తమతోఁగలమీఁదిప్రేమను మానుకొనియుండును.

వ్యా.—లజ్జేలి.—తిరక్కాం తిర్యగ్జాతీనాం, చేతసి లజ్జాస్యాద్యది, సంశయాభావోఽసంశయమ్ - సందేహో నాస్తీ త్యర్థః, పర్వతరాజపుత్ర్యః * 'కాక్లకరవాద్యఞో జీన్' ఇతి జీన్, తం ప్రసిద్ధం, కేశపాశం కేశకలాపమ్ - ని. 'పాశః పక్ష శ్చ హస్త శ్చ కలాపార్థాః కచాల్ పరే' ఇ త్యమరః, ప్రసమీక్ష్య దృష్ట్వా, చమరీయృగీవికేషా, వాలాః ప్రియా యాసామితి విగ్రహే వాలప్రియా స్తానాం భావో వాలప్రియత్వమ్ - ప్రియవాలత్వ మి త్యర్థః * అహితాగ్నీద్విపాతా ద్వా పరినిపాతః * 'త్వత్సంస్మరణం' ఇతి పుంసాం దామః - శిథిలం కుర్మ్యః, నిర్లజ్జత్వా న్న శిథిలయస్తీ త్యర్థః

అత ఏ వాత్ర నిర్లజ్జత్వకరణహేతో రాద్యపాదే వాక్యార్థత్వే నోక్త్యా కావ్యలిక్తాభ్యోఽలంకారః - త దుక్తమ్ - 'హేతో ర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలిక్త ముదాహృతమ్' ఇతి.

సర్వోపమాద్రవ్యసముచ్చయేన యథాప్రదేశం వినివేశితేన

సా నిర్మితా విశ్వసృజా ప్రయత్నా దేకస్థ సౌందర్య దిదృక్షయేవ. 49

టీక.—(పెక్కుమాటలే!) సా = ఆపార్వతి, విశ్వసృజా = బ్రహ్మచేత, ఏ... ప - ఏక = ఒక్కచోట - స్థ = ఉండునట్టి-సౌందర్య = ఎల్లయందములయొక్క (ఎల్లయందములను)-దిదృక్షయా ఇవ = చూడఁగోరికచేతనుంబోలె, ప్రయత్నాత్ = పూనికతో, య...న - యథాప్రదేశం = ఆయాచోట-వినివేశితేన = పెట్టఁబడిన, స...న - సర్వ=సమస్తమయిన-ఉపమాద్రవ్య = సాటివస్తువులయొక్క-సముచ్చయేన = సమాహుతతో, నిర్మితా = సృజించఁబడెను.

తా.—పెక్కుమాటలే! బ్రహ్మచేతుడు సౌందర్యము నెల్ల నొక్కచోటనే చూడవలయునను కోరికచేతనుంబోలె పూనికతో ఉపమానద్రవ్యముల నన్నిటిని క్రమముగా ఆయాయవయవములుగా ఉంచి, యాపార్వతిని సృజించెను.

వ్యా.—సర్వోప మేతి.—కిం బహునా, సా పార్వతీ, విశ్వసృజా విధా, త్రైకత్ర తిష్ఠ తీ త్రేకస్థం - తస్య సౌందర్యస్య - సర్వవస్తుగత స్తే త్యర్థః - దిదృక్షయేవ, ప్రయత్నాద్యథాప్రదేశం క్రమాద్వినివేశితేన స్థాపితేన, సర్వేషామపమాద్రవ్యాణాం చద్రావహిన్ద్రా ద్యుపమానపస్తానాం - సముచ్చయేన, సమాహారేణ, నిర్మితా.

దిదృక్షయే వేతి ఫలప్రేక్షాదదర్శనార్థిత్వా ద్విశ్వసృజ ఇతి.

తాం నారదః కామచరః కదాచిత్ కన్యాం కిల ప్రేక్ష్య పితుఃసమీపే
సమాదిదే శైకవధూం భవిత్రీం ప్రేష్టూ శరీరార్థహారాం హరస్య. 50

టీక.—కా...రః = కామ = కోరిక ప్రకారము - చరః = సంచరించువాడైన,
నారదః = నారదమహాముని, కదాచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, పితుః = తండ్రియైన
హిమవంతునియొక్క, సమీపే = చెంతను, కన్యాం = అవివాహితను, తాం = ఆ
పార్వతిని, పీత్య = చూచి, ప్రేష్టూ కిల = ప్రేమచేతను జుమా, హరస్య = శివుని
యొక్క, శ...రాం - శరీర = దేహముయొక్క - అర్థ హరామ్ = సగమును హరించు
నదిగాను, ఏకవధూం = ఒక్కతెయే భార్యగా (సవతులు లేని భార్యగా), భవిత్రీం =
కాంగలదానినిగాను, సమాదిదేశ = ఆనతిచ్చెను.

తా.—నారదమహాముని యదృచ్ఛగా లోకములం ద్రిప్పురుచు, ఒకనాడు హిమ
వంతునిచెంతను అవివాహితను ఆపార్వతినికాంచి, 'ఈమె ప్రేమచేత శివునియర్థ దేహ
మును హరించును జుమా, సవతులు లేనిదై ఆయనకు ఏకభార్యగా గ్రాలుచుండును.'
అని యానతిచ్చెను.—[కుడిసగము శివుండును ఎడమసగము పార్వతియునుగా పార్వతీ
వరమేశ్వరులు ఏకదేహముగా నుందురు.]

వా. — మితి.—కామే నేచ్ఛయా - చర తీతి కామచరో, నారదః కదా
చిత్, పితు హిమవంతః, సమీపే, కన్యాం, తాం పార్వతీం ప్రేక్ష్య, కిల ప్రేష్టూన
త్వన్యథా, హరస్య శివ స్వార్థిం హర తీత్యర్థహారా * 'హరతే రనుద్యమనేఽన్, ఇ
త్యచ్చిత్త్యయః - శరీర స్వార్థ హరాం శరీరార్థహరామ్ * కులధరస్థరాదివ దవయవ
ద్వారా సముదాయవిశేషకత్వాత్ సమాసః - అన్యథా త్వర్థస్య సమప్రదిభాగవచ
నత్వా దర్థశరీరేతి స్వాత్, ఏకవధూ మసవత్నీకాం భార్యామ్ * 'పూర్వకాల -'
ఇత్యాది నా సమాసః, భవిత్రీం భావీం, సమాదిదేశ; హర స్వార్థార్థహారి జ్యేష్ఠవత్నీ
భవిష్య తీ త్యాదిష్టవా ని త్యర్థః.

గురుః ప్రగల్భేఽపివయ స్యతోఽస్యా స్తఫ్థా నివృత్తాన్యవరాభిలాషః. [51]
ఋతేకృశానో ర్నహి మస్త్రపూత మర్హన్తి తేజాం స్యవరాణిహవ్యమ్.

టీక.—గురుః = తండ్రి (హిమవంతుడు), అతః = ఇందువలన, అస్యాః =
ఈమెకు, ప్రగల్భే వయసి అపి = నిండువయస్సునందు (అనగా యౌవనమందు) సయి
తము, ని...వః—నివృత్త = తొలగిన-అన్య = వేఱు-వర = అల్లునియందలి - అభి
లాషః = కోరికగలవాడైన, తస్థా = ఉండెను, (తథా) హి = అట్లేల యనగా, మస్త్ర
పూతం - మస్త్ర = మంత్రములచేత - పూతం = సంస్కరింపబడిన, హవ్యం=ఆహుతిని

కృతానోః ఋతే = అగ్ని తప్స, అపరాణి = ఇతరములయిన, లేజాంసి = (బంగారము లానగు) లేజః పదార్థములు, న అర్హన్తి = గ్రహింపఁదగవు.

తా.—నారదమహాముని యట్లు చెప్పినందువలన హిమవంతుఁడు పార్వతిని నిండు వయస్సు వచ్చినను మఱియొకని కీఁ దలంపఁక యూరకుండెను ; ఏల యన, మంత్రసం స్కృతమయిన యాహుతిని పొందుటకు, అగ్నితప్స కడను లేజస్సులు ఎట్లు తగవో అట్లే ఆపార్వతిని స్వీకరించుటకు పరమశివుఁడు తప్స మఱి యే వేల్పును తగఁడుగదా.

వ్యా.—గురు రితి.—గురుః పితా - ని. 'గురు గీష్వతిపిత్రాద్యోః' ఇ త్యమ రః, అతో నారదపచనా ధ్యేతో, రస్యః పార్వత్యాః, ప్రగల్భే వయ స్యసి యావనే స త్యసి, నిపుత్రో - ౭వ్యస్తీక వరే జామాత - ర్యభిలాషో యస్య స తథో క్తః సన్- ని. 'వరో నా రూపజామాత్రోః' ఇతి వైజయన్తీ, తస్థా - వరాస్తరం నాన్విష్టవా ని త్యర్థః, నను కుతోఽసౌ నిర్బన్ధ ఇ త్యత అహ—ఋత ఇతి. తథా హి, మన్తైః పూతం సంస్కృతం, హూయత ఇతి హవ్య మాజ్యాదికం, కృతానోః పావకా దృతే కృతా నం వినా * 'అన్యారాదితర' - ఇత్యాదినా పఞ్చమి, అపరాణి లేజాంసి సువర్ణా దీని, నాహన్తి న భజన్తి త్యర్థః ; ఈశ్వరా దన్యస్య తద్యోగ్య స్యాభావా దుపేక్షేతి భావః.

తహి త మే వాహూయ దీయతా మి త్యాశ శ్కౌహ.

అయాచితారం న హి దేవ మద్రి స్సుతాం ప్రతిగ్రాహయితుం శశాకః, [52] అభ్యర్థనా భజ్యభయేన సాధు మాఽభ్యర్థ్య మిష్టేఽప్యవలమ్బితేఽర్థే.

టీక.—అప్రిః = కొండ (హిమవంతుఁడు), అయాచితారం = ఆడుగనివాడైన, దేవం = దేవుని (శివుని), సుతాం = (తన) కుమారితను, గ్రాహయితుం = స్వీకరిం చునట్లు చేయుటకు, న శశాక = సమర్థుఁడుకాఁడాయెను; (ఏలయనగా, సాధుః = సజ్జనుఁడు, అ...న - అభ్యర్థనా = ప్రార్థనయొక్క- భజ్జ = విఫలత్వమువలని - భయేన = వెఱపుచేత, ఇష్టే అసి ఆర్థే = ప్రియమగున శార్వమందు సయితము, మాభ్యర్థ్యమ్ = ఔదాసీన్యమును, అవలమ్బితే = వహించును.

తా.—పరమశివుఁడు స్వయముగా ఆడుగనందున ఆయనచేత పార్వతిని గ్రహింపిం చుటకు హిమవంతుఁడు సమర్థుఁడుగాక యుండెను. పార్వతిని పెండ్లియాడు మాని పరమశివుని తానే వేడరాదా యనిన, సజ్జనుఁడు తన వేడికోలు వ్యర్థమై పోవునేమో యనుజుకుచేత తన కిష్టమయిన ప్రయోజనమువిషయములలో సయితము వేడక ఊరకయే యుండును.

వ్యా.— అయాచితార మితి.— అద్రి హిమవా, నయాచితార మయాచమా
నం, దేవదేవం మహాదేవం, సుతాం పార్వతీం, గ్రాహయతుం స్వయం మాహనాయ పరి
గ్రాహయతుం, న శశాక నోత్సేహి, తథా హి, సాధుః సజ్జనః - 'సాధు ర్వాధికా
షికే చారా సజ్జనే చాభిధేయవత్' ఇతి విశ్వః, అభ్యర్థనాభ్యర్థయేన యాచ్ఛావైఫల్యభీ
త్యా, ఇష్టేఽప్యర్థే విషయే, మాధ్యస్థ్య మాదాసీన్య, మవలమ్మలే.

న చ తథైవ స్థితః - కిం తూపాయాన్తరం చిన్తితవా నితి వక్తుం ప్రస్తాతి.—
య దైవ పూర్వ జననే శరీరం సా దక్షరోషా త్సుదతి ససజ్జ, [53
తదా ప్రభృత్యేవ విముక్త సజ్జః పతిః పశూనా మపరిగ్రహాభూత్.

మఱి హిమవంతుండు ఏమి యుపాయము చేసె ననగా,—

టీక.— సుదతీ = శోభనదంతములుగలదైన, సా = ఆ పార్వతి, పూర్వే జననే =
తొంటి పుట్టువున [పూర్వం = దక్షనుతగా నున్నప్పుడు, జ్వలనే = యోగాగ్నియందు, అని
పా.], యదా ఏవ = ఏ సమయమందు, దక్షరోషాత్ = (తండ్రి యగు) దక్షునియందు
కోపముచేత శరీరం = దేహమును, ససర్జ = వదలెనో, తదా ప్రభృత్యేవ = అది మొదలు
గా నే, పశూనాం పతిః = శివుండు, వి...క్తః = విముక్త = వదలఁబడిన - సజ్జః = విషయాభి
లాషకలవాడై, అపరిగ్రహః = భార్యలేనివాడుగా, ఆభూత్ = ఉండెను.

తా.— ఎప్పుడు సతీదేవి దక్షునిమీదికోపముచేత నిజదేహమును యోగాగ్ని
పాలు గావించెనో అప్పటినుండియు పరమశివుండు విషయాభిలాషలు మాని వేఱు స్త్రీని
స్వీకరింపక యుండెను.

వ్యా.— య దేతి.— శోభనా దంతా యస్యాః సా సుదతీ * 'వయసి దంతస్య
దత్త' ఇతి దత్తాదేశః * 'ఉగిత శ్చ' ఇతి జీవ - సా పార్వతీ, పూర్వే జననే పూర్వ
స్తి జ్ఞానని * 'పూర్వాదిభ్యో నవభ్యోవా' ఇతి స్త్రీన్నాదేశవికల్పః - 'పూర్వం జ్వల
నే' ఇతి పాతే - పూర్వం దాక్షయజీత్యే - జ్వలనే యోగాగ్ని, యదా యస్మిన్
కాలే, దక్షరోషా, చ్ఛరీరం దేహం, ససర్జ తత్వాజ, తదా ప్రభృత్యేవ తతా ద్యేవ
యథా తథా, పశూనాం పతిః శివో, విముక్తసర్జస్య క్తవిషయాసజ్జః సకా, అపరిగ్ర
హాఽపత్నీకోఽభూత్ - స్త్రీన్తరం న పరిగ్రహే ష్యర్థః - ని. 'పత్నీపరిజనా
దానమూలకాపాః పరిగ్రహః' ఇ ష్యమరః.

స కృత్తివాసా స్తవనే యతాత్మా గజ్ఞా ప్రవాహాఽతీతదేవ దారు
ప్రథం హిమాద్రేమృగనాభిగన్ధి కిచ్చిత్కృత్విణత్కిన్నర మధ్యువాస. 54

టీక.—కృత్తి వాసాః—కృత్తి=తోలు - వాసాః=వలువగాఁగలవాఁడైన, సః=ఆ శివుఁడు, యతాత్మా—యతః=నియతమయిన - ఆత్మా=చిత్తముగలవాఁడైన, తపసే=తపస్సుకై, గ...రు—గర్హ = మిన్నేటియొక్క - ప్రవాహః=పాటుదలచేత - ఉక్షితః=తడుఁబడిన - దేవదారు = దేవదారువృక్షములుకలదియు, మృ...న్ధి—మృగనాభి = కస్తూరియొక్క - గన్ధి=పరిమళముగలదియు, కి...రం—కింఛిత్=ఇంచుక - క్వణత్=పాడుచున్న - కిన్నరం=కిన్నరులుగలదియు, (ఆగు), హిమా ద్రేః=హిమవంతునియొక్క, ప్రస్థః=నెత్తమును, అధ్యువాస=ఆశ్రయించెను.

తా.—తోలుదాలు పయిన యావరమశివుఁడు మనస్సును నిగ్రహించుకొని, తపస్సుచేయుటకై, గంగా ప్రవాహముచే తడియుచున్న దేవదారువులను, కస్తూరీపరిమళమును, ఇంచుక పాడుచున్న కిన్నరులను, గలదైన హిమవంతునినెత్తమున నెలకొనియెను.

వ్యా.—స ఇతి.—కృత్తివాసా శ్చర్మామృతః - ని. 'అజినం చర్మ కృత్తిః స్త్రీ' ఇ త్యమరః, యతాత్మా నియతచిత్తః, సః పశుపతి, ప్రపసే తపోఽర్థం, గర్హ ప్రవాహే - ఉక్షితాః సిక్తా - దేవదారవో యస్మిన్ ప్ర కథోక్తమ్, మృగనాభిగన్ధి కస్తూరిమృగసంచారా దితి భావః - ని. 'మృగనాభి ర్మృగమదః కస్తూరీ చాథ కోలకమ్' ఇ త్యమరః, క్వణన్తో గాయంతః - కిన్నరా యస్మిన్ ప్రతో తథోక్తమ్, కింఛి త్కి మసి, హిమాద్రేః, ప్రస్థం సాను - మధ్యువాస - మత్రచిత్ ప్రస్థ ఉవా సే త్యర్థః * 'ఉపాన్యధ్యాజ్ఞస్య' ఇ త్యాధారస్య కర్తవ్యమ్—'ప్రసోఽస్త్రీసానుమానయోః' ఇ త్యమరః.

గణా నమేరుప్రసవావతంసా భూజకత్వచః స్వర్ణవతీ ర్దధానాః

మనశ్శిలావిచ్ఛురితా నిషేదుః శైలేయనద్ధేషు శిలాతలేషు. 55

టీక.—గణాః=ప్రమథులు, న...సాః—నమేరుప్రసవ = సురపొన్నపూవులు. అవతంసాః=శేఖరముగాఁగలవారును, స్వర్ణవతీః = మంచితాఁకుడుగల (అనగా మృదువయిన), భూర్జకత్వచః = భూర్జవృక్షముల పట్టలను, దధానాః = తాల్చువారును, మ...తాః—మనఃశిలా=మణిశిలచేత - విచ్ఛురితాః= పూయఁబడినవారును, (అయి), శై...షు—శైలేయ=నిలాజిత్తుచేత- నద్ధేషు=వ్యాప్తము లయిన, శిలాతలేషు=జాలప్రదేశములయందు, నిషేదుః=కూర్చుండిరి.

తా.—ప్రమథులు సిగలో సురపొన్న పువ్వులు పెట్టుకొని, మృదువు లయిన బుజపత్రిలపట్టలను కట్టుకొని, ఒడలికి మనఃశిలను పూసికొని, శిలాజతువు కమ్ముకొనియుండు జాతిబండలవై కూర్చుండిరి.

వ్యా.—గణా ఇతి.—గణాః ప్రమథగణాః - ని. 'గణాః ప్రమథసంఖ్యేహూః' ఇతి వైజయన్తీ, నమేరుప్రసవావతంసాః సురపున్నాగకుసుమశేఖరాః - ని. 'నమేరుః

సురపున్నాగః' ఇతి విశ్వః, స్వర్ణవతీః సుఖస్పర్శాః - మృద్ధ్వీరి త్యర్థః * ప్రశంసా
యాం మతువ్, భూర్జత్వచో భూర్జవల్కలాని. దధానాః వసానా ఇ త్యర్థః, మనశ్చ
లాభిర్ధాతువిశేషై - నిచ్చురితా అనులిప్తా శ్చ సన్తః, శిలాయాం భవం శైలేయమ్ -
గన్ధాషధివిశేషః * శిలాయాః 'స్త్రీభ్యో ధక్' ఇతి భవాగ్ధే ధక్ - ని. 'శిలాజతు చ
శైలేయమ్' ఇతి యాదవః - తేన నద్యేషు వ్యాప్తేషు, శిలాశలేషు, నిషేదుః ఉపవిశు
రి త్యర్థః.

తుమారసంఘాతశిలాః ఖురాగ్రైః సముల్లిఖన్ దర్పకలః కకుద్దాన్

.దృష్టః కథంశ్చి ద్రవయై ర్వివిగ్రై రసోఢసింహధ్వని రున్ననాద. 56

టీక - తు...లాః - తుమారః మంచుయొక్క - సంఘాత = మొత్తముల నెడను.
శిలాః=తాలను, ఖురాగ్రైః=ఖుర = గొరిజలయొక్క-అగ్రైః=మొనలతో, సముల్లిఖన్ =
ఎగర్ర వ్వుచు, దర్పకలః - దర్ప=మదము చే - కలః=మధురస్వరముకలదై, వివిగ్రైః=
వెఱచిన, గవయైః=గురుపోతులచే, కథంచిత్=ఎట్లకేలకు, దృష్టః=చూడఁబడినదై, కకు
ద్దాన్=ఎద్దు (శివుని వాహనము), అ...నిః=అసోఢ=ఓర్వఁబడని - సింహధ్వనిః=సిం
హముల గర్జనకలదై, ఉన్ననాద=బిగ్గరగా అంకెవై చెను.

తా.-శివునివాహనమయిన యెద్దు పేరినమంచుతాలను గొరిజలతో ఎగర్ర
వ్వుచు మదముచే రమణీయమయిన స్వరముకలదై, తన్ను గురుపోతులు భయముతో
ఎట్టో ప్రాణము బిగఁబట్టుకొని చూచుచుండఁగా, పర్ణతమందలి సింహగర్జనల నోర్వక
బిగ్గరగా అంకెలు వైచుచుండెను.-ఎద్దు కాలుద్ర వ్వుటయగు అంకెవైచుటయు సింగము
లను పోరికి పిలుచుట. అంతఃకలము కలది యని గవయములు దానికి వెఱచుట.

వ్యా.-తుమారేతి.- తుమారసంఘాతా హిమఘనా - స్తవ వివ శిలా స్తాః,
ఖురాగ్రైః, సముల్లిఖన్ విదారయన్, దర్పేణ - కలౌ మధురధ్వనిర్భస్య స దర్పకలౌ,
వివిగ్రై ర్భీతై, ర్ద్రవయై ర్గోసదృశమృగవిశేషైః, కథంచిత్ కృచ్ఛ్ణాణి, దృష్టః, కకుద
మస్యా స్త్రీతి కకుద్దాన్ పృషభో, ససోఢః - సింహానాం ధ్వని ర్యేన స సింహధ్వని
మసహమానః సన్, ఉన్ననా దోచైచ్చ ర్నునాద - జగ ర్ణే త్యర్థః.

స్వభావోక్తి రలంకారః. త దుక్తమ్ - 'స్వభావోక్తి రసౌ చారు యథావదస్తు
వర్ణనమ్' ఇతి.

తత్రాగ్ని మాధాయ సమితృమృద్ధం స్వమేవ మూర్త్యస్తరమప్తమూర్తిః
స్వయం విధాతా తపసః ఫలానాం కే నాపి కామేన తప శ్చచార. 57

టీక.—తపసః=తపస్సుయొక్క, ఫలానాం = ఫలము లయిన యింద్ర త్యాదులను, స్వయం = తానే, విధాతా = చేయు (ఇచ్చు) వాడయిన, అష్ట మూర్తిః = ఎనిమిది స్వరూపములవాడు - అనగా - మహేశ్వరుడు, తత్ర=ఆ సెత్తమున, స్వప్న ఏవ మూర్త్యస్తరమ్=తనదే యగు రూపాంతరమును, స...ద్ధం—సమిత్ = చిదుగులతో - సమిద్ధమ్=మంట పెట్టెబడినట్టి, అగ్నిమ్=నిప్పును, ఆధాయ=ఉంచి, కేన అసి కామేన = ఏదో కోరికచేత, తపః=తపస్సును, చచార=కావించెను.

తా.—ఇతరులతపస్సులకు ఇంద్ర త్యాదిఫలములను స్వయముగా ఇచ్చువాడయిన యామహేశ్వరుడు ఆ సెత్తమున తన యెనిమిదిమూర్తులలో నొక్కటి యగు నగ్నిని చిదుగులతో మంటపెట్టి ప్రతిష్ఠించి ఏకోరికచేతనో తపస్సు చేయుచుండెను.

వ్యా.—త త్రేతి.—తపసః, ఫలానా మింద్రత్యాదీనాం, స్వయం, విధాతా జనయితా - దా తేత్వర్ధః, అష్ట మూర్తయో యస్య సోఽష్టమూర్తి రీశ్వరః - వి. 'భూతార్కచష్టయశ్చాసో మూర్తయోఽష్ట ప్రకీర్తితాః' ఇతి తత్ర ప్రథే, స్వం స్వకీయమేవ, మూర్త్యస్తరం మూర్తిభేదం, సమిద్ధిః - సమిద్ధం దీపిత, మగ్ని, మాధాయ ప్రతిష్ఠాస్య, కే నాసి కామేన క యాసి ఫలకామనయా-తప శ్చచార చక్రే - వి. 'ప్రయోజన మనుద్దిశ్య న మన్తోఽపి ప్రవర్తతే' ఇతి న్యాయాత్ కామే నే త్యుక్తమ్ - త స్యా వాప్తసమస్తకామత్వాత్ కే నా సీ త్యుక్తమ్.

అనర్ఘ్య మర్ఘ్యేణ త మద్రినాథః స్వర్గోకసా మర్చిత మర్చయిత్యా [53]
ఆరాధనా యాస్య సఖినమేతాం సమాదిదేశ ప్రయతాం తనూజామ్.

టీక.—అద్రినాథః=కొండలఱు (హిమవంతుడు), అనర్ఘ్యం=వెలలేనివానిని (అనగా అనంతమహిమాన్వితుని), స్వర్గోకసాం—స్వర్గ = స్వర్గము - ఓకసామ్ = స్థానముగాఁగలవారయిన దేవతలచేత, అర్చితం = పూజింపఁబడుచున్నవానిని, తమ్=ఆ యీశ్వరుని, అర్ఘ్యేణ=పూజార్థమయిన జలముచేత, అర్చయిత్యా=పూజించినవాడై, అస్య=ఈశ్వరునియొక్క, ఆరాధనాయ = శుశ్రూషకోఱకు, స...తాం—సఖి=చెలులతో - సమేతాం=కూడూన్నదియు, ప్రయతాం=నియమవంతురాలను, (అగు), తనూజాం=(తన) కుమారితను, సమాదిదేశ=నియమించెను.

తా.—అనంతమహిమకలవాడును, దేవతలచేత పూజింపఁబడుచున్నవాడును, అయిన యా యీశ్వరుని తాను అర్ఘ్యోదకముతో పూజించినవాడై, హిమవంతుడు, నియమవంతురాలిని పార్వతిని, జయవిజయ లనునిరువురుసఖులు తోడుగా, ఈశ్వర శుశ్రూషార్థము నియమించెను.

వ్యా.— అనర్హ్య మితి.— అగ్రీణాం నాథోఽగ్రీనాథో హిమవాన్, అర్హం మూల్య మ్నా తీ త్యర్హ్యురీని. ‘మూల్యే పూజావిధా వర్హ్యః’ ఇ త్యమరః * ‘దణ్డాదిభ్యో యః’ ఇతి య ప్రత్యయః - అర్హ్యో న భవ తీ త్యనర్హ్య స్త మనర్హ్యమ్ - ఆమూల్య మి త్యర్హక, స్వర్గ-పీకః స్థానం - యేషాం తేషాం-స్వర్గకసాం దేవానా - మప్నితమ్ దేవైః పూజ్య మాన మి త్యర్హః * ‘మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్య శ్చ’ ఇతి వర్తమానే క్తః * ‘క్తస్య చ వర్త మానే’ ఇతి షష్ఠీ, త మిశ్వర, మర్త్యేణ పూజార్థోదకేన * ‘పాదార్హభ్యాం చ’ ఇతి యత్ప్రత్యయఃని. ‘పట్-తు త్రి వ్యర్హ్య మ్నార్థే పాద్యం పాదాయ వారిణి’ ఇ త్యమరః, అర్చయిత్వా పూజయిత్వా, ౭శ్యేశ్వరస్య ఆరాధనాయ, సఖిభ్యాం జయావిజ యాభ్యాం - సమేతాం, ప్రయతాం నియతాం, తనూజాం సుతాం, సమాదిదే శాశ్వా పయామాన.

ప్రత్యర్థిభూతా మ పితాం సమాధేః శుశ్రూషమాణాం గిరిశోఽనుమేనే, వికారహేతా సతి విక్రియస్తే యేషాం న చేతాంసి త ఏవధీరాః. 59

టీక.— గిరిశః=శివుడు, సమాధేః=యోగమునకు, ప్రత్యర్థి భూతామ్ అపి=ప్రతి కూలురాలు అయినను, శుశ్రూషమాణాం = నేమించుచున్నట్టి, తామ్ = ఆపార్వతిని, అను మేనే = అంగీకరించెను; వి...తే—వికార = మార్పునకు - హేతే=కారణము, సతి= ఉండఁగా, యేషాం చేతాంసి = ఎవరి మనస్సులు, న విక్రియస్తే = మాఱవో, త ఏవ= వారే, ధీరాః=దృఢచిత్తులు.

తా.— శివుడు యోగమునకు ప్రతికూలురాలయినను పార్వతి నేమించుచుండుటకు ఒప్పుకొనెను. ఏలనఁగా మనస్సు చెదరుటకు కారణ మున్నప్పటికిని ఎవరి మనస్సు చెదరదో వారే గదా ధీరులు.

వ్యా.— ప్రత్యర్థితి.— గిరిశః శివః, సమాధేః, ప్రత్యర్థిభూతాం ప్రతిపక్ష భూతా మపి * సుపు పేతి సమాసః, శ్లోతు మిచ్ఛన్తి శుశ్రూషమాణాం - సేవమానాం సేవకా హి సేవ్యే దత్తకర్ణా భవన్తి * ఇచ్ఛార్థే సన్ప్రత్యయః * ‘జ్ఞాశుస్తదృశాం ననః’ ఇ త్యాత్మ నేపదమ్, తాం పార్వతీ, మనుమేనేఽన్వీచకార - న ప్రతిషిద్ధవా ని త్యభిప్రాయః, న చైతావతా ధీరస్య కశ్చి ద్వికార ఇ త్యాశయః, ధీరత్వ మే వార్థా వ్రతన్యాసే నాహ - వికారేతి.— వికారస్య ప్రకృతే రన్యథాత్వస్య - హేతౌ స్త్రీసన్ని ధానాదికారణే, సతి విద్యమానేఽపి, యేషాం చేతాంసి, న విక్రియస్తే న వికృతిం నీ యస్తే, త ఏవ ధీరాః * ‘విక్రియస్తే’ ఇతి కర్మణి లభి.

శుశ్రూషాప్రకార మే వాహ.

అనచితబలిపుష్పా వేదసమ్మార్గదత్తా

నియమవిధిజలనాం బర్హిషాం చోపనేత్రీ

గిరిశ ముపచచార ప్రత్యహం సా సుకేశీ

నియమితపరిభేదా తచ్చిరశ్చస్త్రిపాదైః.

60

ఇతి శ్రీ కాళిదాసకృతౌ కుమారసమ్భవే ప్రథమ స్కంధః.

టీక.—శుశ్రూషాప్రకారమును చెప్పుచున్నాడు.—సుకేశీ=సాంపయన తలవెండు కలుగలదైన, సా = పార్వతి, అ...షా—అవచిత=కోయలబడిన - బలిపుష్పా= పూజార్థమయిన పుష్పలంకలదియు, వేది...త్తా—వేది = నియమవేదికను - సమ్మార్గ= ఊడ్చుటయందు - దత్తా=నేర్పరియు, నియ...నాం—నియమవిధి = నిత్యానుష్ఠానమున కైన - జలనాం=నీళ్లను, బర్హిషాం చ = దర్శలను, ఉపనేత్రీ = తెచ్చిపెట్టునదియు, (అయి), త...దై—తత్=గిరిశునియొక్క-శిరః=తలయందలి-చంద్ర=చంద్రునియొక్క, పాదైః=కిరణములచేత, ని...దా—నియమిత = ఆడంబరబడిన - పరిభేదా=అలపుగలదై, ప్రత్యహం=ప్రతిదినము, గిరిశమ్=శివుని, ఉపచచార=సేవించెను.

తా.—సుకేశి యగు పార్వతి పూజకై పుష్పలంకతోసి తెచ్చుచు, నియమవేదికను చక్కగా శుభ్రముచేయుచు, నిత్యానుష్ఠానార్థము నీళ్లను దర్శలను తెచ్చిపెట్టుచు, ప్రతిదినమును శివుని కొలుచుచుండెను. ఆమెయొక్క యలఁతను శివశిరమునందలి చంద్రుని కిరణములు తీర్చుచుండినవి.

వ్యా.—అవచితే తి.—సుకేశీ శోభనమూర్ధజా * 'సాక్షా చోపసంజ్ఞనా దసం యోగోపధాత్' ఇతి జీవ్, సా పార్వ, త్యవచితాని లూనాని-బలిపుష్పాణి పూజాకుసుమాని - యయా సా, వేదే ర్నియమవేదికాయాః - సంమార్గే సంమార్జనే-దత్తా, నియమవిధే ర్నిత్యకర్తానుష్ఠానస్య - యాని జలాని లేషాం, బర్హిషాం కుశానాం, చోపనేత్రా నేత్రీ సతీ, తస్య గిరిశస్య - శిరసి - చంద్రస్య - పాదై రశ్చిఖిః - ని. 'పాదా రశ్చిఖిః' తుర్యాంకాః' ఇ త్యుపరి, నియమితపరిభేదా నివర్తితపరిశ్రమా స, త్యహస్యహని ప్రత్యహమ్ * 'అవ్యయం విభక్తి సమాప సమృద్ధి-' ఇ త్యాది నా యథార్థే-వ్యయాభావః. * 'సపుంసకా దన్యతరస్యామ్' ఇ త్య చ్చప్రిత్యయః, గిరిశ ముపచచార శుశ్రూషాశ్చక్రే.

ఇతి శ్రీ మహామహోపాధ్యాయ కోలాచల మల్లి నాథసూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాలిదాసకృతౌ

కుమారసంభవే మహాకావ్య ఉమాత్పత్తి ర్నామ

ప్రథమః స్కంధః.

శ్రీ

కు మార సంభవమ్.

ద్వితీయః సర్గః.

తస్మిన్ విప్రకృతాః కాలే తారకేణ దివౌకసః

తురాసాహం పురోధాయ ధామ స్వాయంభువం యయుః. 1

టీక.—తస్మిన్ కాలే = పార్వతి సేయు నాశుశ్రుమకాలమందు, తారకేణ = తారకాసురునిచేత, విప్రకృతాః=పీడితులయిన (జయింపఁబడిన), దివౌకసః = వేల్పులు, తురాసాహం = ఇంద్రుని, పురోధాయ = ముందుంచుకొని, స్వాయంభువం = బ్రహ్మ దేవునిదైన, ధామ = స్థానమునకు (అనఁగా - సత్యలోకమునకు), యయుః = పోయిరి.

తా.—పార్వతి పరమేశ్వరుని శుశ్రూషించుచున్న యాసమయమున, దేవతలు తారకాసురునికి పీడినవారై వానిపెట్టు బాధల శోర్వలేక, ఆకష్టములు తీర్పుమని బ్రహ్మ దేవుని వేడుటకై బ్రహ్మలోకమునకు ఇంద్రునివెంట నరిగిరి.

వ్యా.—తస్మిన్నితి.—తస్మిన్ కాలే పార్వతీశుశ్రుమకాలే, తారకేణ తారక నామ్న వజ్రఖపుత్రేణ కేనచి దనురేణ, విప్రకృతా ఉపప్లుతా, దివి మోక్షః స్థానం యేషాం తే దివౌకసో దేవాః - ని. 'దివం స్వర్గైః స్తరితే చ' ఇతి విశ్వః * ద్వౌరోక ఇతి పక్షే పృషోదరాదిత్వాత్ సాధుః, తురం త్వరితం సాహాయ త్యభిభవ తీతి తురా షాట్ - సాహాయతే శ్చౌరాదికాల్ క్విప్ * 'సహివృతివృషి -' ఇత్యాదినా పూర్వ పదస్య దీర్ఘః - ప్రకృతిగ్రహణే ప్రాతిపదిక స్యాపి గ్రహణాత్ - ముగ్ధబోధకార స్తు తురాశబ్ద స్టాబ్ద ఇత్యాచప్టే - తం తురాసాహం దేవేష్టమ్ * అజాదిషు సాడ్ రూపత్వాభావాత్ * 'సహేః సాడః సః' ఇతి షత్వం న భవతి, పురోధాయ పుర స్పృశ్య, స్వయంభువో బ్రహ్మణ ఇదం స్వాయంభువమ్ * సంజ్ఞాపూర్వకవిధే రనిత్య త్వాత్ 'పీర్ణణః' ఇతి గుణో న, ధామ స్థానం, యయుః బ్రహ్మలోకం జన్తు రి త్యర్థః.

తేషా మావిరభూ ద్భ్రష్టో పరిష్టునముఖశ్రియాం,

సరసాం సుప్తపద్మానాం ప్రాత దీక్షధితిమా నివ.

టీక.—ప...యాం—పరిష్కాన = వాడిన - ముఖశ్రియాం = మోములసాంపు
గలవారయిన, లేషాం = ఆవేల్పులకు, బ్రహ్మ = బ్రహ్మ, సు...నాం—సుప్త = నిద్రిం
చిన (ముణుచుకొన్న) - చద్వానాం = తామరలుగలవైన, సరసాం = కొలంకులకు,
ప్రాతః = వేకువను, దీధితిమాక్ ఇవ = సూర్యుడుం బోలె, ఆవిరభూత్ = ప్రత్యక్ష
మాయెను.

తా.—మొగిడియున్న తామరల కొలంకులకు మఱల వేగుతఱిని సూర్యుడు ఉద
యించి సరిగలిగించినట్లే, వాడిన మోములుగల యావేల్పులకు బ్రహ్మదేవుడు ప్రత్యక్షమై
వెండియు వికాసము కలిగించెను.

వ్యా.—లేషా మితి.—పరిష్కానా చరిక్షణా-ముఖశ్రి ర్ముఖాన్తి-ర్యేషాం తథో
క్తానాం లేషాం దేవానాం, బ్రహ్మ, సుప్తచద్వానాం ముకుళితారవిదానాం, సరసాం,
ప్రాతః, దీధితిమాక్ సూర్య, ఇవ, ఆవిరభూత్ ప్రకాశోఽభూ ది త్యర్థః - ని. 'ప్రకాశే
ప్రాదు రావిః స్యాత్' ఇ త్యమరః - సూర్యోపమానేన లేషాం మ్హనిహరణత్వం
సూచితమ్.

ఆ ప్రోపమాలంకారః - తల్లక్షణం తు -

'సృత సిద్ధేన భిన్నేన సమ్యతేన చ ధర్మతః,

సామ్య మన్యేన వర్ణ్యస్య వాచ్యం చే దేక దోషమా.' ఇతి.

అథ సర్వస్య ధాతారం తే సర్వే సర్వతోముఖమ్

వాగీశం వాగ్విరథ్యాభిః ప్రణిప త్యోవతస్థిరే.

3

టీక.—అథ = (అట్లు ప్రత్యక్షమయిన) యనంతరము, తే సర్వే = ఆ (దేవతలు)
అందఱు, స్వ...భం—సర్వతో=అంతటను - ముఖం = మొగములుగలవాడును (నాలు
గు మోములవాడనుట), వాగీశం—వాక్ = విద్యులకు - ఈశం = దొరయ్య, సర్వస్య =
ఎల్ల లోకములకు, ధాతారం = స్రష్టయు, (నగు బ్రహ్మను), అర్థ్యాభిః = అర్థయుక్తము
లయిన, వాగ్భిః = వలుకులతో, ఉవతస్థిరే = స్తుతించిరి.

తా.—ఇట్లు ప్రత్యక్షముకాగానే వాక్పతిని సర్వలోక స్రష్టను చతుర్ముఖుని
ఆ బ్రహ్మను దేవత లందఱును (ఒక్కొక్కడి) అర్థవంతములయిన వాక్కులతో ఇట్లు స్తోత్ర
ము చేసిరి.

తా.—అథేతి.—ఆ ధావిర్భావానంతరం, సర్వే తే దేవాః, సర్వతః సమ
క్షిప్తో ముఖాని యస్య తం సర్వతోముఖమ్ - చతుర్ముఖ మి త్యర్థః, వాచాం విద్యా
నా - మిశం, సర్వస్య జగతో, ధాతారం స్రష్టారం బ్రహ్మణం, ప్రణిపత్య సమస్కృత్య,
అర్థా దనపితాభి ర్థ్యాభిః - అర్థయుక్తాభి రి త్యర్థ * 'ధర్మపథ్యర్థన్వాయా దన

‘పేలే’ ఇతి యశ్చిత్తయః, వాగ్భి, రుపశస్థితే - తుప్తువు, రి త్యర్థః, * ‘ఉపా ద్వేవ పూజా సంకతికరణ మిత్రకరణ పథి ప్వితి వక్తవ్యమ్’ ఇ త్యాత్మ నేపదమ్.

ద్వాదశభిః శ్లోకైః స్తువంతి.

నమ స్త్రిమూర్తయే తుభ్యం ప్రాక్ సృష్టేః కేవలాత్త నే

గుణత్రయవిభాగాయ పశ్చాద్ ద్వేద ముపేయుషే. 4

టీక.—(హేభగవత్ = ఓభగవంతుడా), సృష్టేః = సృష్టికి, ప్రాక్ = పూర్వము, కే...నే = కేవల = ఒక్కటియయగు - ఆత్మనే = స్వరూపముగలవాఁడవును (రెండవది లేనివాడవును), పశ్చాత్ = తర్వాత (సృష్టికిం గడంగిననమయమందు), గు...య - గుణ = (సత్త్వరజస్తమో)గుణములయొక్క - త్రయ = మూఁడు అనెడు - విభాగాయ = భేదకారణములకలవాడవై, భేదమ్ = (సప్తృత్వము లోనగు) నుపాధిని, ఉపేయుషే = పొందినవాడవును, త్రిమూర్తయే = బ్రహ్మ విష్ణు శివాత్మకమయిన మూఁడు రూపములు కలవాడవును, (అగు), తుభ్యం = నీకు, నమః = ప్రణామము.

తా.—ఓభగవంతుడా, సృష్టికి ముందు ఒక్కఁడవే ఉండి, యనంతరము రజస్సత్త్వకమస్సు లనెడు మూఁడు గుణములమూలముగా సృష్టిసీతినంహారములకై భేదములు పొంది బ్రహ్మ విష్ణురుద్రరూపముల మూఁడుమూర్తులై యున్న నీకు మ్రొక్కు.

వ్యా.—నమ ఇతి — హే భగవన్ని త్యధ్యాహర వ్యాఖ్యేయమ్ - సృష్టేః ప్రాక్ * ‘అన్యారాత్ - ’ ఇత్యాదినాఽల్పాక్షరపదయోగే కల్పమి, కేవలాత్తన ఏకరూపాయ - వి. ‘ఆత్మా వా ఇద మేక ఏ వాగ్ర ఆసీత్’ ఇతి శ్రుతేః - ని. ‘నిర్ణితే కేవల మితి త్రిలింగం త్వేకకృత్స్నయోః’ ఇ త్యమరః, పశ్చాత్ సృష్టిప్రవృత్తికాలే, విభజ్యతేఽనేనేతి విభాగః - గుణానాం సత్త్వాదీనాం - త్రయ మేవ విభాగో యస్య తస్య - ని. ‘గుణాః సత్త్వం రజస్తమః’ ఇ త్యమరః, భేద ముపాధిమ్ - సప్తృత్వాదిక మి త్యర్థః, ఉపేయుషే ప్రాప్తవతే * ‘ఉపేయవా ననాశ్వా ననూచాన శ్చ’ ఇతి నిపాతః, అత ఏవ, త్రిమూర్తయే బ్రహ్మ విష్ణు రుద్ర రూపితే, తుభ్యం నమః * ‘నమః స్వస్తి - ’ ఇత్యాదినా చతుర్థీ - ఉక్తం చ -

‘నమో రజోజుషే సృష్టే, స్థితౌ సత్త్వమయాయ చ,
తమోరూపాయ సంహారే త్రిరూపాయ స్వయంభువే.’ ఇతి.

య దమోఘ మపా మస్త రుప్తం బీజ మజ త్వయా,
అత శ్చరాచరం విశ్వం ప్రభవ స్తస్య గీయనే.

టీక.—అజ = పుట్టువు లేనివాఁడా, అపామ్ = నీళ్ల యొక్క, అన్యః = లోపల, త్వయా = నీచేత, అమోఘం = వ్యర్థము కాని, యత్ బీజమ్ = ఏ విత్తనము, ఉత్తం = నాటఁబడినదో, అతః=అబీజమునుండి, చ... రం-చర=జంగమమును (చరించునదియు) - అచరం = స్థావరమును (చరింపనిదియు), అగు, విశ్వం = ప్రపంచము, (ఉత్పన్నమ్ = పుట్టినది), తస్య = ఆవిశ్వమునకు, ప్రభవః = జన్మ కారణముగా, గీయసే = కొనియాడఁబడుచున్నావు.

తా.—పుట్టుక లేని యోభగవంతుఁడా, నీళ్లలోపల నీవు రిత్తకానిదైన యే విత్తనమును నాటిలివో, దానినుండి స్థావరజంగమాత్మక మయిన యీ ప్రపంచము పుట్టినది. కావున నిన్ను ఈ ప్రపంచముయొక్క జన్మ కారణ మని కొనియాడుదురు.

వ్యా.—య దితి — న జాయత ఇ త్యజః - హే అజ, అపాం జలానా, మన్వస్త్వయా య, దమోఘ మవస్థ్యో, బీజం వీర్య, ముత్తం నిక్షిప్తమ్ - 'ముత్తమ్' ఇతి పాఠే నిసృప్త మి త్యర్థః - ని. 'శుక్రం లేజోరేతసీ చ బీజ వీ ర్యేన్ద్రియాణి చ' ఇ త్యమరః, అత స్తే బీజా, చూరాచరం స్థావర జగ్గమాత్మకమ్ * సమాహారే ద్వైకైవద్భావః, విశ్వం జగత్, ఉత్పన్న మితి శేషః, తస్య విశ్వస్య, ప్రభవ త్యస్మా దితి ప్రభవః కారణం, గీయసే 'అద శ్చూరాచరం విశ్వం ప్రసవస్తస్య గీయతే' ఇతి పాఠే - అద ఇదం - చరాచరం విశ్వం - తస్య బీజస్య - ప్రసవో గీయతే - లోకై రితి శేషః, ఆత్మ మనుః -

'అప ఏవ సస ర్జాదౌ తాసు బీజ మవాసృజత్,

త దణ్డ మభవత్ సై యం సహస్రాంశుసమప్రభమ్.' ఇతి.

తిస్మభి స్త్వ మవస్థాభి ర్మహిమాన ముదీరయన్

ప్రళయస్థితిసర్గాణా మేకః కారణతాం గతః.

6

టీక.—ఏకః = (సృష్టికి ముందు) ఒక్కండవే యై యున్న, త్వం-నీవు, త్రిస్మభిః ఆవస్థాభిః = మూడు దశలచేత, మహిమానమ్ = (నీ) ప్రభావమును, ఉదీరయన్ = ప్రకటించుచు, ప్ర...ణాం - ప్రళయ - నాశమునకును - స్థితి = రక్షణమునకును - సర్గాణాం = సృష్టికిని, కారణతాం = హేతుత్వమును, గతః = పొందినవాఁడవు.

తా.—సృష్టికి ముందు ఒక్కండవ యై యున్న నీవు రజస్వత్త్వ తమోమయములగు బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వర రూపముల మూడుదశల చేత నీప్రభావమును ప్రకటించి సృష్టి స్థితి సంహారములకు మూఁటికిని కారణభూతుఁడ వై యున్నావు.

వ్యా.—తిస్మభిః రితి.—ఏకః సృష్టేః ప్రా క్కేవల, స్త్వం, త్రిస్మభి రవస్థాభి నైగుణ్యమయాభి ర్మహిమానం నిజశక్తి, ముదీరయన్ విజృ

మృయన్, ప్రలయస్థితిస్థానా మస్తస్థిత్వత్వస్తీనాం, కారణతాం గతః; ఇదం 'పశ్చాద్భేద ముపేయిషే' ఇ త్యస్య వివరణ, మతో వ గతార్థత్వదోషః.

భూతసృష్టికర్తృత్వ ముక్త్యా మిధునసృష్ట్యర్థం మూర్తిమతో బ్రహ్మణో భేద మాహ.

స్త్రీపుంసా వాత్తభాగౌ తే భిన్నమూర్తేః సీసృక్షయా,

ప్రసూతిభాజః సర్గస్య తా వేవ పితరా స్మృతౌ.

7

టీక.—స్త్రీపుంసా=స్త్రీపురుషులు, సీసృక్షయా = సృజించు నిచ్చుచేత, భిన్న మూర్తేః=భిన్న=రెండుగాఁ జేయఁబడిన-మూర్తేః=స్వరూపము గలవాడ వయిన, తే=నీయొక్క, ఆ...గా—ఆత్మ=దేహముయొక్క - భాగా=పాళ్లు; తౌ ఏవ = ఆపాళ్లే, ప్ర...జః—ప్రసూతి= ఉత్పత్తిని - భాజః=పొందియున్న, సర్గస్య=సృష్టికి, పితరా=తల్లిదండ్రులుగా, స్మృతౌ=చెప్పఁబడినవి.

తా.—మిధునసృష్టినిమిత్తము రెండుగా చీలిన నీదేహముయొక్క భాగములే స్త్రీపురుషులు; ఆ రెండుభాగములనే పుట్టుక నొందుజంతువులకు తల్లిదండ్రులని పెద్దలు వ్యవహరింతురు.

వ్యా.—స్త్రీపుంసా వితి.—స్త్రీ చ పుమాం శ్చ స్త్రీపుంసౌ * 'అచతుర - ' ఇత్యాదినాఽచచ్చిత్వయాన్తో నిపాతః, సీసృక్షయా స్రప్త మిచ్ఛయా, భిన్నమూర్తే ద్వి ధాకృతవిగ్రహస్య, తే త, వాత్తనో దేహస్య - భాగా వాత్తభాగౌ - ని. 'అత్తా జీవే ధృతో దేహే స్వభావే పరమాత్మని' ఇతి విశ్వః, తా వేవ భాగా, ప్రసూతిభాజ ఉత్పత్తి భాజః, సృజ్యత ఇతి సర్గ - స్తస్య - నిజసృష్టే రి త్యర్థః, మాతా చ పితా చ పితరా* 'పితా మాత్రా' ఇ త్యేకశేషః, స్మృతౌ - పృథ్వి రితి శేషః, అశ్ర మనుః -

'ద్విధా కృత్వాఽఽత్మనో దేహ మర్థేన పురుషోఽభవత్,

అర్థేన నారీ తస్యాం స విరాజ మసృజత్ ప్రభుః.' ఇతి.

స్వకాలపరిమాణేన వ్యస్తరాత్రిద్వివస్య తే

యా తు స్వస్నావభోధౌ తౌ భూతానాం ప్రళయోదయత్యార్థః

టీక.—స్వ...న—స్వ=నీయొక్క - కాల=కాలముయొక్క - పరిమాణేన = కొలతప్రకారము, వ్య...స్య—వ్యక్త = విభజింపఁబడిన - రాత్రిద్వివస్య=రేయును పవలును గలయట్టి, తే=నీకు, యా తు=నివి, స్వ...ధౌ—స్వప్న=నిద్రయు-అవబోధౌ = మెలఁకువయునో, తౌ ఏవ = అవి యే, భూతానాం = సృజింపఁబడినవానికి, ప్ర...యా—ప్రళయ=సంహారమును - ఉదయా=సృష్టియును, (అయియున్నవి).

తా.—నీవు నీకాలపరిమాణము ప్రకారము నీకు రాత్రిని పగటిని ఏర్పఱుచుకొని యున్నావు. అందు నీవు నిద్రించుకాల మయినరాత్రి భూతములకు ప్రళయముగాను, నీ మెలకువకాలమయిన పగలు భూతములకు సృష్టిగాను ఉన్నవి.

వ్యా.—స్వకా లేతి.—స్వకాలస్య - పరిమాణేన 'చతుర్ముగసహస్రాణి బ్రహ్మణో దిన ముచ్యతే' ఇ త్యుక్తరూపేణ, వ్యస్తం విభక్తం - రాత్రినిద్రా రాత్రహాసీ - యస్య తస్య, * యద్యపి 'అచతుర -' అదిసూత్రేణ రాత్రౌ చ దివా చ రాత్రినివ మితి సప్తమ్యర్థే వృత్తే ద్వ్యస్త ఇ త్యుక్తం - తథాఽపి 'దోషమస్య మహః' 'దివా మన్యా రాత్రిః' ఇ త్యాదౌ కర్తవ్య ద త్రాపి ప్రాతిపదికార్థవృత్తిత్వం కథంచిత్ ప్ర యోగబలా దాశ్రయణీయమ్, తే తవ, యా తు స్వప్నావబోధా తా వేవ భూతానాం, ప్రలయోదయా సంహారసృష్టి, య దాహుః -

'యదా స దేవో జాగర్తి త దైవ చేష్ట తే జగత్,

యదా స్వపితి కాంతా తదా సర్వం ప్రళీయతే.' ఇతి,

ఏత చ్చ దైవస్థిసృష్టి ప్రలయాభిప్రాయకం - మహా ప్రలయస్య బ్రహ్మణో వర్తకతాస్తే భావిత్వాత్.

జగద్యోని రయోని స్త్వం, జగదన్తో నిరన్తకః,

జగదాది రనాది స్త్వం, జగదేశో నిరీశ్వరః.

9

టీక.—(హేభగవత్ = ఓభగవంతుడా), త్వం = నీవు, జ...నిః—జగత్ = ప్రపంచమునకు - యోనిః = కారణమవు, (స్వయము), ఆయోనిః = కారణములేని వాడవు, (త్వం), జగత్ = లోకముయొక్క - అన్తః = సంహారకుడవు, (స్వయము), నిరన్తకః=సంహారకుడు లేనివాడవు, త్వం, జగత్ = లోకములకు - ఆదిః = ముందున్న వాడవు, (స్వయము), ఆనాదిః = అదిలేనివాడవు, త్వం, జగత్ = లోకములకు - ఈశః = దొరవు, (స్వయము), నిరీశ్వరః = దొరలేనివాడవు.

తా.—ఓభగవంతుడా, నీవు ప్రపంచమునకు కారణభూతుడవు, నీకు కారణ ము లేదు, నీవు లోకములను సంహరించువాడవు, నిన్ను సంహరించువాడు లేడు, నీవు లోకసృష్టికి పూర్వ మున్నవాడవు, నీకు పూర్వ మెవ్వఁడును లేడు, నీవు జగత్తులకు ప్రభువవు, నీకు ప్రభువెవ్వఁడును లేడు.

వ్యా.—జగ దితి.—హే భగవత్, త్వం, జగద్యోని ర్జగత్కారణం, స్వయ మయోని రనాదిత్వా దకారణక స్త్వమ్, అన్తయతీ త్యన్తః * పచాద్యచ్ - జగతో ఽన్తో జగత్సంహారా, స్వయం, నిరన్తకో నిత్యత్వా దన్తరహితః, త్వం, జగతా మాది ర్జగ

దాదిః - సృష్టేః ప్రాగపి నన్ని త్యర్థః, అత ఏవ త్వ, మనాది రాదిరహితః, త్వం, జగతా - మిహో నియంతా, స్వయం, నిరీశ్వరః - అనియమ్య ఇ త్యర్థః - వి. 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇత్యాది శ్రుతి రేవాత్ర ప్రమాణమ్.

* అత్రాయోని రిత్యాదౌ నక్షాత్పురుషాశ్రయణే విరోధః - బహువ్రీహికాతు తత్పరివార ఇతి నిరోధాభాసాలంకారః, యథావయః - 'విరోధాభాసత్వే విరోధః' ఇతి.

తవ తు న ప్రజ్ఞాస్యేవ జన్మతిరోధానజ్ఞానేషు పరాపేక్షే త్యాహ. —

ఆత్మాన మాత్మనా వేత్సి, సృజ స్యాత్మాన మాత్మనా,

ఆత్మనా కృతినా చ త్వ, మాత్మ స్వేవ ప్రలీయసే.

10

టీక. — (పేభగవత్), త్వమ్, ఆత్మానమ్ = నిన్ను, ఆత్మనా = సీచేతనే, వేత్సి = ఎఱుంగుదువు, ఆత్మానమ్, ఆత్మనా, సృజసి = నిర్మింతువు, కృతినా = సమర్థుడవయిన, ఆత్మనా, ఆత్మ స్వేవ = నీయందే, ప్రలీయసే = లయమొందెదవు.

తా. — ఓభగవంతుడా, నిన్ను నీవు స్వయముగానే ఎఱుంగుదువు, నిన్ను నీయందే స్వయముగానే సృజించుకొందువు, నీవు నీయందే స్వయముగానే అడంగెదవు ; ప్రపంచమునకుం బోలె నీకు జ్ఞానపుష్టిలయములవిషయమై ఒకరియ పేక్ష లేదు.

వ్యా. — ఆత్మాన మితి. — పేభగవత్, త్వ, మాత్మానం లోకానుగ్రహార్థం బ్రహ్మరూపేణోత్పిపాదయషితం స్వస్వరూప, మాత్మ నైవ, వేత్సి జానాసి - సర్వాఽపి క్రియా కర్తవ్యార్థజ్ఞానపూర్వికేతి భావః, తథాఽఽత్మాన మాత్మ నైవ - ఆత్మ స్వే వే త్యత్రాపి సంబధ్యతే - స్వస్తి స్వేవ సృజసి - అధిష్ఠాన మసి స్వయం మే వే త్యర్థః - వి. 'స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠితమ్' ఇతి శ్రుతేః, కృతినా సమర్థేన - ఇదం సర్వత్ర సంబధ్యతే, ఆత్మనా స్వేనై, వాత్మ స్వేవ ప్రలీయసే స్వస్తి స్వేవ ప్రలీనో భవసి * లీయతే చైవాదికాత్ కర్తరి లట్ * 'ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్' ఇతి వార్తికాత్ సర్వ త్రాత్మ నేతి తృతీయా ; న హి తే ప్రజ్ఞాస్యేవ జ్ఞానోత్పత్తిలయేషు పరాపేక్షేతి ఫలితార్థః.

ద్రవ స్సంఘాతకఠినః, స్థూలః సూక్ష్మో, లఘు ర్దురుః,

వ్యక్తో వ్యక్తేతర శ్చాసి, ప్రాకామ్యం తే విభూతిషు.

11

టీక. — (ఓభగవంతుడా నీవు), ద్రవః = రసాత్మకుడవు, సం...నః = సంఘాత - దట్టంపుఁగూర్పుచేత - కఠినః = గట్టివాడవు, స్థూలః = లావయినవాడవు, సూక్ష్మః = ఇంద్రియములకు గోచరింపనివాడవు, లఘుః = తేలికవు, దురుః = బరువవు, వ్యక్తః =

కార్యరూపుడవు, వ్యక్తేతర శ్చ = వ్యక్తముకంటె వేఱగువాడవు ను - అనఁగా కారణ రూపుడవును గా, అసి = ఉన్నావు, (ఇట్లు), విభూతిషు = ఐశ్వర్యములయందు, లే = నీకు, ప్రాకామ్యమ్ = యథేచ్ఛత్వము, (కలదు).

తా.—ఓభగవంతుఁడా, నీవు నదీనముద్రాదులవలె రసస్వరూపుడవు, కొండలు లోనగువానివలె చిక్కనికూర్పుచేత కఠినుడవు, కన్నులకగవడు ఘటాదులవలె లావ యినవాడవు, పరమాణ్వాదులవలె ఇంద్రియాగోచరుడవు, దూది లోనగువానివలె తేలి కయైనవాడవు, బంగారు లోనగువానివలె బరువయినవాడవు, కార్యరూపుడవు, కారణరూపుడవును, ఇట్లు నీకు అణిమావైశ్వర్యములు ఇచ్చానుసారులుగా నున్నవి.

వ్యా.—ద్రవ ఇతి—త్వ మి త్యనుషజ్యతే - హే భగవత్, త్వం, ద్రవగి సరి త్సముద్రాదివ ద్రసాత్కరోఽసి, సంఘాతేన సీవిడసంయోగేన - కఠినో మహిధరాదివత్, స్థూల ఇద్భీయగ్రహణయోగ్యో ఘటాదివత్, సూక్ష్మోఽపీఘీయః పరమాణ్వాదివత్, లఘు రుత్పతనయోగ్య స్తూలాదివత్, గురు ర్హేమాద్రివ దచలసియః, వ్యక్తః కార్యరూ పోఽసి, వ్యక్తేతరః కారణరూప శ్చాసి; ఏవం విభూతి ప్షణిమాదిషు, లే తవ, ప్రకా మస్య భావః ప్రాకామ్యం యథాకామత్వమ్.

ఉద్ఘాతః ప్రణవో యాసాం, న్యాయై స్త్రిభి రుదీరణమ్,

కర్త యజ్ఞః, ఫలం స్వర్గ, ప్రాసాం త్వం ప్రభవో గిరామ్. 12

టీక—ఓభగవానుఁడా, యాసాం గిరాం=ఏ వాక్కులకు, ప్రణవః = ఓంకారము, ఉద్ఘాతః = ఆరంభమో, త్రిభిః న్యాయైః = మూఁడు స్వరములతో, ఉదీరణం = ఉచ్చారణమో, కర్త = పని, యజ్ఞః = జన్మమో, ఫలం = ప్రయోజనము, స్వర్గః=స్వర్గ మో, తాసాం (గిరాం) = ఆవాక్కులకు, త్వం = నీవు, ప్రభవః = కారణమవు.

తా.—ఏవాక్కులకు ఆరంభము ఓంకారమో, ఉదాతానుదాత స్వరితము లనెడు మూఁడుస్వరములతో ఉచ్చారణమో, పని యజ్ఞమో, ఫలము స్వర్గమో, ఆవేద వాక్కులకు నీవే కారణమవు.

వ్యా.—ఉద్ఘాత ఇతి.—హే భగవత్, యాసాం, గిరాం వాచా, ముద్ఘాత ఉప క్రమః, ప్రణవ ఓంకారాత్పకః - ని. 'ఓంకారప్రణవో సమా' ఇతి - 'స్యా దభ్యా దాన ముద్ఘాత ఆరంభః' ఇతి చామరః - ఇద ముపసంహార స్యా ప్యుపలక్షణమ్ -

వి. 'బ్రహ్మణః ప్రణవం కుర్వా దాదా వస్తే చ సర్వతః;

దహ ధ్యేనః కృతం పూర్వం సరస్థా చ్చ విశేషతః.' -

ఇతి విరుక్తపరిశిష్టయో ర్భాస్కరి, నీయంత వీధి రర్థవిశేషా ఇతి న్యాయాః స్వరాః - ఉక్తం చ - వి. 'స్వరవిశేషా దర్థప్రతిపత్తిః' - 'యథేచ్ఛా త్రుః స్వరతోఽపరాధాత్'

ఇతి - యాసాం గిరాం - త్రిభిర్వాన్యైరుదాత్తానుదాత్తస్మరితైః స్వరైః, దుదీరణ ముచ్చారణమ్, యాసాం, కర్మ ప్రతిపాద్య మి త్యర్థః, యజ్ఞో జ్యోతిష్ప్రమాదిః - న తు చైత్యవన్దనాది రితి భావః, ఫలం స్వర్గః - కర్మద్వా రేతి శేషః - కర్మస్వరౌ బ్రహ్మవ వర్గయౌ రి పుష్కలతజ్జే, త్వం, తాసాం గిరామ్-వేదానా మి త్యర్థః, ప్రభవ త్యన్తా దితి ప్రభవః కారణమ్ - ప్రణేతా స్త తాన్ వా మతభేదేన.

సాంఖ్యమతేన ప్రవర్తి:-

త్వా మామనన్తి ప్రకృతిం పురుషార్థప్రవర్తినీం,

తద్దర్శిన ముదాసీనం త్వా మేన పురుషం విదుః.

13

టీక - (ఓ భగవంతుడా), త్వం = నిన్ను, పు...నీం—పురుష = ఆత్మ యొక్క - అర్థ=ప్రయోజనమునకై - ప్రవర్తినీం = ప్రవర్తిల్లునట్టి, ప్రకృతిం=మూల కారణముగా, ఆమనన్తి = చెప్పుదురు, త్వామేవ = నిన్నే; త...నం—తత్ = ఆ ప్రకృతిని - దర్శనం = చూచుచుండెడి, ఉదాసీనం = కూటస్థమయిన, పురుషం = ఆత్మ నుగా, విదుః = తలంతురు.

తా.—ఓభగవంతుడా, నీవే సత్త్వ రజస్తమోగుణాత్మికయై పురుషునికి భోగ మోక్షములు సమకూర్చుటకు ప్రవర్తిల్లుచుండు ప్రకృతివని చెప్పుదురు, నీవే ఆ ప్రకృతిని సాక్షివలె నుదాసీనుడై చూచుచుండు నాత్మ వనియును భావింతురు.

వా. — త్వా మితి. — హే భగవన్ - త్వం పురుష స్సార్థో భోగావప్త రూప - స్తదర్థం ప్రవర్తత ఇతి పురుషార్థప్రవర్తినీ - తాం, ప్రకృతిం త్రైగుణ్యాత్మకం మూలకారణమ్ - ని. 'ప్రకృతిః కృచ్ఛభూతేషు ప్రధానే మూలకారణే' ఇతి యాదవః, ఆమనన్తి కథయన్తి * 'మౌ ఆభ్యాసే' ఇతి ధాతోర్లట * 'పా స్త్రాద్వా స్థా మ్న' ఇత్యాదినా మనాదేశః - ప్రకృతిపురుషభేదాగ్రహణాత్ ప్రకృతిపురుష భేదవ్యవదేశః, త్వా మేవ, తాం ప్రకృతిం సాక్షిత్వేన వశ్య తీతి తద్దర్శన, ముదాసీనం కూటస్థం, పురు షం, విదు ర్విదన్తి * 'విదో లటో వా' ఇతి యే ర్జునాదేశః-వి. 'అజా మేకాం లోహి తశుక్లకృష్ణైవ' ఇతి శ్రితి రక్ర. ప్రమాణమ్.

త్వం పితౄణా మపి పితా, దేవానా మపి దేవతా,

పరతోఽపి పర ఇచ్చసి, విధాతా వేధినా మపి.

14

టీక.—(ఓ భగవానుడా), పితౄణామ్ అపి = పితృదేవతలకు కూడ, త్వం = నీవు, పితా = పితృదేవతవు, దేవానామ్ అపి = దేవులకు సముతము, దేవతా = దేవువు,

చరతః అసి = వైవానికంటె, పర శ్చ = వైవాడవును, అసి = అగుదువు, వేధసామ్ అసి = ప్రజాపతులకు సయితము, విధాతా = ప్రప్తవు.

తా.—ఓ భగవంతుడా, నీవు అగ్ని ఘోతాది పితృదేవతలకు సయితము తర్పణీయుడవు, ఇంద్రాదిదేవతలకు సయితము యజనీయుడవు, పయివానికెల్లను పయివాడవు, దక్షాది సృష్టికర్తలను సయితము సృజించినవాడవు.

వ్యా.—త్వ మితి.—హే భగవత్, త్వం, పితృణా మగ్ని ఘోతాదీనా మసి, పితా లేషా మసి తర్పణీయ ఇ త్యర్థః, దేవానా మింద్రాదీనా, మసి దేవతా లేషా మసి యజనీయ ఇ త్యర్థః, పరతోఽసి పర శ్చాఽసి సర్వోత్తరోఽసీ త్యర్థః,

‘ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా, అర్థేభ్య శ్చ పరం మనః,
మనస శ్చ పరా బుద్ధి, బుద్ధే రాత్తా మహం స్తతః,
మహతః పర మవ్యక్త, మవ్యక్తాత్ పురుషః పరః,
పురుషో న్నపరం కిచ్ఛిత్, సా కాష్ఠా సా పరాగతిః’

ఇతి సర్వోత్తరత్యాభిధానాత్, వేధసాం దక్షాదీనా, మసి, విధాతా ప్రప్తాఽసి.

త్వ మేవ హవ్యం హోతా చ, భోజ్యం భోక్తా చ, శాశ్వతః,

వేద్యం చ వేదితా చాసి, ధ్యాతా ధేయం చ యత్ పరమ్. 15

టీక.—(ఓ భగవంతుడా), శాశ్వతః = సదా ఉండువాడవయిన, త్వమేవ = నీవే, హవ్యం = ఆహుతివి, హోతా చ = వేల్చువాడవు ను, భోజ్యం = ఆహారమవు, భోక్తా చ = భుజించువాడవు ను, వేద్యం = ఎఱుంగనగు వస్తువవు, వేదితా చ = ఎఱుంగువాడవు ను, అసి=అగుదువు, యత్ పరం ధేయం = ఏ యుత్కృష్టమయిన వస్తువును ధ్యానింప వలయునో ఆ వస్తువవు, ధ్యాతా చ = ధ్యానించువాడవు ను.

తా.—ఓ భగవంతుడా, సదా ఉండునట్టి నీవే, ఆహుతివియు వేల్చువాడవును, అన్నమవును భోక్తవును, ఎఱుంగనగు వస్తువవు ఎఱుంగువాడవును, అన్నిటికంటెను పయి దగు ధేయమవును ధ్యాతవును.

వ్యా.—త్వ మే వేది.—శశ్వ త్స్థితిః * శైషికోఽన్ప్రీత్యయః - య ద్యపి * ‘కాలా ట్టఞ్’ ఇతి త ఇవవాదః-అత ఏవ సూత్రకార స్యాసి ప్రయోగః * ‘యేషాం చ విరోధః శాశ్వతికః’ ఇతి - తథాఽసి ప్రయోగవశాత్ సాధు రితి వాచున ఇతి శాశ్వతః ప్రయుక్తః - శాశ్వత స్త్వ మేవ, హూయత ఇతి హవ్యం హవి రాజ్యానికమ్, ‘జాహో తితి హోతా యజమాన శ్చాసి, భోజ్య మభ్యవహర్య మన్నమ్ * ‘భోజ్యం భక్ష్యే’ ఇతి నిపాతనాత్ కుత్వాభావః, భోక్తాఽన్నాద శ్చాసి, వేద్యం సాక్షాత్కా

ర్థం వస్తు, వేదితా సాక్షాత్కర్తా చాసి, ధ్యాతా స్తర్తా చ, య త్వరం వస్తు ధ్యేయం త చ్చాసి, సాక్షాత్కారసాధనభూతప్రత్యయవిశేషప్రవాహా ధ్యానమ్.

ఇతి తేభ్యః స్తుతీః శ్రుత్వా యథాథాక్ హృదయజ్ఞమాః,
ప్రసాదాభిముఖో వేధాః ప్రత్యువాచ దివౌకసః.

16

టీక.—వేధాః = బ్రహ్మ, ఇతి = ఇట్లు, తేభ్యః = ఆవేల్పులవలన, యథాథాక్ = సత్యములును, (అందువలననే), హృదయజ్ఞమాః = మనోహరములును, (అగు), స్తుతీః = స్తోత్రములను, శ్రుత్వా=విని, ప్ర...భిః—ప్రసాద = అనుగ్రహమునకు - అభిముఖః= పూనొస్తువాఁడయి, దివౌకసః=వేల్పులకు, ప్రత్యువాచ = ఉత్తరము పలికెను.

తా.—ఈతీరున దేవతలు సత్యములును మనోహరములును అయిన స్తోత్రములు చేయఁగా విని బ్రహ్మదేవుఁడు కరుణాపరాయణుఁడై వారికి ఇట్లు ఉత్తరము పలికెను.

వ్యా.—ఇతి తి.—వేధా బ్రహ్మేతి, తేభ్యో దేవేభ్యః*‘ఆఖ్యా తోపయోగే’ ఇత్యపాదానత్వాత్ శబ్దమి, యథాథాక్ సత్యా, ఆత ఏవ హృదయం గచ్ఛ స్తితి హృదయజ్ఞమా మనోహరాః * భుచ్చీకరణే ‘గమే సు పురుషసంఖ్యానమ్’ ఇతి భుచ్చీత్యయః * ‘ఆరుద్విక-పదజన్తస్య మఃష్’ ఇతి ముమాగమః, స్తుతీః స్తోత్రాణి, శ్రుత్వా, ప్రసాదాభిముఖోఽనుగ్రహప్రవణః సత్, దివౌకసౌ దేవాక్ ప్రత్యువాచ.

పురాణస్య కవే స్తస్య చతుర్ముఖసమీరితా

ప్రవృత్తి రాసీ చ్చుద్ధానాం చరితార్థా చతుష్టయీ.

17

టీక.—కవి చెప్పవన్నాఁడు.—చతుష్టయీ = నాలుగు విధములదైన, శబ్దానాం ప్రవృత్తిః = మాటలయొక్క వ్యాపారము, పురాణస్య కవేః = పురాతన కవియైన, తస్య = ఆబ్రహ్మయొక్క, చ...తా—చతుః = నాలుగు - ముఖ = నోరులతో - సమీరితా = ఉచ్చరింపఁబడినదై, చరితార్థా = సార్థకమయినది, ఆసీత్ = ఆయెను.

తా.—జాతి ద్రవ్యగుణక్రియా భేదములచేతను పరాపశ్యస్తీ మధ్యమా వైఖరీ స్వరూపములచేతను నాలుగువిధముల వర్తిల్లుభావ పురాతనవాక్కులగువేదములకు కవియైన యాబ్రహ్మయొక్క నాలుగుమోములచే నుచ్చరింపఁబడినదై సార్థకత్వమును పొందెను.

వ్యా.—అథ కవి రావా - పురాణ స్మృతి.—ద్రవ్యగుణక్రియాజాతిభేదేన చత్వా రోఽవయవా అస్యా ఇతి చతుష్టయీ చతుర్విధా * ‘సంఖ్యాయా అవయవే శయవ్’ ఇతి తయవ్ * ‘టిడ్ధాణ్డ్యాయనచ్’ - ఇత్యాదినా జీవ, శబ్దానాం ప్రవృత్తి రైవైఖరీ ప్రముఖా వాగ్వృత్తిః - ఉక్తం చ -

‘వైఖరీ శబ్దనిష్పత్తి ర్నాథ్యమా శ్రుతిగోచరా,

ద్యోతితార్థా చ వశ్యస్తీ, సూక్ష్మా వా గనపాయినీ.’ ఇతి,

పురాణస్య పురాతనస్య * పృషాదరాదిత్వాల్ సాధుః, కవేః కవయిత, స్తస్య బ్రహ్మణ, శ్చతుర్భి ర్నైః సమీరితా సతీ * ‘తద్వితాథా -’ ఇత్యాది నోత్తరపదసమాసః - సమాహారే చతుర్భి జీతి స్సాల్, చరితార్థా ౭న్వర్థా ౭౭సీత్ - చతుర్భిః చార్థా చ్చాతుర్విధ్యం సఫల మాసీ ది త్యర్థః.

స్వాగతం స్వా సధీకారాక్ ప్రభావై రవలమ్భ్య వః

యుగప ద్యుగబాహుభ్యః ప్రాప్తేభ్యః ప్రాజ్యవిక్రమాః. 18

టీక.—భగవద్వాక్యము:—ప్రా...మాః - ప్రాజ్య = మిక్కుటమయిన - విక్రమాః = పరాక్రమముగల యోదేవతలారా, స్వాక్ = మీవయిన, అధీకారాక్ = నియోగములను, ప్రభావైః = సామర్థ్యములచేత, అవలమ్భ్య = వహించియు, యుగపల్ = ఒక్కొక్కటిగా, ప్రాప్తేభ్యః = వచ్చినట్టివారికి, యు...భ్యః—యుగ = కాండీ వంటి - బాహుభ్యః = భుజములుగలవారికి, వః = మీకు, స్వాగతమ్ = మంచిరాకయా?

తా.—పరాక్రమాధికుల రెగు నోవేల్పులారా, మీమీ యధికారములను సామర్థ్యములచే నెఱవేర్చుచుండియు, ఒక్కొక్కటి నిచ్చటి కేటించిన యాజానుబాహువులకు మీకు కుశలమా?

వ్యా — స్వాగత మితి.—హే ప్రాజ్యవిక్రమాః ప్రభూతపరాక్రమా దేవాః - ని. ‘ప్రాజ్యం భూరి ప్రభూతం చ’ ఇతి యాదవః, స్వాక్ స్వకీయా, సధీకారాన్నియోగాక్ * ‘ఉపసర్గస్య ఘణి-’ ఇతి వా దీర్ఘః * ప్రభావైః సామర్థ్యైః, రవల మ్భ్యస్తాయ - యథాధికారం స్థిత్యా ౭పీ శ్యర్థః, యుగప త్సమకాలం, ప్రాప్తేభ్యః యుగపత్ప్రాప్తౌ మహత్కార్య మనుమీయత ఇతి భావః, యుగబాహుభ్యః దీర్ఘబాహుభ్య ఇ త్యర్థః - ఆజానుబాహుత్వం భాగ్యలక్షణమ్, వో యుష్మభ్యమ్ * ‘బహువచనస్య వన్న సో’ ఇతి వసావేశః * కర్తృణా య మభివ్రైతి-’ ఇత్యుక్త కర్తృవదేన క్రియార్గహణాల్ సంప్రదానత్వమ్, స్వాగతం శోభమాన మాగమనమ్, కాకు రత్రానుసంభేయా.

కిమిదం ద్యుతి మాత్తీయాం న బిభ్రతి యథాపురా

హిమగ్నిష్టప్రకాశాని బోధ్యతీం పీవ ముఖాని వః?

19

టీక.—(హే వత్సాః = ఓ బిడ్డలారా), హి...ని—హిమ = మంచుచేత—గ్నిష్ట = మనుటువడిన - ప్రకాశాని = లేజముకలవైన, బోధ్యతీంషిఇవ = నక్షత్రములవలె, వః =

మీయొక్క, ముఖాని ముఖములు, పురాయథా = మునుపటివలె, ఆత్మీయాం ద్యుతిం = తమతమ కాంతిని, న బిభ్రతి = తాల్చును, ఇదం కిమ్ = ఇది యేమి.

తా.—ఓబిడ్డలారా, మంచుచే మనటుపడిన నక్షత్రములుంబోలె, మీమొగములు తమతమ లేజమును మునుపటివలె దాల్చుక యున్నవి, ఇది యేమి ?

వ్యా.—కి మితి.—‘వత్సాః’ ఇ త్యుత్తర శ్లోకీయం సంబోధన మ త్రా ణ్యను వజ్జనీయమ్, హే వత్సాః పుత్ర కాః, హిమేన నీహారేణ - క్లిష్టప్రకాశాని మష్టప్రభాణి, జ్యోతీంషి నక్షత్రాణివ - ని. ‘దీప్తితారాహుతాకేషు జ్యోతిః’ ఇతి కాశ్యపక, వో యుష్మాకం, ముఖాని, పురాయథా పూర్వ మి, వాత్మీయాం ద్యుతిం, న బిభ్రతి, ఇదం కిమ్ కిం నిబన్ధన మి త్యర్థః, కి మిద మి త్యనేన వాక్యార్థః పరామృశ్యతే.

ఉత్త మేవ ప్రవచ్చయతి సప్తభిః శ్లోకైః—

ప్రశమా దచిక్షా మేత దనుద్గీర్ణసురాయుధం

వృత్రస్య హస్తః కులిశం కుణ్డితా శ్రీవ లక్ష్మ్యతే? 20

టీక.—అర్పిషాం = లేజస్సులయొక్క, ప్రశమాత్ = ఆణుటచేత, అనుద్గీర్ణసు రాయుధమ్ = చిత్రప్రభను వెలువరించుచి, ఏతత్ = ఇది, వృత్రస్య హస్తః = వృత్రుని సంహరించిన యింద్రునియొక్క, కులిశం = వజ్రాయుధము, కు...వ—కణ్డితః = మొక్కవోయిన - అశ్రి = మొనలు గలదియుంబోలె, లక్ష్మ్యతే = ఆగపడుచున్నది.

తా.—ఏల యిపుడు లేజ మెడలినదై ఇంద్రధనుస్సువంటి చిత్రకాంతులను వెలువ రించుట మానినదై యింద్రుని యీవజ్రాయుధము, మొనలు మొక్కవోయెనో యను న ట్లున్నది ?

వ్యా.—ప్రశమా దితి.—అర్పిషాం లేజసాం, ప్రశమాన్నిర్వాణా, దనుద్గీర్ణసురాయుధమ్ అనుదితచిత్రప్రభ మి త్యర్థః, ఏత, ద్వృత్రస్య హస్త రివృప్య, కులిశం వజ్రమ్, కుణ్డితా అశ్రయో యస్య తత్ కుణ్డితాశ్చి కుణ్డితకో టీవ, లక్ష్మ్యతే దృశ్యతే.

కిం చాయ మరిదుర్వారః పాణౌ పాశః ప్రచేతసః

మస్త్రేణ హతవీర్యస్య ఫణినో దైన్య మాశ్రితః? 21

టీక.—కిం = ఏమి, ఆయం చ = ఇది యు, అ...రః—అరి = శత్రువులకు - దుర్వారః = ఎదుర్కొనరానిది, ప్రచేతసః = పరుణినియొక్క, పాణౌ = చేతియం దలి, పాశః = త్రాడు, మస్త్రేణ = గారుడమంత్రముచేత, హ...స్య—హత = అణచబడిన - వీర్యస్య = శక్తిగలదైన, ఫణినః - పాముయొక్క, దైన్యం = డిల్లఁ దనమును, ఆశ్రితః = వహించియున్నది.

తా.—నిమి యినియును శత్రువులకు తప్పించుకొన శక్యముకానిది వరుణునిచేతి యీపాశాయుధము గారుడమంత్రములచే శక్తియుడిగిన పామువలె డిల్ల వోయి యున్నది?

వ్యా.—కిం చేతి...కిం చాయ, మరిదుర్వారో రిపుదుష్ప్రధర్షి, ప్రచేతసో వరుణస్య - సి. 'ప్రచేతా వరుణః పాశీ' ఇ త్యమరః, పాశౌ, పాశో రజ్జు రాయుధ విశేషః, మస్త్రేణ గారుడేన, హతపీర్వస్య ప్రతిబద్ధశక్తేః, ఫణినః సర్పస్య, దైన్యం శోచ్యత్వ, మస్త్రీతః.

అత్ర ఫణినిపైన్యస్య పాశేనసంభవాద్ దైన్య మివ దైన్య మిలికల్పనా దసం భవద్వస్తుసంబంధో నిదర్శనాలంకారః.

కుచేరస్య మనశ్శల్యం శంస తీవ పరాభవం

అపవిద్ధగదో బాహు ర్భగ్నశాఖ ఇవద్రుమః.

22

టీక.—అ...దః—అపవిద్ధ = పాటవైవఃబడిన - గదః = గుదియగలది, (అం దువలననే), భ...ఖః—భగ్న = విడిగిన - శాఖః = కొవ్వుగలదైన, ద్రుమఇవ = చెట్టువలె నున్నట్టిది, బాహుః = భుజము, కుచేరస్య = కుచేరునియొక్క, మనః శల్యం = హృదయములో బాణమువలెనున్న, పరాభవం = ఓటమిని, శంసతి ఇవ = చెప్పుచున్నట్లున్నది.

తా.—కుచేరునిబాహువు గదను దాల్చమిచే కొవ్వువిడిగినచెట్టువలె నగపడుచు న్నుది. అదియే, అతడు శత్రువుల కోడినదుఃఖమును బాణమువలె నతనిహృదయములో తగుల్కొని బాధించుచున్నట్టి దానిని, తెలియఁజేయుచున్నది.

వ్యా.—కుచేర స్తేలి.—అపవిద్ధా త్యక్తా - గదా యేన సోఽపవిద్ధగదః, అత ఏవ, భగ్నశాఖో ద్రుమ ఇవ స్థితః, కుచేరస్య బాహు, ర్భగ్నశాఖమ్ - దుఃఖహేతు త్యాక్ మనసః శల్యప్రాయ మి త్యర్థః, పరాభవమ్, శత్రుకృత మిలి శేషః, శంస తీవ కథయ తీవ లక్షణయాఽనుమావయ తీ త్యర్థః - బాహూ ముఖ్యకథన స్యానంభవాత్ - ఇవ శబ్దోఽవ్యుత ఏవ.

యమోఽపి విలిఖన్ భూమిం దణ్డే నాస్తమితత్విషా

కురుతేఽస్మి న్నమోఽఘేఽపి నిర్వాణాలాతలాఘవమ్.

23

టీక.—అ...షా—అస్తం = నాశమును - ఇత = పొందిన - త్విషా = లేజ న్ముకలదైన, దణ్డేన = కఱ్ఱతో, యమః అపి = యముడును, భూమిం = నేలను, విలి ఖన్=గీటుచు, అమోఽఘే అపి=వప్పుగాని దైనను, అస్తిక్=దీనియందు (దండమునకు), ని...మ్—నిర్వాణ = ఆఱిపోయిన - ఆలాత = కొఱువియొక్క (భూమిని గీతెడు పుల్లయొక్క) - లాఘవమ్ = దైన్యమును, కురుతే = చేయుచున్నాఁడు.

తా.—యముడును మున్నెప్పడును వస్తుగానట్టి యీదండముతో ఇప్పుడు నేల గీటుచు లేజోహినమయిన దీనికి అతినకొఱవియొక్క (భూమిని గీతెడు పుల్లయొక్క) దినదశను కలిగించినాడు.

వ్యా.—యమ ఇతి.—అస్తం నాశ మితాః ప్రాప్తాః * అస్త మితి మకారాస్త మవ్యయమ్-తస్య 'ద్వితీయా శ్చ తాతీత పతిత గ తాత్యస్త ప్రాప్తావన్నైః' ఇతి సమాసః - అస్త మితా స్త్విహో యస్య లేన నిస్తేజస్మీన, దణ్డేన, యమోఽపి భూమిం, విలిఖ, న్నమోఘేఽపి ప్రా గితి భావః, అస్తిక్ దణ్డే, నిర్వాణాలాతస్య కాన్తోల్లకస్య - ఆలాతం నామ భూలేఖనశలాకా తస్య - యల్లాఘవం క్లేబ్బం, తత్ కురుతే - ని. 'అలాత ముల్లకం క్లేయమ్' ఇతి హలాయంధః * 'నిర్వాణోఽవాతే' ఇతి నిపాతనాన్నిష్ఠానత్వమ్. ఆ త్రాపి లాఘవ మివ లాఘవ మితి కల్పనాన్నిదర్శనాలంకారః.

అమీ చ కథ మాదిత్యాః ప్రతాపక్షతిశీతలాః

చిత్రన్యస్తా ఇవ గతాః ప్రకామాలోకనీయతామ్ ? 24

టీక.—ప్ర...లాః—ప్రతాప = లేజస్సుయొక్క - క్షతి = నాశముచేత -

శీతలాః = చల్లనయిన, అమీ ఆదిత్యా శ్చ = ఈసూర్యులును, కథం = ఏల, చి...

ఇవ—చిత్ర = చిత్రరువున - న్యస్తా ఇవ = వ్రాయఁబడినవారివలె, ప్ర...తామ్—

ప్రకామ = చక్కగా - ఆలోకనీయతాం = చూడశక్యులగుటను, గతాః = పోయినారు.

తా.—నిమి, యీవం డ్రెందుగురు సూర్యులును, లేజము కోల్పోయి చల్లనై చిత్రరుబొమ్మలో యన చక్కగా చూచుటకు శక్యులయి యున్నారు ?

వ్యా.—అమీ ఇతి.—ప్రతాప క్షత్యా లేజసాం క్షయేణ - శీతలా, అమీ ఆదిత్యా శ్చ - ద్వాద శేతి శేషః, కథమ్ కేన హేతు నే త్యర్థః, చిత్రన్యస్తా శ్చిత్రలిఖితా ఇవ, ప్రకామ మత్యస్త - మాలాశీనీయతాం దృశ్యతాం, గతాః ప్రాప్తాః.

పర్యాకులత్వాన్మరుతాం వేగభ్రష్టోఽనుమీయతే,

అమృతా మోఘసంరోధః ప్రతీపగమనా దివ. 25

టీక.—మరుతాం = వాయువులయొక్క, పర్యాకులత్వాత్ = తడఁబాటువలన,

వే...భ్రష్టః—వేగ = వడియొక్క - భ్రష్టః = నాశము, అమృతామ్ = నీళ్లయొక్క,

ప్ర...ప—ప్రతీప = వెనుకకు - గమనాత్ = తిరుగుటవలన, ఓ...ధః—ఓఘు =

ప్రవాహమునకు - సంరోధః ఇవ = అడ్డపాటు వలె, అనుమీయతే = ఊహించు

బదుచున్నది.

తా.—నీళ్లు వెనుకకు మరలుటచేత వాని ప్రవాహమునకు అడ్డపాటు కలిగిన దని తెలియునట్లే, ఈ నలువదిలో మ్రిదివాయువులకును ఇప్పుడు కలిగిన యీ తడఁబాటుచేత, వీరివడికి భంగము కలిగిన దని తెలియుచున్నది.

వ్యా.—పర్యాకు లేతి.—మరుతాం వాయూనామ్ - సప్తసప్తానా మితి శేషః, పర్యాకులిత్యాత్ స్థలితగతిత్వా ధ్యేతో ర్వేగస్య భజ్జో, ౭మ్భసాం జలానాం, ప్రతీప గమనాత్ ఉత్తానావరోహః దిత్వర్థః, ఓఘస్య సంరోధః ప్రవాహప్రతిబంధ, ఇ వాను మియలే.

ఆవజ్జితజటామౌళివిలమ్బితశశికోటయః

రుద్రాణా మపి మూఢానః క్షతహుంకారశంసినః. 26

టీక.—ఆ...యః—ఆవర్జిత = (ఓటమి దుఃఖముచేత) వాలియున్న - జటా మౌళి = జడముడులయందు - విలమ్బి = వ్రేలఁబడియున్న - శశికోటయః = చంద్ర రేఖలుగలవై, రుద్రాణాం = రుద్రులయొక్క, మూఢానః అపి = శిరములు నయితము, క్ష...నః—క్షత = నశించిన - హుంకార హుంకారమును - శంసినః = చెప్పుచున్నవి.

తా.—ఏమీ పదునొకండుగురు రుద్రులును, తలలు వ్రేలవైచిగొని, జటాజూటములు వాల, అందలిచంద్రరేఖలు దిగజాటి వ్రేలుచుండ, హుంకారము మాని దీనులయి యున్నారు.

వ్యా.—ఆవర్జిత లేతి.—ఆవర్జిత లేపు పరిభవదుఃఖావనమ్రేపు - జటానాం మా లిష జటాజూటేష - విలమ్బిన్యః స్రంసిన్యః - శశికోటయ శ్చన్ద్రరేఖా యేహం లే తథోక్తాః, రుద్రాణా మపి - ఏకాదశానా మితి శేషః, మూఢానః, క్షతం హుంకారం శంసన్తితి తథోక్తాః - హుంకారక్షత్యనుమాపకా ఇ త్యర్థః, హుంకారశస్త్రా హి రుద్రా ఇతి భావః.

లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం యూయం కిం బలవత్తరైః

అపవాదై రి వోత్సగాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః? 27

టీక.—ప్రథమం = పూర్వము, ల...ష్ఠా—లబ్ధ = బొందఁబడిన - ప్రతిష్ఠాః = ఉనికికలవారు, యూయం = మీరు, బలవత్తరైః = ఎక్కువబలముగలవారగు, పరైః = శత్రువులచేత, లబ్ధప్రతిష్ఠాః = బొందఁబడిన యవకాశము కలవైన, ఉత్సర్గాః = సాక్షా న్మయ కాస్త్రములు, బలవత్తరైః = నిరవకాశములయిన, అపవాదైః ఇవ = విశేష కాస్త్రములచేతను బోలె, కృ...యః—కృత = చేయఁబడిన - వ్యావృత్తయః = ప్రతిష్ఠా

భంగముకలవారలు (విషయసంకోచరూపబాధ కలవి అని శాస్త్రపర మయిన యర్థము),
కిమ్ = అయితిరా యేమి ?

తా.—‘చంపగూడదు’ అనునిత్యాది సామాన్యశాస్త్రములను, ‘గోవును చంప వలసినది’ అనునిత్యాది విశేషశాస్త్రములు (యజ్ఞాదివిషయములలో) నివారించినట్లు, అది నుండి మీరు వహించియున్న మీరంగధికారములనుండి మిమ్ము ఇప్పుడు బలాధికు లయిన శత్రువు లెవరేని తొలగించినారా ?

వ్యా.—లభే తి—ప్రథమం పూర్వం, లబ్ధప్రతిష్ఠా లబ్ధస్థితయః-లబ్ధావకాశా ఇ త్యన్యత్ర, యాయం, బలవత్తరైః పారుషాతిరేకాత్ ప్రబలతరైః-నిరవకాశై రి త్యప రత్ర, వరైః శత్రుభి, రుత్సర్గాః సామాన్యశాస్త్రాణి ‘మాహింసాత్’ ఇ త్యేవ మాదీని, అపొద్భవ వీధి రి త్యపవాదైః ‘గామాలభేత’ ఇ త్యాదిభి ర్విశేషశాస్త్రై రివ, కిం, కృతవ్యావృత్తయః కృతప్రతిష్ఠాభగ్నాః - కృత విషయసంకోచరూపబాధా ఇ త్యన్యత్ర, ‘విషయసంకోచ వివ బాధః’ ఇ త్యాచార్యాః - నిషేధశాస్త్రస్య వైదికహింసాపరిహారేణ తాకికమాత్రే వ్యవస్థాపనా ద్విషయసంకోచ ఇ త్యల మతిగమానావగాహనేన.

త ద్భూత వత్సాః కి మితః ప్రాధికాయధ్వం సమాగతాః;

మయి సృష్టి హి కానాం రక్షా యుష్టా స్వవస్థితా. 28

టీ.—తత్ = కావున, వత్సాః = బిడ్డలారా, సమాగతాః = కలసికొనివచ్చి నట్టిమీరు, ఇతః = ఇటునుండి (నావలన ననుట), కిం ప్రార్థయధ్వం = ఏమి వేడె దరు ; హి = ఏలనఁగా, మయి = నాయందు, లోకానాం = లోకములయొక్క, సృష్టిః = నిర్మాణము, రక్షా = కాపు, యుష్టాసు = మీరందు, అవస్థితా = నెల కొనియున్నది.

తా.—కావున ఓ బిడ్డలారా నావలన ఏమి కోరెదరో చెప్పుడు, లోకసృష్టి నా యందును, లోకరక్షణ మీయందును గదా ఉన్నవి.

వ్యా.—త దేతి.—త త్తస్మాత్ కారణాత్, హే వత్సాః పుత్ర కాః - ‘సి. వత్స స్తస్యకపుత్రాద్యో ర్వషేష వత్సం తు వక్షసి’ ఇతి విశ్వః - స్వయం పితామహత్వా ద్వత్సా ఇ త్యామన్త్ర యతే, సంభూ యాగతాః సమాగతా, ఇతో మత్తః, కిం ప్రార్థ యధ్వమ్ కి మిచ్చ తే త్యభిశాః, బ్రూత, లోకరక్షణే యాయ మేవ కర్తార ఇ త్యా హ—మయి లోకానాం సృష్టి, రక్షా యుష్టా స్వవస్థితా, అత స్తదభి మతి నాన్తి మదపే షే త్యభిశాః.

తతో మద్దానిలోద్ధూత కమలాకర శోభినా

గురుం నేత్రసహస్రేణ చోదయామాస వాసవః.

29

టీక.—తతః = అంతట, వాసవః = ఇంద్రుడు, గురుం = బృహస్పతిని, మ...
నా—మద్దానిల = పిల్ల తెచ్చురచేత - ఉద్ధూత = ఎగజోపబడిన - కమలాకర = తా
మరణిలనివలె - శోభినా = ప్రకాశించెడు, నే...ణ—నేత్ర = కన్నులయొక్క -
సహస్రేణ = వేయింటిచేత (అనగా వేయికన్నులతోను), చోదయామాస = ప్రేరణ
చేసెను.

తా.—అంతట ఇంద్రుడు 'బ్రహ్మదేవునిప్రశ్నకు ఉత్తరము చెప్పము' అనునర్థ
ముగా, బృహస్పతిని, పిల్ల తెచ్చెరకుం గదలు తామరతంపరంబోలిన తన వేయికన్నులతోను
చూచి, హెచ్చరిక చేసెను.

వ్యా.—తత ఇతి.—తతో భగవత్ప్రశ్నానంతరం, వాసవ ఇన్ద్రో, గురుం
బృహస్పతిమ్ - ని. 'గురూ గీష్వతిశిత్రాద్యో' ఇ త్యమరః, మద్దానిలోద్ధూతో యః
కమలాకరః స ఇవ శోభత ఇతి తేన తథోక్తేన, నేత్రాణాం సహస్రేణ, చోదయా
మాస ప్రేరయామాస ; సహస్రగ్రహణ మస్థాతిశయాథావ - అనిమేషణా మపి ప్ర
యత్నవశా దక్షిస్పన్దో న విరుద్ధ్యతే.

తద్ద్వినేత్రం మారే శ్చక్షు స్సహస్రయనాధికం

వాచస్పతి రువా చేదం ప్రాజ్ఞలి జకాలజాననమ్.

30

టీక.—మారే = ఇంద్రునికి, స...కమ్ - సహస్ర = వేయి - నయన = కన్నుల
కంటె - అధికం = ఎక్కువదైన, ద్వివేత్రం = (స్వయము) రెండుకన్నులుగలదైన,
చక్షుః = కన్నుగా నున్నట్టి, నః = ఆ బృహస్పతి, ప్రాజ్ఞలిః సక = చక్కని కేల్తోడు
గలవాడయి, జలజాననం = బ్రహ్మనుగూర్చి, ప్రాహ = పలికెను.

తా.—వేయికన్నులు కనలేనివిషయములను బుద్ధి ప్రభావముచేత నింద్రునికై
కనువాడగుటచేత ఆ వేయికన్నులకంటె సుతక్రొవ్వుమయిన కంటివంటివాడై ఆ కన్నుల
కంటె విలక్షణముగా స్వయము రెండుకన్నులుగలవాడైన యా బృహస్పతి, కేలు
మోడ్చి బ్రహ్మదేవునికి ఇట్లు విన్నవించెను.

వ్యా.—స ఇతి.—మారే రిన్ద్రస్య - ని. 'ఇన్ద్రో దుశ్శ్యవనో హరిః' ఇతి
హలాయుధః, సహస్రా న్నయనేభ్యోఽధికం సహస్రయనాధికమ్ - త దగోచరదర్శ
త్వా దితి భావః - ద్వినేత్రే యస్య తద్ద్వినేత్రమ్ - ప్రసిద్ధా చ్చక్షుషోఽయం విశేష
ఇ త్యభావః, చక్షు శ్చక్షుర్భూతః, చక్షుష్వైరోపస్య ప్రకృతోపయోగాత్ పరిణామా

లంకారః, స వాచస్పతిః * కస్మాదిత్వా దలుక్సత్వే * 'పష్ట్యాః పతిపుత్ర -' ఇత్యా
దినా సత్య మితి స్వామీ - త న్న - భన్తోవిషయత్వాత్, స్రాజ్జలిః సకా, జలజాననం
బ్రహ్మణ, మిద మువాచ.

ఏవం య దాథ భగవ న్నా మృష్టం నః పరైః పదం,

ప్ర త్యేకం వినియుక్తాత్మా కథం న జ్ఞాస్యసి ప్రభో? 31

టీక.—(హే) భగవత్ = ఓ వద్దుణైశ్వర్యసంపన్నుడా, యత్ ఆత్మ = ఏమి
చెప్పుచున్నావో అది, ఏవం = నిజమే, నః - మాయొక్క, పదం=అధికారము, పరైః=
శత్రువులచేత, అమృష్టం = హరింపబడినది, (హే) ప్రభో = ఓ స్వామీ, ప్ర త్యేకం=
ఒక్కొక్కపురుషునియందును, వి...త్వా— వినియుక్త = ప్రవేశపెట్టబడిన - ఆత్మా=
(నీ) స్వరూపముకలవాడవు-(సర్వాంతర్యామి వనుట), కథం న జ్ఞాస్యసి=ఎట్లెఱుంగవు.

తా.— ఓ వద్దుణైశ్వర్యసంపన్నుడా, నీవు చెప్పినది వాస్తవమే, మాయాధికార
ములకు శత్రువులు ఆక్రమించినారు. మచ్చడుగ నేల? సకలపురుషాంతర్యామికి నీకు ఈ
విషయము తెలిసియే యున్నది.

వ్యా.—ఏవ మితి.— హే భగవత్ వద్దుణైశ్వర్యసంపన్న - య దాథ 'కృత
వ్యావృత్తయః పరైః' ఇతి య దృఢీపి * 'బ్రహ్మ పశ్చాన్నామ్ -' ఇత్యాదినాఽఽహా
దేశః * 'వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవ ద్వా' ఇతి వర్తమానప్రయోగః * వామన
స్తు భ్రాన్తోఽయం ప్రయోగ ఇ త్యాహ 'ఆ హేతి భూతే జలస్తభ్రమవ ది' తి - ఆ
హేత్యుపలక్షణమ్, త, దేవం సత్యమ్, నోఽస్మాకం, పద మధికారః, పరైః శత్రుభిః,
రామృష్ట మాతీ వత్, హే ప్రభో, ప్రత్యేకం ప్రతిపురుషం, వినియుక్తాత్మా ప్రవేశిత
స్వరూపః - సర్వాంతర్యామి త్యర్థః, కథం, న జ్ఞాస్యసి న వేత్సి * వర్తమానే
ఽపి వచనభక్త్యా భవిష్యన్నిరేకః ప్రసిద్ధః * 'అపహ్నవేజ్ఞః' * 'అకర్త కా చ్చ' ఇ
త్యాత్మ నేపదవికల్పః.

ఉక్త మేవ ప్రపశ్యయతి.—

తయా దత్తవరోద్ధిర్ల స్తారకాఖ్యోమహాసురః

ఉపప్లవాయ లోకానాం ధూమకేతు రి వోద్ధితః. 32

టీక.—భ...ర్ణః...భవత్=నీవలననుండి - లబ్ధ = పొందబడిన - పర=పరము
చేత - ఉద్ధిర్ణః = గర్వించినవాడై, తారకాఖ్యః = తారకుడనుపేరుగల, మహాసురః =
గొప్పయసురుడు, ధూమకేతురివ = తోచకుక్కువలె, లోకానామ్ = లోకములకు,
ఉపప్లవాయ = కీడు(నేయుట)కై, ఉద్ధితః = లేచియున్నాడు.

తా.—ఓ భగవంతుడా, నీవలనం బొందిన వరముచేత గర్వించి తారకుండును మహానురుడు తోకచుక్కవలె లోకములకు కీడుసేయుటకు కడంగి యున్నాఁడు.

వ్యా.—భవ దితి.—భవత స్త్వత్తో - లభ్యేన వరే - చోదీణః ఉద్ధతిః, తారక ఇ త్యాఖ్యా నామధేయం యస్య స తారకాఖ్యః, మహా నసురో మహాసురః * 'సకా మహత్పురమోత్తమోత్కృష్టః పూజ్యమానైః' ఇతి తత్పురుషః, ధూమకేతు రుత్పాత విశేష ఇవ, లోకానా, ముపప్లవా యోషద్రవా, యోభిత ఉత్పన్నః.

పురే తావంత మే వాస్య తనోతి రవి రాతపం

దీప్తికాకమలోన్వేషో యావంతాత్రేణ సాధ్యతే.

33

టీక.—అస్య = ఈతారకసురుని పట్టణమందు నూర్చుండు దిగుడుబావులలోని కమల ములు ఏపాటి యెండకు వికసిల్లునో ఆపాటియే కాయును.—మధ్యాహ్నమందు సయితము లేయెండయే కాయుచుండును అని భా.

తా.—ఈ తారకాసురుని పట్టణమందు నూర్చుండు దిగుడుబావులలోని కమల ములు ఏపాటి యెండకు వికసిల్లునో ఆపాటియే కాయును.—మధ్యాహ్నమందు సయితము లేయెండయే కాయుచుండును అని భా.

వ్యా.—పుర ఇతి.— అస్య తారకస్య, పురే, రవిః సూర్య, స్తావంతం తావంతాత్ర, మే వాతపం తనోతి, యావంతాత్రేణ యావంతైవయావతీ మాత్రా మితి ర్భస్య యావంతాత్రం - తేన వా - అల్పపరిమాణే నే త్యర్థః - ని. 'మాత్రా పరిచ్ఛదే - అల్పే చ పరిమాణే సా మాత్రం కార్యేన్నిర్వహణారణే' ఇ త్యనురః, దీప్తికాసు క్రీడావా పీఠకమలానామున్వేషో వికాసః, సాధ్యతే నిష్పాద్యతే; కఠోరకరోహోఽపి మన్వోన్యః సన్నేవ తద్భిత్వా పురే ప్రకాశత ఇ త్యభిప్రాయః.

సర్వాభిః సర్వదా చన్ద్రః తం కళాభి నిశేవతే,

నాదత్రై కేవలాం లేఖాం హరచూడామణీకృతామ్.

34

టీక.—చన్ద్రః = చంద్రుండు, తం = ఆతారకుని, సర్వదా = ఎల్లకాలములం మను, సర్వాభిః కళాభిః = అన్నికళలతోను, నిశేవతే = కొలుచుచున్నాఁడు, హ... తాం—హర = శివునిచేత - చూడామణీకృతాం = శిరోరత్నముగాఁ జేసికొనఁబడిన, కళాం కేవలాం = కళను మాత్రము, నాదత్రై = కైకొనఁడు.

తా.—చంద్రుండు ఇరుపక్షములందును శివశిరస్సునందలి యొక్కకళను మాత్రము మాని కడమపదుసేను కళలతోను నిండుకొని యాతారకాసురుని కొలుచుచున్నాఁడు.

వ్యా.—సర్వాభి రితి.— చంద్ర, స్తం తారకం, సర్వదా కృష్ణవక్షేఽపీ త్యర్థః, సర్వాభిః కలాభి ర్నిషేవతే - ని. 'కలా తు షోడశో భాగః' ఇ త్యమరః, కేవలాం, హరచూడామణీకృతాం శివశిరోమణీకృతాం లేఖాం, నాదత్రే న గృహ్ణాతి.

వ్యావృత్తగతి రుద్యానే కుసుమ స్తేయసాధ్వసాత్

న వాతి వాయు స్తతాన్వర్యే తాళవృంతానిలాధికమ్. 35

టీక.—వాయుః = (ఈ) గాలిదేవుడు, కు...త్—కుసుమ=పువ్వులయొక్క-
'స్తేయ=మ్రుచ్చిమివలని - సాధ్వసాత్ = భయమువలన, ఉద్యానే = విహారవనమందు
వ్యా...తిః—వ్యావృత్త = మానిన - గతిః = సంచారము. కలవాడై, తతాన్వర్యే =
ఆతారకాసురునివజ్జను, తా...కం—తాలవృత్త=సురటియొక్క - అనిల = గాలికంటె -
అధికమ్ = ఎక్కువగా, న వాతి = నీవడు.

తా.—ఈవాయుదేవుడు తనమీఁద పువ్వులను దొంగిలించిననేరమి మోపఁబడు
నో యనుభయముచేత ఉద్యానములో సంచారము మాని, ఆతారకునిచెంత సురటిగాలి
యెంతకావలయునో అంతమాత్ర మే వీచుచుండును.

వ్యా.—వ్యావృత్తేతి.—వాయుః, స్తేయస్య భావః కర్త వా స్తేయం చౌర్యమ్
* 'స్తేనా ద్య న్నలూప శ్చ' ఇతి య త్ప్రత్యయో నలూప శ్చ - కుసుమానాం స్తేయం.
తస్మాత్ స్తేయాభియోగా ద్దణ్డా ద్వా - సాధ్వసం భయం - తస్మా ధేతో, రుద్యానే,
వ్యావృత్తగతిః నిపృత్తోద్యానసంచారః స ని త్యర్థః * సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వాత్
సమాసః, తతాన్వర్యే తత్సమీపే, తాలస్య వృంతై రుద్భిక్యతే - తాల స్వేవ వృత్త
మ స్వేతి వా తాలవృత్తం - త స్యానిలా ద్వ్యజనసంచారపవనా - దధికం యథా
తథా న వాతి - ని. 'వ్యజనం తాలవృత్తకమ్' ఇ త్యమరః.

పర్యాయసేవా ముత్సృజ్య పుష్పసంభారతత్పరాః

ఉద్యానపాలసామూన్య మృతవః త ముపాసతే. 36

టీక.—ఋతవః = ఋతువులు, ప...వాం—పర్యాయ = క్రమముగా
(ఒక దానికర్వాత నొకటిగా) - సేవాం = కొలుచుటను, ఉత్సృజ్య = మాని, పు...
రాః—పుష్ప = పూవులయొక్క - సంభార = సేకరమునందు - తత్పరాః - ఆసక్తము
లయి, ఉ...న్యమ్—ఉద్యానపాలైః = తోఁటమాలీలతో - సామూన్యం = సమాన
మగునట్లుగా, తమ్ ఉపాసతే = ఆతారకాసురుని కొలుచుచున్నవి.

తా.—అటు ఋతువులను వరుస మాని అన్నియు నొక్కప్పుడేగా, అన్నికాల ముల పుష్పములను సమకూర్చుచు, అతనిని తోటమాలీలతోపాటు కొలుచుచున్నవి.

వ్యా.—పర్యా యేతి.—ఋతవః ష డ్వనస్తాదయః, పర్యాయసేవాం క్రమ సేవా, ముత్సృజ్య, పుష్పాణాం - సంభారే సంగ్రహే - తత్పరాః ఆసక్తాః సప్త ఇ త్యర్థః - ని. 'తత్పరే ప్రసితానక్తా' ఇ త్యమరః, ఉద్యానపాలై రుద్యానాధిక్యతైః - సామాన్యం సాధారణం యథా భవతి తథా, తం తారక ముపాసతే సేవంతే; శీతో స్థాది దోషప్రకాశనం తు దూరాపాస్త మి త్యర్థః.

త స్సోపాయనయోగ్యాని రత్నాని సరితాం పతిః

కథ మ ప్యమ్భసా మస్త రానిష్పల్తేః ప్రతీక్షతే. 37

టీక.—సరితాం పతిః=నదుల భర్త (సముద్రుడు), తస్య = ఆతారకునికి, ఉ... ని—ఉపాయన = కానుకకు - యోగ్యాని = తగినవైన, రత్నాని = మణులను, అమ్భ సామ్ అస్తః = నీళ్ల లావల, అనిష్పల్తేః = పరిణతినొందునందాఁక, కథ మపి = ఎట్ట కేలకు, ప్రతీక్షతే = కను పెట్టుకొని యుండును.

తా.—సముద్రుడు ఆతారకునికి కానికసేయఁదగిన రత్నములను నీళ్లలావల సం పూర్ణముగా ఎదుగువఱకు మిక్కిలి పెలఁకువతో కాపు గాచుచుండును.

వ్యా.—త స్తేతి.—సరితాం పతిః సముద్ర, స్తస్య తారక, స్సోపాయనానాం ప్రాభృతానాం - యోగ్యాని - ని. 'ప్రాభృతం తు ప్రదేశనమ్ - ఉపాయనమ్' ఇ త్యమరః, రత్నాని, న్యమ్భసా మస్త, రా నిష్పల్తేః పరిపాకవర్యస్తమ్ * వికల్పా దసమా సః, కథ మపి మహతా యత్నేన, ప్రతీక్షతే కదా వా పరిపచ్చేరన్ని త్రైకాగ్రీవి పాలయ తీ త్యర్థః.

జ్వలన్తణిశిఖా శైచనం వాసుకిప్రముఖా నిశి

స్థిర ప్రదీపతా మేత్య భుజ్జ్ఞాః పర్యుపాసతే. 38

టీక.—(కిం)చ = మరియు, జ్వ...ఖాః—జ్వలత్ = వెలుగుచున్న - మణి శిఖాః = రత్నశృంగలంగలవలై, వాసుకిప్రముఖాః = వాసుకిలోనుగాఁగల, భుజ్జ్ఞాః = నాగులు, నిశి = రాత్రియందు, స్థి...తామ్—స్థిర = అటని - ప్రదీపతామ్ = దివ్య తనమును, ఏత్య = వహించి, ఏనం = ఈతారకానురుని, పర్యుపాసతే = కొలుచు చున్నారు.

తా.—వాసుకి లోనగు నర్పనాయకులు వెలుగుచున్న తమ శిరోమణులతో అట ని దివ్యులుగా నిలిచి రాత్రియందు అతనిని కొలుచుచున్నారు.

వ్యా.—జ్వల దితి.—కిం చేతి చార్థః, జ్వలన్తో - మణీనాం శిరోరత్నానాం-
శిఖా జ్వాలా-యేషాం లే, వాసుకీప్రముఖా, భుజ్జ్ఞాః సర్వాః - సిద్ధా శ్చ ధ్వన్యస్తే -
సి. 'భుజ్జ్ఞాః సిద్ధసర్పయోః' ఇ త్యమరః, నిశి, స్థిరప్రదీపతా మనిర్వాణదీపత్వ, మే,
త్యైనం తారకం, పర్యపాసలే పరివృత్త్య సేవస్తే.

తత్కృతానుగ్రహపేక్షీ తం ముహు దూతహరితైః

అనుకూలయ తీన్ద్రోఽసి కల్పద్రుమవిభూషణైః.

39

టీక.—ఇన్ద్రోఽసి = ఇంద్రుడు సయితము, త...క్షీ—తత్ = ఆతారకుని
చేత - కృత = చేయఁబడు - అనుగ్రహ = ప్రసాదమును - అపేక్షీ = కోరువాఁడై,
ముహుః = మాటిమాటికి - దూతహరితైః = దూతలచేత పంపఁబడిన, కల్ప...ణైః =
కల్పద్రుమ = కల్పవృక్షములయొక్క - విభూషణైః = అభరణములతో, అనుకూల
యతి = అనుకూలునిగాఁ జేసికొనును.

తా.—ఇంద్రుడు సయితము ఆతారకాసురునియనుగ్రహమును కోరినవాఁడై
తఱుచుగా దూతలచేత నతనికి కల్పవృక్షమునుండి పుట్టినయాభరణములను కానుక పంపి
అనుకూలునిగాఁ జేసికొనును.

వ్యా.—తత్కృతేతి.—ఇన్ద్రోఽసి, లేన తారకేణ కృతం తత్కృత - మను
గ్రహం ప్రసాద - మపేక్షిత ఇతి తథోక్తః సక, ముహు, దూతహరితై ర్దూతప్రాప్తితైః,
కల్పద్రుమాణాం విభూషణైః తత్ప్రసూతై రి త్యర్థః, తం తారక, మనుకూలయ త్యను
కూలం కరోతి.

ఇథ మారాధ్యమానోఽసి క్లిశ్నాతి భువనత్రయం,

శామ్యేత్ ప్రత్యపకారేణ నోపకారేణ దుర్జనః.

40

టీక.—ఇథమ్ = ఈతీరున, ఆరాధ్యమానః అపి = కొలువఁబడుచున్నవాఁడు
అయినను, భువన త్రయమ్=లోకములమూఁటిని (మూఁడులోకములను), క్లిశ్నాతి = పీడిం
చుచున్నాఁడు, (తథాహి = అది యట్లేగదా), దుర్జనః = దుర్మార్గుఁడు, ప్రత్యపకా
రేణ (ఏవ) = బదులుగా కీడుచేయుటచేత (నే), శామ్యేత్ = అణగఁగును, ఉపకా
రేణ (తు) = మేలుసేయుటచేత (నో), న (శామ్యేత్) = అణగఁడు.

తా.—ఈతీరున ఎల్ల రును కొలుచుచున్నను వాఁడు మల్లోకములను పీడించుచునే
యున్నాఁడు. అది యట్లే గదా, దుర్మార్గుఁడు వానిదుర్మార్గమునకు బదులుగా కీడు
చేసిననే శమించునుగాని, మేలు చేసిన శమింపఁడు.

వ్యా.—ఇథ మితి.—ఇథ ముక్తప్రకారేణ, రవి శశి పవ నోదధి భుజస్సు రే
వ్రోః - ఆరాధ్యమానోఽసి, భువనత్రయం, క్షిత్వాని సీదయతి; తథాహి - దుర్జనః,
ప్రత్యవకారేణ ప్రతీకారే జైన, కామ్యోచ్ఛాంతో భవేత్, ఉపకారేణ తు న కామ్యోత్ -
ప్రత్యుత ప్రతుష్ట తీతి భావః.

తే నామరవధూహస్తైః సదయాంనపల్లవాః

అభిజ్ఞా శ్చేదపాతానాం క్రియస్తే నస్తనద్రుమాః.

41

టీక.—తేన = ఆతారవనిచేత, అ...స్తైః—అమరవధూ = దేవాంగనల
యొక్క - హస్తైః = చేతులతో, స...వాః—సదయ = కనికరముతో - ఆలూన =
కోయఁబడిన - పల్లవాః=చిగుళ్లుగలవైన, స...మాః—నస్తన = నందనవనముయొక్క -
ద్రుమాః = చెట్లు, శ్చే...నాం—శ్చేద = నఱుకులను - పాతానాం = పాటులను,
అభిజ్ఞాః = ఎఱుంగనట్టి విగా, క్రియస్తే = చేయఁబడుచున్నవి.

తా.—దేవాంగనలు తమకోమలహస్తములతో కనికరముతోఁచిగుళ్లు చిదుమునం
దనవనవృక్షములను వాఁడు నఱికించి ఖడఁద్రొయించుచున్నాఁడు.

వ్యా.—తే నేతి.—తేన తారకే నామరవధూహస్తైః సుకుమారై రితి భావః,
తై రసి సదయః—ఆలూనాః అవతంసార్థం చిన్నాః—పల్లవా యేహం తే, నస్తనద్రుమాః,
చ్ఛేదా శ్చ పాతా శ్చ శ్చేదపాతా - స్తేహమ్, అభిజ్ఞాన స్తి త్యభిజ్ఞాః * కృద్యోగాల్
కర్తవ్యే వస్తీ, క్రియస్తే.

వీజ్యతే స హి సంసుప్తః శ్వాససాధారణానిలైః

చామరైః సురబద్ధినాం బాష్పశీకరవక్షిభిః.

42

టీక.—హి = (కోలుచుచున్నను లోకములను సీడించుచున్నాఁడనుట) వీలయ
నఁగా, సః = వాఁడు, సంసుప్తః సక = నిద్రితుఁ డయ్యును, శ్వా...లైః—శ్వాస=
ఊఱుపుతో - సాధారణ = సమానమయిన - అనిలైః = గాలిగలవై, బా...భిః—
బాష్ప=కన్నీళ్లుయొక్క - శీకర = బొట్టులను - వక్షిభిః = కురియుచున్నవైన, సుర
బద్ధినాం = చెఱిగొనఁబడిన దేవాంగనలయొక్క, చామరైః = చొరీలచే, వీజ్యతే =
వీవఁబడుచుండును.

తా.—అతఁడు సురాంగనలను చెఱిగొనియున్నాఁడు; అతఁడు నిద్రితుఁ డయిన
ప్పుడు వారు అతనికి చొరీలతో వీచుచుందురు; వీచుటలో అతనికి నిద్రాభంగములేకుండ,
యాపిరి కన్ను ఎక్కువతక్కువలు లేనంతయే గాలి తగులనట్లు వీచురు; అతఁడు

మేల్కొని యున్నప్పుడు తామేడ్చిన దండించునుగాన, అతనియూ నిద్రాగమయములూ దుఃఖోపశాంతికై అశబ్దముగా విడుదురు, ఆయేడ్పుటలోను బాష్పములు పెదపెద్దవిగా నురలినచో నతడు మేల్కొన్నప్పుడు కనిపట్టి దండించు ననుభయముచే, చిటుబొట్టులు సోనగా నురలి వీచనగాలికి చలువగొలిపి యతనికి గాఢతరముగా నిద్ర కలుగునట్లుగా విడుదురు.

వ్యా.—వీజ్యత ఇతి.—హి యస్మాత్ కారణాత్, స తారకః, సంసృప్తః సకా, క్వాససాధారణో నిక్వాససమానో - 2నిలో యేషాం తైః - తతోఽప్యధిక్తే నిద్రా భక్తభయా దితి భావః, బాష్పశీకరవర్షిభిః - తానాం స్త్రీణాం రోదన స్వాయ మవ సర ఇతి భావః, సురబన్ధీనాం సురప్రగ్రహస్త్రీణాం సంబన్ధిభిః - ని. 'ప్రగ్రహోప గ్రహా బన్ధ్యామ్' ఇ త్యమరః, చామరై ర్విజ్యతే.

ఉత్పాట్య మేరుశృక్లాణి త్సుక్లాని హరితాం ఖురైః

ఆక్రీడపర్వతా నైవ కల్పితాః స్వేషువేశ్తసు.

43

టీక.—తేన = వానిచేత, హరితాం = సూర్యుని గుఱ్ఱములయొక్క, ఖురైః = గొరిజలచేత, త్సుక్లాని = నలంపఁబడిన (ధూళిగాఁ జేయఁబడిన), మేరు శృక్లాణి = బంగ రుకొండయొక్క యగ్రములు, ఉత్పాట్య = పెకలించఁబడినవై, స్వేషు = తనవైన, వేశ్తసు = లోఁగిండ్లకడను, ఆ...తాః—ఆక్రీడ - ఆటప నెలపులయున - పర్వతాః = కొండలుగా, కల్పితాః = చేసికొనఁబడినవి.

తా.—వాఁడు సూర్యమండలమునంతయున్న తములై ప్రతిగినము సూర్యాశ్వము లగొరిజతాతుడుచేత నలగి మెత్తనిధూళియైయున్న మేరుశృంగములను పెకలించికొని పోయి ఎల్లలోకములలోను తనలోఁగిండ్ల యుద్ధానములలో క్రీడాశైలములనుగా నుంచు కొని విహరించుచున్నాఁడు.

వ్యా.—ఉత్పా ట్యేతి.—తేన తారకేణ హరితాం సూర్యాశ్వనామ్ - ని. 'హ రిత్ సూర్యే చ సూర్యాశ్వే వర్ణే చ హరితే దిశి' ఇతి విశ్వః, ఖురైః శ్చక్రైః, త్సుక్లాని చూర్ణితాని, ఏతేన తేషా మత్యైవ్నత్యం సూచితం, మేరుశృక్లా ణ్యుత్పాట్య స్వేషు వేశ్తసు- వేశ్తస్వితి బహువచనే నాన్య భువనత్రయనివాసః సూచితః, ఆక్రీడంత ఏష్వి త్యాక్రీడాః - తే చ తే పర్వతాః, కల్పితాః కృతాః.

మన్దాకిన్యాః పయః శేషం దిగ్వారణమదావిలం

హేమామౌర్భరుహసస్యానాం తద్వాప్యో థామ సాంప్రతమ్. 44

టీక. — సాంప్రతం = ఇప్పుడు, మద్వాకిన్యాః = ఆకాశగంగకు, ది...లం - దిగ్విరణ = దిగ్గజములయొక్క - మద = దానజలముచేత - ఆవిలం = మలినమయిన, పయః = నీరే, శేషం = మిగత; హే...సాం — హేమ = బంగారపు - అమ్మోరుహ = తామరలయొక్క - సస్యానాం = పైరులకు, తద్వాప్యః = అతని దిగుడుబావులు, ధామ = స్థానము (అయియున్నవి).

తా. — ఇప్పుడు ఆకాశగంగలో దిగ్గజముల దానధారలచే ముటికియైన నీరుమాత్రమే మిగిలియున్నదిగాని, బంగారుతామరలను తారకామరుండు కొనిపోయి తన దిగుడుబావులలో వైరు పెట్టుకొన్నాడు.

వ్యా. — మద్వాకిన్యా ఇతి. — సాంప్రతం సంప్రతి, మద్వాకిన్యా భాగీరథ్యా, దిగ్విరణానాం దిగ్గజానాం - మదై - రావిలం కలుషం, పయో జల మేవ, శిష్యత ఇతి శేషం శిష్యమ్ * కర్తృ జ్యజ్ఞిజ్యయః * 'త్రి వ్యస్య త్రోపయుజ్యతే' ఇతి నపుంసక త్వమ్, తహి = కనకకమలాని క్వ గతా సీ త్యాహ - హే మేతి. — హేమామ్మోరుహః క్షేప సస్యాని తేషాం తు, తస్య వాప్యస్తద్వాప్య, ఏవ ధామ స్థానమ్, సర్వా జ్య పుత్రాప్త్య స్వదీర్ఘికా స్వేప్ర తిరోపితవా ని త్యర్థః.

భువనలోకన ప్రీతిః స్వగీభి నానుభూయతే

ఖలీభూతే విమానానాం తదాపాతభయా త్పథి.

45

టీక. — త...త్ — తత్ = ఆ తారకునియొక్క - ఆపాత = తామడువలని - భయాత్ = శెఱపువలన, విమానానాం = ఆకాశరథములయొక్క, పథి = మార్గము, ఖలీభూతే సతి = పాడుపడగా, స్వర్గిభిః = నురలచేత, భు...తిః — భువన = లోకములయొక్క (లోకములను) - ఆలోకన = చూచుటయందలి - ప్రీతిః = సంతృప్తి, న అనుభూయతే = అనుభవించబడుచున్నది.

తా. — లోకములను గాంచునానందము ననుభవించుటకై తాము బయట సంచరించుచున్నయెడల అతడు ఎక్కడ నైన తారసిల్లు నేమో యనుభయముచేత దేవతలు తమవిమానమార్గమును పాడుపెట్టినారు.

వ్యా. — భువ నేతి. — తస్య తారక - స్వాపాతాత్ సమావృతై - ర్భూయా, ద్విమానానాం పథి, ఖలీభూతే ప్రహతీభూతే సతి - ని. 'ద్యౌఖలాప్రహతే సమే' ఇ త్యమరః, స్వర్గిభి ర్దేవై ర్భువనానా మాలోకనే ప్రీతి ర్భూనుభూయతే,

యజ్వభిః సంభృతం హవ్యం వితలేష్యధ్వరేషు సః

జాతవేదోముఖా న్తాయీ మిషతా మాచ్ఛినత్రి సః.

46

టీక.—యజ్ఞభిః = విధి ప్రకారము యజ్ఞము చేసినవారిచేత, వితలేషు = చేయఁబడిన, అధ్వరేషు = యజ్ఞములయందు, సంభృతం = వేల్చఁబడిన, హవ్యం = హవిస్సును, మాయా = మాయావంతుఁడయిన, సః = ఆతారకుఁడు, మిషతాం = చూచుచున్నట్టి, నః = మాయొక్క, జా...త్ = జాతవేదః = అగ్నియనెడు - ముఖాత్ = నోటి నుండి, ఆచ్చిన త్తి = ఒడిసికొనును.

తా.—యథావిధిగా యజ్ఞములు చేయువారు యజ్ఞములలో వేల్చినహవిస్సును మాయాప్రభావంబున ఆతఁడు చూచుచున్న మమ్ము సరకుసేయక మాముఖమయిన యగ్ని నుండి ఒడిసికొని పోవుచున్నాఁడు.

వ్యా.—యజ్ఞభి రితి.—యజ్ఞభి ర్విధివ దివ్యవద్భిః - ని. 'యజ్ఞా తు విధి నేవ వాక్' ఇ త్యమరః * 'సుయజోర్వనివ్' ఇతి జ్వనిప్పిత్యయః, వితలే, వ్యధ్వరేషు యజ్ఞేషు, సంభృతం ద త్తం, హవ్యం హవి, ర్తాయా మాయాపి * వీహ్యదిత్వా దిని ప్ర త్యయః, తారకో, నోఽస్తాకం, మిషతాం వశ్యతామ్ - పశ్యత్సు స త్స్వి త్యర్థః, * 'వష్టి చానాదరే' ఇతి వష్టి, జాతవేదా వహ్ని రేవ ముఖం తస్మా జ్ఞాతవేదోముఖా, దాచ్చిన త్తి - ఆక్షిప్య గృహ్ణే తీ త్యర్థః.

ఉచ్చైః రుచ్చైః శ్రవా స్తేన హయరత్న మహారి చ

దేహబద్ధ మి వేద్యస్య చిరకాలాజ్ఞాతం యశః.

47

టీక.—(కిం) చ = మఱియు, లేన = వానిచేత, ఉచ్చైః = పొడవయిన, ఉచ్చైః శ్రవాః = ఉచ్చైః శ్రవ మనుపేరుగలచైన, హయరత్నం = గుఱ్ఱము, దేహబద్ధం = రూపొందిన, చి...తమ్—చిర కాల = చాల కాలము - అజ్ఞాతమ్ = గడింపఁబడిన, ఇవ్రిస్య యశః ఇవ = ఇంద్రుని కీర్తియో యన, అహారి = హరింపఁబడినది.

తా.—చిరకాలము ఇంద్రుఁడు గడించిన కీర్తి అట్లు మూర్తీభవించినదో యనఁ దగినట్టి ఉన్నతమయిన యింద్రుని యశ్వశ్రేష్ఠమును ఉచ్చైః శ్రవ మనుదానిని తారకుఁడు అపహరించినాఁడు.—దాని నాతఁడు హరించుటచేత నింద్రుని కీర్తి నాశ మైన దని భా.

వ్యా.—ఉచ్చైః రితి.—కిం చేతి చార్థః, లేన తారకో, ఇచ్చైః రున్నత ఉచ్చైః శ్రవా నామ, హయో రత్న మివ హయ రత్న మశ్వశ్రేష్ఠః - ని. 'రత్నం శ్రేషే మణా వపి' ఇతి విశ్వః, అస్య శుభ్రత్వా దుల్లేఖలే - దేహబద్ధం బద్ధదేహమ్ మూర్తిమ ది త్యర్థః * ఆహితాగ్నౌ దిత్వా స్మిష్టాయాః పరిపాతః, చిరకాలార్జిత, మివ్రిస్య యశ ఇ, వాహో ర్యవహృతమ్.

తస్మి సామాద్యుపాయా స్తత్ర కథం న ప్రయుక్తా ఇ త్యత్రాహ—

తస్మి న్నుపాయాః సర్వే నః క్రూరే ప్రతిహతక్రియాః,
వీర్యవ న్త్రైపథా నీవ వికారే సాన్నిపాతికే. 48

టీక.—క్రూరే = ఘాతుకుడయిన, తస్మిన్ = ఆయనురునిమీద, నః ఉపాయాః సర్వే = మా యుపాయము లన్నియు, సాన్నిపాతికే = వాతపిత్తశ్లేష్మము లసెడి మూడుదోషముల ప్రకోపముచే కలుగునట్టి, వికారే = వ్యాధిమీద, వీర్యవన్తి = సారముగలవైన, త్రైపథాని ఇవ = మందులుం బోలె, ప్ర...యాః—ప్రతిహతనిష్ఫలమయిన - క్రియా, = ప్రయోగముగలవి, (అయినవి).

తా.—ఆక్రూరునిమీద మేము ప్రయోగించినయుపాయము లన్నియు, సారవంతములయిన మందులు సన్నిపాతజ్వరముమీద ఎట్లు నిష్ప్రయోజనము లగునో అట్లు నిష్ప్రయోజనము లయినవి.

వా. —తస్మి న్నితి.—క్రూరే ఘాతుకే - ని. 'నృశంసో ఘాతుకః క్రూరః' ఇ త్యమరః, తస్మి న్నుపారే, నోఽస్తాకం, సర్వ ఉపాయాః, సన్నిపాతస్య దోషత్రయస్య ప్రకోపజే సాన్నిపాతకే - వికారే జ్వరాదా * 'సన్నిపాతా చ్చ' ఇతి వక్తవ్యాట్క, వీర్యవన్తి సారవ, త్రైపథా నీవ, ప్రతిహతక్రియా విఫలప్రయోగా భవన్తి.

త దేవ ప్రతిహతక్రియత్వ మాహ—

జయాశా యత్ర చాస్తాకం ప్రతిఘాతోఽఢితాచిహ
హరిచక్రేణ తే నాస్య కణ్ఠే నిష్కమి వాసిత్వమ్ 49

టీక.—(కిం)చ = మరియు, యత్ర = దేనియందు, అస్తాకం = మాకు, జయాశా - జయ = గెలుపుయొక్క - ఆశా = కోరిక, (ఉండెనో), తేన హరిచక్రేణ = ఉపేంద్రునియొక్క యా (నుదర్శన) చక్రము - తస్య కణ్ఠేవాని మెడలో, నిష్కమ్ = పతకముగా, అర్పితమి ఇవ = ఉంచబడినదో యనునట్లాయెను.

తా.—మేము మాకు గెలుపునకు ఉపేంద్రుని చక్రాయుధమును వమ్ముగానిసాధనముగా నమ్ముకొని యుంటిమి. అట్టియాచక్రమును వానికంఠము ద్రుంచుటకై ఆయన ప్రయోగించగా అది పోయి ఆకంఠమునుండి వ్రేలాడుచుండు పతకమో యనునట్లు వాని తొమ్మన కలంకార మై నిలిచెను గాని వాని కేమియు హాని చేయఁజాల దాయెను.

వా. —జయా శేతి.—కిం చేతి చాఢికాః, నూన, మనన హరిచక్రేణ, వయం జేష్ఠ్యమ ఇతి యత్ర హరిచక్రేఽస్తాకం, జయాశా విజయాశంసా-అసీ దితి శేషః, ప్రతిఘాతేన ప్రతిహత్యా - ఉత్థితార్హి హృద్గతలేజసా, లేన, హరిచక్రేణ విష్ణోః సుదర్శనే,

నాస్య తారకస్య, కణ్ఠే, నిమ్న మురోఘాషణ, మర్శిత మి వే త్యుత్పేక్షా, స్వయ
మేవనిమ్న మివ స్థిత మి త్యభాసః ; తారకశిరశ్చేదాయ హరిణా చక్రం త్యక్తం త దసి
నప్తశక్తి జాత మితి భావః -

ని. 'సాష్టే శలే నువణానాం హే మ్నూరోఘాషణే పలే,
దీనారేఽపి చ నిష్కృతస్త్రీ.' ఇ త్యమరః.

తదీయా స్త్రీయదే వ్యద్య పుష్కరావతాకాదిషు

అభ్యస్యన్తి తటాఘాతం నిజితై రావతా గజాః.

50

టీక.—అద్య = ఇప్పుడు, ని...తా=నిర్జిత = ఓడింపఁబడిన - ఐరావతాః =
ఐరావతముగలవైన, తదీయాః = అతనివైన, గజాః=ఏనుగులు, పు...షు=పుష్కర =
పుష్కరములు - ఆవర్తకాః చ = ఆవర్తకములు ను - ఆదిషు = లోనగునట్టి, తో
యదేషు = మేఘములయందు, త...తమ్ = తట = ఒడ్డులను - అఘాతమ్ = కోరా
డుటను, అభ్యస్యన్తి = ఆలవాటు చేసికొనుచున్నవి.

తా.—అతనియేనుగు ఇందుని యైరావతమును ఓడించినవై ఇప్పుడు కొండ
దరులను మాని పుష్కలావర్త కాది మేఘములను కోఱలతో అడ్డముగా కొట్టుచు త్రీడి
చుచున్నవి.

న్యా.—తదీయా ఇతి.— అద్య సంప్రతి, నిర్జిత ఐరావతో యై స్తే తథోక్తాః,
తస్య తారక స్యేమే తదీయా, గజాః, పుష్కరా కావర్తకా శ్చ నా మాదయో యే
షాం లేషు, తోనుదేషు మేఘేషు, తటాఘాతం వప్రక్రీడా, మభ్యస్యన్తి.

తి దిచ్ఛామో విభో స్రష్టుం సేనాన్యం తస్య శాస్త్రయే,

కర్తృబద్ధచ్ఛిదం ధర్మం భవ స్వేవ ముముక్షువః.

51

టీక.—తత్ = కావున (హే) విభో = ఓస్వామీ, ముముక్షువః = మోక్షము
కోరువారు, భవస్య = సంసారముయొక్క, శాస్త్రయే = నాశముకై, క...దం—
కర్త = కర్తయనెడు - బద్ధ = కట్టును - శ్చిదం = త్రెంపునదైన, ధర్మమ్ ఇవ =
(ఆత్మజ్ఞానహేతువగు) ధర్మమునుంబోలె, తస్య శాస్త్రయే = ఆతారకుని నాశముకై, సేనా
న్యం = సేనానాయకుని, స్రష్టుమ్ = సృజింపవలయు నని, ఇచ్ఛామః = కోరుచు
న్నాము.

తా.—కావున, ఓస్వామీ, మోక్షము గోరువారు, సంసారము నాశ మగుటకై,
కర్తయనుకట్టును త్రెంపునదైన ధర్మమును ఎట్లు ఆచరింతురో, అవిధముగానే ఆతారకా

నురుని నాశముకై మాకు సేనానాయకు నొకని నీవు సృజింతువుగాక యని వేడుకొను చున్నాము.

న్యాయత దితి.—తల్ తస్మాత్ కారణాత్, హే విభో స్వామిక్, మోక్షం భవం త్వత్త మిచ్ఛవో ముముక్షువో విరక్తా, భవస్య సంసారస్య, శాస్త్రయే నివృత్తయే, క మైశవ బద్ధ స్తం భివ త్తీతి కర్త బద్ధచ్ఛిత్ తం, ధర్మ మివ - ఆత్మజ్ఞానహేతుభూత మితి శేషః—‘త మేవం విది త్యాది మృత్యు మేతి’ ఇతి జ్ఞానా దేవ ముక్తిః - తస్య తార కస్య శాస్త్రయే నాశాయ, సేనాం నయ తీతి సేనానీ శ్చమావలిః, ‘సత్సాద్విష -’ ఇత్యాది నా క్విప్, తం సేనాన్యం కఇచ్చిత్, స్రష్ట మిచ్ఛామః - పయ మితి శేషః.

సేనానీసృష్టేః ఫల మాహ—

గోప్తారం సురనైన్యానాం యం పురస్కృత్య గోత్రభిత్

ప్రత్యానేష్యతి శత్రుభ్యో బన్ధీ మివ జయశ్రియమ్. 52

టీక.—సురనైన్యానాం - సుర = వేల్పులయొక్క - నైన్యానాం = సేనలను, గోప్తారం = కాచువాడైన, యం = ఏసేనానాయకుని, పురస్కృత్య = మున్నిడు కొని, గోత్రభిత్ - గోత్ర = కొండలను - భిత్ = నీల్పువాడయిన యింద్రుడు, జయశ్రియం - జయ = గెలుపుయొక్క - శ్రియం = సిరిని, బన్ధీమ ఇవ = చెఱగొనఁ బడిన స్త్రీనింబోలె, శత్రుభ్యః = వైరులవలననుండి, ప్రత్యానేష్యతి = మరల తెచ్చునో (అట్టిసేనానాయకుని సృజింపవలయును అని పూర్వశ్లోకముతో నన్వయము).

తా.—స్వామి, ఎట్టిసేనానాయకుని ముందిడుకొని పోరినచో దేవతలసేనలు సురక్షితము లయి, తారకాసురునివలననుండి యింద్రుడు జయస్త్రిని వాడు చెఱపట్టిన స్త్రీ నింబోలె మరల తెచ్చుకొనునో అట్టి సేనానాయకుని సృజింపవలయు నని వేడుకొను చున్నాము.

న్యాయ—గోప్తార మితి.—సురనైన్యానాం దేవతాసేనానాం, గోప్తారం రక్షి తారం, యం సేనాన్యం, పురస్కృత్య పురోధాయ * ‘పురోఽవ్యయమ్’ ఇతి గతిత్వాత్ ‘నమస్సురసో ర్గతోఽః’ ఇతి సకారః, గాం పృథ్విం త్రాయన్త ఇతి గోత్రా - స్తా స్థివ త్తీతి గోత్రభిదిష్టో, జయశ్రియం; బన్ధీ మివ బన్ధిక్వతాం స్త్రియ మివ, శత్రుభ్యః సకా కాత్ ప్రత్యానేష్యతి ప్రత్యాహరిష్యతి, తం స్రష్ట మితి పూర్వేణ సంబంధః.

పచ స్యవనితే తస్మిక్ ససజ్జా గిర మాత్త భూః,

గజితానన్తరాం వృష్టిం సౌభాగ్యేన జిగాయ యః. 53

టీక.—తస్మిక్ పచసి = (బృహస్పతి పత్ని) యామాట, అవసిలే నతి = ముగి

సినది కాఁగా, ఆత్మభూః = బ్రహ్మదేవుఁడు, గిరం = వాక్కును, ససర్జ = సృజించెను (పలికె ననుట), యా=ఆవాక్కు, సౌభాగ్యేన = సొంపుచేత, గ...రాం - గర్జిత=ఉటు మునకు - ఆనస్తరాం = వెంటజిత్తైన, వృష్టిం = వానను, జిగాయ = గెలిచెను (అతిశయించెను).

తా.—బ్రహ్మహస్తి యిట్లు మొఱపెట్టునఁగానే, బ్రహ్మదేవుఁడు ఉత్తరము పలికెను, ఆయుత్తరము ఉటుమున కనంతరము పచ్చినవానవలె దేవతలకు అష్టాదశర మాయెను.

వ్యా.—పచ సీతి.—తస్మిన్ బాహాస్పత్యే, పచ, సృవసితే చరిసమాప్తే స, తాత్త్వ భూర్భువః, గిరం వాచం, ససర్జ జగా దే త్యుక్తః, యా గీః, సౌభాగ్యేన మనో హరత్వేన * 'హృద్భగసిన్ధవస్తే పూర్వపదస్య చ' ఇ త్యుభయపదవృద్ధిః, గర్జితా ద్గర్జితస్య వా-ఆనస్తరం ప్రవృత్తాం, వృష్టిం, జిగాయ జితవతీ; గర్జితఫలత్వా ద్వృష్టే రివ తద్విజ్ఞా వసఫలత్వా ద్గర్జి నుభగత్వ మితి భావః.

సంపత్స్యతే వః కామోఽయం, కాలః కశ్చిత్ ప్రతీక్ష్యతాం,

న త్వస్య సిద్ధా యాస్యామి సగణవాగ్ధాపార మాత్త నా. 54

టీక.—వః = మీయొక్క, ఆయం కామః = ఈ కోరిక, సంపత్స్యతే = సమ కూడును, కశ్చిత్ = కొంత, కాలః = కాలము, ప్రతీక్ష్యతాం = ఓర్వఁబడునుగాక, (కిం) తు = మఱి, అస్య = ఈసేనానియొక్క, సిద్ధా = సమకూడువిషయమున, ఆత్మనా = స్వయముగా, స...రం—సర్గ = సృష్టియనెడు - వ్యాపారం = పనిని, న యాస్యామి = అవలంబింపను.

తా.—ఓ దేవతలారా, మీకోరిక యీకోరిక సిద్ధించును, కాని, మీరు కొంచె పాటికాలము ఓర్పుకొని యుండవలయును; ఈ సేనానాయకుని నేను స్వయముగా సృజింపను.

వ్యా.—సంపత్స్యత ఇతి.—ఆయం, వో యుష్మాకం, కామో మనోరథః-సేనానీ రూపః, సంపత్స్యతే సేత్స్యతి, కశ్చి త్కియా నసి, కాలః ప్రతీక్ష్యతామ్, తు కింతు, తస్య సేనాస్యః, సిద్ధా విషయ, ఆత్మనా స్వయం, సర్గః సృష్టి రేవ - వ్యాపార స్తం, న యా స్యామి, నాహం ప్రత్యే మీ త్యుక్తః.

కుత ఇత్యుక్త జ్ఞానహ—

ఇతః స దైత్యః ప్రాప్తశ్చి ర్నేత ఏ వాహాతి క్షయం,

విషవృక్షోఽపి సంపద్యతా స్వయం ఛేత్తు మసాంప్రతమ్.

టీక.—ఇతః = ఇటనుండియే (అనగా నావలననే), ప్రాప్తక్రి - ప్రాప్త = పొందఁబడిన - క్రి = అభ్యుదయము కలవాడయిన, స దైత్యః = ఆయనురుఁడు, ఇత ఏవ = నావలన నే, త్వయం = నాశమును, న అర్హతి = పొందఁదగఁడు, (ఏలనగా), విష వృక్షః ఆసి = విషపుఁ జెట్టుయినను, సంవర్ధ్య = పెంచి, స్వయం = తానే, చేతుం = నలుకుటకు, అసాంప్రతమ్ = తగిననిగాదు.

తా.—అదైత్యునికి నేనే యాయభ్యుదయము నొసంగినవాఁడను, కావున, నేనే వానిని నాశము నేయుట సరి గాదు ; ఏలనగా, విషపుఁజెట్టు నయినను తాను పెంచి తాను కొట్టివైవఁ గూడదు.

వ్యా.—ఇత ఇతి.—ఇతో మత్త ఏవ, ప్రాప్తక్రి ర్లబ్ధోదయః, స దైత్య స్తారకా మర, ఇతో మత్త ఏవ, త్వయం నాశం, నార్హతి, తథా హి, అన్యో వృక్ష స్తాప దా స్తామ్, విషస్య వృక్షో విషవృక్షోఽసి, సంవర్ధ్య మతస్మి త్కారణా త్వస్య గర్భా యిత్యాస్వయం చేభ్యు, మసాంప్రత మనర్హః * అసాంప్రత మిత్యనేన నిపాతే నాభిహిత్యా ద్వృక్ష ఇతి ద్వితీయాన్తో న భవతి - అనభిహితే కర్తృణి ద్వితీయాభిధానాత్ - య థాఽఽహ వాచుః—నిపాతే నా వ్యభిహితే కర్తృణి న విభక్తిః పరిగణనస్య ప్రాయశఃత్వాత్' ఇతి.

వృతం తే నేద మేవ ప్రాప్త్యయా చాస్తై ప్రతిశ్రుతం,

వరేణ శమితం లోకా నలం దద్ధుం హి త త్తపః.

56

టీక.—ప్రాక్ = పూర్వము, తేన = వానిచేత, ఇదమ్ ఏవ = ఇదియే (ఈచెప్పఁబోవునదియే), వృతం = కోరఁబడినది, మయా చ = నాచేతను, అస్తై = ఇతనికి, ప్రతి శ్రుతమ్ = ప్రతిజ్ఞ నేయఁబడినది ; లోకాన్ = లోకములను, దద్ధుం = కాలిచ్చటకు, అలం = సమర్థ మయినట్టి, తత్ తపః = వాని తపస్సు, వరేణ = పరదానముచేత, శమితం హి = ఆర్పఁబడినది సుమా.

తా.—పూర్వము నన్ను వాడు ఈచెప్పఁబోవుచావునే వేడుకొనెను, నేనును వానికి దానినే పర మిచ్చితిని; లోకముల నెల్ల కాల్య సమర్థ మయి యున్న వానితపస్సును ఆవరముచేత ఆర్పితిని.

వ్యా.—వృత మితి.—ప్రాక్పూర్వం, తే నామతే, నేద మేవ దేవై రవధ్యత్వ మేవ, వృతం ప్రాథితమ్, మయా, చాస్తై తారకాయ, ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమ్ * ప్రత్యాజ్ఞాభ్యాం శ్రుతః పూర్వస్య కర్తా' ఇతి సంప్రదానత్యా చ్చతుర్థి, కర్తవ్యం చైత ది త్యాహ—లోకా న్దద్ధ, మలం శక్తం * 'పర్యాప్త వచనే వ్యలమర్థేషు' ఇతి తుము

స్పృత్యయః, తస్య తప స్త త్తపా, వరేణ, వరదానేన, శమితం హి - మ యేతి శేషః.

సంయుగే సాంయుగీనం త ముద్యస్తం ప్రసహేత కః,

అంశా దృతే నిషి క్తస్య నీలలోహిత రేతసః?

57

టీక.—సంయుగే = యుద్ధ ములో, ఉద్యస్తం = పూనిక సేయుచున్న, సాం యుగీనం = యుద్ధ మండు నేర్చురియయిన, తం = వానిని, నిషి క్తస్య = (విదే నొకజే త్రమండు) నిషేకింపఁబడిన, నీ...సః—నీలలోహిత = శివునియొక్క - రేతసః = శుక్ర మయొక్క, అంశాత్ ఋతే = భాగము తప్ప, కః = (అన్యుడు) ఎవఁడు, ప్ర సహేత = ఓడించును.

తా.—యుద్ధమునకు కడంగిన యాయుద్ధకుశలుని, శివపీఠ్యాంశసంభూతుఁడు తప్ప మఱి యెవ్వఁడును ఓడింప నేరఁడు.

వ్యా.—సంయుగ ఇతి.—సంయుగే యుద్ధ, ఉద్యస్తం వ్యాప్రి యమాణమ్, సం యుగే సాధుం సాంయుగీనమ్ * 'ప్రతిజనాదిభ్యః భిక్షో' ఇతి భిక్షుత్వయః, తం తారకం, నిషి క్తస్య క్వచిత్క్షేత్రే త్పరితస్య - వి. 'నీలః కణ్ఠే లోహిత శ్చ కేశే ష్వితి నీలలోహిత ఇతి పురాణమ్' ఇతి స్వామీ - తస్య నీలలోహితస్య. ధర్మబ్రాహ్మణే, రేతసః శుక్ర, స్వాంశా దృతేఽంశం వినా, ౭వ్యః కః, ప్రసహే, తాభిభవేత్ * 'ప్రసహన మభిభవే' ఇతి వృత్తికారః.

కథ మసావీదృక్ శక్తి రిత్యాహ—

స హి దేవః పరం జ్యోతి స్తమఃపారే వ్యవస్థితమ్,

పరిచ్ఛిన్న ప్రభావధౌ న మయా న చ విష్ణునా.

58

టీక.—సః దేవః = ఆ దేవుఁడు, త...రే—తమః = తమోగుణముయొక్క - పారే = అవలగట్టున, వ్యవస్థితం = నెలకొనియున్న, పరం జ్యోతిః హి = పర మాత్మ గదా, (కావుననే), మయా = నాచేతను, విష్ణునా = విష్ణుదేవునిచేతను, ప...ర్థి— పరిచ్ఛిన్న = ఎఱుంగఁబడిన - ప్రభావ = మహిమయొక్క - ఋద్ధిః = ఆతిశయము కలవాఁడు, న = కాఁడు.

తా.—ఆ దేవుఁడు తమోగుణాతీతుఁడయిన పరమాత్మ సుమా. ఆయనయొక్కమ హిమాతిశయమును నేనును గనిపట్ట నేరనైతిని, విష్ణుదేవుఁడును కనిపట్ట నేరఁడాయెను.

వ్యా.—న ఇతి.—న దేవో నీలలూహిత, స్తమనః - పారే ఘటో - వ్యవస్థితం
తమోగుణాతీతం, పరం జ్యోతిః పరమాత్మా హి, అత ఏవ మయా, పరిచ్ఛిన్న ప్రభావర్థి
రవగాఢ మహిమాతీతయో, న భవతి, తథా విష్ణు నా చ న ; అత స్త స్యాసాధ్యం నా
స్తీ త్యర్థః.

సంప్రతి తదంత్యత్వత్తా పుపాయం దర్శయతి.—

ఉమారూపేణ తే యూయం సంయమ స్తిమితం మనః

శంభో ర్యతధ్వ మాక్రష్టు మహాస్మాన్తేన లోహవత్. 59

టీక.—తే = (ఆకార్యాధ్యులయిన,) యూయం = మీరు, సం...తం—సంయ
మ = సమాధియందు - స్తిమితం = నిశ్చలమయియున్న, శంభోః మనః = శివుని మన
స్సున, ఉ...ణ—ఉమా = పార్వతియొక్క - రూపేణ = సౌందర్యముచేత, అయస్మా
న్తేన = సూదంటురాలిచేత, లోహవత్ = ఇనుమునుబోలె, ఆక్రష్టుం = లాచుటకు
యతధ్వమ్ = కడంగుడు.

తా.—కావునమీరు మీకు కార్య సిద్ధికలుగటకై యిట్లు చేయుడు:—సమాధి
యందు నిలుకడ నొందియున్న యాపరమశివుని మనస్సును సూదంటురాలితో ఇనుమును
ఆకర్షించునట్లుగా పార్వతీసౌందర్యముతో ఆకర్షింపుడు.

వ్యా.—ఉమేతి.—తే కార్యాధీనో యూయం, సంయమ స్తిమితం సమాధి
నిశ్చలం, శంభో ర్తన, ఉమారూపే ణోమాస్మాన్తేన -

ని. 'రూపం స్వభావే సౌందర్యే నాణకే పశుశబ్దయోః

గ్రన్థావృత్తే నాటకాదా వాకార శ్లోకయో రపి.' ఇతి విశ్వః,

అయస్మాన్తేన మణి విశేషేణ * 'కస్మాదిషు చ' ఇతి సకారః, లోహవ దయోధాతు
మివ * 'తేన తుల్యం క్రియా చేద్యతి' ఇతి వలిప్రత్యయో మృగ్యః, ఆక్రష్టు మాహర్తుం,
యతధ్వ ముద్యుక్తాభవత.

న చ గత్యంతరమస్తీ త్యాహ—

ఉభే ఏవ ఊమే వోధు ముభయో ర్భిజ నూహితం,

సా వా శంభో స్తదీయా వా మూర్తి ర్జల మయీ మమ. 60

టీక.—ఉభయోః=మాయరువురయొక్క, ఆహితం=నిషి క్తమయిన, పీర్వం=శుక్ర
మును, వోధుం = పహించుటకు, సా వా = ఆయనను, శంభోః = శివునివీర్యమునుపహించు
చుటకును, తదీయా = ఆయన దైన, జలమయీ = నీటిరూపమున నున్న, మూర్తిర్వా =
మూర్తి, మమ = నావీర్యమును భరించుటకును, ఉభే ఏవ = ఇరువు రే, ఊమే=సమర్థులు.

తా.—మే మిరువురమును నిషేకించునట్టి వీర్యమును భరించుటకు ఇరువురే సమర్థులు; శంఖునివీర్యమును భరించుటకు ఆమెయూ, నావీర్యమును భరించుటకు ఆయన యొక్క మూర్తి భేదమయిన జలంబును.

వ్యా.—ఉభే ఇతి.—ఉభయోః శంఖోర్మమ, చాహితం నిషిక్తం, వీజం లేహో, వోధుం సోధుం, సా వోమా, శంఖో రష్టమూలేక, స్ర స్త్రేయం తదీయా, జలమయీ మూర్తి ర్వా మమ, ఉభే ఏవ ఊమే. న తృతీయే త్యర్థః - వా శబ్దో ద్వద్వాభేక న త్వన్యాభేక. ఏత దే వోదాహృ త్యేత్థ మేవ వ్యాఖ్యాతం గణవ్యాఖ్యానే.

అత్ర దీపకాలంకారః - ప్రాకరణికయో రుమామహేశ్వరయో రప్రాకరణికయో ర్భిన్నజలమూర్త్యో శౌచమ్యస్య గమ్యత్వాత్, య థాహ భోజరాజః—‘ప్రస్తుతా నామ ప్రస్తుతానాం చౌచమ్యస్య గమ్యత్వే దీపకమ్’ ఇతి ; న చేయం తుల్యయోగితా తస్మాః కేవలప్రస్తుతవిషయత్వేన కేవలాప్రస్తుతవిషయత్వేన చోఽథానా దితి.

త స్యాత్తా శితికణ్ఠస్య నై నాపత్య ముచేత్య వః

మోక్ష్యతే సురబన్ధీనాం వేణీ ర్విర్యవిభూతిభిః.

61

టీక.—తస్య = ఆశివునియొక్క, ఆత్మా = పుత్రుఁడు, వః = మీకు, నై నా పత్యం = దశవాయితనమును, ఉపేత్య = పొంది, వీ...భిః—వీర్య = శౌర్యము యొక్క - విభూతిభిః = సంపదలచేత, సురబన్ధీనాం = చెఱగొనఁబడిన వేల్పుచానల యొక్క, వేణీః = జడలను, మోక్ష్యతే = విప్పను.

తా.—ఆపరమశివుని పుత్రుఁడు మీకు సేనాపతియై తారకాసురుని పోర సంహరించును ; అంతట వానిచెఱంబడి సంస్కారహీనములై యున్నందున జడలకట్టిపోయిన సురాంగనల కేకపాశములను మీరు విప్పి సంస్కరించి సుఖముందురు.

వ్యా.—త స్త్యేతి.—తస్య, శితికణ్ఠ స్యాప్తమూలేక, రాత్తా, పుత్ర ఇ త్యర్థః - వి. ‘ఆత్మా నై పుత్ర నామాఽసి’ ఇతి శ్రుతేః, వో యష్టాకం, సేనాపతే ర్భావః నై నా పత్యమ్ * ‘పత్యస్తపురోహితాదిభ్యో యక్’ ఇతి యక్ప్రిత్యయః, ఉపేత్య ప్రాప్య, వీర్యవిభూతిభిః శౌర్యసంపత్తిభిః, సురబన్ధీనాం వేణీ, ర్షోక్ష్యతే విప్రసంయమ్యతి ; తార కాసురం హనిష్య తీతి భావః.

ఇతి వ్యాహృత్య విబుధాక్ విశ్వయోని స్త్రిరోదధే ;

మన స్యాహిత క ర్తవ్యాః తేఽపి దేవా దివం యయుః.

62

టీక.—విశ్వయోనిః - విశ్వ = ప్రపంచమునకు - యోనిః = కారణభూతుఁడయిన బ్రహ్మదేవుఁడు, విబుధాక్ = సురలనుగూర్చి, ఇతి = వైశిష్ట్యప్రకారము, వ్యా

హృత్వ = పలికి, తిరోదధే = అంతర్ధానముపొందెను; తే దేవాః అపి = ఆ వేల్పులు ను,
మనసి = మనస్సులో, ఆ...వ్యాః—ఆహిత = ఉండుటడిన - కర్తవ్యాః = ఉద్య
మముగలవారయి, దివం = స్వర్గమునకు, యయః = వీరిరి.

తా.—ఇట్లు సురలకు పలికి బ్రహ్మదేవుడు అంతర్ధాన మాయెను. సురలును చేయ
పలసినపనిని మనస్సులో నుద్దేశించుకొని స్వర్గమునకుం బోయిరి.

వ్యా.—ఇ తీతి.—విశ్వస్య-యోనిః కారణమ్ - ని. 'యోనిః స్త్రీణాం భగస్థానే
కారణే తామ్రికే వణే' ఇతి వైజయస్తీ, విబుధాన్ సురా, నితి, వ్యాహృత్యాభిధాయ,
తిరోదధేఽస్తహితవాన్, తే దేవా అపి, మన, స్యాహితం కర్తవ్యం యైస్తే తథో
క్తా సంతో, దివం స్వర్గం, యయః ప్రాపుః.

తత్ర నిశ్చిత్వ కందర్ప మగమత్ పాకశాసనః

మనసా కార్యసంసిద్ధా త్వరాద్విగుణరంహసా.

63

టీక.—పా...నః—పాక = పాకుఁ డనునసురునియొక్క - శాసనః = శత్రు
వయిన యింద్రుడు, తత్ర = హరునిచి త్రమును ఆకర్షించు కార్యమునకు, కందర్పం = మన్త
ధుని, (సాధకునిగా), నిశ్చిత్వ = నిశ్చయించుకొని, కా...ద్ధా—కార్య = పనియొక్క -
సిద్ధా = నెఱవేఱుటవిషయమై, త్వ...సా—త్వరా = తొందరచేత - ద్విగుణ = రెం
డుమడుంగులయిన - రంహసా = వడిగలదైన, మనసా = మనస్సుతో - అగమత్ =
పోయెను - (తలచెను.)

తా.—శివ చిత్తమును ఆకర్షించుటకు సాధకుడు మన్తధుఁ డనినిశ్చయించు
కొన్నవాడై ఇంద్రుడు ఎప్పుడెప్పుడు కార్యము సిద్ధించునా అనుతొందరచేత వడి
యినుమడించినమనస్సుతో నతనిని తలచుకొనెను.

వ్యా.—త త్రేతి.—పాకో నామ కశ్చి దసుర - ప్రస్య శాసన ఇన్ద్రో, ప్రత్ర
హరచిత్రాకషణకృత్యే, కందర్పం నిశ్చిత్వ - సాధకత్వేనేతి శేషః, కార్యసంసిద్ధా, త్వర
యాత్సుక్యేన - ద్వా గుణౌ యస్య త - ద్విగుణం ద్విరావృత్తం - రంహో వేగో -
యస్య తేన తథోక్తేన - ని. 'గుణ స్త్వా పృత్తి శబ్దాది క్షేప్రీ' యాముఖ్య తప్తమ' ఇతి
వైజయస్తీ, మనసాఽగమత్ సస్తారే త్యధః * గమే ర్లుక్, 'గదిత్వాన్లచ్చ రజాదేశః.

అథ స లలితయోషిద్యౌలతాచారుశృంగం

రతివలయపదాశ్చే చాప మాసజ్య కణ్ఠే,

సహచర మధు హస్తస్యస్త చూతాఙ్కురాస్త్రః

శతమఖ ముపతన్థే ప్రాజ్ఞలిః పుష్పధన్వా.

64

టీక. — అథ = స్మరించిన వెంటనే, సః = ఆ (స్మరింపఁబడిన), పుష్పధన్వా = పూవిల్తుఁడు, ల... క్షం—లలిత = అందగత్తె యయిన - యోషిత్ = చెలువయొక్క - భ్రూతా = కనుబొమ తీగలవలె - చారు = సొంపయిన - శృంగం = కొప్పులుగలిగినట్టి, చాపం = వింటిని, ర... శ్చే—రతి = (తన భార్యయయిన) రతి దేవియొక్క - వలయపద = గాజులతాపులు - అశ్చే = గుఱుతుగాఁగలదైన, కణ్ఠే = మెడమీఁద, ఆసజ్య = తగిలించి, స—స్త్రీ—సహచర = చెలికాడయిన - మధు = వసంతుని యొక్క - హస్త = చేతియందు - న్యస్త = ఉంపఁబడిన - చూతాఙ్కుర = మావిమొగ్గయనెడు - అస్త్రీ = బాణము కలవాడయి, ప్రాజ్ఞలిః = కేలుమోడ్చు కావించినవాడై, శతమఖం = నూఱుజన్నముల వానిని (అనఁగా ఇంద్రుని), ఉపతప్తే = కలసికొనెను.

తా. — అట్లు ఇంద్రుఁడు తలంపఁగానే, పూవిల్తుఁడును, నిరంతరము రతిదేవిచేతి గాజులు ఒత్తుకొనుటచే మచ్చలు వడియన్న బుజమునకు తనవిల్లు తగిలించుకొని, తన మావిమొగ్గబాణమును తనతో వచ్చుచున్న తనచెలికాడయిన వసంతునిచేత నిడికొని, వచ్చి, కేలదోయి ఘటించి, ఇంద్రునిం గలసికొనెను.

ఆ థేతి. — అథ స్మరణానంతరమ్, సస్త్రోత ఇత్యధికః, పుష్పం ధను ర్యన్య స పుష్పధన్వా కామః * 'వా సంజ్ఞాయామ్' ఇత్యనజ్ఞీ, ని. 'లలితం త్రిషు సువ్రమ్' ఇత్యమరః-లలితాయాః సువ్రాయ-యోషితో-ఘృవ లతే ఇవ - చారుణీ - శృంగో-టియన్య తత్తథోక్తం చాపమ్, రతిః స్మరప్రియా - ని. 'రతిః స్మరప్రియా' ఇత్యమరః - తస్యా - వలయపదాని కబ్బుణ్ణానా - న్యుక్త్యాచ్చిన్నం యన్య స తథోక్తే కణ్ఠ, ఆసజ్య లగయత్వా, చాపకణ్ఠవిశేషణాభ్యాం శృంగారైకనిధే స్త్రిభువనైకవీరన్య శృంగార వీరోపకరణేషు తుల్యరసత్వం వ్యజ్యతే, సహచరన్య సఖ్య - ర్తథో ర్వసస్త్ర్య-హస్తే న్యస్తం చూతాఙ్కుర మే వాస్త్రం యన్య స తథోక్తః, ప్రాజ్ఞలిః కృతాజ్ఞలిః సక, శతమఖ మిన్ద్ర, ముపతప్తే సంగతవాక్ * సంగతికరణాథా దాత్మ సేవదమ్.

అత్ర న్యభావోక్తిః - 'న్యభావోక్తి రసౌ చారు యథావదస్తవణానమ్' ఇతి. మాలినీపుత్ర మేతత్ - 'సనమయయయ తేయం మాలినీ భోగిలోక్తై' ఇతి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీమహామహోపాధ్యాయ శోలాచల మల్లినాథసూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాలిదాసకృతౌ

కుమారసంభవే మహాకావ్యే బ్రహ్మసాక్షాత్కారో నామ

ద్వితీయః స్కంధః.

శ్రీ

కు మార స ం భ వ మ్.

తృ తీ యః స ర్గః.

తస్మిన్ మఘోన స్త్రిదశాన్ విహాయ
 సహస్ర మత్నాం యుగపత్ పపాత,
 ప్రయోజనాపేక్షితయా ప్రభూణాం
 ప్రాయశ్చలం గౌరవ మాశ్రితేషు.

1

టీక.—మఘోనః = ఇంద్రునియొక్క, అత్నాం = కన్నులయొక్క-సహస్రం = వేయి (వేయి కన్నులను), త్రిదశాన్ = దేవతలను, విహాయ = వదలి, తస్మిన్ = అతని మీద (మంత్రునిమీద), యుగపత్ = ఒక్కప్పుడిని, పపాత = పడెను; ప్రాయః = తఱచుచుగా, ప్రభూణామ్ = దొరలకు, ఆశ్రితేషు = సేవకులయందు, గౌరవమ్ = ఆదరము, ప్ర...యా - ప్రయోజన = కార్యమును - అపేక్షితయా = కోరుటచే (కార్యమునుబట్టి), చలమ్ = నిలుకడలేనది.

తా.—మదనుడు రాగానే ఇంద్రుడు కడమవేల్పులను చూచుట మాని వేయికన్నులతోను అతనిని అత్యంతాదరముతోఁగాంచెను. చిరపరిచితులను వెక్కురను వేల్పులను మాని ఇతనియందే ఇంత పక్షపాతము చూపుట యుక్తమాయనిన - ప్రభువులం ప్రాయశ్చలముగా కార్యమునుబట్టి సేవకులందు ఆదరమును మార్పుచుందురుగదా.

వ్యా.—తస్మిన్నితి.—మఘోన ఇన్ద్రో, స్యాత్నాం సహస్ర, త్రిరావృత్తా దశ పరిమాణ మేషా మితి త్రిదశాన్ దేవాన్ *సంఖ్యయావ్యయాసన్నా దూరాధికసంఖ్యాః సంఖ్యేయే' ఇతి బహువ్రీహిః * 'బహువ్రీహా సంఖ్యేయే - ' ఇతి డచ్చిత్వయః *ఉక్తార్థత్వాత్ సుచో నివృత్తిః, విహాయ త్యక్త్వా, తస్మిన్ కామే, యుగపత్ పపాత, సహస్రేణాక్షిభి ర్ద్రాక్షీ ది త్యాదరాతిశయోక్తిః, నను సుచిరపరిచి తానేకసుర పరిత్యాగేన భగవతో మహేష్వస్య కథ మకాణ్డే తస్మిన్నేకస్మిన్ పక్షపాత ఇ త్యాశ జ్యోథాన్తరం న్యస్యతి - ప్రాయో భూమ్న, ప్రభూణా, మాశ్రితేషు సేవకేషు విద్యే, గౌరవ మాదరః, ప్రయోజనాపేక్షితయా కార్యాధికత్వేన హేతునా, చలం చఖ్చలమ్, ఫలతన్త్రాః ప్రభవో న తు గుణతన్త్రా ఇతి భావః.

స వాసవే వాసనసన్నికృష్ట
మితో నిషీ దేతి విసృష్టభూమిః
భతుః ప్రసాదం ప్రతిగృహ్య మూర్ధ్నా
వత్తుం మిథః ప్రాకృమ తైవ మేనమ్.

2

టీక.—సః = ఆతఁడు (కాముఁడు), వాసవేన = ఇంద్రునిచేత, ఆ...ష్టమ్ = ఆసన = (తన) సింహాసనమునకు - సన్నికృష్టమ్ = చేర్చుగా, ఇతి = ఇచ్చట, నిషీ ద = కూర్చుండుము, ఇతి = అని, వి...మిః - విసృష్ట = విడువఁబడిన - భూమిః = చోటుగలవాఁడై, భతుః = ఏలినవానియొక్క, ప్రసాదమ్ = అనుగ్రహమును, మూర్ధ్నా = బొదలచేత, ప్రతిపద్య = గౌరవించి, మిథః = ఏకాంతమున, ఏనమ్=ఇంద్రునితో, ఏవం=ఈచెప్పుచోవుతిరున, వత్తుం = పలుకుటకు, ప్రాకృమత = తొడంగెను.

తా.—ఆతనికి ఇంద్రుఁడు తన సింహాసనముప్రక్కనే 'ఇట కూర్చుండుము' అని చోటానంగెను. మన్వధుఁడు ఆయనుగ్రహముచేత తనకుం గలిగిన సంతోషమును శిరోనతిచేతం చెలుపుకొన్నవాఁడై, ఏకాంతముగా ఇంద్రునితో నిట్లు వక్కాణింపందొడంగెను.

వ్యా.—స ఇతి.—స కామో, వాసవే నేస్త్రే, వాసనస్య సింహాసనస్య - సం నికృష్టం సంనిహిత-మాసన సంనికృష్టం యథా తథా * కేషషష్టాయం సమాసః - కృద్యోగలక్షణాయా తు న * 'స లోకావ్యయనిష్ఠాఖిలభావత్పనామ్' ఇతి షష్ఠినిషేధాత్, ఇతో నిషీ దే హోపని శేతి, విసృష్ట భూమి ర్దత్తావకాశః సత్, భతుః స్వామినః, ప్రసాద మనుగ్రహం, మూర్ధ్నా, ప్రతిపద్య సంభాష్య, మిథో రహసి - ని. మిథోఽన్యోన్యం రహస్యశి' ఇ త్యమరః, ఏన మిన్ద్ర, మేవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ, వత్తుం, ప్రాకృమ తోపక్రాంతవాక్ * 'పోపాభ్యాం సమధాభ్యామ్' ఇ త్యాత్మ నేపదమ్.

ఆజ్ఞాపయ జ్ఞాతేవిశేష పుంసాం
లోకేషు యత్ తే కరణీయ మస్తి?

అనుగ్రహం సంస్కరణప్రవృత్త

మిచ్ఛామి సంవర్ధితృ మాజ్ఞయా తే.

3

టీక.—(హే = అయ్యా), పుంసాం=పురుషుల యొక్క - జ్ఞాతేవిశేష = జ్ఞాత= ఎఱుగఁబడిన - విశేష = సారముగలవాఁడా - (పురుషులయొక్క సారము నెఱిగినవాఁడా అనుట), లోకేషు = లోకములలో, తే = నీకు, యత్ = ఏది, కరణీయం = చేయవలసినది, అస్తి=కలదో, (తత్ = దానిని), ఆజ్ఞాపయ = ఆనతివ్వు, సం...త్తం—

సంస్కరణ = (నీవు నన్ను) తలంచుటచే - ప్రవృత్తం = పుట్టిన, లే = నీయొక్క, అను
గ్రహం = ప్రసాదమును, ఆజ్ఞయా=అనతిచేత, సంవర్ధితమ్ = వృద్ధి నొందిన దానినిగా,
ఇచ్చామి = కోరుచున్నాను.

తా.—పురుషులయొక్క సారము నెరింగినవాఁడా, ఏలోకములో నీకు ఏమని
చేయవలసియున్నదో ఆజ్ఞాపించుము ; స్మరించుటచే నా కొనర్చిన యాయనుగ్రహమును
పనిగొనుటచే వృద్ధి నొందించుము.

వ్యా.— ఆజ్ఞాప యేతి — హే పుంసాం, జ్ఞాతవిశేష జ్ఞాతసార - జ్ఞాతపుం
విశేషే త్వః * సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వాత్ సమాసః, ఆజ్ఞాపయ-త దితి శేషః *
ఉత్తరవాక్యే య చ్చబ్జప్రయోగా న్న పూర్వవాక్యే తచ్ఛబ్జప్రయోగనిర్వహః, కిం త ది
త్యాహ - లోకేషు, లే తవ, యత్, కరణీయం కర్తవ్యం, మస్తి; సంస్కరణేన - ప్రవృత్త
మత్సన్నం, లే త, వాసుగ్రహం ప్రసాద, మాజ్ఞయా నియోగేన, సంవర్ధితం వృద్ధిం
గమిత, మిచ్చామి-సంస్కరణకృత మనుగ్రహం కేనచిన్నియోగేన పథకాయ - క్వచిత్
కర్తవ్యే నియుక్త్యై త్వః - అన్యథా మే నాస్తి పరితోష ఇతి భావః, తుమున్న
స్తపాతే నిజభేద యత్నః కార్యః.

న చ మే కింఛి దసాధ్య మ స్తీ త్యాహ.—

కే నాభ్యసూయా పదకాక్షిణా లే నితాస్తదీహైర్జ్ఞానితా తపోభిః ?

యావ ద్భవ త్యాహితసాయకస్య మత్కార్త్యక స్యాస్య నిదేశవర్తి. 4

టీక.—ప...ణా—పద = (నీ) యధికారమును - కాక్షిణా = కోరునట్టి,
కేన = ఎవనిచేత, ని...హైః—నితాస్త = మిక్కిలి - దీహైః = గొప్పవైన,
తపోభిః = తపస్సులచేత, లే = నీకు, అభ్యసూయా = ఈను, జనితా = పుట్టింపఁ
బడినది, (వానిని పేర్కొనుము అని శేషము), యావత్ = ఎందులకనఁగా, సః =
వాడు, ఆ...స్య—ఆహిత = తోడుగఁబడిన - సాయకస్య = బాణముకలదైన, అస్య
మత్ కార్త్యకస్య = ఈ నా వింటికి, ని...ర్తీ—నిదేశ = మ్రోల - వర్తి = ఉండు
వాడు, స్యాత్ = అగును.

తా.—ఎవఁడేని నీపదముకై యుగ్రతపస్సులు చేయుచు నీకు ఈను కలిగించి
నాఁడా? చెప్పము ; ఊణములో వానిని, నాములికికి గుఱిచేసి, తపస్సులు మాన్పించి,
స్త్రీలతగులములోఁ గూర్చెదను.

వ్యా.— కే నేతి— పదకాక్షిణా స్యారాజ్యకామేన, కేన పుంసా, నితాస్త
దీహైర్జ్ఞానితప్రభూతై, స్తపోభి, స్తే త, వాభ్యసూయేర్వ్యా, జనితా - తం బ్రూహీతి
శేషః, కి మథేవ - యావ ద్యతః, న భవద్వై, ర్యాహితసాయకస్య సంహితబాణ

స్వాస్య మత్కార్దుకస్య, విచేశే వ ర్తత ఇతి నిచేశవ ర్త్యాజ్ఞావశో, భవతి - అనిలమే
వైవ భవిష్య తీ త్యథాః * 'వ ర్తమానసామిప్యే వ ర్తమానవ ద్వా' ఇతి లభి.

సంప్రతి చతుర్వగే మోక్ష మధిక్య త్యాహ. —

అసప్తతః క స్తవ ముక్తిమార్గం పునర్భవక్లేశభయాత్ ప్రపన్నః ?

బద్ధ శ్చిరం తిష్ఠతు సుష్టరీణాం ఆరేచిత భూచతురైః కటాక్షైః. 5

టీక. — తవ = నీకు, అసప్తతః = అంగీకృతుండు కానివాడు, కః = ఎవడు,
పు...త్ = పునర్భవ = పునర్జన్మమందలి - క్లేశ = దుఃఖములవలన - భయాత్ = వెఱ
పుచేత, ముక్తిమార్గం = మోక్షపుదారిని, ప్రపన్నః = అవలంబించినవాడు, (వానిని
పేర్కొనుము - వీలయన), (సోఽపి = వాడును), ఆ...రైః — ఆరేచిత = ఒకటొక
టిగా త్రిపుంబడిన - భూ = కనుబొమలచేత - చతురైః = చదురుగలవైన, సుష్టరీ
ణాం = అందగత్తెలయొక్క, కటాక్షైః = కడగంటిచూపులచేత, బద్ధః = కట్టబడి
నవాడై, చిరం = చాలకాలము, తిష్ఠతు = ఉండునుగాక.

తా. — నీవు ఒప్పుక యెవడైన ఈసంసారమందలి జన్మ జరా మరణాది దుఃఖవం
వరకు వెఱచి మోక్షమార్గమును అవలంబించినాడా? వానిని పేర్కొనుము ; ఈక్షణ
ములో అందగ త్రియలయొక్క చదురుతోడి కడకంటి చూపులతో వానిని చిరకాలము
కట్టివై చెదను.

వ్యా. — అసప్తత ఇతి. — త, వాసప్తతః కః, పునర్భవః పునరుత్పత్తిః -
సంసార ఇతి యావత్ - తత్ర యే క్లేశా జన్మజరామరణాదయ - స్తేభ్యో భయాత్,
ముక్తిమార్గం ప్రపన్న, స్తం, వద, యతః సోఽ, ప్యారేచితాభి రేతైకతో వివ ర్తితాభి.
ర్భూభి శ్చతురైః సుష్టరీణాం కటాక్షై, ర్బద్ధ శ్చిరం తిష్ఠతు; ఆరేచితలక్షణం తు -

వి. 'స్యా ద్భూవో ర్లలితాక్షేపా దేశస్యా ఏవ రేచితమ్,

తయో ర్హులనముక్షేపం కాటిల్యా ద్భూమిపిం విదుః' ఇతి.

ధర్మాథా వధిక్య త్యాహ. —

అధ్యాపిత స్యోశనసాపి నీతిం ప్రయుక్తరాగ ప్రణిధి ద్విషామ స్తే

క స్యార్థధర్మార్తా వధ పీడయామి సిన్ధో స్తటా వోఘ ఇవ ప్రవృద్ధః ? 6

టీక. — ఉశనసా = శుక్రునిచేత, నీతిమ్ = నయమును, అధ్యాపితస్య అపి =
నేర్పఱచినవాని కైనను, తే ద్విషామి = నీడగవానికి, కస్య = ఎవనికి, అర్థధర్మార్తా = అర్థ
మును ధర్మమును, ప్ర...ధిః — ప్రయుక్త = ప్రయోగింపఱచిన - రాగ = విషయాభి

లావయనెడు - ప్రణిధిః = దూతగలవాడనై, ప్రవృద్ధః = పెరిగిన, ఓఘః = ప్రవాహము, సిన్ధోః = విటియొక్క, తటా ఇవ = ఒడ్డులనుంబోలె, పీడయామి - బాధించవలయునో, పద = చెప్పుము.

తా.—నీవగవా డెవడేని అనురుడా? వా డెవడో చెప్పుము. సాక్షాచ్ఛుక్రాచార్యులవలన నీతివిద్య నేర్చినవాడయినను నాధాకట నిలువలేడు. వానిహృదయములో విషయాభిలాష నుత్పాదించెను. అది, వెల్లిపొడిచినప్రవాహము ఒడ్డులను కోసి ఏటిని రూపుమాపినట్లు, వానియర్థధర్మములను నాశముచేసి వానిం గూల్చును.

వ్యా.— ఆధ్యాపిత స్వేతి.— ఉశనసా శుక్రేణ, నీతిం నీతిశాస్త్ర, మధ్యాపిత స్వాపి - అపిశబ్దా చ్ఛుక్రశిష్యాణా మప్రధృవ్యత్వం గమ్యతే * 'గతిబుద్ధి -' ఇత్యాదినా ద్వికర్తృకా దిజ్ఞాధాతో ర్జ్ఞాంతాత్ ప్రధానే కర్తృణి క్తః * 'అప్రధానే దుహదీనాం బ్యస్తే కర్తృ శ్చ కర్తృణః' ఇతి వచనాత్, తే ద్విష స్తవ శత్రోః, క స్మాథాధర్తా, ప్రయుక్తః ప్రహితో - రాగో విషయాభిలాష ఏవ - ప్రణిధి ర్దాతో యేన సోఽపాఙ్ - ని. 'ప్రణిధిః ప్రాథనే చరే' ఇతి యాదవః, ప్రవృద్ధ, ఓఘః ప్రవాహః, సిన్ధో ర్నద్యా, స్తటా విప పీడయామి పద.

కామ మధిక్య త్యాహ,—

కా మేకపత్నీ వ్రతదుఃఖశీలాం లోలం మన శ్చారుతయా ప్రవిష్టాం

నితమ్బినీ మిచ్ఛసి ముక్తలజ్జాం కణ్ఠే స్వయం గ్రాహనిష క్తబాహుమ్. 7

టీక.—ఏ...లాం—ఏక = ఒక్కడే - పత్నీ = పతిగలదానియొక్క - వ్రత = నియమముచేత - దుఃఖశీలాం = దుఃఖస్వభావముకలదియు, చారుతయా = (ఆమెయొక్క) సౌందర్యముచేత, లోలం = సత్పష్టమయిన, మనః = (నీ) మనస్సును, ప్రవిష్టాం = చొచ్చినదియు, (అగు), కాం నితమ్బినీం = ఏ రమణిని, ముక్తలజ్జాం - ముక్త = పదలిన - లజ్జాం = సిగ్గుగలదై, కణ్ఠే = (నీ) మెడయందు, స్వ...హం - స్వయం గ్రాహ = స్వయముగా వైకొనుదానినిగాను - నిషక్త = తగిలించబడిన - బాహుమ్ = భుజములు కలదానినిగాను, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావు.

తా.—ఎవతెనేని పాతివ్రత్యభంగమున కోర్వక కుములుంచుడుదానిని తదీయ సౌందర్యమునకు వలచితివా? చెప్పుము. అనుందరి క్షణములో లజ్జ విడిచి తానే పయి కొని నీమెడయందు తనబాహువులు తగిలించి కాంగిలించునట్లు చేసెదను.

వ్యా.— కా మితి.—ఏకః పతి ర్మస్యాః నైకపత్నీ పతివ్రతా * 'నిత్యం సవత్సాద్యదిష' ఇతి జీవ్ - తస్య వ్రతం పాతివ్రత్యం - తేన - దుఃఖశీలాం దుఃఖ స్వభావాత్ - దృఢవ్రతా మి త్యథా - ని. 'శీలం స్వభావే సద్వృత్తే' ఇ త్యమరః,

చారుతయా నున్దరత్నేన హేతునా, లాలం, మన స్వచ్ఛిత్తం, ప్రవిష్టం, కాం, నిత
మ్మిసిం నారీం, ముక్తలజ్జాం సతీం, కణ్ఠే, స్వయం గ్రాహనిషక్తబాహుమ్ - స్వయం గృ
హ్ణో తీతి స్వయం గ్రాహ * 'విభాషా గ్రహా' ఇతి బాప్రత్యయః - స చ జలచర ఏవ
గ్రాహ ఇతి నియమః - జలచరే గ్రాహ ఏ వేతి నియమా దితి - స్వయం గ్రాహా చ
సా నిషక్తబాహు శ్చ తాం తథాభూతా, మిచ్ఛసి - త్వదభేద పతివ్రతా మపి వ్రతా
ద్భృంశయిష్యా మీ త్యభిశిః ; ఏత చ్చేద్యస్య పారదారికత్వా దుక్తమ్ - తథా చ
శ్రుతిః—'అహల్యాయై జారా' ఇతి.

త్రివిధా నాయికా - స్వకీయా పరకీయా సాధారణీ చేతి - తత్ర పరకీయాం ప్ర
త్యుక్తమ్ - ఇతరే ప్ర త్యాహ.—

కయాఽసి కామిక్ సురతాపరాధాత్

పాదానతః కోపనయాఽవధూతః ?

తస్యాః కరిష్యామి దృఢానుతాపం

ప్రవాళశయ్యాశరణం శరీరమ్.

8

టీక.—(హే) కామిక్ = (ఓయి) కాముకుడా, సు...ధాత్—సురత =
రత్నద్రయందు - ఆపరాధాత్ = తప్పిదముచేత (ఇతరకాంతను కూడుటచేత), పా...
తః—పాద = అడుగులకు - ఆనతః = ఎఱగినవాడవయి, కోపనయా = కోపస్వభావు
రాలయిన, కయా = ఎవ తెచేత, అవధూతఃఆసి = తిరస్కరింపఁబడినాడవు ; తస్యాః=
ఆమెయొక్క, శరీరం = దేహమును, దృ...పం—దృఢ = గాఢమయిన - అనుతాపం=
వశ్చాత్తాపము కలదానినిగాను, ప్ర...ణం—ప్రవాళ = చివుళ్లయొక్క - శయ్యా =
సెజ్జయే - శరణం = రక్షకముగాఁగలదానినిగాను, కరిష్యామి = చేసెదను.

తా.—ఓయికాముకుడా, వేఱుకాంతను బొందితి వని కోపగించి యెవతేయేని
'మన్నింపు మ'ని నీవు పాదములం ద్రెల్లినను మన్నింపక తిరస్కరించినదా ? ఆమెయొక్క
శరీరమును గాఢంపుఁబఱచుతాపము నొందించి తచ్చాంతికి చిగుళ్ల నెఱువై పొరలించెదను.

వ్యా.—క యేతి.—హే కామిక్ కాముక, సురతాపరాధాత్ అన్యాసద్దా
ది త్యర్థః, పాదానతః ప్రణతః నౌ, కోపనయా కోపశీలయా, కయా స్త్రీయా, ఽవ
ధూత స్తిరస్కృతో, ఽసి, తస్యాః శరీరం, దృఢానుతాపం గాఢవశ్చాత్తాప, మత ఏవ,
'ప్రవాళశయ్యాశరణం కరిష్యా మితి.

ప్రసీద విశ్రామ్యతు వీర వజ్రం

శరై ర్ద్దీప్యైః కతమః సురారిః

చిభేతు మోక్షీకృతబాహువీర్యః

స్త్రీభ్యోఽపి కోపస్ఫురితాధరాభ్యః ?

9

టీక.—(హే) వీర = ఓశూరుడా, ప్రసీద = దయగలుగుము, వజ్రం = వజ్రాయుధము, విశ్రామ్యతు = విశ్రమించును గాక, మదీయైః = నావైన, శరైః = బాణములచేత, మో...ర్యః—మోక్షీకృత = వమ్ముగాజేయఁబడిన - బాహువీర్యః = భుజబలముగలవాఁడు, కతమః సురారిః = (దైత్యదానవాదులలో) ఏసురవైరి, కో...భ్యః—కోప = కినుకచేత - స్ఫురిత = అదరిన - అధరాభ్యః = మోవిగలవారగు, స్త్రీభ్యః = ఇంతులకు సయితము, చిభేతు = వెఱచునుగాక.

తా.—ఓవీరుడా, నీవజ్రాయుధమునకు పనిపెట్టవలదు. దైత్యదానవాదులలో ఎవఁడు ఇప్పుడు నీకు ద్వేష్టుఁడయినాఁడో చెప్పుము; నాబాణములచేత వానిబాహుపరాక్రమము నెడలించి, వానిని మహావీరునికి నీకు అన నేల, అలకచేత నడరుచున్న కెమ్మోవిగలయింతులకు సయితము వెఱచునట్లు చేసెదను.

వా.—ప్రసీ దేతి.—హే వీర, ప్రసీద ప్రసన్నోభవ. వజ్రం కలిశం, విశ్రామ్యతు - ఉదాస్తామి త్యర్థః, మదీయైః శరై, ర్హోషీకృతబాహువీర్యో. విఫలీకృతభుజశక్తిః, కతమో దైత్యదానవాదిభ్యః కత్వన - సురారిః * 'వా బహూనాం జాతిబిక్రీషే డతమచ' ఇతి తడమచ్చిత్వయః, కోపేన స్ఫురితాధరాభ్యః స్త్రీభ్యోఽపి చిభేతు - కిము వక్తవ్యం పుమ్భ్య ఇ త్యర్థః - సకృద్భీతః సర్వతో బిభే తీతి భావః * 'భీతార్థానాం భయహేతుః' ఇ త్యపాదానత్వాత్ ఁశ్చమి.

తవ ప్రసాదాత్ కుసుమాయు ధోఽపి

సహాయ మేకం మధు మేవ లభ్యా

✓ కుర్యాం హర స్యాపి పినాకపాణేః

✓ ధైర్యచ్యుతిం; కే మమ ధన్వినోఽన్యే ?

10

టీక.—(పెక్కుమాటలే), తవ = నీయొక్క, ప్రసాదాత్ = అనుగ్రహమునందేసి, కుసుమ ఆయుధః ఆపి = (అతిదుర్బలములయిన) పువ్వులు పోటుముట్లుగాఁగలవాఁడ నయ్యను, ఏకం మధుమ్ ఏవ = ఒక్క వసుతుని మాత్రము, సహాయం=తోడు, లభ్యా = పొంది, పి...ణేః—పినాక = అజగవధనుస్సు (లేక - త్రిశూలము) - పాణేః = చేతఁగలవాఁడయిన, హరస్య ఆపి = (సంహరింపఁడగు) శర్వునికి సయితము, ధై...తిం—ధైర్య = మతినిబ్బరముయొక్క - చ్యుతిం = నాశమును కుర్యామ్ = చేసెదను, అన్యే ధన్వినః = కడమవిలుకాండ్రు, మమ కే = నాకు విపాటి.

తా.—వేయల, నీదయ చల్లగా నున్న, నేను కేవలదుర్బలము లగుపూములంకుల తోనే, వసంతుని ఒక్కనిమాత్రము తోడుగాఁగొని, లిశూలభారియు సంహారకుఁడు నగు నీశ్వరునికి సయితము మనఃస్థైర్య మెడలించెదను; కడమ విలుకాండ్లు నాకు ఏమాత్రము?

వ్యా.—త వేతి.— కిం బహునా, తవ, ప్రసాదా దనుగ్రహతో, కుసుమాయు ధోఽఘ్రితుర్బలాస్తోఽ, ఘ్రిహ, మేకం, మధుం వసంత మేవ, సహాయం లభ్యా, పినాకః పాణో యస్య స పినాకపాణిః * 'ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠానస్తమ్యా' -తస్య, హర స్యాపి - హరః పినాకీ చే త్యుతిదారుణ ఇతి భావః, దైర్ఘ్యచ్యుతిం, దైర్ఘ్యహనిం, కుర్యాత్ కర్తుం శక్తుయా మి త్యర్థః * 'శక్తి లిజ్ చ' ఇతి శక్త్యార్థే లిజ్, అన్యే, ధన్వినో ధనుర్భృతో, మమ, కే న కేఽపీ త్యర్థః - కింశబ్దః కుత్సాయామ్ - ని. 'కు త్సా ప్రశ్న వితర్కేషు తేపే కింశబ్ద ఇవ్యుతే' ఇతి శాశ్వతః.

అ ధోరుదేశాద వతార్య పాద

మాక్రాన్తి సంభావితపాదపీఠం

సంకల్పితార్థే వివృతాత్తశక్తి

మాఖణ్డలః కామ మిదం బభాషే.

11

టీక.—అథ = (మదనుఁ డిట్లు పలికిన) యనంతరము, ఆఖణ్డలః = ఇంద్రుఁడు, ఊరుదేశాత్ = తొడ ప్రదేశమునుండి, పాదమ్, = (తన) చరణమును, ఆ...తం - ఆ క్రాన్తి = ఆక్రమణముచేత - సంభావిత = గౌరవింపఁబడిన - పాదపీఠమ్ = కాలిపీఠ కలుగునట్లుగా, అవతార్య = దింపి, సం...ర్థే - సంకల్పిత = ఉద్దేశింపఁబడిన - అర్థే = కార్యమువిషయమున, వి...క్తిం - వివృత = ప్రకటింపఁబడిన - అత్త = తనయొక్క - శక్తిం = సామర్థ్యము గలవాడయిన, కామమ్ = మన్నఁగునితో, ఇదం = ఈ మాటను, బభాషే = వాక్రచ్చెను.

తా.— మన్నఁగుఁ డిట్లు పలుకఁగానే, ఇంద్రుఁడు, తనతొడమీఁద నుంచు కొనియున్న తన పాదమును తీసి పాదపీఠముపై నుంచుకొని, తా నుద్దేశించిన కార్యమగు శివచిత్తాకర్షణమునకే శక్తిమంతుడ నని చెప్పకొన్న మదనునితో నిట్లు వక్కాణించెను.

వ్యా.—అ థేతి.—అథ స్మరవాక్యశ్రవణానంతర, మాఖణ్డలః స్రహసాత్, ఊరుదేశాత్ పాద, మాక్రాన్త్యాఽక్రమణేన - సంభావితం పాదపీఠం యస్మిన్ స్త ద్యథా తథా, అవతార్య, సంకల్పితార్థే హరచిత్తాకర్షణరూపే విషయే, వివృతాత్త శక్తిం 'కుర్యాం హర స్యాపి -' ఇ త్యాదినా ప్రకటికృతస్వసామర్థ్యాం, కామం స్మర, మిదం వక్ష్యమాణం, బభాషే.

సర్వం సఖే త్వ య్యుపపన్న మేత
 దుభే మ మాస్త్రే కులిశం భవాం శ్చ
 వజ్రం తపోవీర్యమహత్సు కుణ్ఠం,
 త్వం సర్వతోగామి చ సాధకం చ.

12

టీక.— (హే) సఖే = (ఓ) చెలికాడా, ఏతత్ సర్వమ్ = ఇది యంతయు, త్వయి = నీయందు, ఉపపన్నమ్ ఏవ = సిద్ధ మే, మమ = నాకు, కులిశం = వజ్రాయుధమును, భవాంశ్చ = నీవు ను, ఉభే ఆస్త్రే = ఇరువురును ఆస్త్రములు, (అందు), వజ్రం = వజ్రాయుధము, త...త్సు - తపః = తపస్సుయొక్క - వీర్య = బలముచేత - మహత్సు = గొప్పవారైనవారియందు, కుణ్ఠం = మందము, త్వం = నీవు, సర్వతః = అందఱుమీదను-గామి = ప్రసరించునట్టియు, సాధకం చ = సాధించునట్టి యు, ఆస్త్రమ్ = ఆస్త్రమవు.

తా.—మిత్రమా, నీ వన్న దంతయు నిశ్చయమే. వజ్రమును నీవును నాకు రెండు కైదువులు ; కాని, రెంటిలోను వజ్రము తపోబలము కలవారిమీదికి ప్రసరింపజాలదు; నీ వన్నతో ఎల్లవారి మీదికిని ప్రసరింతువు, సాధింతువు.

వ్యా.— సర్వ మితి.— హే సఖే - సఖే ఇతి సంబోధనం గౌరవాదానమ్, సర్వ మేత త్వయి, య్యుపపన్నం సిద్ధమ్, మమ, కులిశం వజ్రం, భవాం శ్చోభే ఆస్త్రే, తత్ర వజ్రం, తపోవీర్యేణ తపోబలేన - మహత్సు ప్రబలేషు, కుణ్ఠం ప్రతిబద్ధప్రసరమ్, త్వమస్త్రం సర్వతోగామి చ సాధకం చ - తావనే వ్య వ్యకుణ్ఠ మి త్యుధానః.

అవైమి తే సార, మతః ఖలుత్వాం

కార్యే గురుణ్యాత్త సమం నియోజ్యే ;

✓ వ్యాదిశ్య తే భూధరతా మవేక్ష్య

✓ కృష్ణేన దేహోద్వహనాయ శేషః.

13

టీక.— తే సారం = నీ బలమును, అవైమి = ఎఱుంగుదును, అతః ఖలు=కావుననే, ఆ...మమ్ - ఆత్మ = నాతో - సమం = తుల్యుడవయిన నిన్ను, గురుణి = గొప్పదైన, కార్యే = పనిలో, నియోజ్యే = నియమించెదను, (అని యెట్లన్న), కృష్ణేన = విష్ణుమూర్తిచేత, భూధరతామ్ = భూమిని మోచువా డగుటను, అవేక్ష్య = చూచి, శేషః = పాపఁడేను, దే...య - దేహ = (తన) శరీరమును - ఉద్వహనాయ=మోచుటకు, వ్యాదిశ్య తే = నియోగింపఁబడుచున్నాఁడు.

తా.—నీబలము నే నెఱుంగుదును, కావుననే నాకు సమానమయినవానిని నిన్ను ఈ పనికి నియోగించుచున్నాను. సారమును పరికించియేగదా ఎందును పనిగొందురు. శేషుని విష్ణుమూర్తి భూమిని మోచువానినిగా పరికించి తనకు శయ్యగా పని గొనుచున్నాడు.

వ్యా—అవై మీతి.—హే సఖే, తే, సారం బల, మవైమి వేద్మి, అతః కల్పత ఏ, వాత్సనము మత్తుల్యం, త్వం, గురుణి మహతి, కార్యే 'తస్మై హిమాద్రేః' ఇతి వత్సమాణే, నియోజ్యే * 'స్వరాద్యన్తోపసర్గా దితి వక్తవ్యమ్' ఇతి వార్తికా దాత్త నేపదనియము, తథా హి - సారపరిక్షాపూర్వక ఏవ సర్వత్రనియోగ ఇ త్యాహ - కృష్ణేన విష్ణునా, ధర తీతి ధరః * పచాద్యచ్ - భువో ధరో భూధర స్తస్య భావ స్తత్తాం భూధరతామ్ భూధరణశక్తి మి త్యర్థః, అవేష్య జ్ఞాత్వా, శేషః సర్పరాజో, దేహోద్భవానాయ స్వదేహ ముదోష్విధుమ్ * 'క్రియాధోకేపవదన్య -' ఇ త్యాది నా చతుర్థీ, వ్యాదిశ్యతే, నియుజ్యతే శేషకాయా హి భగవాన్.

నియోగాజ్ఞీకారం సిద్ధవత్ కర్తవ్యమాహ.—

ఆశంసతా బాణగతిం వృషాజ్ఞే

కార్యం త్వయా నః ప్రతిపన్న కల్పం,

నిబోధ యజ్ఞాంశభుజా మిదానీ

ముచైచ్చ ద్విషామా మిస్పిత మేత దేవ.

14

టీక.—వృషాజ్ఞే = శివునిమీదికి, బాణగతిం = బాణప్రసరమును, ఆశంసతా = చెప్పుచున్న, త్వయా = నీచేత, నః కార్యం = మా పని, ప్రతిపన్న కల్పం = పూనుకొనఁబడినట్లే (అయినది), (అది యెట్లనిన), ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, ఉ...షాం—ఉచ్చైః = గొప్ప - ద్విషాం = శత్రువులంగలవారును, య...జాం—యజ్ఞ = జన్మంపు - అంశ = హవిర్భాగములను - భుజాం = తినువారును (అగుదేవతలకు), ఈస్పితమ్ = కోరిక, ఏత దేవ = ఇది యే (హరునిమీద నీబాణప్రయోగమే), (అని), నిబోధ = ఎఱుంగుము.

తా.—'హరుని మీది కేనియు బాణము ప్రయోగించెద' నని పలుకుటచే నీవు మాకార్యమును పూనుకొన్నవాడవే అయితివి; అది యెట్లనగా ఇప్పుడు దేవతలకు ప్రబలశత్రువుల పౌనఃగి వారియజ్ఞహవిర్భాగములను హరించుచున్నావరు; ఆకష్టము వారికి నీవు హరునిపై బాణము ప్రయోగించుటచేతనే తీఱగలదిగా నున్నది; కావున హరునిపై బాణము ప్రయోగించుటయే నిన్ను వారు కోరికకార్య మని యెఱుంగుము.

వ్యా—ఆశంస తేతి.—వృషాజ్ఞే హరే, బాణగతిం బాణప్రసర, మాశంసతా

కథయతా - 'కుర్యాం హర స్వాపి పినాకపాణే' ఇత్యాది నేతి శేషః, త్వయా, నో
 ౭స్తాకం, కార్యం, ప్రతిపన్నకల్ప మజ్జీకృతప్రాయమ్ * 'ఈష దసమాప్తా' ఇత్యాదినా
 కల్పప్రత్యయః, కథ మేత దత ఆహ. — ఇదానీ, ముచ్చై రున్నతా - ద్విషో యేహం
 తేహ ముచ్చైచ్చివిహం, యజ్ఞాంశభుజాం దేవానామ్. ఏలేన ద్విషల్లప్తయజ్ఞభాగత్వం
 సూచ్యతే, ఈష్ఠిత మాప్తు మిష్ట, మేత దేవ హరే బాణప్రయోగరూప మేవ, నిబోధ
 హరాయ త్తం బుధ్య స్వే త్యధఃః * 'బుధ బోధనే' ఇతి ధాతో ర్లోట్. అత్ర 'ఆశం
 సతా ప్రాధికాయమానేన' ఇతి నాథవ్యాఖ్యాన మనాథవ్యాఖ్యానమ్ - ఆజ్ఞాపూర్వ
 యోః శాస్త్రీకంసత్యో దిచ్ఛాధికత్వే అత్త నేవదనియమాత్ - యాఞ్ఞాధికత్వ స్వాప్రా
 మాణికత్వాత్ - 'కుర్యాం హర స్వాపి -' ఇ త్య త్రానయో రభావా దయోగా చేచ్ఛితి.

కిం తత్ కార్యం, కథం వా తస్య హరాయ త్తత్వం, కుతో వా మదపే తే,
 త్య త్రాహ. —

అమీ హి వీర్యప్రభవం భవస్య
 జయాయ సేనాన్య ముశన్తి దేవాః
 స చ త్వదేకేషునిపాతసాధ్యో
 బ్రహ్మజభూ ర్బ్రహ్మణి యోజితాత్మా.

15

టీక. — హి = ఏలయనగా, అమీ దేవాః = ఈ వేల్పులు, జయాయ = గెలు
 పుకై, భవస్య = శివునియొక్క, వీర్యప్రభవం - వీర్య = లేజమే - ప్రభవం = కార
 ణముగాఁగల - సేనాన్యం = సేనావతిని, ఉశన్తి = కోరుచున్నారు, బ్ర...భూః —
 బ్రహ్మ = సద్యోజాతాది మంత్రములకు - అన్త = హృదయాది మంత్రములకు - భూః =
 స్థానమయి - అనఁగా అంగన్యాసము చేసికొన్నవాడై, బ్రహ్మణి = తనతత్త్వమందు,
 యో...త్మా — యోజిత = కూర్చబడిన - అత్మా = చిత్తముగలవాడైన, సః చ = ఆశి
 వుడును, త్వ...ధ్యః — త్వత్ = నీయొక్క - ఏక = ఒక్క - ఇషు = బాణము
 యొక్క - నిపాత = విటుచేత - సాధ్యః = లోఁగువాడు.

తా. — అది యెట్లనఁగా, ఈవేల్పులు తాము శత్రువుల గెల్పుటకై శివలేజస్సం
 భూతుని సేనావతినిగా కోరుచున్నారు. ఆదేవుడు ఇపుడు సద్యోజాతాది మంత్రాం
 గన్యాసపూర్వకముగా అత్తధ్యాననిష్ఠుడై యున్నాడు. నీయొక్క యొక్కములికి
 యేటునుకు లోఁగునేగాని, మఱి యెట్లును లోఁగువాడు గాఁడు.

వ్యా. — అమీ ఇతి. — హి యస్తా, దమీ దేవా, జయాయ శత్రుజయాధికం,
 భవస్య హరస్య, వీర్యప్రభవం లేజసంభూతం, సేనాన్యం సేనావతి, ముశన్తి కామ

యస్తే * 'వశ కాస్తా' ఇతి ధాతోర్లటః, బ్రహ్మణాం సద్యోజాతాదిమస్తాణా - మక్షా
నాం హృదయాదిమస్తాణామ్ - భూః స్థానం బ్రహ్మభూః - కృతమస్తన్యాస ఇ
త్యుధః, బ్రహ్మణి నిజతత్త్వే - ని. 'వేద స్తత్త్వం తపో బ్రహ్మ' ఇ త్యుభయత్రాప్య
మరః, యోజితాత్మా నియమితచిత్తః - మస్తన్యాసపూర్వకం బ్రహ్మ ధ్యాయ స్మిత్యుధః,
స భవ శ్చ, త్వదేకేహో స్త వైకబాణస్య - నిపాతేన సాధ్యః - అనన్యసాధ్యోఽయ
మస్మి న్నవసర ఇతి భావః.

తస్మై హిమాద్రేః ప్రయతాం తనూజాం
యతాత్మనే రోచయితుం యతస్య
యోషిత్సు తద్వీర్యనిషేకభూమిః
నైవ ఙ్గ మే త్యాత్మ భు వోపదిష్టమ్.

16

టీక.—య...నే—యత = కట్టఁబడిన - ఆత్మనే = చిత్తముగలవాఁడయిన,
తస్మై = ఆశివునికి, ప్రయతాం = పరిశుద్ధురాలయిన, హిమాద్రేః = నుంచుకొండయొ
క్క, తనూజాం = కూతును (పార్వతిని), రోచయితుం = ప్రియనుగాఁ జేయుటకు,
యతస్య = యత్నింపుము; యోషిత్సు = స్త్రీలలో, ఙ్గమా = సమర్థురాలైన, త...
మిః—తల్ = ఆ శివునియొక్క - వీర్య = లేజముయొక్క - నిషేక = ఊరణమునకు -
భూమిః = క్షేత్రము, సా ఏవ = ఆపార్వతియే, ఇతి = అని, ఆత్మభువా = బ్రహ్మచే
త, ఉపదిష్టమ్ = చెప్పఁబడినది.

తా.—పవిత్రురాలయిన హిమవత్సుత్రిని పార్వతిని ఆదేవుఁడు కామించునట్లు
యత్నింపుము; స్త్రీలలోపల ఆదరమశివుని లేజోనిషేకమును ధరించు సామర్థ్యముగలది
ఆపార్వతియొక్కతే యే యని మాకు బ్రహ్మదేవుఁడు వచించినాఁడు.

వ్యా.—తస్మా ఇతి.—యతాత్మనే నియతచిత్తాయ, తస్మై భవాయ * 'రుచ్య
థాకానాం ప్రియమాణః' ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చుతుభీక, ప్రయతాం హిమాద్రే, స్తనూ
జాం పార్వతీం, రోచయితుం యతస్య; భవితవ్యం చాత్ర పార్వత్యై వే త్యాహ.—
యోషిత్సు స్త్రీభు మధ్యే * 'యత శ్చ నిధాకరణమ్' ఇతి సప్తమీ, ఙ్గమా శక్తా, తస్య
హరస్య - వీర్యం రేత - స్తస్య - నిషేకః ఊరణం - తస్య - భూమిః క్షేత్రం, సా
పార్వత్యై వే, త్యాత్మభువా బ్రహ్మ, వోపదిష్టమ్ - 'ఉభే ఏవ ఙ్గమే వోధుమ్'
ఇత్యాది నోక్త మి త్యుధః.

సాఽపీదాసీం సంనికృ త్తైవ త స్యే త్యాహ. —

గురో నియోగాచ్చ సగేష్ఠికన్యాః

స్థాణుం తపస్యంత మధిత్యకాయామ్

అన్వాస్త ఇ త్యప్సరసాం ముఖేభ్యః

శ్రుతం మయా మత్ప్రణిధిః సవర్గః.

17

టీక. — సగేష్ఠికన్యా = కొండలరాయనికూతురును, గురోః = తండ్రియొక్క, నియోగాత్ = పంపున, అధిత్యకాయాం = నెత్తమునందు, తపస్యంతం = తపస్సుచేయుచున్న, స్థాణుమ్ = శివుని, అన్వాస్తే = కొలుచుచున్నది, ఇతి = అని, మయా = నాచేత, ఆప్సరసాం = అచ్చరలయొక్క, ముఖేభ్యః = నోరులవలన, శ్రుతం = వినఁబడినది; సః వర్గః = ఆ గణము, మత్ప్రణిధిః - మత్ = నాయొక్క - ప్రణిధిః = వేగు.

తా. — ఈ యుద్యమమునకు అనుకూలముగా, ఇప్పుడు పార్వతియు తండ్రిపంపున ఆకొండనెత్తమునం దప మాచరించుచున్న పరమశివుని కొలుచుచున్న దని నా వేగులయిన యచ్చరలు గని వచ్చి నాకుం చెలిపినారు.

వ్యా. — గురో రితి. — సగేష్ఠికన్యా పార్వతీ చ, గురోః పితృ, నియోగాచ్చాసనా, దధిత్యకాయాం హిమాద్రే రూర్ధ్వభూమా - ని. 'భూమి రూర్ధ్వ మధిత్యకా' ఇ త్యమరః * 'ఉపాధిభ్యాం త్యక న్నాసన్నారూఢయోః' ఇతి త్యకన్ప్రత్యయః, తపస్యంతం తప శ్చరన్తమ్ * 'కర్తృణో రోమన్మతపాభ్యాం వర్తిచర్యోః' ఇతి క్యజ్ ప్రత్యయః - తతః శబ్దప్రత్యయః, స్థాణుం రుద్ర, మన్వాస్తే ఉపాస్త ఇ త్యర్థః, ఇ తీదం, మయాఽప్సరసాం ముఖేభ్యః శ్రుతమ్; న చైత చైతిహ్యమాత్ర మి త్యాహ. — స వర్గః సోఽప్సరసామ్, గణో, మత్ప్రణిధి మమ గూఢచరః - ని. 'ప్రణిధిః ప్రార్థనే చరే' ఇతి యాదవః.

త ద్గచ్ఛ సిద్ధ్యై, కురు దేవకార్య,

మఖోఽయ మథాన్తరభావ్య ఏవ,

అపేక్షతే ప్రత్యయ మాత్తమం త్వాం

బీజాబ్జురః సా గుదయా ది వామ్భుః.

18

టీక. — తత్ = కావున, సిద్ధ్యై = (కార్యము) నెఱవేఱుటకై, గచ్ఛ = చనుము, దేవకార్యం = వేల్పుల ప్రయోజనమును, కురు = నెఱవేర్చుము, అయమ్ అర్థః = ఈ ప్రయోజనము, అ...వ్య—అర్థాన్తర = (పార్వతీ నన్నిధాన రూపమయిన) - కా

రణాంతరముచేత - భావ్యః = సాధింపఁదగినది, (అయినను), బీజాజ్కరః - బీజ = విత్తనముచే సాధ్యమగునట్టి - అజ్కరః = మొలక, ఉదయాత్ = మొలచుటకు; పాక్ = ముందు, అమృః ఇవ = నీటిని బోలె, త్వామ్ = నిన్ను, ఉత్తమం = మేలయిన, ప్రత్యయం = కడఁపటికారణముగా, అపేక్షతే = కోరుచున్నది.

తా.—కావున దేవతల ప్రయోజనము నెఱవేర్చుటకై, అమృ. శివచిత్తాకర్షణరూప మయిన యీ ప్రయోజనము మఱియొకకారణముచేత సిద్ధింపఁ దగినది, అది యేదనఁగా పార్వతీసాన్నిధ్యమే. అటయిన మఱి నాకడంక యేల యందువేని, లోకములో విత్తనము వలననే మొలక మొలవవలసిన దయినను మొలచుటకు ముందు నీరు కావలసియుండును గదా, అట్లే పార్వతీసాన్నిధ్యముచేతనే యీ ప్రయోజనము నెఱవేఱునదయినను కడఁపటి యుత్తమకారణముగా నీబాణప్రయోగము కావలసి యున్నది.

వ్యా.—త దితి.—తత్ తస్మాత్, సిద్ధౌ కార్యసిద్ధ్యర్థం, గచ్ఛ, దేవకార్యం కురు * ఆశిషి లోబ్, అయ, మర్త్యః ప్రయోజన, మర్తాంతరభావ్యః కారణాంతరసాధ్య ఏవ, త చ్చ 'కారణాంతరం పార్వతీసన్నిధాన మితి భావః -

ని. 'అర్థః ప్రకారే విషయే విత్త కాగణ వస్తుభు,

అభిధేయే చ శబ్దానాం వృత్తా చాపి ప్రయోజనే.' ఇతి విశ్వః,

తథాఽపి, బీజసాగ్యోఽజ్కరౌ బీజాజ్కర. ఉదయా దుత్పత్తేః. పా, గచ్ఛ ఇవ, 'త్వా, ముత్తమం ప్రత్యయం చరమం కారణ, మపేక్షతే - ని. 'ప్రత్యయోఽధీనశబ్దా జ్ఞానవిశ్వాసశీతుమ' ఇ త్యమరః, తస్మా దస్మి న్నర్థే తవ చరమనవాకారిత్యా దనన్య సాగ్యోఽయ మర్థ ఇతి భావః.

తస్మిన్ సురాణాం విజయాభ్యుపాయే

త వైవ నా మాస్త్రగతిః, కృతీ త్వమ్;

✓ అప్రప్రసిద్ధం యశనేహి పుంసా

మనన్యసాధారణ మేవ కర్త.

19

టీక.—సురాణాం = వేల్పులయొక్క, వి...యే.—విజయ = 'గెలుపునకు.

అభ్యుపాయే = ఉపాయభూతుడైన, తస్మిన్ = ఆ పరమశివునిమీఁద, అస్త్రగతిః = బాణప్రస్తారము, తవ ఏవ నామ = (కలుగునేని) నీకే కలిగిడిని. (అందువలన), త్వం = నీవు, కృతీ = ధన్యుడవు; (అట్లేగదా), అప్రసిద్ధమ్ అపి = ఖ్యాతముకానివైనను, అనన్యసాధారణమ్ ఏవ = ఇతరులకు శత్రుము కానిదే అగునట్టి, కర్త = చేత, పుంసాం = పురుషులకు, యశనేహి = కీర్తికొఱకుఁ గదా.

తా.—వేల్పుల విజయమునకు ఉపాయభూతుఁడయిన యాచార్యమేశ్వరునిమీఁద ప్రసరించునేని నీయొక్క నిబాణమే గదా ప్రసరించెడిని; నీవు ధన్యుఁడ వయ్యా; లోకములూ ఇతరులకు శక్యము గానివని య ప్రసిద్ధమయినను కర్తవ్యకీర్తి చెచ్చును, ఈవిషయములూ నీవని ఇతరులకు అశక్యంబును ప్రసిద్ధంబును, గాన దాననగుకీర్తింజెప్పవలయునా?

వ్యా.—తస్మిన్నితి.—సురాణాం, విజయాభ్యుపాయే జయ సోభ్యపాయభూతే, తస్మిన్ హరే, అస్త్రగతి రస్త్రప్రసర, స్తవైవ నామ - నా మేతి సంభావనాయామ్ - అన్యేషాం తు సంభావ నాపి నా స్తీతి భావః, అత స్త్వం కృతీ కృత మ స్యా స్తీతి కృతీ కృతార్థః, తథా హి - అప్రసిద్ధ మ, పునన్యసాధారణ మేవ కర్తృ పుంసాం యశనే హి - ఇవం తు ప్రసిద్ధ మసాధారణం చే త్యతియశస్కర మితి భావః.

పోతాహనాథకం స్తాతి.—

సురాః సమభ్యర్థకయితార ఏతే,

కార్యంక్రయ్యాణా మపి విష్టపానామ్;

చాపేన తే కర్త, న చాతిహింస,

మహా బ తాసి స్పృహణీయవీర్యః

20

టీక.—ఏతే సురాః = వీరుగో వేల్పులు, సమభ్యర్థకయితారః = (నిన్ను) వేడుకొనుచున్నవారు; కార్యం = (వేడిన) ప్రయోజనము, త్రయ్యాణాం విష్టపానామ్ అపి = మూడులోకములదియు; కర్త = (అందుకై చేయవలసిన) పని, తే చాపేన = నీసింజి చేత; అతి హింస్రోచ శ = కడు క్రూరమునం గాదు; అహో బత = అయ్యా, స్పృ... ర్యః—స్పృహణీయ = ఆశ్చర్యమయిన - వీర్యః = విక్రమము కలవాడవు, అసి = ఆయియున్నావు.

తా.—సామాన్యులు నిన్ను వేడుకొనుట గాదు, వేల్పులు నిన్ను వేడుకొనున్నారు; వేడినకార్యము అల్పము గాదు, మూడు లోకములవారిని రక్షించునట్టిది; నీవు చేయవలసినపనియు నీసింజ సాధ్య మయి యున్నది; క్రూర మయిన పనియుం గాదు: అయ్యా, నీ విక్రమము ఆశ్చర్యముగా నున్నది.

వ్యా.—సురా ఇతి.—ఏతే సురాః, సమభ్యర్థకయితారో యాచితారః కార్యం ప్రయోజనం, త్రయాణాం విష్టపానా మపి సంబంధి సర్వలోకాథక మి త్యర్థః, కర్త, తే తవ, చాపేన - న త్వన్యే నేతి భావః, అతిహింస్ర మతిహాతుకం చ న, అహోబత ఇతి సంబోధనే - ని. 'అహో బ తానుకమ్పాయాం ఖేదే సంబోధనేఽపి చ' ఇతి విశ్వః, అథవా అహో ఆశ్చర్యే - బ తే త్యామస్త్రజే సంతోషే చేతి - 'బ తామ

స్త్రణ సంతోష భే దానుక్రమ విస్తయే' ఇతి విశ్లేషః, స్పృహణీయవీర్యైః స్యాత్పర్యుచి క్రమోఽసి - ని. 'ఆశ్చర్యం స్పృహణీయం చ' ఇతి నానాభావోక్తః.

మధు శ్చ తే మన్తథ సాహచర్యా దసా వనుక్తోఽసి సహాయ ఏవ;
✓ సమీరణో నోదయితా భ వేతి వ్యాదిశ్యతే కేన హుతాశనస్య? 21

టీక.—(హే) మన్తథ = ఓమరుడా, అసౌ మధుః చ = ఈ వసుంతుఁ డన్ననో, తే = నీకు, సాహచర్యాత్ = సంగాతకాఁడగుటవలననే, అనుక్షః అసి = ప్రేరి తుడుగాకయే, సహాయ ఏవ = తోడే, (అది సరియే గదా), సమీరణః = గాలి, హుతా శనస్య = అగ్నికి, నోదయితా = ప్రేరకుడవు, భవ = నీవు, ఇతి = అని, కేన = ఎవనిచేత, వ్యాదిశ్యతే = నియమింపబడును.

తా.—ఓయి మదనుడా, ఈవసుంతుఁ డన్ననో నీకు సావాసగాఁ డగుటచేత ఒకరి ప్రేరణ అక్కఱ లేకయే తోడుగానే యుండువాఁడు; అగ్నిని ప్రేరింపు మని గాలికి ఒకరు చెప్పవలయునా? అట్లే మీయిరువురవిషయంబును.

వ్యా.—మధు రితి.—హే మన్తథ, అసౌ, మధు శ్చ వసంతోఽసి, తే సాహచ ర్యాత్ సహచరత్వాదే, వానుక్తోఽప్యప్రేరితోఽసి, సహాయః సహకా ర్యేవ, తథా హి - సమీరణో వాయు, హుతాశ స్యాగ్ని, రోదయితా ప్రేరకో, భ వేతి, కేన వ్యాదిశ్యతే.

అత్ర మధుసమీరణయో రుక్తిమన్తరేణ సహాయతాకరణం సామాన్యధర్మః, సచ వాక్యద్వయే వస్తుప్రతివస్తు భావేన పృథ జ్ఞే దిక్ష్వా ఇతి ప్రతివస్తువమాలంకారోఽ యమ్, తదుక్తమ్ -

'యత్ర సామాన్య నిర్దేశః, పృథగ్వాక్యద్వయే యది,

గమ్యావమ్యాశ్రితా సా స్యాత్ ప్రతివస్తువమా మతా.' ఇతి.

త థేతి శేషా మివ భర్తు రాజ్ఞా

మాదాయ మూర్ధ్నా మదనః ప్రతస్థే;

విరావతాస్ఫులనకకశేన

హస్తేన పసుశక్త తదగ్గ మివ్ద్రః.

22

టీక.—తథా ఇతి = అట్లే అగుగాక అని, భర్తుః = దొరయొక్క, ఆజ్ఞాం = ఆనతిని, శేషామ్ ఇవ = అనుగ్రహముచేత ఇచ్చిన మాలికనుబోలె, మూర్ధ్నా = శిర మున, ఆదాయ - గ్రహించి, మదనః = మన్మథుడు, ప్రతస్థే = తరలెను; ఇవ్ద్రః =

వేల్పుజేడు, వి...న—విరావత = దేవగజమును - ఆస్థాలన = (పో)త్సాహము
 కొఱకు) తాటించుటచేత - కర్కశేన = బిరునెక్కిన, మాస్తేన = చేతితో, తత్ ఆక్టం =
 ఆమదనుని దేహమును, పస్పర్శ = స్పృశించెను.

తా.—మదనుడు వల్లె యని దొరయనతిని అనుగ్రహదత్త మయిన పూదండ
 నుబోలె శిరమున స్వీకరించి తరలగానే, దేవేంద్రుడు విరావతమును హెచ్చరికకై
 తాటించుటచే బిరునెక్కిన తనచేతితో, ఆ మదనునిదేహమును ప్రీతిగౌరవార్థము పరా
 మృశించెను.

వ్యా—త థేతి.—తథా స్త్వితి, భిక్షుః స్వామినః, శేషా మివ ప్రసాదదత్తాం
 మాలా మివ - ని. 'ప్రసాదాన్నిజనిర్తాల్యదానే శేషేతికీర్తితా' ఇతి విశ్వః, 'మాల్యా
 ష్టతాదినానేస్త్రీ శేషా' ఇతి వైజయస్తీకేశవా, అజ్ఞాం, మూర్ఖాన్-౭౭దాయ శిరసా
 గృహీత్వా, మదనః ప్రతస్థే * 'సమవప్రవిభ్యః స్థ' ఇత్యాత్త నేపదమ్, ఇన్ద్రో, విరావతా
 స్థాలనేన పో)త్సాహనాథేన తాడనేన, కర్కశేన పరుషేణ, మాస్తేన, తదక్టం
 మదనదేహం, పస్పర్శ, మాస్తస్పర్శేన సంభావయామా సే త్యభిక్షుః.

'శేషా మివాజ్ఞామ్' ఇ త్యుత్త సాధకబాధక ప్రమాణాభావా దుపమోల్పేక్ష
 యోః సందేహసంకర ఇతి, యది భర్తా శేషఽపి దత్తా తదా తా మాజ్ఞా మి వే త్యుక్త
 మా, అథ న దత్తా తహి శేషాల్పేనోల్పేక్షితా, శేషాదానం తు సందిగ్ధ మితి.

స మాధవే నాభిమతేన సఖ్యా రత్యా చ సాశక్కుమనుప్రయాతః

అజ్లవ్యయప్రాధికృతకార్యసిద్ధిః స్థాణ్వాశ్రమం హేమవతం జగము.23

టీక.—సః = మదనుడు, అభిమతేన = ఇష్టుడయిన, సఖ్యా = చెలికాండగు,
 మాధవేన = ఆమనితోను, రత్యా = (తనభార్యయగు) రతీదేవితోను, సాశక్కుం =
 (కష్టము సంభవించె నను) భయముతో, అనుప్రయాతః సః = వెంటడించబడినవాడై,
 అ...ద్ధి—అక్ట = దేహముయొక్క - వ్యయ = నాశముచేతనయినను - ప్రార్థిత =
 కోరబడిన - కార్య = దేవప్రయోజనముయొక్క - సిద్ధిః = నెఱవేఱుట కలవాడై,
 హేమవతం = హినువంతమందలి, స్థా...మం—స్థాణు = మహేశ్వరుని యొక్క -
 ఆశ్రమం = మనిషికి (తపోవనమునకు), జగము = పోయెను.

తా. —'ఏమి కష్టము సంభవించినది!' అని దిగులుపడుచు వసంతుడును రతీ
 దేవియు వెంట రాగా, 'తనదేహము చదిసినను చదియుంగాక, ప్రాణము పోయినను
 పోవుంగాక, ఈదేవకార్యమును సాధించెదను' అని నిశ్చయించుకొన్నవాడై మదనుడు
 ఆహిమవంతమందలి పరమేశ్వరాశ్రమమునకుం జనియెను.

వ్యా.— సేతి.— స మదనో, ఆభిమతేన ప్రియేణ, సఖ్యా నుహృదా, మాధవేన వసన్తేన, రత్యా స్వదేశ్యా చ, సాశక్చం సుకట మాపతిత మితి సభయ, మనుప్రయాతః సత్, తథాఽజ్ఞస్య వ్యయే నాపి - ప్రాథికా కార్యసిద్ధిర్యేన స తథోక్తః - శీర్త్వా వృత్వా ఽపి సర్వథా దేవకార్యం సాధయిష్యామితి కృతసిద్ధయః స నిత్యభక్షః, హైమవతం హిమవతి భవమ్, స్థాణో దుద్ర, స్వాశ్రమం జగామ.

తస్మిన్ వనే సంయమినాం మునీనాం
తపస్సమాధేః ప్రతికూలసతీక
సంకల్పయోనే రభిమానభూత

మాత్తాన మాధాయ మధు జజృష్ఠే.

24

టీక.—తస్మిన్ వనే = ఆస్థానాశ్రమమందు, సంయమినాం = సమాధినిష్ఠులయిన, మునీనాం = తాపనులయొక్క, తపసః = తపస్సునకు, ప్ర...ర్తీ—ప్రతికూల = విరోధముగా - వర్తీ = వర్తించువాడయిన, మధుః = వనంతుడు, సంకల్పయోనేః = మన్వధునియొక్క, అభిమానభూతం = గర్వకారణమయిన, ఆత్మానమ్ = నిజస్వరూపమును, ఆధాయ = నెలకొల్పి, జజృష్ఠే = ఆవిర్భవించెను.

తా.—ఆంతట, ఆతపోవనమందు సమాధినిష్ఠులయిన తాపనుల యొక్కాగ్రమునకు ప్రతికూలముగా వసంతుడు మదనునిగర్వమునకు కారణమయిన నిజస్వరూపమును ధరించినవాడై వసంతధర్మములను ప్రవర్తిల్లఁ జేసెను.

వ్యా.—తస్మిన్నితి.—తస్మిన్ వనే స్థానాశ్రమే, సంయమినాం సమాధిమతామ్, మునీనాం, తపసః - సమాధే రేకాగ్రతాయాః, ప్రతికూలం వర్తత ఇతి ప్రతికూలవర్తీ విరోధీ, మధు ర్వసంతః, సంకల్పయోనే ర్తనోభవ, స్వాభిమానభూతం గర్వహేతుభూత మిత్యర్థః - కార్యకారణయో రభేదోపచారః, ఆత్మానం నిజస్వరూప, మాధాయ సంనిధాయ, జజృష్ఠే ప్రాదుర్భూత - వసంతధర్మా ప్రవతకాయామానే త్యభక్షః.

వసంతధర్మ నాహ—

కుబేరగుప్తాం దిశ ముష్కరత్నై గన్తుం ప్రవృత్తే సమయం విలబ్ధ్య
దిగ్దక్షిణా గర్భవహం ముఖేన వ్యలీకనిశ్వాస మి వోత్సవజ్ఞ.25

టీక.—కుష్కరశ్మ = సూర్యుడు, (సాహసికుఁ డయిన నాయకుఁ డనియు),

సమయం = (దక్షిణాయన) కాలమును (సంగమ కాలము ననియు), విలస్థుని = అతిక్రమించి, కు...ప్రాంతం—కుదేర = ధనపతిచేత - గుప్తాం = పాలింపఁ బడినదైన - (కుత్సిత దేహుడైన యొకా నొకనిచేత నుంచుకొనఁబడినదైన అనియు), దిశం = ఉత్తర దిక్కును (ఓకానొక నాయకను అనియు), గస్తం = పోవుటకు (సంగమించుటకు అనియు), ప్రవృత్తే సతి = కడంగఁగా, దక్షిణా దిక్ = దక్షిణ దిక్కు (దాక్షిణ్యవతి యగు నాయకయ్య) ముఖేన=ఆ గ్రభాగముచేత (ముఖముచేతను), గన్ధవహం గాలిని, వ్య...వ...వ్యభీక = దుఃఖముచేతనయిన - నిశ్వాసమ్ ఇవ = నిట్టూర్పునం బోలె, ఉత్ససర్జ = ప్రవర్తించఁజేసెను.

తా.—అంతట, ఉత్తరాయణము వచ్చుటయు మలయమారుతము వీచు దొడంగుటయు నెట్లాపూర్వోన్ వర్ణించుచున్నాఁడు.— సూర్యుఁడు దక్షిణాయన కాలమును అతిక్రమించి కుదేరపాలిత యయిన యుత్తరదిక్కునకు చనఁ దొడంగఁగానే, దక్షిణ దిక్కు తన యగ్రభాగమునుండి మలయమారుతమును ప్రేరణచేసిన దాయెను. అది— సాహసికుఁడయిననాయకుఁడు సంగమకాలము నతిక్రమించి ఎవనిచేతనో కుత్సిత దేహుని చేత నుంచుకొనఁబడిన యొకానొకతెం గలయఁ బోఁగడంగఁగా ఆసాహసికుని దాక్షిణ్య వంతురా లగుటచేత నాయక నిమియు వలుకక తన దుఃఖమును నిట్టూర్పుచేత వెల్లడి చేయుట ఎట్లుండునో—అట్లుండెను.

వా.—కుదేరేతి.— ఉష్ణరక్తా సూర్యే - సాహసికే చ నాయకే, సమయం దక్షిణాయనకాలం - సక్తమకాలం చ, విలస్థునికాడే వ్యతిక్రమ్య, కుదేరగుప్తాం ధన పతిపాలితాం - కుత్సితకరీరేణ కేనచి ద్రక్షితాం చ - దిశ ముచీదం - స్త్రీలిక్ష్ణాక్షీప్రాం కాంచి న్నాయికాం చ, గస్తం చలితుం - సక్తస్తుం చ, ప్రవృత్తే సతి, దక్షిణా దిక్ - దాక్షిణ్యవతి నాయికా చ, ముఖే నాగ్రభాగేన - ఎక్తేణ చ. ఐహ తీతి వహః * పచా ద్యచ్ - గన్ధస్య వహం గన్ధవహ మనిలం, వ్యభీకే దుఃఖేన - నిశ్వాస స్తం వ్యభీక నిశ్వాస మివ - ని. 'దుఃఖే వైలక్ష్మ్యే వ్యభీక మప్రియాకార్యవస్తునోః' ఇతి వై జయస్తీ, ఉత్ససర్జ ప్రవర్తయామానః; స్వధర్మ సమయోల్లాఙ్ఘనేన పరాక్రమాసంగతో ప్రవృత్తే సతి స్త్రీయో దాక్షిణ్యా దక్లిప్తద్వదా దుఃఖా నిశ్వాస స్తీతి భావః; ఉత్తరాయణే సతి మలయానిలాః ప్రవృత్తా ఇతి వాక్యాధాః.

ఆ త్రోల్పేతి—అంతఃకారః; న చ సమాసోక్తి రే వేయ ముల్పేతి—అనుప్రవిష్టేతి శక్తి—తప్యమ్ - కేవలవిశేషణసామర్థ్యా దే వాప్రస్తుతప్రతీతౌ సోత్తిష్టతే - అత్ర తు దక్షిణేతి విశేష్యసామర్థ్యా దపి నాయికా ప్రతీయతే: న చక్షేష వివ ప్రకృతాప్రకృతవివయ-ఉభయద్వేషే జ్ఞిప్త విశేష్యానర్థకారాల్; తస్మా చ్ఛబ్దశక్తిమూలాఽయం ధ్వనిః - సచ వ్యభీకనిశ్వాసరూపచేతనధర్మసంభావనాభావం దక్షిణాన్యా దిశో నాయకయా స హాభేద

మాసాదయ స్స భేదలక్షణాతిశయోక్త్యుచితేనీం నిశ్వాస మి వేతి వాచ్యోత్ప్రేక్షాం
నిర్వహ తీతి వాచ్యసిద్ధిక్రమేన ఇ త్యుత్పత్త్యామః.

అసూత సద్యః కుసుమా న్యశోకః స్కంధాత్ ప్రభృత్యేవ నవల్లవాని,
పాదేన నాపైక్షత సుందరీణాం సంపర్క మాశిజ్జితసూపురేణ 26

టీక — అశోకః = అశోకవృక్షము, సద్యః = వెంటనే, స్కంధాత్ ప్రభృతి ఏవ =
బోద మొదలకొని యే, నవల్లవాని = చిగుళ్లతోఁ గూడుకొన్నట్టి, కుసుమాని = పువ్వు
లను, అసూత = పూచెను ; ఆ...ణ — ఆసజ్జిత = శబ్దించుచున్న - సూపురేణ = అం
చెలగలదైన, సుందరీణాం = అందగత్తెలయొక్క, పాదేన = అడుగుతో, సంపర్కం =
తాఁకుడును, నా అపైక్షత = కోర దాయెను.

తా. — వెంటనే అశోకములు చిగిర్చి పూచినవి; సుందరుల మ్రోగుచున్న యంది
యలతోడి యడుగులతావు అనెడు దోహదము అనావశ్యక మయినది.

వా. — అసూ లేతి. — అశోకో వృక్షవిశేషః, సద్యః, స్కంధాత్ ప్రకాశ్చాత్,
ప్రభృ త్యేవ స్కంధా దార భ్యే త్యక్షణః * భావ్యకారవచనాత్ ప్రభృతియోగే శ్చ
మితి కైయటః - భావ్యం చ 'మూలాత్ ప్రభృ త్యగ్ర ద్వితీయే ప్రక్షేపంతి' ఇతి -
'కాతిశ్యాః ప్రభృ త్యాగ్రహాయణో మాసః' ఇత్యాది, నవల్ల వాని కుసుమా, న్యసూత
ఉభయ మ ప్యుజీజన ది త్యక్షణః, ఆశిజ్జితో సూపురో యస్య తేన * శిజ్జాధాతో రక
ర్చకాత్ 'గత్యధాకర్తక -' ఇత్యాదినా కతకారి క్తః, సుందరీణాం పాదేన, సంపర్కం
తాడనం, నాపైక్షత -

వి. 'ససూపురరవేణ స్త్రీచరణే నాభితాడనమ్

దోహదం య దశోకస్య తతః పుష్పార్ద్రమో భవేత్.' ఇతి -

తథాపి - 'పాదాహతః ప్రమదయా వికస త్యశోకః,

శోకం జహోతి వకులో ముఖసీధునిక్తః,

అలొకితః కరువకః కరులే వికాస,

మాలోహిత స్తైలక ఉత్కలతో విభాతి.'

సద్యః ప్రవాళోద్గమచారుపత్రే నీతే సమాప్తిం నవచూతబాణే,

నివేశయామాస మధు ర్ద్విరేఫా నామాక్ష రాణీవ మనోభవస్య 27

టీక — మధుః = (మదనునికి బాణములు సేయువాడైన) వసంతుడు, ప్ర...త్రే -

ప్రవాళోద్గమాః = చిగురు మొలకలే - చారు=చక్కనయిన - పత్రే = తొక్కలుగాఁగలదైన, న...ణే—నవ = నూతనమయిన - చూత = మావిమొగ్గ యనెడు - బాణే = ములికి, సమాప్తి = పూర్ణతను, నీతే సతి = పొందింపబడినది కాఁగా, సద్యః = తత్క్షణమే, మనోభవస్య = (విలుకాఁడయిన) మదనునియొక్క, నా...వ—నామ = పేరియొక్క - అక్షరాణి ఇవ = వర్ణములనో యనునట్లుగా, ద్విరేఫాక్ = తుష్పెదలను నివేశయామాస = ఉంచెను.

తా.—లేతచివుళ్లతోడి మావిమొగ్గ పూర్ణముగా నెదుగఁగానే దానిపై మకరందము నానను నెత్తావించి గ్రోలను తుష్పెదలు ముసరుకొన్నవి. ఆ శోభ యెట్లుండెననఁగా,—మావిమొగ్గ పూర్ణినొందుట మదనునికి బాణములు నేయువాఁడయిన వసంతుఁడు బాణమును చికిలీ సేసి సిద్ధపఱచుట గాను, దానితోడి లేతచిగుళ్లు ఆ బాణమునకు కట్టిన పక్షియాకలుగాను, ముసరుకొన్న లేంట్లు విలుకాఁడయిన మదనుని పేరియొక్కరములుగాను ఒప్పుచుండెను.—వీని దర్శనము అత్యంత మదనోద్దీపకముగా నుండెనని భావము.

వ్యా — సద్య ఇతి.— మధు ర్వసన్త ఏ వేషకారః, ప్రవాళోద్గమాః పల్లవా జ్జురా—ఏవ చారుణి - పత్రాణి పతా - యస్య తస్మిక్ * 'పత్రం వాహనపతాయాః' ఇ త్యమరః, నవం - చూతం చూతసుమం - త దేవ బాణ స్తస్మి న్నవచూతబాణే, సమాప్తి నీతే సతి, సద్యః, మనోభవస్య ధన్వినో, నామాక్షరాణివ, ద్విరేఫాక్ భ్రమరా, ని వివేశయామాస నిదధౌ.

ఆత్ర ప్రవాలపత్ర ఇత్యాద్యైకదేశవివర్తిరాకం, మనో రిషకారత్వనిరూపణం సూచయ న్నామాక్షరాణి వే త్యుత్పేక్షాయాం నిమిత్తమి య్యైకదేశవివర్తి రూప శోధాపి తేయ ముత్పేక్షా.

* వణాప్రకషే సతి కణికారం ధనోతి నిగన్ధతయా స్తచేతః, [28]

✓ప్రాయేణ సామగ్ర్య విధౌ గుణానాం పరాఙ్ముఖి విశ్వసృజః ప్రవృత్తిః.

టీక.—కర్ణికారం = కొండగోగుపువ్వు, వ...స్తే...వర్ణ = వన్నెయొక్క - ప్రకషే = ఆలిశయము, సత్యపి = ఉన్నను, నిర్గన్ధతయా = తావిలేనిదగుటచేత, చేతః = మనస్సును, ధనోతి స్త = నొప్పించెను ; ప్రాయేణ = తఱచుచుగా, విశ్వసృజః = బ్రహ్మయొక్క, ప్రవృత్తిః = వ్యాపారము, సా...ధౌ—సామగ్ర్య = సంపూర్ణతయొక్క - విధౌ = చేతయందు, పరాఙ్ముఖి = వెడమొగము గలది.

తా.—కొండగోగుపువ్వునకు ఆలిశయమైన వన్నె కలిగియు తావి లేదాయెను. ఇది సరియే ; నిల యన, సాధారణముగా బ్రహ్మ పవస్తృవునుగాని సకలగుణములందును సమగ్రముగా నుండునట్లు చేయఁడుగదా.

వ్యా.— వణ్ణే తి.— కణ్ణికారం కణ్ణికారసునుమమ్ * 'అవయవే చ ప్రాణ్యోవధివృక్షేభ్యః ఇ త్యుత్పన్నస్య తద్ధితస్య * 'పుష్పమూలేషు బహులమ్' ఇతి లుప్ - నివ మన్య త్రాసి ద్రష్టవ్యమ్, వణ్ణప్రకషే, వణ్ణోత్కషే, సత్యసి, నిర్గతయా హేతునా, చేతో, దునోతి స్త్వ పర్యతాపయత్ * 'లట్ స్తే' ఇతి భూతార్థే లట్, తథా హి - ప్రాయణ, విశ్వస్యజో విధాతుః, ప్రవృత్తి, గుణానాం, సామగ్ర్య విధౌ సాకల్యసంపాదనవిషయే, పరాజ్ఞుభి, సర్వ త్రాసి వస్తుని కింఛి వైకల్యం సంపాదయతి - యథా చస్త్రే కలహ్నః, అతః కణ్ణికారేఽసి నైర్గత్యం యజ్ఞత ఇతి భావః. సామాన్యేన విశేషసమర్థ-సరూపోఽథా-స్తరన్యాసోఽలంకారః.

బాబాలేస్తువక్రాణ్యవికాసభావా

దృఘః పలాశా న్యతిలోహితాని

సద్యో వసన్తేన సమాగతానాం

నఖక్షతా నీవ వసన్థలీనామ్.

29

టీక.— అవికాసభావాత్ = విరియక (అనగా మొగ్గగానే) యుండుటచేత; బా...ణి— బాలేస్తు = లేతచందురునివలె (చంద్ర రేఖవలె) - వక్రాణి = వంపులును, అతిలోహితాని = మిక్కిలి యెఱుపులును, (అగు), పలాశాని - మోదుగు పువ్వులు, వసన్తేన = వసంతునితో, సమాగతానాం = సంగమించిన, వసన్థలీనాం = అడవితావుల యొక్క, సద్యః = అప్పుడే పొందిన, నఖ క్షతాని ఇవ = గోటి నొక్కులో యనునట్లు, బభుః = ప్రకాశించినవి.

తా.— మొగ్గలుగానే యున్నప్పుడు లేతనెలవంకలవలె వంకలై మిక్కిలి యెఱుపులై మోదుగుక్రిన్ననలు వసంతనాయకునితో సంగమించి వసన్థలీనాయకలు అప్పుడే పొందిన నఖక్షతములలో యన నొప్పుచుండెను.— (అప్పుడే పొందిన యనుట యెలయన - నఖక్షతములకు వెంటనే కలిగిన గాటంపుఁజుఁపు కొంతసేపటికి మానిపోవును కావున.)

వ్యా.— బాలే స్త్వితి.— అవికాసభావాన్నిర్వికాసత్వాత్ ముకులభావా ధ్యేతో, రాబాలేస్తు రివ వక్రా, ణ్యతిలోహితా న్యతిరక్తాని, పలాశాని కింశుకపుష్పాణి- 'ని. పలాశే కింశుకః పణ్ణః' ఇ త్యమరః, వసన్తేన పుంసా, సమాగతానాం సంగతానాం, వసన్థలీనాం స్త్రీణాం, సద్యః సద్యోదత్తాని - పురాణే వ్యతిరాహిత్యాభావా దితి భావః, నఖ క్షతా నీవ బభుః.

అత్ర వసన్తస్య వసన్థలీనాం చ విశేషణసాధారణ్యా న్నాయకవ్యవహరప్రతీతేః సమాసోక్తిస్తావ దస్తి; 'నఖక్షతా నీవ' ఇతి జాతిస్వరూపోత్పేక్షా వక్రత్వరాహిత్య

గుణనిమిత్తా జాగర్తి ; సా చ నాయకవ్యవహారాశ్రితసమాసోక్తిగర్భిణ్యే వోత్తిష్ఠత ఇ
త్యుభయో రేకకాల తైవ 'విశేషణసామధాన్య దప్రస్తుతస్య గమ్యత్వే సమాసోక్తి
రివ్యత' ఇతి హి లక్షణమ్.

* లగ్నద్విరేఫాఞ్జనభక్తిచిత్రం ముఖే మధుక్రీ స్థిలకం ప్రకాశ్య
రాగేణ బాలారుణకోమలేన చూతప్రవాళోష్ఠ మలఞ్చకార. 30

టీక.—మధుక్రీ = వసంతలక్ష్మీ, ల...త్రం—లగ్న = అంటిన - ద్విరేఫ = తు
మైదలనెడి - అఞ్జన భక్తి = కాటుక తీర్చులచేత - చిత్రం = నానావర్ణమయిన, తిలకం =
బొట్టును, ముఖే = ప్రారంభమనెడు - ముఖే = మొగమునందు, ప్రకాశ్య = వెల్లడించి,
బా...న—బాల = లేత - అరుణ = సూర్యునివలె - కోమలేన = సుందరమయిన,
రాగేణ = లత్తుకద్రవముతో, చూ...వృం—చూత = మావి - ప్రవాళ = చివురనెడి -
ఓష్ఠమ్ = మోవిని, అలంచకార = కయసేనెను.

తా.—ఆమనిసిరి ఋతుప్రారంభ మనెడు తన వదనమునందు తుమైదలు వ్రాలి
యున్న బొట్టుగుపువ్వేయ నెడు కాటుకరచనలు గల పలువన్నెల బొట్టుధరించినవై బాల
సూర్యునివలె నందమయిన యెఱుపువన్నె యనెడు లత్తుకరసముతో మావించిగు రనెడు
మోవిని అలంకరించుకొన్నది.— ఆ యామనిప్రారంభములూనే బొట్టుగుచెట్టు పూచి
వానిపువ్వులపై లేంట్లు వాలగా ఆ పూవులు కాటుకరచనలతోడి పలువన్నెల బొట్టు
లవలె నుండె ననియు, మావులు చిగిరి వానిచిగుళ్లు లలనలకెఱ్ఱెవులవలెను, ఆ చివుళ్ల
యందు సూర్యునియుదయరాగమువలె మనోహర మయిన యెఱుపు కెఱ్ఱెవులయందు
లలనలు ధరించు లత్తుకద్రవంపుఁ బూతవలెను ఒప్పారె నని భావము.

వ్యా.— ల గ్నైతి—మధుక్రీ ర్వసంతలక్ష్మీ, ర్లగ్నద్విరేఫా ఏ వాఞ్జనభక్తయః
కజ్జలరచనా - స్థాళి - శ్చిత్రం చిత్రవణం, తిలకం పుష్పవిశేష మేవ తిలకం విశేషకమ్,
ముఖం ప్రారంభః తస్మిన్నేవ ముఖే వక్త్రే, ప్రకాశ్య ప్రకటయ్య, బాలారుణకోమ
లేన బాలార్కసుందరేణ, రాగే జారుణిమ్న - తే నైవ లాఙ్కారాగేణ, చూతప్రవాళ ఏ
వౌష్ఠ్య స్తం చూతప్రవాళాష్ఠ, మలంచకార ప్రసాధయోమాస. అత్ర రూపకాలంకారః.

మృగాః ప్రియాశద్రుమమృజ్జరీణాం రజఃకణై ర్విస్మితదృష్టిసాతాః
మదోద్ధతాః ప్రత్య నిలం విచేరు ర్వనస్థితీ ర్చరప్రత్యమోక్షాః. 31

టీక.—ప్రి...ణాం—ప్రియాశద్రుమ = ప్రేంకణపుఁ దీగలయొక్క - మృజ్జరీ
ణాం = పూరెమ్మలయొక్క, రజఃకణైః = పుష్పాడిరేణువులచేత, వి...తాః—విస్మిత=

విఘ్నము కలదైన - దృష్టి = చూపులయొక్క - పాతాః = ప్రసారముకలదై, మదో...
తాః—మద = పొగరుచేత - ఉద్ధతాః = విజ్ఞవీగుచున్న, మృగాః = లేళ్లు, ప్రత్య
నిలం = గాలి కెదురుగా, మ...తాః—మర్తర = మర్తరశబ్దముతోడి - పత్ర మో
తాః = ఆకు రాలుంటలు గలవైన, వన స్థలీః=ఆడవి తావులయందు, విచేరుః=చరించినవి.

తా.—లేళ్లకు నేత్రములు విశాలము లగుటచేతను ప్రియాశ్రమంజరులు విస్తారముగా
పుష్పాడి దొరుగుటచేతను ఆ పుష్పాడి పర్వి దానినలుసులు లేళ్లకన్నులలో రాలినప్పుడు
చూపునకు విఘ్నములు కలంగగా, మదముచే ఆలేళ్లు, మరమర మను ధ్వనితో ఆకులు
రాలుచున్న యడవి ప్రదేశములయందు గాలికెదురుగా సంచరించినవి.

వ్యా.— మృగా ఇతి.— ప్రియాలస్రమా రాజాదనవృతాః - ని. 'రాజాదనం
ప్రియాల శ్చ' ఇ త్యమరః - లేపాం మజ్జార్థ స్తాసాం, రజఃకణై, ర్విఘ్నైతాః సంజాత
విఘ్నా - దృష్టినాం - పాతాః ప్రసారా - యేషాం లే తథోక్తా, మదోద్ధతా మృగాః-
ప్రత్యనిల మనిలాభిముఖం, మర్తరా మర్తరశబ్దవన్తః - పత్ర మోతా జీవాపణాపాతా,
యాను తా, వనస్థలీ ర్విచేరు ర్వనప్రదేశేషు చరన్తి స్త * 'దేశ కా లాధ్వ గన్తవ్యాః
కమకసంజ్ఞా వ్యాకమకామ్' ఇతి చరణేః సకర్తకత్వమ్.

చూతాఙ్కురాస్వాదకషాయకణ్ఠః పుంస్కోకిలో యస్తధురం చుకూజ
మనస్వినీ మానవిఘాత దత్తం త దేవ జాతం వచనం స్మరస్య. 32

టీక.—చూ...ణ్ఠః—చూతాఙ్కుర = మావిమొగ్గయొక్క - ఆస్వాద = తిను
టచేత - కషాయ = కందిన - కణ్ఠః = ఎలంగుగలదైన, పుంస్కోకిలః = మగకోకిల,
మధురం = తీపుగా, చుకూజ ఇతి యత్=కూసెను ఆనుట ఏదో (అనగా ఆకూతయే),
మ...త్తం—మనస్వినీ = ఈలుపుటాండ్రయొక్క - మాన=ఈలుపుయొక్క - విఘాత =
కూల్చుటకు - దత్తం = సమర్థమయిన, స్మరస్య = మదనునియొక్క, వచనం = మాట
(ఆజ్ఞ), జాతమ్ = ఆయెను.

తా.— మీమిడిచిగుళ్లను తినుటచే కంఠ మెఱుపెక్కి మగకోకిల మధురముగా
కూయదొడంగెను. ఆకూతయే యీలుపుటాండ్రను 'రోసము మానుడు' అని మదనుడు
ఆజ్ఞావాక్యము పలుకుటగా ఫలించెను — కోకిలకూత వినగానే ఉద్దీపితమదనలై
మానినులు భర్తలమీది యలుకలు మాని రని భావము.

వ్యా.— చూతాఙ్కురేతి.— చూతాఙ్కురాణా మాస్వాదేన కషాయకణ్ఠో
రక్షకణ్ఠః - ని. 'సురభా వపథే రక్షే కషాయః' ఇతి కేశవః, పుమాన్ కోకిలః పుం
స్కోకిలః - పుంగ్రహణం ప్రాగ్ల్యుద్యోగితనాథ్కమ్, మధురం చుకూ జేతి యత్, తత్
కూజన మేవ. మనస్వినీనాం - మానవిఘాతే రోషనిరాసే - దత్తం, స్మరస్య వచనం

‘మానం త్యజ తే’ త్యాజ్యవచనం, జాతమ్; కోఠిలకూజితశ్రవణానంతరం స్వరాజ్యస్థా ఇవ మానం బహు రి త్యర్థః.

హిమవ్యపాయా ద్విశదాధరాణా మా పాణ్డరీభూత ముఖచ్ఛవీనాం
స్వేదోద్గమః కింపురుషాన్తనానాం చక్రే పదం పత్ర విశేషకేషు. 33

టీక.—హి...యాత్—హిమ = మంచుయొక్క - వ్యపాయాత్ = తొలగి పోవుటచేత, విశద = నొప్పిలేని - అధరాణామ్ = మోపులగలవారును, ఆ...నామ్— ఆపాణ్డరీభూత = ఇంచుక పొందువల్ల ముగల - ముఖచ్ఛవీనాం = మోముపన్నెగలవారును, (అగు), కింపురుషాన్తనానాం = కింపురుష భావలకు, పత్రవిశేషకేషు = పత్రరచనల యందు, ఘర్తోదయాః - ఘర్త = చెమరుయొక్క - ఉదయాః = పొటుమరించుట, అభూత్ = కలిగెను.

తా.—కింపురుషాంగనలు మంచుకాలములో పెదవులకు మంచుచేత పగులకుండుటకై మైనము పూసికొనుచుండిరి; ఇప్పుడు మంచు తొలగిపోయినందున మైనము దాల్చుట మానినారు ; అందుచేత నిపుడు వారి కెవ్రైపులు విశదములై గ్రూచుచున్నవి. అట్లే చలికి నివారకముగా చలికాలములో కుంకుమ దాల్చుచుండిరి, ఇప్పుడు చలి లేనందున కుంకుమ మానినారు, దానంజేసి నెవ్రైములు ఆపొండుర వర్ణములై శోభిల్లుచున్నవి. ఇప్పుడు వారు పత్రవిశేషకములను రచించుకొనఁ దొడంగినారు, అట్టి యాపత్ర విశేషకము లందు ఆమనివెట్టుకు చిఱుఁజెమరు జనింపం దొడంగినది.

వ్యా.—హి మేతి.— హిమవ్య వ్యపాయా దపగమా, ద్విశదా నీరుజా - అధరా ఓష్ఠా - యాసాం తాసా; మా పాణ్డరీభూతముఖచ్ఛవీనామ్ - కుక్కుమపరిహారా దితి భావః, కింపురుషాన్తనానాం, పత్రవిశేషకేషు పత్రరచనాను, స్వేదోద్గమః వదం చక్రే ఘర్తోదయాత్ స్వేదోదయోఽభా ది త్యర్థః; విశదాధరత్వం మధూచ్ఛిప్తరాహిత్యా దితి భావః; హేమస్తేషు నార్యో బిమ్బాప్తేషు మధూచ్ఛిప్తం కితథయా ధ్ధ తీతి ప్రసిద్ధమ్.

తపస్వినః స్థాణువనాకస స్తా మాకాలికిం వీక్ష్య మధుప్రవృత్తిం 34
ప్రయత్న సంస్తమ్భిత విక్రయాణాం కథంచి దీశా మనసాం బభూవుః.

టీక.—స్తా...నః—స్థాణు = శివునియొక్క - వన = ఆశ్రమము - ఓకసః = స్థానముగాఁ గలవారైన, తపస్వినః = తాపనులు, ఆకాలికిం = ఒక్కొక్కడినే పుట్టుట యుం గిట్టుటయొం గలదైన, తాం మధు ప్రవృత్తిం వీక్ష్య = ఆ యామని విజృంభణమును చూచి, ప్ర...ణాం—ప్రయత్న = కడంకతో - సంస్తమ్భిత = ఆఁచబడిన - విక్రి

యాణాం = వికారము గలవైన, మనసాం = (తమ) చిత్తములకు, కథంచిత్ = ఎట్టకేలకు, ఈశాః = నియామకులు, బభూవుః = అయిరి.

తా.—మహేశ్వరుని తపోవనమందలి మునులకు ఆకస్మికముగా నుప్పలిగిన యాయామనిపెంపుం గాంచినంతట మనస్సులందు శృంగారవికారములు తలనూపం జొచ్చినవి. వారు ఎట్టకేలకు ఆవికారములను ఆచుకొని జెండెయు మనోనిగ్రహమును సాధించినవారయిరి.

వ్యా.—తపస్వీన ఇతి.—స్థాణో ద్వన మోః యేషాం లే, తపస్వీన స్తత్ర త్యా మునయః, సమానికాల ఆద్యంతా వస్యా ఆకాలకీమ్ - అకాలభవత్వా దుత్పత్త్యనంతర వినాశినీ మి త్యర్థః * 'ఆకాలికదాద్యస్తవచనే' ఇతి సమానకాలా దికట్ ప్రత్యయః - ప్రకృతే రాకాల ఆదేశ శ్చ నిపాతితః * 'టిడ్ధాణ్' - ' ఇ త్యాదినా జీమ్ - కేచి దకాలా ద్వేహాధ్యత్వాదిత్యాద్యవాఢేః తగి త్యాచుః - తా మాకాలికీం, మధుప్రవృత్తిం వీక్ష్య, ప్రయత్నేన - సంప్రసిక్తవిక్రియాణాం నిర్గుధవికారాణాం, మనసాం కథంచి, దీశా నియంతారో, బభూవుః.

తం దేశ మారోపితపుష్పచాపే రతవ్యతీయే మదనే ప్రపన్నే ౩౦

కాష్ఠాగత స్నేహరసానువిధం ద్వద్వాని భావం క్రియయా వివపుః.

టీక.—ఆ...పే—ఆరోపిత = ఎక్కువెట్టుబడిన - పుష్పచాపే = పూవిల్లు కలవాడును, ర...యే—రతి = రతీదేవి - ద్వితీయే = తోడుగాఁగలవాడును, (అయి), మదనే = మన్నఁగుడు, తం దేశం ప్రపన్నే సతి = ఆ స్థాన్వాశ్రమమునకు రాగానే, ద్వద్వాని = మిథునములు, కా...ధం—కాష్ఠా = ఉత్కర్షణ - గత = పొందిన - స్నేహరస = ప్రేమరసముచేత - అనువిధం = కూడుకొన్నదైన, భావం = రతియ నెడి శృంగారభావమును; క్రియయా = చేప్తచేత, వివపుః = వెల్లడించినవి.

తా.—పూవిల్లెక్కువెట్టుకొని రతిని తోడుకొని యాస్థాన్వాశ్రమమునకు మద నుడు రాగానే, స్థావరములును జంగమములును అయిన మిథునములు ఉత్కృష్టమయిన ప్రేమావేశముగలవై రతిభావమును చేష్టలందు చూపినవి.

వ్యా.—త మితి.—ఆరోపిత మధిజ్ఞం కృతం - పుష్పచాపం యేన తస్మిన్, రతి ర్ద్వితీయా యస్య తస్మిన్ రతిసహాయే, మదనే, తం దేశం స్థాన్వాశ్రమం, ప్రపన్నే ప్రాప్తే సతి, ద్వద్వాని స్థావరాణి జగ్గమాని చ మిథునాని, కాష్ఠోత్కర్షణః - ని. 'కాష్ఠోత్కర్షణే స్థితో దిశి' ఇ త్యమరః - తాం గతో యః - స్నేహ ఇష్టసాధనవిబంధనః ప్రేమావరణామా మమతాభిమానః - ని. 'ప్రేమా నాస్త్రియతా వార్దం ప్రేమ స్నేహః' ఇ త్యమరః - స ఏవ రస స్తే నానువిధం సంపృక్తం, భావం రత్యాఖ్యం శృంగారభావం,

క్రియయా కార్యభూతయా చేష్టయా, వివపుః ప్రకటిచక్రః; శృంగారచేష్టాః ప్రావర్తనే త్యక్షణః.

తా శ్చేష్టా ఆహ 'మధు' ఇత్యాదిభి శ్చతుర్భిః—

మధువ్విరేఫః కుసుమైకపాత్రే సపా ప్రియాం స్వా మనువర్తమానః

శృంగేణ సంస్పృశనిమిలితాక్షీం మృగీ మణ్డూకయత కృష్ణసారః. 36

టీక.—ద్విరేఫః - తేటి, కు...త్రే...కుసుమ = పువ్వనెడి - ఏక = ఒక్క - పాత్రే = గిన్నెయందు, మధు = తేనెను, స్వాం ప్రియాం = తనదైన చెలిని, అనువర్తమానః = అనుసరించుచు, పపా = త్రాగెను; కృష్ణసారః = నల్ల రేడియు, స్ప...క్షీం - స్పర్శ = తాకుడుచేత - నిమిలిత = మూసికొన్న - అక్షీం = కన్నులుగలదైన, మృగీం = పెంటిలేడిని, శృంగేణ = కొమ్మతో, అకణ్డూయత = గ్రోకెను.

తా.—గండుండేటి పూవనెడి యొంటి కొరలో మకరందమును ముందుగా తన నెచ్చెలికి త్రాగనిచ్చి అది త్రాగినమిగతనే తాను ఆస్వాదించెను. నల్ల చారలరేడియు, తనబోడిని అది హాయిగా కనులు మూసికొని స్పర్శనుభవము ననుభవించుచుండగా, కొమ్మతో గ్రోకుచుండెను.

వ్యా.—ను ద్వితి.—ద్వౌ రేఫౌ పణావిశేషా యస్య స ద్విరేఫౌ భ్రమరః - ఉచచారా త్తదథోఽపి ద్విరేఫ ఉచ్యతే - యథాహ కైయటః * 'శబ్దధమేణా ప్యక్షణస్య వ్యవచో దృశ్యతే - యథా భ్రమరశబ్దస్య ద్విరేఫత్వా ద్విరేఫౌ భ్రమరః.' కుసుమ మే - నైకం సాధారణం - పాత్రం తస్మిన్, మధు మకరందమ్ - ని. 'మధు మధ్యే పుష్పరసే' ఇతి విశ్వః, స్వాం ప్రియాం భృగ్జీ, మనువర్తమానోఽనుసరన్, పపా-తప్తీలివిశేషం పపా వి త్యక్షణః, కృష్ణ శ్వాసా సారః శబిల శ్చ కృష్ణసారః కృష్ణ మృగః * 'వర్ణో వర్ణేన' ఇతి సమాసః, సంస్పృశేన స్పర్శనుభవేన - నిమిలితాక్షీం, మృగీం శృంగేణాకణ్డూయత కర్షి తవాన్ * 'కణ్డూదిభ్యో యక్' ఇతి యక్ - తతః కర్తరి లజ్.

దదౌ రసాత్ పక్కుజరేణుగద్ధి గజాయ గడ్డూష జలం కరేణుః; [37

అధోఽపభుక్తేన బిసేన జాయాం సంభావయామాన రథాజ్ఞనామా.

టీక.—రసాత్ = రాగాతిరేకముచే, కరేణుః = పిడియేనుగు, ప...ద్ధి - పక్కుజ = తామరలయొక్క - రేణు = పువ్వుడియొక్క - గద్ధి = తావిగలదైన, గడ్డూష జలం = పుక్కిలించిన నీటిని, గజాయ = మగయేనుగునకు, దదౌ = (నోట) పెట్టెను; రథాజ్ఞనామా = జక్కవయు, అ...న—అర్థఃసగము - ఉపభుక్తేన = తినఁ

బడిన, బీసేన = తామరతూఁటితో, జాయాం = తనబోటిని, సంభావయామాన = సత్కరించెను.

తా.—పిడియెనుఁగు తమ్మిపుప్పొడినెత్తావి బుగులుఁగొనుచున్న నీటిని తాను పుక్కిలించి, ప్రేమాతిరేకముతో తన మగనినోట నిడినది ; జక్కవయును తామరతూఁటిని కొంత తిని ప్రేమాతిరేకముతో ఆయెంగిలతూఁటి కేషమును నోట నిడి తనబోటిని సంతసిల్లఁజేసెను.

వా॥—దదా వితి.—రసా దతిరాగాత్, కరేణుః కరిణీ - ని. 'కరేణు రిభ్యాం స్త్రీ సేభే' ఇ త్యనురజః, పచ్చా జ్ఞాయత ఇతి పద్మజు - తస్య రేణుః పద్మజ రేణు - స్తస్య గర్భోఽస్య స్త్రీతి పద్మజరేణుగన్ధి, గర్జ్జావజలం ముఖాన్తర్ధృతజలం, గజాయ దదా, రథాగ్దనామా చక్రవాకో,ఽధఃం యథా త త్తోఽభుక్తే నాధఃజగ్ధన, బీసేన, జాయాం సంభావయామాన - స్వజగ్ధకేషం దదా వి త్యధః.

గీతాన్తరేషు శ్రమవారిలేశైః కించిత్సముచ్ఛాస్వసితపత్రరేఖం [38

పుష్పాసవాఘూణితనేత్రశోభి ప్రియాముఖం కింపురుష శ్చుచుమ్మే.

టీక.—కింపురుషః=కిన్నరుఁడు, శ్రమ వారి లేశైః = చెమట నీటిబొట్టులచేత, కి...ఖం=కించిత్ = ఇంచుక - సముచ్ఛాస్వసిత = బెల్లువిడిచిన - పత్రరేఖం = మకరికాపత్రముల రేఖలుగలవై, పు...భి—పుష్పాసవ=పూవులమద్యముచేత - ఆఘూర్ణిత = సుడియుచున్న - నేత్ర = కన్నులచేత - శోభి = ప్రకాశించుచున్న, ప్రియాముఖం = నెచ్చెలి మొగమును, చుచుమ్మే = ముద్దగొనియెను.

తా.—ఆమనివెట్టు కుప్పతిల్లిన క్రొంజెమరుబొట్టులచేత మకరికాపత్రరేఖలు ఇంచించుక బెల్లువిడువ ఇచ్చుపూసారాయి నెవించినకై పుచే కన్నులు సోల నొప్పారుచున్న నెచ్చెలి నెమ్మోమును కింపురుషుఁడు ముద్దగొనియెను.

వా॥—గీతాన్తరే ష్వితి.—కింపురుషః కిన్నరః, శ్రమవారిలేశైః స్వేదోద బిష్టుభిః, కించి దీవత్ - సముచ్ఛాస్వసితా విశ్లేషితాః-పత్రరేఖా యస్య తత్, పుష్పాణా మాసవో మద్యం పుష్పాసవః - పుష్పద్భవమద్య మి త్యధః - వసన్తే మధూకస్య సంభవాత్ - పుష్పవాసిత మితి కేచిత్ - లేన - ఆఘూర్ణితాభ్యా ముద్భాస్వాభ్యాం-నేత్రాభ్యాం శోభత ఇతి తథోక్తం, ప్రియాముఖం, గీతాన్తరేషు గీతమధ్యేషు, చుచుమ్మే చుచుమ్మ.

పర్యాప్త పుష్పస్తబక స్తనాభ్యః స్ఫురత్స్రవాలోష్ఠ మనోహరాభ్యః
లతావధూభ్య స్తరవోఽవ్యవాపు ర్విసమ్రశాఖాభుజబన్ధనాని. 39

టీక.—వ...భ్యః—వర్యాప్త = నిండిన - పుష్పప్రభక = పూగుత్తులే -
స్తనాభ్యః = పాలిండ్లుగాఁగలిగి, స్ఫు...భ్యః—స్ఫురల్ - మెఱయుచున్న -
ప్రవాళ = చిగుళ్ల నెడు - ఓష్ఠ = పెదవులచేత - మనోహరాభ్యః = సొంపొందుచు
న్నట్టి, లతా వధూభ్యః = తీగలనెడు భార్యలవలన, తరవః అపి = చెట్లును, వి...
ని—విసప్ర = వంగిన - కాఖా = కొమ్మలనెడు - భుజ = బాహువులచేతనగు -
బన్ధనాని = కట్టులను (కొఁగిలింతలను), అవాపుః = పొందినవి.

తా.—నిండు పూగుత్తులే పాలిండ్లుగా, చిత్తమును హరించుచున్న తీగబోటుల
వలన వంగినకొమ్మలనెడు బాహువులచే చెట్లు సయితము కొఁగిలింతల ననుభవించినవి.

వ్యా.—వర్యా ప్రేతి.— వర్యాప్తాః సమగ్రాః - పుష్పప్రభకా ఏవ స్తనా
యాసాం తాభ్యః * 'స్వాక్ష్ణా చోచ్చివసర్జనా దసంయోగోపధాత్' ఇతి వికల్పాన్న
జీవ, స్ఫురన్తః - ప్రవాలాః పల్లవాః ఏ వాష్టాన్తై ర్మనోహరాభ్యో, లతా ఏవ వధ్వ
స్తాభ్యః సకాశాల్, తరవోఽపి - లిక్ష్ణదేవ ఘంస్త్యం గమ్యతే, విసప్రూః కాఖా ఏవ
భుజాన్తై - ర్భన్ధనా న్యవాపుః - తాభి రాలిజ్జితా ఇ త్యర్థః; స్థావరాణా మపి మదన
వికారోఽభూత్ కిము తాన్యేషా మితి భావః; ఏత చ్చ తరులతానా మపి చేతనత్వా
దుక్తమ్- యథాఽఽహ మనుః- 'అన్తఃసంక్ష్ఠా భవన్త్యేతే సుఖదుఃఖసమన్వితాః' ఇతి.

అత్ర రూపకాలంకారః.

శ్రుతాప్సరోగీతి రపి క్షణేఽస్మిన్ హరః ప్రసంఖ్యానపరో బభూవ
ఆత్మేశ్వరాణాం న హి జాతు విఘ్నః సమాధిభేద ప్రభవో భవన్తి. 40

టీక.— అస్మిన్ క్షణే = ఈవసంతావతారనమయమందు, హరః = మహేశ్వరుఁడు, శ్రు...పి—శ్రుత = వినఁబడిన - అప్సరః = అచ్చరలయొక్క - గీతిః
అపి = పాటగలవాఁడు అయినను, ప్ర...రః—ఆత్మానుసంధానపరుఁడు, బభూవ =
ఆయెను, ఆ...ణామ్—ఆత్మ = మనస్సుయొక్క - ఈశ్వరాణాం = నియామకులయి
నవారికి (ఆనఁగా మనోనిగ్రహముగలవారికి), విఘ్నః = అంతరాయములు, జాతు =
ఎప్పుడును, స...వాః—సమాధి = ఆత్మానుసంధానముయొక్క - భేద = భంజనము
మునకు - ప్రభవః = సమర్థములు, న భవన్తి = కావు.

తా.— అట్టి యావసంతావతారనమయమైన మహేశ్వరుండు అచ్చరల గాన
ముల వినియు ఆత్మానుసంధానమునుండి చలించఁ డాయెను. అది ఎట్లన, మనోనిగ్రహము
గల్గవారి సంయమమును విఘ్నములు బొత్తిగా భంగింపనేరవు.

వ్యా.—శ్రుతేతి.— అస్మిన్ క్షణే వసంతావిర్భావకాలే, భగవాన్ హరః,
శ్రుతాప్సరోగీతి రపి - దివ్యాజ్ఞానాగాన మాకణ్డాయ న్న పీ త్యర్థః; ప్రసంఖ్యానపర

అత్తానుసంధానవరో, బభూవ, తథా హి, అత్త న శ్చిత్త - స్వేత్వరాణాం - వశినామి
త్యథాః, విహస్యస్త ఏభి రితి విహ్నాః ప్రత్యాహః * ఘృణాథో కప్రత్యయః, జాతు
కదాచి దపి, సమాధిభేదే సమాధిభజ్జానే - ప్రభవః సమథాః, న భవన్తి.

లతాగృహద్వారగతోఽథ నస్తీ

వామప్రకోష్ఠార్పితహేమవేత్తః

ముఖార్పితైకాంశులీసంజ్ఞ మైవ

మా చావలా యేతిగణాన్ వ్యనైషీత్.

41

టీక.—అథ = అంతట, ల...తః - లతాగృహ = తీగయింటి - ద్వార =
గడవయందు - గతః = ఉన్నవాడును, వా...త్తః - వామ ప్రకోష్ఠ = ఎడమ ముంజే
త - అర్పిత = ఉంచుకొనబడిన - హేమ వేత్తః = బంగారు బెత్తముకలవాడును, (వి),
నస్తీ = నందికేశ్వరుడు, ము...వ - ముఖ = నోటిమీద - అర్పిత = ఉంచబడిన -
ఏక అంశులి = ఒక ప్రేరియుక్కు - సంజ్ఞయా ఏన = సన్నచేతనే, గణాన్, ప్రమథు
లను, మా చావలాయ = ఆల్లరి చేయకుండు, ఇతి = అని, వ్యనైషీత్ = శిక్షించెను.

తా.—వరమశివుడు సమాధిస్థుఁడై యున్న తీగయింటి ద్వారముకడ నందికేశ్వ
రుడు నిలిచి ఎడమముంజేత బంగారుబెత్త ముంచుకొని నోటిమీద చూపుడుప్రేలిని
ఇడుకొన్న సన్నచేతనే గణములను ఆల్లరి చేయకుండునట్లు శిక్షించెను.

వ్యా.—ల తేతి — అథ లతాగృహద్వారం - గతో, వామే ప్రకోష్ఠే -
అర్పితహేమవేత్తః ధారితహేమవడ్డో, నస్తీ నందికేశ్వరః - ని. 'నస్తీ భృక్షిరీటి స్తజ్జ
నస్తిసా నందికేశ్వరే' ఇతి శాశః, ముఖే - అర్పితాయాః సరోషవిస్మయస్తిమితావలూకం
నిహితాయా - ఏకస్యా అంశులే స్తరస్వాః - సంజ్ఞయా సూచన మైవ - ని. 'సంజ్ఞా
స్యా చ్ఛేతనా నామ హస్తాద్యై రథాసూచనా' ఇ త్యమరః, గణాన్ ప్రమథాన్,
చావలాయ చావలం కర్తుం. మా భవ తేతి * 'క్రియాధోపపదస్య -' ఇత్యాదినా
చతుర్థీ, వ్యనైషీత్ శిక్షితవాన్.

నిష్కమ్పవృత్తం నిభృతద్విరేఫం

మూకాంజ్ఞజం శాస్త్రమృగప్రచారమ్

తచ్ఛాసనాత్ కానన మేవ సర్వం

చిత్రార్పితారమ్భ మి వానతథే.

42

టీక.—గణములుమాత్ర మన నేల జరాయుజాదిచతుర్విధ ప్రాణివర్గమును శీక్షిత మాయెను.— ని...క్షం - నిష్క్రమ్మ=చలనము లేని - వృక్షం=చెట్లుగలదియు, నిభృ... ఘం - నిభృత=కదలని - ద్విరేఘం=తుమ్మెదలుగలదియు, మూ...జం - మూక = నిశ్శబ్ద మైన (కూయని) - అజ్జంజం = పక్షులుగలదియు, శా...రం - శాస్త్ర = అణగిన - మృగ = మెకములయొక్క - ప్రచారం = సంచారముగలదియు, కాననం సర్వమ్ ఏవ= అడవి యంత యు, త...నాత్ - తత్ = ఆనందికేశ్వరుని - శాసనాత్ = ఆజ్ఞ పలన, చి...వ - చిత్ర=చిత్రపునందు - ఆర్పిత = ఉంపఁబడిన (వ్రాయఁబడిన) - ఆరమ్భమ్ ఇవ=వ్యాపారము కలదియింటోలె, ఆవతథ్తే=ఉండెను.

తా.—ఆనందిశ్వరునియొజ్ఞ చేత - చెట్లు కదలక, తుమ్మెదలు చలంపక, పక్షులు కూయక, మృగములు సంచరింపక, - ఆ యరణ్యమంతయు చిత్రపుల వ్రాయఁబడినది యింటోలె నొప్పుచుండెను.

వ్యా.—నిష్క్రమ్మేతి.—నిష్క్రమ్మవృక్షం - ఇద ముద్భిజ్జోపలక్షణం, నిభృత ద్విరేఘం నిశ్చలభృజ్లం - స్వేదజోపలక్షణమే తత్, మూకాజం నిశ్శబ్దపక్షీసరీసృపా దికమ్ - ఏతే నాణ్ణజాతి రుక్తా, శాస్త్రమృగ ప్రచారం నివృత్తమృగసంచారం- జరాయు జోపలక్షణ మేతత్, సర్వ మేవ కాననం, తచ్ఛాసనా న్నస్తీశ్వరాజ్ఞయా, చిత్రార్పితా రమ్భం చిత్రలిఖితారమ్భ మి, వావతథ్తే.

ని. ' నృగవాద్యాజరాయుజాః

స్వేదజాః క్రిమిదంతాద్యాః పక్షీసర్పాదయోఽజ్జాః

ఉద్భిద స్తరుగుల్కాద్యాః. 'ఇ త్యమరః.

న కేవలం గణా ఏవ విసితాః కింతు జరాయుజాది చతుర్విధం ప్రాణిజాత మపీ త్యాహ.—

దృష్టిప్రపాతం పరిహృత్య తస్య

కామః పురః శుక్ర మివ ప్రయాణే

ప్రాస్తేషు సంసక్తనమేరుశాఖం

ధ్యానాస్పదం భూతపతే ర్వివేశ

43

టీక.—కామః=మదనుఁడు, ప్రయాణే=పయనమందు, పు...వ - పురః=దుట- శుక్రమ్ ఇవ= శుక్రఁ డుండుతావునుం బోలె, తస్య = ఆనందికేశ్వరునియొక్క, దృష్టి ప్రపాతం=గోచరమును, పరిహృత్య=తలంగి, ప్రాస్తేషు=ఓరలయందు, సం...ఖమ్ - సం సక్త=తగిలియున్న - నమేరు = సురబీన్నలయొక్క - శాఖం=జొమ్మలుగలదైన, భూత

పలేశే = శివునియొక్క, ధ్యా...దం - ధ్యాన=సమాధియొక్క - ఆస్పదం = తావును, వివేశ=చొచ్చెను.

తా.—పయనము పోవువారు శుక్రం డెదురుగానున్న తావును తలచిపోవునట్లు మన్నభండ్రు ఆనందికేశ్వరుని దృష్టిమార్గమునకుం దోలంగి, శివసమాధిస్థానమును దరిసెను. బయటివారికంటే కగపడక లోన యోగి సుఖముగా నుండుటకు ఆనుకూలముగా దాని యోరలయందు స్వాభావికముగా దట్టపుటాకులుగల వగుసురపొన్నలకొమ్మలు అంటి యుండెను. అంతట మదనుఁ డాతావునం బ్రవేశించెను.

వ్యా.—దృష్టిప్రపాత మితి.—కామః, ప్రయాణే యాత్రాయాం, పురోగతః శుక్రో యస్మి ద్వేశే తం పురఃశుక్రం దేశ మివ -

వి. 'ప్రతిశుక్రం ప్రతిబుధం ప్రత్యక్షార్థక మేవ చ

ఆపి శక్రసమో రాజా హతనైస్యో నివర్తతే' ఇతి ప్రతిషేధాత్,

తస్య దృష్టిప్రపాతం దృగివ్యయం, పరిహృత్య, ప్రాప్తేషు పార్శ్వదేశేషు, సంసక్తా అన్యోన్యసంస్పృష్టా - నమేయాణాం సురపున్నాగానాం - కాఘా యస్య తతో - తిరో ధానయోగ్య మితి భావః, భూతపలేశే శివస్య, ధ్యానాస్పదం సమాధిస్థానమ్ * 'ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామ్' ఇతి నిపాతః, వివేశ.

స దేవదారుద్రుమవేదికాయాం శార్దూలచర్మవ్యవధానవత్త్వాం

ఆసీన మాసన్న శరీరపాత స్త్రియమ్మృకం సంయమినం దదర్శ. 44

టీక.—ఆ...తః - ఆసన్న = మూడినట్టి - శరీర పాతః=ఒడలి నాశము (అనఁగా మరణము) కలవాడయిన, సః = ఆకాముఁడు, శా...త్యామ్ - శార్దూల చర్మ = పులి తోలుచేత - వ్యవధానవత్త్వాం = ఎడము కలచైన (అనఁగా వ్యాఘ్ర జనము పఱచిన), దేవదారు ద్రుమ వేదికాయామ్ = దేవదారు వృక్షపు టరంగమీఁద, ఆసీనం=కూర్చుండి యున్న, సంయమినం = సమాధినిష్ఠుని, స్త్రియమ్మృకం = ముక్కంటిని, దదర్శ = కాంచెను.

తా.— అంత నచట చావు మూడినవాడై యాకాముఁడు ముక్కంటిం గాంచెను. ఆయవసరంబున ముక్కంటి యెట్లుండె ననఁగా,—దేవదారు వృక్షపు టరంగ మీఁద తపస్సునకు శ్రేష్ఠ మగు పులితోలుపై కూర్చుండి సమాధిలో నుండెను.

వ్యా.—స ఇతి.—ఆసన్నశరీరపాత ఆసన్నమృత్యుః, స కామః, శార్దూలచర్మణా వ్యవధానవత్త్వాం - వ్యాఘ్రచర్మాస్తృతాయామిత్యర్థః - వి. 'మోక్షశ్రీ రాష్ట్రీయచర్మణి' ఇతి ప్రాశస్త్యా దితి భావః, దేవదారుద్రుమవేదికాయా, మాసీన, ముపవిష్టం, సంయమినం సమాధినిష్ఠం, స్త్రియమ్మృకం స్త్రిశేత్రం, దదర్శ; కేచి త్సాహసికాః 'ప్రిలోచనమ్' ఇతి

పేరు; త్ర్యమ్బక మి త్యుక్తే పాదపూరణవ్యత్యాసాత్, త్రియమ్బక మితి పాదపూరణార్థోఽయ మియకాదేశ శ్చాష్టసో మహాకవి ప్రయోగా దభియుక్తై రక్షీకృతః.

త మేవ దేవం వడ్భిః శ్లోకై ర్విర్ణయతి:—

పర్యజ్కుబ్ధస్థిరపూర్వకాయ మృజ్వాయతం సన్న మితోభయాంసమ్
ఉత్తానపాణిద్వయసన్ని వేశాత్ ప్రభుల్లరాజీవ మి వాఙ్మమధ్యే. 45

టీక.—మక్కుంటినే ఆఱు కముల పర్ణించుచున్నాఁడు.—ప...యమ్ - పర్యజ్కుబ్ధ=వీరాసనముచేతను - స్థిర=నిశ్చలమయిన - పూర్వకాయమ్=ఒడలియొక్క పై సగముకలవానిని, ఋ...తం - ఋజు=లిన్న నైన - ఆయతం = నిడువైనవానిని, స...సం - సన్నమిత=కుదించిన - ఉభయ = రెండు - అంసం = బుజములుగలవానిని, ఉ...శాత్ - ఉత్తాన=వెలికిలిన-పాణి ద్వయ=కేలు దోయియొక్క - సన్ని వేశాత్ = ఉన్న తీరుచేత, అఙ్గ మధ్యే=ఒడి నడుమ, ప్ర...వ - ప్ర భుల్ల=నిండా ర విరిసిన-రాజీవ మివ=తామరగలవాఁడో యన నున్నవానిని.

తా.—మహేశ్వరుఁడు వీరాసనముగా కూర్చుండెను ; ఆయాసనస్వభావంబున జేసి యాతని దేహమందలి పై సగము నిశ్చలమైయుండెను, బుజములు రెండును త్రుంగి యుండినవి, ఒడిలో వెలకిలనుంచుకొన్న చేదోయి నిండా ర విరిసిన తామరవలె గ్రాలుచుండెను.

వ్యా.—పర్య జ్కృతి —పర్యజ్కుబ్ధనే వీరాసనే-స్థిరపూర్వకాయం నిశ్చలత్వ రాధ, మృజ్వా రాయత శ్చ ర్జ్వాయత స్తం, సంసమితా వుభౌ వంసౌ యస్య తం తథోక్తం * 'వృత్తివిషయే ఉభశబ్దస్థాన ఉభయ శబ్దప్రయోగ' ఇ త్యుక్తం కైయటేన, ఉత్తాన ఉర్ధ్వతలా - యః పాణిద్వయస్య - సంనివేశః సంస్థానం - తస్మా, దఙ్కమధ్యే, ప్రభుల్లం - రాజీవం పఙ్కుజం - యస్య త - మివ, స్థితమ్. వీరాసనే వసిష్ఠః -

వి. 'ఏక పాద మ ధై కస్తి నివస్య సోరౌ తు సంస్థితమ్

ఇతరస్తిం స్త ధై వోరుం వీరాసన ముదావృతమ్.'

ఇతి,

తథా యోగసారే—

'ఉత్తానితే కరతలే కర ముత్తానితం పరమ్

ఆదా యాఙ్కుగతం కృత్వా ధ్యాయే ద్య స్తస్య సోఽస్తరమ్' ఇతి.

భుజజ్ఞమోన్నద్ధజటాకలాపం కర్ణావసక్త ద్విగుణాక్షసూత్రమ్

కణ్ఠప్రభాసజ్ఞ విశేషనీలాం కృష్ణత్వచం గ్రన్థిమతీం దధానమ్, 46

టీక — భు...చం - భుజక్లమే = పామతో (పావప్రాటితో) - ఉన్నద్ధ = ఎత్తి కట్టఁబడిన - జటా=జడలయొక్క - కలాపం= మొత్తముకలవానిని, క...త్రం - కర్ణ = చెవినుండి - ఆవన క్త=వ్రేలవై నఁబడిన - (అందు చేతనే) - ద్వి గుణం=రెండు పేటలయిన - అక్ష సూత్రం = అక్షముల తావళిముగలవానిని, క...లాం - కర్ణాప్రభా = కుత్తుకకాంతి యొక్క - సప్త=సంవర్గముచేత - విశేష సేలాం = ఎక్కువ నఁబయిన, గ్రన్థిమతీం = ముడిగలిగిన, కృష్ణత్వచం - కృష్ణ=నల్ల చారల లేడియొక్క - త్వచం=తోలును, దధానం= తాల్చినవానిని.

తా.—మహేశ్వరుని జటాజూటము తలపై మొత్తముగా ఒకపామతో కట్టఁ బడియుండెను. అక్షమాలిక చెవిని తగిలించఁబడి రెట్టపేటగా వ్రేలుచుండెను. ఆయన కృష్ణాజీనమును వై నుత్తరీయముగా ముడిచికొనియుండెను. ఆయనయొక్క కంఠమందలి నలుపు ఆకృష్ణాజీనమువైఁ బిద్ది దానిని మఱింత నలుపు గావించెను.

వ్యా.—భుజక్లమే — భుజక్లమే - నోన్నద్ధ ఉన్నయ్యబద్ధో - జటాకలాపో యేన తం త థో క్తమ్, కర్ణావనక్తం కర్ణావల మ్మృత్యురశి - ఆత ఏవ - ద్విగుణం ద్విరా వృత్త - మక్షసూత్ర మక్షమాలా - యస్య తం, కర్ణాప్రభాణాం - సజ్జేన మిశ్రణేన-విశే షసీలా మతీసీలాం, గ్రన్థిమతీం బద్ధనయుక్తాం, కృష్ణత్వచం కృష్ణమృగాజీనం, దధానమ్.

కించిత్ప్రకాశ స్తిమితో గ్రతారై ర్భృగ్విక్రియాయాం విరత ప్రసజ్గైః
నేత్రై రవిస్పన్దితపక్షమాలై ర్లక్ష్మీకృతఘ్రాణ మధోమయూఖైః. 47

టీక — కిం...రై — కించిత్ ప్రకాశ = ఇంచుక వెలుగుగలవియు - స్తిమిత= నిశ్చలములును - ఉగ్ర=తీక్షణములును-(అగు) తారైః = నల్లగుడ్డు గలవియు, భ్రూ... యాం - భ్రూ = బొమలయొక్క - విక్రియాయాం = చలనమునందు, వి...గైః - విరత = మానిన - ప్రసజ్గైః = ప్రసజ్జికలవియు, అ...లైః - అవిస్పన్దిత=చలించని- పక్ష = తెప్పవెండ్రుకలయొక్క - మాలైః = వరుస కలవియు, అ...ఖైః - అధః= క్రిందుమొగమైన - మయూఖైః = కిరణములగలవియు. (అగు), నేత్రైః = కన్ను లతో, ల...ణం - లక్ష్మీ కృత=లక్ష్మముగా చేయఁబడిన - ఘ్రాణమ్ = నాసాగ్రము కలవానిని.

తా.—మఱియు నయ్యవనరమందు మహేశ్వరుఁడు నిశ్చలార్థములయిన నల్ల గుడ్డు ఇంచుక వెలుగుచుండ, బొమచలనములు లేక, తెప్పవెండ్రుకల వరుసలు నిశ్చల మయి యుండఁగా, క్రిందు మొగముగా ప్రసరించుచున్న కిరణములు గలవైన మూఁడు కన్నుల దృష్టిని నాసాగ్రమందు నిలిపి యుండెను.

వ్యా.—కించి దితి.—కించిత్ప్రకాశా ఈష త్ప్రకాశాః - స్తిమితా నిశ్చలా -
ఉగ్రశ్చ - తారాః కసినికా - యేహం తైః - ని. 'తారకాక్ష్యః కసినికా' ఇత్యమరః,
భూవిక్రియాయాం భూవిక్షేపే, విరతప్రసజ్గైః ప్రసక్తి రహితై, రవిస్పందితపక్ష
మాలై రచలిత పక్షపక్షీభి, రథః ప్రసృతా మయూఖాయేహంతై రధోమయూఖై
శ్చేతైః - లి నేత్ర త్వా ద్భూమవచనం, లక్ష్మీకృత ప్రాణం నాసాగ్ర నివిష్ట దృష్టిమి
త్యర్థః -

వి. 'కరణా న్యబహిష్కృత్య స్థాణువ స్మిశ్చలాత్కః

అత్తానం హృదయే ధ్యాయే న్నాసాగ్రన్యస్తలోచనః.' ఇతి యోగసారే.

అ వృష్టిసంరమ్భ మి వామ్మువాహ

మపా మి వాధార మను త్తరజ్గమ్.

అ స్తశ్చరాణాం మరుతాం నిరోధా

న్ని వాతేనిష్కమ్మ మివ ప్రదీపమ్

43

టీక.— అ స్త...ణాం—అ స్తః = లోపల - చరాణాం = సంచరించునవైన,
మరుతాం = వాయువులను, నిరోధాత్ = కట్టుటచేత, అ వృష్టి సంరమ్భం = వర్షా
డంబరము లేనట్టి, అమ్మువాహ మివ = మొగిలు వలె నున్నవానిని, అను త్తరజ్గమ్ = అలలు
లేవని, అపామ్ ఆధారమ్ ఇవ = మడుగువలె నున్నవానిని, ని...మ్మం - నివాత =
గాలిలేనిచోట - నిష్కమ్మం = కదలికలేని, ప్రదీప మివ = దివ్వెవలె నున్నట్టి వానిని.

తా.—వరమేశ్వరుడు, ప్రాణాపానాదు లగుదేహములోపలి వాయువులను కట్టి
నవాడై, వర్షాడంబరము లేని నిండుమేఘమువలెను, అలలు లేవని మడుగువలెను, గాలి
లేనిచోట కదలక వెలుగుచున్న దీపమువలెను, ఉండెను.

వ్యా.—అవృష్టిలి.— అ స్త శ్చర స్తీ త్యస్తశ్చరా స్తేహం, మరుతాం ప్రాణా
దీనాం, నిరోధా దేతో, ర వృష్టి సంరమ్భ మవిద్యమాన వర్ష సంభ్రమ, మమ్మువాహ
మివ స్థితమ్ - ఏలేన ప్రాణనిరోధః సూచితః, అను త్తరజ్గ మనుద్భూతతరజ్గ, మపా
మాధారం ప్రద మివ స్థితమ్ - ఏలే నాపాననిరోధః సూచితః, తథా నివాతే నిర్వాత
దేశే - నిష్కమ్మం నిశ్చలం. ప్రదీపమివ స్థితమ్—ఏలే నాశేషవాయు నిరోధః సూచి
తః - ని. 'నివాతా వాశ్రయావాతౌ' ఇ త్యమరః.

కపాలనేత్రాన్తరబద్ధమూగైర్జ్యోతిఃప్రరోహై రుదితై శిరస్తః [49
మృణాలసూత్రాధికసౌకుమార్యాం బాలన్య లక్ష్మింగ్లపయ స్త మిన్దోః.

టీక.—క...గైఁక—కపాల = (బహు) పునుకయుక్కు - నేత్ర=కంటి-అస్త
ర = బొక్కగుండ - లబ్ధ = పొందఁబడిన - మాగైఁక = దారిగలవై, శిరస్త = ఉచ్చి
నుండి, ఉదితైః = లేచిన, జ్యోతిః ప్రరోహైః = లేజస్సుయుక్కు మొలకలచేత,
మృ...ర్యం - మృణాళ = తామర తూఁటియుక్కు - సూత్ర = దారముకంటె -
అధిక - ఎక్కుడయిన - సౌమమార్యం = కోమలత్వము కలదైన, బాలస్య ఇన్ద్రోః =
లేత చందురునియుక్కు, లక్ష్మీం = శోభను, గ్లవయస్తమ్=మాయించుచున్నవానిని.

తా.—లోపలి లేజస్సుయుక్కు జ్వాలలు బ్రహ్మరంధ్రమును డుస్సి ఆ వైనున్న
బ్రహ్మకపాలముయుక్కు కన్నుబొక్కలగుండ పైకి లేచుచుండెను ; ఆజ్వాల మూలముగా
తామరతూఁటి దారముకన్న కోమలమయిన నెలవంకసొంపు మాయుచుండెను.

వ్యా.—కపా లేలి.—కపాలనేత్రాస్తరేణ బ్రహ్మకరోటినేత్ర వివరేణ - లబ్ధ
మాగైఁక, శిరస్తో బ్రహ్మరంధ్రాత్* పఞ్చమ్యాస్తసిత్, ఉదితై రుద్భూతైః, ర్జ్యోతిః ప్రరో
హై స్తేజోఽఙ్కురైః, మృణాళాలసూత్రాధికం. సౌమమార్యం మార్దవం - యస్యాస్తం,
బాల స్యేంద్రోః శిరశ్చస్త్రీస్య, లక్ష్మీం గ్లవయస్తమ్.

మనో ననద్వారనిషిద్ధవృత్తి

హృది వ్యవస్థాప్య సమాధివశ్యమ్

య మక్షరం తేత్రవిదో విదుస్త

మాత్మాన మాత్మ న్యవలోకయస్తమ్

50

టీక.— స...త్రి - నవ = తొమ్మిది - ద్వార = వాకిండ్లగుండ - నిషిద్ధ =
నివారింపఁబడిన - వృత్తి = సంచారముగలదై, స...శ్యం - సమాధి = ప్రణిధానము
చేత - వశ్యం = వశపడినట్టి, మనః = మనస్సును, హృది = హృదయమందు, వ్యవస్థా
ప్య = నెలకొల్పి (నవాడై), తేత్రవిదః = తేత్రజ్ఞులయిన పురుషులు, యమ్=ఎవనిని,
అక్షరం=నాశములేని వానినిగా, విదుః=ఎఱుంగుదురో, తమ్ ఆత్మానమ్=ఆ పరమాత్మను,
ఆత్మని = తనయందే, అవలోకయస్తమ్ = సాక్షాత్కరించుచున్నవానిని.

తా.— పరమశివుఁడు మనస్సును శ్రోత్ర చక్షు ర్వాసికా ముఖపా యూపస్థ
లనెడు తొమ్మిది దారులగుండ సంచరింపనియక యోగముచే స్వాధీనము చేసికొని హృదయ
మందు నెలకొల్పినవాడై ఏయుక్కునిని తేత్రజ్ఞులు అవినాశినిగా నెఱుంగుదురో యా
పరమాత్మని, తానుగాక వేఱే పరమాత్మఁడు లేనందున, తన్నుగానే సాక్షాత్కరించు
కొనియొండెను.

వ్యా.—మన ఇతి.—నవభోగ్య ద్వాశేభోగ్య - నిషిద్ధా నివర్తితా - వృత్తిః సం
చారో- యస్య త ద్భోక్తమ్, సమాధివా ప్రణిధానేన - వశ్యం వశం గతమ్*యత్ప్ర
త్యయః - ని. 'ప్రణిధానం సమాధానం సమాధి శ్చ సమాశ్రయః' ఇతి హలాయధః,
మనో, హృది హృదయాశ్చేఽధిష్ఠానే, వ్యవస్థాభ్య - తథా చ వసిష్ఠః -

వి. 'యతో నిర్వాతి విషయా ద్యస్తిం త్రైప స ప్రలీయతే

హృదయం త ద్విజానీయా న్తనసః స్థితికారణమ్' ఇతి,

క్షేద్రవిదః క్షేత్రజ్ఞాః పురుషాః, యం, న క్షర తీ త్యక్షర నువినాశినం, విదు ర్విదన్తి
* 'విదో లటో వా' ఇతి యే ద్దన్, త మాత్తాన, మాత్తాని స్వస్తి, న్నవలోకయన్తం
సాక్షాత్కుర్వన్తమ్ - స్వాతిరేకేణ వరమాత్మనోఽభావా దితి భావః.

స్తర స్తథాభూత మయుగ్మ నేత్రం

పశ్య న్నదూరా న్తనసాఽపృథ్వ్యమ్

నాలక్షయత్ సాధ్వసనన్మహస్తః

స్తస్తం శరం చాప మపి స్వహస్తాత్.

51

టీక.—స్తరః = మదనుడు, తథా భూతమ్=ఈ విధించిన ప్రకారమున నున్న
వానిని, మనసా అసి = తలంపుచే నయితము, అపృథ్వ్యమ్ = ఎదుర్కొనరానివానిని,
అయుగ్మ నేత్రం = బేసి కంటిని, అదూరాత్ = చెంతనుండి, పశ్యత్ = చూచుచు,
సా...స్తః - సాధ్వస = భయముచేత - నన్న = సోలిన - మహస్తః = చేయికలవాడై,
స్వ హస్తాత్ = తన చేతినుండి, స్తస్తం = జాతిపోయిన, శరం = కోలను, చాపమ్
అపి = వింటిని నయితము, న అలక్షయత్ = కానఁడాయెను.

తా.—మనస్సుచేత నయినను చెనకరాని వానిని ఈ తీరుననున్న యా బేసికంటి
దేవరను చెంతనుండి చూడఁగానే మరునికి భయముచే చేయి సోలిపోయి తన యెఱుకలేక
యే అందునుండి బాణమును విల్లును జాతిపోయినవి.

వ్యా.— స్తరేతి.— స్తరః కామ, స్తథాభూతం పూర్వోక్తరూపం, మనసా
ఽపృథ్వ్య, మయుగ్మ నేత్రం విషమాక్ష, మదూరాత్, పశ్యన్, సాధ్వసేన- సన్మహస్తో
విశ్లభపాణిః - సన్, స్వహస్తాత్ స్తస్తం శరం, చాప మపి చాపం చ, నాలక్షయ న్న
వివేద, భీతోఽముహ్య దితి భావః.

నిర్వాణభూయిష్ట మ థాస్య వీర్యం సంధుక్షయ స్తీవ వపుర్నణేన

అనుప్రయాతా వనదేవతాభ్యా మదృశ్యత స్థావరరాజకన్యా. 52

టీక.—ఆభ = అంతట, ని...వం - నిర్వాణ = ఆతిపోయిన - భూయివం = అధికభాగముకలదై - (అనఁగా నష్టప్రాయమయిన), అన్య=స్వరునియొక్క, వీర్యం = బలమును, వ...న—వపుః = (తన) నెచ్చేనియొక్క - గుణేన = సౌందర్యముచేత, సంభుతయ న్నీ ఇవ = మరల పెంపొందించునదియింటోలె, (ఉన్నదై), వనదేవతాభ్యాం = (చెలలయిన) వనదేవతలచేత, అనుప్రయాతా=వెంటడింపఁబడినదై, స్థావరరాజకన్యా = పార్వతి, అదృశ్యత = అగపడెను.

తా.—అసమయమందు నష్టప్రాయమయిన మదనుని బలమును తన నెచ్చేని సౌందర్యముచే వెండియు పెంపొందించునదియింటోలె గనుపట్టుచు, తన చెలలయిన యిరువురు వనదేవతలు తోడుగా, పార్వతి అట కేగఁబడెనెను.

వ్యా.—నిర్వాణేతి— అభి నిర్వాణేన నాశేన - భూయివం నిర్వాణభూయివం నష్టప్రాయ మిశ్చర్ధి, అన్య స్వరస్య, వీర్యం బలం, వపురుణేన సౌందర్యేణ, సంభుతయ న్నీవ పున రుజ్జీవయ న్నీవ స్థితా, వనదేవతాభ్యాం సఖిభూతాభ్యా, మనుప్రయాతానుగతా, స్థావరరాజకన్యా పార్వ, త్యదృశ్యత దృష్టా.

తామే వాచా చతుర్భిః—

అశోక నిర్భర్నిత పద్మరాగ మాకృష్టహేమద్వ్యుతి కర్ణికారమ్
ముక్తాకలాపీకృతసింధువారం వసంతపుష్పాభరణం వహన్తి. 53

ఆమెనే నాలుగు శ్లోకముల వర్ణించుచున్నాఁడు.

టీక.—అ...గం—అశోక = అశోక పుష్పములచేత - నిర్భర్నిత = తిరస్కరింపఁబడిన - పద్మరాగమ్ = కెంపులుగలదియు, ఆ—రం - ఆకృష్ట = హరింపఁబడిన - హేమ ద్వ్యుతి=బంగారముయొక్క కాంతికలవైన - కర్ణికారం = కొండగోగుఁబువ్వులు కలదియు, ము...రం - ముక్తా కలాపీ కృత=ముత్తైపు భూషణములుగాఁ జేయఁబడిన - సింధువారం = వావిలిపువ్వులగలదియు, (ఆగు), వసంతపుష్పాభరణం = ఆమని పూవుల నెడి కై సేతను, వహన్తి = తాల్చినదై.

తా.—పద్మరాగములకు బదులుగా వానిని మించిన యశోకపుష్పములను, బంగారపునగలకు బదులుగా వాని కన్న వన్నెమారు కొండగోగుఁబువ్వులను, ముత్తైపుదొడవులకు బదులుగా వావిలిపూవులను, ఈ తీరున ఆమనిపూవులనే ఆభరణములుగాఁ దాల్చినదై పార్వతి యరుదెంచెను.

వ్యా.—అశో కేతి.—అశోకపుష్పేణ నిర్భర్నితా స్తిరస్కృతాః - పద్మరాగాయేన త క్షితోక్షక, ఆకృష్ట హేమ ద్వ్యుతి న్యామౌత స్వర్ణాభరణ వర్ణాని - కర్ణికార

రాణి యస్తిం స్త త్త ధోక్తం, ముక్తాకలాపీ కృతాని సిద్ధవారాణి నిర్గుణీ కుసుమాని -
యస్తి స్తత్ - ని. 'సిద్ధవారేష్వసురసౌ నిర్గుణీద్వా'ణి కే త్యపి' ఇ త్యమరః, వసస్త
పుష్పా శ్శ్యే వాభరణం వహన్తి.

ఆవర్జితా కించి దివ స్తనాభ్యాం వాసో వసానా తరుణార్కరాగమ్
పర్యాప్తపుష్పస్తబకావనమ్రా సంచారిణీ పల్లవినీ ల తేవ. 54

టీక.—స్తనాభ్యాం = పాలిండ్ల చేత, కించిత్ = ఇంచుకంత, ఆవర్జితా ఇవ =
పంగినదియుంబోలె నున్నదై, త...గం - తరుణార్క = బాలసూర్యుని - రాగం =
ఎఱుపువంటి యెఱుపుగలదైన, వాసః = వలువను, వసానా = ధరించినదియైన, (అం
దువలననే), వ...మ్రా—పర్యాప్త=నిండు - పుష్పస్తబక = పూగుత్తులచేత-ఆవనమ్రా=
పంగినదై, పల్లవినీ = చివుట్లుగలదై, సంచారిణీ = నడచుచున్న, లతేవ = తీవయ్యం
బోలె, (ఒప్పుచు అని కేవము).

తా.—స్తనములవలన ఇంచుక పంగినదియుంబోలె తోచుచు, లేతప్రాద్దు వన్నె
గల వలివమును ధరించినదై, యా పార్వతీదేవినిండు పూగుత్తులచే పంగినదై చివుట్లు
గలదై నడతెంచుచున్న తీగయో యన నొప్పెను.

వ్యా.—ఆవర్జితేతి.—స్తనాభ్యాం, కిచ్చి దావర్జి లేవదానమి లేవ, తరు
ణార్కస్య రాగ ఇవ రాగో యస్య తత్ - బాలార్కారణ మి త్యక్షః * ఉపమాన
పూర్వపదో బహువ్రీహి రుత్తరపదలోప శ్చ, వాసో, వసానాఽఽచ్ఛాదయన్తీ, అత ఏవ,
పర్యాప్తపుష్పస్తబకావనమ్రా, పల్లవినీ కిసలయవతీ, సంచారిణీ ల తేవ - స్థితేతి కేవశి.

స్రస్తాం నితమ్బా దవలమ్బుమానా

పునః పునః కేసరదామకాశ్చీమ్

న్యాసీకృతాం స్థానవిదా స్త రేణ

మార్వీం ద్వితీయా మివ కార్తృకస్య.

55

టీక.—స్థాన విదా=(ఉంచుటకు దగిన) స్థానమును ఎఱిగినవాడగు, స్తరేణ=
మదనుచేత, న్యాసీ కృతాం = ఇల్లడ యుంపఁబడిన, కార్తృకస్య ద్వితీయాం మార్వీమ్
ఇవ = వింటి రెండవ యల్లెత్రాడో యనున ట్టొప్పుచున్నదానిని, నితమ్బాత్ = పిఱుందు
నుండి, స్రస్తాం=జాఱిన, కే.. శ్చీం - కేసర దామ=పొగడ దండయనెడు - కాశ్చీం=
మొలత్రాటిని, పునః పునః=సారెసారెకు, ఆవలమ్బుమానామ్=చేతితో ఆపుచున్నదై.

తా.—ఆమె పొగడపూదండను మొలత్రాడుగా ధరించి యుండెను. ఆమె
శివనున్నధికి నడచివచ్చుటలో ఆది పిఱుండునుండి సారెసారెకు జాఱిపోవుచుండగా ఆమె

దానిని జాతిహానియక చేతితో సారెసారెకు అచ్చుచుండెను. ఆ పొగడదండముల
త్రాడు ఎట్లు శోభించె ననగా—దాచుకొనుటకు తగిన స్థానము నెఱింగినవాడయి
మన్నుండడు ఈచోటనుచుకొనియున్నయెడల ఉత్తరకాలంబున తనకు హరునిపై చగదీర్చు
కొనుటకు ఉపయోగపడునుగదా యని యెంచి ఆమెయొక్క నితంబబింబమందు ఇల్లడ
యించిన తనవింటి రెండవయల్లెత్రాడా—యనునట్లు శోభించుచుండెను.

వ్యా.— స్రస్తా మితి.—స్థానవిదా నిక్షేపయోగ్యస్థానజేదినా, స్వరేణ, న్యాసీ
కృతాం నిక్షేపీకృతామ్, కర్తృణే ప్రభవ తీతి కార్తుకం ధనుః * 'కర్తృణ ఉకణ్' ఇ
త్యుకణ్ ప్రత్యయః - తస్య, ద్వితీయాం చూర్వీ మివ స్థితామ్ - అత్ర హి న్యస్తా చూ
ర్వ్యుత్తరత్ర హరపై రనిర్యాతనా యోషయుజ్యత ఇతి భాషః, నితమ్నాత్, స్రస్తాం
చలితాం, కేసరదామ ఎకులమాలా - నైవ కాశ్చ - తాం, పునః పున, రవలమ్ముమానా
చాస్తేన ధారయన్తి.

సుగంధినిశ్వాసవిపృథతృష్ణం బిమ్బాధరాసన్నచరం ద్విరేఫమ్

ప్రతిక్షణం సంభ్రమలోలదృష్టి ర్గీలారవిన్దేన నివారయన్తి. 56

టీక.—సు...ష్ణం - సుగంధి = నైత్రావిగల - నిశ్వాస = ఊర్పులచేత - విపృథః
పెరిగిన - తృష్ణం = తమిగలదై, బి...రం - బిమ్మ = దొండపండునకు సమాన మైన -
అధరం = మోవికి - అసన్న = సమీపమందు - చరం = చరించుచున్న, ద్విరేఫం = తుమ్మెదను,
ప్రతిక్షణం = ప్రతినిమిషమునను, సం...ప్టికి-సంభ్రమ = తత్తరపాటుచేత - లాల =
చంచలమయిన - దృష్టిః = కన్నులుగలదై, లీలా ఆరవిన్దేన = క్రీడా తామరమతో,
నివారయన్తి = తొలగఁదొలుచున్నదై, (వార్షతి వచ్చెను అని కేవము).

తా.— పార్వతి శ్వాసపరిమళముకై అధరబింబముమీదికి వచ్చినతుమ్మెదను
మాటిమాటికి తత్తరమున చంచలదృష్టులతోఁ గాంచుచు వినోదాధిమైన తామరతో
తొలగఁ దొలుచు హరునిలతాగ్రహమును సమీపించెను.

వ్యా.— సుగ స్థితి — సుగంధి భిక్వానై ర్విపృథతృష్ణం, బిమ్మతుల్యోఽధరో
బిమ్బాధరః * 'పృతై మధ్యపదలోపః స్వాల్' ఇతి ఛామనః - త స్వాసన్నచరం సం
నికృష్టచరం, ద్విరేఫం భృక్తం, ప్రతిక్షణం, సంభ్రమేణ లోలదృష్టి శ్చక్షులాక్షీ నతీ,
లీలారవిన్దేన నివారయన్తి.

తాం వీక్ష్య సర్వావయవానవద్యాం రతే రపి ప్రీపద మాదధానామ్
జితేంద్రియే శూలిని పుష్పచాపః స్వకార్యసిద్ధిం పున రాశశంసే. 57

టీక.—స...ద్యం - సర్వ=సకలమయిన - అవయవ = అంగములందును - అవ
వద్యం = దోషములేనిదియు, రతేః అసి = కామునిభౌర్యకు సయితము, హ్రీ పదం =
విడియమునకు నిమిత్తమును, ఆదధానాం = కలిగించుచున్న, తాం=అపార్వతిని, వీక్ష్య=
చూచి, పుష్పచాపః = పూవిలుకాడు, జితేంద్రియే = ఇంద్రియములను జయించిన వాఁ
డయిన, శూలిని=పీనాకి విషయమున, స్వ కార్య సిద్ధిం=తన పని నెఱవేఱుటను, పునః=
వెండియు, ఆశశంసే = కోరెను.

తా.—వి యవయవమందేనియు ఒచ్చెము లేక సౌందర్యమున రతీదేవికి సయితము
న్యూనతకు హేతువయిన యా పార్వతిని చూడఁగానే మదమనికి ఇంద్రియములను జయిం
చినవాడగుటచే దుర్జయఁడయిన శూలిని జయించునడియాన వెండియుం దలమాపెను.

వ్యా.—తా మితి.—సర్వావయవే - వ్యసవద్యా మగర్వాప్తమ్ * 'అవద్యపణ్య' -
ఇతి నిపాతః, రతేః కామకలత్ర స్వాసి, హ్రీపదం లజ్జానిమిత్త మాదధానామ్-న్యూనతా
మావహ స్తీ మి త్యథాః, తాం పార్వతీం, వీక్ష్య, పుష్పచాపః కామో, జితేంద్రియే -
దుర్జయేఽపీ త్యథాః, శూలిని శివే విషయే, స్వకార్యసిద్ధిం, పున, రాశశంసే చకమే;
పూర్వం 'సాధ్యససన్నహస్తః' ఇత్థాదినా కార్యసిద్ధే రున్మూలితత్వాభిధానా దిహ
పున రి త్యుక్తమ్.

భవిష్యతః పత్యు రుమా చ శంభోః

సమాససాద ప్రతిహారభూమిమ్

యోగాత్ స చాస్తః పరమాత్మ సంజ్ఞం

దృష్ట్వా పరం జ్యోతి రుపార రామ.

58

టీక.—ఉమా చ = పార్వతి యు, భవిష్యతః పత్యుః = కాలఁగల భర్తయగు,
శంభోః = శివునియొక్క, ప్రతిహారభూమిం = మొగసాలకు, సమాససాద = వీరచంద్ర
చెను; సః చ = శివుఁడను, అస్తః=లోపల, పరమాత్మ సంజ్ఞం = పరమాత్మయను పేరు
గల, పరం = ముఖ్యమయిన, జ్యోతిః = లేజమును, దృష్ట్వా = సాక్షాత్కరించుకొని,
యోగాత్ = ధ్యానమును, ఉపారరామ = మానెను.

తా.—అతిరున కాలఁగల భర్తయయిన శివుని మోసలకు పార్వతి వచ్చిన సమయ
మందే శివుఁడును పరమాత్మయను పేరి పరజ్యోతిని లోపల సాక్షాత్కరించుకొని ధ్యాన
మునుండి విరతుఁ డాయెను.

వ్యా.—భవిష్యత ఇతి.—ఉమా చ భవిష్యతః పత్యుః శంభోః, ప్రతిహార
భూమిం ద్వారదేశం, సమాససాద - ని. 'స్త్రీ ద్వా ర్థ్వారం ప్రతీహారే' ఇ త్యమరః,

స శంఖు, కాన్చన్, పరమా త్రేలి సంజ్ఞా యస్య తత్, పరం ముఖ్యమ్ - ని. 'పరం దూరాన్య ముఖ్యేషు' ఇతి యాదవః, జ్యోతి, ద్విష్టై సాక్షాత్కృత్య, యోగా ధ్యాయాత్ - ని. 'యోగః సంసహ నోపాయ ధ్యాన సక్తతి యుక్తిషు' ఇ త్యమరః, ఉపారరా మోపారతః * 'వ్యాజ్ పరిభోగ రమః' ఇతి పరస్మై పదమ్.

తతో భుజక్లాధిపతేః ఫణాన్తై రధః కథంచి ధృత భూమిభాగః

శనైఃకృతప్రాణవిముక్తి రీశః పర్యజ్కుబన్ధం నిబిడం బిభేద. 59

టీక.—తతః = అంతట, భు... లేః-భుజక్లా = పాముల-అధిపతేః=తేనియొక్క, ఫణాన్తైః - ఫణా = పడగలయొక్క - అన్తైః = కొనలచేత, అధః = భూమిక్రింద, కథంచిత్ = క్షేపముతో, ధృ...గః—ధృత = మోప-బడిన - భూమి=తన క్రిందిభూమి యొక్క - భాగః = ప్రదేశముకలవాడయి, శనైః = మెల్లగా, కృ... క్తి—కృత = చేయఁబడిన - ప్రాణవిముక్తిః = ఊపిరివిడుపుగలవాడై, ఈశః = శివుఁడు, నిబిడం = దిట్టమయిన, పర్యజ్కుబన్ధం = వీరాసనమును, ముమోచ = సడలించెను.

తా.—అనంతరము శివుఁడు ఊపిరిని మెల్లగా విడిచి, దిట్ట మైనయావీరాసనమును సడలించెను. ఊపిరి విగఁబట్టి యున్నప్పుడు దేహము తేలికగా నున్నందున అతని క్రిందిభూభాగమును అనంతఁడు సులువుగా మోచుచుండెను. ఇప్పుడు ఊపిరి విడుచుటచేత దేహము బరువు కాఁగా ఆ భూభాగమును పడగలపై ప్రయాసతో మోపసాగెను.

వ్యా.—తత ఇతి.—తతో, భుజక్లాధిపతేః కేషస్య, ఫణాన్తై, రథో భూమే రధః, కథంచి దతియత్నేన, ధృతో భూమిభాగః స్వోపవేశనభూధానో యస్య స తథోక్తః - వాయుధారణాహితలాఘవనివృత్త్యా భగవతో గురుత్వా దితి భావః, శనైః కృతా - ప్రాణానాం ప్రాశ్నైరుద్ధానాం - విముక్తిః పునః సంచారో - యేన స కృత ప్రాణవిముక్తి, రీశో, నిబిడం ధృఢం, పర్యజ్కుబన్ధం వీరాసనం, విభేద శిథిలీకర.

తస్మై శశంస ప్రణిపత్య నదీ

శుక్రావయా శైలసుతా ముపేతామ్,

ప్రవేశయామాస చ భర్తృ రేనాం

భూక్షేపమాత్రానుమతప్రవేశామ్.

60

టీక.—(అంతట), నదీ=నందికేశ్వరుఁడు, తస్మై = భగవంతునికి, ప్రణిపత్య = ప్రణమిల్లి, శుక్రావయా=సేవానిమిత్తమున, ఉపేతాం=వచ్చియున్నట్టి, శైలసుతా=

పార్వతిని, శశంస = తెలిపెను; భర్తుః = దొరయొక్క, భూక్షేపమాలేఖ = బొమ సంజ్ఞమాత్రముననే, ఆ...శాం-అనుమత = అంగీకరింపబడిన - ప్రవేశాం = ప్రవేశము కలదైన, ఏనాం = పార్వతిని, ప్రవేశయామాస చ = ప్రవేశపెట్టెను.

తా.—అమె రాఁగానే నందిశ్వరుఁడు భగవంతునికి మ్రొక్కి సేవానిమిత్తమయి పార్వతి వచ్చియున్నదని తెలిపెను. భగవంతుఁడును కనుబొమలసంజ్ఞ చేతనే లోపలికి రావచ్చును అని తెలుపఁగా, నందిశ్వరుఁడు అమెను లొనికిం దోడ్కొని పోయెను.

వ్యా.—తస్తా ఇతి.—అథ నస్తీ తస్మై భగవతే * క్రియాగ్రహణా చ్చతుర్థీ, ప్రణివృత్త్య నమస్కృత్య, శుశ్రూషయా సేవయా నిమిత్తే - నోపేతామ్ - సేవాభి-మాగతా మి త్యధః, శైలసుతాం, శశంస నివేదయామాస, భర్తుః స్వామినో, భూక్షేపమాలేఖ భూసంజ్ఞయై - వానుమతప్రవేశా, మగ్గీకృతప్రవేశా, మేనాం శైలసుతాం, ప్రవేశయామాస చ.

తస్యాః సఖీభ్యాం ప్రణిపాతపూర్వం స్వహస్తలూనః శిశిరాత్యయస్య వ్యకీర్ణత త్ర్యమ్బకపాదమూలే పుష్పోచ్చయః పల్లవభద్రభిన్నః. 61

టీక.—తస్యాః = ఆమెయొక్క, సఖీభ్యాం = చెలలచేత (ఆవనదేవతలచేత), స్వ...నః - స్వ=తమయొక్క - హస్త=చేతులతో - లూనః = కోయఁబడినది, ప...న్నః - పల్లవ = చిగళ్లయొక్క - భద్ర=తునియలతో - భిన్నః=కలసినట్టిది, శి...స్య-శిశిర = శిశిరర్తువుయొక్క - అత్యయస్య=పోకయొక్క - (అనఁగా వసంతముయొక్క), పు...యః - పుష్ప = పువ్వులయొక్క - ఇచ్చయః = సమూహము, త్ర్య...లే - త్ర్యమ్బక = ముక్కుంటియొక్క - పాద=అడుగుల, మూలే=మొదటను, ప్ర...ర్వం - ప్రణిపాత = నమస్కారము - పూర్వం = మున్నగులుగునట్లుగా, వ్యకీర్ణత = చల్లఁబడినది.

తా.—అమెసఖులయిన యా వనదేవత లిరువురును ఆమెచేతులతో స్వయముగా కోసిన వసంతావతారపుష్పములను చివురుతునియలతో మిశ్రము చేసి నమస్కార పూర్వకముగా వరమశివుని పాదములకడం జల్లిరి.

వ్యా.—తస్యా ఇతి.—తస్యాః పార్వత్యాః, సఖీభ్యాం పూర్వోక్తాభ్యాం, స్వహస్తేన - లూన ఉపచితః, పల్లవభద్రభిన్నః కిసలయశకలమిశ్రః, శిశిరాత్యయస్య వసంతస్య సంబధ్ధి, పుష్పోచ్చయః పుష్పప్రకరః * 'హస్తాదానే చేరస్తేయే' ఇతి ఘృణ్విదయత్వాత్ కపీనా మయం ప్రామాదికః ప్రయోగ ఇతి పల్లభిః, త్ర్యమ్బకపాద మూలే, ప్రణిపాతపూర్వం నమస్కారపూర్వకం, వ్యకీర్ణత విక్షిప్తః.

ఉమాఽపి నీలాలకమధ్యశోభి విస్రంసయ స్తీ నవకర్ణికారమ్

చకార కర్ణమ్యుతపల్లవేన మూర్ధ్నా ప్రణామం వృషభధ్వజాయ. 62

టీక.—ఉమా అపి = పార్వతి యు, నీ...భి - నీల - నల్లని - ఆలక = ముంగురుల - మధ్య = నడుమ - శోభి = ప్రకాశించుచున్న, నవకర్ణికారం = క్రొత్తకొండ గోంగుబువ్వును, విస్రంసయ స్తీ = జార్చుచు, క...న - కణ = చెవినుండి - మ్యుత = జాతిన - పల్లవేన = చిగురుకలదైన, మూర్ధ్నా = ఔదలతో, వృషభధ్వజాయ = మహేశ్వరునికి, ప్రణామం = మ్రొక్కును, చకార = కావించెను.

తా.—పార్వతియు నల్లనితనముంగురులయందు ధరింపఁబడియున్న క్రొత్తకొండ గోంగుబువ్వును శివపాదములమీదికి జార్చుచు, కర్ణావతంసపల్లవము రాలుచుండఁగా ఔదల వంచి పరమేశ్వరునికిం బ్రణమిల్లెను.

వ్యా.—ఉమేతి.—ఉమాఽపి, నీలాలకానాం మధ్యే శోభత ఇతి తథోక్తమ్. ఆలకన్యస్త మి త్యుక్తః, నవకర్ణికారం విస్రంసయ స్తీ, కణాచ్యుతః పల్లవో యస్య తేన మూర్ధ్నా, వృషభధ్వజాయ ప్రణామం చకార* క్రియాగ్రహణాత్సంప్రదానత్వమ్.

అనన్యభాజం పతి మాపున హీతి

నా తథ్య మే వాభిహితా భవేన

న హీశ్వరవ్యాహృతయః కదాచిత్

పుష్కన్తి లోకే విపరీత మర్థమ్.

63

టీక.—సా = ఇట్లు ప్రణమిల్లినదైన యా పార్వతి, భవేన = శివునిచేత, అనన్యభాజం = వేఱొక తెను పొందువాడు కానట్టి, పతిం = మగనిని, ఆపునహి = పొందుదువుగాక, ఇతి=అని, తథ్యమ్ ఏవంసత్యమే, అభిహితా = చెప్పఁబడినది, (తథా) హి = అది సరియేగదా, ఈ...యః - ఈశ్వర = మహాపురుషులయొక్క - వ్యాహృతయః = వాక్కులు, కదాచిత్ - ఎప్పుడును, లోకే=లోకములో, విపరీతమ్=పొసంగని, అర్థం = అర్థమును, న పుష్కన్తి = లేలవవు.

తా.—అట్లు ప్రణమిల్లిన పార్వతికి పరమేశ్వరుడు ‘వేఱొక తెను పొందని మగనిం బడయుదువుగాక’ అని దీవన యుసంగెను. అనియు విష్ణుట అట్లే నెఱవేఱెను ; మహాపురుషుల వాక్కులు ఎప్పుడును పొల్లువోవు గదా.

వ్యా.—అనన్యేతి.—సా కృతప్రణామా దేవీ, భవేన హరేణ, అన్యాం న భజ తీతి త మనన్యభాజమ్ * ‘భజో జ్యోః’ ఇతి జ్యోప్రత్యయః * సర్వనామ్నా వృత్తి మాత్రే పూర్వపదస్య పుంసద్భావః, పతి మాపున హీతి, తథ్యం సత్య, మే, వాభిహిత

తోక్త - ఉత్తరత్ర తత్రైవ సంభవా దితి భావః * అభిదధాతే ద్భృషభాన్య దుహాది
త్వా దప్రధానే కర్తృణి క్తః, తథాపి, ఈశ్వరవ్యాపృతయో మహాపురుషోక్తయః,
కదాచి దపి, లోకే భువనే - ని. 'లోక స్తు భువనే జనే' ఇ త్యమరః, విపరీతం విసం
వాదిన, మథా మభిధేయం, న పుష్టన్తి న బోధయన్తి త్యభావః.

కామ స్తు బాణావసరం ప్రతీక్ష్య పతన్తవ ద్వహ్నిముఖం వివిక్షుః

ఉమాసమక్షం హరబద్ధలక్ష్య, శరాసనశ్యాం ముహు రామమర్క. 64

టీక.—కామస్తు = మదనుడు ను, బా...రం-బాణ = కోల (నేయులు)కు - ఆవ
సర = సమయమును, ప్రతీక్ష్య = కనిపెట్టి, పతన్తవల్ = మిడుతవలె, వహ్నిముఖం =
అగ్నినోటిలోనికి, వివిక్షుః = ఉడుక గోరినవాడై, ఉ...క్షమ్ - ఉమా = పార్వతి
యొక్క - సమక్షం = మ్రోలను, హ...క్ష్యః - హర = హరునిమీద - బద్ధ = పెట్టె
బడిన - లక్ష్యః = గుఱికలవాడై, శ...శ్యాం - శరాసన = వింటియొక్క - శ్యాం =
నారిని, ముహుః = మాటిమాటికి, రామమర్క = తడవెను.

తా.—పార్వతి నన్ని ధానమం దుండుటచేత ఆదియే మంచినమయ మని తలచిన
వాడై కాముడు మిడుతయింబోలె చిచ్చులా నుఱుకగోరి శివునిమీద గుఱిపెట్టి తన
వింటినారిని వలంమాటు స్పృశించెను.

వ్యా.—కామ ఇతి.—కామ స్తు, బాణావసరం ప్రతీక్ష్యమాసన్నిధానా దయ
మేవ బాణప్రయోగసమయ ఇతి జ్ఞాత్వా, పతన్తేన తుల్యం పతన్తవ చ్ఛుభవల్ -
ని. 'సమా పతన్త శలభౌ' ఇ త్యమరః * 'లేన తుల్యం క్రియా చే ద్వతి' ఇతి వతిప్రత్య
యః, వహ్నిముఖం, వివిక్షుః ప్రవేష్టు మిచ్ఛుః * విశలేః సన్నన్తా దుప్రత్యయః, ఉమా
యాః సమక్ష మక్ష్యః సమీప ముమాసమక్షమ్ * 'అవ్యయాభావే శరప్రభృతిభ్యః' ఇతి
సమాసాన్తోఽచ్చృత్యయః. హరే బద్ధలక్ష్యః సకా, శరాసనస్య - శ్యాం మార్గిం, ముహు,
రామమర్క పరామృష్టవాక్.

అ ధోవనిన్యే గిరిశాయ గౌరీ తవస్వినే తామ్రరుచా కరేణ [65

విశోషితాం భానుమతో మయూఖై ర్నన్దాకినీపుష్కరబీజమాలామ్.

టీక.—అథ...అంతట, గౌరీ = పార్వతి, తవస్వినే = తవస్సుగలవాడయిన, గిరి
శాయ = శివునికి, తా...చా—తామ్ర=పెండ్లని - రుచా = వన్నెగల, కరేణ=చేతితో,
భానుమతః = సూర్యునియొక్క, మయూఖైః = కిరణములచేత, విశోషితాం = ఎండించ
బడిన, మ...లాం—మన్దాకినీ=స్వర్గంగయొక్క - పుష్కర = తామరలయొక్క - బీజ =
గింజలయొక్క - మాలాం = తావళమును, ఉపనిన్యే = కానుకవట్టెను.

తా.—పార్వతీదేవి తపస్వియయిన యా శివునికి సూర్యకిరణముల కెండిన స్వర్గం గా పద్మాక్షమాలను తనకెంగేలితో కానిక వట్టెను.

వా. — అ థేతి. — అథ, గౌరీ, తపోఽస్యాస్తీతి తపస్వీ * 'అన్ మయా మేధా స్రజో వినిః' ఇతి వినిప్రత్యయః - తస్మై తపస్వినే గిరికాయ, తామ్రరుచా రక్త వర్ణేన, కరేణ, భానునతోఽంశుమతో, మయూఖై ర్విశోషితాం, మన్దాకిన్యాః - పుష్కరాణి పద్మాని - లేహం బీజాని - లేహం మాలాం జవమాలికా, ముపసిన్యే సమర్పితవతీ.

ప్రతిగ్రహీతుం ప్రణయిప్రియత్వాత్
త్రిలోచన స్తా ముపచక్రమే చ,
సంమోహనం నామ చ పుష్పధన్వా
ధను వ్యమోఘం సమధత్త బాణమ్.

66

టీక. — త్రిలోచన శ్చ = ముక్కంటి యు, ప్ర...త్ - ప్రణయి = ఆర్థులు - ప్రియత్వాత్ = ప్రియులుగాఁగలవాడగుటచేత (ఆశ్రితపక్షపాతి యగుటచేత), తాం = ఆ తావళమును, ప్రతిగ్రహీతుం = కైకొనుటకు, ఉపచక్రమే = కడంగను; పుష్పధన్వా చ = పూవిల్లుడును, సమ్మోహనం = మోహింపఁజేయుసాధన మని, నామ = ప్రసిద్ధి కెక్కిన, అమోఘం = వమ్ముగాని, బాణం = ములికిని, ధనుషి = వింట, సమధత్త = తొడిగెను.

తా. — ఆశ్రితులందలి వాత్సల్యముచేత శివుఁడు ఆతావళమును కైకొనంగడంగిన తత్తణమే మదనుఁడు మోహమునం ద్రోయునది యని ప్రసిద్ధమయిన తన సమ్మోహన బాణమును వమ్ముగానిదానిని వింటం దొడిగెను.

వా. — ప్రతిగ్రహీతు మితి. — త్రిలోచన శ్చ, ప్రణయిప్రియత్వా దభిప్రియత్వాత్, తా మక్షమాలాం, ప్రతిగ్రహీతుం స్వీకర్తు, ముపచక్రమే, పుష్పం ధనుర్భుజ్య స పుష్పధన్వా కామ శ్చ * 'వా సంజ్ఞాయామ్' ఇ త్యనబోదేశః, సమ్మోహన్య లేఽనే నేతి సమ్మోహనం, నామ - నామేతి ప్రసిద్ధౌ, అమోఘం, బాణం నాంకుం, ధనుషి, సమధత్త సంహితవాః.

హర స్తు కించిత్పరిలు ప్తదైర్య శ్చన్ద్రోదయారమ్భ ఇ వామ్బురాశిః
ఉమాముఖే బిమ్బఫలాధరోష్ఠే వ్యాపారయామాస విలోచనాని. 67

టీక.—హర స్తు=హరుడును, చ...మ్మే - చన్ద్రోదయ = నెలపొడుపుయొక్క - ఆరమ్మే = మొదటి సమయమందు, అమ్మరాళిః ఇవ = సముద్రుడు వోలె, కించిత్ = ఇంచుక, పరిలుప్త దైర్యః = తగ్గిన ధీరత కలవాడై, బి...మ్మే - బిమ్మఫల = దొండపండువంటి - అధరోష్ఠే = క్రిందిపెదవికలదైన, ఉమాముఖే = పార్వతీ వదనముమీఁద, విలోచనాని = (మూఁడు) కన్నులను, వ్యాపారయామాస = పొలయించెను.

తా.—అంతట హరుడును నెల పొడువఁగానే సముద్రుఁ డెట్లో అట్లు ఇంచుక దైర్య మెడలినవాడై, దొండపండువంటి యధరోష్ఠముకలదైన పార్వతీవదనమందు తన మూఁడుకన్నులచూపులను వలపుతో నిగిడించెను.

వ్యా.—హర ఇతి.—హర స్తు హరోఽపి. చన్ద్రోదయారమ్మేఽమ్మరాళివ, కిష్కి దీప్త - పరిలుప్తదైర్యః - న తు ప్రాకృతజనవ దత్యస్తంబు దైర్య ఇతి భావః, బిమ్మఫలతుల్యోఽధరోష్ఠో యస్య తస్మి, న్నుమాముఖే, విలోచనాని వ్యాపారయామాస-త్రిభి రసి లోచనైః సాధిలావ మద్రాక్షీ ది త్యర్థః. ఏలేన భగవతో రతిభావోదయ ఉక్తః.

వివృణ్వతీ శైలనుతాఽపి భాన మజ్గైః స్ఫురద్బాలకదమ్మకలైః
సాచీకృతా చారుతరేణ తస్థా ముఖేన పర్యస్తవిలోచనేన. 68

టీక.—శైలనుతా అపి = పార్వతీదేవి యు, స్ఫు...లైః—స్ఫురత్=వికసించుచున్న - బాల = లేతయైన - కదమ్మకలైః = కడిమివంటివయిన (అనఁగా పులకించిన), అజ్గైః = అవయవములచే, భానం = వలపును, వివృణ్వతీ = తెలియఁజేయుచు, చారుతరేణ = మిక్కిలియందమయి, ప...న—పర్యస్త = (లజ్జచే) బెదరిన - విలోచనేని = కన్నులుగలదైన, ముఖేన = వదనముచేత, సాచీకృతా = అడ్డముగా చేయఁబడినదై, తస్థా = నిలిచెను.

తా.—అంతట పార్వతీదేవియొక్క యవయవములు అప్పుడే వికసించుచున్న లేతకడిమివలె నాయెను; అనఁగా పులకాంకురములతో నిండెను. దానిచే ఆమెహృదయ మందలి భావోదయము తెలియఁచుండెను. అంత నామె ప్రీడావశమున బెదరినకనుజోయితో నెమ్మోమును అడ్డుగా త్రిపుకొని నిలిచియుండెను.

వ్యా.—వివృణ్వ తీతి.—శైలనుతాఽపి, స్ఫురద్బాలకదమ్మకలైః ద్వికసతోచనానీహద్యక్తైః పులకైః రి త్యర్థః* 'ఈమదనమాప్తా' ఇత్యాదినా కల్పప్రత్యయః, అజ్గై, రానం రత్యాఖ్యం, వివృణ్వతీ ప్రకాశయ స్తీ, చారుతరేణ, పర్యస్తవిలోచ

నేన వ్రీడావిభ్రాస్తనేత్రేణ, ముఖే, నాసాచి సాచిసంపద్యమానా సావీకృతా తిర్యక్కుతా - సి. 'తిర్యగ్గర్భే' సాచి తిర్యః ఇ త్యమరః - తస్థా - హ్రీయా ముఖం సావీకృత్య స్థి తే త్యర్థః. న కేవలం హర స్త్రివ దేవ్యా అ పువ్వితో రతిభావ ఇతిభావః.

అభేద్వియతోభ మయుగ్మనేత్రః పున ర్వశిత్యా ద్భులవ నిగృహ్య హేతుం స్వచేతోవికృతే ద్విదృతుర్ది శాముపాస్తేషు ససర్జ దృష్టిమ్. 69

టీక.—అభ = అంతట, అయుగ్మనేత్రః = బేసికంటి (దేవర), వశిత్యాత్ = బేలేంద్రియుండయినందున, ఇద్వియతోభం = వైశిష్ట్యం యంద్రియవికారమును, పునః = వెండియు, బలవత్ = దిట్టముగా, నిగృహ్య = ఆడంచుకొని, స్వ...లే—స్వ = తన - చేతః = మనస్సుయొక్క - వికృతే = వికారమునకు, హేతుం = కారణమును, దిదృతుః = అరయువాడై, దికాష్ = దిక్కులయొక్క - ఉపాస్తేషు = చెంతలయందు, దృష్టిం = చూపును, ససర్జ = సాగించెను.

తా.—అంతట ముక్కుంటి బేలేంద్రియుండయినందున పూర్వోక్తమనోవికారమును ఆడంచుకొని, అందులకారణమును కనుగొనువాడై నలుచెనలం దిలకించెను.

వ్యా.—అభ, అయుగ్మాని నేత్రాణి యస్య సోఽయుగ్మనేత్ర స్త్రినేత్రో, వశిత్యా జ్జేతేన్ద్రియత్వా, దిద్వియతోభం పూర్వోక్త మిద్వియవికారం, పున, ర్భులవద్భుధం, నిగృహ్య నివార్య, స్వచేతోవికృతే స్వచిత్తవికారస్య, హేతుం కారణం, దిదృతు ర్దృష్ట మిచ్ఛు, దికా ముపాస్తేషు దృష్టిం, ససర్జ ప్రసారమామాస.

స దక్షిణాపాదానివిప్లముష్టిం నతాంస మాకుశ్చిత్రసవ్యపాదమ్ [70

దదర్శ చక్రీకృతచారుచాపం ప్రహర్తుమభ్యుద్యత మాత్మయోనిమ్.

టీక.—సః = భగవంతుఁడు, ద...ష్టిమ్—దక్షిణ = కుడి - అపాద = కంటి తుదను - నివిప్ల = ఉన్నట్టి - ముష్టిం = పిడికిలికలవాడును, న...సం - సత = వంగిన - అంసం = బుజముకలవాడును, ఆ...దం—అకుశ్చిత్ర = పంపకబడిన - సవ్యపాదం = ఎడమకాలుకలవాడును, చ...పం—చక్రీకృత = మండలముగాఁజేయబడిన - చారు=ఆందమైన - చాపం=విల్లుగలవాడును, ప్రహర్తుమ్ = ఏయుటకు, అభ్యుద్యతం= సిద్ధపడియున్నవాడును, (అగు), ఆత్మయోనిం = మనోభవుని, దదర్శ = కాంచెను.

తా.—అట్లు నలుచెనలం ఖికింపఁగా పరమేశ్వరునకు, ఒక్కెడ మన్నఁకుండు ఆలీఢపాదుఁ డయి నిల్చి బుజము కుంచి వింటిని వలయాకారముగా ఆకర్షించి కుడి కంటితుదచెంత పిడికిటినుండి బాణ మేయ సిద్ధముగా నున్నవాడు అగపడెను.

వ్యా—స ఇతి—భగవా, ప్రక్షిణాపాదే - నివిష్టా స్థితా - ముష్టి ర్మస్య
తం, నతాంస, మాకుఞ్చితః సవ్యపాదో యస్య తమ్ - ఆలీఢాఖ్యస్తానకే స్థిత మి
త్యర్థః, చక్రీకృతచారుచాపం మణ్డలీకృతసౌమ్యకోదణ్డం, ప్రహర్తు మభ్యుద్యత, మాత్మ
యోనిం మనోభవం, దదర్శ. ఆలీఢలక్షణ మాహ యాదవః-

‘స్థానాని ధన్వినాం పశ్య, తత్ర వైశాఖ మస్త్రీయామ్
వితస్త్యస్తరగౌ పాదౌ, మణ్డలం తోరణాకృతీ.
సమానాన్య త్వమవద, మాలీఢం పద మగ్రతః
దక్షిణం వామ మాకుఞ్చ్య, ప్రత్యాలీఢం విపర్యయః.’ ఇతి.

తపఃపరామర్శవివృద్ధమనోఽ
రూఢిభజ్జదుష్ప్రేక్ష్యముఖస్య తస్య
స్ఫురన్ముదర్శిః సహసా తృతీయా
దక్ష్యః కృశానుః కిల నిష్పపాత.

71

టీక—త...నోః - తపః = తపస్సుయొక్క - పరామర్శ = తాఁకుటచేత -
వివృద్ధ = విచిన - మనోః = శ్రోధముగలవాఁడును, భూ...స్య - భూభక్త =
బామముడిచేత - దుష్ప్రేక్ష్య = చూడశక్యముగాని - ముఖస్య = మొగముగలవాఁడును,
(అయిన), తస్య = ఆహరునియొక్క, తృతీయాల్ అక్ష్యః = మూడవకంటినుండి (ఘాట
లోచనమునుండి), స్ఫురత్ = మిట్టిమెఱయుచు, ఉదర్శిః = లేచినజ్వాలలగలదైన,
కృశానుః = అగ్ని, సహసా = తటాలున, ఉత్పపాత = ఎగనెను.

తా—అంతట తపోభంగము కామిపగడంగినందులకై యేచినకోపముచేత, పర
మేశ్వరునిమోము కనుబొమలు ముడివడి కన్నెత్తించుడ శక్యము కాకపోయెను. అంతట
తటాలున మూడవకంటినుండి మిట్టిమెఱయుచు జ్వాలలు లేచుచు అగ్ని యెగనెను.

వ్యా— తప ఇతి— తపఃపరామర్శేన తపస ఆస్కన్ధనేన - వివృద్ధమనోః
ప్రవృద్ధకోపస్య, భూభక్తేన - దుష్ప్రేక్ష్యం దుర్దర్శం - ముఖం యస్య తస్య హరస్య,
తృతీయా దక్ష్యః, స్ఫురన్ముద్దీప్యమాన, ఉదర్శి రుద్యుతజ్వాలః, కృశాను రగ్నిః, సహ
సాఽతర్కిత మేవ - ని. ‘అతర్కితే తు సహసా’ ఇ త్యమరః, నిష్పపాత కిల నిష్ప
క్రమ ఖలు.

శ్రోధం ప్రభో సంహర సంహ రేతి
యావ ద్గిరః భే మరుతాం చరన్తి,

తావత్ స వహ్ని ర్భవనేత్రజన్తా
భస్మావశేషం మదనం చకార.

72

టీక.— ప్రభో = స్వామి, శ్రోధం = శోపమును, సంహర = తగ్గింపుము, సంహర = తగ్గింపుము, ఇతి = అని, మరుతాం = వేల్పులయొక్క, గిరిః = వాళ్కులు, భే = ఆకాశమందు, యావత్ = ఏ కాలమున, చరన్తి = ప్రసరించెనో, తావత్ = ఆకాలముననే, భ...న్తా - భవ = హరునియొక్క - నేత్ర = కంటినుండి - జన్తా = పుట్టువుగలిగినట్టి, సః వహ్నిః = ఆ యగ్ని, మదనం = మదనుని, భస్మావశేషం=బూడిద యే మిగతగాఁగలవానినిగా, చకార = చేసెను.

తా.—‘స్వామి శోపము తగ్గింపుము తగ్గింపుము’అని దేవతలు ఆకాశములో మొఱియిడునంతలోనే హరనేత్రోద్భూతమయిన యాయగ్ని మదనుని బుగ్గి గాంచెను.

వ్యా.—శ్రోధ మితి.— హే ప్రభో స్వామి, శ్రోధం, సంహర సంహర నివర్తయ నివర్తయ * ‘చావలే ద్యే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్’ ఇతి వార్తికేన ద్విత్వమ్ * ‘సంభ్రమేణ పృథిక్వావలమ్’ ఇతి కాశికా, ఇ త్యేవం, మరుతాం దేవానాం, గిరో వాచః, భే వ్యోమ్ని, యావ, చరన్తి ప్రవర్తన్తే, తావ తత్కాల మేవ, భవన్త్య సేత్రా జన్తయన్త్య స భవనేత్రజన్తా * ‘అవర్ణ్యో బహువ్రీహి ర్భృథికరణో జన్తాద్యుత్తరపద’ ఇతి వామనః, ఐ వహ్ని, ర్మదనం, భ న్తే వావశేషో యన్త్య తం భస్మావశేషం చకార వదా హే త్యధికః.

తీవ్రాభిషక్లప్తభవేణ వృత్తిం
మోహేన సంస్తమ్భయ తేద్వియాణామ్
అజ్ఞాతభర్తృవ్యసనా ముహూర్తం
కృతోపకా రేవ రతి ర్భూహవ.

73

టీక.—తీ...ణ—తీవ్ర = దుస్సహమయిన - అభిషక్ల=దుఃఖము - ప్రభవేణ=కారణముగాఁగలదై, ఇద్వియాణాం = చక్షురాదులను, సంస్తమ్భయతా = నిరోధించుచున్న, మోహేన = మూర్ఛచేతను, రతిః = మదనభార్య, ముహూర్తమ్ = కొంచెము సేపు, అ...నా - అజ్ఞాత = ఎఱుకపడని - భర్తృ = మగనియొక్క - వ్యసనా = నాశముకలదై, కృ...వ - కృత = చేయఁబడిన - ఉపకారా ఇవ = ఉపకారము కలది యుంబోలె, బహువ = ఉండెను.

తా.— చక్షురాని దుఃఖమువలన చక్షురాదీంద్రియముల వృత్తి అడ్డపడఁగా, మూర్ఛబోయిన రతీదేవికి ఆమూర్ఛలో మునిగియున్నంతసేపును భర్తృ మరణ దుఃఖము లేనందున, మూర్ఛవలన ఉపకారమే అయినది.

వ్యా.—తీ వ్రేతి.—తీవ్రాభివృద్ధిప్రభవే గాతిదుస్సహాభిభవసంభవేన - ని. 'అభి
వృద్ధి స్త్యభిభవే సక్త ఆక్రొశనేఽపి చ' ఇతి వైజయంతి, ఇద్వియాణాం చక్షురాదీనాం,
పుష్టిం వ్యాపారం, సంస్తమ్భయతా ప్రతిబద్ధతా, మోహేన మూర్ఛయా కర్తవ్య, రతి
ర్నదనభార్యా, ముమూర్ష, మజ్జాతం - భర్తృవృత్తసనం భర్తృనాశో - యయా సా
తథోక్తా సతీ, కృతోపకా రేవ బభూవ-సహసా దుఃఖోపనిపాతా న్తుమూ ర్ఛే త్యర్థః-
మోహేన దుఃఖసంపేదనాభావా త్త సోపకారకత్వోక్తిః.

త మాశు విఘ్నం తపస్ స్తపస్వీ వనస్పతిం వజ్ర ఇ వావభజ్య

స్త్రీసన్నికషణం పరిహర్తు మిచ్ఛ న్నన్తర్దధే భూతపతిః సభూతః. 74

టీక.—తపస్వీ = తపోనిష్ఠుడయిన, భూతపతిః = శివుడు, తపసః = తపస్సు
నకు, విఘ్నం = అంతరాయభూతమయిన, తం కామం = ఆ మదనుని, ఆశు = క్షణ
ములో, వజ్రః = పిడుగు, వనస్పతిమ్ ఇవ = చెట్టును బోలె, అవభజ్య = చీలిచి,
స్త్రీసన్నికర్షం = ఇంతులచెంతను, పరిహర్తుమ్ = తొలగించుకొనుటకై, ఇచ్ఛన్ =
కోరి, సభూతః = బూచులతోగూడ, అన్తర్దధే = మాయమాయెను.

తా.—తపోనిష్ఠుడై పరిమేశ్వరుడు, చెట్టును పిడుగు నాశముచేసినట్లు, తపస్సు
నకు విఘ్న కారియైన మదనుని నాశమొందించి, స్త్రీలను తపః ప్రకూలలే యని
వారిచెంత నుండనొల్లక గణములతో గూడ అంతర్ధాన మొందెను.

వ్యా.— త మితి.—తపస్వీ తపోనిష్ఠా, భూతపతిః శివ, స్తపసో, విఘ్న మస్త
రాయభూతం, తం కామ మాశు, వజ్రోఽశని, ర్వనస్పతిం పృక్ష, మి, వావభజ్య
భజోక్త్యా, స్త్రీసన్నికషణం స్త్రీసన్నిధానం, పరిహర్తు మిచ్ఛన్ - త స్యానర్థ హేతుత్వా
దితి భావః, సభూతః సగణః స, న్నన్తర్దధే.

తైలాత్తజాఽపి పితు రుచ్చిరసోఽభిలాషం

వ్యథణం సమర్థన్య లలితం వపు రాత్తన శ్చ,

సఖ్యోః సమక్ష మితి చాధికజాతలజ్ఞా

శూన్యా జగామ భవనాభిముఖీ కథంచిత్.

75

టీక.— తైలాత్తజా అపి = పార్వతియు, ఉచ్చిరసః = ఉన్నతశిరుడయిన
(గొప్పవాడయిన), పితుః=తండ్రియొక్క, అభిలాషం=(హరునికి కన్య సేవలయినను)
కోరికయు, లలితం = సుందరమయిన, ఆత్మనః = తనయొక్క, వపు శ్చ = దేహం

ఋ ను, వ్యర్థం సమర్థం = నిష్ఫలమని నిశ్చయించి, (ఈపరాధవము), సభ్యోః = చెలికత్తెల, సమక్షం = ఎదుర, (జరిగినది), ఇతి = అను హేతువుచేత, అ...జ్ఞా - ఆధిక = ఎక్కువగా - జాతకలిగిన - లజ్ఞాసిగ్ధులవై, కూన్యా=ఏమియుందోచక, కథించిత్ = ఎట్లో, భవన అభీముఖి = ఇంటివైపు, జగామ=మరలెను.

తా.—పార్వతియు హరుఁడు అల్లుఁడు కావలయు నని గొప్పవాఁడు తనతండ్రి కోరిన కోరిక వ్యర్థముగఁబయు, నుందరమయిన తనమేనును నిష్ప్రయోజన మగుటయు, తెలిసికొని, ఈపరాధవము చెలికత్తెలయెదుట కలుగుటచేత మఱియు సిగ్గుపడి ఏమియుం దోచక ఎట్ట కేలకు ఇంటివైపు కదలెను.

[అనంతర్లోకార్థ పర్యాలోచనచే ఈ శ్లోకము ప్రక్షిప్తముగా తోచెడిని.]

న్యా.—తైలాత్మ శేతి.—తైలాత్మజా పార్వత్య పుష్పచ్ఛరణ ఉన్నతశిరసో - మహతః, పితృ, రథిలాపం హరో వరోఽస్త్వితి మనోరథం, లలితం నువ్వర, మాత్మనో వపు శ్చ, వ్యర్థం నిష్ఫలం, సమర్థ్య విచార్య, సభ్యోః, సమక్షం పుర, ఇతి చ హే తునాఽధికం జాతలజ్ఞా-సమానజనసమక్ష మవమాన స్థాతిదుస్సహత్వా దితి భావః, కూ న్యా నిరుత్సాహః సతీ, కథించిత్ కృచ్ఛేణ, భవన స్వాభిముఖి జగామ.

సపది ముకులితాక్షీం రుద్రసంరమ్భభీత్యా
దుహితర మనుకమ్ప్యా మద్రి రాదాయ దోర్భ్యామ్,
సురగజ ఇవ బిభ్రత్ పద్మినీం దన్తలగ్నాం
ప్రతిపథగతి రాసీ ద్వేగదిర్ఘి కృతాఙ్గః.

123
76

టీక.— సపది = వెంటనే, అర్చిః = హిమవంతుఁడు, రు...త్యా - రుద్ర = హరునియొక్క - సంరమ్భ = కోపమువలన - భీత్యా = భయముచేత, ము...క్షీం - ముకుళిత = మూతపడిన - అక్షీం = కన్నులుగలదై, అనుకమ్ప్యం = కనికరింపఁదగిన దైన, దుహితరం = కొమారితన, దోర్భ్యాం = చేతులతో, ఆదాయ = ఎత్తుకొని, ద...గ్నాం - దన్త=కోటలయందు - లగ్నాం = తగులుకొన్న, సశినీం = తామర తీగను, బిభ్రత్ = మోచికొనిపోవుచున్న, సురగజ ఇవ = విరావతమువోలె, వే... ఙ్గః - వేగ = వడిచేత - దిర్ఘి కృత=చాచుఁబడిన - అఙ్గః = దేహముకలవాడై, ప్ర... తిః - ప్రతిపథ = మార్గానుసారియయిన - గతిః = నడకకలవాడు, అసీత్ = అయెను.

తా.—అట్టి యారు ద్రకోపమువలని వెఱుపున కన్నులు మూతపడియున్న కొమా రికున తత్త దామే హిమవంతుఁడు చేతులలో నెత్తుకొని విరావతగజము కోటలలో దగులు

కొన్న తామరతీగను ఎంతసులువుగా మోచునో అంతసులువుగా మోచికొని పడిచే దేహము నిడివి యగుచుండగా తనయింటిమార్గమున నేగెను.

వ్యా.—సప దీతి —సప, ద్యుద్రిష్టిమవాక్, రుద్రస్య, సంరమ్భాత్ కోపా, ద్భీత్యా - ని. 'సంరమ్భః సంభ్రమే కోపే' ఇతి విశ్వః, ముకులితాక్షీం నిమిలితనేత్రాం * 'బహువ్రీహా సక్థ్యక్షోః స్వాక్షాత్ పచ్' ఇతి పచ్చిత్యయః * 'షి ద్దారాదిభ్య శ్చ' ఇతి జీష్, అనుకమ్పిత మర్తా మనుకమ్పయిష్ * 'ఋహలా ర్ష్యత్' ఇతి ణ్య త్పిత్యయః, దుహితరం దోర్భావ మాదాయ, దస్తయో ర్గ్గాం, పద్మినీం నలిసిం బిభ్రత్ సురగజ ఇవ, వేగేన రయేణ, దీప్తికృతాక్షః ఆయతీకృతకరీరః సక్, పథానం ప్రతిగతా ప్రతిపథా మార్గానుసారిణీ - గతి ర్యస్య స ప్రతిపథగతి రాసీత్ పథాన మనుసృత్య జగా మే త్యధః.

ఇతి శ్రీ మహామహాపాద్యాయ కోలాచల మల్లినాథమూరి విరచితయా సంజీవనసమాఖ్యాయా వ్యాఖ్యాయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృతా కుమారసంభవే మహాకావ్యే మదనదాహో నామ

తృతీయః సర్గః.

శ్రీ

కు మార స ం భ వ మ్.

చ తు ర్థ స్స ర్గః.

అథ మోహపరాయణా సతీ వివశా కామవధూ ర్విబోధితా

విధినా ప్రతిపాదయిష్యతా నవవైధవ్య మసహ్య వేదనమ్. 1

టీక. — అథ = అనంతరము, మో...ణా - మోహ = మూర్ఛ - పర = ముఖ్యమయిన - అయనా = ఆశ్రయముగాఁగలది, సతీ = ఆయి, వివశా = నిశ్చేష్ట రాలయిన, కామవధూః = రతీదేవి, అ...నం - అసహ్య = నైఃపరాని - వేదనం = దుఃఖముగలదైన, నవవైధవ్యం = క్రొత్తముండమోపితనమును, ప్రతిపాదయిష్యతా = అనుభవించు జేయనున్న, విధినా = దైవముచేత, విబోధితా = మూర్ఛ దేర్చబడిను.

తా. — తర్వాత, అవిధముగా మూర్ఛయే శరణముగాఁగలదై నిశ్చేష్టరాలై పడియున్న రతీదేవిని, భరింపరాని దుఃఖముతోడి ముండమోపితనమును అనుభవించుజేయునదై దైవము మూర్ఛనుండి లేచెను — భా. అట్లు మూర్ఛలో దుఃఖ మెఱుంగక పడియున్న రతీదేవి తర్వాత మూర్ఛదేరెను. ఆలేరుట దుర్భరమయిన నవవైధవ్య దుఃఖమును అనుభవించుటకే ఆయెను.

వ్యా. — మూర్ఛితా రతి రి త్యు కమ్ - సంప్రతి తద్వృత్తాంత మే వాచా — ఆ థేతి - ఆ థానంతరం, మోహో మూర్ఛా - పర మగున మాశ్రయో యస్యాః సా మోహపరాయణా మోహైకశరణా సతీ-ని. 'పరాయణ మఖిప్రేతే తత్సరే పరమాశ్రయే' ఇతి యాదవః, వివశా మూఢత్వా నిశ్చేష్టా, కామవధూ రతిః, అసహ్య దుస్సహ - వేదనా యస్మిం స్త త్తథోక్తం, విధవాయా గతభర్తృకాయా భావో వైధవ్యం - నవం చ త దైవధవ్యం చేతి నవవైధవ్యం - నవగ్రహణం దుస్సహత్వద్యోతనాధికం, ప్రతిపాదయిష్యతా = అనుభవయిష్యతా * క్రియార్థక్రియాయాం లృప్, విధినా దైవేన - ని. 'విధి ర్విధానే దైవే చ' ఇ త్యమరః, విబోధితా, వైధవ్యానుభవైకఫలాదయం విధి రితి భావః. అస్మిన్ సర్గే వియోగినీ వృత్తాని -

'విషమే ససజా గురుః సమే సభరా లోఽథ గురు ర్వియోగినీ'

ఇతి లక్షణాత్.

అవధానపరే చకార సా ప్రలయాన్తోన్మిషితే విలోచనే,

న వివేద తయో రతృప్తయోః ప్రియ మత్యస్తవిలుప్తదర్శనమ్. 2

టీక.—సా=ఆరతీదేవి, ప్ర...తే - ప్రళయ=మూర్ఖయొక్క - అస్త=అవసాన
మందు - ఉన్మిషితే=తెరిచబడిన, విలోచనే=కన్నులను, ఆ...రే - అవధాన=పాచ్చ
రిక - పరే=ప్రధానముగాఁగలవానినిగా, చకార=చేసెను; ప్రియం=వల్లభుని (కాముని),
అతృప్తయోః=తనివినొందనట్టి, తయోః=ఆకన్నులకు, అ...నం - అత్యస్త =బొత్తిగా -
విలుప్త=నష్టమయిన - దర్శనం=దర్శనముకలవానినిగా, న వివేద=ఎఱుంగదాయెను.

తా.—ఆమె మూర్ఖుడేరఁగానే కన్నులు తెరిచి నలుదెసలం బరికించినది, కాని,
ప్రియుని ఎంతమాచియు తనివినొందని యానేత్రములకు అతనిం జూచు భాగ్యము పోనే
పోయె నన్నవిషయమును, ఎఱుంగదాయెను.—అతనిని భస్మమాయె నని యెఱుంగక వెద
కిన దని భావము.

వ్యా.—అ వేతి.— సా రతికి, ప్రలయాన్తే మూర్ఖావసానే - ని. 'ప్రలయో
నష్టచేష్టతా' ఇ త్యమరః - ఉన్మిషితే విలోచనే, అవధానం పరం ప్రధానం యయో
స్తే=పధానపరే దిదృక్షయా=పహితే, చకార, ద్రష్టవ్యాభావాత్తు న వివేదే త్యాహ-
నేతి - ప్రియం కామ మతృప్తయో స్తృప్తిం న గతయోః - నిత్య దిదృక్షమాణయో రి
త్యర్థః, తయో ణ్లోచనయోః * దర్శనక్రియాపేక్షయా సంబంధే వస్తీ, అత్యస్తం
విలుప్తం దర్శనం స్వలోచనయోః కరణయో ర్యస్య కర్తృభూతస్య త మత్యస్తవిలుప్త
దర్శనం సంతం, న వివేద న జ్ఞాతవతీ - ప్రియనాశాపరిజ్ఞానా దిదృక్షాశ్చక్ర ఇతి
తాత్పర్యార్థః.

'అయి జీవితనాథ జీవ సీ?' త్యభిధా యోత్థితయా తయాపురః

దదృశే పురుషాకృతి క్షితౌ హరకోపానలభస్స కేవలమ్ 3

టీక.—అయి=నిమి, జీవితనాథ=ప్రాణేశ్వరుడా! జీవసీ=బ్రదికియున్నావా,
ఇతి=ఇట్లు, అభిధాయ=పలికి, ఉత్థితయా=లేచినట్టి, తయా = రతిచేత, పురః = ఎదుట,
క్షితౌ=నేలమీద, పు...తి - పురుష = మగవాని - ఆకృతి = ఆకారమువంటి యాకా
రము గలదైన, కేవలం=ఒక, హ...స్స - హర = హరునియొక్క - కోపానల=కోపా
గ్నియొక్క - భస్మ=బూడిద, దదృశే=చూడఁబడెను.

తా.—ప్రాణేశ్వరుడా, బ్రదికియున్నావ్వా అని పలికి ఆమె లేచి చూడఁగా,
ఎదుట తనవల్లభుఁడు అగపడలేదు, మఱి, పురుషాకారముగా హరుని కోపాగ్నియొక్క
బూడిదయొ యనున ట్లున్న బూడిద యగపడెను.

వ్యా.— అ యాతి.— అ యాతి ప్రశ్నే - ని. 'అయి ప్రశ్నానునయయోః' ఇతి విశ్వః, అయి జీవితవాగ్, జీవసి ప్రాణిషి కచ్చి, ది త్యభిధా యోభితయా, తయా రత్యా, పురోఽగ్రే, క్షీతౌ, పురుష స్వాకృతి రి వాకృతి ర్భుక్త త త్పురుషాకృతి, కేవల మేకం, హరితోపానలభస్స, దదృశే దృష్టమ్ - న తు పురుష ఇతి భావః.

అథ సా పున రేవ విహ్వలా వసుధాల్లిక్ష్మనధూసర స్తనీ

విలలాప వికీర్ణామూర్ధజా సమదుఃఖా మివ కుర్వతీ స్థలీమ్. 4

టీక.— అథ=అంతట, పున రేవ=వెండి యు, విహ్వలా=బెగ్గిల్లి, వ... నీ - వసు ధా=నేలను - అల్లిక్ష్మ=కొంగిలించుకొనుటచేత (పొరలుటచేత) - ధూసర=బూడిదపన్నె గలవైన - స్తనీ=పాలిండ్లుకలదై, వి... జా - వికీర్ణ = విరియబోసికొన్న - మూర్ధజా= తలవెండ్రుకలుకలదై, సా=రతీదేవి, స్థలీం=అడవితావును (అందలి ప్రాణులను), న... ఖాం - సమ = తనతో సమానమయిన - దుఃఖాం = శోకముకలదానినిగా, కుర్వతీ ఇవ= చేయుచున్నదియింటోలె, విలలాప=చరిదేవించెను.

తా.— అంతట, రతీదేవి తన వల్ల భుండే యా భస్మరాశి యని యెఱింగి నేలఁబడి దొరలి ధూళిదూసరములయిన పాలిండ్లతో విరియబోసికొన్న తలవెండ్రుకలతో, ఏడువ సాగెను; ఆ యేడ్పుచేత ఆయరణ్యభూమికి సయితము ఆమెశోకమునకు సమానమయిన శోకము గలుగునో యనునట్లు ఉండెను.

వ్యా.— అ కేతి.— అథ భస్మదర్శనానంతరం, పున రేవ, విహ్వలా విక్లబా, వసుధాల్లిక్ష్మనధూసర స్తనీ - వసుధాల్లిక్ష్మనేన క్షీతిలంఛితేన - ధూసరా ధూసరవర్ణా - స్తనౌ కుచౌ యస్యాః సా తథోక్తా, సా రతిః, స్థలీం వసభూమిం - తత్ర త్యాక్ ప్రాణిం ఇ త్యర్థః * 'జానపదకుర్వాణస్థల' ఇత్యాదినా జీమ్, సమదుఃఖాం స్వతుల్యశోకాం, కుర్వ తీవ, విలలాప పరిదేవితవతీ - ని. 'విలాపః పరివేషనమ్' ఇ త్యమరః.

ఉపమాన మభూ ద్వీలాసినాం కరణం యత్ తవ కాన్తిమత్తయా,

త దిదం గత మీదృశీం దశాం న విదీర్యే; కఠినాః ఖలు స్త్రియః. 5

టీక.— తవ=నీయొక్క, యత్ కరణం=ఏమేను, కాన్తిమత్తయా = సౌందర్యము మూలముగా, విలాసినాం=ఎవ్వెకాండ్రకు, ఉపమానమ్=సాటి, అభూత్ = ఆయెనో, తత్ = ఆమేను, ఇదమ్ = ఇదిగో, ఈదృశీం దశాం=ఇట్టి యవస్థను, గతం=బొందినది, (అయినను), న విదీర్యే=ప్రయ్యకున్నాను, స్త్రియః=స్త్రీలు, కఠినాః ఖలు = గట్టివారు నుమా.

తా.—వి నీ నెమ్మేను సౌందర్యమున ఎమ్మెకాండ్రకెల్ల సాటియై యుండెనో ఆనెమ్మేను ఇదిగో భ స్తమై యున్నది, దానిం గనియు నేను ప్రయ్యలుగాక యున్నాను; స్త్రీలు (వజ్రముకన్న) గట్టివారు సుమా, కానిచో ఈదుఃఖమునకు నే నేల ప్రయ్యను.

వాన్.— ఉ పేతి.—తప, యల్, కరణం గాత్రం - ని. 'కరణం సాధకతమం జ్యేష్ఠగాత్రేన్ద్రియ వ్యపి' ఇ త్యమరః, కాన్తిమత్తయా సాష్టర్యేణ హేతునా, విలా సి నాం విలసనశీలానాం * 'వౌ కషలస' ఇత్యాదినా ఘనబ్బిత్త్యయః, ఉపమాయ తే యేన త దుపమాన, మభూత్, త త్కరణ, మిద, మిద్యుకిం, దతా మవస్థాం, గతం ప్రాప్తం భస్మీ భూత మి త్యర్థః, తథాఽపి న విదీర్యే న విదీణా భవామి * క ర్తరి లత్, తథా హి, స్త్రీయః కఠినాః ఖలు - కఠినత్వా దవిదీర్యమాణత్వ మి త్యర్థః.

కారణాల్ కార్యసమర్థనరూపాఽథా నరన్యాసః.

'ధీరసంచారిణీ దృష్టి ర్గతి ర్గోవుషభాభ్యైతా

స్తోతపూర్వం తథాఽఽలాపాః విలాస ఇతి కీ ర్తితః.'

✽ క్వ ను మాం త్వదధీనజీవితాం వినికీర్య ఊణభిన్న సౌహృదః

నలిసిం ఊతనేతుబద్ధనో జలసంఘాత ఇ వాసి విద్రుతః ? 6

టీక.—(ప్రాణేశ్వరా), ఊ...నః - ఊత=తేగఁగొట్టఁబడిన - నేతుబద్ధనః = అన కట్టకలచైన, జ...తః - జల=నీటి - సంఘాతః=మొత్తము, నళిసిమ్ ఇవ = తామరతీవ నుం బోలె, త్వ—తాం - త్వదధీన=నీయధీనమయిన - జీవితాం = ప్రాణముగలదానిని, మాం=నన్ను, క్వ ను వికీర్య=ఎలల వైచి, ఊ...దః - ఊణ=నిముసములా - భిన్న=చీల్చఁ బడిన (వదలఁబడిన)- సౌహృదః=చెలిమిగలవాడవై, విద్రుతః అసి=పఱచినాడవు.

తా.— అనకట్ట తెగిన నీటిమొత్తము తనతోడిదే ప్రాణమయిన తామరతీవియను విడిచి పోవునట్లు, ఊణములో స్నేహమును ద్రోచి నీవు నీతోడిదే ప్రాణ మయిన నన్ను విడిచి పఱచినాడవు. ఇక నాగతి యేమి?—అనకట్ట వంటిది స్నేహము, నీటిప్రవాహము వంటివాడు మదనుడు, నళినివంటిది రలి, నళిని నీరున్న బ్రదుకునది, లేనిచో నళించు నది, రలియు మదనుడు డున్న బ్రదుకునది, మదనుడు లేనిచో నళించునది,—అని యుపమానివరణము.

వాన్.— క్వే తి.— హే ప్రియ, ఊతనేతుబద్ధ నో భగ్ననేతుబద్ధో, జలసం ఘాతో జలాఘా. నలిసి మివ - జలై కాయత్తజీవితా మితి కేవః, త్వదధీనజీవితాం త్వదాయత్తప్రాణం, మాం, క్వను వినికీర్య కుత్రవా నిక్షేప్య, ఊణభిన్న సౌహృదః ఊణత్వక్తసౌహృదః నౌ, విద్రుతః పలాంతో, ఽసి - నేతుసౌహృదయోః స్థితిహేతు త్వేన సౌహృద - సుహృదయస్య భావః సౌహృదమ్ * యువాదిత్వా దబ్బిత్త్యయః -

‘హృదయస్య హృత్తేభయదన్తాసేషః’ ఇతి హృదాదేశః - అణి హృద్భావా న్న ‘హృద్భగసిన్ధ్వస్తే పూర్వపదస్య చ’ ఇ త్యుభయపదపుద్గిః - హృద్భూత స్యాన్విధానే తూభయపదపుద్గిః స్యాత్ - యథా సుహృదో భాషః సౌహృద్ మితి - త వే వాహవామనః - ‘సౌహృదద్వార్హృదకబ్ధా వణి హృద్భావాత్.’

కృతవా నసి విప్రియం న మే, ప్రతికూలం న చ తే మయా కృతమ్,
కి మకారణ మేవ దర్శనం విలపన్త్యై రతయే న దీయతే ? 7

టీక.—(ప్రాణేశ్వరా), త్వం మే విప్రియం కృతవాక్ న అసి=నీవు నాకు అసిష్టమును చేసినవాడవు కావు, మయా చ తే ప్రతికూలం న కృతం=నాచేతను నీకు విరోధము చేయఁబడినదికాదు, అకారణమేవ=నిష్కారణముగానే, విలపన్త్యై= (నినుఁజూడ) పనుచున్న, రతయే = రతికి, కిం దర్శనం న దీయతే = ఏల దర్శనము ఈఁబడదు (ఏల యగపడవు).

తా.— నీవు నాకేమియు నప్రియమును గావించనైతివి; నేను నీ కేమియు నప్రియమును గావించనైతిని; మఱి యేల నిన్నుఁ జూడఁ గోరి యిట్లు విలపించుచున్న రతికి నిర్మిమిత్తముగా దర్శన మియ్యవు?

వ్యా.—కృ తేతి.—హే ప్రియ, త్వం, మే మమ, విప్రియ మప్రియం, కృతవా న్నాసి, మయా చ, తే తవ, ప్రతికూల మప్రియం, న కృతమ్ - షరస్వరజీవితస్య షరస్వరాధీనత్వాత్ కుతః పరిభవత జ్ఞేతి భావః, అకారణం నిష్కారణ మేవ - షరస్వరాపకారరూపకారణాభావేఽపీ త్యర్థః - క్రియావిశేషణ మేతత్, విలపన్త్యై త్వద్దర్శనాధిన్యా అ పీతి భావః, రతయే, కిం కథం, దర్శనం న దీయతే * క్రియాగ్రహణా చ్చతుర్థిః.

స్తరసి స్తర మేఖలాగుణై రుత గోత్రస్థలితేషు బన్ధనమ్
చ్యుతకేసరదూషితేక్షణా న్యవతంసోత్పలతాడనాని వా ? 8

టీక.—స్తర=మదనుఁడా, గో...షు - గోత్ర=పేరియందలి - స్థలితేషు=పూరఁబాటులందు - (నన్ను మఱియొకతె పేరఁ బిలిచిన నేరమికై), మే...ణైః- మేఖలా=మొలత్రాటి - గుణైః = దారములతో, బన్ధనం = కట్టుటను, స్తరసి ఉత = తలచుచున్నావా, చ్యు...ని - చ్యుత=రాలిన - కేసర = అకరువులచేత - దూషిత = నొండుబడిన - ఈక్షణాని=కన్నులుగలవైన, అ...ని - అవతంస=పూర్ణమయయిన - ఉత్పల=నల్లగలవతోడి - తాడనాని=వేటులను, స్తరసివా=తలంచుచున్నావా.

తా.— నన్ను వేటొకతెపేరు బిలిచిననేరమికై నేను నా మొలత్రాటి దారములతో నిన్ను కట్టుటను తలచుకొన్నావా? కాదేని, పుట్టాడిచే కన్నులకు మంట కలిగించిన నాకొనచెదికలువయేటులను తలచుకొన్నావా? ఏకారణముచేత దాని నన్నలయించుచున్నావు?

వ్యా—మిప్రియ మాశక్కులే - స్వర సితి.—హే స్వర, గోత్రస్థలితేషు నామ వ్యత్యాసేషు - అన్యస్త్రీనామ్నా మ మాహ్వసేషు - ని. 'గోత్రం నా మ్నైచలే టలే' ఇతి విశ్వః, మేఖలాగుణై ర్భృన్దనం, స్వర స్మృత స్వరసి వా - ని. 'వికల్పే కిం కిముత చ' ఇ త్యమరః, చ్యుతకేసరై ర్భృష్టకిష్టైర్భూషితే ఈక్షణే యేషు తాని; అవతంసో త్వలతాడనాని సధూలిక్షేపతాడనా నీ త్యభః, స్వరసి వా; అపకారస్వరణా దిద మదర్శన మితి భావః.

‘హృదయే వస నీ’ తి మత్ప్రియం

య దవోచ స్త దవైమి కైతవమ్,

ఉపచారపదం న చే దిదం,

త్వే మనఃకః, కథ మక్షతా రతిః ?

9

టీక.—హృదయే=హదలో, వసనీ=కాపురమున్నావు, ఇతి=అని, మత్ప్రియం = నాకు ఇష్టమైన, యత్=ఏమాటను, అవోచః=పలికిలివో, తత్=ఆమాటను, కైతవమ్ = కపటమునుగా, మన్యే=తలంచెదను, ఇదం=ఈమాట, ఉపచారపదం న చేత్=ఇచ్చకపుం దావు గా దేని, త్వమ్ అనఁగః = నీవు దేహములేనివాడవు, (కాఁగా), కథం రతిః అక్షతా=ఎట్లు రతి నశింపకున్నది.

తా.—నీ యెదలో నేను కాపుర మున్నట్లు నీవు నాకు ప్రియముగా పలికిన మాట ఇచ్చకమునకై చెప్పిన యనత్యము; గాక, నీయెదలోనే నేను వసించియుండుట నత్యమ యేని, నీదేహము నాక మొందినను నే నిట్లు నాక మొందక యుండుట యెట్లు ఘటిల్లును?

వ్యా—హృదయ ఇతి.—హృదయే వస నీతి స్వరవాక్యానువాదః ఇ త్యేవం రూపం, మత్ప్రియం, య దవోచ ఉక్తవా నసి * బ్రాహ్మో లుజి ‘వచ ఉమ్’ ఇ త్యుమా గమః, తత్, కైతవ మవై మి మి ణ్యేతి మన్యే, ఇదం వచన, ముపచారపదం పరస్మై రజ్ఞా నాభ్యాయ దనత్యభాషణం న ఉపచార వ్యక్త పదం స్థానమ్ - కైతవస్థాన మితి యా వత్, న చేత్, త్వ, మనఃకోఽశరీరః, కథం రతి, రక్షతాఽవివక్షా- ఆశ్రయనాశేఽస్యా శ్రిత మవినష్ట మితి విరోధా దితి భావః.

న చ మే కళ్ళి ద్విచారః కిం తు లోకః శోచ్యత ఇ త్యాహ—

పరలోకనవప్రవాసినః ప్రతిపత్స్యే పదవీ మహం తవ;

విధినా జన ఏష వశ్చిత్; స్తద్విదధీనం ఖలు దేహినాం సుఖమ్. (10)

నాకై దుఃఖము లేదుగాని లోకులకై శోకించుచున్నాను అనుచున్నది:—

టీక—అహం=నేను, ప...నః - పరలోక=పరలోకమునకు - నవ ప్రవాసినః= ఇప్పుడే పోయియున్న, తవ పదవీం ప్రపత్స్యే=నీమార్గమును అనుగమించెదను, (కావున నాకు దుఃఖములేదు), (మఱి), విధినా=దైవముచేత, ఏష జనః వశ్చిత్ = ఈలోకులు మోసగించఁబడినారు, (ఎట్లనగా), దేహినాం సుఖం = లోకులయొక్క సుఖము, త్వత్ అధీనం ఖలు=నీయందు ఆయత్తము గదా.

తా.—నీవు పరలోకమునకు ఇప్పుడే యేగితివి గాన సమాగమనకాల మతిక్రమించనందున నేనును (అగ్నిప్రవేశముచే) ఇదె నిన్ను వచ్చి కలసికొనెదను. కావున నాకు దుఃఖము లేదు. కాని, నిన్నుంచిమార్పుటచేత దైవము లోకమును వంచించినది; ఎట్లన, లోకులసుఖము నీచేతఁ గదా ఉన్నది.

వ్యా.—పరలోకేతి—పరలోకం ప్రతి - నవప్రవాసినో=చిరప్రాప్తితస్య - అనే నానుగమనకాలానతిపాతః సూచ్యతే, తవ - పదవీం మార్గం - ప్రతిపత్స్యే-త్వా మనుగమిష్యామి త్యర్థః - అతో మే నాస్తి విచార ఇతి భావః, కిం తు, విధినా దైవే, నైష, జనో లోకో, వశ్చిత్; ప్రతారితః, దేహినాం సుఖం, తద్విదధీనం త్వయ్యధీనం ఖలు - అధిశట్టస్య శాస్త్రాదికత్వాత్* 'సప్తమీ శాబ్దే' ఇతి సమాసః* 'అధ్యర్తరపదాత్' ఇతి భుప్రత్యయః - ఏవ మన్యత్రాపి - సుఖప్రదాభావే కుతః సుఖమితి భావః.

తదేవాహ—

రజనీతిమిరావగుణ్ణితే పురమార్గే ఘనశబ్దవిక్లబాః

వసతిం ప్రియ కామినాం ప్రియా స్తద్విద్యతే ప్రాపయితుం క ఈశ్వరః? (11)

టీక—హే ప్రియ=ఓ ప్రాణేశ్వరా, ర...తే-రజనీ=రాత్రియొక్క - తిమిర= చీకటిచేత - అవగుణ్ణితే=మూయఁబడిన, పురమార్గే = నగరపీఠియందు, ఘన...బాః - ఘన=మేఘముయొక్క - శబ్ద=గర్జితమువలన - విక్లబాః - వెఱచిన, ప్రియాః = కాంతలను, కామినాం వసతిం=కాముకుల యింటికి, ప్రాపయితుం=చేర్చుటకు, త్వత్ ఋతే= నీవు దప్పు, కః ఈశ్వరః=ఎవఁడు సమర్థుఁడు.

తా.—మేఘగర్జితములకుఁ దాళలేక వెఱచుచు చీకటి గ్రమ్మిన పురపీఠులలా

చనుచున్న యభిసారికలను వారికై యుద్విహారుచుండు కాంతులనన్నిధికి నీవు తప్ప ఎవ్వరు చేర్చగలరు?— కామాంధులకు భయము ఉండ దని భావము.

వ్యా.—రజ సీతి.—హే ప్రియ, రజసీతిమిచే - జావగుణిత ఆవృతే పురమాగ్నే, ఘనశబ్దవిక్లబా గర్జితభీతాః, ప్రియాః కామినాం వసతిం ప్రాప్యతుం, త్వద్వృతే త్వాం వినా * 'అన్యారాదితరరే - 'ఇత్యాదినా వచ్చుమీ, క - ఈశ్వరః శక్తః - న కళ్ళిది త్వర్ధః; న హి కామాన్ధానాం భీతి ర స్తీతి భావః.

నయనా న్యరుణాని ఘూర్ణయన్ వచనాని స్థలయన్ పదే పదే,
అసతి త్వయి వారుణీమదః ప్రమదానా మధునా విడమ్బనా.

టీక.— ఆరుణాని = ఎఱుని, నయనాని=కన్నులను, ఘూర్ణయన్ = సుడియించేయుచు, పదే పదే = ఒలుకుపలకునందును, వచనాని=మాటలను, స్థలయన్ = తడఁబడఁజేయుచు, ప్రమదానాం=చెలవలకు, వారుణీమదః=సారాయికైపు, అద్యు=ఇప్పుడు, త్వయి అసతి=నీవులేనందున, విడమ్బనా=(ఉత్త) చాలకము. స్త్రీ ప్ర మోదనము.

తా.— ఇప్పుడు, ప్రియసంగమకారివి నీవు లేనందున, యువతులకు కన్నులను సుడియించేయునదియు మాటమాటలాను తడఁబడఁ జేయునదియు నగు సురాపానము, ఉత్తవేసమువంటిది, నివృత్తియొజనము.

వ్యా.— నయన సీతి.— ఆరుణాని నయనాని, ఘూర్ణయన్ భ్రమయన్, తథా, పదేపదే ప్రతిపదమ్ * వీహ్నయాం ద్విరుక్తిః - వచనాని, స్థలయన్ వివర్యాసయన్, ప్రమదానాం, వారుణీమదో మద్యమదో, మధునా త్వ య్యసతి, విడమ్బనా నమకృతిమాత్రం - మదనాభావే మదస్య నిష్ఫలత్వా దితి భావః; తథా చ శిశు పాలవధే - 'తాం మదో దయితసజ్జమభూషః' ఇతి.

అవగమ్య కథిక్యతం వపుః ప్రియబన్ధో స్తవ నిష్ఫలోదయః

బహులేఽపి గతే నిశాకర స్తరుతాం దుఃఖ మనన్త మోక్ష్యతి. 13

టీక.—(హే) అవజ్ఞ = (ఓ) యశరీరుడా ! నిశాకరః = చంద్రుడు, ప్రియ బన్ధో=ప్రియమి త్రుడయిన, తవ వపుః=నీశరీరమును, కథిక్యతం=కథావశిష్టము చేయఁబడినవానినిగా, అవగమ్య=తెలిసికొని, ని...యః - నిష్ఫల=వ్యర్థమయిన - ఉదయః=పొడుపుగలవాడై, బహులే=కృష్ణపక్షము, గతే అపి=కడచినను, తనుతాం=నన్నుదనమును, దుఃఖం=ఎట్ట కేలకు, మోక్ష్యతి=వదలును.

తా.—ఓ యశరీరుడా, చంద్రుడు ప్రియమి త్రుడవయిన నీయొక్క సుందర

దేహము ఇట్లు కథావశిష్టమైన దని తెలిసికొన్నవాడై, తా నుదయించుట నిశ్చయపరచుకొంటున్నాడనియు, నీవు లేనందున ఆశ్రయోజనము నెఱవేరుచున్నాడనియు, వ్యర్థముగానే ఉదయించుచు, బహుశపక్షము ముగిసినను తన కృత్యమును విధిలేక వదలుచున్నాడనియు.

వ్యా.—అవగ మ్యేతి.—హే అనన్త ఆశరీర, ప్రియబంధోః ప్రియసఖస్య, తవ, వపుః శరీరం, కథీకృత మకథా కథా సంపద్యమానం కృతం శబ్దమాత్రావశిష్ట, మవ గమ్య స్థాత్వా, నిష్కలౌదయః—ఉద్దిష్ట్యాభావా దుద్ధీరవనైః ఫల్యమితి భావః, నిశాకర (వృత్తి), బహులే కృష్ణపక్షే, గతేఽసి, తమతాం కార్పణ్యం, దుఃఖం యథా తథా వ్యాప్తో - మోక్ష్యతి - వృథా వృద్ధి రితి దుఃఖాయవ్యత ఇ త్యర్థః.

హరితారుణచారుబధనః కలపుస్కౌకిలశబ్దసూచితః

వద సుప్రతి కన్య బాణతాం నవమాతప్రసవో గమిష్యతి? 14

టీక.—హ...నః—హరితారుణపువచ్చును—అరుణ = ఎఱ్ఱని - చారు = అందమయిన - బధనః - తొడిమ (పిడియు) గలదియు, క...తః—కల=మధురమయిన—పుంస్కౌకిల = మగకోయలయొక్క - శబ్ద = కూతచేత - సూచితః = సూచించఁబడినదియు, (నగు), న...నః—నవ=క్రొత్త-మాతప్రసవః=మావిమొగ్గ, సంప్రతి=ఇప్పుడు, కన్య=ఎవనికి, బాణతాం=అలుగుఅగుటచు, గమిష్యతి=పొందును.

తా. పనుపు వన్నెతోడి యెఱుపు వన్నెగల తొడిమయే పిడిగాఁ గలవై మధురములయిన మగకోయల కూతలచేత ఎఱుంగనగుచునుండు మావిక్రొన్నన ఇఁకమీఁద నెవనికి బాణము కాఁగలదు ?

వ్యా.—హరి తేతి.—హరితం చారుణం చ *వణో వణేన* ఇతి తత్పురూపః - హరితారుణం-చారు-బధనం వృత్తం శుభ్ర శ్చ - యస్య స త థోక్తః, కలేన మధురేణ - పుంస్కౌకిలశబ్దేన పురుషకోకిలనాదేన-సూచితోఽనుమాపిత శ్చ-మాత చర్యణకార్యత్వాత్ కలశబ్ద స్త్యేతి భావః, నవమాతప్రసవో నవమాతకుసుమం, సంప్రతి కన్య-బాణతాం శరత్వం-గమిష్యతి వద-అన్యస్య పుష్పబాణస్యాభావా దితి భావః.

అలిపి జ్ఞ క్తి రనేకత స్త్రయా గుణకృత్యే ధనుషో నియోజితా

విరుత్తైః కరుణస్వనై రియ్య గురుతోతా మనురోది తీవ మామ్. 15

టీక.—త్వయా=నీచేత, విరుత్తైః=పలుమాఱు, ధనుషః = వింటియొక్క, గుణకృత్యే=నారి పనియందు (నారిగా) అనుట - (గుణముగల సుంచినయిం దను

టయ్య, నియోజితా = ఏర్పడుటచేసినదైన, ఇయం తే అలిపక్షక్తిః = ఈ నీ తేంద్రబాదు, క...నైః = కరుణ = నీ మయిన - క్షునైః = ఎరుగు గలిగినయట్టి, విరుతైః = ఉలివలచేత, గు...కాం = గురు = భరింపరాని - కోకాం = దుఃఖముగఁదాననైన, మాప్ = నన్ను, అ...గోడితి ఇవ = ఇయంబరించి యెచ్చుచున్నదియుం బోలెనున్నది.

తా. - తఱచుగా నీవు నీమింటికి నాకిగా నాంచినదికై నియమించుచుండిన యీ తుమ్మెదబారు ఇప్పుడు నీవు పిప్పరికించుటచేసి నీవస్యమున నులియుచున్నదై, భరింపరాని కోకముగఁ నానోచునావ తేచ్చుచున్నట్లు ఉన్నది.

వ్యా. - ఆ తీతి. - త్వుయా = నేకకో బహుకో, భవవః కార్యకస్య, గుణకృత్యే మాన్యేకాత్, సువత్సర్వః న, నియోజితా = నియమించుటచేత, తే స మలిపక్షక్తిః, కరుణాస్వనైర్వీర్యస్తైః, విరుతైః = విరుతైః, ద్దుఃకోకాం సురభరదుఃఖాప్ = ని. 'గురుస్తు గీమృతా శ్రేష్ఠే గురా పిఠరి దుశ్చకే' ఇతి శబ్దాఙ్గాదుః, మా మనరోషీ తీవ * ఉపసగాత్కర్మకత్వమ్ * 'రుదాదివ్యః సురభాతుకే' ఇ తీడాగమః.

ప్రతిపద్య మనోహరం వపుః పుగ ర ప్యాదిక తావ దుత్థితః

రతిదూతిపదేషు కోకిలాం మధురాలాపనిసర్గ పణ్ణితామ్.

16

టీక. - తావత్ = మఱి, పునరపి = వెండియు, మనోహరం = అందమయిన,

వపుః = దేహమును, ప్రతిపద్య = పాండి, ఉత్థితః = లేచి, మ...తాత్ మధుర = మనోహరములయిన - ఆలాప = చూటలయందు - నిసర్గ = స్వభావముచేతనే - పణ్ణితాం = నేర్పరియయిన, కోకిలాం = కోయిలను, రతి...ను. - రతి = సురతము యొక్క - సూతి = తాత్పర్యము - పదేషు = అధికారములందు, ఆదిక = పనిగొనుచు.

తా. - ఓప్రాణేశ్వరా, మరల నంద మయినదేహమును పొంది లేచి స్వభావముచేతనే మధురభావములందు నేర్పరియైన వెండికోయిలను సురతములతార్పర్యమున అధికారమును పనిగొమ్ము.

వ్యా. - ప్రతిప ద్యేతి. - తావత్ పున రపి మనోహరం, వపుః శరీరం, ప్రతి పద్య ప్రాప్త్య, ఉత్థితః క్తా, మధురాలాపేషు ప్రియోక్తిషు-నిసర్గపణ్ణితాం, స్వభావ ప్రకల్పాం, కోకిలాం, రతిదూతిపదేషు సురతమాతీఫానే-స్వది కాజ్ఞాపయ - ప్రకల్పానా మేవ దాత్వాధికార ఇతి భావః * జీబన్త ప్యాపి దూతీక బ్రహ్మ ఛన్దోభజ్జగయా ద్భ్రష్టః - ని. 'అపి మావం మమం కర్మా చ్చన్దోభజ్జే త్యజే ద్దీరమ్' ఇతి శేదీత్ - 'ఉదాదయో బహులమ్' ఇతి బహులగ్రహణా ద్భ్రష్ట ఇతి శ్లోభః.

శిరసా ప్రణీతత్య యాచితా న్యుపగూఢాని సవేషధూని చ
సురతాని చ తాని తే రహః స్మర సన్స్మృత్య న శాన్తి రస్తి మే.

టీక. — పాస్తర = ఓసుదనుడా, శిరసా = తలతో, ప్రణీతత్య = ప్రణమిల్లి, యాచితాని = వేడుకొనుటలును, సవేషధూని = వణియతోగూడిన, ఉపగూఢాని = కాగిలింతలును, తాని రహః సురతాని చ = ఆ యేకాంత సురతములను, సన్స్మృత్య = తలంచుకొనగా, మే శాన్తిః నాస్తి = నాకు ఉంటు లేదు.

తా. — ఓసున్నధా, నీవు నీరము నానుడుగులు సోక నాకు మ్రొక్కి చేసి కొన్న మఃపులును, తిమకపుటెంచున వణియచుం గావించిన కాగిలింతలును, మఱి యనుభూతములును అనిర్వచనీయరసములు నయిన యాయేకాంత సురతములును నా మనంబున నెలకొని నాకు తిలకింపెను లొనరించుచున్నవి.

వాక్య. — శిర సేతి, — పాస్తర, శిరసా ప్రణీతత్య యాచితాని, సవేషధూని సకమ్పాని * తిత్వోఽథుచ్ ఇత్యధున్సృత్యః. — శాన్తిశాస్త్రహేలక్షణ మేతత్.

వి. 'స్తన్మృషలయకోదాత్త్యాః స్వేహో వైవర్ణ్యవేషధూ

అప్ర వైవర్ణ్య మిన్ద్యస్తా సాన్తికాః పరికితాః.' ఇతి, ఉపగూఢా న్యుపగూఢాని చ సప్తంశత భావేక్షః, తాన్యసంభూతప్రకారాణి, రహ ఏతాస్తే, సురతాని చ సన్స్మృత్య మే శాన్తి ర్నాస్తి * అర్థ సమానకర్తృకత్యం దుర్బలం, సమానక్రియాపేక్షాఽస్తితి శబ్దో.

రచితం రతిపణ్డిత త్వయా స్వయం వాక్యేషు ము పేద మూర్తవమ్
ధ్రియతే భనుమన్తాభవం, నో న చ్చాచుర వపు ర్మృత్యుశ్చేతి ! కి

టీక. — పా రతి పండిత ఓ సురతకోదిదుడా, త్వయా = నీచేత, ము అశ్లేషు = నా అవయవములుచుట, స్వయం = స్వయముగా, రచితమ్ = చేయబడిన, అర్థ వలంతునముతువువచ్చినట్టి (వసంతసంబంధమును), తు...నం — తునును = పూవుల యొక్క — ప్రసాధనం = కై నేత, ఇదిమ్ = ఇదిగో, ధ్రియతే = నిలిచియున్నది, తవ = నీ యొక్క, తత్ = అకై నేతనానర్పివట్టి, నార్యుండమయిన, వపుః = పూము, న దృశ్యతే = అగపడదు (వశించినది).

తా. — సురతములందు నాజెగాడ వయిన యోప్రాణేశ్వరుడా నాయవయవ ములయందు నీవు రచించిన యాయామనిపూవులకై నేత నిలిచియున్నది గాని, అ కై నేత నొగరించిన నీగుండరదేహము ఇంతలోనే ఆస్థమించినది.

వాక్య. — రచిత మితి. — పా రతిపణ్డిత రతిభుకల, త్వయా ము, చాక్ష్ణే ద్వివ యశేష, స్వయం రచితమ్, ఋతు రస్య ప్రాస్త ఇ ర్తవం నాన్ స్థమ్ * ఋతో రజో

ఇ త్యన్యైత్యయః, కుముప్రసాధనం పుష్పభరణ, మిదం, ధ్రియతేఽవతిష్ఠతే *
 భృగో అవస్థానే ఇతి ధాతో స్తాదాదికాత్ కర్తృ ల్, తవ తత్ ప్రసాధకం
 చారు మందరం వపు స్తు న దృశ్యతే.

విబుధై రసి యస్య దారుణై రసమాప్తే పరికర్తృణి స్తృతః,

త మిమం కరు డక్షిణేతరం చరణం నిర్మితరాగ, మేహి మే. 19

టీక.—దారుణైః = క్రూరలయిన. విబుధైః = సురలచేత, యస్య = ఏనా
 పాదముయొక్క, పరికర్తృణి = ఆలంకరించుటయందు, స్తృతః = తలంపబడితివో,
 మే తం డక్షిణేతరం ఇమం చరణం = నాయొక్క అయీ యెడమ పాదమును, ని...
 గం—నిర్మిత=పూయబడిన - రాగం = పారాణిగలదానినిగా, కురు = చేయుము,
 మేహి = రమ్మ.

తా.—క్రూరాత్ములు సురలు నా యెడమయడుగున నీవు అక్షుకపారాణి రచిం
 చుచుండగా తటాజన నిన్ను తలచి రప్పించుకొన్నారు, నీ విపుడు వచ్చి యా
 పారాణి రచనను పూర్తిచేయుము.

వ్యా.—విబుధైరితి.—దారుణైః క్రూరైః - ప్రాజాన్తికేకర్తృణి నియోగా
 దితి భావః, విబుధై ర్దైవైః-అనభిజ్ఞత్వం చ ధ్వన్యతే, యస్య మచ్ఛరణస్య, పరి
 కర్తృణి ప్రసాధనే-ని, 'పరికమ= ప్రసాధనమ్' ఇ త్యమరః, అసమాప్తే సతి,
 స్తృతోఽసి, త మిమం, డక్షిణేతరం వామం, మే చరణం, నిర్మితరాగం రచితలా
 ఙ్కారాగం, కు, ర్వే హ్యగచ్ఛ.

అహ మేత్య పరజ్ఞవత్త్వేనా పున రజ్ఞాశ్రయిణీ భబామి తే

చతురైః సురకామినీజనైః ప్రియ యావ న్నవిలోభ్యసే దివి. 20

టీక.—ప్రియ = వల్లభుడా, దివి = స్వర్గములో, చతురైః = జాణలైన,
 సుర కామినీ జనైః = అచ్చరల సమూహములచేత, యావత్ న విలోభ్యసే=(నీవు)
 వలంపబడకముందే, అహం = నేను, వ...నా—పరజ్ఞ = మిడుతయొక్క -
 వత్త్వేనా=దారిచేత - (అగ్నిప్రవేశముచేత నడుట), ఏత్య=వచ్చి, పునః=వెండియు,
 తే = నీయొక్క, అ...జీ = ఆజ్ఞ = ఒడిని - ఆశ్రయిణీ=చేరినదానను-(ఒడిలో
 కూర్చున్నదానను) భబామి = ఇస్సజే అయ్యెదను.

తా. - ప్రాణేశ్వరా, జాణలైన యచ్చరలు స్వర్గములో నిన్నువలంపించి తమ
 కలలో నైదికావకముందే నేను (అగ్ని ప్రవేశముచే వచ్చి) మరల నీయొడిలో
 కూర్చుండెదను.

వ్యా.—అహ మితి.—అహం, పరజ్ఞవత్త్వేనా కలభయార్ద్రణ-అగ్నిప్రవేశే నే

తృత్యః-ని. 'పక్షజః శలభే చాగ్నా మార్జారేఽర్కే శరే ఖగే' ఇతి వైజయంతీ, ఏత్యాగత్య, పునఃస్తే, అజ్ఞాశ్రయి ణ్యాత్మజ్ఞవర్తిసి, భవామి సంప్ర త్యేవ భవిష్యామి * 'వర్తమానసామిక్ష్వే వర్తమానవ ద్యా' ఇతి అట్ - ని. 'హే ప్రియ, దివి స్వర్గే, చతురైః, శురకామనీజనై రపుగోగణై, ర్యావన్న - కిలోభ్యనే విలోభయిష్యనే * 'యావత్పురానిపాతయోర్లట్' ఇతి అట్.

'మదనేన వినాకృతా రతిః త్నమాత్రం కిల జీవి తే' తి మే

వచసీయ మిదం వ్యస్థితం రమణ త్వా మనుయామి య ద్యపి. 21

టీక. - 'హే రమణః ఓకాంతః'దా, త్వామ్ అనుయామి యద్యపి = నిన్ను (నేను) అనుగమించి నప్పటికిని, రతిః=రతి, మదనేన వినా=మదనుని బాసి, త్నమాత్రం=నిమిషమాత్రమయినను, జీవితా కిల=బ్రతికియుండినదిగదా, ఇతి ఇదం వచసీయం=అనెడి యీ నింద, మే=నాకు, వ్యస్థిత్వమ్=స్థిరము, అధూత్=అయినది.

తా. - రమణఃదా, నేను నిశ్చయముగా చిచ్చుదాని వచ్చి నిన్ను గలపి కొందును గదా, అయినప్పటికిని, నిన్ను బాసినక్షణమే కఠినాత్మరాతను నేను మృతిఁ జెందనందున, 'మదనుని బాసి రతి త్నమాత్ర మయినను బ్రతికి యుండిన దే' అనెడి లోకుల యాడే నాకు స్థిర మయినది గదా.

వ్యా. - మదనేనేతి. - 'హే రమణ, త్వా, మనుయామి య ద్యప్యనుగమిష్యామ్యేవ * 'వర్తమానసామిక్ష్వే వర్తమానవ ద్యా' ఇతి అట్ - ని. 'య ద్యపి త్యవధారణే' ఇతి తేకః - కిం తు రతి ర్మదనేన, వినాకృతా వియోజితా స తి తృత్యః * సుఖ్యేతి సమాసః, త్నమాత్రం జీవితా కి లే తీదం, వచసీయం నిష్టా, మే మమ, వ్యవస్థితం స్థిర, మధూత్.

క్రియతాం కథ మస్త్యమన్తరం పరలోకాన్తరితస్య తే మయా?

సమ మేవ గతోఽస్యతర్కితాం గతి మగ్నేన చ జీవితేన చ. 22

టీక. - ప...స్య - పరలోక = స్వర్గమందు - అన్తరితస్య = త్యవహితుఁడవై యున్న - (మృతుఁడవైన యనుట), తే=నీకు, మయా=నాచేత, అ...నం = అస్త్య=కడపటి - వర్ణనం = అలంకారము, కథం క్రియతాం=ఎట్లు చేయబడును, కుతః = ఏలయనగా, అగ్నేన చ = ఒడలితోడన, జీవితేన చ = ప్రాణముతోడన, గమకు = మదనే, ఆతర్కితాం = హింపబడని, గతిం = దశను, గతః అసి = పొందినవాడవు అయితివి.

తా. - మృతునిని నీకు కడపటియనికొరము నే నెట్లు చేయఁగలను; ఏల
యన, నీపాణిముతోఁగూడ నీ జీవాత్మగయితియు నమ్మి పోయినదిగదా.

చా. - క్రియతా మితి. - పరలోకేన స్తవస్య త్యవహితస్య - మృత స్తే త్యథాః, తే తవ, మ మునై స్త్యవిష్టానం, కథం కేన ప్రకారేణ, క్రియతాం*క్రియతా మి త్యత్ర కామచాక లోట్ బోధ్యః-ద్రుతదగ్ధస్య తే యథేచ్ఛమిష్టాన మపి న సంభవ . తీ త్యథాః, కుతః-అన్యేన చ జీవితేన చ, సమం స హై, వాక్యీతా మవిచారితాం, గతిం గతో-సి, ఇహ మృతశరీర మపి నా స్తి కస్య మ్మదాన మితి భావః.

ఋజుతాం నయతః స్మరామి తే శర ముత్పజ్జనిపణ్ణగస్యః.

మధునా సహ స్మృతాం కథాం జయనోహస్తవిరూపితం చ యత్.

టీక. - శరమ=బాణమును, ఋజుతాం = అవశ్రలను, నయతః = పొందించుచున్నాడటై, ఉ...నః = ఉత్పన్న = జిడియందు - నిష్పన్న = నెలకొన్న - భవ్యనః = విజ్ఞాతలిగిసట్టి, తే=నీయొక్క, మధునా సహ=వసంతునితోడి, సస్మితాం = చిరునవ్వుతోఁ గూడుకొన్న, కథాం = సరిభాషణమును, న...తుం = నయన = కన్నులయొక్క - ఉపాస్త = కడతలచెంకనుండి - విడుదాం = (నన్ను చూచిన) చూపు, యత్=ఏదికలదో దానిని, స్వరామి=కలంచుకొనుచున్నాను.

తా. - నీవు వింటిని తోడయి దుంచుకొని, బాణమును చేతులతో వంక తీర్చుచు, వసంతునితో చిలువగవుతో మచ్చడించుచు, నన్ను కడకంట చూచిన చూపును కలరించుచున్నాను.

వ్యా. - ఋణాతా మితి. - శర, పక్షాతా మార్జనం, నయన, ఉత్పన్న విపక్ష
మజ్జగతం - ధన రక్ష్యతవ్య * 'ధనపశ్య' ఇ త్యర్థాంతరే, తే కన పథుః
తనస్తే సహ-సి. 'పథుః' తే తనస్తే చ 'ప్రతేచ' ఇతి విశ్యో, సమ్మితం,
కదా మాలాపం, తథా య, స్మయనోపాద్రవితోః మహాద్భవః - త మ త్యు
పజ్ఞః, తచ్చ స్మరామి.

శ్వను తే హృదయజ్ఞమః సఖా కుసుమాయోజితశాస్త్రకో మధుః?

సఖిలూగ్రుమావినానా గమితః సోఽపి మహ్యదతాం గతిః? 24

దీక్ష. - స్వాదేశ్యము = (నీ) సవస్థునకీర్తన, తే సఖా = నీ సఖికాదు,
 తే...కః = తుమకు = శత్రువులతో - అయోజిత = పూర్వమున - కార్యము = నిల్లు
 గలవాడను, మధుః = కనుకను, కర్మము = ఎక్కడ (ఎక్కడి చేరివాడు), సః

అపి = ఆతఁడు కూడ, ఉ...మ = ఉగ్ర-తీవ్రమయిన - రుష = కోపముగఁజూడ
దయన, పినాకినా = ఈశ్వరునిచేత, సుహృద్గతాం - సుహృత్ = చెలికా (దయన
మదను)నిచే - గతాం-పొందఁబడిన, గతిం = దశను (భస్మత్వమును), గమితః న ఖలు
= పొందింపఁబడ లేదు గదా.

తా. - నీకు పూవువిల్లు కూర్చి యిచ్చునట్టి నీనెచ్చెలి వసంతుఁడు ఏమయి
నాఁడు? ఆతనింగూడ తీవ్రకోపుఁ డీశ్వరుఁడు నిన్నుఁ గావించినట్లు భస్మము
గావించ లేదు గదా?

వ్యా. - క్వేతి - హృదయం గచ్ఛ తీతి హృదయంగమా హృద్యః * ఖ
చ్చికరణే 'గమేః సుప్రసవంభ్యానమ్' ఇతి ఖ చ్చ్యుక్త్యయః * 'అర్హిష్ఠవదజ న్నస్య
మమ్' ఇతి ముమాగమః, తే తద, గభా, వసుమే-రాయోజిత చూరచిత-కార్త్యకం
యేన కార్త్యకవిర్లాతా, మధు ర్వసంతః, క్వ సు క్వ వా-గత ఇతి కేమః, ఆథవా,
సోఽ, పుష్కరగుమ తీవ్రకోపేన, పినాకి వేశ్వరేణ, సుహృదా మదనేన - గతాం
ప్రాప్తాం-గతిం భస్మ తా మి త్యర్థః, న గమితః ఖలు న ప్రాపితః కిం - ని. 'జిజ్ఞా
సాసునయే ఖలు' ఇ త్యుచరః.

అథ తైః పరిదేవితాక్షరై ర్హృదయే దిగ్దశరై రి వాహతః

రతి మభ్యుపపత్తు మాతృరాం మధు రాత్మాన మదర్శయత్ పురః.

టీక. - అథ-అంతట (ఇట్లు రతి నిలఁపఁగా), తైః పరిదేవిత అక్షరైః =
ఆ నిలాపవచనములచేత, హృదయే = ఎడలో, ది...రైః - దిగ్దశ = విమముపూసిన-శరైః =
బాణములచేతనుం బోలె, ఆహతః = కొట్టఁబడినవాడై, మధుః = వసంతుఁడు, అతు
రాం = ఆపన్నురాలయిన, రతిమ్ = రతీదేవిని, అభ్యుపపత్తుం = ఓదార్చుటకు, ఆత్మానం =
తన్ను, పురః = ఎదుట, అదర్శయత్ = చూపుకొనెను.

తా. - అతీరునం బసపుచున్న రతీదేవియొక్క యావితాపవచనములు విసము
పూసిన ములుకులుంబోలె గాడఁగా వసంతుఁడు ఆపదలో ను నిగియున్న యారత్యై
ఓదార్చువాడై ఆమెకు ఎదుట నగపడెను.

వ్యా. - అ థేతి. - అథ తైః, పరిదేవితాక్షరై ర్విలాపవచనై, హృదయే,
దిగ్దశరై ర్వివలి ప్రముఖైః శరై, రి వాహతః గతా-ని. 'విషుక్తే దిగ్దలిప్తకా' ఇ
త్యుచరః, మధు ర్వసంత, అతురా మాపన్నాం, రతి, మభ్యుపపత్తు మనుగ్రహీతుమ్-
ఆశ్వాసయితు మి త్యర్థః-ని. 'అభ్యుపపత్తి రనుగ్రహః' ఇ త్యుచరః-ఆత్మానం
పురోఽదర్శయత్ ఆని రథూ ది త్యర్థః.

త మ వేద్య రుద్ర సా భృశం, స్తనసంబాధ మురో జఘాన చ,
స్వజనస్య హి దుఃఖ మగ్రతో వివృతద్వార మి వోపజాయతే. 26

టీక.—సా=ఆరతిదేవి, తమ్ = వసంతుని, అవేద్య = కొంచి, భృశం = మిక్కిలి, రుద్ర = ఏదైనా, స్తన సంబాధం = స్తనములకు బాధకలుగునట్లుగా, (గట్టిగా), ఉరః = అమ్మయ్య, జఘాన చ=కొట్టుకొనెను, (వీలయిన), స్వజనస్య = బంధువుయొక్క, పురః=మోల, దుఃఖం=శోకము, వి...త - వివృత = తెరిచి, బడిన-ద్వారము ఇర=వాకిలికలదియో యనునట్లు, ఉపజాయతే=ఉత్పత్తినిస్తును.

తా. - వసంతుని గాంచి రతిదేవి మిక్కిలి యేదైనా, స్తనములకు బాధ కలుగునట్లుగా (గట్టిగా) అమ్మయ్య బాదుకొనెను; వీలయిన, బంధునియెదుట వృధ యములో నిదుఃఖము తలుపుతీసివైచినట్లు బయటబడును.

వ్యా.—త మితి.—సా రతి స్త మధు, మవేద్య దృష్ట్యై, భృశం రుద్ర, స్తనా సంబాధ్య స్తనసంబాధమ్ * 'పరిక్షిశ్యమానే చ' ఇతి ణముల్, ఉరో జఘాన తాడితవతీ చ, తథా హి, స్వజన స్యాగ్రతో దుఃఖం, వివృత మపసాఃతం - ద్వారం కపాటం-యస్య త, ది, వోపజాయత ఆవిర్భవతి-ఉచ్చృంభణం ప్రవర్తత ఇ త్యుత్పేక్షాభిప్రాయః.

ఇతి నై న మువాచ దుఃఖితా 'సుహృదః పశ్య వసస్త కిం స్థితమ్?

త దిదం కణశో వికీర్యతే పవనై ర్భస్మ కపోతకర్పరమ్.' 27

టీక.—దుఃఖితా = శోకముపాలయిన, సా = రతి, ఏవమ్ = వసంతుని, ఇతి=ఈచెప్పబోవునట్లు, ఉవాచచ = పలికెనుకూడ; సేవసస్త = ఓయియామనీ, పశ్య = చూడుము, సుహృదః = (నీ) చెలికొని సంబంధమునుండి, కిం స్థితం=ఏమి మిగిలియున్నదో. తత్ ఇదం=అయిది, క...రం—కపోత = పావురమువలె - కర్పరం=చిత్రవర్ణమయిన, కణశః=పాడుముయిన, భస్మ = బూడిద, పవనైః = గాలి చేత, వికీర్యతే = చల్లబడుచున్నది.

తా. - మునుపు పవవులుకొక దుఃఖాతిరేకమున రతి వసంతునితో యిట్లు మరల పవవందొడంగినది. - ఓయి వసంతుడా, 'చూడు నీ మిశ్రుడు ఇచ్చె యిట్లు బుగ్గియున్నాడు; పావురమువలె పలుకన్నెలు గలదైన యాశని యిబూడిదను గాతి పొడిపొడిగా దగలవల విరచిస్తుచున్నది.'

వ్యా. - ఇ తీతి. - దుఃఖ మహ్యః సంజాతం దుఃఖితా - సంజాత దుఃఖే త్యర్థః * తారకాదిత్యా దిత్వ, సా రతి రేనం వసస్త, మి త్యువాచ చ - చకారః తాతోస్త్రైకసంజాత్యాః, సే వసస్త, పశ్య మహృత స్త్యర్థభిప్రాయ, కిం స్థితం కి

మువస్థితం, త దిదం, కపోతకర్పరం పారావతశబలం, కణశ్ శూన్యభూతమ్ * అల్పా
ర్థా చ్ఛస్పృత్యయః, భస్మ వవనై, రిక్షీర్థతే విక్షిప్యతే, వశ్యః భస్మభూత స్తే సుహృ
ది త్యర్థః.

అయి సంప్రతి దేహి దర్శనం, స్తర, పర్యుత్సృక ఏష మాధవః,

దయితా స్వనవస్థితం నృణాం, న ఖలు ప్రేమ చలం సుహృజ్జనే. 28

టీక.—అయి స్తర = ఓయి మన్మథుడా, సంప్రతి = ఇప్పుడు, దర్శనం దేహి =
దర్శనము ఇమ్ము (ఆగవడుము అనుట), ఏషః = వీడుగో, మాధవః = వసంతుడు, పర్యు
త్సృకః = ఉవ్విళ్లురుచున్నాడు; నృణాం = పురుషులకు, దయితాసు = ప్రియలయందు,
ప్రేమ = చెలిమి, అనవస్థిత = నిలకడలేనిది, సుహృజ్జనే తు = మిత్రులయందు అన్ననో,
చలం న ఖలు = చలము కాదు గదా.

తా.—మన్మథుడా, నాకు దర్శన మీకున్నను నీ వయస్కునికి వసంతునికి
ఇమ్ము, అతడు నిన్ను గన నత్యంతము ఉవ్విళ్లురుచున్నాడు; పురుషుల చెలిమి
ప్రియలయందు స్థిరము కాకున్నను మిత్రులయందు స్థిరము గదా.

వ్యా.—అ యాతి.—అయి స్తర, సంప్రతి దర్శనం, దేహి, ఏష, మాధవో
వసన్తః, పర్యుత్సృక స్వదిర్భనోత్కణ్ఠితః, త్వా మ ష్యనాదృతవతోఽస్య కో
మాధవ ఇ త్యాశ్ జ్యోహా—నృణాం పురుషాణాం, దయితాసు, ప్రే, మానవస్థిత
మస్థిరం - చల మి త్యర్థః, సుహృజ్జనే ప్రేమ తు న చలం ఖలు.

ఈదృశాః సుహృదః కతి న స స్తి త్యాశ్ జ్యోహా న కోఽపీ త్యాహ.—

అమునా నసు పాశ్వోప ర్తినా జగ దాజ్ఞాం ససురాసురం తవ

బినతన్తుగుణస్య కారితం ధనుషః వేలవపుష్పవత్ప్రిణః. 29

టీక.—నసు = ఓ మదనుడా, పా...నా - పాశ్వోప = (నీ) చెంతను - ప ర్తినా =
ఉన్నట్టి, అమునా = ఈవసంతునిచేత, ససురాసురం = దేవదానవులతో గూడుకొన్న,
జగత్ = లోకము, బి...స్య - బిన = తామరతూటియొక్క - తన్తు = దారము - గుణస్య
నారిగాఁగలదియు, వే...ణః - వేలవ - కోమలములయిన - పుష్ప = పువ్వులొ-
పత్ప్రిణః = బాణములుగాఁగలదియు, (అగు), తవ ధనుషః = నీ వింటియొక్క, ఆజ్ఞాం =
వంపును, కారితమ్ = చేయింపఁబడినది.

తా.—మదనుడా తామరతూటిదారంపునారితో కోమలపుష్పబాణంబు లేయు
నీయత్యంతదుర్బలధనుస్సునకు లొంగి, ఇతరులమాట చెప్ప నేల, దేవదానవులు నయి

తము నీయాజ్ఞను నెఱవేర్చుట యీవసంతుని ప్రభావముచేతఁ గదా. ఇతనికి సయితము నీవు దర్శన మీకుండుట తగునా ?

వ్యా.—అము నేతి.—నను మదన, పార్శ్వవర్తినా సహచరే, జామునా వసస్తేన, ససురాసురం సురాసురసహితం, జగ, ద్విసతస్తుగుణస్య మృణాలసూత్రమాస్మీ కస్య, పేలవాని కొమలాని - పుష్పా జ్యేష్ఠ - పత్రిణో బాణా - యస్య తస్య, తప ధనుష ఆజ్ఞాం కారికం - జగ దాజ్ఞా కారి తే త్వర్థః * 'హృక్రో రన్యతరస్యామ్' ఇతి జగతః కర్తృత్వమ్.

గత ఏవ న తే నివర్తతే స సఖా దీప ఇ వానిలాహతః;

అహ మస్య ద శేవ పశ్య మా మవిషహ్యవ్యసనేన ధూమితే మే 30

టీక.—సః తే సఖా = ఆ నీ చెలికాఁడు, అ...తః - అనిల = గాలిచేత - అహతః=కొట్టఁబడిన (అర్పఁబడిన), దీపః ఇవ=దీపమువలె, గతః ఏవ = పోనే పోయినాఁడు, న నివర్తతే = మరలి రాఁడు, అహమ్ = నేను, అస్య = అతనియొక్క, దశా ఇష్ఠః = పర్తివలె (సున్నాను), అ...న - అవిషహ్య = భరింపరాని - వ్యసనేన=దుఃఖము చేత, ధూమితాం=పొగగలదానిని, మాం పశ్య=నన్నుఁ జూడుము.

తా.— నీ చెలికాఁడు గాలికి అతిపోయిన దీపమువలె పోయినాఁడు, ఇంక మరలి రాఁడు, నేను దుఃఖ మనుపొగ గ్రమ్మినదాన నై అదీపముయొక్క పర్తివలె మిగిలి యున్నాను.

వ్యా.—గత ఇతి.—న తే సఖా, అనిలాహతో వాయుతాడితో, దీప ఇవ గత ఏవ న నివర్తతే, అహ, మస్య దీపాయమానస్య, దశా పర్తి, రిప తిష్ఠా మీతి శేషః. 'దశా పర్తా పవన్ధాయాం పస్త్రాస్తే స్ఫు ర్దశా అపి' ఇతి విశ్వః, కుతః, అవిషహ్యవ్యసనేన సోధు మశక్యదుఃఖప్రకర్షణ, ధూమితాం సంజాతధూమాం, మాం పశ్య; ధూమపత్త్వా న్నప్త దీపదశాసామ్యం ధూమ శ్చ వ్యసన మే వే త్వర్థః.

శ్చ విధినా కృత మర్థవై శసం నను మాం కామవధే విముఖ్చితా,

అనపాయని సంశ్రయద్రు మే గజభగ్నే పతనాయ వల్లరీ. 31

టీక.—నను=ఓయి(వసంతుండా), కామవధే=మదనుని చంపి, మాం విముఖ్చితా= నన్ను పదలినట్టి, విధినా = దైవముచేత, అర్థ వైశసం = సగము కొలయే, కృతమ్ = చేయఁబడినది, (అందలియుపాయ మే మనఁగా), అనపాయని = దీని నాశ్రయించిన అపాయము ఉండదని నమ్ముకొనఁబడిన, సంశ్రయ ద్రు మే=అండ యయినప్పక్షము, గ...

గ్నే—గజ = వినుగుచేత - భగ్నే సతి = కూల్చబడినది కాఁగా, వల్లరి = తీగ, పతనాయ (భవతి) = కూలిపోవును.

తా.— విధి కామునిమాత్రము చంపి నన్ను పదలివేయుటలో సగముకొలచే తనే నిండుకొలను సాధించినాఁడు, అనఁగా నన్ను చంపకయే చంపినాఁడు ; భార్య పతి యొక్కసగము గావునను, ఇద్దఱుం గలసి యేకపదార్థమే గావునను, ఆయేకపదార్థములో అతనినిమాత్రము చంపుట సగమును మాత్రము చంపుట; దానిచేతనే నాచావు నిక్కము గావున అతనికి సగము ప్రయాసకే నిండుఫలము కలిగినది. దీని నాశ్రయించి యున్నయెడల అపాయము కలుగ దని తీగ నమ్ముకొని ఆశ్రయించియున్న చెట్టును వినుగు కూల్చిన యెడల తీగయు కూలనే కూలును గదా; నాగతియు నట్టిద యైనది.

న్యా.— విధి నేతి.— నను వసంత, కామవధే, మదనవధే, మాం, విముఖ్యతా వర్జయతా - అమారయ లే త్యుధాః, విధినా వై వేన, విశసతి హిస స్తీతి విశసో ఘాతుకః * పచాద్యచ్ - విశసస్య కర్త వై శసమ్ * యువాదిత్వా దణ్విత్వయః - అర్ధవై శస మధఃపథః - కృతమ్ - వి. 'అర్ధో' వా విష ఆత్మ నో యత్ పత్నీ' ఇతి శ్రుతేః - పత్యుః స్వస్య చాశ్రయాశ్రయిభూతయో రేకపదార్థత్వాభిప్రాయే జాధోక్షిః - తథా చైకదేశవధే దేశాంతర స్యాపి పథనిమనా న్తా మపి విధి ర్థము స్సేవ హతవా నితి తాత్పర్యమ్; విత దే వోపపాదయతి - అనపాయ స్యనపాయత్వేన విత్వ స్తే, సంశ్రయద్రుమ ఆశ్రయవృక్షే, గజభగ్నే సతి, వల్లరి లతా, పతనాయ - భవ తీతి శేషః - పతితు మేవ సాఽల మి త్యుధాః * 'తుమథాః చ్చ భావవచనాత్' ఇతి చతుర్థిః.

సంప్రత్యనంతరకతఃఖ్యం ప్రాథమ్యతే.—

త దిదం క్రియతా మనంతరం భవతా బంధుజనప్రయోజనమ్,

విధురాం జ్వలనాతిసర్జనా న్నను మాం ప్రాపయ పత్యు రన్తికమ్ ③2

టీక.—తత్ = కావున, భవతా = నీచేత, అనంతరం = అవ్వలినైన, బంధుజనప్రయోజనం = బంధుజనులకృత్యము, క్రియతాం = చేయఁబడునుగాక, నను = ఓయి వసంతుడా, విధురాం మాం=వివశురాలనైన నన్ను, జ్వ...త్—జ్వలన = నివ్వయుక్క - అతిసర్జనాత్ = ఇచ్చుటచేతను, పత్యుః= (నా) పెనిమిటియొక్క, అన్తికం = చెంతను, ప్రాపయ=పొందింపుము.

తా.— కావున, నీవు ఇక నాకు చేయవలసిన నాచెప్పెడి బంధుకృత్యమును చేయుము; ఓయి వసంతుడా దుఃఖవివశనగుటచే న్వయముగా చిత పేర్చుకొని నివ్వ పెట్టుకొన నశక్త నైన నన్ను అగ్నిప్రవేశము చేయించి నాభర్తకడకు చేర్చుము.

వ్యా.—త దితి.— త త్తస్మాత్కారణా దుక్తప్రకారేణ - అన్యథాఽపి మరణ స్వావశ్యంభావా ది త్యుక్తాః, అనన్తరం, భవ, తేదం వక్ష్యమాణం, బద్ధజనప్రయోజనం బద్ధకృత్యం, క్రియతామ్ * ప్రాధాన్యానాయాం లోబ్, త దే వోపదిశతి - నను వసన్త, విభురాం వివిశాం, మాం, జ్వలనాలిసర్జనా దగ్నిదానాత్ - పత్యు రన్తికం ప్రాపయ అగ్నిప్రవేశం కార యే త్యుక్తాః.

కర్తవ్య క్షాయ మగ్నాః స్త్రీణా మి త్యాహ.—

శశినా సహ యాతి కౌముదీ, సహ మేఘేన భడిత్ ప్రలీయతే,

ప్రమదాః పతివత్సగా ఇతి ప్రతిపన్నం హి విచేతనై రపి.

33

టీక.—కౌముదీ = వెన్నెల, శశినా సహ = చంద్రునితోఁ గూడ, యాతి = పోవును, భడిత్ = మెఱుపు, మేఘేన సహ = మేఘునితోఁ గూడ, ప్రలీయతే = నశించును, ప్రమదాః = చెలవలు, ప...గాః—పతి = పెనిమిటియొక్క - పత్నీ = మార్గమును - గాః = పొందువారు, ఇతి = అనునది, విచేతనై అపి = వివేకములేని వాని చేతనయితము, ప్రతిపన్నం = ఎఱుంగఁబడియున్నది.

తా.—నెల క్రుంకినచో నెలతోఁగూడ వెన్నెలయు నశించును; మేఘము నశించు నపుడు మెఱుపును దానితో నాక మొందును; ఈరీతిగా 'స్త్రీలు పతి పోయినగతి నే పోవలసినవారు' అని అచేతనములకు నయితము తెలిసియున్నది.

వ్యా.—శశి నేతి.—కౌముదీ చన్ద్రీకా, శశినా సహ యాతి శశి న్యస్త మితే న్యయం నశ్య తీ త్యుక్తాః, తడిత్ సాదామసీ, మేఘేన సహ, ప్రలీయతే ప్రణశ్యతి * కర్తరి లబ్, ప్రమదాః స్త్రియః, పతిపత్నీ గచ్ఛ స్తీతి పతిపత్నీగాః పతిమార్గాను గామిన్య, ఇ త్యేత, ద్విచేతనై రల్పచేతనైః - అవివేకిభి రపీ త్యుక్తాః - నాథ స్తు 'పృథ గ్జనైః' ఇతి పపాత, ప్రతిపన్నం జ్ఞాతమ్ - 'అలవణా యవాగూః' 'అనుదరా శన్యా' ఇతివ దల్పత్వాభిప్రాయేణ విచేతనై రపీతి నిదేశకః. పతిపత్నీగా ఇత్యుక్త స్తృప్తిః -

వి. 'ఆర్తాఽఽర్తేషా ముదితే హృష్టా పోషితే మలినా కృశా

మృతే ప్రియతయా పత్యౌ సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతిప్రతా.' ఇతి.

అము నైవ కహాయిత స్తనీ సుభగేన ప్రియగాత్రభస్మనా

నవపల్లవనంస్తరే యథా రచయిష్యామి తనుం విభావసా.

34

టీక.—సుభగేన = అందమయిన, అమునా = ఈ, స్త్రి...నా—స్త్రీయఁదయి. తుని - గాత్ర = మేని - భస్మనా = బూడిదతో, క...నీ—కహాయిత = పన్నెయి డంబిడి - స్తనీ = స్తనములుకలదాననై, నవ పల్లవ సంస్తరే యథా = శ్రొం దలిరుల

పానుపునందుం బోలె, విభావసౌ = చిచ్ఛునందు, తనుం = శరీరమును, రచయిష్యామి = ఉంచెదను.

తా.—అంద మయిన యీ ప్రియదేహభస్మమునే కుంకుమగా కుచములయందు పూసికొని, లేతచిగుళ్ల పానుపునందు ఎంత ప్రీయముగా శయనింప నగునో అంతప్రీయముగా అగ్నియందు శయనించెదను.

వ్యా.—అము నేతి.— అమునా పురోవర్తినా, సుభగేన శోభనేన, ప్రియగాత్రభస్మనైవ - ఏవకారో మణినాస్తరనివృత్త్యభిః, కషాయితస్తనీ రజ్జిరస్తనీ - వి. 'రాగే క్వాథే కషాయోఽస్త్రీ నిర్మాసే సౌరభే రసే' ఇతి వైజయంతి. నవపల్లవసంస్తరే యథా నవపల్లవతల్ప ఇవ, విభావసౌ వహ్నా, తనుం శరీరం, రచయిష్యామి నిధాన్యా మీ త్యభిః.

కుసుమాస్తరణే సహాయతాం బహుశః సౌమ్యగత స్త్వమావయోః, కురు సంప్రతి తావ దాశు మే ప్రణిపాతాజ్ఞాలియాచిత శ్చిత్తామ్. 36

టీక.—హే సౌమ్య = ఓయి సాధూ, త్వం = నీవు, ఆవయోః = మా కిరువురకును, బహుశః = పలుమాఱు, కుసుమ ఆస్తరణే = పూఁబాన్పనందు, సహాయతాం = చెలికారమును, గతః = పొందితివి (చేసితివి), సంప్రతి = ఇప్పుడు, ప్ర...తః—ప్రణిపాత = మ్రొక్కుతోడి - ఆజ్ఞాలి = కేలుమోడ్పుతో - యాచితః = వేడుకొనఁబడిన వాడవు, ఆశు = త్వరగా, మే = నాకు, చితాం = సౌదను, కురు తావత్ = పేర్చుము.

తా.—ఓసాధూ, నీవు మా కిరువురకును పలుమాఱు పూఁబాన్పను రచియింప సాయపడుచుంటివి; ఇది నీకు అంజలిచేసి మ్రొక్కుచున్నాను, ఇప్పుడు త్వరగా నాకు సౌద పేర్చుము.

వ్యా.—కుసు మేతి.— హే సౌమ్య సాధో, త్వ, మావయో రతిపజ్ఞాబాణయో, ర్మహుశో బహువారం, కుసుమాస్తరణే పుష్పశయనే, సహాయతాం గతః, సంప్రతి, ప్రణిపాతాజ్ఞాలినా యాచితః ఆజ్ఞాలిపూర్వకం ప్రార్థితః సన్నిత్యర్థః, ఆశు మే, చితాం కాన్తచయం కురు కురువ్యయ థేహ తథాఽము త్రోవక ర్తవ్యం మిత్రేణ త్యర్థః.

తే దను జ్వలనం మదర్పితం త్వరయే ద్దక్షిణవాతవీజనైః

విదితం ఖలు తే యథా స్తరః క్షణ మ ప్యుత్సహతే న మాం వినా. 36

టీక.—తత్ = చితపేర్చుటకు, అను = అనంతరము, మ...తం—మత్ = నాయందు - అర్పితం = ఉంచఁబడిన, జ్వలనం = నిప్పును, ద...నైః—దక్షిణవాత =

మలయమారుతముయొక్క - వీజనైః = సంచారణములచేత, త్వరయేః = త్వరపెట్టుము (త్వరగా మంట పెట్టుము); (త్వర యేల యనఁగా), తే విదితం భలు = సీకు తెలిసియున్నదేగదా, యథా = ఏమనఁగా, స్మరః = మదనుఁడు, మాం వినా = నన్నుఁబాసి, ఊణమి అసి = నిముస మేని, న క్షత్సహతే = సుఖ ముండదు.

తా.—సాద పేర్చిన తర్వాత నాకు నిష్పపెట్టి మలయమారుతములను వీచి త్వరగా మంట పెట్టుము, త్వర యేల యనఁగా, కాముఁడు నన్నుఁ బాసి నిముసమయినను సుఖ ముండఁ దని సీకు విశదమే గదా.

వ్యా.—త ద స్మితి.—త చ్చితాకరణ, మ స్వన స్తరం, మ య్యర్పితం మదర్పితం, జ్వలన మగ్నిం, దక్షిణవాతసీజనై ర్మలయమారుతసంచారణై, స్మరయేః త్వరితం జ్వలయే త్వర్ధః, త్వరాపేతు మాహ - తే తప - విదితం భలు * 'మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్య శ్చ' ఇతి వ ర్తమానకే క్తః - తద్వ్యాకృర్భరి షష్ఠీ, యథా యేన ప్రకారేణ, స్మరో, మాం వినా, ఊణ మసి, నోత్సహతే న హృవ్యతి, తథా త్వయా జ్ఞాత మే వే త్వర్ధః.

ఇతి చాపి విధాయ దీయతాం సలిల స్యాజ్జలి రేక ఏవ నా,

అవిభజ్య పరత్ర తం మయా సహితః పాన్యతి తే స బాధవః. 37

టీక.—అపిచ = మఱియు, ఇతి=ఇట్లు నాకు అగ్నినొసంగి, నా = మాకు ఇరువురకు, ఏకవివ = ఒకటియే, సలిలస్య = సీటియొక్క, అజ్జలిః = దోసీలి, దీయతాం = ఈఁబడుచుగాక, తం = ఆదోసీటిని, సః తే బాధవః = ఆయన నీ చెలికాఁడు, పరత్ర = పరలోకమందు, మయా సహితః = నాతోఁ గూడుకొన్నవాడై, అవిభజ్య = పంపకము సేయకయే, పాన్యతి = త్రావును.

తా.—నాకు అగ్ని నొసంగిన తర్వాత మాకు ఇరువురకును ఒక్కటియే జలాంజలి ఇమ్మ; ఇరువురకు నొక్కటియే యేల యనఁగా, ఆ నీ మిత్తుఁడు కాముఁడు పరలోకమున నాతోఁగూడుకొన్నవాడై పంపకము చేయకయే త్రావును—కలసి త్రావుటయే ఆయన కిష్టము అని భా.

వ్యా.—ఇ తీతి.—అపి, చే త్రేవం, విధాయ కృత్వా, నా వాభ్యా, మేక ఏవ, సలిల స్యాజ్జలి ర్దీయతామ్, త మజ్జలిం స, తే, బాధవః సఖా, స్మరః, పరత్ర పరలోకే, మయా సహితోఽవిభజ్య పాన్యతి.

పరలోకవిధౌ చ మాధవ, స్మర ముద్దిశ్య విలోలపల్లవాః

నివపేః సహకారమజ్జరోః, ప్రియచూతప్రసవో హి తే సఖా. 38

టీక.—(కిం)చ = మఱియు, (హే) మాధవ = ఓవసంతుడా, పరలోకవిధౌ = పిండోదకాది కర్తయందు, స్వర్ణమే ఉద్దేశ్యం = మత్స్యధుని ఉద్దేశించి (మత్స్యధునికి), వి... వాః—విలోల = చలించుచున్న - పల్లవాః = చివుళ్లుగలవైన, సహకార మజ్జరీః = మావిభాగములను, నివహేః = ఒసంగుము, హి = విలయన, లే సఖా = నీవయస్సుడు, ప్రి...వః—ప్రియ=ఇష్టమయిన - చూతప్రసవః = మావిభావముగలవాడు.

తా.—ఓవసంతుడా, పిండోదకాదికర్తయందు, కామునికి కదలుచున్న చిగుళ్లు తోడి మావిభాగముల నొసంగుము; విలయన, నీవయస్సునికి కామునికి మావిభావము ప్రయము గదా.

వాచ.— పరలోకేతి.—కించ, హే మాధవ వసన్త, పరలోకవిధౌ పిండోదకాది కర్తణి, స్వర్ణ ముద్దేశ్య, విలోలాః పల్లవా యాను తాః, సహకారమజ్జరీ శ్చూతపల్లరీ, నివహే ద్దేహి, హి యస్తా త్కారణాత్, లే సఖా స్వరః, ప్రియా శ్చూతప్రసవాయస్య స తథోక్తః.

ఇతి దేహవిముక్తయే స్థితాం రతి మాకాశభవా సరస్వతీ

శఫరీం న్రాదశోషవిక్లబాం ప్రథమా వృష్టి రి వాన్వకమ్పయత్. 39

టీక.—ఇతి = ఇట్లు, దే...యే—దేహ = ఒడలియొక్క - విముక్తయే = త్యాగమునకై, స్థితాం = కదంగిన, రతిం = రతీదేవిని, ఆకాశభవా = ఆకాశమునందు పుట్టినదైన, సరస్వతీ = వాక్కు, న్రా...బాం—న్రాద = మడుగుయొక్క - శోష = ఎండుటచేత - విక్లబాం = డిల్లపోయిన, శఫరీం = అడుబేడినను, ప్రథమా వృష్టిః ఇవ = తొలకరి వానవరె, అన్వకమ్పయత్ = కనికరించెను.

తా.—ఈ విధముగా శరీరమును త్యజించుటకు నిశ్చయము చేసికొన్న యా రతీ దేవిని, ఆకాశవాణి, మడు గెండఁగా డిల్ల వోయియున్న యాడుబేడినను తొలకరి వాన యూఱడించినట్లు, ఊఱడించెను.

వాచ.—ఇ తీతి—ఇతి, దేహస్య విముక్తయే శరీరస్య విసర్గాయ, స్థితామ్ కృత నిశ్చయా మితి యావత్, రతి, మాకాశభవా సరస్వ త్యశరీరా వా, గ్నాద శోషవిక్లబాం- న్రాదస్య జలధారస్య - శోషేణ విక్లబాం, శఫరీం ప్రాప్తీం-సి. 'ప్రాప్తీ తు శఫరీ ద్వ యోః' ఇ త్యమరః, ప్రథమా, వృష్టి ర్నర్న, మి, వాన్వకమ్పయ దనుకమ్పితవతి, సదయ మువా చే త్యర్థః - సి. 'కృపా దయా-నుకమ్పా స్యాత్' ఇ త్యమరః.

కుసుమాయుధపత్ని, దుర్లభ స్తవ భర్తా న చిరాద్భవిష్యతి,

శృణు యేనాం కర్తౄణా గతః శలభత్వం హరలోచనార్చిషి.

టీక.— హే కుసుమాయుధపత్ని = ఓ కామకాంతా, తవ భర్తా = నీ పతి, చిరాత్ = చిరకాలము, దుర్లభః స భవిష్యతి = దొరకనివాడుగా నుండఁడు, యేన కర్తృణాః (పురాకృత) కర్త చేత, సః = అతఁడు హర లోచన అర్చిషి = శివుని కంటి జ్వాలలా, శలభత్వం = మిడుతతనమును, గతః = పొందినాఁడో, (ఆకర్షను), శృణు = వినుము.

తా.— ఓరతీ, నీ భర్త నీకు త్వరగానే దొరకును. ఏపురాకృతకర్త చేత అతఁడు ఇప్పుడు శివనేత్రజ్వాలలా, అగ్నిలా మిడుతవలె, మాడిపోయినాఁడో, ఆకర్షను జెప్పెదను వినుము.

వ్యా.— కుసు మేతి.— హే కుసుమాయుధపత్ని రతీ, తవ భర్తా, చిరా చ్చిరం, దుర్లభః స భవిష్యతి - కిం త్వచిర మేవ సులభో భవిష్య తీ త్యర్థః, కించ శృణు - త త్కర్తృతికేషః, యేన కర్తృణా స తే భర్తా హరలోచన స్యార్చి ధ్వాలా - ని. 'జ్వాలాభాసో ఝళుం స్ఫుల్పిః' ఇ త్యమరః - తస్మి, శృణుభత్వం పతన్తత్వం గతః - ని. 'సమా పతన్తకలభా' ఇ త్యమరః.

త దేవ కమాపాచప్తే.—

అభిలాష ముదీరితేన్ద్రియః స్వసుతాయా మకరోత్ ప్రజాపతిః,

అథ తేన నిగృహ్య విక్రియా మభిశక్తః ఫల మేత దన్వభూత్. 41

టీక.— ఉ...యః - ఉదీరిత = (మదనునిచేత) ప్రేరింపఁబడిన - ఇన్ద్రియః = ఇంద్రియములు కలవాడై, ప్రజాపతిః = బ్రహ్మ, స్వ...యాం - స్వ = తనయొక్క - సుతాయాం = కూతురై సరస్వతిమీఁద, అభిలాషమ్ అకరోత్ = మరులు వహించెను; అథ = అంతట, తేన = బ్రహ్మచేత, విక్రియాం = వికారమును, నిగృహ్య = అణచుకొని, అభిశక్తః = శక్తిపంపఁబడినవాడై, [ఈ సంస్కృత వాక్యప్రయోగప్రకారము ఆంధ్ర భాషకు ఉచితముగాదు], పతతోఫలం = ఈఫలమును (అనగా కాలిపోవుటను), అన్వభూత్ = అనుభవించినాడు.

తా.— పూర్వము కాముఁడు బ్రహ్మకు అతని కూతురు సరస్వతిమీఁదనే వలపు గొలిపినాడు. అది యెఱింగి బ్రహ్మ కామవికారమును అడంచుకొని కాముని శక్తించినాడు; ఆకామమునకు ఫలముగా కాముఁడు ఇట్లు కాలిపోయినాడు.

వ్యా.— అభిలా షేతి.— ఉదీరితేన్ద్రియః ప్రేరితేన్ద్రియః - స్వ రే జేతి కేషః, ప్రజాపతి ర్బ్రహ్మ, స్వసుతాయాం సరస్వత్యా, మభిలాష మనురాగ, మకరోత్ అథ, తేన ప్రజాపతినా, విక్రియా మిన్ద్రియవికారం, నిగృహ్య నిరు, ధ్యాభిశక్తః సన్ విత త్ఫలం దాహఃత్తకం స్వకర్తృఫల, మన్వభూత్.

పరిణేష్యతి పార్వతీం యదా తపసా తత్ప్రవణీకృతో హరః

ఉపలబ్ధసుఖ స్తదా స్మరం వపుషా స్వేన నియోజయిష్యతి. 42

ఇతి చాహ స ధర్మయాచితః స్మరశాపావధిదాం సరస్వతీమ్,

అశనే రమృతస్య చోభయో ర్వశిన శ్చామ్ముధ రాశ్చ యోనయః. 43

టీక.—తపసా = తపస్సుచేత. త...తః = తత్ = ఆపార్వతీయందు - ప్రవణీకృతః = అనురక్తుడుగాఁ జేయఁబడినవాడై, హరః = ఈశ్వరుఁడు, యదా పార్వతీం పరిణేష్యతి = ఎప్పుడు పార్వతిని పెండ్లియాడునో, తదా = అప్పుడు, ఉ...ఖః = ఉపలబ్ధ = పొందఁబడిన - సుఖః = ఆనందము కలవాడై, స్మరం స్వేన వపుషా నియోజయిష్యతి = కాముని అతని దేహముతోఁ జూర్చును; ఇతి = అని, స్మ—దాం - స్మర = కామునియొక్క - శాప = శాపమునకు - అవధి = అవసానమును - దాం = ఇచ్చునదైన, సరస్వతీం చ = వాక్కును, ధ...తః - ధర్మ = ధర్మమును ప్రజాపతిచేత - యాచితః = (సృష్టిరక్షకై) వేడఁబడినవాడై, సః = ఆ బ్రహ్మదేవుఁడు, ఆహ = పలికెను. వశిన శ్చ = జితేంద్రియులు ను, అమ్ముధరా శ్చ = మేఘములను, అశనే = పిడుగునకును (కోపమునకును), అమృతస్య = జలమునకును (అనుగ్రహమునకును), యోనయః = జన్మకారణములు గదా.

తా.—అంతట, మదనునికి ఆపాయము కలిగినచో జంతుసృష్టి నిలిచిపోవు నని తలంచి ధర్మకర్మ ప్రజాపతి యాచించగా బ్రహ్మదేవు డీతీయ మదనునికి శాపావసాన మొనంగెను.— ‘ఈశ్వరుఁడు ఎప్పుడు పార్వతియొక్క తపస్సుచే వశీకృతుడై ఆమెను వివాహమాడి ఆనందమునం బొందునో అప్పుడు మదనునికి మరల నతని దేహము నొసంగును.’ ఎట్లుగా పిడుగును వైచుటకును ఉదకము నిచ్చుటకును రెంటిని మేఘములు సమర్థములూ అట్లే శాప మిడుటకును అనుగ్రహము చేయుటకును రెంటిని జితేంద్రియులు సమర్థులు.

వ్యా.—పరిణేష్య తీతి.—ఇ తీతి చ.—ధర్మేణ ధర్మాఖ్య ప్రజాపతినా, యాచితః ప్రార్థితః, స భగవాన్ప్రవృత్తః, తపసా కారణేన, తస్మాం పార్వత్యాం - ప్రవణీకృతోఽభిముఖకృతో, హరః శివో, యదా పార్వతీం, పరిణేష్య త్యుద్వక్ష్యతి, త దోపలబ్ధ సుఖః ప్రాప్తానన్తః సన్, స్మరంకామం, స్వేన వపుషా, నియోజయిష్యతి సంగమయిష్యతి, ఇ త్యేవం, స్మరశాపస్యావధిదా మవసానదాయినీం, సరస్వతీం వాచం, చాహ ఏవం శాపావధి మ ఖ్యుక్తవా ని త్యర్థః; నను తథా వ్రద్ధస్య కథ మిదృశీ శాస్త్రైర్లత ఆహ - వశినో జితేంద్రియా, శ్చామ్ముధరా, శ్చాశనే రమృతస్య చే త్యుభయో, ర్యోనయః

ప్రభవాః - పశిపత్నేఽశన్యమృతశబ్దా కోపప్రసాదవరా, అన్యత్ర వైద్యుతా గ్నువిదక
వరా. యుగ కమ్.

త దిదం పరిరక్ష శోభనే,

భవితవ్యప్రియసంగమం వపుః,

రవిపీతజలా తపాత్యయే

పున రోఘేన హి యుజ్యతే నదీ.

44

టీ.—హే శోభనే = ఓకల్యాణీ, తత్ = ఆకారణమున, భ...మం—
భవితవ్య = కానున్న - ప్రియసంగమం = ప్రియునితోడి పొందుకలదైన, ఇదం వపుః=
ఈదేహమును, పరిరక్ష = కాపాడుకొమ్ము, (ఏల యనఁగా), ర...లా—రవి = సూర్యుని
చేత - పీత = త్రాగఁబడిన - జలా = నీరుగలదైన, నదీ = ఏలు, తపాత్యయే =
వర్షాకాలమందు, పునః = వెండియు, ఓఘేన = ప్రవాహముతో, యుజ్యతే హి =
కూడును గదా.

తా.—కావున ఓకల్యాణీ, వెండియు కామునితోడి పొందునకు భాజనమై
యున్న నీదేహమును కాపాడుకొమ్ము; ఎడఁబాపు కాశ్వత మనితలంపకుము, ఏలువేనవిలా
సూర్యునియెండచే నీటిం బాసెనను, వర్షాకాలములో మరల నీటితో నిండదా?

వ్యా.—త దితి.—హే శోభనే, త త్తస్మాత్ కారణా, దృవితవ్యో భవిష్యత్—
ప్రియసంగమో యస్య త త్తథోక్త, మిదం వపుః పరిరక్ష, తథా హి, రవిపీతజలా నదీ,
తపాత్యయే ప్రాప్నుషి - ని. 'ప్రాప్నుష్ తపాత్యయే' ఇతి హలాయుధః, పున, రోఘేన
ప్రవాహేణ, యుజ్యతే సంగచ్ఛతే హి.

ఇత్థం రతేః కి మపి భూతే మదృశ్యరూపం

మన్దీచకార మరణవ్యవసాయబుద్ధిమ్;

తత్ప్రత్యయా చ్చ కుసుమాయుధ బన్ధు రేనా

మాశ్వాసయత్ సుచరితార్థపదై ర్వచోభిః.

45

టీక.—ఇత్థమ్ = ఈరితిగా, అదృశ్యరూపం = కనఁబడు రూపముగలదికాని
(కంటి కగపడని), కి మపి భూతం = ఏదో యొక ప్రాణి, రతేః=రతీదేవియొక్క, మ...
ద్ధిం - మరణ = చావుయొక్క - వ్యవసాయ = ఉద్యమముయొక్క - బుద్ధిం = నిశ్చ
యమును, మన్దీచకార = మాన్పించెను. కుసుమాయుధ బన్ధుః=కాముని వయస్కుఁడయిన

వసంతుడును, త...త్ - తత్ = ఆప్రాణియందు - ప్రత్యయాత్ = నమ్రకముచేత,
 ఏనాం = ఈరలీదేవిని, సు...దైః - సు = చక్కని - చరితార్థ = నచ్చునట్టి యర్థ
 ముగల - పదైః = మాటలతో, ఆశ్వాసయత్ = ఓదార్చెను.

తా.—ఇట్లు ని కంటి కగపడక యేదో భూతము రలీదేవిని మరణోద్భోగమునుండి
 నివారించెను, వసంతుడు ఆభూతము పలికిన మాటను నమ్ముకొని ఆమెను 'అమ్మా, దేవతా
 ప్రసాదముచే నీభర్తను జెడియు నీవు గలయుదువు.' అను నిత్యాది హితవచనముల
 ఓదార్చెను.

వ్యా.—ఇత్త మితి.—ఇత్త మనేనప్రకారే, తాదృశ్యరూపం, కి మసి భూతం కల్పి
 తాప్రిణి- ని. 'యుక్తే త్వాదా వృతే భూతం ప్రాణ్యతీతేనమే త్రిషు' ఇ త్యమరః, రతే
 ర్త్వదనదారాణాం, మరణవ్యవసాయ బుద్ధిం మరణోద్భోగబుద్ధిం, మద్భీచకార నివారయా
 మానే త్యర్థః - ని. 'మూఢాల్పాపటు నిర్భాగ్యా మదాః' ఇ త్యమరః, అథ కుసుమాయుధ
 బంధ ర్వనస్త శ్చ, తత్ప్రత్యయా తస్మిన్మాతేవీశ్వాసాత్ - ని. 'ప్రత్యయోఽథిన శవభ
 జ్ఞాన నిశ్వాస హేతుః' ఇ త్యమరః, ఏనాం రతిం, సుష్టుచరితార్థాని పదానియేహం తై,
 ర్వచోభి ర్వాక్యై, రాశ్వాసయత్ - సర్వథా తే దేవతాప్రసాదాత్ ప్రియసంగమో,
 భవిష్య తీ త్యాదివచనై రస్యా దుఃఖ మపాచకా రే త్యర్థః.

అథ మదనవధూ రుపప్లవాంతం

వ్యసనకృశా పరిపాలయాం బభూవ

శశిన ఇవ దివాతనస్య లేఖా

కిరణపరిక్షయధూసరా ప్రదోషమ్

122
46

టీక.—అథ=తర్వాత, వ్య...శా - వ్యసన=దుఃఖముచేత - కృశా=నన్నగిల్లినదై,
 మదన వధూః=కాముని భార్య (రతి), ఉ...స్తమ్-ఉపప్లవ = అపదయొక్క - అస్తం =
 ముగియకను, కి...రా - కిరణ=వెలుగులయొక్క - పరిక్షయ=నాశముచేత - ధూసరా=
 మలిన యయిన, దివాతనస్య శశినః=వగలికిచంద్రునియొక్క, లేఖా=రేఖ, ప్రదోషమ్
 ఇవ=రాత్రినింబోలె, ప్రతిపాలయామ్మభూవ=ఎదురునూచుచుండెను.

తా.—అప్పటినుండి రలీదేవి దుఃఖముచే నాసిల్లుచు ఆయాపదయొక్క ముగియ
 కను - కిరణక్షయముచే మలిన యయిన వగలిచంద్రరేఖ రాత్రినమయమునుం బోలె -
 ఎదురునూచుచుండెను.

వ్యా.— అ థేతి.—అథాఽనస్తరం, వ్యసనేన దుఃఖేన - కృశా, మదనవధూ
 రతి, రుపప్లవాంతం వివదపథిం, కిరణపరిక్షయేణ - ధూసరా మలినా, దివాతనస్య దిన

భవస్య * 'సాయం చిరమ్.' ఇ త్యాదినా ట్యుప్రత్యయః, శశిన శ్చంద్రాస్య, లేఖా, ప్రదోషంరాత్రి, - మిష, పుషాలయాంబభూవ ప్రతీక్షాంచక్రే.

పుష్పితాగ్రావృక్షమ్- 'అయుజీ నయుగ రేఫతో యకాహో యుజీ చ న జౌ జరగా శ్చ పుష్పితాగ్రా' ఇతి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీ మన్మహాపాద్యాయ శోలాచల మల్లినాథసూరి విరచితయా

సంజీవసముఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృతౌ

కుమారసంభవే మహాకావ్యే రతివిలాసః నామ

చతుర్థః స్కంధః.

శ్రీ

కు మార సంభవమ్.

పంచమ స్కర్ధః.

తథా సమక్షం దహతా మనోభవం

పినాకినా భగ్న మనోరథా సతీ

నినిష్ఠ రూపం హృదయేన పార్వతీ ;

ప్రియేషు సౌభాగ్యఫలా హి చారుతా.

1

టీక.—పార్వతీ = పార్వతి, తథా = అతీరున, సమక్షం = ప్రత్యక్షమున, మనోభవం = మన్తధుని, దహతా = కాల్చివైచినట్టి, పినాకినా = ఈశ్వరునిచేత, భ...థా—భగ్న = ఖండితమయిన - మనోరథా = కోరికకలది, సతీ = ఆయి, హృదయేన = మనస్సులూ, రూపం = (తన) సౌందర్యమును, నినిష్ఠ = దూషించుకొనెను, (తథా) హి = అది యుక్తమే గదా, చారుతా = సౌందర్యము, ప్రియేషు = భర్తలవిషయమున, సౌ...లా—సౌభాగ్య = వాల్లభ్యమే - ఫలా = ప్రయోజనముగాగలది.

తా.—పార్వతి ఆప్రకారము తనకన్నులయెదుట మన్తధుని ఈశ్వరుడు భస్తీకరింపగా, తనకోరిక రిక్తమోగా, 'శివచిత్తమున కెక్కని యీ నాపాడుసౌందర్య మేపాటిది' అని మనస్సులూ తన సౌందర్యమును నిందించుకొనెను; అదిసరియే గదా, విలయనస్తీలసౌందర్యమునకు ప్రియుల యసురాగమే గదా ప్రయోజనము.

వ్యా.—తథేతి.— పర్వత స్వావత్సం స్త్రీ పార్వతీ, తథా తేన ప్రకారే, జాక్షోః సమీపే సమక్షం పురతః * 'అవ్యయం విభక్తి సమీప సమృద్ధి -' ఇత్యాదినా ఽవ్యయాభావః, మనోభవం మన్తధం, దహతా భస్తీకుర్వతా, పినాకి నేశ్వరేణ, భగ్నః ఖండితో - మనోరథోఽభిలాషో - యస్యాః సా తథోక్తా, సతీ, హృదయేన మనసా, రూపం సౌందర్యం, నినిష్ఠ - ధిక్తే రూపం యద్ధరమనోహరణాయ నాల మితి గర్హితవ తీ త్యర్థః; యుక్తం వై తదిత్యాహ - తథా హి - చారుతా సౌందర్యం, ప్రియేషు పరిషు విషయే, సౌభాగ్యం ప్రియవాల్లభ్యం - ఫలం యస్యాః సా తథోక్తా - సౌందర్యస్య త దేవ ఫలం యద్భర్తృసౌభాగ్యం లభ్యతే - నో చే ద్విఫలం త దితి భావః.

అన్ని సగ్గే మశస్థం వృత్తమ్.— 'జతౌ తు వంశస్థ ముదీశం జరా' ఇతి లక్షణాత్.

ఇయేష సా కర్తు మవస్థ్యరూపతాం

సమాధి మాస్థాయ తపోభి రాత్తనః;

అవాప్యతే వా కథ మన్యథా ద్వయం

తథావిధం ప్రేమ పతి శ్చ తాదృశః?

2

టీక.—సా=పార్వతి, సమాధిమ్=వికాగ్రతను, అస్థాయ=అవలంబించి, తపోభిః=నియమములచే, అత్తనః = తనకు, అ...తాం—అవస్థ్య = వస్తుగాని - రూపతాం = సౌందర్యముకల దగుటను (సౌందర్యమును), కర్తుమ్=చేసికొనుటకు, ఇయేష = కోరెను. అన్యథా = వేరువిధమున, కథం వా = ఏవగను, తథావిధం ప్రేమ = అవిధమయిన యనురక్తియు, తాదృశః పతిశ్చ = అట్టిభర్తయు, ద్వయమ్ = రెండుచు, అవాప్యతే = దొరకును.

తా.—అంతట పార్వతి, శివచిత్తము నాకర్షించుటకు సమర్థమయినరూపమును తపస్సులచేత సంపాదించుకొనవలయు నని నిశ్చయించుకొనెను; వెంట ఉపాయమున, అట్లు అర్ధాంగలక్ష్మీనిగా తన్ను దేహమున నుంచుకొనునట్టి యాప్రేమను మృత్యుంజయుఁ డయినట్టి యాపతిని రెంటిని ఎట్లు పడయ నగును?

వ్యా.—ఇయేషేతి—సా పార్వతీ, సమాధి మేకాగ్రతా, మాస్థాయావలమ్బ్య, తపోభి ర్వక్ష్యమాణియమైః కరణభూతై, రాత్తనః స్వ, స్వావస్థ్యరూపతాం సఫలసౌందర్యం, కర్తు, మియేషేచ్ఛతిస్త - తపసా శివం వశీకర్తు ముద్యుక్తే త్యర్థః; అన్యథా తతోఽన్యప్రకారేణ, కథం వా తద్వయ మవాప్యతే, కిం తద్వయమ్ - తథాభూతా - విధా ప్రకారో - యస్య త త్తథావిధం, ప్రేమ స్నేహః - యే నార్థాక్షహారా హరస్య భవే దితి భావః, తాదృశః పతి శ్చ - యో మృత్యుజ్ఞాయ ఇతి భావః; ద్వయ మేవ ఖలు ప్రీతా మపేక్షితం య దృర్భ్రవాల్లభ్యం జీవదృర్భ్రకత్వం చేతి. త చ్చ తపశ్చ రైశికసాధ్య మితి నిశ్చికాయే త్యర్థః. అత్ర మహః-

‘య ద్దుష్కరం య ద్దురాపం య ద్దుర్గం య చ్చ దుస్తరమ్,

తత్ సర్వం తపసా ప్రాప్యం తపో హి దురతిక్రమమ్.’ ఇతి.

నిశమ్య చైనాం తపసే కృతోద్యమాం

సుతాం గిరీశప్రతిస క్తమానసామ్,

ఉవాచ మేనా పరిభ్రష్ట వక్షసా

నివారయ స్తీ మహతో మునివ్రతాత్.

3

టీక.—సాచ = మేనకాదేవి యు, గి...సాం - గిరిశ = శివునియందు - ప్రతి
సక్త = తగులజొన్న - మానసాం = చిత్తముగలదానినిగాను, తపసే = తపమునకై,
కృ...మాం—కృత = చేయఁబడిన - ఉద్యమాం = యత్నముకలదానినిగాను, సుతాం =
కొమారితను (పార్వతిని), నిశమ్య = విని, వక్షసా = ఎడయందు, పరిభ్రష్ట = కౌఁగి
లించుకొని, మహతః = మేటియైన, మునివ్రతాత్ = మునులయొక్క నియమము
నుండి (తపస్సునుండి), నివారయ స్తీ = మాన్పించునదై, ఉవాచ = (ఇట్లు) పలికెను.

తా.—కొమారిత శివుని వలచినచై ఆయనం బడయటకై తపంబు నల్పఁ గడంగి
యున్న దని మేనకాదేవి విని కూతును తొమ్మనం గౌఁగిలించికొని కఠినమయిన ముని
వ్రతమునుండి ఆమెను మానుపుటకై యట్లు పలికెను.

వ్యా.—నిశ మ్యేతి.—మేనా మేనకా చ, గిరిశ ప్రతిసక్తమానసాం హరాసక్త
చిత్తాం, తపసే తపశ్చరణాయ, కృతోద్యమాం కృతోద్యోగాం, సుతాం, నిశమ్య శ్రు-
త్వేనాం పార్వతీం, వక్షసా, పరిభ్రష్టాభ్యాం, మహతో, మునివ్రతా త్తపసో, నివారయ
స్త్వచాచ-మునివ్రతా ది త్యక్త య ద్యపి మునివ్రతస్య మేనకాయా అనీష్ఠితత్వాత్
* 'వారణాధానా మిష్ఠితః' ఇతి నాపాదానత్వం తథాపి కృతోద్యమా మితి మా-
నసప్రవేశోక్తత్వాత్ * 'ప్రవ మపాయేఽపాదానమ్' ఇ త్యపాదానత్వ మేవ స్యాత్-
య థాహ భాష్యకారః - 'యచ్చ మిథ్యా సంప్రభ్య నివర్తతే త చ్చ ప్రవ మపాయే
ఽపాదాన మితి ప్రసిద్ధమ్.'

సామాన్యనిషేధ ముక్త్వా విశేషనిషేధ మాహ—

మనీషితాః సన్తి గృహేషు దేవతా,

స్తవః క్ష్య వత్సే? క్వ చ తావకం నపుః?

పదం సహేత భ్రమరస్య పేలనం

శిరీషపుష్పం, న పునః పతత్రీణః

4

టీక.—(హే) వత్సే = (ఓ) నాకూనా, మనీషితాః=కొరఁబడిన, దేవతాః =
వేల్పులు, గృహేషు = (మన) యింట, సన్తి.= ఉన్నారు; తపః క్వ=తప స్సెక్కడ,
తావకం = నీదయిన, నపుః క్వ = నెచ్చెను ఎక్కడ; పేలనం = కొమలమయిన,
శిరీషపుష్పం = దిరిసెనపువ్వు, భ్రమరస్య పదం సహేత = తుమ్మెదయొక్క కాలిని

ఓర్పును, (గాని), పతప్రిణః (పదం) పునః = పక్షియొక్క కాలి నో, న (సహేత) = ఓర్వజాలదు.

తా.—ఓనాకూనా, కోరుకొనఁదగిన శఛ్చాదిదేవతలు మనయింటనే యున్నారు, వారిని ఆరాధింపుము; నీకోరువరమును వారే యిత్తురు; తపస్సు పునఃకము, ఏలయన, నీయీకోమలదేహముతపఃశ్లేశము నోర్వజాలదు. మృదువయిన దిరిసెనపువ్వు లేఁటికాలిత్రొక్కుడును ఓర్వఁగలుగునుగాని పక్షికాలిత్రొక్కుడును ఓర్వజాలునా? అట్లెఱుఁగఁట నున్న దేవతలం బూజించుట నీకు శక్యముగాని తపస్సు శక్యము కాదు.—ఇట దిరిసెన పువ్వువంటిది పార్వతీ దేహము, లేఁటికాలితాకు నోర్పుటవంటిది గృహదేవతలం గొలుచునలయిక నోర్పుట, పక్షికాలి తన్ను నోర్పుటవంటిది తపఃశ్లేశము నోర్పుట.

వ్యా.—మనీషితా ఇతి.—హే వల్సే, మనస ఈషితా ఇష్టా మనీషితాః * శకధ్వాదిత్యాల్ సాధుః, దేవతాః శఛ్చాదయో, గృహేషు నన్తి - త్వం తా ఆరాధయేతి శేషః, తనః క్వ, త పేదం తావకమ్ * 'యుష్మదస్తదో రన్యతరన్యాం ఖ ఇచ్చ' ఇ త్యబ్బ్రత్యయః * 'తవకమమకా వేకవచనే' ఇతి తవకాదేశః. - వపు శ్చ క్వ, తథా హి, పేలవం మృదులం, శిరీషపుష్పం, భ్రమరన్య భృక్షన్య, పదం పదస్థితిం. సహేత, పతప్రిణః పునః పక్షిణ స్తు, పదం న సహేత. అతిసాకుమార్యా ద్వివ్యోపభోగ యోగ్యం తే వపు ర్న దారుణతపఃక్షమ మి త్యర్థః. అత్ర దృష్టాంతాలంకారః.

ఇతి ద్రువేచ్ఛా మనుశాసతీ సుతాం

శశాక మేనా న నియన్తు ముద్యమాత్;

క ఈప్సితార్థ స్థిరనిశ్చయం మనః

పయ శ్చ నిమ్నాభిముఖం ప్రతీపయేత్.

5

టీక.—ఇతి = ఇట్లు, అనుశాసతీ = బోధించి, మేనా = మేనకాదేవి, ద్రువేచ్ఛాం - ద్రువ = స్థిరమయిన - ఇచ్ఛాం = కోరికకలదైన, సుతాం = కొమరితను, ఈద్యమాత్ = తపః ప్రయత్నమునుండి, నివారయితుం = తొలఁగించుటకు, న శశాక = నమర్థరాలు కాదాయెను; (అది సరియే గదా), ఈ...యమ్—ఈప్సిత = కోరఁబడిన-అర్థ = ప్రయోజనమందు - స్థిర = దృఢమయిన - నిశ్చయం = పట్టుదలగలదైన, మనః చిత్తమును, ని...ఖం— నిమ్న = లోఁతునకు - అభిముఖం = ఎదురయిన - (లోఁతునకు పాటుచున్న,) పయ శ్చ = నీటిని, ప్రతీపయేత్ = వెనుకకు మరల్పఁగలుగును.

తా.—ఈప్రకారము మేనకాదేవి బోధించినను గట్టినిశ్చయము గలదైన పార్వతీదేవి తపః ప్రయత్నమును మానదాయెను; ఇది సరియే గదా; యెదురునకు పాటుచున్న

నీటిని మెఱుకకు పాటించుటయెట్లు అసాధ్యమో అట్లే తాగోరిన ప్రయోజనమును గూర్చిన కట్టదలను మాన్పుటయు అసాధ్యము.

వ్యా.—ఇ తీతి.— ఇ త్యేవ, మమకాన త్యుపదిశ స్తీ, మేనా, ద్రు వేచాఘం స్థిర వ్యవసాయాం, సుతాం పార్వతీ, ముద్యమా దుద్యోగా క్తపో లక్షణా,న్నియస్తం నివారయతుం, న శశాక సమర్థా నాభూత్, కథా హి, ఈస్మితార్థ ఇష్టార్థే - స్థిర నిశ్చయం, మనో, నిమ్నాభిముఖం పయ శ్చ కః, ప్రతీషయేత్ ప్రతికూలయేత్ - ప్రతి నివర్తయే ది త్యర్థః - నిమ్నప్రవణం పయ ఇ వే హ్మార్థాభినివిష్టం మనో దుర్వార మితి భావః. అత్ర దీపకానుప్రాణితోఽర్థాంతరన్యాసాలంకారః.

కదాచి దాసన్నసఖిముఖేన సా

మనోరథజ్ఞం పితరం మనస్వినీ

అయాచ తారణ్య నివాస మాత్మనః

ఫలోదయాన్తాయ తపఃసమాధయే.

6

టీక.—కదాచిత్ = ఒకప్పుడు, మనస్వినీ = గట్టిపట్టుదలచైన, సా = పార్వతీ దేవి, మనోరథజ్ఞం నోమరథ = (తన) కోరికను - జ్ఞం = ఎఱిగినవాడయిన, పితరం = తండ్రిని (హిమవంతుని), అ...న—అనన్య = శేంతనండు (తనతోడి) - సఖి = చెలి యేయనెడు - ముఖేన = ఉపాయమున, ఫల—ఫల = ప్రయోజనముయొక్క - ఉదయ = ప్రాదుర్భావమే - అన్తాయ = తుదిగాగలచైన, త...యే—తపః = తపము యొక్క - సమాధయే = నియమముకొఱుకు (నియమ మాచరించుటకు), ఆత్మనః = తన యొక్క, తారణ్య నివాసం=అడవి వాసమును, అయాచత = వేడుకొనెను.

తా.—ఆపట్టుదలను వదలక యొకనాఁడు పార్వతి తనమనస్సులోని కోరిక నెఱిగిన తండ్రిని, ఆకోరిక నెఱవేఱువఱుకు తాను వనములో తపస్సుచేయుచు నివసించి యుండుటకు నెల విచ్చని తన చెలికత్తెచేత నడిగించెను.

వ్యా.—కదాచి దితి.—అథ కదాచి, న్ననస్వినీ స్థిరచిత్తా, సా పార్వతీ, మనో రథజ్ఞ మభిలాషాభిజ్ఞం, పితరం హిమవన్త, మాసన్న స ఖ్యాప్తసఖి = నైవ ముఖ ముపాయః - ని. 'ముఖం నిఃసరణే వక్త్రే ప్రార మ్భాపాయయో రపి' ఇతి విశ్లేషః, లేన, ఫలోదయః ఫలోత్పత్తి - రన్తోఽవధి - ర్భస్య తస్మై, తపః సమాధయే తపోనియమార్థ, మాత్మనః స్వ, స్మారణ్యనివాసం వనవాస, మయాచత * 'దువ్యుచ్' - 'ఇత్యాదినా ద్వికర్తృకత్వమ్.

అ థానురూపాభినివేశతోషిణా

కృతాభ్యనుజ్ఞా గురుణా గరియసా

ప్రజాసు పశ్చాత్ ప్రథితం తదాఖ్యయా

జగామ గౌరీ శిఖరం శిఖణ్ణిమల్.

7

టీక.—అథ=అంతట, గౌరీ=పార్వతి, అను...ణా - అనురూప = తగినట్టి - అభినివేశ=పట్టుదలకు - లోషిణా = సంతోషించిన, గరియసా = గొప్పవాడయిన, గురుణా=తండ్రిచేత, కృ...జ్ఞా - కృత=చేయఁబడిన (హఁబడిన) - అభ్యనుజ్ఞా=నెలపు గలదై, ప్రజాసు=లోకులలో, పశ్చాత్=తర్వాత, తదాఖ్యయా=ఆమెపేరట (గౌరీశిఖర మనుపేరు), ప్రథితం=ప్రసిద్ధమయిన, శిఖరం=శృంగమునకు, శిఖణ్ణిమల్=నెమళ్లుగల దానికి, జగామ=వీఁగెను.

తా.—మేటియైన తండ్రియు ఆమెయొక్క పూనిక తగినది గదా యని సంతోషించినవాడై ఆమెకు తపస్సుచేయుటకు నెల వొసంగెను. అంత నామె ఘాతుకమృగములు లేక నెమళ్లు లోనగు సాధుజంతువులు గలదైన యొకానొకశృంగమున తపస్సుకై నెలొనెను. దానం జేసియే ఆశిఖరము అనంతరము లోకములో గౌరీశిఖర మని పేరు వడసినది.

వ్యా.—అ థేతి.—అథ గౌ ర్యనురూపేణ యోగ్యే-నాభినివేశే నాగ్రహేణ-తువ్య తీతి తథోక్తేన, గరియసా పూజ్యతమేన, గురుణా పిత్రా, కృతాభ్యనుజ్ఞా తపః కు ర్వితి కృతానుమతిః సతీ, పశ్చాత్తపఃసిద్ధ్యత్తరకాలం, ప్రజాసు జనేషు, తదాఖ్యయా తస్యా గౌర్యాః సంజ్ఞయా - ప్రథితం గౌరీశిఖర మితి ప్రసిద్ధ మి త్యర్థః, శిఖణ్ణిమల్ న తు హింసప్రాణిప్రచుర మితి భావః, శిఖరం శృంగం, జగామ యయా.

విముచ్య సా హార మహార్యనిశ్చయా విలోలయష్టిప్రవిలు ప్రచన్దనమ్
బబన్ధ బాలారణబభ్రు వల్కలం పయోధరోత్సేధవిశీర్ణసంహతి. 8

టీక.—అ...యా—అహార్య = మాన్యశక్యముగాని - నిశ్చయా = పట్టుదల గలదైన, సా = పార్వతీదేవి, వి...నం.—విలోల = చలించుచున్న - యష్టి = పేటలచేత - ప్రవిలుప్త = తుడుచఁబడిన - చందనమ్ = గంధముగలదైన, హారం = ముత్యాల పేరును, విముచ్య=తీసివైచి, బా...భ్రు-బాల అరణ = లేత సూర్యునివలె - బభ్రు = కావినన్నెగలదియు, ప...తి - పయోధర=పాలిండ్లయొక్క - ఉత్సేధ = పొడవుచేత - విశీర్ణ=సడలిన - సంహతి=చిక్కనగలదియు, (అయిన), వల్కలం=నారచీరను, బబన్ధ = కట్టుకొనెను.

తా.—అట్టి యాదృఢనిశ్చయముతో పార్వతీదేవి పాలిండ్లయందలి మంచిగండమును తుడుచుచున్నవై చలించుచున్న పేటలంగల ముత్యాలపేరును తీసివైచి చనుగప్పగా లేత సూర్యునివంటి కావినన్నెగల నారచీరను కట్టుకొనెను; దాని చిక్కదనము ఆచనుమిట్టల యొరయికకు సడలిపోయెను.

వ్యా.—విము ష్యేతి.—అహార్య నిశ్చయానివార్య నిశ్చయా, సా గౌరీ, విలా లాభి శృలాభి - ర్మప్తిభిః ప్రతిసరైః - ప్రవిలుప్తం ప్రమృష్టం - చస్తనం స్తనాస్తరగతం యేన తం తథోక్తం, హారం ముక్తావలీం, విముచ్య విహాయ, బాలారుణబిభృ బాలార్క పిఙ్గలం, పయోధరయోః స్తనయో - రుత్సేధే నోచ్ఛాయేణ - విశీర్ణా విఘటితా - సంహతి రవయవసంక్లేషో - యస్య త త్తథోక్తం, వల్కలం కణ్ఠలమ్పి స్తనోత్తరీయ భూతం, బిబన్ధ ధారయామా సే త్యర్థః.

యథా ప్రసిద్ధై ర్మధురం శిరోరుహై
రటాభి ర వ్యేన మభూత్ తదాననమ్,
న పట్పదశ్రేణిభి రేవ పక్కుజం,
సశైవలానన్ద మపి ప్రకాశతే.

9

టీక.—తత్ ఆననం=పార్వతియొక్క ముఖము, ప్రసిద్ధైః=కై నేయంబడిన, శిరో రుహైః=తలపెండ్లకలచేతను, యథా=ఎట్లు, మధురమ్=ప్రియము, అభూత్=ఆయెనో, జటాభిః అపి=జడలచేతను, ఏవం=అట్లే, (మధురమ్ అభూత్=ప్రియమాయెను), (అది సరియే గదా), పక్కుజం=తామర, ప...వ న - పట్పద = తేంట్లయొక్క - శ్రేణిభిః ఏవ న=బారులచేత మాత్రమే గాదు, స శైవల అనన్దమ్ అపి = నాచుయొక్క సంప ర్కముతోడి దైవను, ప్రకాశతే=శోభిల్లును.

తా.—పార్వతీదేవియొక్క వదనము అలంకృతమయిన కేశపాశముచేత ము న్నెట్లు ప్రియ మాయెనో జడలచేత ఇప్పుడును అట్లే ప్రియముగా నుండెను. తామర తేంట్లబారుచే ఎట్లు శోభించునో అట్లే నాచుతో నయితము శోభించుటయే ఇందులకు దృష్టాంతము.

వ్యా.—య థేతి.—తస్యా దేవ్యా - ఆననం తదాననం, ప్రసిద్ధై ర్ముఖైః - ని. 'ప్రసిద్ధా ఖ్యాత భూషితౌ' ఇ త్యమరః, రోహ స్తీతి రుహః * 'ఇగుపధజ్ఞాప్రీతిరః కః' ఇతి కప్రత్యయః - శిరసి రుహ స్తైః శిరోరుహై ర్మధురై, ర్మథా మధురం ప్రియ - మభూత్ - ని. 'స్వాదుప్రియా తు మధురౌ' ఇ త్యమరః, జటాభి ర వ్యేనం మధుర మభూత్, తథా హి - పక్కుజం పక్షం, పట్పదశ్రేణిభి ర్భీమరపక్షిభి, రేవ న, కిం

తు, సహ శైవలాసజ్జేన సశైవవాసజ్జ - మసి * 'లేన స హేతి తుల్యయోగే' ఇతి
బహువ్రీహి - ప్రకాశతే - శైవలే నాసి శోభత ఏ వే త్యర్థః.

ప్రతిక్షణం సా కృతరోమవిక్రియాం
వ్రతాయ మాజ్ఞీం త్రిగుణాం బభార యామ్
అకారి తత్సూర్యనిబద్ధయా తయా
సరాగ మస్యా రశనాగుణాస్పదమ్.

10

టీక.—సా=పార్వతి, ప్రతిక్షణం = ప్రతినిమిషమునను, కృ...యాం - గ్రుచ్చు
కొనుటచేత) - కృత=చేయఁబడిన - రోమవిక్రియాం=గగుర్పాటుకలదైన, త్రిగుణాం =
ముప్పేటయైన, యాం మాజ్ఞీం=ఏముంజత్రాటిని, వ్రతాయ=తపస్సుకై, బభార = కట్టు
కొనియెనో, త...యా - త త్సూర్య=తానే ముందుగా - నిబద్ధయా = కట్టుకొనఁబడిన,
తయా=ఆహుంజిచేత, అస్యా=పార్వతియొక్క, ర...దం - రశనాగుణ = మొలనూలి
యొక్క - ఆస్పదం = తావు, సరాగం = ఎఱుపుగలదిగా (కందినదిగా, అకారి = చేయఁ
బడినది.

తా.—ఆమె తపశ్శరణమునకై యిపుడుముప్పేటల ముంజత్రాటిని మొలకుఁ గట్టు
కొనెను; అది మాటిమాటికిని గ్రుచ్చుకొన్నప్పుడెల్ల ఒడలు గగుర్పొడుచుచుండెను;
మఱియు ఆహుంజి ఇఁకమీఁద ఆమె ధరింపఁబోవు పద్మరాగాదిమణి మేఖలకు తాపమున
యామొలయందు ఇప్పుడే ఎఱుపువన్నెను కలిగించెను:—దాని యెత్తుడుచే మొలచుట్టును
కందె నని భావము.

వ్యా.—ప్ర తీతి — సా దేవీ, ప్రతిక్షణం త్షణే, కృతరోమవిక్రియాం పారు
ష్యోత్ కృతరోమాఞ్చం, త్రి గుణాం త్రి రావృత్తాం, యాం, మాజ్ఞీం ముజ్జీమయాం
మేఖాం, వ్రతాయ తపసే, బభార, త దేవ - పూర్వం ప్రథమం - యస్య తత్సూర్యం
యథా తథా - నిబద్ధయా, తయా మాజ్ఞ్యా, అస్యా దేవ్యా రశనాగుణ - స్యాస్పదం
స్థానం భూమం, సహ రాగేణ సరాగం సహాహిత, మకారి కృతం - సౌకుమార్యాతి
శయా దితి భావః.

విసృష్టరాగా దధరా నివర్తితః
స్తనాఙ్గరాగారుణితా చ్చ కన్ధకాత్
కుశాఙ్కురాదాన పరిక్షతాఙ్గులిః
కృతోఽక్షసూత్రప్రణయీ తయా కరః.

11

టీక.—తయా=పార్వతిచేత, వి...త్ = విస్మయ = విడువబడిన - రాగాత్ =
లత్తుకపూతగలదైన, అధరాత్ = మోవినుండియు, స్త...త్ - స్త=కుచములయొక్క-
అక్షరాగ=మైపూతచేత - అరుణితాత్=ఎఱుపుచేయబడిన, కన్ధకాత్ చ = బలినుం
డియు ; నివ ర్తితః = తొలగింపబడినదై, కరః = చేయి, కు...ళిః - కుకాబ్జుర =
దర్భమొసులయొక్క - ఆదాన = కోయుటచేత - పరిక్షత = గాయమయిన - అబ్జుళిః=
ప్రేక్షగలదిగాను, అ...యా - అక్షమాత్ర=యద్రాక్షమాలకు - ప్రణయా = చెలిగాను,
కృతః = చేయబడినను.

తా.—ఆమెచేతికి ఈ తపశ్చరణ సమయమందు అధరమునకు లత్తుక పూసికొను
టయు కుచకుమము తగలబడిన నెఱునగు బంగి యాడుటయు అను రెండు వ్యాపార
ములకును బదులుగా, దర్భదళములు కోయుటచేత గాయపడుటయు, అక్షమాలికను జప
మందు త్రిప్పించుటయు ననుపనులు కలిగినవి. ఇందు, లత్తుకయెఱుపునకు బదులు గాయ
ములయెఱుపును, గుండ్రని కందుకములకు బదులు గుండ్రని యక్షములను గలిగిన పని
సాదృశ్యము ఇమిడియున్నది.

వాగ్.—విస్మ ప్తేతి.—తయా దేవ్యా, విస్మయరాగాత్ త్యక్తలాక్షారనరజ్ఞానా,
దధరా దధరోష్ఠా, నివ పరితః - 'విస్మయరాగాత్' ఇతి పాఠే నికరాం త్యక్తలాక్షా
రాగాత్ - రాగత్యాగేన నిష్ప్రియాజనత్వా దితి భావః, తథా స్తవాక్షరాగే - ణా
రుణితా దరుణీకృతాత్ - పతనసమయే తస్య స్తనయో రుపరోధా దితి భావః, కన్ధకా
చ్చ, నివ ర్తితః, కుకాబ్జురాణా - మాదానేన లవనేన - పరిక్షతా ప్రణితా - అబ్జు
లయో యస్య స తథోక్తః, కరః వాణి, రక్షమాత్రప్రణ య్యక్షమాలాసహచరః, కృతః.

మహార్హశయాపరివర్తనమ్యుతైః
స్వకేశపుష్పై రపి యా స్త దూయతే
అశేత సా బాహులతోపధాయినీ
నిషేదుషీ సజ్జిల ఏవ కేవలే.

12

టీక.—మ...తైః - మహార్హ=ఎక్కుడువెలగలయట్టి (శ్రేష్ఠమయిన)-శయా =
పాన్పునందు - పరివర్తన = పొరలుటచేత - మ్యుతైః = రాలినట్టి, స్వ...పి—స్వ =
తనయొక్క - కేశ = తలకట్టునందలి - పుష్పైః అపి = పూవులచేత సయితము, యా=
ఏదేవి, దూయతే స్త = నొగిలెనో, సా = ఆదేవి, బా...నీ - బాహులతా = తీగ
వంటి బుజుములు - ఉపాధాయినీ = తలగడగావెట్టుకొన్నదై, కేవలే = వట్టి, సజ్జి
లే ఏవ = నేలమీదనే, అశేత = పరున్నది, నిషేదుషీ, కూర్చున్నది.

తా.—ఉత్తమమయిన హంసతూలికాది కల్పములందు తాను పొరలి నప్పుడు రాలిన తన తలకట్టులోనిపువ్వులు సోకినం గందిన యాదేవి యిపుడు వట్టి నేలనుతలక్రింద చేయిపెట్టుకొని పరుండుటకును అట్లే వట్టినేలనే కూర్చుండుటకును నేర్పినది.

వ్యా.—మహా స్వేతి—మహా - నర్హో మూల్యం - యస్యాః సా మహార్హా శ్రేష్ఠా-
యా శయ్యా తస్యాం - పరివర్తనేన లుప్తానేన - చ్యుతై ర్భిష్టైః, స్వకేశపుష్పై రపి,
యా దేవీ, దూయతే స్త క్షిప్యతి స్త - పుష్పాధికసౌకుమార్యా దితి భావః, సా దేవీ
బాహులతా - ముపధత్త ఉపధానీకరో - తీతి బాహులతోపధాయినీ, సతీ, కేవలే
సంస్తరణరహితే, ఫణ్డిలే భూమా, వే, వాకేశ శయితవతీ, తథా నిషేదు ఘృతవిష్టా
చ * 'క్వసు శ్చ' ఇతి క్వసుః * 'ఉగిత శ్చ' ఇతి జీవ, భూమా వేవ శయనాదివ్యవ
హారో న జా తూప రీ క్ష్యర్థః.

పున ర్గ్రహీతుం నియమస్థయా తయా
ద్వయేఽపి నిక్షేప ఇ వార్పితంద్వయమ్,
లతాసు తస్వీషు విలాసచేష్టితం
విలోలదృష్టం హరిణాజ్ఞనాసు చ.

13

టీక.—నియమ స్థయా=ప్రతమందు ఉన్నట్టి, తయా=పార్వతిచేత, ద్వయేఽపి=
రెంటియందును, ద్వయం = రెండు, పునః = వెండియు, గ్రహీతుం = కైకొనుటకు,
నిక్షేపః = ఇల్లుడగా, ఆర్పిత మివ = ఉండుటడఁబోలును ; ఏరెంటి యందు ఏరెండు
అనఁగా—తస్వీషు = సన్నని, లతాసు = తీగలయందు, వి...తం - విలాస =
ఓయ్యారమనెడు - చేష్టితం = వ్యాపారమును, హరిణ అజ్ఞనాసు=లేడి చెలువలయందు,
వి...ష్టం - విలోల = చంచలమయిన - దృష్టంచ = చూడ్కియును.

తా.—ఆమెకు పూర్వము సహజములయియున్న విలాసచేష్టలును విలోల
దృష్టులును ఇప్పుడు తపఃకాలమునందు ఆమెయందు అగవడలేదు గాని సన్న పాటిలతల
యందును, లేడికొమ్మలయందును అగవడినవి ; దానింబట్టి చూడఁగా ఆమె ఆరెంటిని
ఆ రెంటియందును తనకు కావలసినప్పుడు మరల కైకొనుటకై యిల్లుడ యంచెనా యను
న ట్టుండెను.

వ్యా.—పున రితి—నియమస్థయా ప్రతస్థయా, తయా దేవ్యా, ద్వయే ఆపి
ద్వయం, పున ర్గ్రహీతుం పున రానేతుం, నిక్షేపార్పిత మివ నిక్షేపత్వే నార్పితం కిము-
క్వచిత్ 'ద్వయాషు' ఇతి ప్రమాదికః పాతః ; కుత్ర ద్వయే కిం ద్వయ మర్పిత మి
త్యాహ - తస్వీషు లతాసు, విలాస వివ చేష్టితం విలాసచేష్టితం, హరిణాజ్ఞనాసు, విలోల

దృష్టం చంపూలాపలాశితం చ; వ్రతసాయాం తస్యాం తయో రదర్శనా ల్లతాదిషు దర్శనా చ్చార్పిత మి వే త్యుత్పేక్షా న తు వస్తుతోఽర్పణ మ స్తీతి భావః.

అతస్మిన్ తా సా స్వయ మేవ వృక్షకాః
ఘట స్తన ప్రసవజై ర్వ్యవర్ధయత్,
గుహాఽపి యేహం ప్రథమాప్తజన్మనాం
న పుత్రవాత్సల్య మపాకరిష్యతి.

14

టీక.—సా = ఆదేవి, అతస్మిన్ తా = ప్రాణమాలిక లేనిదై, స్వయమేవ = తానే, వృక్షకాః = గున్నచెట్లను, ఘ...జైః - ఘట = కుండలనెడు - స్తన = కుచముల యొక్క - ప్రసవజైః = స్రవించినపయస్సులచేత, వ్యవర్ధయత్ = పెంచెను, గుహః అపి = కుమారస్వామి యు, ప్ర...నార - ప్రథమ=తొలుత - ఆప్త = పొందఁబడిన - జన్మనాం = పుట్టువుగలవైన - (తనకు అన్నలయిన), యేహం = ఆ గున్నచెట్టులమీఁది, పుత్రవాత్సల్యం = పుత్రప్రేమను, న అపాకరిష్యతి = తొలఁగింపఁజాలఁడు.

తా—ఆదేవి ప్రాణమాలిక తాను స్వయముగా కుండలతో నీళ్లు పోసి తన స్తనములతో స్తన్యమొసంగినట్లుగా గున్నచెట్టును పెంచుచుండెను. కుమారస్వామి నయితము తనకు ముందు పుట్టిన వగుటచేత అన్నలయిన యాచెట్టుమీఁది యామె పుత్రవాత్సల్యమును పోగొట్టఁజాలఁడు నుమా.

వ్యా— అతస్మిన్ తేతి — సా దేవీ స్వయ మే, వాతస్మిన్ తా ౭సంజాతతస్మా సతీ* తారకాదిత్వా దితచ్ఛ్రవ్యయః, వృక్షకాః స్వల్పవృక్షాః *అల్పే ఇ త్యల్పార్థే కప్రత్యయః, ఘటా వేవ స్తనా తయోః - ప్రసవజైః ప్రసృతపయోభి-ర్వ్యవర్ధయత్, గుహా కుమారో, ౭పి, ప్రథమాప్తజన్మనాం ప్రథమలభజన్మనామ్ - అగ్రజాతానా మి త్యర్థః, యేహం వృక్షకాణాం సంబధి, పుత్రవాత్సల్యం సుతప్రేమ, నాపాక రిష్యతి, ఉత్తరత్ర కుమారోదయే౭పి న తేషు పుత్రవాత్సల్యం నివర్తిష్యత ఇ త్యర్థః.

అరణ్యబీజాల్లలిదానలాలితా
స్తథా చ తస్యాం హరిణా విశత్వసుః,
యథా తేదీయై ర్నయనైః కుతూహలాత్
పుర స్సఖీనా మమిమిత లోచనే.

15

టీక.—అ...తాః - అరణ్యబీజ=(నివ్వరి లోనగు) నడవిగింజల - అల్లలి=దోసిళ్ల

యొక్క-దాన = పెట్టుటచేత - లాలితాః = ప్రోదిసేయఁబడినవై, హరిణాః = లేళ్లు, తస్యాం=ఆమెయందు, విశత్వసుః=మచ్చికపడినవి, యథా = ఎట్లనిన, కుతూహలాత్ = కుతుకముచేత, తదీయై=ఆలేళ్ల వైన, నయనైః=కన్నులతో, లోచనే=(తన) కన్నులను, సఖనాం పురః=చెలికత్తెల యెదుట, అమిమితః=కొలిచినది.

తా.—దోసిళ్లతో నోటికడ పట్టి నివ్వరి లోనగు ధాన్యములను తినిపించి యామె ప్రోదిసేసిన లేళ్ల ఆమెకడ ఎంతమచ్చిక యైన వనఁగా, ఆమె తన చెలికత్తెల ముందట కుతుకముచే ఆలేళ్ల కన్నులను తనకన్నులకు అంటించి వానితో తనకన్నులను కొలఁత కొలుచును ; ఆవి' అంత మచ్చికపడినవి.

వ్యా.—అర. శ్లోతి.— అరణ్యబీజానాం నీవారాదీనా - ధుజ్జలయ స్తేషాం దానేన లాలితా, హరిణా శ్చ, తస్యాం దేవ్యాం, తథా, విశత్వసు ర్విప్రమృం జగ్తుః - ని. 'సమా విప్రమృవిశ్వాసా' ఇ త్యమరః, యథా, కుతూహలా దౌత్సుక్యా, తదీయై ర్హరిణసంబద్ధిభి, ర్నయనై ర్చేత్రైః కరణైః, స్వకీయే లోచనే, సఖనాం, పురః పురతః. ఆనేన తేషాం సంబద్ధ సహత్వ ముక్తమ్, అమిమిత అక్షిపరిమాణతారతమృజ్ఞానాయ మానం చకా రే త్యర్థః; కేచిత్తు సా పార్వతీ తదీయై ర్చేత్రైః కుతూహలాత్, పురో ఽగ్రే వర్తమానానాం సఖనాం, లోచనే అమిమిత ప్రత్యక్షత్వా న్నాత్మన ఇ త్యాహుః; * 'మాజ్ మానే' ఇ త్యస్తా ధాతో ర్లజ్. ఇయ మేవ ఖలు విశ్వాసస్య పరా కాష్ఠా య దక్షిపీడనేఽపి న క్షుభ్య స్తీతి భావః.

కృతాభిషేకాం హుతజాతివేదసం

త్వగుత్తరాసక్లవతీ మధీతిసీమ్

దిదృక్షవ స్తా మృషయోఽభ్యుపాగమ

న్న ధర్మవృద్ధేషు వయ సమీక్ష్యతే.

16

టీక.—కృ...కాం - కృత=చేయఁబడిన - అభిషేకాం = స్నానముగలదియు, హు...సం - హుత=వేల్పఁబడిన - జాతవేదసం=ఆగ్నిగలదియు, త్వ—తీం - త్వక్ = వల్కులముచేత - ఉత్తరాసక్లవతీం = ఉత్తరీయముకలదియు, అధీతిసీం=స్తుతిపాఠాదికము కావించునదియు, (అగు), తాం=ఆదేవిని, దిదృక్షవః=మాడఁగోరినవారై, ఋషయః = మునులు, ఆభ్యుపాగమః = వచ్చిరి ; ధర్మవృద్ధేషు-ధర్మ = ధర్మముచేత - వృద్ధేషు = పెద్దలయినవారి విషయమందు, వయః=వయస్సు, న సమీక్ష్యతే=మాడఁబడదు.

తా.—ఆదేవి యథావిధిగా, స్నానము సేయుచు, హోమము గావించుచు, నార పీఠము వైఠుగా దాల్చి, స్తోత్ర పాఠాదికములు పఠించుచు, నన్నట్టి యాతఁడచ్చర్యకు

మెచ్చి మునులు ఆమెను సందర్శింప వచ్చిరి. పెద్దలు చిన్నలను వచ్చి శుశ్రూషించుట తప్ప గాదా యనిన, ధర్మము ప్రధానము గాని వయస్సు ప్రధానము గాదు.

వ్యా.—కృ లేతి.—కృతాభిషేకాం కృతన్నానాం, హుతజాతవేదసం హుతాన్నికామ్- కృతహోమా మి త్యర్థః, త్వచా బలై - నోత్తరాసంజవతీ ముత్తరీయవతీ- త్వగుత్తరాసంజవతీమ్, అధిత మన్యా అ స్తీ త్యధీతిసి స్తుతిపాఠాది పుర్వతీమ్ * 'ఇష్టా దిభ్య శ్చ' ఇ తీనిప్రత్యయః, తాం దేపిం, దిదృక్షవో ద్రష్ట మిచ్ఛవో, ఽర్షయో మున యో, ఽభ్యుపాగమౌ సముపాగతాః, న చాత్ర కనిష్ఠసేవాదోష ఇ త్యాహ - ధర్మ వృద్ధేషు వయో, న సమీక్ష్యతే న ప్రమాణీక్రియతే, సతి ధర్మజ్యేష్ఠ్యే వయోజ్యేష్ఠ్యం న ప్రయోజక మి త్యర్థః. తథా చ మనుః -

‘న తేన వృద్ధో భవతి యే నాన్యః కలితం శిరః,
యో వా యువాఽభ్యుధీయాన స్తం దేవాః స్థవరం విదుః.’ ఇతి.

విరోధిసత్వోద్భిత్తపూర్వమత్సరం
ద్రుమై రభీష్టప్రసవార్చితాతిథి
నవోటజాభ్యస్తరసంభృతానలం
తపోవనం త చ్చ బభూవ పావనమ్.

17

టీక.—వి...రం - విరోధి = (చరస్సర) ద్వేషులయిన - సత్త్వ=జంతువులచేత - ఉజ్జిత=వదలఁబడిన - పూర్వ=తొంటి - మత్సరం = వైరముకలదియు, ద్రుమైః = చెట్ల చేత, అ...ధి - అభీష్ట=కొరిన - ప్రసవ=పండ్లచేత - అర్చిత=పూజింపఁబడిన - అతిథి= అతిథులుగలదియు, న...లం - నవ=నూతనమైన - ఉటజ=పర్ణకాలలయొక్క - అభ్యస్తర=లోపలి ప్రదేశములయందు - సంభృత=ఁగింపఁబడిన - అనలం = అగ్నులుగలదియు, (వి), త చ్చ తపోవనం=ఆతపోవనము, పావనం=పవిత్రీకరించునది, బభూవ = ఆయెను.

తా.—ఆయాశ్రమమందు పులులు లేళ్లను చంపుట, సింహములు ఏనుగులం గొట్టుట, ఇత్యాదిజాతివైరమువలని హింసలు మానినవి; చెట్లు సయితము అతిథులకు కొరినపండ్ల నొసంగి సవర్ణగావింపం దొడంగినవి. కొత్తకొత్తగా ఎండతో పర్ణకాలలు గట్టుకొని అందు అగ్నులను ఁంచి హోమములు గావింపం దొడంగిరి. ఈతీరున ఆతపో వనము లోకపావన మైనది.

వ్యా.—విరో ధీతి.—విరోధిభిః - సత్త్వై ర్దోవ్యామ్రాదిభి - రుజ్జితపూర్వ మత్సరం త్యక్తపూర్వవైరం - హింసారహిత మి త్యర్థః, ద్రుమై, రభీష్టప్రసవే శేష్టఫలే- నార్చితాః పూజితా - అతిథయో యస్మిం స్తత్తథోక్తం, నవానా - ముటజానాం

వర్ణకాలానా - మధ్యస్తరేషు - సంభృతాః సంఘితాః - అనలా అగ్నయో - యస్మిన్
స్త త్రథోక్తం, తచ్చ తపోవసం, పావయ తీతి పావసం - బభూవ-అహింసాతిథిసత్కా
రాగ్నిపరిచర్యాభి ర్జగత్పావసం బభూ వే త్యర్థః.

యదా ఫలం పూర్వతపస్సమాధినా
న తావతా లభ్య మమంస్త కాంతీతమ్,
తదానవేక్ష్య స్వశరీరమార్దవం
తపో మహత్ సా చరితుం ప్రచక్రమే

18

టీక.—సా = ఆదేవి, యదా = ఎప్పుడు, తావతా = అంతటి, పూ...నా—
పూర్వ = లొంటి - తపస్సమాధినా=తపోనియమముచేత, కాజ్ఞీతం ఫలం = (తాఁ) గో
రిన ఫలము, లభ్యం న అమంస్త=పొందరాని దని తలంచెనో, తదా = అప్పుడు, స్వ...
వం—స్వ = తనయొక్క - శరీర = దేహముయొక్క - మార్దవం = సౌఖ్యమార్థ
మును, అనవేక్ష్య = లెక్కసేయక, మహత్ = గొప్పదైన, తపః = తపమును,
చరితుం = చేయుటకు, ప్రచక్రమే = ఆరంభించెను.

తా.— ఈ ప్రకారము తపస్సు చేయుచుండఁగా ఆమెకు ఒకప్పుడు అంతటియూ
తపస్సనకు సయితము తాఁ గోరినఫలము లభింప దని తోఁచెను. వెంటనే ఆమె తనదేహ
సౌఖ్యమార్థమును సరకుసేయక కఠోరతర మయిన తపస్సు నలుబ నారంభించెను.

వాచ.—య దేతి.—సా దేవీ, యదా యస్మిన్ కాలే, తావతా తావత్ప్రమా
ణేన, పూర్వ తపః సమాధినా పూర్వే జానుష్ఠీయమానప్రకారేణ తపోనియమేన, కా
జ్ఞీతం ఫలం, లభ్యం లభ్యం శక్యం - నామంస్త - అశక్య మమంస్తే త్యర్థః, తదా
తత్కాలే, అవిలంబే నే త్యర్థః, స్వశరీరస్య - మార్దవం మృదుత్వం సౌఖ్యమార్థ, మనవే
క్ష్యాదిగణయ్య, మహద్వత్సరం, తప, శ్చరితుం సాధయితుం, ప్రచక్రమ ఉచచక్రమే.

క్లమం యయా కన్ధకలీలయాపి యా
తయా మునీనాం చరితం వ్యగాహ్యతః;
ధ్రువం వపుః కాంచనపద్మనిర్మితం
మృదు ప్రకృత్యా చ సనార మేవ చ.

19

టీక.—యా = విదేవి, కన్ధక లీలయా అపి=బంతి యాటకు సయితము, క్లమం
యయా = అలయికను పొందెనో, తయా = ఆదేవిచేత, మునీనాం = మునులయొక్క,
చరితం = చర్మ (అనగా తీవ్రతపస్సు), వ్యగాహ్యత = ప్రవేశింపఁబడెను, ధ్రువమ్ =

నిశ్చయముగా, అస్యాః వపుః = ఆమె యొడలు, కా...తం - కాళ్ళన = బంగారపు - పద్మ = తామరతో - నిర్మితం=చేయఁబడినది, (కనుకనే), ప్రకృత్యా=స్వభావముచేత, మృదు=సుకుమారంబును, ససారమ్ ఏవ చ = కఠినంబును.

తా.—ఆదేవి బంతియూటకు నయితము అలతఁ జెందుచుండినట్టిది మునీశ్వరుల తీవ్రతపస్సును సలప నారంభించెను. నిక్కముగా ఆమెదేహము బంగారపుదామరతోఁ జేయఁబడినది; కావుననే, తామరస్వభావముం బట్టి సుకుమారంబును, బంగారుస్వభావం బును బట్టి కఠినంబునుగా నుండెను.

వ్యా.— క్లమ మితి.— యా దేవీ, కన్ధకలీలయా కన్ధక క్రీడయా, ౭పి, క్లమం యయా గ్లాసిం ప్రాప్, తయా దేవ్యా, మునీనాం, చరితం తీవ్రం తపో, వ్యగావ్యత ప్రవి ప్తమ్; అత్రో త్పేక్ష్యతే - ధ్రువ మస్యా వపుః, కాళ్ళనపచ్చేన సువణకమలేన-నిర్మితం ఘటికమ్, అత ఏవ, ప్రకృత్యా పద్మస్వభావేన, మృదు చ సుకుమార మసి, కాళ్ళనస్వ భావేన, ససారం చ కఠిన మేవ, తథా చ తదుపాదానకత్వా ద్దేవ్యా వపుషః సుకుమార స్యాపి తీవ్రతపఃక్షమత్వ మి త్యుత్పేక్షార్థః.

శుచౌ చతుర్థాం జ్వలతాం హవిర్భుజాం

శుచిన్ద్రితా మధ్యగతా సుమధ్యమా

విజిత్య నేత్రప్రతిఘాతినీం ప్రభా

మనన్యదృష్టి స్సవితార మైశ్వర

20

టీక.—శుచౌ=వేసవియందు, శుచిన్ద్రితా-శుచి=విశదమయిన - స్త్రితా = మంద హాసముగలదియు, సు మధ్యమా= అందమయిన నడుముగలదియు నయిన యాదేవి, జ్వల తాం=మండుచున్న, చతుర్థాం=నాలుగు, హవిర్భుజాం=అగ్నులకు, మధ్యగతా = నడుమ నున్నదై, నే...నీం - నేత్ర=కనులను-ప్రతిఘాతినీం=మిఱుమిట్లుగొల్పునదైన-ప్రభాం= సూర్య లేజస్సును, విజిత్య=ఓర్చి, అ నన్య దృష్టిః=వే తొకట చూపులేనిదై, సవితారమ్= సూర్యుని, విశ్వత=చూచెను.

తా.—ఆదేవి చిఱునవ్వుతో వేసవియందు నాలుగుహోమాగ్నులను వేల్చినొనర్చి మంటపెట్టి వానినడుమను ఉండి, సూర్యునిమీదనే, మిఱుమిట్లు గొలుపుచున్న లేజ స్సును ఓర్చి, వేతొకటిం గానక, చూపు నిలిపియుంచెను.— ఇదియే పంచాగ్నిమధ్యమ తపం బొనరించుట.

వ్యా.—శుచౌ వితి.— శుచౌ గ్రీష్మే, శుచిన్ద్రితా విశదమవ్దహాసా, సుమధ్యమా. పార్వతీ, జ్వలతాం దీప్తిమతాం, చతుర్థాం, హవిర్భుజా మగ్నీనాం, మధ్యగతా సతీ,

నేత్రే ప్రతిహ స్తితి తాం నేత్రప్రతిహతిసీం ప్రభాం సావిత్రం లేజో, విజిత్య, న విద్య
తేనస్యత్ర దృష్టి ర్భూతాః సానన్యదృష్టిః సతీ, సవితారం సూర్య, మైత్రత దదర్శ -
వి. 'గ్రీష్మే షణ్మాస్మిమధ్యస్థో వర్షాసు ఫణ్ణిలేశయః' ఇతి స్మరణాత్ - షణ్మాస్మిమధ్యే
తప శ్చచా రే త్యర్థః, తత్ర సవి త్రైవ షణ్మామోఽగ్నిః - వి. అగ్నిః సవితా సవి త్రై
వాగ్నిః ఇతి శ్రౌతవిజ్ఞాత్.

తథాఽతి తప్తం సవితృ ర్గభ స్తిభి

ర్ముఖం తదీయం కమలశ్రియం దధౌ,

అపాక్లయోః కేవల మస్య దీర్ఘయో

శ్వనైఃశ్వనైః శ్యామికయా కృతం పదమ్

21

టీక. — సవితృః = సూర్యవియొక్క, గభ స్తిభిః = కిరణములచేత, తథా = అవిధ
ముగా, అతితప్తం = మిక్కిలి కాఁపఁబడిన, తదీయం = అమెదైన, ముఖం = మొగము, కమల
శ్రియం - కమలం = తామరయొక్క - శ్రియం = శోభను, దధౌ = వహించెను; (కాని),
అన్యః = అమొగముయొక్క, దీర్ఘయోః అపాక్లయోః కేవలం = నిడుదలయిన కడకన్నుల
యందు మాత్రము, శ్వనైః శ్వనైః = మెల్లమెల్లగా, శ్యామికయా = కప్పవన్నెచేత, పదం =
అడుగు, కృతమ్ = ఇడఁబడెను.

తా. — సూర్యకిరణములకుం గ్రాఁగియు కమలము ఎట్లు వాడకవికస్థిల్లనో అట్లే
అమె మొగంబును సూర్యకిరణంబులకాఁకను వాడక సిరినే పొరయించుండెను. అయినను
కంటి తుదలయందు మాత్రము వాని యత్యంతసౌకుమార్యము మూలముగా నలుపు మెల్ల
మెల్లగా నెలకొన్నది.

వ్యా. — త థేతి. — సవితృః సూర్యస్య, గభ స్తిభిః కిరణై, ప్రభా పూర్వోక్తప్ర
కారే, జాతితప్తం సంతప్తం, తస్య ఇదం తదీయం, ముఖం, కమలశ్రియం కమలస్య
శోభాం, దధౌ ప్రాపయథా రవితాపా త్కమలం న మ్నాయతి ప్రత్యుత వికసతి తథా
తదీయం ముఖ మాసే దితి భావః, కిం త్వస్య ముఖస్య దీర్ఘయో, రపాక్లయోః కేవలం
నేత్రావ్రయో రేవ, శ్వనైః శ్వనై ర్మన్దం మన్దం, శ్యామికయా కాలిమ్నా, పదం స్థానం,
కృతం - తయోః సౌకుమార్యా ది త్యర్థః.

అయాచితోపస్థిత మమ్ము కేవలం,

రసాత్మక సోమ్యదుపతే శ్చ రశ్మయః,

బభూవ తస్యాః కిల పారణావిధి

ర్న వృక్షవృత్తివ్యతిరిక్తసాధనః.

22

టీక.—అ...తం - ఆయాచిత = యాచింపఁబడకయే - ఉపస్థితమ్ = ప్రాప్తించి నట్టి, అమ్ము కేవలం = సిరు మాత్రము, ర...స్య-రస=అమృతమే - ఆత్మకస్య=స్వరూపముగాఁగలవాడయిన, ఉడుపఠేః=చంద్రునియొక్క, మరీచయ శ్చ = కిరణములును, తస్యాః=ఆమెకు, పా...ధిః - పారణా = భోజనముయొక్క - విధిః = కృత్యము, బభూవ కిల=ఆయెను గదా; వృ...నః=వృక్ష = చెట్లయొక్క - వృత్తి = జీవనోపాయమునకు - వ్యతిరిక్త=భిన్నమయిన-సాధనః=ఉపాయముకలది, న బభూవ = కా లేదు.

తా.— ఒకరిని వేడ నక్కఱలేక తనంతట దొరకిన జలమును, అమృతమయ్యుండయిన చంద్రుని కిరణములును మాత్రమే ఆమెకు ఆహారమాయెను; చెట్లకును ఇవియే గదా ఆహారము, కావున చెట్లకు జీవన సాధన మేదో ఆమెకును అదే జీవన సాధనము గాని అంతకన్న నెక్కు డేమియు లేక యుండెను.

వా్యా.—ఆయాచి తేతి.—ఆయాచితోపస్థిత మప్రాప్తితోపనతం, కేవల, మమ్ముదకం, రసాత్మక స్వామృతమయ, సోదూసాం నక్షత్రాణాం-పతి శ్చన్ద్రో నస్య, రత్నయ శ్చ, తస్యాః పార్వత్యాః, పారణావిధి రభ్యవహారకర్త, బభూవ - తావన్తాత్ర సాధనశోఽభూ ది త్యర్థః - సాధ్యసాధనయో రభేదేన వ్యవదేశః సాధనాన్తరవ్యాప్య త్యర్థః, కి తేతి ప్రసిద్ధౌ, వృక్షాణాం యా - వృత్తి ర్జీవనోపాయ - నద్యవ్యతిరిక్తం - సాధన ముపాయా-యస్య స తథోక్తః-పారణావిధి ర్న బభూవ; వృక్షోఽప్యయాచితోపస్థితేన మేధూదకే నేష్టకిరణై శ్చ జీవ తీతి ప్రసిద్ధమ్ - అమ్మికాఽపి తావన్తాత్ర మవాలమృ తే త్యర్థః.

నికామతప్తా వివిధేన వహ్నినా

నభశ్చరే జేఘనసంభృతేన సా

తపాత్ప్రయే వారిభి రుక్షితా నవై

ర్భువా స హోష్టాణ మముఞ్చ దూర్ధ్వగమ్.

23

టీక.—నభశ్చరేణ = ఆకాశచరమును, ఇ...న - ఇన్ధన=చిదుగులచేత - సంభృతేన = మండింపఁబడినదియు, (నగు), వివిధేన = పెక్కుతెలుగుల (ఆయిదు విధముల), వహ్నినా = అగ్నిచేత, ని...ప్తా - నికామ = మిక్కిలి - తప్తా = క్రామబడినదై, సా=పార్వతీ, త...యే - తపః=వేసవియొక్క - అత్యయే=అపగమమందు - (వర్షాకాలమందు), నవై = క్రొత్తవైన, వారిభిః = నీళ్ల చేత, ఉక్షితా=తడుపఁబడినదై,

భువా సహ = (పంచాగ్ని తప్తయైన) భూమితోఁగూడ, ఊర్ధ్వగమ్ = పైకిలేచిన, ఉష్ణాణం=ఆదిరిసి, అముఞ్చత్ = విడిచెను.

తా.—ఆకాశమందు చరించెడి సూర్యుఁడనునగ్నిచేతను, నేలయందు చిదుగులతో మండింపఁబడిన నాలుగగ్నులచేతను, మొత్తము అయిదు అగ్నులచేత క్రాగినదైన యామెదేహమునుండియు పంచాగ్నితప్తయైన యా భూమినుండియు వర్షాకాలారంభమున నోలివానచినుకులకు ఆవిరి నమముగా పైకి వెడలెను.

వ్యా.—నికా మేతి.—వివిధేన పఞ్చవిధే నే త్యర్థః, నభశ్చరేణ భేచరేణ - ఆదిత్యరూపే నే త్యర్థః, ఇన్ధనసంభృతేన కావ్యసమిధేన, వహ్నినా, నికామ మత్యస్తంతప్తా, సాఽమృతా, తపాశ్చయే గ్రీష్మస్తే - స్రావృషీ త్యర్థః, నవై రావరిభి, రుక్షితా సిక్తా, సతీ, భువా పఞ్చాగ్నితప్తయా స, హోర్ధ్వగ మూర్ధ్వప్రపుత, ముష్ణాణం బాష్పమముఞ్చత్ - వి. 'గ్రీష్మష్టబాష్ప ముష్ణాణమ్' ఇతి యాదవః.

స్థితాః ఊణం పక్ష్యసు తాడితాధరాః

పయోధరోత్తేధనిసాతమార్జితాః

వలీషు తస్యాః స్థలితాః ప్రవేదిరే

చిరేణ నాభిం ప్రథమోదబిన్దవః.

24

టీక.—ప్ర...వః—ప్రథమ = తొలి - ఉదబిన్దవః = నీటిచినుకులు, తస్యాః = పార్శ్వలియొక్క, పక్ష్యసు = కనుటెప్పలయందు, ఊణం = నిముసము, స్థితాః = నిలిచి నవియు, (తర్వాత), తా...రాః—తాడిత = నోగిలంపఁబడిన - అధరాః = పెదవి గలవియు - (పెదవి వైఁబడి దానికి నొప్పి గలిగించిన వనుట), (తర్వాత), ప...తాః—పయోధర = పాలిండ్ల యొక్క - ఉత్తేధ = ఉపరిభాగమందు - నిసాత = పడుటచేత - మార్జితాః = నలియైనవియు, (తర్వాత), వలీషు = కడుపుమీఁది ముడుతల యందు, స్థలితాః = జాఱినవియు, (ఐ), చిరేణ = చాలనేఱటికి, నాభిం = బొక్కిటిని, ప్రవేదిరే = చొచ్చినవి.

తా.—ఆమె బిడ్డాసనయై యుండఁగా రాలిన తోలివానచినుకులు ఊణము తెప్పలపై నిలిచి, అటనుండి పెదవిపైఁ బడి పెదవిని నొప్పించి, అనంతరము పాలిండ్ల పైభాగమున రాలి మార్జములై, వశిష్టయములో జాఱి ఎట్టకేలకు నాభిం జొచ్చినవి.

భా.—'ప్రథమ'...చినుకులు ఎడయెడగా పడిన వనియు, అందుచేతనే నాభిని దరియటకును నాభిం జొచ్చుటకును చాలనేపు ఆయె ననియు, 'బిన్దవః' - అనుబహువచనముచేత—ఎక్కువ యెడయెడగాఁ గాదనియు, 'స్థితాః'—తెప్పలు దట్టము లనియు,

‘క్షణమ్’—నునుపుగలవియనియు, ‘తాడిత’—అధరము మృదు వనియు, ‘చూర్ణితాః’—కుచములు కఠినము లనియు, ‘స్థలితాః’—వశుల మెఱుకవల్లముగా నున్న వనియు, ‘చిరేణ’—తడవగుట ఈచెప్పిన ప్రతిబంధకము లనేకములున్నందున ననియు, ‘ప్రపేదిరే’—చూచినవే గాని వెలువడ లే దనియు, నాభిలోఁ తనియు.

వ్యా.—స్థితా ఇతి.—ఉదకస్య బిద్ధవ ఉదబిద్ధవః * ‘మన్థాదన -’ ఇత్యాది నోదకశబ్ద స్యాదాదేశః - ప్రథమ ఉదబిద్ధవః - ప్రథమవిశేషణా ద్విష్టానాం విరలత్వం బహువచనా న్నాతివిరలత్వం చ గమ్యతే - తథా చ చిరత్వనాభ్యస్తరగమనయో ర్నిర్వాహః, తస్యోః పార్శ్వత్యాః, పక్ష్య సు సేత్రలోమసు, క్షణం, స్థితాః స్థితిం గతాః - స్థితా ఇ త్యనేన పక్ష్యణం సాప్రత్యం క్షణ మితి నైర్ధ్యం చ గమ్యతే, అనస్తరం, తాడితో వృధితో - ౭ధర ఓహ్ - యై స్తే తథోక్తాః - ఏతే నాధరస్య మార్దవం గమ్యతే, తతః పయోధరయోః స్తనయో - రుత్సేధ ఉపరిభాగే - నిపాలేన పతసేన - చూర్ణితా జరరితాః - కుచకాఠిన్యా దితి భావః, త దను, వలీ మాదరరేఖాసు, స్థలి తాః - నిమోన్నతత్వా దితి భావః, ఇథం, చిరేణ న తు శీఘ్రం - ప్రతి బన్ధబాహు ల్యా దితి భావః, నాభిం, ప్రపేదిరే ప్రవిష్టా న తు నిర్జగ్మః - ఏతేన నాభే ర్గామ్యార్థ్యం గమ్యతే. అత్ర ప్రతిపద మర్థవత్వాత్ పరికరాలంకారః.

శిలాశయాం తా మనికేతవానినీం

నిరస్తరా స్వస్తరవాతవృష్టిషు

వ్యలోకయ స్నున్నిషితై స్తడిన్దయై

ర్మహాతపస్సాత్యై ఇవ స్థితాః క్షపాః.

25

టీక.—నిరస్తరాసు = ఎడతెంపు లేనట్టి, అ...షు—అస్తర=నడుమ - వాత = గాలిగలయట్టి - వృష్టి షు = వానలలో, అ నికేతవానినీం = ఇంట నివసించునదై, శిలా శయాం - శిలా = రాతిపై - శయాం=పరున్నదైన, తాం = ఆపార్శ్వలిని, మ...క్ష్యే— మహాత్ = లీప్రమయిన - తపః = తపస్సుయొక్క - సాత్యే = సాక్షికర్తయందు, స్థితాః = ఉన్నట్టి, క్షపాః = రాత్రులు, తడిన్దయైః = మెఱుపులనెడు, ఉన్నిషితైః = చూపులతో, వ్యలోకయత్ ఇవ = చూచినవో యనున ట్లుండెను.

తా.—తెంపు లేక ఈదరగాలితోడి వానలు గురియుచున్నప్పుడు ఆమె ఇంట నుండక బట్టబయల నివసించి చాఁపరాతిమీఁద పరుండి యుండగా ఆ లీప్ర తపంబునకు సాక్షులయిన రాత్రులు మెఱుపు లనెడు చూపులతో చూచుచుండినవో యనున ట్లుండెను.

వ్యా.—శిలాశయా మితి.—నిరస్తరాసు (నీర్ధా), స్వ నరే మధ్యే - వాతో

యాసాం తాదృశో యా వృష్టయ స్తా స్వ స్తరవాతపృష్టిభు, న నికేలే గృహే వస తీ
తృనికేతవాసిసిమ్ - ఆనావృతదేశవాసిసి మి త్యర్థః, శిలాయాం కేత ఇతి శిలాశయాం
శిలాతలకాయసిమ్ * 'అధికరణే కేలే' ఇ త్యచప్రత్యయః, తాం పార్వతీం, సాక్షా
ద్విష్టా సాక్షీ * 'సాక్షా ద్విష్టరి సంజ్ఞాయామ్' ఇ తీనిప్రత్యయః - తస్య కర్తృ సాక్ష్యం-
మహాతపసః సాక్ష్యే స్థితాః క్షపా, సడన్వయై ర్విద్యుద్భూతై, రున్దిషితై రవలోకనై,
ర్య్యలొకయ న్నివ.

ఇ వేతి చక్షుషా విలోకన మే వోల్లేప్తిక్యతే, సాక్ష్యం తు -

'అదిత్యచంద్రా వనిలోకనల శ్చ ద్యౌ భూమి రావో హృదయం యమ శ్చ

అహ శ్చ రాత్రి శ్చ ఉభే చ సంఖ్యే ధర్త శ్చ జానాతి నరస్య వృత్తమ్.'

ఇతి ప్రమాణసిద్ధత్వా న్నోల్లేప్తిక్య మి త్యనుసంధయమ్.

నినాయ సాత్వత్వస్తహిమోత్కిరానిలాః

సహస్యరాత్రీ రుదవాసతత్పరా

వరస్పరాక్రన్తిని చక్రవాకయోః

పురో వియుక్తే మిథునే కృపావతీ.

26

టీక. — సా=పార్వతీదేవి, అ...లాః—అత్యంతమిక్కిలి - హిమ=మంచును -
ఉత్కిర = వెదచల్లెడి - అనిలాః = వాయువులుగలవైన, స...త్రీః—సహస్య =
పౌషమాసముయొక్క - రాత్రీః = తేలను, ఉ...రా—ఉద (క) = నీటియందు -
వాస = నివసించుటయందు - తత్పరా = అనంతరాలై, వ...ని—వరస్పర = ఒండొం
టిని - క్రన్తిని = పిలుచుచున్నట్టియు, పురో=ఎదుట, వియుక్తే = ఎడఁబాసినట్టియు,
చక్రవాకయోః = జక్కవలయొక్క, మిథునే=జంటయందు, కృపావతీ = జాలిగలదై,
నినాయ = కడచెను.

తా.—వాయువులు మంచును వెదచల్లుచు వీచెడు పువ్యమాస రాత్రులను,
నీట నిలిచినదై పార్వతీదేవి తనమ్రాల ఒండొంటి నెడఁబాసి పిలుచుకొనుచున్న
జక్కవలకవను చూచి జాలిగొనుచు, కడచెను.

వ్యా.— నినా యేతి— సా పార్వతీ. ఉత్కిరన్తి ఖీప న్తీ త్యుత్కిరాః -
'ఇగుపథజ్ఞా -' ఇత్యాదినా కః - అత్యంతం హిమానా ముత్కిరా అనిలా యాసు తాః,
సహస్యరాత్రీః పౌషరాత్రీః - ని. 'పౌషే త్రైషసహస్యో ద్యౌ' ఇ త్యమరః, ఉదకే
వాస ఉదవాసః 'పేషం వాస వాహన ధిషు చ' ఇ త్యుదాదేశః - ఉదవాసే తత్పరా
అనన్త, తథా వరస్పర మాక్రన్తి న్యనోన్య మాక్రోని, పురో=గ్రే, వియుక్తే విర

హిజి-వియోగం ప్రాప్త ఇతి యావత్, చక్రవాకీ చ చక్రవాక శ్చ చక్రవాకౌ తయో శ్చచక్రవాకయో, ర్నిఘనే ద్వస్త్యే, కృపావతీ సతి నినాయ - దుఃఖఘ కృపాలత్వం మహతాం స్వభావ ఇతి చక్రవాకమిఘనే కృపా-న తు కామితయే-తి వాచ్యానవకాశః. వి. 'అప్పు వాసస్తు హేమస్తే క్రమశో పధయే శ్తపః' ఇతి మనుః.

ముఖేన సా పద్మసుగన్ధినా నిశి ప్రవేశమానాధరపత్తశోభినా [27
తుమారన్యప్తిక్షతపద్మసంపదాం సరోజసంధాన మి వాకరో దసామే.

టీక.—సా = పార్వతీదేవి, నిశి = రాత్రియందు, ప...నా—పద్మ = తామర వలె - సుగన్ధినా = పరిమళవంతమయిన, ప్ర...న—ప్రవేశమాన = మిక్కిలి వణికుచు న్ను - ఆధర = పెదవియ నెడు - పత్త = తామరచేకుచేత - శోభినా = విరాజిల్లుచు న్ను, ముఖేన=పదనముతో, తు...దామ్—తుమార = మంచుయొక్క - పృష్టి = వాన చేత - క్షత = నాశముచేయఁబడిన - పద్మ = తామరలయొక్క - సంపదామ్ = శోభ గలవైన, అపాం = నీళ్లకు, స...నం—సరోజ = తామరలయొక్క - సంధానం = కూర్చును, ఆకరో దివ = చేసినదియింటోలె నుండెను.

తా.—ఆమె రాత్రులందు వణికుచున్న కెమ్మెవి తామరచేకువలె విరాజిల్లుచుండ, తామరవలె పరిమళించుచున్న తన పదనముచేత, అనీళ్లకు, మంచువానచే తామరలు నళించిన లోపము తీరునట్లుగా, తామరను నమకూర్చినదో యన నొప్పుచుండెను.

వ్యా.—ముఖే నేతి.— సా పార్వతీ, నిశి రాత్రౌ, పద్మవల్ - సుగన్ధినా సు రభిణా * 'గన్ధస్థ్యే' - ఇత్యాది నేకారః, ప్రవేశమానః కమ్పమానో - ౭ధర ఓన్త - ఏవ - పత్తం దలం - లేన శోభత ఇతి తథోక్తేన ముఖేన, తుమారన్యప్తిక్ష తుహినవర్షేణ-క్షతా నాశితాః - పద్మసంపదో యాసాం తాసా, మపాం, సరోజసంధానం పద్మసం ఘటన, మకరో దివ. ఇ త్యుత్పేక్షాలంకారః - పద్మాన్తరం తుహినే నోపహ న్యతే తస్మాదపద్మం తు న త థేతి వ్యతిరేకాలంకారో వ్యభిజిత ఇ త్యుభయోః సంకరః.

స్వయంవిశీర్ణద్రుమపర్ణవృత్తితా పరాహి కాష్ఠా తపన; స్తయాపునః
త ద ప్యపాకీర్ణ; మతః ప్రియంపదాం వద స్త్యవర్ణేతి చతాం పురావిదః.28

టీక.—స్వ...తా—స్వయం = తమంతటతామే - విశీర్ణ = రాలిన - ద్రుమ పర్ణ = చెట్లయాకుల - వృత్తితా = జీవనముగాఁ గలిగియుండుట, తపనః = తపము నకు, పరా కాష్ఠా హి = మిక్కిలి యుత్కర్ష కదా, తయా పునః—ఆమెచేత నో, తత్ అసి = అదియు (అకలములచే జీవించుటయు), అపాకృతకమ్ = మానఁబడిన, అతః = ఇందువలన, ప్రియంపదాం తాం = ప్రియము పలుకునదైన యా పార్వతీదేవి, పురా

విదః = పురాణజ్ఞులు, అ వర్ణా ఇతి చ = (తపస్సమయమందు) పర్ణ (భక్షణ)ము సయితము లేనిది అని యు, వదన్తి చెప్పుదురు.

తా.— లోకములలో చెట్లనుండి స్వయముగా రాలిన యాకలములు మాత్రమే జీవనార్థము భుజించుట తపస్సుయొక్క పరమోత్కర్ష; అట్టి యాకులను సయితము భుజించక తపము సల్పినందున, ఆమెను, ఇతరులకు ప్రియము పలుకున దగుటచే ఆమెకు ప్రియముగా, పూర్వ వృత్తాంతజ్ఞులయిన పెద్దలు, అపర్ణ యని పేర్కొందురు.

వ్యా.— స్వయం మితి.— స్వయం విశిష్టాని స్వత శుచ్ఛిత్వాని - ద్రుమపర్ణా శ్చేవ వృత్తి ర్దీవనం యస్య తస్య భావ స్తతా, తపసః, పరా కాష్టా పర ముత్కర్షోహి - ని. 'కాష్టోత్కర్షే శ్చిత్ దిశి' ఇ త్యమరః, తయా దేవ్యా పున, స్తత్ పణావర్తన ము, పృషాకీణా మపాకృతమ్, అతః పణాపాకరణా ద్ధేతోః, ప్రియం వదతీతి ప్రియంవదా * 'ప్రియవశే వదః ఖచ్' ఇతి ఖచ్చిత్కయః * 'అరుద్విషదజస్తస్య ముమ్' ఇతి ముమాగమః, తాం పార్వతీం, పురావిదః పురాణజ్ఞా, స్తపఃకరణసమయే విద్యమానం పణాభక్షణం యస్యాః సాపణాణాం వదన్తి-నామా న్తరసముచ్చయార్థ కృకారః - అత్ర 'అపణామ్' ఇ త్యపపాతః-ఇతిశబ్దాభిహితే ద్వితీయానుపపత్తేః - యథావా వాచనః * 'నిపాతే నా పృథిహితే కర్తృణి న కర్తృవిభక్తిః - పరిగణనస్య ప్రాయ కత్వాత్.' ఇతి; స్వయం ప్రియంవదాః పరేషా మపి ప్రియవాదభాజనాని భవన్తితిభావః.

మృణాలికావేలవ మేవమాదిభి

ర్వృతైః స్వ మజ్జం గ్లపయ స్త్యహర్నిశమ్,

తప శ్శరీరైః కఠినై రుపార్జితం

తపస్వినాం దూర మధశ్చకార సా.

29

టీక.—మృ...వం— మృణాలికా = తామరపేరువలె - వేలవం = కోమలమయిన, స్వప్న = తన, అజ్జమ్ = దేహమును, ఏవమ్ ఆదిభిః = ఈజలాగ్నిమధ్యవాసము మొదలయిన, వృతైః = వ్రతములచేత, అహ ర్నిశం = పగలును రేయియు, గ్లపయన్తి = కృశింపజేయుచు, సా = పార్వతి, తపస్వినాం = ఋషులయొక్క, కఠినైః = దిట్టములయిన, శరీరైః = దేహములచేత, సంపాదితం = ఆర్జించుబడినట్టి, తపః = తపస్సును, దూరమ్ = మిక్కిలి, అథ శ్చకార = క్రిందు చేసెను.

తా.— ఈచెప్పిన జలాగ్నివాసాది వ్రతములచేత అదేవి తామరపేరువలె కోమలమయిన తన దేహమును రేయించువలె కృశింపజేయుచు, శ్లేశమును సహించు దృఢగా వ్రతములచేత ఋషు లార్జించిన తపస్సుకన్న ఎంతయు నధిక మయినతపస్సును సాధించెను.

వా. — మృణాలి కేతి. — మృణాలికా పేలవం పద్మినీకన్యతోమలం, నన్దం నన్దకీయ, మన్దం శరీర, మేవ ముక్తప్రకార తోయాన్నిమధ్యవాసప్రత మాది శ్రేణిం తై, ర్వౌ తై, రహ శ్చ నిశా చాహర్నిశమ్ * సమాహారే ద్వైకాద్వైకవద్భావః * అత్యంతసం యోగే ద్వితీయా, గ్లపయన్తి కర్మయన్తి, సా పార్వతీ, కతినైః క్షేతనహై రి త్యుధాః, శరీరై, రుపార్జితం సంపాదితం, తపస్వినా మృషీణాం, తపో, దూర మత్యంత, మధశ్చ కార తిరశ్చకార - అతిశయ ఇ త్యుధాః - తపస్వీభి ర హ్యేవం తపః కరుణం న శక్యత ఇతి తాత్పర్యాధాః.

అ థాజినామధధరః ప్రగల్భవా గ్జ్వల నివ బ్రహ్మమయేన తేజసా వివేక శక్తి జ్జటిల స్తపోవనం శరీరబద్ధః ప్రథమాశ్రమో యథా. 30

టీక. — అథ = అనంతరము, అ...రః — అజిన = నల్ల యిఱ్ఱితోలును - ఆహాథ = మోదుగుకట్టును - ధరః = ధరించినవాడును, ప్ర...క్ — ప్రగల్భ = ప్రాథమయిన - వాక్ = మాటకలవాడును, బ్రహ్మమయేన = వైదికమయిన, తేజసా = వర్చస్సుతో, జ్వలన్ ఇవ = వెలంగుచున్నట్లు ఉన్నవాడును, (అయినట్టి), కశ్చిత్ జటిలః = ఒకా నొక జడదారి, శరీర బద్ధః = బద్ధ శరీర మయిన (దేహము దాల్చినట్టి), ప్రథమాశ్రమః యథా = మొదటి యాశ్రమమో (అనగా బ్రహ్మచర్యాశ్రమమో) యనునట్లున్నవాడు, తపోవనం = (అవ్వవారి) యాశ్రమమును, వివేక = చొచ్చెను.

తా. — అనంతరము, నల్ల యిఱ్ఱితోలును ధరించి మోదుగుకట్టును చేతగొని, బ్రహ్మ వర్చసముచేత మిక్కుటముగా, వెలంగుచు, ప్రాథమయిన వాక్కుగలవాడై రూపం దిన బ్రహ్మచర్యాశ్రమమో యన నొప్పుచున్నట్టివాడు ఒకానొకజడదారి అవ్వవారి తపో వనమునకు వచ్చెను.

వా. — అ థేతి — అ థానంతర, మజినం కృష్ణమృగత్వక్ - ఆహాథః ప్రయో జన మ స్త్యే త్యాహాథః పాలాశదణ్డః - ని. 'పాలాశో దణ్డ ఆహాథః' ఇ త్యమరః * 'విశా ఖాహాథా దణ్డో మన్థదణ్డయోః' ఇ త్యబ్బ్రాత్యయః - తయో ధకార స్తథోక్తః, ప్రగల్భ వాక్ ప్రాథమవనో, బ్రహ్మమయేన వైదికేన తేజసా - బ్రహ్మవర్చసే నే త్యుధాః, జ్వల నివ స్థితః - ఇవశబ్దో నిధాకరణాధాః, కశ్చి దనిదిహ్యో, జటిలః జటావాక్ - బ్రహ్మచా రీతి కేవః * పిచ్చాదిత్వా దిలచ్చిత్యయః, శరీరబద్ధో బద్ధశరీరః - శరీరవా వి త్యుధాః, * అహితాగ్నిదిగు పాతా త్యాదుః, ప్రథమాశ్రమో యథా బ్రహ్మచర్యా శ్రమ ఇవ - యథాశబ్ద ఇవాధేక, తపోవనమ్ - దేవ్యా ఇతి కేవః, వివేక ప్రవృత్తివాక్

త మాతిథేయీ బహుమానపూర్వయా

సపర్యయా ప్రత్యుదయాయ పార్వతీ,

భవన్తి సామ్యేఽపి నివిష్టచేతసాం

వపుర్విశేషే వ్యతిగౌరవాః క్రియాః.

31

టీక.—ఆతిథేయీ = ఆతిథులయందు సాధువయన, పార్వతీ = దేవి, తం = ఆబ్రహ్మచారికి, బ...యా— బహుమాన=గౌరవము - పూర్వయా = మున్నుగాఁగల వైన, సపర్యయా = పూజతో, ప్రత్యుదయాయ = ఎదురేఁగెను ; సామ్యే అపి = నమ త్వమే కలిగి ఉన్నను, ని...సాం—నివిష్ట = స్థిరమయిన - చేతసాం=మనస్సుకలవారికి, వపుర్విశేష = విశేషమయినవ్యక్తులయందు, అతి గౌరవాః = ఎక్కుడు గౌరవముకలిగిన, క్రియాః = వ్యాపారములు, భవన్తి = ప్రవర్తిల్లును.

తా.—ఆతిథులకు సాధువయనందున పార్వతీదేవి ఆబ్రహ్మచారిని గౌరవ పూర్వకముగా ఎదురేఁగి పూజించెను; ఇరువురును సమానులయి యుండఁగా ఆయనను ఈమె పూజింప నేల యనఁగా—నమత్వము కలిగియున్నచోట నయితము స్థిరచిత్తులు ఆత్మతి విశేషములయెడల అతిగౌరవము చూపుదురు.

వ్యా.—త మితి.— ఆతిథిషు సా ధ్వ్యతిథేయా * 'పథ్యతిథి' ఇత్యాదినా ధన్వతిత్యయః * 'టిడ్ధాణ్' ఇత్యాదినా జీవ్, పార్వతీ, తం బ్రహ్మచారిణం, బహు మానపూర్వయా బహుమానః పూర్వో యస్యా స్తయా - గౌరవపూర్వ యే త్యర్థః - సపర్యయాఽర్థయా - ని. 'సపర్యారార్హణాః సమాః' ఇ త్యమరకః, ప్రత్యుదయాయ ప్రత్యుజ్జగామః; కథం సమానేఽపి తస్యా స్తాదృశీ ప్రతిపత్తి రత ఆహ - సామ్యే స త్యపి, నివిష్టచేతసాం స్థిరచిత్తానాం, వపుర్విశేషేషు వ్యక్తివిశేషే, వ్యతిశయితం గౌరవం యాను తా అతిగౌరవా అతిగౌరవసహితాః, క్రియా శ్చేష్టా, భవన్తి ప్రవర్తన్త ఇ త్యర్థః - సాధవో న సామ్యాభి నివేశిన ఇతి భావః.

విధిప్రయుక్తాం పరిగృహ్య సత్క్రియాం,

పరిశ్రమం నామ వినీయ చ ఊణం.

ఉమాం స పశ్యత్ ఋజు నైవ చక్షుషా,

ప్రచక్రమే వక్తు మనుజ్ఞితక్రమః.

32

టీక.—సః = ఆబ్రహ్మచారి, వి...క్తాం - విధి = శాస్త్రముప్రకారము - ప్రయుక్తాం = చేయఁబడిన, సత్క్రియాం = పూజను, పరిగృహ్య = అంది, ఊణం =

ఇంచుకనేవు, పరిశ్రమం = ఆయాసమును, వినీయ నామ = తీర్చుకొన్నట్లు నటించి, ఉమామ్ = పార్వతిని, ఋజు నైవ = తిన్ననిచే ఆయన (ఆనందగా విలాసము లేని వైన), చక్షుషా = కంటితో, పశ్యత్ = చూచుచు, అ...మః = అన్యైత = వదలఁబడని - క్రమః = పరిపాటికలవాడై, వక్త్రం = పలుకుటకు, ప్రచక్రమే = ఆరంభించెను.

తా.—ఆ బ్రహ్మచారి విధి ప్రకారము ఆమె యొనర్చిన పూజలను ఆంపి, ఇంచుకనేవు అలపుదీర్చుకొన్నట్లు నటించి, అంతట, దేవిని విలాసములేని చూపుతో చూచుచు, క్రమము దప్పక, యిట్లు వక్కాణింపఁ దొడఁగెను.

వ్యా.—వి ధీతి.—న బ్రహ్మచారి, విధినా - ప్రయుక్తా మనుష్ఠితాం, సఖ్యై యాం పూజాం, పరిగృహ్య స్వీకృత్య, ఉణం, పరిశ్రమం విక్రామం చ, వినీయ నామ - నా మే త్యవరమార్థే, అ థోమా, మృజు నైవ విలాసరహితే నైవ, చక్షుషా, పశ్య, స్నను య్యై తక్రమై-త్యక్తోచితపరిపాటికః సత్, వక్త్రం, ప్రచక్రమే ప్రారేభే.

అపి క్రియాధం సులభం సమిత్కుశం?

జలా న్యసి స్నానవిధిక్షమాణి తే?

అపి స్వశక్త్యా తపసి ప్రవర్తనే?

శరీర మాద్యం ఖలు ధర్మసాధనమ్.

పరి

టీక.—క్రియాధం = (హోమాది) కర్తృలకై, స...శం-సమిత్ = సమిధలును - కుశం = కుశలును, సులభమ్ అపి = సులువుగా దొరకుచున్నవా, జలాని = నీళ్లు, తే = నీరు, స్నా...ణి - స్నానవిధి = స్నానకర్తృకు - ఉమాణి అపి = తగియున్నవి కదా? స్వశక్త్యా = నీశక్తికి దగినట్లు (శక్తి నతిక్రమించక), తపసి = తపస్సునందు, ప్రవర్తనే అపి = ప్రవర్తించుచున్నావా? ఖలు = విల యనఁగా, శరీరమ్ = దేహము, ఆద్యం = ముఖ్యమయిన, ధర్మసాధనమ్ = ధర్మమునకు సాధనము.

తా.—హోమాద్యనుష్ఠానముకై చిదుగులును కుశలును సులువుగా దొరకుచున్నవి గదా? నీళ్లు నీ స్నానక్రియకు యోగ్యములుగా నున్నవి గదా? తపస్సు చేయుటలో శక్తి నతిక్రమించవు గదా? ఇట్లుడుగుట విల యనఁగా - ధర్మమునకు దేహము, వాక్కు, బుద్ధి, ధనము లొనగుసాధనములు పెక్కు లున్నను, అందు దేహమే ముఖ్యసాధన మగుటంబట్టి దానికి పీడ కలుగ నీయకయే తపస్సు ఆచరింపవలయును గావున.

వ్యా.—అ పీతి.—అ త్రాపితబ్ధః ప్రశ్నే, క్రియాధం హోమాదికర్తానుష్ఠానార్థం, సమిధ శ్చ కుకా శ్చ సమిత్కుశం * 'జాతి రప్రాణినామ్' ఇతి ద్వైతైవకవద్భావః, సులభ మపి సులభం కచ్చిత్, జలాని, తే తప, స్నానవిధిక్షమాణి స్నానక్రియాయోగ్యా,

న్యసి కచ్చిత్, కి ఇచ్చి, స్వశక్త్యా నిజసామర్థ్యానుసారేణ, తపసి ప్రవర్తనేఽపి - దేహ మవీడయిత్వా తప శ్చరసి కచ్చి ది త్యర్థః, యుక్తం చ నా మైతత్, ఖలు యస్తా ఛ్చ రిర, మాద్యం ధర్మసాధనం; ధర్మస్తు కాయేన వాచా బుద్ధ్యా ధనాదినా చ బహుభిః సాధ్యతే - తేషు చ వపు రేవ ముఖ్యం సాధనం-సతి దేహే ధర్మార్థకామమోక్షలక్షణ శ్చతుర్గుణః సాధ్యతే - అత నివ - వి. 'సతత మాత్మన మేవ గోపయాత్' ఇతి శ్రుతిః.

అపి త్వదావర్జితవారిసంభృతం

ప్రవాళ మాసా మనుబద్ధి వీరుధామ్,

చిరోజ్ఞితాల క్తకపాటలేన తే

తులాం య దారోహతి దస్తవాససా?

34

టీక.—యత్ = ఏచిగురాకు, చి...న - చిర = చిరకాలము - ఉజ్జిత = వదలఁబడిన - అలక్తక = లత్తుక కలదగుటచేత - పాటలేన = ఈషద్రక్తమయిన, తే దస్తవాససా = నీ పెదవితో, తులామ్ = సాటిని, అరోహతి = పొందునో, (అట్టిది), త్వ...తమ్ - త్వత్ = నీచేత - అవర్జిత = పోయఁబడిన - వారి = నీటి చేత - సంభృతం = పుట్టింపఁబడినట్టి, ఆసాం వీరుధాం = ఈలతలయొక్క, ప్రవాళం = చిగురు, అనుబద్ధి అపి=వర్ధిల్లుచున్నదా?

తా.—నీవుపోసిననీళ్లచే పుట్టిన చిగురాకు - నీకెవ్వైవికి లత్తుకపూత కలిగిన యెడల సాటి కాలేనిది, యిప్పుడు నీవు చిరకాలము లత్తుకపూత మానినందున ఈషద్రక్త మయిన నీమెవితో సాటి వహింప నర్హ మగునట్టిది - వర్ధిల్లుచున్నదా?

వ్యా.— అ సీతి.— త్వయా - ౭౭వర్జితేన సీతేన - వారిణా - సంభృతం జనిత, మాసాం, వీరుధాం లతానాం, ప్రవాళం పల్లవ, మనుబద్ధి న్యౌ ప్యనుసూయకం కిం, య త్వవాలం, చిరోజ్జిత శ్చిరకాలత్యక్త - లాక్షరంగో యేన త-త్తథాఽపి - పాట లం స్వభావరక్త మి త్యర్థః - లేన చిరోజ్ఞితాల క్తకపాటలేన, తే తప, దస్తవాససా ౭ధరేణ - ని. 'ఓష్ఠాధరా తు రదనచ్ఛదౌ దశనవాససే' ఇ త్యమరః, తులాం సామ్య, మారోహతి గచ్ఛ తీ త్యర్థః; అత్ర తులాశబ్దస్య సాదృశ్యవాచిత్యా త్తద్యోగేఽపి 'తులా దైర్య రతులోపమాభ్యామ్ -' ఇతి న తృతీయాప్రతిషేధ - స్తత్ర సూత్రే సదృశవాచిన వివ గ్రహణా దితి.

అపి ప్రసన్నం హరిణేషు తే మ నః

కరస్థదర్శనప్రణయాపహారిషు,

య ఉత్పలాక్షీ ప్రచలై ర్విలోచనై

స్త వాక్షీసాదృశ్య మివ ప్రయుజ్జతే.

35

టీక.—హే ఉత్పలాక్షీ = ఓ కలువకంటే, యే హరిణాః=విలేళ్లు, ప్రచలైః= చంచలములయిన, విలోచనైః = నేత్రములతో, తవ అక్షీసాదృశ్యం = నీకన్నులతోడి సామ్యమును, ప్రయుజ్జతే ఇవ = అభినయించునవి వోలె నున్నవై, క...ష—కర్ణ - చేతనున్న - దర్శ=దర్శను - ప్రణయ=స్తేహముచేత - అపహరిషు= అపహరించునవైన, హరిణేషు = లేళ్ల విషయమున, తే మనః = నీమనస్సు, ప్రసన్నమ్ అపి = కలఁగక యున్నదా?

తా.—ఓకలువకంటే, తవంబొనరించువారు కోపింపఁగూడదు గావున, నీచిత్తము- తమ చంచలలొచనములతో నీకన్నులతోడిసామ్యము నభినయించెడులేళ్లు నీచేతిలోని దర్శను చనవునంటేనీ అపహరించునేరమిని చేయునపుడు వానిపై - కలఁగ చెందక యున్నదా?

వ్యా.—అ పీఠి.—కర్ణస్థాః దర్శాః - ప్రణయేన స్తేహే - నాపహర స్తితి తే తథోక్తేషు - సాపరాధే వ్యితి భావః - 'కర్ణదర్శప్రణయాపరాధిషు' ఇతి పాఠే - దర్శాణాం - ప్రణయేన ప్రార్థనయా-ఽపరాధిషు, హరిణేషు విషయే, తే మనః, ప్రసన్న మపి న త్పుభితం కిం - సాపరాధే వ్యపి న కోపితవ్యం తవవ్యిభి రితి భావః, హే ఉత్పలాక్షీ, యే హరిణాః, ప్రచలై, శృంగులై, ర్విలోచనై ర్మేత్రై, స్త, వాక్షీసాదృశ్యం, ప్రయుజ్జత ఇ వాభినయ స్తవ-ప్రసన్నత్వా న్నృగనేత్రాణి త్వన్నయనైః సామ్య ముపయా స్తితి భావః-'ఉత్పలక్షీవచలైః' ఇతి పాఠాంతర ఉత్పలకమువలైః - భావా నయనే ద్రవ్యానయన మితి న్యాయేన క్షిప్రమాణోత్పలవలై రి త్యర్థః.

య దుచ్యతే పార్వతి పాపవృత్తయే

న రూప మి త్యవ్యభిచారి త ద్వచః;

తథా హి తే శీల ముదారదర్శనే,

తపస్వినా మ పుష్పదేశితాం గతమ్.

36

టీక.—హే పార్వతి = ఓ పార్వతీ, రూపం = సౌమ్యమయిన యాకారము, పా...యే - పాప = పాపముయొక్క - వృత్తయే = వ్యాపారమునకు - (పాప ము నేయుటకు) - న=కాదు - (పాపము నొనర్పదు), ఇతి వచః యత్ = అను నానుడి యేది కలదో, త ద్వచః, = ఆ నానుడి, అవ్యభిచారి = తప్పనిది; తథాహి = అట్లే

గదా, ఉ...నే - ఉదార=వెడందలయిన - దర్శనే = కన్నులుగలదానా - (ఎక్కుడు జ్ఞానము గలదానా అనియు), లే కిలం = నీ మంచినడవడి, తపస్వినామ్ అసి = మునులకు సయితము, ఉపదేశతాం గతమ్ = బోధనప్రమాణముగా నున్నది.

తా.—ఓపార్వతీ, 'సామ్యకారము పాపము నొనర్పదు' అనెడు పెద్దలనుద్ది తప్పదు గదా; అది నీయందు తార్కాణ పడినది; ఎట్లనగా - ఓ వివేకవంతురాలా, నీమంచినడవడిని కని మునులు సయితము నీప్రకారము నడచుకొనుచున్నారు.

వ్యా.—య దితి.—హే పార్వతి, రూపం సామ్యకృతిః, పాపవృత్తయే పాప చరణాయ, న భవ తీతి య దుచ్యతే - లోకై రితి శేషః, తద్వచో - న వ్యభిచరతి న స్థల తీ త్యన్యభిచారి సత్యం-వి. 'య త్రాకృతి స్తత్ర గుణాః' 'న సురూపాః పాపసమా చారా భవన్తి' ఇత్యాదయో లోకవాదా న విసంవాద మాసాదయ స్తీ త్యర్థః, కి మితి జ్ఞాయతే - తథా హి - హే ఉదారదర్శనే ఆయతాక్షీ - సురూపే ఇ త్యర్థః - అథ వోన్నతజ్ఞానే - వివేకవ తీ త్యర్థః, లే తప, కిలం నద్వృత్తమ్ - ని. 'కిలం స్వభావే నద్వృత్తే' ఇ త్యమరః, తపస్వినా మ, పురుషదిశ్యతే-నేనే త్యుపదేశః ప్రవర్తకం ప్రమాణం తత్తా ముపదేశతాం, గతం ప్రాప్తం - మునయోఽసి త్వాం వీక్ష్య స్వవృత్తే ప్రవర్తస్త ఇతి భావః.

వికీర్ణాసప్తకీర్ణబలిప్రహాసిభి

స్తథా న గాజ్గైః సలిలై ర్దివ శ్చుప్తైః

యథా త్వదీయై శ్చురితై రనావిలై

ర్తహీధరః పావిత్రే ఏవ సాన్వయః.

37

టీక.—ఏవ మహీధరః=ఈ పర్వతుడు (హిమవంతుడు), సాన్వయః = (తన) సంతతితో, అనావిలైః = నిష్క్రులవములయిన, త్వదీయైః = నీవైన, చరితైః = నడతల చేత, యథా పావిత్రే = ఎట్లు పవిత్రీకృతుడాయెనో, తథా = అట్లు, వి...భిః - వికీర్ణ = చల్లబడిన - సప్తవి = సప్తరులయొక్క - బలి = పుష్పావహారములచేత - ప్రహాసిభిః = నవ్వుచున్నవియు, దివః = ఆకాశమునుండి - చుప్తైః = జాతినవియు, (అగు), గాజ్గైః=గంగాసంబంధులయిన, సలిలైః అపి=నీళ్ల చేతను సైతము, న పావిత్రే= పవిత్రీకృతుడు కాలేదు.

తా.—నీతండ్రిని, ఈహిమవంతుని, స్వర్గంగాజలములు తమతో మిశ్రమయినసప్తరుల పుష్పావహారములు తమనవ్వులుంబోలె నొప్పుచుండ ఆకాశమునుండి జాతినట్టివి ఎంత పావమనిగాఁ జేసినవో, అంతకన్నను ఈయనను సప్తశ్రుతాత్మని నీ పుణ్యచరిత్రములు

ఎక్కువ పాపమునిఁగాఁ జేసినవి. — తండ్రివంశమును అత్యంతపాపనము చేసినమహా పుణ్యాత్మురాలవు అనుట.

వ్యా. — విశేషణి. — ఏమ, మహీధరో హిమవాక్, సప్త చ తే ఋషయః శ్చ సప్తమఃయః * 'దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామ్' ఇతి సమాసః - విశేషణః పర్యస్తైః - సప్తపీఠాణాం సంఖ్యభి - ర్బలిభిః పుష్పపహః - ప్రహసన్తి య తథోక్తైః, ర్విహోఽస్తరితౌ - చ్యుతైః, గాఙ్గైః సలితైః స్థాన పావిత్ర్యం, అనావిలై రకలుషైః, స్వదీయై శ్చరితై ర్యథా, సాన్వయః సమస్తపాత్ర్యం, పావిత్ర్యం సమస్తీకృత్యం.

అనేన ధర్మః స్పృశేష మద్య మే
త్రివర్గసారః ప్రతిభాతి భావిని,
త్వయా మనోనిర్విషయాన్ధకామయా
య దేక ఏవ ప్రతిగృహ్య నేవ్యతే.

33

టీక. — హే భావిని = మంచియభిప్రాయములు గలయో పార్వతీ, యత్ = ఏకారణముచేత, మ...యా — మనః = (సి) మనస్సునకు - నిర్విషయ = విషయము కానట్టి - అర్థకామయా = అర్థకామములు కలదానవైన (అర్థకామములను మనస్సులో చొరికియక - అనుట), త్వయా = నీచేత, వికః ధర్మః ఏవ = ఒక్క ధర్మము మాత్రమే, ప్రతిగృహ్య = కైకొనఁబడి, నేవ్యతే = ఆచరింపఁబడుచున్నదో, అనేన = ఆ యాకారణముచేత, ధర్మః = ధర్మము, సవిశేషం = అతిశయముతోడ, త్రి...రః - త్రి = ధర్మార్థకామములనెడి మూఁటియొక్క - వర్గ = మొత్తములో - సారః = శ్రేష్ఠముగా, అద్య = ఇప్పుడు, మే = నాకు, ప్రతిభాతి = తోఁచుచున్నది.

తా. — మంచియభిప్రాయములు గల యోపార్వతీ, మహానుభావురాలవు నీవు అర్థకామములను మాని ధర్మమునే స్వీకరించి ఆచరించుటంబట్టి, ధర్మార్థకామములనెడి త్రి వర్గములో ధర్మమే అతిశయముగా శ్రేష్ఠ మని యిప్పుడు నాకుఁ దోఁచుచున్నది. — ధర్మచరణమువలన నీకు ప్రాశస్త్య మనుట యటుండఁగా, ధర్మమునకే నీయాచరణము వలన ప్రాశస్త్యము ప్రసిద్ధ మయినది, నీవు అంతటి మహానుభావురాలవు - అని భావము.

వ్యా. — అనే నేతి. — హే భావిని ప్రశస్తాభిప్రాయే, అనేన కారణేన, ధర్మః, సవిశేషం సాతిశయ, మద్య మే, త్రయాణాం ధర్మకామార్థానాం వర్గ స్త్రివర్గః. సి. 'త్రి వర్గో ధర్మకామార్థైశ్చ తుర్వర్గః సమోక్ష్యతే' ఇ త్యమరః - తత్ర - సారః శ్రేష్ఠః, ప్రతిభాతి - య ద్యస్తాత్కారణా, వ్యసనో నిర్విషయా వధకామా యస్యా స్తయా,

త్వ యైశో ధర్మ వివ, ప్రతిగృహ్య స్వీకృత్య, సేవ్యతే; య త్వయాఽథకామావిహాయ
ధర్మ వి వావలమ్బితః - అతః సర్వేషాం నః స శ్రేయో నితి ప్రతిపద్యత ఇత్యథాః.

సంప్రతి మనోరథం జిజ్ఞాసుః ప్రస్తావి.—

ప్రయుక్తసత్కారవిశేష మాత్మనా

న మాం పరం సంప్రతిపత్తు మహానీ ;

యత స్సతాం సన్నతగాత్రి, సజ్జతం

మనీషిభి సాప్తపదీన ముచ్యతే.

39

టీక.—హే సన్నతగాత్రి = (ఇంచుక) పంగినదేహముగల యో పార్వతీ,
ఆత్మనా = నీచేత, ప్ర...వం - ప్రయుక్త = చేయఁబడిన - సత్కారవిశేషం =
పూజావిశేషముకలిగినటువంటి, మాం = నన్ను, పరం = లాఁతివానినిగా, సంప్రతి
పత్తుం = తలంచుటకు, న అర్హస్మి = తగవు, యతః = విలయనఁగా, మనీషిభిః =
విద్వాంసులచేత, సతాం = సాధువులకు, సంగతం = చెలిమి, సాప్తపదీనమ్ = ఏడు
మాటలచే కలుగునట్టిదిగా, ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది.

తా.—పీలతాంగీ, నీవు నాకు ఎక్కుడు. సత్కారమొనరించితివి, కావున నన్ను
పరునిగా నీవు తలంపఁగూడదు, నీవానినిగానే ఎంచదగును; మఱియు, 'సాధువులకు
చెలిమి ఏడుమాటలు పలికినమాత్రనే విర్పడును' అని పెద్దలు చెప్పుదురు. అట్లే ఏడు
మాటల సంభాషణయు మనకుం గలిగినది, దానంజేసి చెలిమియు సిద్ధించియున్నది.

వ్యా.—ప్రయుక్తేతి.—ఆత్మనా శ్చయో, ప్రయుక్తః కృతః- సత్కారవిశేషః
పూజాతిశయో - యస్య తం, మాం, పర మన్యం, సంప్రతిపత్తు మవగస్తుం, నార్హసి,
హే సంసతగాత్రి సంసతాజ్ఞి * 'అజ్ఞగాత్రకణ్ఠేభ్యః' ఇతి వక్తవ్యా న్నీవ, యతః కార
ణా, న్ననస ఈషిభి ర్మనీషిభి ర్విద్యభిః * శకన్ధాద్విత్వాల్ సాధుః, సతాం సంగతం
సఖ్యం, సప్తభిః పదై రావద్యత ఇతి సాప్తపదీనం సప్తపదోచ్ఛారణసాధ్య ముచ్యతే -
త చ్చాపయో స్త్యక్తకృతసత్కారప్రయోగా దేవ సిద్ధ మి త్యర్థః, * 'సాప్తపదీనం
సఖ్యమ్' ఇతి నిపాతనాల్ సాధు.

అతోఽత్ర కింఞ్చిద్భవతీం బహుశ్చమాం

ద్విజాతిభావా దుపపన్న చాపలః

అయం జనః ప్రస్తుమనా స్తపోధనే

న చే ద్రహస్యం ప్రతిపత్తు మర్హసి.

40

టీక.—తపోధనే—తపః=తపస్య - ధనే=ధనముగాఁగల యోపార్వతీ, అతః= ఈచెలిమిమూలముగా, అత్ర = ఈవిషయములో, బ...మాం - బహు = పెక్కుమాటలను - త్తమాం = ఓర్పుదానవైన - (బహు = అధికమయిన - త్తమాం = ఓర్పుగలదానవైన - అనియొండె), భవతీం = నిన్ను, ద్విజాతిభావత్ = బ్రాహ్మణన్యభావముచేత, ఉ...లః - ఉపపన్న = అలవాటయిన - చాపలః = ధావ్యక్తము కలవాడైన, ఆయం జనః = ఈజనుఁడు (నేను అనుట), కిచ్చిత్ = ఇంచుక, ప్ర...నాః—ప్రప్తం = ప్రశ్నయడుగుటకు - మనాః = మనస్సుకలవాడు (-కలవాడను), రహస్యం = గోప్యము, న చేత్ = కా దేసి, ప్రతివత్తుం=ఉత్తరము చెప్పటకు, అర్హసి= తగుదువు.

తా.—ఓ తపోధనురాలా ఈచెలిమిమూలముగా నీతపస్సువిషయములో బ్రాహ్మణులకు స్వాభావికమయిన కుతూహలముచేత నేను ఒకఁనిన్నుప్రశ్నను అడుగఁడలఁచియున్నాను, నీవు మిక్కిలి ఓర్పుగలదానవు కావున కోపించవు ; అవిషయము గోప్యముగానియెడల నాప్రశ్నకు ఉత్తరము చెప్పదువు గాక.

వా. — అత ఇతి. — హే తపోధనే. అతః సఖ్యా ధేతో, రత్ర ప్రస్తావే, బహుత్తమాం బహూత్తసహం - యద్వా త్తమావతీం, భవతీం త్వాం, ద్విజాతిభావాద్బ్రాహ్మణత్వా, దుపపన్నచాపలః సులభధావ్యక్త్యా, ఆయం జనః - న్యయ మి త్యర్థః. కిచ్చిత్, ప్రప్తం మనో యస్య స ప్రప్తమనాః ప్రప్తకామః * 'తుమ్ కామమనసో రసి' ఇతి మకారలోపః, రహసి భవం రహస్యం గోప్యం, న చేత్, ప్రతివత్తు మర్హసి.

ప్రప్తమనా.—

కులే ప్రసూతిః ప్రథమస్య వేధస,
స్త్రిలోకసౌందర్య మి వోదితం వపుః,
అమృగ్య మైశ్వర్యసుఖం, నవం వయః,
స్త్రీష్టఃఫలం స్యా త్క మతః పరం ? వద.

41

టీక.—ప్రసూతిః = (నీ) పుట్టుక, ప్రథమస్య వేధసః = మొదటిబ్రహ్మయొక్క, కులే = వంశముందు, వపుః = నీశరీరము, ఉదితం = మొత్తమయిన, స్త్రిలోకసౌందర్యమివ = మూఁడులోకముల సౌందర్యమో యనునట్లున్నది. విశ్వర్య సుఖమ్ = సంపదయొక్క యానందము, అమృగ్యం = వెదకవలసినదిగాదు (నిర్ధమే యనుట), వయః= స్రాయము, నవం = లేతది, అతః కరం = దీని కెక్కువ, అన్యత్ = ఇతరము, కిం = ఏది, తపః ఫలం = తపస్సుయొక్క ప్రయోజనమో, వద = చెప్పుము.

తా.—లోకులు సాధారణముగా ఉత్కృష్టకుల సౌందర్యైశ్వర్య వయస్సులకై తపము నేయుదురు; ఇవి నీకు సిద్ధముగానే యున్నవి; ఎట్లనగా - కులమును విచారించి తిమా ప్రథమబ్రహ్మ వంశములో జనించితివి, మేను సకలలోకములయందలి సౌందర్యముల మొత్తముగా నున్నది, ఐశ్వర్య మనిన అది సిద్ధమే. వయస్సా ఎలప్రాయము.—ఇట్లుం డగా వీనికి పైగా వేరే దేనికై నీవు తప మొనర్చుచున్నావో చెప్పుము.

వ్యా.—కుల ఇతి.— ప్రథమస్య వేదసో హిరణ్యగర్భస్య, కులేఽన్వవాయే ప్రసూతి రుత్పత్తిః - వి. 'యజ్ఞాథాం హి మయా సృష్టో హిమవా నచలేశ్వరః' ఇతి బ్రహ్మపురాణవచనాత్, వపుః శరీరం, త్రయాణాం లోకానాం సౌందర్య, మి, వోదిత మేకత్ర సమాహృతమ్, ఐశ్వర్యసుఖం సంపత్సుఖ, మమృగ్య మన్వేషణీయం న భవతి. కిం తు సిద్ధ మే వే త్యథాః, వయో నవం యౌవన మి త్యథాః, అతః పర మతోఽన్యత్, కిం తపఃఫలం స్యా ద్దద - ఆస్తి చ దితి శేషః - న కిచ్చి దస్తీ త్యథాః.

భవ త్యనిష్ఠా దపి నామ దుస్సహా

న్వనస్వినీనాం ప్రతిపత్తి రీదృశీ ;

విచారమార్గప్రహితేన చేతసా

న దృశ్యతే త చ్చ కృశోదరి, త్వయి.

42

టీక.—దుస్సహాత్ = ఓర్వశక్యముగాని, అనిష్ఠాత్ అపి = (భద్రాదులు చేసిన) యస్త్రియమువలన నయితము, మనస్వినీనామ్ = ధీరురాండ్రకు, ఈదృశీ = ఈవిధమయిన (తపశ్చరణరూపమయిన), ప్రతిపత్తిః = పూనిక, భవతి నామ = కలిగినను కలిగెడిని, వి...సా—విచార = ఊహయొక్క - మార్గి = దారిలో - ప్రహితేన=నడపఁబడిన, చేతసా = మనస్సుచే, తత్ = అదియు (ఆయస్త్రియంబును), కృ...రి—కృశ = నన్నని - ఉదరి = కడుపుగల యోపార్వతీ, త్వయి న దృశ్యతే = నీయందు కనఁబడలేదు.

తా.—ఓసుందరాంగీ, భద్రాదులు గావించిన యస్త్రియముచేత నయితము ధీరురాండ్ర ఇట్లు తపశ్చరణమునకు పూనుకొందురు. అలాగించి చూడగా అట్టి యస్త్రియ మేదియు నీకు కలుగుటకు ప్రసక్తి అగపడలేదు.

వ్యా.— భవ తీతి.— దుస్సహాత్ సోధు మశక్త్యా, దనిష్ఠా దృష్టాదికృతా, దపి, మనస్వినీనాం ధీరస్త్రీణా, మీదృశీ తపశ్చరణలక్షణా, ప్రతిపత్తిః ప్రవృత్తిః - వి. 'ప్రతిపత్తి స్తు గౌరవే - ప్రాప్తా ప్రవృత్తే ప్రాగల్భ్యే' ఇతి శేషః, భవతి నామ నా మేతి సంభావనాయాం, విచారమార్గేన ప్రహితేన, చేతసా చితేన, త దనిష్టం,

చ, హే కృశోదరి, త్వయి న దృశ్యతే - విచార్యమాణే త దపి నా స్త్యనంభావితత్వా
ది త్యర్థః.

అనిష్టాభావ మేవ ప్రకల్పయతి.—

అలభ్యశోకాభిభవేయ మాకృతి,
ర్విమాననా సుభ్రు, కుతః సితు స్త్యహే?
పరాభిమర్శో న త వాస్తి. కః కరం
ప్రసారయేత్ పన్నగరత్న సూచయే.

43

టీక.—హేసుభ్రు = ఆందమయిన కనుబొమలగుల యోపార్వతీ, ఇయమ్
ఆకృతిః = ఈ (నీ) మూర్తి, అ...వా—అలభ్య = పొందవగని - శోక = (భర్తాది
కృతమయిన యవమానమువలన పుట్టిన) దుఃఖముచేత నయిన - అభిభవా = తిరస్కా
రముకలది - (దుఃఖమున కర్హముగానిది), పితుః గృహే = తండ్రియింట (పుట్టినంట),
విమాననా కుతః = తిరస్కారము ఎక్కడిది, ప...ర్వః - చర = ఇకదులయొక్క
(ఇకదులు నేనిడి) - అభిమర్శః = పరాభవము, తవ వాస్తి = నీకు లేదు, (ఏల యన),
ప...యే - పన్నగ = పాముయొక్క - రత్నసూచయే = (తిరో)మణి శలాకను గ్ర
హించుటకు, కః కరం ప్రసారయేత్ = ఎవడు చేయి చాచును.

తా.—ఓసుందరి, ఈనీమూర్తి శోకమున కర్హము గాదు, కావున ఎందునను నీకు
శోకము కలిగి యుండ దని తలంచెదను. మఱి తండ్రియింట నీకు తిరస్కార మెక్కడిది?
మఱి, నీకు పరునివలన ఎవనివలనను తిరస్కారము సంభవించదు, ఏ లన నిన్ను జెనకు
వానికి పాముతల నున్నమణిశలాకను గైకొనఁ జేయి చాచువానిగతి గదా యగును.
కావున ఎవ్వడును అట్టి సాహసమునకుం జొరఁడు.

వ్యా.—అలభ్యేతి.—హేసుభ్రు, ఇయం త్వదీయా, ఆకృతి ర్హూర్తి, రుభ్యో లబ్ధ
మన్వః - శోకేన భర్తృద్యవమానజేన దుఃఖే - నాభిభవ స్తిరస్కారో - యస్యాః
సా తథోక్తా - దృశ్యత ఇతి శేషః, అసంభావిత శ్చాయ మథా ఇ త్యాహ - పితు
ర్గృహే, విమాననాఽవమానః, కుతః - న సంభావ్యత ఏ వే త్యర్థః * 'సుభ్రుః కుత
స్తాతగృహేఽవమానమ్' ఇతి పాతాన్తరకరణం తు సాహస మే వోక్తోసపత్తిసంభ
వాత్ - అన్య త్రాపి 'సుభ్రు, త్వం కుపి లే త్యపాస్త మశనం, త్యక్తా కథా యోషి
తామ్.' ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనా - ద్వంశస్థపృతే పాదాదౌ జగజ్భక్తప్రసక్తా చ్చే త్యలం
గోష్ఠీభిః, న చాభ్యున్యస్తా ద్భావీ త్యాహ - పరాభిమర్శః పరధర్మణం, తు తవ వాస్తి,
పన్నగరత్నసూచయే ఫణిశిరోమణిశలాకాం గ్రహీతు మి త్యర్థః * 'క్రియాభోప

వదస్య చ కర్తృణి స్థానినః' ఇతి చతుర్థీ, కరం హస్తం, కః ప్రసారయేత్.

'సుభ్రు' ఇత్యుత్త భూశబ్ద స్తోవజ్ఞస్థానీయత్వాత్* 'నేయజువజ్ఞస్థానా వస్త్రీ' ఇతి నదీసంక్షా ప్రతిషేధాత్* 'అమ్బాధానద్యోర్హస్వః' ఇతి హ్రస్వత్వం నాస్తి - తేన హ్రస్వః ప్రామాదిక, ఇతి కేచిత్; అన్యే తు* 'అప్రాణితే శ్చారణ్జ్వదీనామ్' ఇత్యుత్త 'అలాబూః' 'కర్కంధూః' ఇత్యుకారాంతా ద పున్యజ్ఞప్రత్యయ ముదాజహర భాష్య కార, ఏతస్మా దేవ జ్ఞాపకాత్ క్వచి దూకారాంతస్యా పున్యజ్ఞప్రత్యాన్నదీత్యే హ్రస్వత్వ మి త్యాహుః - అత ఏ వాహ వామనః - 'హికారా ద పున్యజ్ఞప్రకృతే' ఇతి.

కి మి త్వపా స్యాభరణాని యావనే
ధృతం త్వయా వార్ధకశోభి వల్కలమ్?
వద ప్రదోషే స్ఫుటచన్ద్రితారకా
విభావరీ య ద్యరుణాయ కల్పతే.

44

టీక. — హేగౌరి = ఓ పార్వతీ, కిమ్ ఇతి = ఏ కారణమున, యావనే = ఎల ప్రాయమునందు, త్వయా = నీచేత, ఆభరణాని = నగలను, అపాస్య = విడిచి, వా...భి - వార్ధక = మునిమియందు - శోభించునదైన, వల్కలం = నారచీర, ధృతం = ధరించబడినది, ప్రదోషే = సాయంకాలమందు, స్ఫు...తా - స్ఫుట = ప్రకట మయిన - చన్ద్రితే = చంద్రుడును - తారకా = నక్షత్రములును గలదైన, విభావరీ = రాత్రి, అరుణాయ = ఆనూరునికై, కల్పతే కిమ్ = ఏర్పడునా.

తా. — ఓపార్వతీ ఎందుకొనము నీవు ఈజవ్వనమందు నగలను మాని ముదిమి యందు శోభించునదైన నారచీరను ధరించితివి? మునిమాపువేళ చంద్రనక్షత్రములతో వెలుగుచుండఁ దగినట్టిదిగాని అరుణోదయమునకుఁ దగినది గాదు గదా. —

వా. — కి మితి. — హే గౌరి, కి మితి కేన హేతునా, యావనే త్వయా ౭౭భరణా, న్యపాస్య విహాయ, పృథస్య భావో వాధాకం* మనోజ్ఞాదిత్వా ద్వ్య జ్ఞాన్త్యయః - ని. 'వాధాకం పృథస్థానామే పృథ్వే పృథకర్తృణి' ఇతి విశ్వః - తత్ర శోభత ఇతి వాధాకశోభి, వల్కలం, ధృతం, ప్రదోషే రజనీముఖే, స్ఫుటాః ప్రకటా శ్చన్ద్రితే స్తారకా శ్చ యస్యాః సా స్ఫుటచన్ద్రితారకా, విభావరీ రాత్రి, రరుణాయ సూర్యసూతాయ - కల్పతే య ద్యరుణం గస్తుం కల్పతే కిం, వద బ్రూహి* 'క్రియా ధోకాపపదస్య -' ఇత్యాదినా చతుర్థీ; దీప్యమానశక్వాత్కారకే ప్రదోషే య ద్యరుణం హేతే తతో విభూషణాపహారేణ తవ వల్కలధారణం సంఘటత ఇతి భావః.

తపఃప్రయోజనం నిరాకర్తు మాహ.—

దివం యది ప్రార్థయసే, వృథా శ్రమః;

పితుః ప్రదేశా స్తవ దేవభూమయః.

అ ధోషయన్తార, మలం సమాధినా;

న రత్న మన్విష్యతి మృగ్యతే హి తత్.

45

టీక.—దివం = స్వర్గమును, ప్రార్థయసే యది = కోరెద వేని, (అందుకై), శ్రమః=తపఃక్షేత్రము, వృథా = వ్యర్థము, (ఏల యనఁగా), తప పితుః ప్రదేశాః=నీ తండ్రి (హిమవంతుని) యొక్క తావులు, దేవ భూమయః=వేల్పుల సెలవులు, అథ (వా) = అటు గాక, ఉపయన్తారం = పరుని, (ప్రార్థయ సేయది), సమాధినా అలం = తపస్సు మానుము, హి = ఏల యన, రత్నం = మాణిక్యము, న అన్విష్యతి = వెదకదు, తత్ = అది, మృగ్యతే = వెదకఁబడును.

తా.—నీతపస్సు స్వర్గ ముతోన మేని, ఆప్రయాసము అనావశ్యకము, ఏలయన మీ తండ్రి యగు హిమవంతుని ప్రదేశములు దేవతల సెలవులుగా నున్నవి! అనఁగా నీవు స్వర్గము లోనే ఉన్నావు ; మఱి పరునికొఱకేని, ఈతపస్సును మానుము, ఏలనఁగా, రత్నము తన్నుఁ గైకొమ్మని ఒకరిని వెదకొనదు, దానినే కోరి ఒరులు వెదకొందురు, అట్లే నిన్నుఁ కోరి పరుఁడే నీకడకు వచ్చును, ఆతనికై నీవు యత్నింప నక్కఱలేదు.

వాగ్.— దివ మితి.— దివం స్వర్గం, ప్రార్థయసే కామయసే, యది తస్మి, శ్రమ స్తవశ్చరణప్రయాసో, వృథా నిష్ఫలః - యది స్వర్గాధికం తప్యసే తతః శ్రమం మా కాక్షిణి, కుతః.తప, పితు హిమవతః, ప్రదేశా, దేవభూమయః స్వర్గపదార్థాః తత్రత్యా థ త్యథాః, అ, ధోషయన్తారం పరం, ప్రార్థయసే తహి, సమాధినా తపసా - ౭లం - తపో న కతకవ్య మి త్యథాః * నిషేధ్యస్య నిషేధం ప్రతి కరణత్వా త్ప్రతీయా, తథా హి, రత్నం కర్తృ, నాన్విష్యతి న మృగయతే - గ్రహీతార మితి శేషః, కిం తు, త ద్రత్నం, మృగ్యతే - గ్రహీతృభి రితి శేషః; న హి పరాధికం త్వయా తపసి పరికతవ్యం - కిం తు తేనైవ త్వదధిక మితి భావః.

వరవాచకాక్షర శ్రవణానంతర మేవ దేవ్యా ఉష్ణోచ్ఛ్వాస మాలక్య ప్రక్షేప చ ప్రత్యుత్తర మనుపలభ్య స్వయ మే వాళ జ్యోతిహ.—

నివేదితం నిశ్వసితేన సోష్ణణా,

మన స్తు మే సంశయ మేవ గాహతే;

న దృశ్యతే ప్రాథకాయితవ్యవీన తే,

భవిష్యతి ప్రాథితదుర్లభః కథమ్?

46

టీక — సోష్టకా = వేడిగలిగిన, నిశ్వసితేన = ఊర్పుచేత, నివేదితం = (తెలు
వఁబడినది, (అయినను), మనస్తు = (నా) మనస్సు అన్ననో, సంశయమ్ ఏవ = సందేహ
మునే, గాహతే = చొచ్చుచున్నది, (ఏల యన), తే=నీకు (నీవు), ప్రార్థయితవ్యః ఏవ=
కోరఁదగినవాడే, న దృశ్యతే = కనఁబడఁడు, ప్రా...భః—ప్రాథిత = కోరఁబడియు-
దుర్లభః = దొరకనివాడు, కథం భవిష్యతి = ఎట్లు ఉండును.

తా — నీవేడి నిట్టూర్పుచేత నీకణస్సు వరునికోస మని తెలియుచున్నది; కాని,
నామనస్సులో ఒకసందేహ మున్నది ; ఏ మన, నీవు కోరఁదగినవాడే లేఁడు, అట్లుం
డఁగా నీవు కోరినను దొరకనివాడు ఉండనే ఉండఁడు,

వ్యా.—నివేదిత మితి.—సోష్టకా, నిశ్వసితేన నిశ్వాసవాయునా, నివేదితం -
చిహ్నానుభావే నోష్టాచ్ఛ్వాసేన తే వరాధికత్వం సూచిత మి త్యర్థః, తహి కిం ప్రశ్న
వ్యసనే నే త్యాహ - మన స్తు తథాఽసి మే సంశయ మేవ, గాహతే ప్రాప్నోతి,
తుతః - తే తవ * 'కృత్యానాం కతకరి వా' ఇతి వక్తి, ప్రాథకాయితవ్యః ప్రాథకా
యితు మహా, ఏవ న దృశ్యతే, ప్రాథితదుర్లభః ప్రాథితో యో దుర్లభః స కథం
భవిష్యతి - నా స్త్యే వే త్యర్థః.

అథ పతిప్రాథకానా మేవ సిద్ధవత్క్రూ త్వాహ.—

అహో! స్థిరః కోఽపి త వేష్పితో యువా!

చిరాయ కర్ణోత్పలశూన్యతాం గతే

ఉపేక్షతే యః శ్లథలమ్మినీ ర్జటాః

కపోలదేశే కలమాగ్ర సిద్ధలాః.

47

టీక.—అహో = ఆశ్చర్యము, తవ = నీచే, ఈష్నితః = కోరఁబడినట్టి, యః
యువా = ఏవడుచువాడు, చిరాయ = చిరకాలమునుండి, క...తాం—కర్ణ = చెవి
యందలి - ఉత్పల = కలువచేత - శూన్యతాం = కొఱవడియుండుటను, గతే=పొంది
నదైన, కపోల దేశే = చెక్కిటి ప్రదేశమందు, శ్ల...నీః—శ్లథ=చింపిరిగా - లమ్మినీ =
వ్రేలును, క...లాః—కలమ = పరిమొలకలయొక్క - అగ్ర=కొనలవలె - సిద్ధలాః=
మనువువన్నెగలదైన, జటాః = జడలను, ఉపేక్షతే = చిప్పరికించుచున్నాడో, సః =
అతడు, కోఽపి స్థిరః = ఎవడో కఠినుడు.

తా.—ఆశ్చర్యము ! నీవు కోరిన యాపడుచువాఁడెవఁడో గాని కేవలము వజ్ర కఠినహృదయుఁడు నుమా. కాఁడేని, చిరకాలము ఇట్లు అవతంసోత్పలము దాల్చక, నీ తల వెండ్రుకలు వరికొనలవలె పసిమివన్నెగా జడలు కట్టి చెక్కిట చింపిరిగా వ్రేలుచుండఁగా ఒప్పురికింపఁడు.

వా.—అహో ఇతి.—అహో చిత్రం, త, వేషిత ఆప్త మిష్టో. యువా కోఁడిసి, సిరిగ కఠినః - వర్తత ఇతి కేవళి, కుతః-యో యువా, చిరాయ చిరాత్ ప్రభృతి, కర్ణో త్పలకూన్యతాం, గతే స్రాప్తే, కహాలదేశే గర్జనలే, క్షణాః శిథిలబద్ధనా - అత ఏవ లమ్మిన్యస్తాః క్షణలమ్మిసిః, కలమాః శాలివికేషా - పైషా మగ్రాణి - తద్వ త్పిష్టలా జటా, ఉపేక్షలే; య స్తా మిదృశీం దృష్ట్వా న వ్యథలే న నూనం వజ్రహృదయ ఇ త్యథః.

మునివ్రతై స్త్యా మతిమాత్రకర్మితాం

దివాక రాప్లుష్ట విభూషణాస్పదామ్

శశాంకరేఖా మివ పశ్యతో దివా

సచేతసః కన్య మనో న దూయతే?

43

టీక.—మునివ్రతైః - ముని = మునులయొక్క (మును లాచరించెడి) - వ్రతైః = (చాంద్రాయణాది) నియమములచేత, అ...తామ్ - అతిమాత్ర=మిక్కిలి - కర్మితాం = కృశించునట్లు చేయఁబడినదానవును, ది...దాం—దివాకర = సూర్యునిచేత - ఆప్లుష్ట = కమలంపఁబడిన - విభూషణ ఆస్పదాం = నగలయొక్కతావులు గలదానవును, (అయి), (అందువలననే), దివా = షగలు, శశాంకరేఖామ్ ఇవ = చంద్రరేఖయంబోలే (నున్న నిన్ను), పశ్యతః = చూచుచున్న, సచేతసః = చైతన్యముగలిగిన, కన్య = ఎవనికి, మనః = మనస్సు, న దూయతే = నొప్పదు.

తా.—మునులకు ఉచితమయిన కృచ్ఛాచాంద్రాయణాది వ్రతములచే మిక్కిలి కృశించినదానవై అభరణాస్థానములు సూర్యునికాఁకను నల్లగా కందఁగా పగలింటి చంద్రరేఖయంబోలే నున్ననిన్ను గనిన సచేతసుని కెల్ల మనస్సులో దుఃఖము ఉప్పలిల్లును.

వా.—మునివ్రతై రితి.— మునివ్రతైశ్చాన్ద్రాయణాదిభి, రతిమాత్ర మత్యస్తం కర్మితాం కృశీకృతాం, దివాకరేణ సూర్యేణ - ఆప్లుష్టాని దగ్ధాని - వాతాతపసంస్పృశ్యాత్ మృదుత్వా చ్చ క్యామికృతాని - విభూషణాస్పదాని భూషణాస్థానాని - యస్మా స్తాం శథోక్తామ్, అత ఏవ, దివా అహని, శశాంకరేఖా మివ స్థితాం తస్యం, పశ్యతః,

నచేతసో జీవతః, కన్య పుంసో, మనో, న దూయతే న పాతప్యతే - అపి తు సర్వ
నైవ సే త్యుక్తాః.

అవైమి సౌభాగ్యమదేన వజ్ఞితం

తవ ప్రియం, య శ్చతురావలోకినః

కరోతి లక్ష్యం చిర మన్య చక్షుషో

న వక్త్ర మాత్మీయ మరాలపక్షణః.

49

టీక—యః = ఎవడు, చ...నః—చతుర = అందముగా - అవలోకినః =
చూచునదియు, అ...ణః—అరాళ = పంకరయైన - పక్షణః = తెప్పలుగలదియు,
(అగునట్టి), ఆన్య = ఈ (నీదైన), చక్షుషః = నేత్రమునకు, ఆత్మీయం = తనదైన,
వక్త్రం = ముఖమును, చిరం = చాలసేపు, లక్ష్యం = విషయమునుగా, న కరోతి =
చేయఁడో, (తం) తవ ప్రియం = (ఆ) నీ వల్లభుని, సౌ...న—సౌభాగ్య = చక్కదన
ముయొక్క - మదేన = గర్వముచేత, వజ్ఞితం = మోసపోయినవానినిగా, అవైమి =
కలఁచుచున్నాను.

తా.—నుందరప్పలతోను పంకరతెప్పలతోను శోభించుచున్న నీకంటికి తన
ముఖమును చూపక విలంబించుచున్న యానీప్రియుఁడు తనకు రానున్నభాగ్యమును
తనసౌందర్యగర్వముచే తానే పోగొట్టుకొనుచున్న యధన్యుఁడని నాకు తోచుచున్నది.

వ్యా.—అవైమితి.— తవ, ప్రియం వల్లభం, సౌభాగ్యమదేన సౌందర్యగర్వేణ,
కర్తా, వజ్ఞితం విప్రలబ్ధ, మవైమి వేద్మి, యః ప్రియ, శ్చతురం మధర - మవలోకత
ఇతి - చతురావలోకినో, ౭రాలపక్షణః కుటిలరోష్ణః - ని. 'అరాలం పృజనం జిహ్వాన్'
ఇత్యమరః, ఆన్య త్వదీయస్య, చక్షుష ఆత్మీయం, వక్త్రం ముఖం, చిరం, లక్ష్యం విషయం,
న కరోతి - దృష్టిపథం న గచ్ఛ తీ త్యుక్తాః; త దయం గర్వేణ హతో నిష్ఫలాత్త
లాభో జాత ఇతి భావః.

కియచ్చిరం శ్రామ్యసి గౌరి? విద్యతే

మ మాపి పూర్వాశ్రమసంచితం తపః ;

తదధాభాగేన లభస్వ కాక్షితం

వరం ; త మిచ్ఛామి చ సాధు వేదితుమ్.

50

టీక—గౌరి = పార్వతీ, కియత్ = ఎంత, చిరం = దీర్ఘకాలము, శ్రామ్యసి =
క్లేశపడెదవు, మమ అపి = నాకు ను, పూ...తం—పూర్వ = మొదటిదైన - ఆశ్రమ =

ఆశ్రమమందు - (బ్రహ్మచర్యాశ్రమమందు) - సంచితం = కూర్చుంటున్న, తపః = తపస్సు, విద్యతే = కలదు, త...న—తత్ = దానియొక్క - అర్థభాగేన = సగ పాలితో, కాష్ఠితం=కోరబడిన - వరం = వరుని, లభస్వ = పొందుము, తం = అవ రుని, సాధు = చక్కగా, వేదితుమ్ = ఎఱుంగుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా.—పార్వతీ, నీవెంతకాలము ఇట్లు క్షేపణదేదవు? నాకును బ్రహ్మచర్యాశ్రమ మందు కూడఁబెట్టఁబడిన తపస్సు కలదు. అందులనగపాలించేత నీకోరినవరుని పొందుదువు గాక, అతఁ డెవరో స్పష్టముగా నెఱుంగఁ గోరుచున్నాను, కావున చెప్పుము.

న్యాయా—కియ దితి.—హేగౌరి, కియ త్కింప్రమాణకమ్ - కిమవధిక మి త్యర్థః, చిరం, శ్రామ్యసి తపస్యసి - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, మ మాసి, పూర్వాశ్రమః ప్రథమాశ్రమో - బ్రహ్మచర్యాశ్రమ - స్తత్ర - సంచితం సంపాదితం, తపో, విద్యతే, అర్థ శ్వాసో భాగ శ్చ తేన - తస్య తపోఽర్థభాగే నైకదేశేన, కాష్ఠిత మిద్దం, వర ముపయంతారం, లభస్వ; తం వరం, సాధు సమ్య, గ్వేదితుం ఙ్గాతు, మిచ్ఛామి; య ద్యసా యోగ్యో భవతి తదా మ మాసి నమ్మతి రితి భావః.

ఇతి ప్రవి శ్యాభిహితా ద్విజన్తనా
మనోగతం సా న శశాక శంసితుమ్;
అథో వయస్యాం పరిపార్శ్వవ ర్తిసిం

వివ ర్తితానన్జననేత్ర మైక్షత.

51

టీక.—ఇతి = ఇట్లు, ద్విజన్తనా = (ఆ) బ్రాహ్మణునిచేత, ప్రవిశ్య = చొచ్చి, అభిహితా = అడుగుఁబడినదై, సా = పార్వతి, మనోగతం (వరం) = మనస్సులొని వరుని, శంసితుం న శశాక = చెప్పటకు సమర్థురాలి గాదాయెను, అథో = అంతట, ప...సిం—పరిపార్శ్వ = పార్శ్వమున - వర్తిసిం = ఉన్నట్టి, వయస్యాం = సఖిని, వి...త్రం - వివ ర్తిత = త్రిప్పుఁబడిన - అనన్జన = కాటుకలేని - నేత్రం = కన్నుగలు గునట్లుగా, ఏక్షత = చూచెను.

తా.—ఈ ప్రకారము ఆబ్రాహ్మణుడు ఆపునివలె లోగుట్టును గూర్చి ప్రశ్న చే యఁగా, పార్వతి లజ్జచేత మనస్సులొనివరుని చెప్పఁకాలదాయెను; మఱి తనచేత నున్న చెలికత్తెను చెప్పుమని, కాటుక లేనిదైన తనకంటితో, సన్న చేసెను.

న్యాయా—ఇ తీతి.—ఇ తీక్థం, ద్విజన్తనా ద్విజేన, ప్రవి శ్యాన్తర్గత్యా - ఆప్తప ద్రహస్య ముద్భా వ్యే త్యర్థః, అభిహితోక్తా, సా పార్వతీ, మనోగతం హృదిన్ధం, వరం, శంసితుం వత్తుం, న శశాక సమర్థా నాభూత్ - లజ్జ యేతి శేషః, అథోఽనంతరం, యి పార్శ్వవ ర్తిసిం, వయస్యాం సఖిం, వివ ర్తితం విచాలిత - మనన్జనం ప్ర తపకా ద్విజితకజ్జలం.

నేత్రం యస్మిన్ కర్మణి తత్తతైశ్చత - నేత్రసంజ్ఞ యైవ ప్రత్యుత్తరం వాచయాంచకా
శే త్యర్థః.

సఖి తదీయా త మువాచ వర్ణినం.—

నిబోధ సాధో, తవ చేత్ కుతూహలమ్

యదర్థ మమౌజ్ఞ మి వోష్ణ వారణం

కృతం తపస్సాధన మేతయా వపుః.

52

టీక.—తదీయా = ఆపార్వతిదైన, సఖి = చెలి, తం వర్ణినం = ఆబ్రహ్మచారిని,
ఉవాచ = పలికెను, (ఏ మని యనఁగా), సాధో = ఓవిద్వాంసుఁడా, తవ కుతూహలం
చేత్ = నీకు (మన) నిచ్చయేని, యదర్థం = ఎందుకై, ఏతయా = ఈమెచేత, అమౌ
జం = కమలము, ఉష్ణవారణమ్ ఇవ=గొడుగువోలె, వపుః = శరీరము, తపః, సాధనం=
తపస్సునకు సాధనముగా, కృతం = చేయఁబడినదో, నిబోధ = ఎఱుంగుము.

తా.—అంతట పార్వతీదేవియొక్క యాసఖి యాబ్రహ్మచారితో నిట్లు వక్కా
ణించెను:—ఓవిద్వాంసుఁడా, నీకు మన గుతూహల మేని వినుము; ఎండకు ఆడ్డముగా
తామరను గొడుగుగా బట్టినట్లు ఈ మె ఏకోరికచేత తనకోమలశరీరమును తపస్సునకు
సాధనముగా చేసినదో చెప్పెదను.

వ్యా.—స ఖితి —తస్యాః పార్వత్యా - ఇయం తదీయా, సఖి వయస్యా, తం-
'వర్ణః ప్రశస్తిః' ఇతి తీరస్వామీ - సోఽస్యా స్తీతి వజ్జీనం బ్రహ్మచారిణం * 'వర్ణా
దృష్టచారిణి' ఇ తీని ప్రత్యయః, ఉవాచ బ్రాలే స్త, కి మితి - హే సాధో విద్వక్,
తవ కుతూహలా చేత్ - శ్రో తు మ స్తీతి శేషః - తహి= నిబో ధావగచ్ఛ-ఆకణి=యే
త్యర్థః * 'బుధ అవగమనే' ఇతి ధాతో ర్భావాదికా ఖ్లాట్, శ్రోతవ్యం కిం త దాహ-
యస్తే లాభాయదం యదర్థమ్ * 'అర్థేన సహ నిత్యసమాసః సర్వలిక్ష్ణతా చేతి వక్తవ్యమ్'
ఇతి వాతికనియమా త్ప్రియావిశేషణమ్ ఏతయా పార్వత్యా, అమౌజం పద్మ, ముష్ణ
వారణ మాతపశ్ర, మివ, వపుః శరీరం, తపసాధనం కృతం - తపఃప్రవృత్తికారణ
ముచ్యతే శ్రూయతా మి త్యర్థః.

'దృక్షనఃసక్తనంకల్పా జాగరః కృశతాఽరతిః

ప్రాత్యాగోన్మాదమూర్ఖాన్తా ఇ త్యనక్తకా దశ.'

ఇతి తత్రాస్యాః కాశ్చిద్దశాః క్రమ మనాదృ తైవివ యోజయతి 'ఇయమ్' ఇ త్యాదిభిః
వడ్భిః ఖ్లోకైః.

ఇయం మహేష్వప్రభృతీ నధిశ్రియ
శ్చతుర్దిగీశా నవమత్య మానినీ
అరూపహార్యం మదనస్య నిగ్రహాత్
పినాకపాణిం పతి మాపు మిచ్చతి.

53

టీక.—మానినీ = అభిమానపంతురాలైన, ఇయం = ఈమె (పార్వతి), ఆ...
యః - ఆధి = ఎక్కుడయిన - శ్రియః = ఐశ్వర్యముగలవారయిన, మ...తీఁ -
మహేష్వ) = దేవేంద్రుడు - ప్రభృతీఁ = లోనుగాగల, చతుర్దిగీశాఁ - చతుః =
నాలుగు - దిక్ = దిక్కులయొక్క - ఈశాఁ = ఏలికలను, అవమత్య = సరకు
సేయక, మదనస్య = మన్మథుని - నిగ్రహాత్ = అడంచినందువలన - (కాముకుడు
కానందున అనుట), అ రూప హార్యం=సౌందర్యముచేత వలపింప శక్యండు కానివానిని,
పినాక పాణిం - పినాక = పినాకధనుస్సు - పాణిం = కేలం గలవానిని - (శివుని),
పతి = భర్తనుగా, ఆపుమ = పొందుటకు, ఇచ్చతి = కోరుచున్నది.

తా.—శబీదేవీ లోనగువారిని మించవలయు నని యభిమానము పూనినదై, ఈమె
ఎక్కు డైశ్వర్యము గలవారిని దిక్పాలకులను ఇంద్ర వరుణ యమ కుబేరులను సయితము
సరకుసేయనిదై, మదనుని రూపుమాపినవాడు(అకాముకుడు)అయినందున సౌందర్యముచే
కైవసముసేసికొన శక్యండు గానివానిని కూలిని పతిగాఁ గోరియున్నది.

వ్యా.—ఇయ మితి.—మానినీ ఇద్వా)ణీప్రభృతీ రతిశయ్య వ ర్తితవ్య మి త్యభిమా
నవతీ, ఇయం పార్వ, త్యధిశ్రియోఽధికైశ్వర్యాఁ, మహేష్వప్రభృతీ నిష్వా)దీం,
శ్చతుర్దిశాం దిశా మిశా నిష్వా) వరుణ యమ కుబేరాఁ * 'తద్ధితార్థ' ఇత్యాది నోక్తర
పదసమాసః, అవమ త్యావధూయ, మదనస్య, నిగ్రహా నిబర్హణా ధేతోః - అకాము
కత్వా ది త్యర్థః, రూపేణ సౌష్ఠ్యేణ-హార్యో ఎకీకరణీయో - న భవ తీతి త మరూప
హార్యం, పినాకః పాణౌ యస్య తం పినాకపాణిం వరం * 'ప్రవరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠా
సప్తమ్యా భవ తః' ఇతి సాధు, పతిం భర్తార, మాపు మిచ్చతి; ఏతేన సంకల్పావస్థా
సూచితా.

అసహ్యావళంకారనివర్తితః పురా
పురారి మప్రాప్తముఖః శిలీముఖః
ఇమాం హృది వ్యాయతపాత మక్షిణో
ద్విశీణామూర్తై రపి పుష్పధన్వనః.

54

టీక.—పురా = మునుపు, అ...తః - అనన్య = ఓర్వరాని - హంకార = (రుద్ర) హంకారముచేత - నివర్తితః=తోలంగింపఁబడినట్టిది, (అందువలననే), పురానిం= రుద్రునికి, అ...భి—ఆప్రాప్త = తగులని - ముఖి = ములిగిగలదై, వి...సి - విశిర్ణ = నశించిన - మూర్తేః అపి = రూపుగలవాఁడయినను, పుష్పధన్వనః = పూవిల్లనియొక్క, శిలీముఖి = బాణము, ఇమాం = ఈమెను (పార్వతిని), హృది = ఎదలో; వ్యా...తం - వ్యాయత = లోఁతయిన - పాతమ్ = నాటుకొనుట కలుగునట్లుగా, అక్షిణోత్ = నొంచెను.

తా.—పూర్వము కాముఁడు ఈశ్వరునిమీఁద గుఱిపెట్టి ప్రయోగించినయాయోర్వరానిబాణము రుద్రుని హంకారముచే ములిగియేనియు అతని సమీపింప నేరనట్లుగా తోలఁగినట్టిది, మన్మథుఁడు భస్మీభూతుఁడయినను ఈమెహృదయములో మాత్రము లోఁతుగాఁ గ్రుచ్చుకొన్నది.—అమన్వధ ప్రేరణకు శివుఁడు లోఁబడ కున్నను, ఈమె మాత్రము పట్టరాని మరులు పఱించిన దని భా.

వ్యా.—అనన్యేభి—పురా పూర్వ, మనన్యేన సోఘ మశక్యేన - హంకారేణ రాద్రేణ - నివర్తితః, అత ఏవ, పురానిం హర, మప్రాప్తముభోఽప్రాప్తభిః, విణ్ణామూర్తే ర్నష్టశరీర, స్యాపి, పుష్పధన్వనః కామస్య, శిలీముఖో బాణ, ఇమాం పార్వతీం, హృది, వ్యాయతః సుదూరావగాఢ ఇతి యావత్-తాదృ-కృతః ప్రహారో యస్మిన్ కర్షణి త త్తథా, ఽక్షిణో దకర్మత్, దగ్ధదేహ స్యాపి మార్గణో లగ్నః - విమృదుః సర్వత్ర బాధ్యతే ఇతి భావః. అనేన 'విపృణ్వతీ శైలగుతాఽపి భావమ్' ఇత్యుక్తోక్తం చక్షుఃప్రీతిమనఃసంక్లాభ్యు మవస్థాద్వయ మనస్తరావస్థోపయోగితయా ఽనూద్య కార్యవస్థా సూచితా.

తదా ప్రభృ త్యున్మదనా పితు ర్గృహే

లలాటికా చన్దన ధూస రాలకా

న జాతు బాలా లభతే స్త నిర్వృతిం

తుమార సంఘాత శిలాతలే వ్యపి.

55

టీక.—తదా ప్రభృతి = అప్పటి నుండి, పితుః గృహే = తండ్రియింట, ఉన్మదనా = మిక్కుటమయిన వలపుగలదై, ల...కా - లలాటికా = బొట్టుయొక్క-చన్దన = గంధముచేత - ధూసర = ఖూడిదవర్ణమయిన - ఆలకా = ముంగరులుగలదై, బాలా = (ఈ) చిన్నది, జాతు = ఒకమాటయినను, తు...పి - తుమార = మంచుయొక్క - సంఘాత = గడ్డలసెడు - శిలా = తొలయొక్క - తలేఘ అపి - ఉపరిభాగముల యందు సయతము, నిర్వృతిం = సుఖమును, న లభతే స్త = పొంద కుండెనది.

తా.—అప్పుటినుండి యీబాల వలపు మిక్కుట మగుడు కేశాది సంస్కారములు మాని, తండ్రియింట, మొగముపై గండపుబొట్టును తుడుచున వగుటచే ధూసర వర్ణములయిన ముంగురులు గలచై, మంచుగడ్డ చాచితొలపెని సయితము సుఖమును పొంద దాయెను.

వ్యా.—త దేలి.—త దేలి చేదగి, తదా ప్రభృతి-తత ఆర భ్యే త్యర్థః, * సప్త వ్యర్థ స్యాసి దాప్రత్యయస్య పశ్చిమ్యర్థే లక్షణా-ప్రభృతియోగే పశ్చిమీనియమాత్, సితుర్నహ, ఉన్నద నోత్కటమన్నథా, లలాట స్వాంకారో లలాటికా తిలకః* 'కణా లలాటాత్ క నలంకారే' ఇతి కన్పిశ్చయః - తస్యా - శ్చిద్దనేన - ధూసరా ధూసర వణా - అలకా శ్చూణాకుస్తలా - యస్యాః సా తథోక్తా బాలా పార్వతీ, కాకు కదాచి, దసి, తుషారసంఘాతా స్తుషారఘనా - స్త ఏవ కిలా స్తాసాం - తలే ఘాపరిభాగే, వ్యపి, నిర్వృతిం సుఖం, న లభితే స్త; ఏతే నారత్యచరసంజ్ఞా విషయ విద్యేషావస్థా, ద్వాదశావస్థాసక్షే సంజ్వర శ్చ వ్యభిచే.

ఉపాత్తవర్ణే చరితే పినాకిన సుబాష్పకణ్ణసలితైః పదై రియమ్

అనేకశః కిన్నరరాజకన్యకా వనాస్తసంగీతసఖి రరోదయత్. 56

టీక.—పినాకినః = ఈశ్వరునియొక్క, చరితే = చరిత్రము, ఉ...ర్ణే - ఉపాత్త = ఆరంభింపఁబడిన - వర్ణే = గీతక్రమముకలది కాఁగా, ఇయం = ఈమె, స...తైః - సుబాష్ప = గద్గదమయిన - కణ్ణే = గొంతునందు - సలితైః = జాతిన వయిన, పదైః = పలుకులచేత వ...ఖిః - వనాస్త = అడవిప్రదేశమునందలి - సంగీత = సంగీతముచేతనయిన - సఖిః = చెలికత్తెలయిన, కిన్నరరాజకన్యకాః = కిన్నరరాజ కొమారితలను, అనేకశః = పలుమాఱు, ఆరోదయత్ = ఏడ్చునట్లుచేసినది.

తా.—ఈమె శివుని చరితమును పాడువేళలయందు ఈమెకంతమున బాష్పనిరుద్ధములై తొట్రిలుచు జాతినట్టిపదములను విని, ఈమెకు అడవితావులందు సంగీతసఖులయిన కిన్నరరాజు కుమారితలు పలుమాఱు జాలిగొని యెడ్చిరి.

వ్యా.—ఉపా త్తేలి.—పినాకినః శంభో, శ్చరితే త్రిపురవిజయాదిచేష్టిత, ఉపాత్తవర్ణే ప్రార్థగీతక్రమే - ని. 'గీతక్రమే స్తుతౌ వేదే వణాశబ్దః ప్రయజ్ఞతే' ఇతి హలాయుధః, సుబాష్పే గద్గదే - కణ్ణే - సలితై ర్విశిష్టైః, పదైః సుప్తిజస్తరూపైః కరణైః, వనాస్తే - సంగీతేన నిమిత్తేన - సఖి ర్వయస్యాః, కిన్నరరాజకన్యకా, అనేకశో బహుశో, ఆరోదయ దశ్రుమోక్ష మకారయత్; హరచరితగాన జనిత మదన వేదనా మేనాం వీక్ష్య కిన్నర్యోఽసి రురుదు రితి భావః.

ఆత్ర వణాశ్ఫలన లక్షణా కార్యోక్త్యా పునఃపున స్తత్కారణీభూత మూర్ఖావస్థా

ప్రాదుర్భావో వ్యజ్ఞతే, ౭వ్యథా సఖిరోదనానుపపత్తే రితి. ద్వాదశావస్థాపక్షే తు ప్రలాపావస్థా చ వ్యజ్ఞతే - వి. ప్రలాపా గుణకీర్తనమ్' ఇ త్యాలుంకారికాః.

త్రిభాగశేషాను నిశాను చ ఊణం
నిమిల్య నేత్రే సహసా వ్యబుధ్యత
'క్వ నీలకణ్ఠ, వ్రజ సీ?' త్యలక్ష్యవా
గసత్యకణ్ఠార్పితబాహుబన్ధనా.

57

టీక.—కించ = మఱియు, త్రి...ను - త్రిభాగ = మూడుపాళ్లకంటె - శేషాను = మిగతలయిన, నిశాను = రాత్రులయందు, (అనగా రాత్రి నాలవజాములయందు), ఊణం=ఇంచుకనేపు, నేత్రే నిమిల్య=కన్నులు మూసికొని, సహసా = తటాలున, (హే) నీలకణ్ఠ = హిల్లకుత్తుకవాడ, క్వ వ్రజసి = ఎట కేగదవు, ఇతి = అని, అ...క్ - ఆలక్ష్య = విషయములేని - వాక్ = మాటగలదై, అ...నా - అసత్య = వాస్తవముగాని (అనగా లేనట్టి) - కణ్ఠ = మెడయందు - అర్పిత = ఉంచబడిన - బాహు = భుజముయొక్క - బంధనా = కట్టుగలదై, వ్యబుధ్యత = మేలుకొన్నది.

తా.—మఱియు నీమె రాత్రులలో మూడుజాములనేపు నిద్రలేక వేగుచుండి నాలవజామున ఊణము కన్ను మూసి తటాలున 'హిల్లకుంతుడా ఎట కేగదవు?' అని లేనివానిని గూర్చి పలుకుచు, లేనికంతమునే తన బాహులతోఁ గవుంగిలించుచు, మేలుకొన్నది.

వ్యా.—త్రిభాగేతి.—కించేతి చాధః, శివ్యత ఇతి శేషః * కర్తృణి ఘణ్ - త్రిభాగే భాగేభ్యః - శేష స్వవశిష్టాను - య ద్వారాత్రే స్త్రియామతేన ప్రసిద్ధత్వా త్ప్రతీయా భాగ స్త్రిభాగః * సంఖ్యాశబ్దస్య పృథివియే పూరణాధాత్వ మిష్యతే - యథా 'శతాంశః' 'సహస్రాంశః' ఇతి - త్రిభాగః శేషో యాసాం తాను నిశాను, ఊణం ఊణమాత్రం, నేత్రే, నిమిల్య మిలయిత్వా, సహసా సద్యః, హే నీలకణ్ఠ, క్వ వ్రజసి కుత్ర గచ్ఛ, సీత్యలక్ష్య నిర్విషయా - వా గర్వచనం - యస్యాః సా తథో క్తా' తథా, ౭సత్యే మిథ్యాభూతే - కణ్ఠేఽర్పితం 'బాహుబన్ధనం యస్యాః సా, తథా సతీ, వ్యబుధ్యత విబుధవతీ. ఏతేన జాగరోస్తాదౌ సూచితౌ.

స్వప్న సాదృశ్య ప్రతికృతి దర్శన తదన్తస్పృష్టస్పర్శాఖ్యా శ్చత్వారో విరహీణాం విరోధాః - తత్ర స్వప్నసందర్శన ముక్త్యా ప్రతికృతిదర్శన మాహ.—

'యదా బుద్ధైః సర్వగత స్త్వ ముచ్యతే,
న వేత్స్యి భావస్థ మిమం కథం జనమ్?

ఇతి స్వహస్తో ల్లిఖిత శ్చ ముగ్ధయా

రహ స్యపాలభ్యత చన్ద్రశేఖరః.

58

టీక.—యదా = ఎందువలన, త్వం = నీవు, బుధైః = జ్ఞానులచేత, సర్వగతః - సర్వ = సర్వమును - గతః = పొందినవాడవుగా - (సర్వవ్యాపకుడవుగా), ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నావో, (తతః = అందువలన,) భావస్థం - భావ = రత్యాఖ్యమయిన భావమందు - స్థమ్ = ఉన్నట్టి - (నీయందు అనురక్తమయిన యనుట), ఇమం జనం = ఈప్రాణిని, కథం న వేత్సి = ఎట్లు ఎఱుంగకున్నావు, ఇతి = ఇట్లని, ముగ్ధయా = బేలయిన యామెచేత, చిత్రగతః = చిత్రరుపునందున్నట్టి, చన్ద్రశేఖరః = శివుడు, రహసి = ఏకాంతమున, ఉపాలభ్యత = నిందింపబడినను.

తా.—ఈబేలతాను లిఖించినచంద్రశేఖర ప్రతిమను, అచేతనమయిన చిత్రరుపు మొఱు ఆలింపనేర దని యెఱుంగక, ఏకాంతమున 'నీవు సర్వాంతర్యామి వని పెద్దలు వచింతురు. కావున, నీయం దనురక్త నని నీ వెఱుంగ కుండుట యెట్లు?' అని తెగడు చుండెను.

వ్యా.—య దేతి.—యదా యత ఇ త్యధాః - య దేతి హేతా వి త్యుక్తా గణవ్యాఖ్యానేఽస్యోదాహృతత్వాత్, త్వం, బుధై ర్నసిషిథిః, సర్వగతః సర్వవ్యాపీ, త్యుచ్యతే, తత ఇ త్యధాహరః, భావే రత్యాఖ్యే తిష్ఠ తీతి భావస్థం త్వ య్యనురా గిణ మి త్యధాః, ఇమం జనమ్ ఇమ మి త్యాత్మనిర్దేశః, కథం, న వేత్సి న జానా, నీతి ముగ్ధయా మూఢయా - అకింఛిత్రుర శ్చిత్రగతోపాలమ్భ ఇత్యాజానాన యే త్యర్థః, తయా, స్వహస్తే, నోల్లిఖిత శ్చిత్రే లిఖిత శ్చన్ద్రశేఖరో, రహ స్యేకాంతే - సఖమాత్ర సమక్ష మి త్యధాః, ఉపాలభ్యత - సాధితేచ ముక్త శ్చ, ఉక్తసముచ్చయార్థ శ్చకారః. య ద్యపి రహ సీ త్యుక్తం తథాఽపి సఖసమక్షరణా ల్లజ్జాత్యాగో వ్యజ్ఞత ఏవ.

యదా చ త స్యాధిగమే జగత్పతే

రపశ్య దన్యం న విధిం విచిన్వతీ,

తదా స హస్తాభి రనుజ్ఞయా గురో

రియం ప్రపన్నా తపనే తపోవనమ్.

59

టీక.—(కిం) చ = మరియు, జగత్పతేః = లోకనాయకుడయిన, తస్య = ఈశ్వరునియొక్క, అధిగమే = ప్రాప్తికై, అన్యం విధిం = వేఱు ఉపాయమును, విచిన్వతీ = అరయుచున్నదై, యదా న అపశ్యత్ = ఎప్పుడు కానదాయెనో, తదా = అప్పుడు, ఇయం = ఈమె, గురోః = తండ్రీయొక్క, అనుజ్ఞయా = నెలపుమీద,

అస్తాభిః సహ = మాతోఁగూడ, తపసే = తపస్సుచేయుటకై, తపోవనం = తపోవనమును, ప్రపన్నా = ఆశ్రయించినది.

తా.—అంత నీమె భావనాయకుని మహేశ్వరుని పొందుటకు వేఱు ఉపాయము గానక తండ్రి యనుమతిపై మాతోఁగూడ తపస్సుచేయుటకై యీతపోవనము నాశ్రయించినది.

వ్యా.—య దేతి.—జగత్పతే స్త స్వేశ్వర, స్వాధిగమే ప్రాప్తా, వన్యం, విధిముపాయం, విచిన్వతీ మృగయమాణా, యదా నాకశ్య త్త, దేయం పార్వతీ, గురోః పితృ, రనుజ్ఞయాస్తాభిః సహ, తపసే తప శ్చరితుం, తపోవనం, ప్రపన్నా ప్రాప్తా.

ద్రుమేషు సఖ్యా కృతజన్తసు స్వయం
ఫలం తపస్సాక్షిషు దృష్ట మే వ్యపి,
న చ ప్రరోహాభిముఖోఽసి దృశ్యతే
మనోరథోఽస్యా శ్శశిమాలిసంశ్రయః.

60

టీక.—సఖ్యా = (మా) చెలి (యగునీవార్వతి) చేత, స్వయం = తనచేతనే, కృతజన్తసు - కృత = చేయుటచేసిన - జన్తసు=పుట్టువులవయిన, త...షు - తపః = తపస్సునకు - సాక్షిషు=సాక్షులయిన, ఏషు ద్రుమేషు ఆసి = ఈచెట్లయందు నయితము, ఫలం దృష్టం = ఫలము చూడఁబడినది, అస్యాః = ఈమెయొక్క, శ...యః - శశిమాలి = చంద్రశేఖరుడు - సంశ్రయః = విషయముగాఁ గలిగినట్టి, మనోరథ స్తు = కోరికయన్ననో, ప్ర...భిః ఆసి - ప్రరోహ=అంకురమునకు - అభిముఖః ఆసి = ఉన్నభిముగా నయినను, న దృశ్యతే = అగపడదు.

తా.—ఈమాసఖ తాను స్వయముగా మొలపించి పెంపఁగా పెరిగి యీమె తపస్సును చూచుచున్నట్టి యీచెట్లు నయితము ఫలించినవి, గాని, చంద్రశేఖరునిమీఁది యీమె యభిలాష మన్ననో మొలక యైనను ఎత్త నుంకింపలేదు, మఱి ఫలము మాట చెప్పవలయునా.

వ్యా.—ద్రుమే వ్యపి.—సఖ్యా పార్వత్యా, స్వయం కృతం జన్తయేషాం తేషు స్వయం రోపితే వ్యి త్యర్థః, తపః - సాక్షిషు సాక్షా ద్దృష్టౌ, వ్యేషు ద్రుమే వ్యపి ఫలం, దృష్టం లబ్ధం - జనిత మి త్యర్థః, అస్యాః పార్వత్యాః, శశిమాలిసంశ్రయ శ్చవ్రేశేఖరవిషయో, మనోరథ స్తు, ప్రరోహాభిముఖోఽజ్ఞురోస్తుభోఽసి న దృశ్యతే. ని. 'ప్రరోహ స్త్యజ్ఞురోఽజ్ఞురో' ఇతి వైజయన్తి; స్వయం రోపితపుష్పఫలకాలే ఽఘ్రస్యా మనోరథస్య నాజ్ఞురోదయోఽఘ్రస్తి - ఫలాశా తు దూరాపా స్తే త్యర్థః.

న వేద్ది స ప్రాథితదుర్లభః కదా
సఖిభి రస్రాత్తర మీక్షితా మిమాం
తపఃకృశా మభ్యుపపత్స్యతే సఖం
వృషేవ సీతాం తదవగ్రహక్షతామ్.

61

టీక.—ప్రా...భః—ప్రాథిత = వేడుకొనఁబడినవాడై - దుర్లభః = దొర
కనట్టి, సః = ఆదేవుడు, తపః కృశాం = ప్రతములచేత ఊడించినదై, సఖిభిః = చెలు
లచేత, ఆస్రాత్తరమ్ - ఆస్ర = బాష్పములు - ఉత్తరమ్ = ప్రధానమగునట్లుగా, ఈ
క్షితాం = చూడఁబడినట్టి, ఇమాం సఖం = ఈ (మా) చెలిని, త...తాం—తత్ =
అయింద్రునియొక్క - అవగ్రహ = అనావృప్తిచేత - క్షతాం = పీడింపఁబడిన, సీతాం=
(నాఁగేటి) చాలును, వృషా ఇవ = ఇంద్రుడుం బోలె, కదా = ఎప్పుడు, అభ్యుప
పత్స్యతే = అనుగ్రహించునో, న వేద్ది = ఎఱుంగను.

తా.—వేడినను దొరకనట్టి యాదేవుడు, చెలుల మయినమేము కంట నీళ్లు
పెట్టుకొని చూచుచున్న తపఃక్షీణను ఈమాసఖిని, ఇంద్రుడు తనవఱపుచేత ససేచేడిన
దున్నినభూమినిబోలె, ఎప్పుడు అనుగ్రహించునో ఎఱుంగఁజాలకున్నాను.

వ్యా.—సేతి.—ప్రాథితం సత్ దుర్లభః ప్రాథితదుర్లభః, స దేవ, స్తపః
కృశాం తపసా - కృశాం క్షీణా, మత వివ సఖిభి, రస్రాత్తర మప్రప్రధానం యథా
భవతి త, ఖేక్షితా మిమాం సః సఖం, త స్తేష్ట) స్వావగ్రహేణానావృప్త్యై - క్షతాం
పీడితామ్ - ని. 'వృప్తి ర్మృషాం తద్విసూలేవగ్రహావగ్రహా సమా' ఇ త్యమరః,
సీతాం కృష్ణభువం - ని. 'సీతా లాజలపద్ధతిః' ఇ త్యమరః, వృషా వాసవ, ఇవ -
ని. 'వాసవో వృత్రహా వృషా' ఇ త్యమరః, కదాభ్యుపపత్స్యతే ౭నుగ్రహీష్యతి, న
వేద్ది; అత్ర వాక్యాధికః కర్త - తదవగ్రహక్షతా మి త్యే త్రావగ్రహక్షతా మి త్యనే
నైవ గతాధికే తత్పదస్య వైయర్థ్యాపత్తే స్త దితి భిన్నం పదం వేద్ది త్యన్య క
ర్తేతి యుక్త ముత్పక్వామః.

అగూఢసద్భావ మి తీజ్ఞితజ్ఞయా
నివేదితో నైష్ఠికసుందర స్తయా
అ యీద మేవం పరిహాస ఇ త్యుమా
మప్రచ్ఛ దవ్యజ్ఞితహాషాలక్షణః.

62

టీక.—ఇజ్ఞితజ్ఞయా - ఇజ్ఞిత = పార్వతిమనస్సును - జ్ఞయా = ఎఱిగినదైన,
తయా = ఆసఖచేత, ఇతి = ఈతీరున, అ...వమ్—అగూఢ = దాఁపఁబడని (వెల్ల

డింపబడిన) - సద్భావం = మంచియభిప్రాయము గలయట్లుగా, నివేదితః = విన్నవించబడినవాడై, నైష్ఠికస్వరః=యావజ్జీవ బ్రహ్మచారి యయిన యాయందగాడు, అ... బాః—అవ్యజ్ఞిత వెల్లడింపబడిన - హర్షలక్షణః = సంతోషచిహ్నములు గలవాడై, అయి = హిపార్వతీ, ఇదమ్ = ఈసఖచెప్పినమాట, ఏవం = సరియ, పరిహాసః = వేళాకోళమా, ఇతి = అని, ఉమామ్ = పార్వతిని, అపృచ్ఛత్ = అడిగెను.

తా.—పార్వతియొక్క మనోభావ మెఱిగిన దైనయాసఖ యాతీరున మంచి యభిప్రాయమును వెల్లడించి విన్నవించుచు, సుందరుడైన యానైష్ఠిక బ్రహ్మచారి తనమనస్సులొని సంతోషమును ముఖరాగాది చిహ్నములచేత తెలియనియక అణచుకొని 'ఏమి పార్వతీ, ఈమె చెప్పినమాట సత్యమా? కాక, పరిహాసమా? అని పార్వతిని అడిగెను.

వ్యా.—అగూ ధేతి.—ఇజ్ఞేతజ్ఞయా పార్వతీహృదయాభిజ్ఞయా - ని. 'ఇజ్ఞేతం హృద్గతో భావః' ఇతి సజ్జనః, తయా గౌరీసఖ్యా, ఇ త్యేవ, మగూఢసద్భావం ప్రకాశితసదభిప్రాయం యథా తథా, నివేదితో జ్ఞాపితో, నిష్ఠా మరణ మవధి ర్మస్య స నైష్ఠికో యావజ్జీవబ్రహ్మచారి - సుందరో విలాసీ - నైష్ఠిక శ్వాసౌ సుందర శ్చేతి తథోక్తః * ద్వయో రన్యతరస్య విశేషణత్వవివక్షాయాం విశేషణ సమాసః - కిం తు నైష్ఠికత్వ విశేషణేన కామిత్యవిరోధః - అథవా దేవ స్యాతాకికమహిమత్వా దుభయం తాత్త్వికమితి న విరోధః, అవ్యజ్ఞేతం - హృదలక్షణం ముఖరాగాది హృదలిప్తం - యస్య తథాభూతః సత్, అయి గౌరి - అ యీతి కోమరామస్త్రణే, ఇదం త్వత్సఖాభాషిత, మేవం సత్యం కి మి త్యర్థః, పరిహాసః కేలి ర్వా - ని. 'ద్రవ కేలి పరిహాసాః' ఇ త్యమరః, ఇ త్యేవ ముమా మపృచ్ఛత్ పృచ్ఛవాక్.

అ థాగ్రహస్తే ముకులీకృతాజ్ఞులా
సమర్చయ స్తీ స్ఫుటికాక్షమాలికామ్
కథంబి దద్రే స్తనయా మితాక్షరం
చిరవ్యవస్థాపితవా గభాషత.

63

టీక.—అథ = అంతట, అద్రే = పర్వతముయొక్క - తనయా = కూతురు - (పార్వతి), ము—శౌ—ముకులీకృత = మొగ్గగాంచేయబడిన - అజ్ఞులౌ = ప్రేళ్లు గలదైన, అగ్రహస్తే = ముంజేలియందు, స్ఫ...కాం—స్ఫుటిక = స్ఫుటికముయొక్క - అక్ష = భూసలయొక్క - మాలికాం = తావళమును, అర్చయ స్తీ = ఉంచుకొనుచు, కథంచిత్ = మహాకవ్వుమతో, చి... క్—చిర = చాలసేపటికి - వ్యవస్థాపిత = స్థిరపరచబడిన - వాక్ = మాటగలదియై, మితాక్షరం - మిత = కొంచెమయిన - అక్షరమ్ = వర్ణములు గలగునట్లుగా, అభాషత = పలికెను.

తా.— అంత పార్వతి వ్రేళ్లు ముడిచి మంజేశ త స్ఫటికజపమాలను పెట్టుకొని, బిడియముచేత ఎట్టకేలకు మాటలాడం దొడంగి పరిమితముగా నిట్లు ఉత్తరము చెప్పెను.

వ్యా.— అ థేతి.— అ థానస్తర, మద్రే సనయా పార్వతీ, ముకులీకృతా జ్ఞుతా సంపుటికృతాజ్ఞుతా, అగ్ర శ్చాసౌ హస్త శ్చేతి సమానాధికరణసమాసః * 'హస్తాగ్రాహస్తయో ర్గుణగుణినో ర్భేదాభేదా ది' తి వాచనః - కస్మి శ్చిగ్రహస్తే, స్ఫటికానా - మక్షమాలికాం జపమాలికా, మర్మయ ద్వామశ్చుతీ, కశించి న్నహతా కష్టేన, చిరవృష్టస్థాపితవాక్ చిరేణ స్వీకృతవాక్ - ఏతేన లజ్జోపరీధో వ్యజ్ఞతే, మి తాక్షరం పరిమితవణం యథా తథా, ౭భావత బభాషే.

॥ మువా చే త్యాహ.—

యథా శ్రుతం వేదవిదాం వర, త్వయా;

జనోఽయ ముచ్చైఃపదలజ్ఞనోత్సుకః;

తపః ॥ లేదం తదవాప్తిసాధనం

మనోరథానా మగతి ర్న విద్యతే.

64

టీక.— వేదవిదాం = వేదవేత్తలలో, వర = శ్రేష్ఠుడూ, త్వయా = నీచేత, శ్రుతం = వినుటైనది, యథా = సరియే, అయం జనః = ఈ ప్రాణి (నేను అనుట), ఉ...కః—ఉచ్చైః = గొప్పదైన - పద = స్థానమును - లజ్ఞన = ఆక్రమించుటకు - ఉత్సుకః = కోరియున్నది; ఇదం తపః = ఈ తపస్సు, త...నం కిల—తల్ = అయి న్నతపదవిని - అవాప్తి = పొందుటకు - సాధనం కిల = ఉపాయ ముట; మనోరథా నాం = కోరికలకు, అగతిః = విషయము కానిది, న విద్యతే = లేదు.

తా.— ఓయి వేదజ్ఞులవారేణ్యుడూ, నాసఖులన నీవు విన్నమాట వాస్తవమే; మ్రు క్కడి నయిననేను శివలాభరూప మయినమహోన్నతపదవిని కోరి, అందులకు అతితుచ్ఛ మగుటచేత అసాధక మైన యాతపస్సును సాధకముగా పూనియున్నదానను; మఱి అపా ధ్యవిషయమును మానుదునా యనిన, కోరికలు ఎంతటివిషయముమీఁద నైనను ప్రసరిం చునుగాని శక్తిని అలాచింపవు గదా.

వ్యా.— య థేతి.— మే వేదవిదాం వర వైదికశ్రేష్ఠ, త్వయా, యథా శ్రుతం సమ్యక్ శ్రుతం, శ్రుతాథక మే వాహ - అయం జనః స్వయ మి త్యథః, ఉచ్చైః పదస్య శివలాభరూపాన్నతస్థానస్య - లజ్ఞన ఆక్రమణ - ఉత్సుకః, కి మ త్రాయుక్త మి త్య త్రాహ - ఇదం తప, సదవాప్తే - స్త సాశ్చైచ్చైఃపద - స్యావాప్తేః ప్రాప్తేః - సాధనం కిల - కి లే త్యలీకే - అతితుచ్ఛత్వా దసాధక మే వే త్యథః, కహి- త్యజ్ఞతా మి త్యాశక్య దురాశా మాం న ముఖ్య తీ త్యాశయే నాహ-మనోరథానాం

కామానా, మగతి రవివయో, న విద్యతే; న హి స్వకృతిపూర్వబోచనయా కామాః
ప్రవర్తన ఇతి భావః.

అ థాహ వర్ణివిదితో మహేశ్వర,

స్తదర్థినీ త్వం పున రేవ వర్తసే,

అమజ్జలాభ్యాసరతిం విచిన్త్య తం

త వానువృత్తిం న చ కర్తు ముత్సహే.

65

టీక, — అథ = అంతట, వర్ణి = బ్రహ్మచారి, అహ = పలికెను; (ఏమనఁగా),
మహేశ్వరః = మహాదేవుఁడు, విదితః = నాకు తెలియఁచున్నాఁడు, పున రేవ = మఱి,
త్వం = నీవు, తదర్థినీ = ఆయనను కోరుదానవుగా, వర్తసే = ఉన్నావు; అ...
తిం—అమజ్జల = అశుభమయిన - అభ్యాస = ఆచారముండు - రతిం = ప్రీతిగల
వాఁడైన, తమ్ ఈశ్వరం = ఆయాశ్వరుని, విచిన్త్య = తలంచి, తవ అనువృత్తిం =
నీయనుసరణమును, కర్తుం = చేయుటకు, న ఉత్సహే = పూనను.

తా. — అంతట బ్రహ్మచారి యిట్లు పలికెను; ఏమనఁగా, - మహాదేవుని నే నెఱుంగుదును, ఆయన నిన్ను ఆవిధముగా మున్ను తిరస్కరించినను మఱల నీవు ఆయననే వలచుచున్నావు. ఆయాశ్వరుఁడు శ్మశానవాసా ద్యమంగళాచారములందు ప్రీతిగలవాఁడగుటచేత ఆయనను గూర్చిననీయనుసరణమును నేను అంగీకరింపలే కున్నాను.

వ్యా. — అ థేతి. — అథ, వణిక్ బ్రహ్మచారి - 'ని. వణిక్' బ్రహ్మచారిణి' ఇ త్యమరః, అహ - ఉవాచ త్యర్థః * 'అ హేతి భూతార్థే లట్ ప్రయోగో బ్రాహ్మీ' ఇ త్యాహ వామనః, కి మి త్యాహ - మహేశ్వరో మహాదేవో, విదితః మయా జ్ఞాయత ఇత్యర్థః * బుద్ధ్యర్థత్వాద్వర్తమానే క్తప్రత్యయః * తద్యోగాత్ పశ్యే చ. యేన త్వం ప్రాగ్ భగ్నుమనోరథా కృతేతి భావః, పున రేవ త్వం, త మిశ్వర మథాయసే తదర్థిణ స్వేవ తత్కామైవ ప్రవర్తసే - తత్ప్రభావ మనుభూయా పీతి భావః, అనుసరణే కో జోష స్తత్రాహ - అమజ్జలాభ్యాసేఽమజ్జలాచారే - రతి ర్మమ్య తథోక్తం, తం మిశ్వరం, విచిన్త్య విచార్య, త, వానువృత్తి మనుసరణం - కతుం నోత్సహే - నానుమత్తం శక్నోమి త్యర్థః.

అవస్తునిర్బంధవరే, కథం ను తే

కరోయ మాముక్తవివాహకౌతుకః

కరేణ శమ్భో ర్వలయాకృతాహినా

సహిష్యతే తత్ప్రథమావలమ్బనమ్ ?

66

టీక.—అ...కే—అవస్తు = తుచ్ఛవస్తువునందు - నిర్భస్థ = పట్టుదల -
పరే = ప్రధానముగాఁగల యోపార్వతీ, అ...కః—అముక్త=తాల్పఁబడిన - వివాహ=
పెండ్లియందైన - కాతుకః = వాస్తవసూత్రముకలదైన, తే అయం కరః = నీయొక్క
యీచేయి, వ...నా—వలయాకృత=కంకణముగాఁ జేయఁబడిన - అహినా = పాము
గలదైన, శంభోః = శివునియొక్క, కరేణ = చేతిచేత, త...నం—తత్ = అదే -
ప్రథమ = మొదటిదైన - అవలమ్బనం = పట్టును, కథం ను=ఎట్లు గా, సహిష్యతే =
ఓర్చును.

తా.—ఓపార్వతీ, నీవు తుచ్ఛవస్తువు నాశించి పట్టుపట్టి యున్నావు. పెండిలి
యయినతర్వాత ఏమి కాఁగలదో దానిమాట యటుండనీ, అదిలానే అతఁడు తనకేల
నీకేలు పట్టుటయే నీకు దుస్సహముగా నుండును; వివాహమున మంగళ మయిన వాస్త
వసూత్రమును ధరించిన నీచేతిని, పాపకడియపుఁజేతితో ఆయనపట్టుకొనుటయే పరిచయము
లేమిచే భయంకరముకా నుండును.

వ్యా.—అవ స్త్వీతి.—అవస్తుని తుచ్ఛవస్తుని - నిర్భస్థోఽభినివేశః - చరం
ప్రధానం - యస్యాస్తస్యాః సంబుద్ధి రవస్తునిర్భస్థపరే పార్వతి, అముక్త మాసజ్జితం -
వివాహే - యత్ కాతుకం వాస్తవసూత్రం - త ద్యస్య న, లేఽయం కరః - ని. 'కా
తుకం మగ్ధలే వాస్తే వాస్తవసూత్రే కుతూహలే' ఇతి కాశ్వకః, వలయాకృతాహినా
భూషణీకృతసర్పేణ, శంభోర్నవాదేవస్య, కరేణ కరణభూతేన, త దేవ ప్రథమం త
త్ప్రథమమ్ - అపరిచితత్వా దతిభయంకర మితి భావః - త చ్చ త - దవలమ్బనం
గ్రహణం చేతి - కథం ను సహిష్యతే- న కథంచి దసి సహిష్యత ఇ త్యర్థః - అగ్రతో
య ద్భావి త ద్దూరేఽవతిష్ఠతాం - ప్రథమం కరగ్రహ వివ దుస్సహ ఇతి భావః.

త్వ మేవ తావ త్పరిచిస్తయ స్వయం,

కదాచి దేతే యది యోగ మర్హతః

వధూదుకూలం కలహంసలక్షణం,

గజాజినం శోణితబిస్తువర్షి చ.

67

టీక.—(ఓ గారి), త్వమ్ ఏవ = నీవే, స్వయం = స్వయముగా, తావత్ =
వలసినంతపట్టు, పరిచిస్తయ = అలాచింపుము, (ఏ మని యనఁగా), క...ణం—కల
హంస = రాయంచలు - లక్షణం = చిహ్నముగాఁగలయట్టి, వ...లం—వధూ =

పెండ్లికూతుయొక్క - దుకూలం = వలిపమును, శో...న్ని—శోణిత = నెత్తుటి
యొక్క - బిడ్డ = బొట్టు - వన్ని = తురియుచున్న, గజ ఆజీవం = ఏనుగు తోలు
(శివుని యుత్తరీయము) ఏతే = ఈరెండును, కదాచిత్ = ఎప్పుడేని, యోగం=వరస్పర
సంబంధమునకు, అర్హ తః యది = తగిన వేమో.

తా.—ఓ పార్వతీ, పెండ్లికొమరితయొక్క రాయంచబుటాలవలిపంబును నెత్తురు
బొట్టును గురియుచున్న పినాకియొక్క గజాజినోత్తరీయంబును ఒండొకటితో కూడి
కకు తగిన వేమో, నీవే స్వయముగా చక్కగా ఆలోచించుకొమ్ము.

వ్యా—త్వ మే వేతి.—హే గౌరి, త్వ మేవ, స్వయ మాత్మ నా, * తావ దితి
మానాథే - యావన్నాత్రం విచారణీయం తావన్నాత్ర మి త్యర్థః-ఇద మే వోదావృతం
చ గణవ్యాఖ్యానే - పరిచిత్తయ పర్యాలోచయ, కి మితి, కలహంసలక్షణం కలహంస
చిహ్నం - ని. 'చిహ్నం లక్ష్య చ లక్షణమ్' ఇ త్యమరః, పథ్వా నవోధాయా -
దుకూలం షధాదుకూలం - ని. 'షధాః స్తుషా నవోధా స్త్రీ' ఇతి విశ్వః, తథా శోణిత
బిద్ధాన్ వమః తీతి త థోక్తమ్ - అర్చ) మి త్యర్థః, గజాజినం చ కృత్రివాస శ్చ,
త త్పినాకిన ఇత్యాశయః, ఏతే, కదాచి జ్ఞా త్వసి, యోగం సంగతి, మహాతో య
ద్యహఃతః కిమ్, ఏత త్వ మేవ చిత్త యేతి పూర్వే జాన్వయః; పాణిగ్రహణకాలే
వధావరయో ర్విస్త్రాన్తగిభిః క్రియతే - కృత్రివాససా పాణిపీడనే తు దుకూలధారిణ్యా
స్తవ కథం సంఘటివ్యక్తి ఇతి భావః.

చతుష్క పుష్పప్రక రావకీర్ణయోః

పరోఽసి కో నామ త వానుమన్యతే

అలక్తకాజ్కాని పదాని పాదయోః

వికీర్ణకేశాసు పరేతభూమిషు.

68

టీక.—చతుష్క = చచికియందు - పుష్ప = పూవులయొక్క - ప్రకర =
మొత్తములమీద - ఆవకీర్ణయోః = ఉంపఁబడినట్టి, తవ పాదయోః = నీయందుగుల
యొక్క, ఆ...ని—అలక్తక = లక్తక - అజ్కాని = అలంకారముగలవైన - పదాని=
పదచిహ్నములను, వి...ను—వికీర్ణ = చల్లఁబడియుండు - కేశాసు = వెండ్రుకలుగల
వైన, పరేతభూమిషు = శత్రుకానములయందు, పరః ఆపి = శత్రువయినను, కోనామ =
ఎవఁ డెట్లు, అనుమన్యతే = ఒప్పుకొనును.

తా.—దివ్యభివనములందు చల్లిన పూవు మొత్తములమీద నడువ నర్హము లయిన
నీ లక్తకపారాణితోడి పాదములయొక్క గుర్తులను, ఇనీ! శవకేశమయము లయిన వల్ల

కార్తల (చూచుటకు) శత్రువున కయినను మనస్సు బిప్పునా? శ్మశానవాసిని పినాసిని పెండ్లియాడినం గలుగు భాగ్యము అదేగదా.

వ్యా.— చతు ష్కేతి.— చతుష్కే గృహవిశేషే - యః పుష్పప్రకరస్త - త్రావకీణాయో ర్మృస్తయోః - కుసుమాస్తృత నివృథవన భూ సంచారోచితయో రి త్యర్థః, తవ పాదయో, రలక్తకాఙ్గాని లాఙ్కారజ్ఞాతాని, పదాని పాదాకారాణి పాదన్యాసచిహ్నాని - ని. 'పదం శబ్దే చ వాక్యే చ వ్యవసాయాపదేశయోః - పాద తద్విన్నయో' ఇతి విశ్వః, వికీర్ణా విక్షిప్తాః - కేశాః శవళిరోదుహః - యాసు తాసు వికీర్ణాకేశాసు * 'అతల్థం తత్ర దృష్టం చ' ఇతి వచనాత్ * స్వాస్త్వా చోపసర్జనా దసంయోగోపధాత్' ఇతి వికల్పా న్న జీవ, పరేతభూమిభు ప్రేతభూమిభు - శ్మశా నే ప్లి త్యర్థః, పరోఽపి శత్రు రపి, తో నా మానుమన్యతే న తోఽపి త్యర్థః, నా మేతి కుత్సాయామః; పినాకపాణి పాణిగ్రహణే తస్య పరేతభూసంచారిత్వేన సాహ చర్యా త్త వాపి తత్ర సంచారోఽవశ్యంభా వీతి భావః.

అయుక్తరూపం కి మతః పరం వద
త్రినేత్రవక్షః సులభం త వాఽపి యత్
స్తనద్వయేఽస్తిక్ హరిచందనాస్పదే
పదం చిత్రాభస్మరజః కరివ్యతి.

69

టీక.— త్రినేత్రవక్షః = ముక్కుంటియాలింగనము, తవ = నీకు, సులభ మపి (భవతి)=సులువు (గా దొరకును), అతః పరం=ఇంత కన్న (ముక్కుంటివక్షస్సు దొరకుట కన్న) వేఱు, అయుక్తరూపం = అత్యంతాయుక్తము, కిం = ఏదో, వద = చెప్పుము; (ఏ లనఁగా), యత్ = ఏ (ఆ) కారణంబున, చా...దే—హరిచందన = పసిమిగందము నకు - ఆస్పదే = తావలమయిన, అస్తిక్ స్తనద్వయే=ఈచనుగవయందు, చిత్రా భస్మ రజః = సొద బూడిద ధూళి, పదం కరివ్యతి = అడు గిడును.

తా.— ముక్కుంటి యాలింగనంబు నీకు సులువుగానే దొరకును; దానంజేసి పసిమిచందనంపుఁ బూఁతకు తావల మయిన యీ సీ చనుగవయందు ఆళివుని వక్షంబు నందలి సొదబూడిదపొడి నెలకొనును గదా; అంతకన్న వేఱే అత్యంతాయుక్తము ఉండునా చెప్పుము.

వ్యా.— అయుక్తేతి.— త్రినేత్రవక్షః - త్ర్యమ్బకాలిదన మి త్యర్థః, తవ తత్సంబ్ధితయా, సులభ మపి సుప్రాపం చ - భవ తీతి శేవః * త వేతి శేవే వష్టి * 'న ణాకావ్యయ -' ఇత్యాదినా కృద్యోగలక్షణవప్యై నిషేధాత్, అతఃపర మస్మా

త్రినేత్రవత్సోలాభా - దన్య, దయా క్షరూప మత్యస్తాయుక్తం - కిం వద - న కిచ్చి ది
త్యక్షణః * 'ప్రశంసాయాం రూఢః' ఇతి రూపప్రత్యయః, కుతః, య ద్యస్తాత్
కారణా, ధరిచన్దనాన్మదే హరిచన్దన - స్వాన్మదే స్థానభూతే, ఽస్తిక్త స్తనద్వయే,
చితాభస్త్వ శ్చకానభస్త్వ - త దేవ - రజ శ్చూణాం - కర్తృ, పదం కరిష్యతి పదం నిధా
న్యతి - భర్తృభవన్య భస్మాక్షరాగా దితి భావః.

ఇయం చ తేనాస్య పురతో విడమ్బునా
య దూధయా వారణరాజహార్యయా
విలోక్య వృద్ధోక్ష మధిష్ఠితం త్వయా
మహాజనః స్తేరముఖో భవిష్యతి.

70

టీక.—ఇయం చ=ఇదియు ను, తే=నీకు, పురతః=ఆదిలోనే, అన్యా విడమ్బునా=
ఇంకొక నగుచూటు; యత్=విదనంగా వా...యా - వారణరాజ = గజేంద్రముచేత -
హార్యయా = మోవఁబడఁదగినదానవైన, త్వయా=నీచేత, అధిష్ఠితం = ఎక్కువడిన,
వృద్ధోక్షం=ముదియెద్దను, విలోక్య=చూచి, మహాజనః=ఎల్ల జనమును, స్తే...ఖః=స్తేర =
మందస్తితముగల - ముఖః=మొగముగలది, భవిష్యతి=అగును.

తా.— ఇదియును నీకు ఆదిలోనే ఊరేగింపులోనే మఱియుక నగుచూటు;
వి దనంగా, గజేంద్రము నెక్కువలసిన భాగ్యకాలినివి నీవు ముదియెద్దు నెక్కినం గాంచి
ఎల్ల వారును ఎగతాళిగా నవ్వుకొందురు.

వ్యా.— ఇయ మితి.— ఇయం చ, తే తవ, పురత ఆదా వే, వాన్యా, విడ
మ్బునా - పరిహాస ఇ త్యక్షణః, కా నే త్య త్రాహ - ఊధయా పరిణీతయా * వహేః
కర్తృణి క్తః, వారణరాజహార్యయా త్వయా, అధిష్ఠిత మారూఢం, వృద్ధ ముత్తాణం
వృద్ధోక్షమ్ * 'అచతుర -' ఇ త్యాదినా నిపాతః, విలోక్య, మహాజనః సాధుజనః,
స్తేరముఖః స్తితముఖో భవిష్య త్యుపహాసిష్యతి, యత్ ఇయ మితి పూర్వేణ సంబంధః;
స్తే రే తి * 'నమి కమ్పి స్త్యజన -' ఇత్యాదినా రిప్రత్యయః.

ద్వయం గతం సంప్రతి శోచనీయతాం
సమాగమప్రార్థనయా పినాకినః..

కలా చ సా కాన్తిమతీ కలావతి,

స్వ మన్య లోకస్య చ నేత్రకాముదీ.

71

టీక.—సినాకినః=ఈశ్వరునియొక్క, స...యా - సమాగమ = ప్రాప్తియొక్క (ప్రాప్తిని)-ప్రార్థనయా=కోరుటచేత, సంప్రతి=ఇప్పుడు, ద్వయం = రెండు, శోచనీయ తాం=శోచ్యత్వమును, గతం=పొందినవి, (ఏవనంగా), సా=ఆ (ప్రసిద్ధమయిన), కాన్తి మతీ=సదా వెలుగుగలదైన, కలావతః=చంద్రునియొక్క, కళా చ=రేఖయును, అస్య లోకస్య=ఈలోకమునకు, నేత్ర కాముదీ=కంటికి వెన్నెల వయిన, త్వం చ = నీవు ను.

తా — ఈశ్వరుని ఆశ్రయించుకొనినందున ఈ రెండును శోచనీయలు అయినవి; ఏ రెండ నంగా.—సదా కాంతిగలదై లోకుల కన్నులకు వెన్నెల యై శివశిరముం దున్న యాచంద్ర రేఖయు, సదా కాంతిగలదాన వై లోకులకంటికి వెన్నెలవయిన నీవును.— ఇంతవఱకు చంద్ర రేఖ యొకటియే శోచనీయ, ఇప్పుడు నీలో రెండు శోచనీయలు.

వ్యా.—ద్వయ మితి.—సినాకిన ఈశ్వరస్య, సమాగమ ప్రాభావయా ప్రాప్తి కానునయా - క్రియమాణ యేతి శేషః, సంప్రతి, ద్వయం, శోచనీయతాం శోచ్యత్వం, గతం, కిం త దాహ - సా ప్రా గేవ హరశిరోగతా - అత్ర సేతి ప్రసిద్ధాభావాత్వా న్న య చ్ఛబ్దాపేక్షా - త దుక్తం కావ్యప్రకాశే - వి. 'ప్రకాస్తప్రసిద్ధానుభూతార్థ విషయ స్తచ్చబ్దో యదుపదానం నాపేక్షతే' ఇతి, కాన్తిమతీ * నిత్యయోగే మతువ్, కలావత శ్చంద్రస్య, కలా వాడశో భాగ, శ్వాస్య లోకస్య, నేత్రకాముదీ - నేత్రా ౭౭నన్ది నీ త్యభాషి, త్వం చ, కాన్తిమతీత్వ నేత్రకాముదీత్వ విశేషణయో రుభయ త్రా ప్యవ్యయః; ప్రా గే కైవ శోచ్యా, సంప్రతి తు త్వ మ ఘృప రేతి ద్వయం శోచ్య మితి పిణ్డితాభాషి, శోచ్యత్వం చ నికృష్టాశ్రయణా దితి భావః.

‘కన్యా పరయతే రూపం, మాతా విత్తం, పితా శ్రుతమ్,

బాన్ధవాః కుల మిచ్ఛన్తి, మిష్టాన్నమితరే జనాః.’

ఇతి లోకానా మాభాషణమ్; తత్ర కిచ్చి దపి నా స్తీ త్యాహ.—

వపు ర్విరూపాక్ష, మలక్యజన్తతా,

దిగమ్బరత్వేన నివేదితం వసు;

వరేషు య ద్బాలమృగాక్షి, మృగ్యతే

తదస్తికిం వ్యస్త మపి త్రిలోచనే?

72

టీక.—(ఈశ్వరునికి), వపుః=దేహము, వి...క్షం - విరూప=వికృతస్వరూపము లయిన - అక్షమ్=కన్నులుగలది; ఆ లక్ష్మ జన్తతా=తెలియరాని పుట్టుకగలవాడగుట; వసు=ధనము, దిగమ్బరత్వేన=దెసలే వస్త్రముగా గలిగియుండుటచేతనే, నివేదితం = తెలుపఁబడినది; హే బాల మృగాక్షి=హీ లేగ లేడి కన్నులదానా, వరేషు=పెండ్లికుమ

రులయందు, యత్ మృగ్యతే=నిది కోరఁబడునో, తత్ = అది, వ్యస్తమ్ అపి = ఒకటి యైనను, త్రిలోచనే=ముక్కుంటియందు, అస్తీ కిమ్=కల దా.

తా.—లేడిలేగకన్నులవంటి కన్నులుగల యోపార్వతీ, పరునియందు కోర్కె బడు గుణములలో ఈశ్వరునియందు అన్నియుఁ గావు గదా, ఒకటి యైనను కలదా? ఎట్లనినః—రూపమా - మూఁడుకన్ను లగుటచే ఘోరముగానున్నది; కులమా-తల్లిదండ్రు లెవరో తెలియదు; ధనమా - దెన మొలతలముచేతనే నున్న యని స్పష్టపడి యున్నది.

వ్యా.—పపు రితి— పపు న్నాప దస్య, విరూపాణి వికృతరూపా జ్యోతీణి నేత్రాణి యస్య త ద్విరూపాక్షం * 'బహువ్రీహా సక్యజ్ఞోః స్వాగ్లో వత్' ఇతి షచ్చృత్యయః - వైరూఢ్యం చ త్రినేత్రత్వా దితి క్షీరస్వామీ - అతో న సాస్త్యు వార్తా పీ త్యథాః, అలక్ష్మ్య మజ్ఞాతం - జన్త యస్య తస్య భావ స్తత్తా - కుల మపి న జ్ఞాయత ఇ త్యథాః, 'అలక్ష్మీతా జనిః' ఇతి పాఠే జని రుత్పత్తి రలక్ష్మీతా న జ్ఞాతా- ని. 'జని రుత్పత్తి రుద్భవః' ఇ త్యమరః, పసు విత్తం, దిగమ్బురత్వే నైవ నివేదితం - నా స్తీతి జ్ఞాపిత మి త్యథాః - యది విత్తం భవతి తదా కథం దిగమ్బురో భవతి - అతో జ్ఞేయం నిధానోఽయ మితి, కిం బహునా, హే బాలమృగాక్షీ పార్వతి, వరేషు వో ధృషు - ని. 'పరా జామాతృ వోధారా' ఇతి విశ్వః, య ద్రూపసిత్వాదికం, మృగ్యతే కన్యాతద్వస్థభి రన్విచ్యతే, త త్రిలోచనే త్ర్యమ్బకే, వ్యస్తమ్ ఏక, మపి సమస్తం మా భూదితి భావః, అస్తీ కిమ్ నా స్త్యే వే త్యథాః.

నివర్త యాస్తా దస దీప్సితా న్తనః;

క్వ తద్విధః? స్త్వం క్వ చ పుణ్యలక్షణా?

అపేక్ష్యతే సాధుజనేన వైదికీ

త్వ శానశూలస్య న యూపసత్క్రియా.

73

టీక.—అస్తాత్ = ఈ, అసత్ ఈస్సితాత్=చెడుకోరికనుండి, మనః = మన మ్మును, నివర్తయ=మరలించుము; తద్విధః=ఆప్ర కారమువాఁడు (అమంగళశీలుఁడు), క్వ= ఎక్కడ, పుణ్యలక్షణా=మంచి భాగ్యచిహ్నములు గలదానవు, త్వం క్వ=నీ వెక్కడ, సాధుజనేన=సజ్జనునిచేత, త్వ...స్య - త్వతాన=వల్ల కాటి - శూలస్య=కోరికి, వైదికీ= వేదోక్త యయిన, యూపసత్క్రియా=యూప(స్తంభ)ముయొక్క సత్క్రియ, న అపేక్ష్యతే=కోరఁబడదు.

తా.— ఈ చెడుకోరికను మానుము, అమంగళశీలుఁడైన యా యాశ్వరునికిని శుభలక్షణము నీకును కూడిక తగదు. సజ్జనులు ఎవరేని యజ్ఞమందలి యూపస్తంభము

నకు చేయవలసిన వైదికసత్కీర్తనను వల్లకాటికొర్రకి చేయుదురా. — యూపసత్కీర్తన
యను వల్లకాటికొర్రము కాదో నీ కతఁడు అర్హుఁడు గాఁడు అని భా.

చా. — నివర్తయేతి. — అస్తా, దసదీప్సితా దనిష్టమనోరథా, న్తనో, నివర్తయ
నివారయ, సా పూర్వోక్తా విధా ప్రకారో యస్య తథోక్తః, ఆమణ్డలశీల ఇ త్యథః, క్వ,
మహా దస్తర మి త్యథః, పుణ్యలక్షణా ప్రశస్తభాగ్యచిహ్న, త్వం చ క్వ -
అతో న త వాయ మహా ఇ త్యథః, తథా హి - సాధుజనేన - ని. 'సాధు ర్నార్థ
షికే చారా న్జనే చాభిధేయవత్' ఇతి విశ్వః - శ్తకానశూలస్య శ్తకానభూమినిభా
తస్య విధ్యతః, దైవికీ వేదోక్తా, యూహా నామ పశుబంధనసాధనభూతః సు
స్కృతదారువిశేష - స్తస్య సత్కీర్తనా ప్రాక్షణాభ్యుత్థానాధిసంస్కారో యూపస
త్కీర్తనా, నాపేక్ష్యతే నేవ్యతే; యథా శ్తకానశూలే యూపసత్కీర్తనా న క్రియతే
తథా త్వ మపి తస్మై న ఘటన ఇతి తాత్పర్యః.

ఇతి ద్విజాతౌ ప్రతికూలవాదిని,

ప్రవేశమానాధరలక్ష్యకోపయా

విమర్శిత భూలత మాహితే త యా

విలోచనే తిర్య గుపాస్తలోహితే.

74

టీక. — ఇతి=ఇట్లు, ద్విజాతౌ=బ్రాహ్మణుఁడు, ప్ర...ని - ప్రతికూల = విరుద్ధ
ముగా - వాదిని(సతి)=పలుకుచుండగా, ప్ర...యా - ప్రవేశమాన = అదురుచున్న -
అధర=పెదవిచేత - లక్ష్య=చూడనయిన - కోపయా=కినుకగలదైన, తయా = పార్శ్వతి
చేత, ఉ...తే - ఉపాస్త=ప్రాంతములందు - లోహితే=ఎఱుంగినవైన, విలోచనే=కన్నలు,
వి...తం - విమర్శిత=వక్రముచేయఁబడిన - భూలతం = బొమలీగలు గలుగునట్లుగా,
తిర్యక్=అడ్డముగా, ఆహితే=ఉంచఁబడినవి.

తా. — ఈవిధముగా బ్రాహ్మణుఁడు అప్రియము పల్కుగా పార్శ్వతీదేవి కోపము
చేత క్రింది పెదవి యదురుచుండ, నేత్రాంతములు కెంపెక్కుగా, బొమముడి వైచి కన్ను
లను ఓరచావుగా తిప్పివై చినది.

చా. — ఇ తితి. — ఇ ట్యేవంప్రకారేణ, ద్విజాతౌ ద్విజే, ప్రతికూలవాదిని
సతి, ప్రవేశమానేన చక్షురే - నాధరే నాధరోష్ఠేన - లక్ష్యోఽనుమేయః - కోణ
క్రొధో యస్మాస్తథోక్తయా, తయా పార్శ్వ, త్యోపాస్తలోహితే ప్రాస్తరక్తే, విలో
చనే, విమర్శితే కుటిలితే - భూలతే యస్మిం స్త తథా - సభ్రాధిష్ట మి త్యథః,
తిర్యక్ సా, చ్యాహితే నిహితే, అనాదరా తిర్య గైశ్చ తే త్యథః.

ఉవాచ చైనమ్.— పరమార్థతో హరం
న వేత్సి నూనం యత ఏవ మాత్థ మామ్.

అలోకసామాన్య మచిన్త్యహేతుకం

ద్విషన్తి మద్దా శ్చరితం మహాత్మనామ్.

75

టీక.—వినం=ఈ బ్రహ్మచారినిగూర్చి, ఉవాచ చ=మఱి యిట్లు పలికినది, పరమార్థ తః=వాస్తవరూపమున, హరం=ఈశ్వరుని, న వేత్సి=ఎఱుంగవు, నూనం=(అది) నిశ్చయము, యతః=ఏలయనఁగా, మాం = నాతో, ఏవమ్=ఇట్లు, ఆత్మ=పలికితివి, మద్దాః=మూఢులూ, అలోకసామాన్యం = లోకులకు సాధారణముగానట్టియు, అచిన్త్యహేతుకం=హేతుకమున కశక్యమయినకారణము గలది కానట్టియు, మహాత్మనాం = గొప్పవారి యొక్క, చరితం=నడువడిని, ద్విషన్తి=రోయుదురు.

తా.—పార్వతి యిట్లు ఆ బ్రహ్మణునికి బదులు చెప్పెను; నీవు ఈశ్వరుని వాస్తవస్వరూపమును ఎఱుంగవు, అందువలననే నాతో ఇట్లు పలికితివి; ఇట్లు మూఢులు తమకు అలవి గాని దగు మహాత్ములనడువడిని దానికారణ మెఱుంగనేరక దేవించుదురు.

వ్యా.—ఉవాచేతి.— అ, తైనం బ్రహ్మచారిణ, మువాచ చ, కి మితి.— పరమార్థాత్ స్తత్త్వతో, హరం, న వేత్సి, న జానాసి, నూనం, కుతః - యతో, మా, మేవ ముక్తయా రీత్యా, ౭౭త్థ బ్రవీషి * 'బ్రహ్మ చక్షానా మాదితః -' ఇతి రూప సిద్ధిః, అజ్ఞానాదే వాయం శివదేవస్త్వే త్యాశయే నాహ - మద్దా మూఢాః - ని. 'మూఢాల్పాఽపటునిర్భాగ్యా మద్దా' ఇ త్యమరః, లోకసామాన్య మితరజనసాధారణం న భవ తీ త్యలోకసామాన్య, మచిన్త్యహేతుకం దుర్బోధకారణకం, మహాత్మనాం చరితం, ద్విషన్తి హేతుకబుద్ధిజ్ఞానా ద్దూషయన్తి - విద్వాంస స్తు కోఽప్యత్ర హేతు రస్తితి బహుమన్యస్త ఇ త్యర్థః.

సంప్రతి 'అమృతలాభ్యాసరతిమ్' ఇత్యా ద్యుక్తం దూషణజాతం 'విషద్' ఇత్యాదిభిః షడ్భిః శ్లోకైః పరిహర్తు మారభతే.—

విపత్ప్రతికారపరేణ మజ్జలం నిషేవ్యతే భూతిసముత్సుకేన వా;

జగచ్చరణ్యస్య నిరాశిషః సతః కి మేభి రాశోపహతాత్మవృత్తిభిః? 76

టీక—వి...ణ—విపత్ = కీడునకు - ప్రతీకార = నివారణ-చరణ = ముఖ్యముగాఁగలవానిచేతను, భూ...వా—భూతి = విశ్వరూపండు - సముత్సుకేన వా=పూరికకలవానిచేతఁ గాని, మజ్జలం = (గంధమాల్యాది) కుంభవస్తువు, నిషేవ్యతే = ధరించుదును; జ...స్య—జగత్ = లోకములకు - శరణ్యస్య = రక్షణకుఁ దగినవానికి,

నిరాశిమః సతః = కోరికలులేనివాడైయున్న (శివునికి), ఆ...భిః—ఆకా=కోరికలచేత - ఉపహతః=చెడఁగొట్టఁబడిన' - ఆత్మవృత్తిభిః = చిత్తవృత్తిగలవియగు, ఏభిః = ఈమంగళములచేత, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము.

తా. — కీడును తొలఁగించుకొనుటకుఁగాని విశ్వస్యమును సంపాదించుకొనుటకుఁగాని లోకులు మంగళవదార్థములను సేపింతురు. కోరికల పుట్టించి మనస్సును చెఱుపునదైన యీమంగళములవలన లోకములకు రక్షకుడై కోరికలులేనివాడైన శివునికి ఏమి ప్రయోజనము ?

వ్యా. — వివ దితి. — విపత్ప్రీతీకారపరేణ అనఁజుపరిహారాధిక్ సే త్యధిక్ః * 'ఉపసంగస్య ఘ ఖ్యమనుష్యే బహులమ్' ఇతి దీఘః, భూతిసముత్సుకే నైశ్వర్యకామేన, వా, మక్తలం గన్ధమాల్యాదికం, నిషేవ్యతే, శరణే రక్షణే సాధుః శరణ్యః * 'తత్ర సాధుః' ఇతి యత్ప్రీత్యయః - 'శరణం గృహరక్షిత్రో' ఇ త్యమరః - జగతః శరణ్య స్తస్య జగచ్ఛరణ్యస్య, నిరాశిమో నిరభిలాషస్య - సతః శివస్య - ని. 'అశీరురగదంష్ట్రయాం విప్రవాక్యాభిలాషయో' ఇతి కాశ్వతః, అశయా తృష్ణ - యోపహతా దూషితాఽఽత్మవృత్తి రస్తఃకరణవృత్తి - ర్యేహం తై రేభిర్మక్తలైః కిం - పృథే త్యధిక్ః, పూర్వం మక్తల మి త్యేకపచనస్య జాత్యభిప్రాయత్వా దేభి రితి బహుపచనేన పరామర్శో న విరుద్ధతే - ఇష్టావాప్త్యనిష్ఠపరిహారాధిక్ సో హి మక్తలాచార నిర్బంధః - తదుభయానంసంప్రస్య తు యథాకథం దాస్తాం కో దోష ఇత్యర్థః; ఏతేన 'అమక్తలాభ్యాసరతిమ్' ఇత్యుక్తం ప్రత్యుక్తమ్.

అకించనః సకప్రభవ స్స సంపదాం;

త్రిలోకనాథః పితృసద్గోచరః,

స భీమరూపః శివ ఇ త్యుదీర్యతే,

న సన్తి యాథార్థ్యవిదః పినాశినః.

77

టీక. — సః = ఆయన (ఈశ్వరుఁడు), అశ్విన్యః సక = దరిద్రుఁ డయ్యును, సంపదాం = విశ్వర్యములకు, ప్రభవః = కారణభూతుఁడు, సి...రః—సిత్పసద్ - వల్లకాడు - గోచరః సక = ఆశ్రయముగాఁగలవాఁడు అయ్యును, త్రిలోకనాథః = మూఁడులోకములకును ప్రభువు; సః = ఆయన, భీమరూపః సక - భీమ = భయం కరమయిన - రూపః = స్వరూపముకలవాఁ డయ్యును, శివ ఇతి = సౌమ్యరూపుఁడు అని, ఉదీర్యతే = చెప్పఁబడుచున్నాఁడు; పినాశినః = ఈశ్వరునియొక్క, యా...దః—యాథార్థ్యం = తత్త్వమును - విదః = ఎఱిగినవారు, న సన్తి = లేరు.

తా.—అయిన దరిద్రుడయ్యను సంపద లిచ్చువాడు; ఇట్లు వాకిలి నేనట్లు వల్ల కాటిలో నివసించువాడయినను మూడులోకములకును నాథుడు; భయంకరస్వరూపుడయ్యను సౌమ్యరూపుడని చెప్పబడుచున్నాడు; కావున అయిశ్వరుని వాస్తవస్వరూపమును ఎఱిగినవాడు లేదు. అట్టి యా లోకాతీతమహిమాస్పదునికి ఎట్లున్నను దోషము లేదు.

వ్యా.— అశిష్ట నేతి.— స హరః - న విద్యతే కిష్టన ద్రవ్యం యస్య సోఽకిష్టనో దరిద్రః సత్, సంపదాం, ప్రభవ త్యస్తా దితి ప్రభవః కారణం, పితృన ద్దగోచరః శ్రీకానాశ్రయః సత్, త్రయాణాం లోకానాం నాశః * 'తద్ధితాశ్చ' ఇత్యాది నోత్తరపదసమాసః, స దేవో, భీమరూపో భయంకరాకారః సత్, శివః సౌమ్య రూప, ఇ, త్యుదీర్యతే ఉచ్యత, అతః పినాకినో హరస్య, యథాభూతోఽర్థో యథాశ్చ - స్తస్య భావో యాథార్థ్యం తత్త్వం - తస్య విదో, న నన్తి; లోకోత్తర మహిమైవ నిర్దేవస్య యథాకథంచి దవస్థానం న దోషా యేతి భావః - ఏజేన 'అవస్తు నిర్వృణ్ణవరే' ఇతి పరిహృతం వేదితవ్యమ్.

దేవస్య తాకిక మతాకికం చ ప్రసాధనం నా స్తీ త్యాకయే నాహ.—

విభూషణోద్భాసి పినద్ధభోగి వా,

గజాజినాలమ్బి దుకూలధారి వా

కపాలి వా స్యా, దధవేస్తు శేఖరం,

న విశ్వమూర్తే రవధార్యతే వపుః.

78

టీక.—విశ్వమూర్తేః - విశ్వ = లోకమే - మూర్తేః = స్వరూపముగాఁగల వాడయిన (అష్టమూర్తియయిన) శివునియొక్క, వపుః దేహము, వి...సి—విభూషణ= నగలచే - ఉద్భాసి వా = వెలుగునది, స్యాత్ = అగును, పి...వా—పినద్ధ = కట్టుకొనఁబడిన (ధరింపఁబడిన) - భోగి వా = పాములగల దేనియు, స్యాత్, గ...మ్బి — గజ = ఏనుగుయొక్క - అజిన = తోలును - ఆలమ్బి = ధరించునది, స్యాత్, దు...రివా—దుకూల = వలిపమును - ధారి వా = ధరించునదేని, స్యాత్, కపాలి = పునుకకలది (బ్రహ్మకపాలమును సిగదండగా ధరించునది), స్యాత్, అథవా= ఒండె, ఇన్దుశేఖరం వా - ఇన్దు = చంద్రుడు - శేఖరం వా = సిగదండగాఁగలదియేని, స్యాత్, న అవధార్యతే = నిశ్చయింపఁబడదు.

తా.—ప్రపంచస్వరూపుడయిన యావరమశివునిదేహము ఇట్టి దని నిశ్చయింప నొకరిని అలవి గాదు;—అది నగలచేతనేనియు వెలుగును. పాముల నేనియు

తాల్చును; ఏనుఁగుతోలును ఉత్తరీయముగా వేసికొనును, వలిపమునేని ధరించును ; సిగయందు బ్రహ్మకపాలమునేని పెట్టుకొనును, చంద్రు నైనను పెట్టుకొనును.

వ్యా— విభూషణేతి.— విశ్వం మూర్తి ర్మ్య స్మేతి విశ్వమూర్తే రవ్యమూర్తేః శివస్య, వపుః శరీరం, భూషణై రుద్భాసత ఇతి భూషణోద్భాసి, స్వాత్, పినద్ధభో గ్యాముక్తభుజ్జమం వా స్వాత్ * పినద్ధేతి నవ్యతే రసిభూర్వాత్ కమణీ క్తః * 'వప్తి భాగరి రల్లోప మవాప్తో రుపసగయోః' ఇ త్యకారలోపః, గజాజీవాలమ్ని స్వాత్, అభివా, దుకులధారి స్వాత్, కపాల మ స్వా స్తీతి కపాలి బ్రహ్మశిరఃకపాల శేఖరం వా స్వాత్, ఇప్తుశేఖరం వా స్వాత్, నావిధార్మ్యతే న సిధాఃర్మ్యతే ; సర్వం సంభవతీ త్యర్థః. ఏతేన 'త్వ మేవ తావత్' ఇతి శ్లోకోక్తం ప్రత్యుక్త మితి జ్ఞేయమ్.

'అయుక్తరూపం కి మతఃసరం వద' ఇతి శ్లోకోక్తం ప్రత్యాహ.—

తదజ్ఞసంసర్గ మవాప్య కల్పతే

ధ్రువం చితాభస్మరజో విశుద్ధయే;

తథా హి నృత్యాభినయక్రియాచ్యుతం

విలిస్యతే మాలిభి రమ్బరాకసామ్.

79

టీక.—త...ర్గమ్—తత్ = ఆయనయొక్క - అజ్ఞ = శరీరముయొక్క - సం సర్గమ్ = కూడికను, అవాప్య = పొందినదై, చి...జః—చితా = సాదలయొక్క - భస్మ = బూడిదయగు - రజః = ధూళి, విశుద్ధయే = సవిశ్రీకరించుటకు, కల్పతే = ఏర్పడుచు, ధ్రువం = నిశ్చయము; తథా హి = (ఇది) ప్రసిద్ధమాగదా, నృ...తః— నృత్య - తాండవమందు - అభినయ = అర్చమును లెల్లపు చేష్టయ నెడు - క్రియా = చేత చేత - చ్యుతం = రాలినట్టిది, (ఆసాదబూడిదధూళి), అమ్బరాకసాం = దేవతల యొక్క, మాలిభిః = సిగల చేత, విలిస్యతే = పూసికొనఁబడుచున్నది.

తా.—అయాశ్వః ని యొడలితాఁకుడు పొందినంతట సాదబూడిదధూళి సవిశ్రీ కరణసమర్థ మగును, కాననే ఆయన తాండవమాడినప్పుడు అభినయవశంబున ఆయన యొడలినుండి రాలినయాధూళిని దేవతల సిగలయందుఁ దాల్చురు.

వ్యా—త దితి— తస్య శివ - స్వాక్షం తస్య సంసర్గః, మనా ప్యాసాద్యః, చితాభ సైవ రజో, విశుద్ధయే కల్పతే - అలం వర్యాపన్నతీ త్యర్థః * అలమర్థ యోగాత్ 'సమఃస్వస్తిస్వాహా -' ఇ త్యాదినా చతుర్థిః, ధ్రువం శోభకత్వం ప్రమాణ సిద్ధ మి త్యర్థః, ప్రమాణ మే వావా - తథా హి - ప్రసిద్ధి మే వేత్యర్థః, నృత్యే తాడ్జవే - యోఽభినయోఽర్థవ్యజ్ఞక చేష్టావిశేషః - స ఏవ క్రియా - తయా నిమిత్తే -

చ్యుతం పతితం - చితాభస్వరజ ఇతి శేషః, అమృతాకసాం దేవానాం, మాలిఖి, రివి
 ప్యుతే ద్రియతే; అశుద్ధం చేత్ కథ మిద్వాదిభి ర్ధియే తే త్యర్థాపత్తి రనుమానం వా
 ప్రమాణ మి త్యర్థః.

య దుక్తం 'దిగమ్మరత్వేన నివేదితం వసు' 'ఇయం చ తే ౭న్యౌ పురతో
 విదమ్మనా' ఇ త్యాది చ, త త్రోత్తర మాహ.—

అసంపద స్తస్య పృషేణ గచ్ఛతః
 ప్రభిన్నదిగ్వారణవాహనో పృషా
 కరోతి పాదా వ్రపగమ్య మాలినా
 వినిద్ర మద్దార గజో౭రుణాబ్జులీ.

80

టీక.—ప్ర...నః—ప్రభిన్న=మదము స్రవించుచున్న - దిగ్వారణ = దిగ్గజము
 (విరావతము) - వాహనః = వాహనముగాఁ గలవాఁ డయిన, పృషా = ఇంద్రుఁడు,
 అసంపదః = సంపదలేనివాఁడై (దరిచ్రుడై), పృషేణ = ఎద్దుచేత (ఎద్దు సెక్కి),
 గచ్ఛతః = సంచరించునట్టి, తస్య = ఈశ్వరునియొక్క, పాదౌ = చరణములను,
 మాలినా = సిగతో, ఉపగమ్య = తాఁకి, వి...ళీ—వినిద్ర = వికసించిన - మద్దారః
 కల్పవృక్ష పుష్పములయొక్క - రజః = ధూళిచేత - అరుణ = ఎఱ్ఱని - అబ్జులీ =
 ప్రేళ్లకలవానినిగా, కరోతి = చేయుచున్నాఁడు.

తా.—మదము స్రవించు నైరావతదిగ్గజము సెక్కి చరించు నైశ్వర్యవంతుడైన
 దేవేంద్రుఁడు ఎద్దు సెక్కి చరించునట్టి పేదయైన యామహేశ్వరుని పాదములకు తనసిగ
 సోఁక మ్రొక్కి వానిప్రేళ్లను ఆసిగలాని మందారపుష్పముల ధూళిచే నెఱుపు గావించును.
 ఇట్లు దిగ్గజముల సెక్కునింద్రాదులు సయితము కొలుచువానికి సంపదలేల? ఎద్దు
 సెక్కిన నేమి దోషము?

వ్యా.—అసంపద ఇతి.—ప్రభిన్నో మదస్రావీ - దిగ్వారణో దిగ్గజో -
 వాహనం యస్య సః విరావతే నోథ ఇ త్యర్థః, పృషా దేవేంద్రో, ౭సంపదో దరి
 ద్రస్య, పృషేణ గచ్ఛతో పృషభౌరూఢస్య, క్ష. శ్రేష్ఠరస్య, పాదౌ, మాలినాముకుటే
 నోపగమ్య - ప్రణ మ్యే త్యర్థః, వినిద్రాణాం వికసితానాం - మద్దారాణాం కల్ప
 తరుకుసుమానాం - రజోభిః పరాగై - రరుణా అబ్జులయో యయో స్తౌ త ధోక్తా,
 కరోతి; దిగ్గజారోహిణా మిద్వాదీనా మపి వక్ష్య స్మేష్టుమాలేః కిం సంపదా, పృషా
 రోహణే వా కో దోషః? ఇ త్యర్థః.

య దుక్తమ్ 'అలక్ష్మ్యజ్నతా' ఇతి, త త్రోత్తర మాహ.—

వివక్షతా దోష మపి చ్యుతాత్మనా
త్వ యైక మీశం ప్రతి సాధు భాషితమ్,
య మామన న్ద్యుత్తభువోఽపి కారణం
కథం స లక్ష్యప్రభవో భవిష్యతి?

81

టీక.—చ్యుతాత్మనా - చ్యుత = నష్టమయిన (చెడిన) - ఆత్మనా = స్వభావ ముకలవాడవై, దోషం = దోషగును, వివక్షతా అపి = చెప్పగోరినవాడ వయినను, త్వయా = నీచేత, ఈశం ప్రతి = శివునిఁగూర్చి, ఏకం = ఒక్కమాట, (పుట్టువు తెలియనివాడు అనునది), సాధు = చక్కగా, భాషితం = చెప్పఁబడినది, (ఏల యన), యం = ఏయిశ్వరుని, ఆత్మభువః ఆపి = బ్రహ్మకు నయితము, కారణమ్ = కారణము నుగా, ఆమనన్తి = పెద్దలు ఊదాహరింతురో, సః = ఆతఁడు, కథం = ఎట్లు, లక్ష్య ప్రభవః - లక్ష్య = ఎఱుకవడునట్టి - ప్రభవః = కారణముగలవాడు, భవిష్యతి = అగును.

తా.—దుష్టస్వభావుడగు నీవు దూషించఁ గడంగియు ఆయిశ్వరుని గుఱించి ఒకమాటమాత్రము వాస్తవముగానే చెప్పితివి. ఏ దనఁగా ఆతని పుట్టుక తెలియరాకున్న దనుట. బ్రహ్మ తనవలనతానే పుట్టినవాడుగదా, ఎవనిని ఆ బ్రహ్మకు నయితము కారణ మని పెద్దలు వచింతురో ఆతనికారణము ఎట్లు ఎఱుకవడును?

వా. —వివక్ష తేతి.—చ్యుతాత్మనా నష్టస్వభావే నాత ఏవ దోషం దూషణం వివక్షతా వస్తు మిచ్ఛతా, యేష త్వ యేశా ప్ర, త్యేకమ్ 'అలక్ష్యజన్మతా' ఇ త్యేక దేశమ్ - ఏచ ఇ త్యర్థః, సాధు భాషిత సమ్య గుక్తం, కుతః - య మిశ్వరః, మాత్మ భువో ఽపి బ్రహ్మణోఽపి - ని. 'బ్రహ్మత్వభూః సురజ్యేష్ఠః' ఇ త్యమరః, కారణ, మామన న్ద్యుదాహరన్తి - విద్వాంస ఇతి శేషః * 'పా పూ ధ్వా స్థా మ్నా దాచ్ఛ' ఇత్యా దినా మనాదేశః, స ఈశ్వరః, కథం, లక్ష్యప్రభవో లక్ష్యజన్మా, భవిష్యతి; అనాదినిధ సస్య భగవతః కారణశబ్దాకలబ్ధ శ్చ నాన్విష్యత ఇ త్యర్థః.

అలం వివాదేన, యథా శ్రుత స్త్వయా,
తథావిధ స్తావ దశేష మస్తు సః;
మ మాత్ర భావైకరసం మనః స్థితం;
న కామవృత్తి ర్వచనీయ మీక్షతే.

82

టీక.—వివాదేన అలం = వివాదము వలదు, త్వయా సః యథా శ్రుతః = నీచేత ఆయిశ్వరుఁడు ఎఱివాడుగా వినఁబడినాడో, అశేషం = సంపూర్ణముగా,

తథావిధః తావత్ = అట్టివాడే, అస్తు = అగుగాక, మమ మనః = నాచిత్తము, ఆత్మ = ఈవిషయములో, భా...సం—భావ = శృంగారము - వికముఖ్యమయిన - రసం = భోగ్యముగాఁగలవై, స్థితం = ఉన్నది; కామవృత్తిః - కామ = స్వేచ్ఛ ప్రకారము - వృత్తిః = నడవడికలవాఁడు, వచసీయం = నిందను, న ఈక్షతే = తలంపఁడు.

తా.—పోనీ, నీతోనాకు వాద మేల! నీవు ఎట్టివాఁడని వింటివో ఈశ్వరుఁడు కేవలము అట్టివాడే అగుగాక; నామనస్సు శృంగారాస్వాదనాసక్త మయి ఆయన యందు లగ్న మయి యున్నది; కావున నన్నాక్షేపించుటవలన ప్రయోజనము లేదు; ఏ లన స్వేచ్ఛచే సంచరించువారు నిందను లక్ష్యపెట్టరు.

వ్యా.—అల మితి—అథివా, వివాదేన కలహే, నాలం, త్వయా, యథా యేన ప్రకారేణ, స ఈశ్వరః, భ్రువోఽ, కేవం కార్తేన్వీన, తథావిధ స్తావత్ తత్ప్రకార ఏ వాస్తు, మమ మన, స్వప్రేక్ష్యతే, భావః శృంగార - విశోఽద్వితీయా రస ఆస్వాద్యో - యస్య త త్తథా, స్థితం, తథా హి - కామవృత్తిః స్వేచ్ఛావ్యవహరీ, వచసీయ మస్థానసంక్లాపవాదం, నేక్షతే న విచారయతి - న హి స్వేచ్ఛాసంచారిణో లోకావవాదా ద్విభ్య తీతి భావః.

నివార్యతా మాలి, కి మ ప్యయం వటుః

పున ర్విచక్షుః స్ఫురితోత్తరాధరః;

న కేవలం యో మహతోఽపభాషతే

శృణోతి తస్మా దపి య స్స పాపభాక్.

83

టీక.—హే ఆశి=ఓసిచెలీ, స్ఫు...రః—స్ఫురిత = కదలికచేత - ఉత్తర = అధికమయిన - (అధికముగా కదలుచున్న) - అధరః = పెదవులుగలవాఁడు, అయం వటుః = ఈ బ్రహ్మచారి, పునః = వెండియు, కి మపి = ఏమో, వివక్షుః = చెప్పఁగోరి యున్నాఁడు, నివార్యతాం=మాన్సింపుము; (ఏల యనఁగా), యశి=ఎవఁడు, మహతః= పెద్దలను, అపభాషతే=నిందించునో, న కేవలం సః=వాఁడు మాత్రమే గాక, (మఱి), తస్మాత్ యః శృణోతి=వానివలన ఎవఁడు వినునో, సః అపి=వాఁడును, పాప భాక్ = పాపము పొందువాఁడు, భవతి = అగును.

తా.—చేలీ, ఈబ్రహ్మచారి పెదవులు మిక్కిలి కదలించుచున్నాఁడు; కనుక, ఇంకను ఏమో మరల చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. ఇతనిమాటలు మాన్పము. ఏల యనఁగా పెద్దలను నిందించువారికి మాత్రమే కాక వారివలన ఆనిందను వినువారికి సయితము పాపము తగులను.

వ్యా.—నివార్యతా మితి.— హే ఆలి సఖ - ని, 'ఆలిః సఖః వయస్యా చ' ఇ త్యమరః, స్ఫురితోత్తరాధరః స్ఫురణభూయిష్ఠః, ౭యం, వటు ర్వాణవకః, పునః కి మసి, వివక్షు ర్మత్త మిచ్ఛ్యః * బ్రువః సన్నతా దుప్రత్యయః, నివార్యతాం, తర్హి - పత్త మేవ కథం న దదా సీ త్యాహ - తథా హి-యో మహతః పూజ్యా, సవ భావతేఽపవదతి, న కేవలం స పాపభాగ్ భవతి, కిం తు, తస్మా దపభావమాణాత్ పురుషా ద్యః శ్మశాంతి - సోఽపి పాపభాగ్ భవ తీతి శేషః, అత్ర స్మృతిః.

'గురోః ప్రాప్తః పరీవాదో న శ్రేతవ్యః కథంచన,

కర్ణా తత్ర పిధాతవ్యౌ గస్తవ్యం వా తతోఽన్యతః.' ఇతి.

సంప్రతి గస్తవ్యపక్ష ముక్తయతే.—

ఇతో గమి ష్యా మ్యథ వేతి వాదినీ

చచాల బాలా స్తనభిన్నవల్కలాః;

స్వరూప మాస్థాయ చ తాం కృతస్త్రితః

సమాలలమ్యే వృష రాజకేతనః.

34

టీక.—అథవా = ఒండె, ఇతః గమిష్యామి = ఇటనుండిపోయెదను, ఇతి వా దినీ = అని పలుకుచు, స్త - లా - స్తన = కుచములనుండి - భిన్న = శాతిన - వల్కలా = నారదీరకలదై, బాలా = పార్వతి, చచాల = తరలెను. వృష రాజ కేతన శ్చ = ఎద్దు దొర టెక్కిమువాఁడును (వృషభిధ్వజుఁడును = శివుఁడును), స్వ రూపమ్ = తనరూపమును (వాస్తవమయిన శివరూపమును), ఆస్థాయ = పొంది, కృత స్త్రితః = చేయఁబడిన చిఱునవ్వుకలవాడై, తాం = పార్వతీదేవిని, సమాలలమ్యే = చేపట్టెను.

తా.—'పోనీ నేనే ఇటనుండి అవలికి పోయెదను' అని పలుకుచు పార్వతీదేవి పడిగా లేచి, కుచములమీఁది నారదీర జాఱుచుండ, అటనుండి తరలెను. అంతట పరమేశ్వరుఁడును తనవాస్తవ స్వరూపమును ధరించి చిఱునవ్వు నవ్వుచు ఆ మెను చేపట్టెను.

వ్యా.— ఇత ఇతి.— అథ, వేతోఽన్యత్ర, గమిష్యా మితి, వాదినీ పదస్త్రీ, స్తనాభ్యాం భిన్నవల్కలా రయవకాత్ కుచస్త్రస్త పీరా, బాలా పార్వతీ, చచాల; వృషరాజకేతనో వృషభధ్వజ శ్చ, స్వరూప మాస్థాయ నిజరూప మాశ్రిత్య, కృతస్త్రితః న౯, తాం పార్వతీం, సమాలలమ్యే జగ్రాహ.

తం వీక్ష్య వేపథుమతీ సరసాజ్ఞయప్తి
నిక్షేపణాయ పద ముద్భృత ముద్వహస్తీ,
మార్గాచలవ్యతిక రాకులి తేవ సిన్ధుః

శైలాధిరాజతనయా న యయా న తస్మా. 85

టీక.—తం వీక్ష్య = ఆయనను చూచి, వేపథుమతీ = కంపముకలదై, స...
ప్తిః—సరస=చెమరుగునారి - అజ్ఞయప్తిః=చేతికట్టువంటి - దేహముకలదై, నిక్షేపణాయ=
(ముందు) ఉంచుటకు, ఉద్భృతం = ఎత్తబడిన, పదం = చరణమును, ఉద్వహస్తీ=ఎత్తి
యున్నదై, శైలాధిరాజతనయా = పార్వతి, మా...తా - మార్గ = దారిలో - అచల=
కొండయొక్క - వ్యతికర = అడ్డంకిచేత - ఆకులితా = తిరుగుడువడిన, సిన్ధు రివ = ఏటి
వలె, న యయా = పో దాయెను, న తస్మా = నిలువ దాయెను.

తా—ఆయనను చూచి సన్నని యొడలెల్ల చెమర్చుగా ముం దిడుటకు ఎత్తిన
యడుగును అట్లే ఎత్తియే యుంచుకొన్నదై, పార్వతీదేవి - దారిలో కొండ యడ్డపడగా
కలగుండువడినయేటివలె - ముందటికి పోవనుం బోక నిలవను నిలువక లజ్జచేత ఏమియుం
దోచక యుండెను.

వ్యా.— త మితి.— తం దేవం, వీక్ష్య, వేపథుమతీ కమ్పవతీ, సరసాజ్ఞయప్తిః
స్విన్నాస్త్రీ, మహాదేవదర్శనేన దేవ్యాః సాత్త్వికభావోదయ ఉక్తః, నిక్షేపణా
యాన్వృత విన్యాసా, యోద్భృత ముత్తిప్తం, పద మజ్ఞీ, ముద్వహస్తీ, శైలాధిరాజ
తనయా పార్వతీ, మార్గేఽచల స్తస్య - వ్యతికరేణ సమాహత్యా - అవరోధనే నేతి
యావత్ - ఆకులితా సంభ్రమితా, సిన్ధు ర్న, దీవ - ని. 'దేవే నదవిశేషేఽశ్చా సిన్ధు
ర్నా సరితి స్త్రియామ్' ఇ త్యుచరః, న యయా న తస్మా - లజ్జ యేతి భావః.

పసంతతిలకాపృత మేతత్.

‘అద్య ప్రభృత్యవనతాన్జీ, త వాస్తి దాసః

క్రీత స్తపోభి’ రితి వాదిని చన్ద్రమాళౌ,

అహ్నియ సా నియమజం క్లమ ముత్సస్రజ్జ

క్లేశః ఫలేన హి పున ర్నవతాం విధత్తే. 86

టీక.—చన్ద్రమాళౌ = శివుడు, (హే) అవనతాన్జీ = (ఓ) వంగినదేహము
గలదానా (పార్వతీ), అద్యప్రభృతి=నేడుమొదలుగా, తవ తపోభి=నీ ప్రతములచేత,
క్రీతః = విలువబడినట్టి, దాసః = దాసుడను, అస్తి = అయితిని, ఇతి వాదిని = అని
చలుకుచుండగా, సా దేవీ=ఆ పార్వతీదేవి, నియమజం = తపస్సువలన కలిగిన, క్లమం =

శ్లేశమును, అహ్నియ = వెంటనే, ఉత్సవస్థ = వదలెను ; తథాహి = అట్లేగదా, శ్లేశః = శ్రమ, ఫలేన = ఫలప్రాప్తిచేత, పున ర్నవతాం = 'వెండియు త్రొక్కడనమును (శ్లేశము లేమిని), విధత్తే = తాల్చును.

తా.—అంతట, శివుడు 'ఓనుందరి, నీవు నన్ను నీకపస్సులచేత విలిచితివి, నేను నేటినుండి నీదాసుడ నయితిని.' అని ఇట్లు పలుకుచుండగా పార్వతీదేవి తపఃశ్లేశ మెల్లను తీటి యథాపూర్వము నుభ మొందిన దాయెను. అట్లే గదా లోకములో శ్లేశము సఫలమయిన యెడల అశ్లేశమే యగును గదా.

వ్యా.— అ ద్వేతి.— చప్రచూలా శివే, హే అవనతాశ్చ పార్వతి, ఆద్య ప్రభృతి - అస్తా ద్వి నా దార భ్యే త్యుక్తః * ప్రభృతియోగా ద ద్వేతి సప్తమ్యుక్తా వాచినా పజ్ఞాప్యథో లక్ష్యతే, తవ తపోభిః క్రితః, దాన్య దానే - దానక ఆత్మనం దదా తీతి దానోఽస్తీతి, వాచిని వదలి నతి, సా దే, వ్యవస్థాయ నవది - ని. 'సాగ్ధ్య త్విజ్ఞానోఽనవస్థాయ ద్రా జ్ఞాన సవది ద్రుతమ్' ఇ త్యమరః, సయనుజం కపోజన్యం, క్షయం శ్లేశ - ముత్సవస్థ ఫలప్రాప్త్య శ్లేశం వినస్తా రే త్యుక్తః, తథా హి—శ్లేశః, ఫలేన ఫలసిద్ధౌ, పున ర్నవతాం విధత్తే పూర్వవ దే వ్యాప్త తా మా పాదయ తీత్యుక్తః - సఫలః శ్లేశో న శ్లేశ ఇతి భావః.

ఇతి శ్రీ ముష్ట హామహోపాధ్యాయ కోలాచల మల్లి నాథసూరి విరచితయా
సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యాయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృతా
మమారసంభవే మహాకావ్యే తపఃఫలాదయో నామ

పజ్ఞాన మ స్స ర్గః.

శ్రీ

కు మార నం భ వ మ్.

ప థ్య స్స ర్గః.

అథ విశ్వాత్త నే గౌరీ సందిదేశ మిథః సఖం,

‘దాతా మే భూభృతాం నాథః ప్రమాణీక్రియతామి’ తి. 1

టీక.—అథ = తర్వాత, గౌరీ = పార్వతి, వి...నే - విశ్వ = లోకమే - అత్తనే = స్వరూపముగాఁ గలవాడయిన శివునికి, మిథః = రహస్యముగా, సఖం = చెలిగుండ, సందిదేశ = వార్త పంపెను; (ఏమని యనగా), భూభృతాం, నాథః = కొండలరాజు (హిమవంతుఁడు), మే దాతా = నన్ను ఇచ్చువాఁడుగా, ప్రమాణీక్రియతామి ఇతి = ముఖ్యుఁడుగా నెంచఁబడునుగాక అని.

తా.—ఈ ప్రకారము పరమేశ్వరుఁడు అనుగ్రహించినంతట పార్వతీదేవి ప్రపంచ స్వరూపుఁ డయిన యామరమశివునికి రహస్యముగా సఖిముఖమున వార్త పంపెను ; ఏ మని యనగా—‘నన్ను మీరు పర్వతరా జగు మాతండ్రివలన ప్రదానపూర్వకముగా కైకొనుట నాకు మహానుగ్రహము’ అని.

వ్యా.—ఆ థేతి.—అథ దేవదేవానుగ్రహనంతరం, గౌరీ పార్వతీ, విశ్వ - మాత్తా స్వరూపం - య స్తేతి - విశ్వ స్యా త్తేతి వా - విశ్వాత్తనే శివాయ, మిథో రహసి - ని. ‘మిథోఽన్యోన్యం రహస్యపి’ ఇ త్యమరః - సఖం, సందిదేశ శాతినసర్జ - క్రియామాత్రప్రయోగేఽసి సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థీ, కి మితి, భూభృతాం నాథో హిమవాక్, మే మమ, దాతా సత్ - ప్రమాణీక్రియతామితి - దాతృత్వేన ప్రమాణీ క్రియతా మి త్యర్థః * ప్రాథకనాయాం లోక్ - సిత్తా దీయమానాయాః పరిగ్రహో మమ మహా ననుగ్రహ ఇతి భావః.

తయా వ్యావృతసందేశా సా బభౌ నిభృతా ప్రియే

మాతయస్థి రి వాభ్యానే మధా పరభృతోస్తుఖి.

2

టీక.—తయా=ఆచెలిచేత, వ్యా...కా - వ్యావృత=చెప్పబడిన - సందేశా = సమాచారముకలదై, ప్రియే = దయితునివిషయమై, నిభృతా = నిశ్చలముగా (మిక్కిలి

దితి భావః, జ్యోతిర్మయాం స్తేజోరూపాన్, సప్తక్షిణా నక్షిరఃప్రభృతీన్, సస్సార స్పృశవాన్.

తే ప్రభామజ్జలై వ్యోమ ద్యోతయ స్త స్తపోధనాః

సారున్ధతీకాః సపది ప్రాదురానన్ పురః ప్రభోః.

4

టీక.—తపోధనాః = తపస్సే ధనముగాఁగలవారైన, తే = ఆసప్తర్షులు, ప్ర... లైః - ప్రభా = కాంతియొక్క - మజ్జలైః = మొత్తములచేత, వ్యోమ = ఆకాశమును, ద్యోతయ స్తః = వెలిగించుచు, సారున్ధతీకాః = అరున్ధతీదేవితోఁ గూడుకొన్నవారై, ప్రభోః పురః = ఈశ్వరుని మ్రోల, ప్రాదురానన్ = తోఁతెంచిరి.

తా.—అపరిమితముగా తపస్సులు చేసికొన్నవారయిన యాసప్తర్షులు, తమదేహ కాంతులచేత ఆకాశ మంతయు వెలుగుచుండ, అరున్ధతీదేవితోఁ గూడ పరమేశ్వరుని యెదుట ప్రత్యక్షమై నిలిచిరి.

వ్యా.— త ఇతి.— తే, తప వివ ధనం యేషాం తే తపోధనాః సప్తక్షయః, ప్రభామజ్జలై స్తేజఃపుష్పజై, రోన్ద్య మాకాశం, ద్యోతయ స్తః, అరున్ధత్యా సహ పర్తస్థ ఇతి సారున్ధతీకాః సస్తః * 'న ద్యృత శ్చ' ఇతి కవః, సపది, ప్రభో రీశ్వరస్య, పురః పురోభాగే, ప్రాదురానన్ ప్రత్యక్షా బభూవుః.

ఇతః పరం వడ్ధిః శ్లోకై స్తా నేవ మునీన్ వణయతి.—

అప్లుతా స్తీరమద్వారకుసుమోత్కిరవీచిషు

వ్యోమగచ్ఛాప్రవాహేషు దిక్షాగమదగన్ధిషు.

5.

టీక.—తీ...షు - తీర = దరియందలి - మద్వార = కల్పవృక్షములయొక్క - కుసుమ = పువ్వులను - ఉత్కిర = ఎగఁజల్లునట్టి - వీచిషు = అలలుగలవై, వి...షు - దిక్షాగ = దిగ్గజములయొక్క - మద = మదముయొక్క - గన్ధిషు = పరిమళముగలవైన, వ్యో...షు - వ్యోమగచ్ఛా = ఆకాశగంగయొక్క - ప్రవాహేషు = వెల్లువలయందు, అప్లుతాః = స్నానముచేసినవారు.

తా.—దరిలోని మందారవృక్షములనుండి రాలినపువ్వులను అలలు ఎగఁజిమ్ముచుండ, నీటఁగలసియున్న యైరావతాది దిగ్గజదానధారలపరిమళము కదంబించుచున్న స్వర్గంగాప్రవాహములయందు స్నానము చేసినవారు.

వ్యా.— అప్లుతా ఇతి.— ఉత్కిరన్తి విక్షిప్ స్తీ త్యుత్కిరాః * 'ఇగుపథ -' ఇత్యాదినా కప్రత్యయః' తీరే యే - మద్వారాః కల్పవృక్షా - స్తేషాం కుసుమానా ముత్కిరా - వీచయ స్తరక్తా - యేషాం లేషు, దిక్షానాగానాం దిగ్గజానాం - మదగన్ధో

యే ప్షితి త తోక్తేషు, వ్యోమగచ్ఛాప్రవాహే హ్యుకాశగచ్ఛాస్తోతస్సు, అట్టుతాః
స్నాతాః.

ముక్తాయజ్ఞోపవీతాని బిభ్రతో హైమవల్కలాః

రత్నాక్షసూత్రాః, ప్రవజ్ఞాం కల్పవృక్షా ఇ వాశ్రితాః. 6

టీక.—ము...ని - ముక్తా=ముత్యములయొక్క - యజ్ఞోపవీతాని=జన్నిదములను,
బిభ్రతః = ధరించినవారు, హై...లాః - హైమ = బంగారపువికారమయిన - వల్క-
లాః = నారచీరలుగలవారు, ర...త్రాః - రత్న = రత్నమయములగు - అక్షసూత్రాః=
తావళములుగలవారు, ప్రవజ్ఞాం = వానప్రస్థాశ్రమమును, అశ్రితాః = అవలంబించిన,
కల్పవృక్షాః ఇవ = మందారవృక్షములవలె నున్నవారు.

తా.—ముత్యములజన్నిదంబులు దాల్చి, బంగారపునారచీరలు కట్టి, రత్నాల
తావళములు గలిగినవారై వానప్రస్థాశ్రమ మవలంబించిన కల్పవృక్షముతో యన
నొప్పునున్నవారు.— [కల్పవృక్షములు ముత్యములను రత్నములను కాచును, బంగారపు
నారపట్టులు కలిగియుండును, ఎల్లవారి కోర్కెలను తీర్చును;—ఈధర్మములచేత నిట
సాదృశ్యము.]

వ్యా.—ముక్తేతి— ముక్తానాం మూక్తికానాం - యజ్ఞోపవీతాని ముక్తామయా
నీ త్యధః, బిభ్రతో దధానాః, హేమమయాని వల్కలాని యేహం తే హైమవల్క-
లాః, రత్నమయా నృక్షసూత్రాణి యేహం తే రత్నాక్షసూత్రాః, ప్రవజ్ఞాం ప్రవజ్ఞం
* ప్రజయజ్ఞోర్భావే క్యవ్ ఇతి క్యవ్, అశ్రితాః కల్పవృక్షా ఇవ స్థితాః; అశ్ర చతు
థాశ్రమవాచినా ప్రవజ్ఞాశబ్దేన వానప్రస్థాశ్రమో అత్యంతే-బహుః ఋగ్రహవ్రీడాం
ప్రాజాపత్యాస్తవస్వినో' ఇతి సవత్సీకత్వాభిధానాత్ - 'సుతవిన్యస్తవత్సీకస్తయా
వాసుగతోఽపి సక' ఇతి వానప్రస్థస్యోభయథాస్తరణాత్.

అధఃప్రస్థాపితాశ్వేన సమావర్జితకేతునా

సహస్రరశ్మినా సాక్షాత్ సప్రణామ ముదీక్షితాః. 7

టీక.—అ...న - అధః = క్రిందుగా - ప్రస్థాపిత = తోలఁబడిన - అశ్వేన =
గుఱ్ఱములుగలవాఁడును, స...నా - సమావర్జిత = పంపఁబడిన - కేతునా = దెక్కెము
గలవాఁడును, (అగు) సహస్రరశ్మినా = వేయిపెలుగులవానిచేత (సూర్యునిచేత),
సాక్షాత్ = స్వయముగా, సప్రణామం = నమస్కార పూర్వకముగా, ఉదీక్షితాః =
మీఁదఁజూడఁబడినవారు.

తా.—సూర్యమండలమునకున్న సప్తమండలము పై దగటచేత, సూర్యుడు తన తేరిగిజ్జుములను వారికి క్రిందుగాఁజేరి, వారికి తగులు నను భయముచేత తన లేరి బెక్కిమును దించి వైచి, వారికి స్వయముగా మ్రొక్కి, అవలి కేగుటకు వారు సెల వొనంగు నందాఁక వారివైపు మీఁదు చూచుచుండును.—అట్లు వారు వేయివెలుగులదేవునికి నయితము పూజ్యులయినవారు.

వా.—ఆధ ఇతి.—ఆధఃప్రస్థాపితాశ్వేన - సూర్యమణ్డలోపరివలికాత్వాల్ సప్తషణ్డమణ్డల స్వేతి భావః, సమానజీవితేతునా తన్తన్తలాఘాతశబ్దయో నామిత ధ్వజేన, సహస్రరశ్మినా సూర్యేణ, సాక్షాత్ స్వయ మేవ, సప్రణామ ముదీక్షితాః, గమచాభ్యనుష్ఠాదానపర్యంత మి త్యర్థః - భగవతః సూర్య స్వా త్మపాస్వా ఇతి భావః.

అనంతబాహుళతయా నార్థ ముద్భృతయా భువా

మహానరాహదం ష్టాయాం విశ్రాంతాః ప్రలయాపది

8

టీక.—ప్ర...ది...ప్రళయః = అయకాలమందలి - అపది = కష్టములో, అ... యా—అనంత = (కోఁజు) తగిలినట్టి - బాహు లతయా = తీగవంటి బాహువుకలదై, ఉద్భృతయా = ఎత్తఁబడినదైన, భువా సార్థం = భూమితోఁగూడ, మ...యాం— మహావరాహ = గొప్పపదియొక్క (పదియవతారమైతి న విష్ణుదేవునియొక్క) - దంష్ట్రయా = కోఁజయందు, విశ్రాంతాః = సేదదేఱినవారు.

తా.—ప్రళయకాలమందు ప్రళయ మంతయు నముద్రములో మునిగిపోయిన వృషు విష్ణుమూర్తి వరాహవతారమైతఁగా భూదేవి తీగవంటి తనబాహువుతో ఆయన కోఁజను నట్టుకొనఁగా ఆకోఁజతో ఆయన ఆమెను లేవనెత్తెను. అట్లే యీసప్తరులును ఆమెతోఁగూడ ఆకోఁజయందు నెలకొని ఆప్రళయమును అతిక్రమించినవారై సేదదేర్చు కొనిరి.—అసప్తరులు భూదేవితో తుల్యు లనియు, ప్రళయములను నయితము అతిక్రమించి జీవించువారనియు, మహావిష్ణువునకు అత్యంతప్రేమపాత్రము లనియు భా.

వా.—అన క్తేతి.—పునః కింవిధాః - ప్రలయాపది కల్పాంతసంకట, అనంత బాహులతయా - దంష్ట్రయా మితి శేషః, ఉద్భృతయా - దంష్ట్రయేతి శేషః, భువా సాధకం ధరణ్యా సహ, మహావరాహ దంష్ట్రయాం, విశ్రాంతాః - మహాప్రలయోఽప్య విసాసిన ఇ త్యర్థః.

సర్గశేషప్రణయనా ద్విశ్వయోనే రనంతరం

పురాతనాః పురావిద్భి ధాతార ఇతి కీర్తితాః.

9

టీక.—విశ్వయోనే—విశ్వ = ప్రపంచముయొక్క - యోనే = కారణ మయిన బ్రహ్మకు, అనంతరం = తరువాత, స...త్—సర్గ = సృష్టియొక్క - శేష = మిగతను - ప్రణయనాత్ = కావించుటచేత, పురావిద్భిః = తొట్టటివృత్తాంతమును ఎఱిగిన వ్యాసాదులచేత, పురాతనాః ధాతారః ఇతి=ప్రాచీన స్రష్టలు అసి, కీర్తితాః= కొనియాడఁబడినవారు.

తా.—ప్రపంచమును సృజించినట్టి బ్రహ్మ స్వయముగా సృజించఁగా మిగిలినవానిని అసప్తర్షులు తాము సృజించినవా రగుటచేత వారిని ప్రాచీనస్రష్ట లని వ్యాసాదు లగు పురాణజ్ఞులు కొనియాడుదురు.

వ్యా.—స ర్గేతి.— విశ్వయోనే ర్బ్రహ్మణో, ౭నంతరం, సర్గశేషస్య ప్రణయనాత్ బ్రహ్మసృష్టేవశిష్టసృష్టేః కరణా ద్ధేతో రి త్యర్థః, పురావిద్భిః పురాణవేదిభిర్యాసాదిభిః, పురాతనా ధాతారః ఇతి కీర్తితాః.

* విశ్వయోనే రితి సంబంధమాశ్రే షష్ఠీ-త స్మానంతర మి'తి భాష్యే దర్శనాత్, అపాదానత్వవివక్షాయాం తు పశ్యమి-‘అయ మదశ్శబ్దో యదాశబ్దావృత్తా దనంతరస్య’తి కాబరభాష్యే దర్శనాత్, తథా ‘అథాతో ధర్మజ్ఞానా వేదాధ్యాయా దనంతరమ్’ ఇత్యాచార్యః, కవి శ్చ ‘పురాణవత్ప్రాపకమా దనంతరమ్’ ఇతి; ఏవ మన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్.

ప్రాక్తనానాం విశుద్ధానాం పరిపాక ముపేయుసాం

తపసా ముపభుజ్ఞానాః ఫలా న్యసి తపస్వినః.

10

టీక.—ప్రాక్తనానాం = జన్మాంతరమందలివియు, విశుద్ధానాం = నిర్మలములగు, పరిపాకం = ఫలించుదశను, ఉపేయుసాం = పొందినవియు, (అగు), తపసాం = తపములయొక్క, ఫలాని = ఫలములను, ఉపభుజ్ఞానాః అపి = అనుభవించుచున్నవారయ్యను, తపస్వినః = తపమందున్నవారు.

తా.—వారు జన్మాంతరములందు చేసిననిర్మలతపస్సులయొక్క ఫలములను ఇప్పుడు అనుభవించుచున్నారు గాని, నిస్పృహు లగుటచేత వెండియు తపస్సే చేయుచున్నారు.

వ్యా.—ప్రాక్తనానా మితి —ప్రాక్తనానాం జన్మాంతరభవానాం, విశుద్ధానాం నిర్మలానాం, పరిపాకం ఫలదానోన్ముఖత్వ, ముపేయుసాం గతానాం, తపసాం ఫలా, న్యుపభుజ్ఞానా అపి, తపస్వినః తపోనిష్ఠాః - ప్రార్థభాగినో నిస్పృహో శ్చేతి భావః. కులకమ్.

తేషాం మధ్యగతా సాధ్వీ పత్యుః సాదార్పితేక్షణా

సాక్షా దివ తపఃసిద్ధి ర్భభాసే బ హ్వరున్ధతీ.

11

టీక.—తేషాం = ఆయుషులకు, మధ్య గతా = నడుమ నున్నదై, సాధ్వీ = పతివ్రత, పత్యుః = భర్త (యగుపసిష్ఠులవారి) యొక్క, పా...ణా—పాద=అడుగుల యందు - అర్చిత = ఉంపబడిన - ఈక్షణా = చూపుగలదైన, అరున్ధతీ = ఆరంజో తన్ను, సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షమయిన, తపస్సిద్ధిః ఇవ = (వారి) తపస్సుయొక్క సిద్ధియో యనునట్లుగా, బహు = మిక్కిలి, బభాసే = ప్రకాశించెను.

తా.—ఆసప్తర్షులనడుమ నున్న తనభర్తపసిష్ఠులవారి పాదములయందు చూపు నిలిపి యున్నట్టి పతివ్రత యరుంధతీదేవి వారి తపస్సిద్ధి యట్లు మూర్తిభవించి ప్రత్యక్ష మయినదో యన మిక్కిలి ప్రకాశించుచుండెను.

వ్యా — తేషా మితి.—తేషా మృషీణాం, మధ్యగతా, సాధ్వీ పతివ్రతా, ఆత ఏవ, పత్యు ర్వసిష్ఠస్య, పాదయో - రర్పితేక్షణా నిష్ఠాదృష్టి, రరున్ధతీ, సాక్షాత్ ప్రత్యక్షా, తపఃసిద్ధి రివ - తేషా మే వేతి శేషః, తేషాం మధ్యగ తేతి లిప్తవచనాదిసా మ్యో దియ ముపమా - బహు భూయిష్ఠం, బభాసే భాతి స్త.

తా మగౌరవభేదేన మునీం శ్చాపశ్య దీశ్వరః;

స్త్రీ పుమా ని త్యనా నైషా, వృత్తం హి మహితం సతామ్. 12

టీక.—ఈశ్వరః = శివుడు, తాం = ఆమెను, మునీ చ = (ఆ) మునులను, ఆ గౌరవ భేదన = గౌరవమందు భేదము లేకుండ (సమానగౌరవముతో, అవశ్యుత్ = చూచెను. హి = ఏలయనగా, స్త్రీ పుమా ఇతి = ఆడుది మగవాడు అని, ఏషా = ఇది, అనాస్థా = ప్రమాణముగాదు, (మఱి), సతాం = సాధువులకు, వృత్తం = చరిత్రమే, మహితమ్ = పూజ్యమయినది.

తా.—పరమేశ్వరుడు అరుంధతీదేవిని ఆసప్తర్షులతో సమానముగా గౌరవించెను. ఏ లనగా స్త్రీ యని పురుషుడని నిమిత్తము గాదు, గొప్పవారికి చరిత్రమే పూజనీయము.

వ్యా.—తా మితి.— ఈశ్వరో భగవాం, స్తా మరున్ధతీం, మునీం, శ్చాపశ్య గౌరవ భేదేన సమానప్రతిపత్త్యావశ్య దృష్టవాన్, న చాయ మవివేక ఇ త్యాహ - హి య స్తాత్, స్త్రీ పుమా శ్చే త్యేషానాస్థా స్త్రీపుంసభేదో న వివక్షితః, కిం తు, సతాం, సాధూనాం, వృత్తం చరిత్ర, మేవ మహితం పూజ్యం, వి. 'గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు న చ లిప్తం న చ వయః' ఇతి భావః.

తద్దర్శనాద భూ చ్ఛంభో ర్భూయాన్ దారార్థ మాదరః,
క్రియాణాం ఖలు ధర్మ్యాణాం సత్వత్వో మూలకారణమ్. 13

టీక.—తద్దర్శనాత్.—తత్ = ఆయారంజోతమ్యయొక్క - దర్శనాత్ = దర్శనమువలన, శంభోః = శివునికి, దారార్థమ్ = భార్యకొఱకు (వివాహముకొఱకు), ఆదరః = అక్కఱ, భూయాన్ = ఎక్కుడు, అభూత్ = ఆయెను, (ఏల యన), ధర్మ్యాణాం = ధర్మముక్తములయిన, క్రియాణాం=యాగాదిక్రియలకు, సత్వత్వః—సత్ = పతివ్రతలయిన - పత్నీః = భార్యలు, మూలకారణం ఖలు = మొదటికారణము గదా.

తా.—ఆ యరంభతీదేవిని జూడఁగానే పరమేశ్వరునికి భార్యను గ్రహించుట కైనయక్కఱ మిక్కుట మాయెను. ఏల యనఁగా యజ్ఞాదిక్రియల కెల్ల పతివ్రత లగు భార్యలుగదా మూలకారణము.

వ్యా.— త దితి.—తద్దర్శనా దరున్ధరీదర్శనా, చ్ఛంభో, దాకారార్థం దారపరిగ్రహార్థ, మాదరో, భూయాన్ బహుతరో, ౭భూత్. నను దారాః కు త్రోవయుజ్జ్వల ఇ త్యుక్తాహ - ధర్మ్యాణాం ధర్మ దనపేతానాం * 'ధర్మ పభిర్ధన్యాయా దనపేతే' ఇతి యత్ప్రత్యయః, క్రియాణా మిజ్యాదీనాం, సత్వః పతివ్రతాః - పత్నీః సత్వత్వః * 'పత్నీ ర్షో యజ్ఞసంయోగే' ఇతి జీవ్ నకార శ్చ, మూలకారణం ఖలు.

ధర్మేణాపి పదం శర్వే కారితే పార్వతీం ప్రతి,
పూర్వాపరాధభీతస్య కామ స్తోచ్ఛ్వసితం మనః. 14

టీక.—ధర్మేణ = (దారగ్రహణము చేయవలయునను) ధర్మముచేత, శర్వే=ఈశ్వరుఁడు, పార్వతీం ప్రతి = పార్వతిని గూర్చి, పదం=అడుగును, కారితే సతి = పెట్టింపఁబడినవాఁడు కాఁగా, పూ...స్య - పూర్వ = తొల్లిటి - ఆపరాధ=తప్పిదమువలన-భీతస్య = వెఱచినవాఁడయిన, కామస్య అపి = మదనునికి సంయతము, మనః = హృదయము, ఉచ్ఛ్వసితమ్ = ఊఱిడిల్లినదాయెను.

తా.—భార్యాసంగ్రహ మనెడు ధర్మమును ఆచరించుటకు శివుఁడు కోరఁగానే పూర్వము ఆయనయెడ తప్త్వసన్నిభయముచే వేగుచున్నమన్మథునికిఁగూడ హృదయమందు 'ఇంక నామీఁద ఈయనకు అనుగ్రహము కలుగునుకదా' యని ఊఱుట కలిగెను.

వ్యా.—ధర్మేణేతి.—ధర్మేణ దారసంక్లిప్తౌఅక్షణే నాపి కర్త్రా, శర్వ ఈశ్వరే, పార్వతీం ప్రతి, పదం కారితే సతి * 'హృక్రో రన్యతరస్యామ్' ఇతి శర్వ స్యాణి

కర్త: కర్తృత్వం, పూర్వాపరాధభీతస్య కామస్య మన, ఉచ్ఛ్వాసితం పునరుజ్జీవనావకా
శో భవ తితి సప్రత్యాశ మభూ ది త్యర్థః.

అథ తే మునయః సర్వే మానయిత్యా జగద్గురుమ్

ఇద మూచు రనూచానాః ప్రీతికణ్ఠకీతత్వచః.

15

టీక.—అథ అనంతరము, అనూచానాః = సాంగవేదప్రవక్తలయిన, తేమునయః
సర్వే = ఆఋషులందఱును, ప్రీ...చః—ప్రీతి = ఆనందముచేత - కణ్ఠకీత = పులకిం
చినట్టి - త్వచః = చర్మముకలవారై, జగద్గురుం జగత్ = లోకములయొక్క - గురుం =
తండ్రి (యైన యాయాశ్వరు) ని, మానయిత్యా = పూజించి, ఇతమ్ = ఈమాటను, ఊహియి
పలికిరి.

తా.—అంతట, శిక్షాద్యంగములతోఁ గూడుకొన్న వేదములకు ప్రవక్తలయిన
యాశ్వరులు ఆనందముచే తమయొడ లెల్ల గగర్కొనుచుండఁగా ఎల్లలోకములకును
తండ్రి యగునామహేశ్వరుని పూజించి యిట్లు వక్కాణించిరి.

వా. — అ థేతి. — అ థానూచానాః సాజ్ఞవేదప్రవక్తారః . ని. 'అనూచానః
ప్రవచనే సాక్షేఽధీతీ గుర్వాస్తు యః' ఇ త్యమరః * 'ఉపేయివాననాశ్వాననూచాన
శ్చ' ఇతి నిపాతః, ప్రీత్యా - కణ్ఠకీతాః పులకితా - స్త్వచో యేషాం తే తథోక్తాః -
తే సర్వే మనయో, జగద్గురుం హరం, మానయిత్యా పూజయి, త్వేదం వత్సమాణ,
మూచుః.

య ద్భ్రష్టా సమ్య గామృతం; య దగ్నో విధినా హుతం,

య చ్చ తప్తం తప, స్తస్య వివర్షం ఫల మద్య నః.

16

టీక.—బ్రష్ట = వేదము, సమ్యక్ = నియమపూర్వకముగా, అమృతమ్ ఇతి
యత్ = ఆభ్యసించఁబడిన దగుట యేని కలదో, అగ్నో = నిప్పులో, విధినా = విధిప్ర
కారము, హుతమ్ ఇతి యత్ = హోమముచేయఁబడిన దగుట యేది కలదో, తపః =
చాంద్రాయణాదిప్రతమ, తప్తమ్ ఇతి యత్ = చేయఁబడిన దగుట యేది కలదో, తస్య =
దానియొక్క - ఫలమ్ = ప్రయోజనము, అద్య = ఇప్పుడు, నః = మాకు, వివర్షమ్ =
సిద్ధించినది.

తా.—మేము బ్రష్టచర్యశ్రమమందు నియమపూర్వకముగా వేదము లభ్యసిం
చినందులకును, గార్వాప్యమునందు అగ్నియందు కాస్తప్రకారము హోమములు గావించి
వందులకును, వానప్రస్థాశ్రమమందు చాంద్రాయణాది తపస్సులు గావించినందులకును
కలిగిన సమస్తఫలముయొక్కయు ఫలము నేడు మాకు పండినది.

వా.—య దితి.—బ్రహ్మ వేదః - ని. వేద స్తత్త్వం తపో బ్రహ్మ' ఇ త్యమరః, సమ్య జ్ఞీయమపూర్వక, మామూత మధీత మితి యత్, అగ్నా విధినా హుత మితి యత్, తప శ్చాన్ద్రాయణాదికం, తప్త మితి చ య, త్త స్యాధ్యయ నేత్యా తపో రూపస్య ఆశ్రమత్రయసాధ్యస్య కృత్స్న స్యాపి కర్తృణ ఇ త్యర్థః - సముదాయా ఽభిప్రాయక మేకపచన మన్యథాఽఽవృత్త్యాఽన్యయప్రసక్తాత్ - న చ నపుంసక్తకవ ద్భావో * ఽనపుంసకే నేతి నియమాత్, ఫలం కార్య, మద్య, నోఽస్మాకం, వివక్షం నునిష్పన్న మి త్యర్థః * కమణి క్తః * 'పచో మః' ఇతి నిష్ఠాతస్య వత్సమ్.

త దేవ ఫల మాహ—

య దధ్యక్షేణ జగతాం వయ మారోపితా స్త్వయా

మనోరథ స్యావిషయం మనోవిషయ మాత్మనః.

17

ఆఫలమునే చెప్పుచున్నాడు.

టీక.—యత్ = ఎందుచేత ననగా, జగతామ్ = లోకములయొక్క - అధ్యక్షేణ = ప్రభువవయన, త్వయా = నీచేత, వయం = మేము, మనోరథస్య = (మా)కోరికకు, అవిషయమ్ = విషయముకానట్టి, ఆత్మనః = నీయొక్క, మనో విషయం = హృదయ స్థానమును, ఆరోపితాః = పొందించబడితిమి.

తా.—మాకు మనస్సులో కోరుకొనుటకు నయితము శక్యముకాని భాగ్యము కలిగినది, అది యే దనగా సకలజగత్తులకును నాధుడ వగునీవు మమ్ము తలచుకొనుటయే.

వా.—య దితి.—య ద్యస్తాత్ కారణా, జగతా, మధ్యక్షేణాధిపేన, త్వయా వయం, మనోరథ స్యాభిలాష, స్యావిషయ మగోచర, మాత్మనః స్వస్య, మనో విషయం మనోదేశ, మారోపితాః ప్రాపితాః, తస్మా ద్వివక్షం ఫల మితి పూర్వేణ సంబంధః, సకలజగదస్వేచ్ఛవ్యస్య భగవతోఽపి వయ మశ్వేష్యా భవామ ఇతి పరమోత్కృష్టా వయ మితి భావః.

త దే వోపపాదయతి.—

యస్య చేతసి వర్తేథాః స తావత్కృతినాం వరః,

కిం పున ర్భ్రహ్మాయోనే ర్య స్తవ చేతసి వర్తతే?

18

టీక.—యస్య చేతసి వర్తేథాః = ఎవని మనస్సులో ఉండువో, సః తావత్ - అతడే, కృతినాం = ధన్యులలో, వరః = శ్రేష్ఠుడు, బ్రహ్మాయోనే - బ్రహ్మ = వేద మయొక్క - యోనే = కారణమయిన, తప చేతసి యః వర్తతే = నీయొక్క మనస్సు నందు ఎవడు ఉండునో, కిం పునః = వాడు ధన్యతముఁ డని చెప్పవలయునా.

తా.—నుటియు, నిన్ను ఎవడు స్వరించునో వాడు కృతకృత్యులలో శ్రేష్ఠుడు; అట్లుండగా నీవే ఎవనిని స్వరింతువో వానిమాట చెప్పవలయునా?

వ్యా.—య స్తేతి.—యస్య జనస్య - చేతసి వలేకథాః - యేన స్వర్గస ఇ త్యర్థః, స తావత్ స వివ, కృతినాం కృతకృత్యానాం, వరః శ్రేష్ఠః, బ్రహ్మణో వేదస్య వేదసో వా - యోనేః కారణస్య - య ద్వా వేదప్రమాణకస్య, తవ చేతసి యో వతకలే - త్వయా స్వర్గత ఇ త్యర్థః, కిం పునః - స కృతినాం వర ఇతి కిము పక్షస్య మి త్యర్థః.

సత్య మర్కా చ్చ సోమా చ్చ పర మధ్యాస్త హే పదమ్

అద్య తూచైస్తరం తాభ్యాం స్తరణానుగ్రహో త్వ 19

టీక.—అర్కాత్ = సూర్యునికన్నను, సోమా చ్చ = చంద్రునికన్నను, పరం = పయదగు, పదం = స్థానమున, అధ్యాస్త హే = (మేము) నెలకొనియున్నాము. సత్యమ్ = (ఇది) నిజము, అద్య తు = ఇప్పుడన్ననో, తవ = నీయొక్క - స్వ... త్—స్తరణ = తలంచుటయనెడు - అనుగ్రహోత్ = ప్రసాదమువలన, తాభ్యామ్ = ఆనూర్యచంద్రులకంటె, ఉచైస్తరం = మునుపటికంటెను పయి దయిన, (స్థానమ్ అధ్యాస్త హే = స్థానమున నెలకొనియున్నాము.)

తా.—ఇంతవఱకును మేము సూర్యునికన్నను చంద్రునికన్నను పై దయినస్థాన మందు నెలకొనియుంటిమి, ఇప్పుడు మమ్ము నీవు తలంచిన యనుగ్రహముచేత వారిపయి మునుపటికన్న ఉన్నత మగుస్థానమందు ఉండుటజినవార మయినారము.—నీయాస్తరణానుగ్రహంబున మాకు సూర్యచంద్రాదులకన్న నధిక మయినమునుపటి గౌరవమునకన్న నధిక గౌరవము కలిగినది, అని భావము.

వ్యా — సత్య మితి.— అర్కాత్ సూర్యాచ్ఛ, సోమా చ్చస్తా) చ్చ, పర ముచైచ్చి, పదం స్థాన, మధ్యాస్త హేఽధితిష్ఠామః - పయ మితి శ్రేష్ఠః, సత్యమ్ * 'అధి శీఘ్రస్థానాం కమత్' ఇతి కమత్సవ్, అద్య తు, తవ కతుః, స్తరణ మే వాను గ్రహో ప్రసాద-స్తస్తా ధేతోః, తాభ్యామ్ ర్శేష్టభ్యా, ముచైస్తర మత్యుచ్చం పదమ్, అధ్యాస్త హే ఇతి సంబంధః * ఉచైస్తర మితి ద్రవ్యక్రమత్వా న్నాప్తప్రత్యయః.

త్వత్సంభావిత మాత్మానం బహు మన్యామహే వయమ్;

ప్రాయః ప్రత్యయ మాధత్తే స్వగుణే మాత్తమాదరః. 20

టీక.—వయం = మేము, త్వ...తం—త్వత్ = నీచేత - సంభావితమ్ = గౌరవింపబడినట్టి, ఆత్మానం = మమ్ము, బహు = ఎక్కువగా, మన్యామహే = తలచు

కొనుచున్నాము, (అది సరియే గదా), ఉత్తమాదరః - ఉత్తమ = గొప్పవారియొక్క (గొప్పవారుచేయు) - ఆదరః = సత్కారము, స్వగుణేషు = తమగుణములనుగూర్చి, ప్రాయేణ = తఱచుచుగా, ప్రత్యయం = నవ్వుకమును, అధర్మే = కలిగించును.

తా.—నీవు మమ్ము గౌరవించినందున మేమును మమ్ము గౌరవించుకొనుచున్నాము. ఏలనఁగా, గొప్పవారు ఆదరించుటచేత ఎవరికేని భ్రమగుణములయందు నవ్వుకము గలగును.

వ్యా.— త్వ దితి.— వయం, త్వయా - సంభాషితం సత్కృతం - త్వత్సంభా విత, మాత్మన మాత్మస్వరూపం, బ హ్వధికం యథా తథా, మన్యానుహే, తథా హి, ఉత్తమాదరః సత్పురుషకర్తృకః సత్కారః, స్వగుణేషు విషయే, ప్రాయేణ భూమ్నా, ప్రత్యయం విశ్వాన, మాధర్మే జనయతి, సర్వ స్యాపి మహాజనపరిగ్రహ ఏవ పూజ్యతా హేతు రి త్యధికః.

యా నః ప్రీతి ర్విరూపాక్ష, త్వదనుభ్యానసంభవా,

సా కి మావేద్యతే తుభ్య? మస్తరాత్మాఽసి దేహినామ్. 21

టీక.—విరూపాక్ష=వికృతరూపములయిన నేత్రములు కలవాఁడా (ముక్కంటి యనుట), త్వ...వా - త్వత్=నీయొక్క - అనుభ్యాన=స్తరణవలన - సంభవా=పుట్టుక కలదైన, సా=మాయొక్క, యా ప్రీతిః=ఏ సంతోషము (కలదో), సా=ఆసంతోషము, తుభ్యం = నీకు, కిమ్ = ఏల - ఆవేద్యతే = విన్నవించబడును (విన్నవించబడ దనుట), (ఏల యనఁగా), దేహినామ్=ప్రాణులకు, అస్తరాత్మా అసి=లోపలియాత్మవు.

తా.—భగవంతుఁడా, నీవు మమ్ము తలచుకొన్నందున మాకుం గలిగిన సంతోష మును మేము నీకు చెప్ప నక్కఱలేదు ; ఏల యనఁగా సర్వోత్కర్షామివి గావున నీకు ఆసంతోషము చెప్పకయే విదితమై యున్నది.

వ్యా.—యేతి.—హే విరూపాక్ష, త్వదనుభ్యానసంభవా త్వత్కర్తృకస్తరణ జన్యా, నోఽస్మాకం, యా ప్రీతిః, సా ప్రీతి, మృత్యుం, కి మావేద్యతే కిమర్థం నివేద్యతే, తథా హి, దేహినాం ప్రాణినా మస్తరాత్మాఽస్తర్యా మ్యసి ; సర్వసాక్షిణా త్వయా ఽస్తప్రీతి రనావేదితా ఽపి జ్ఞాయత ఏవ యత స్తో న బుద్ధబోధనం సంభవ తీతి భావః.

సాక్షా ద్ప్రక్షోఽసి, న పున ర్విద్య స్త్వాం నయ మజ్ఞానా;

ప్రసీద కథ యాత్మానం; న ధియాం పథి వర్తసే. 22

టీక.—(ఓ స్వామి), నీవు, సాక్షాత్=ప్రత్యక్షముగా, దృష్టః = చూడబడిన వాడవు, అసి=అగుచున్నావు, అజ్ఞానా పునః=వాస్తవముగా నన్ననో, త్వాం వయం

న విద్యః=నిన్ను మేము ఎఱుంగము, ప్రసీద=అనుగ్రహింపుము, అత్తానం = నీస్వరూపమును, కథయ=చెప్పుము, ధియాం = బుద్ధులయొక్క, పథి=మార్గమందు, న వర్తసే=లేవు.

తా.—నీవు మా కిప్పుడు ప్రత్యక్షముగా కనఁబడుచున్నావు గాని, ఇది నీవాస్తవ స్వరూపము గాదు, దానిని మే మెఱుంగము, కావున మాయం దనుగ్రహించి అనిజస్వరూపమును నీవే మా కెఱుక సేయము; ఏల యన, బుద్ధికి గోచరించువాడవు కా నందున మేమే నిన్ను తెలిసికొననేరము.

వా. — సాక్షా దితి. — పే దేవ, సాక్షాత్ ప్రత్యక్షేణ, దృష్టోఽసి, అజ్ఞానాపున స్తత్త్వతస్తు, త్వం వయం న విద్యః - దృశ్యమానస్య రూప స్యాత్వాత్త్విత్యాదితి భావః, అతః, ప్రసీ దానుగ్రహణ, అత్తానం నిజస్వరూపం, కథయ, న చాకథితం తత్సుఖోఽమి త్యాహ - ధియాం బుద్ధీనాం, పథి న వర్తసే, అత స్త్వ యైవ త్వద్రూపం కథనీయ మి త్యర్థః.

తాత్త్వికం రూపం తావ దాస్తాం న దృశ్యమాన మపి రూపం తత్త్వతో రూపయితుం కక్య మి త్యాహ. —

కిం యేన సృజసి వ్యక్త? ముత యేన బిభక్షి తత్?

అథ విశ్వస్య సంహర్తా? భాగః కతమ ఏష తే? 23

టీక.—(ఓ భగవంతుఁడా), ఏషః = కనఁబడుచున్న, తే భాగః = నీరూపము, యేన=విభాగముచేత, వ్యక్తం=ప్రపంచమును, సృజసి=పుట్టింతువో, సః కిమ్ = అదా, ఉత = ఒండె, యేన = విభాగముచేత, తత్ = ఆప్రపంచమును, బిభక్షి = కాపాడుచున్నావో, (సః కిమ్=అదా), అథ=ఒండె, యః భాగః=విభాగము, విశ్వస్య=ప్రపంచముయొక్క, సంహర్తా=ధ్వంసకమో, (సః వా=అదా), కతమః=ఏది?

తా.— ఓ భగవానుఁడా, మాకు కనఁబడుచున్న యీరూపము లోకములను సృజించునట్టిదా, కాపాడునట్టిదా, సంహరించునట్టిదా? అనఁగా, నీవు ఈరూపమున బ్రహ్మవా, హరివా, హరుడవా, ఎవరవో చెప్పుము.

వా. — కి మితి. — పే దేవ, ఏష దృశ్యమాన, స్తే, భాగో మూర్తిః, కిం, యేన భాగేన, వ్యక్తం ప్రపశ్యం, సృజసి, సః - యత్తదో ర్నిత్యసంబద్ధాత్ సర్వత్ర తచ్చబ్ధోఽధ్యాహర్యః, ఉత, యేన భాగేన, త ద్వ్యక్తం, బిభక్షి పాలయసి, స వా, కిమాదయః సందేహే, కతమః బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరే వ్యయం కతమో భాగ స్తదుచ్యతా మి త్యర్థః.

నను హర ఇ త్యేవం నిశ్చయాత్ కథ మయం సంశయ స్త త్రాహ. —

అథవా సునుమా త్యేషా ప్రార్థనా దేవ తిష్ఠతు;

చిన్తితోపస్థితాం స్తావ చ్ఛాధి నః; కరవామ కిమ్? 24

టీక. — అథవా = పోనీ, హేదేవ = ఓ స్వామీ, సునుమాతీ = మిక్కిలి గొప్పదయన, ఏషా ప్రార్థనా = ఈ వేడికోలు, తిష్ఠతు = అటుండుండాక; చి...తాత్ - చిన్తిత = తలంపబడి - ఉపస్థితాత్ = ఎచ్చినవారిని, నః = మమ్ము, శాధి = పనిగొమ్ము, కిం కరవామ = ఏమి చేయుదుము?

తా. — పోనీ ఓ భగవంతుడా, మే మడిగిన విషయము గువ్వ మగుటచేత నులువుగా మాకు చెప్పరానిది గావున దానిని చెప్ప నక్కఱలేదు. నీవు తలంచినంతట వచ్చి నట్టి మమ్ము పనిగొమ్ము; మేము ఏమి చేయవలయునో ఆనతిమ్ము.

వ్యా. — అథ పేతి. — అథవా, హే దేవ, సునుమాతీ గుహ్యతమత్వా దతి దుర్లభే త్యథః, ఏషా ప్రార్థనా నిజరూపనిరూపణ ప్రార్థనా, తిష్ఠతు, కిం తు చిన్తితేన చిన్తితా వోపస్థితా చ్చిన్తితోపస్థితా స్తా, నోఽస్మాం, స్తావ, చ్ఛాధ్యాక్షా పయ, కిం కరవామ * ప్రార్థనాయాం లోట్ - అల మప్రస్తుతేన - ప్రస్తుతే తావ న్నియు జ్జీష్యే త్యథః.

అథ మాలిగత స్త్యేష్టో ర్విశదై ర్దశనాంశుభిః

ఉపచిన్వక్ ప్రభాం తస్మిం ప్రత్యాహ పరమేశ్వరః. 25

టీక. — అథ = అంతట, పరమేశ్వరః = శివుడు, మాలిగతస్య = సిగను పొందినట్టి (సిగయందలి), ఇష్టోః = చంద్రునియొక్క, తస్మిం = కొంచెపాటి, కాన్తిం = ప్రకాశమును, విశదైః = శుభ్రములయిన, ద...భిః - దశన = దంతములయొక్క - అంశుభిః = కిరణముల చేత, ఉపచిన్వక్ = పెంచుచు, ప్రత్యాహ = ఉత్తరము చెప్పెను.

తా. — అంతట, పరమేశ్వరుడు శుభ్రములయిన తన దంతములకాంతిచేత సిగయందలి నెలవంకయొక్క కొంచెపాటికాంతి వృద్ధి పొందుచుండగా, అమునులకు ఇట్లు ఉత్తరము నొసంగెను.

వ్యా. — అ థేతి. — అథ, పరమేశ్వరో, మాలిగత స్త్యేష్టో, స్తస్మి మల్పాం - కలామాత్రత్వా దితి భావః, ప్రభాం కాన్తిం, విశదైః శుభ్రై, ర్దశనాంశుభి, రుపచిన్వక్ పథాయక్, ప్రత్యాహ ప్రత్యువా చే త్యథః.

విదితం వో యథా స్వాధ్ధా న మే కాశ్చిత్ ప్రవృత్తయః,

నను మూర్తిభి ర్విష్టాభి రిత్థంభూతోఽస్మి సూచితః. 26

టీక.—(హే మనయః = ఓ ముచులారా), మే ప్రవృత్తయః = నాయొక్క వ్యాపారములు, స్వార్థానయథా = నాకోరికయినవి కావని, వః విదితం = మీకు ఎఱుక; నను = మఱి, అష్టాభిః మూర్తిభిః = ఎనిమిదిరూపములచేతను, ఇత్థం = ఈ ప్రకారమును, భూతః = పొందినవాడనుగా, సూచితః అస్మి = తెలుపఁబడినవాడనై యున్నాను.

తా.—ఓ ముచులారా, నా వ్యాపారములు ఏవియును నాకోరికయినవి గావని మీకు ఎఱుకవడుచునే యున్నది. మఱి పంచభూత సూర్య చంద్ర యజమానుల నెడి యెనిమిది మూర్తులచేతను పరార్థ పరాయణత్వమునే పొందియున్నవాడ నని స్పష్టముగా తెలియపఱచుచున్నది.

వ్యా.—విదిత మితి.— హే మనయః, కా శ్చి దసి మే, ప్రవృత్తయో వ్యాపారాః, స్వార్థానయథా తథా, వో యుష్మకం, విదితం * వాక్యాక్షః కమః * బుద్ధ్యర్థత్యా ద్వితకమానే క్తః - తద్యోగాత్ షష్ఠీ, ప్రవృత్తిపారాభ్యో ప్రమాణ మాహ - అష్టాభి ర్భూతిభి రిత్థంభూత ఇమం ప్రకారం పరాభక్ ప్రవృత్తిరూపం ప్రాప్తః * భూ ప్రాప్తా ఇతి ధాతోః కతకరి క్తః, నూచితో జ్ఞాపితోఽస్మి - మత్స్వ మూర్తిచేష్టయా స్వపారాభక్య మనుమేయ మి త్యర్థః.

సోఽహం తృష్ణాతురై ర్వృష్టిం విద్యత్వా నివ చాతకైః

అరివిప్రకృతై ర్దేవైః ప్రసూతిం ప్రతి యాచితః. 27

టీక.—నః అహం = అట్టి నేను, తృ...రైః - తృష్ణా = దప్పించేత - అతురైః = పీడితములయిన, చాతకైః = వానకోయిలలచేత, వృష్టిం = వానను, విద్యత్వా ఇవ = మేఘుఁడుంబోలె, అ...తైః - అరి = శత్రువుచేత - విప్రకృతైః = బాధించఁబడిన, దేవైః = సురలచేత, ప్రసూతిం ప్రతి = పుత్రోత్పాదనము నిమిత్తము, యాచితః = వేడుకొనఁబడినవాడను.

తా.—అట్లు స్వాభావికముగానే పరార్థపరాయణుడ నైన నన్ను, దప్పించే పీడితములయిన వానకోయిలలు మేఘమును వానను వేడినట్లు, శత్రువుచే బాధించఁబడినవారై సురలు, (తమకు రక్షకునిగా) పుత్రు నొకనిం గను మని వేడుకొన్నారు.

వ్యా.—సోఽహమితి.—న పరాభక్ ప్రవృత్తి రహం తృష్ణాతురై శ్చాతకై ర్వృష్టిం, విద్యత్వా మేఘ ఇ, వారివిప్రకృతైః శత్రు పీడితై, దేవైః, ప్రసూతిం పుత్రోత్పాదనం ప్రతి, యాచితః * యాచలే ర్దహదిత్యా దప్రధానే కర్తృణి క్తః.

అత ఆహర్తు మిచ్ఛామి పార్వతీ మాత్తజన్తనే,
ఉత్పత్తయే హవిరోభిక్తు ర్యజమాన ఇ వారణిమ్

28

టీక.—అతః = కావున, ఆత్మజన్తనే = పుత్రునికొఱకు, పార్వతీం = పార్వతిని, యజమానః = యజించువాడు, హవిరోభిక్తుః = అగ్నియొక్క, ఉత్పత్తయే = పుట్టుకకొఱకు, అరణిమ్ ఇవ = 'నిప్పు త్రచ్చుకొయ్యనుంబోలె, ఆహర్తుమ్ = సంగ్రహించుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా.—దేవతలు నన్ను ఇట్లు ప్రార్థించినారు కావున, నేను, యజమానుడు అగ్నిని పుట్టించుటకై అరణినింబోలె, పుత్రుని పుట్టించుటకై పార్వతిని సంగ్రహించు గోరుచున్నాను.

వ్యా.—అత ఇతి.—అతః సురప్రార్థితత్వా ధేతో, రాత్తజన్తనే పుత్రాయ - పుత్ర ముత్పాదయితు మి త్యర్థః * 'క్రియాార్థోపపదస్య - 'ఇ త్యాదినా చతుర్థీ, పార్వతీం, యజమానో యష్టా * 'పూజ్-యజ్ఞః కానక' ఇతి కానన్వృత్త్యయః, హవిరోభిక్తు రగ్నే, రుత్పత్తయే, ౭రణిం మన్థనదారువిశేష మివ - ని. 'నిర్వృణ్యదారుణి త్వరణి ర్ద్వయోః' ఇ త్యమరః, ఆహర్తుం సంగ్రహీతు, మిచ్ఛామి.

తా మస్తదర్థే యుష్మాభి ర్వాచితవ్యో హిమాలయః;

విక్రియామై న కల్పన్తే సంబధ్ధాః సదశుష్ఠితాః.

29

టీక.—అస్తదర్థే = మానిమిత్తముగా, యుష్మాభిః = మీచేత, తాం = పార్వతిని, హిమాలయః = హిమవంతుడు, యాచితవ్యః = వేడబడవలసినవాడు ; (ఏలన), స...తాః - సత్ = సాధువులచేత - అనుష్ఠితాః = కూర్చబడిన, సంబధ్ధాః = వియ్యములు, విక్రియామై = వికటించుటకు, న కల్పన్తే = ఏర్పడవు.

తా.—మాకు పార్వతిని ఇ మ్మని మీరు హిమవంతుని వేడవలసినది. మీరే ఏల వేడవలయు ననగా, సత్పురుషులు కూర్చిన వియ్యముల పిమ్మట వికటింపవు.

వ్యా.—తా మితి.—అస్తదర్థేస్తత్ప్రయోజనే, నిమిత్తే సతి, యుష్మాభి, ప్రాం పార్వతీం, హిమాలయో హిమవాక్, యాచితవ్యః * యాచే ద్దహాదిత్వా దప్రధానే కర్మణి తప్యప్రత్యయః, ఆవశ్యకం చైత ది త్యాహ - సభ్యః సత్పురుషై, రనుష్ఠితాః సంఘటితాః, సంబధ్ధా యానాదయో, విక్రియామై వైకల్యాత్పాదనాయ, న కల్పన్తే న పర్యాప్నువన్తి - న సమర్థా ఇ త్యర్థః * ఆలమర్థయోగా చ్చతుర్థీ.

న చాహం లాల్యాత్ స్త్రియ మిచ్ఛామి కిం తు దేవోపకారాయ - య ద్యేవం

నిఖిలదేవేష విద్యమానేష హిమగిరేః శిలాభూతస్య కన్యాపరిణయేచ్ఛా కథ మిత్యుక్తే
స ఏవ మే క్షాన్యుసంబంధోఽత్ర భవాన్తి మవా ని త్యాహ.

ఉన్న తేన స్థితిమతా ధుర ముద్వహతా భువః

తేన యోజితసంబంధం విత్త మా మ ప్యవశ్చిత్తమ్. 30

టీక.—ఉన్న తేన = పొడుగైనవాడును (ప్రసిద్ధుడు ననియు), స్థితిమతా=నిలు
కడ కలవాడును, భువః = భూమియొక్క, భారమ్ = బరువును, ఉద్వహతా =
మోచువాడును, అగు, తేన = ఆహిమవంతునితో, యో...ంధం = యోజిత = కూర్చ
బడిన - సంబంధం = చుట్టటికముగలవానిని, మామ్ అసి = నన్నును, అవశ్చిత్తం =
మోసపోని వానినిగా, విత్త = ఎటుంగుండు.

తా.—గొప్పవాడును, నిలుకడగలవాడును, భూలోక నిర్వాహకుడును అగు
నాతనితో చుట్టటికము కలగుట నాకును భాగ్యమే యని యెఱుంగుండు.

వ్యా.—ఉన్న లే నేతి.—ఉన్న తేన పాంశునా ప్రసిద్ధేన చ, స్థితిమతా ప్రతి
ష్ఠావతా, భువో, ధురం భార, ముద్వహతా నిర్వాహకే జే త్యభః, తేన హిమవతా,
యోజితః సంఘటితః, సంబంధో యానసంబంధో - యస్య తం, మా మ, ప్యవశ్చిత్త మవ్యా
మోహితం, విత్త జానీత * 'విద జ్ఞానే' ఇతి ధాతో ర్లోట్.

తహి స కిం వాచ్య ఇ త్యైశ జ్యోహ.—

ఏవం వాచ్య స్స కన్యార్థ మితి వో నోపదిశ్యతే;

భవత్ప్రణీత మాచార మామనన్తి హి సాధవః 31

టీ.—కన్యార్థం = కన్యెకొఱకు, సః = హిమవంతుడు, ఏవం వాచ్యః ఇతి =
ఈవిధముగా చెప్పబడవలసినవాడు అని, వః న ఉపదిశ్యతే = మీకు నేర్పబడదు,
హి = ఎందుచేత ననగా, సాధవః = విద్వాంసులు, భ...తమ్—భవత్ = మీ చేత -
ప్రణీతమ్ = రచించబడిన, ఆచారమ్ = నడవడిని, ఆమనన్తి = నేర్చుదురు.

తా.—కన్యె నిచ్చుటకై, ఆ హిమవంతునితో, వివిధముగా చెప్ప వలయునో
నేను మీకు ఉపదేశింపను. నిల యనగా, స్మృతి రూపముగామీరు రచించునట్టి యా
చారమునే విద్వాంసులు ఇతరులకు ఉపదేశింతురు. కావున ఎల్ల వారికిని ఆచారమును
నేర్చునట్టి మీకు ఉపదేశ మనావశ్యకము గదా.

వ్యా.—ఏవ మితి.—కన్యాభిః కన్యాప్రదానాయ, స హిమవా నేవం
వాచ్య ఇతి, వో యుష్మభ్యం, నోపదిశ్యతే, కుతః, హి యస్తాత్, సాధవో విద్వాంసో,

భవద్విః - ప్రణీతం స్మృతిరూపేణ నిబద్ధ, మాచార, మామన స్తుభదితన్వి; న హి స్వయ, ముపదేష్టారః పరోపదేశ మపేక్ష్యంత ఇ త్యర్థః.

ఆర్యాఽవ్యర్థస్తతీ తత్ర వ్యాపారం కర్తు మహతి;

ప్రాయే జైవంవిధే కార్యే పురస్థిణాం ప్రగల్భతా.

32

టీక.—ఆర్యా = పూజ్యురాలయిన, అవ్యర్థస్తీ అపి = అరుంధతియు, తత్ర = వివాహకృత్యమందు, వ్యాపారం = సాయమును, కర్తుం = చేయుటకు, అర్హతి = తగు ను ; (వలయన), ప్రాయేణ = తఱచుచుగా, ఏవంవిధే = ఇట్టి, కార్యే = పనియందు, పురస్థిణాం = కుటుంబినులకు, ప్రగల్భతా = నేర్పు.

తా.—అరంజోతమ్మ కూడ ఈపనిలో తోడ్పడవలయును ; ఏల యనగా, తఱచుచుగా స్త్రీలతో సంబంధించిన యిట్టి పనులయందు స్త్రీలకే నేర్పు అధికము.

వ్యా.—ఆ ర్యేతి.— ఆర్యా పూజ్యా, అవ్యర్థత్యసి, తత్ర వివాహకృత్యే, వ్యాపారం సాహాయ్యం, కర్తు మహతి, తథా హి, ప్రాయేణ ప్రాయశ్చ, జైవంవిధే కార్యే వివాహాదికార్యే - దుర్లభ ఇత్యర్థః, పురస్థిణాం కుటుంబినునాం - ని. 'స్యాత్తు కుటుంబిను పురస్థి' ఇ త్యమరః, ప్రగల్భతా చాతుర్యమ్; స్త్రీప్రధానేష కృత్యేషు స్త్రీణా మేవ కుటనాపాటవ మితి భావః.

తత్ ప్రయా తోషధిప్రస్థం సిద్ధయే హిమవత్పురమ్;

మహాకోశీప్రసాతేఽస్తిక్ సద్ధమః పునరేవ నః.

33

టీక.—తత్=కావున, ఓషధిప్రస్థం=ఓషధిప్రస్థము (వేరి), హిమవత్ పురం= హిమవంతుని నగరమునకు, సిద్ధయే = కార్యము నెఱవేఱుటకు, ప్రయాతా= తరలండు, అస్తిక్ = ఈ, మ...లే—మహాకోశీ = మహాకోశియనెడు నదియుక్కు - ప్రసాతే = దరియందు, నః పునః సంగమః = మనకు మరల కూడిక.

తా.—కావున, మీరు హిమవంతుని నగరమునకు ఓషధిప్రస్థమునకు పొందు, కార్యము నెఱవేర్చుడు ; మరల నిట నీ మహాకోశినదిదరిని నమ్మ గలసికొనుడు.

వ్యా.—త దితి.— త తస్మా త్కారణ, దోషధిప్రస్థం నామ, హిమవత్పురం హిమవన్నగరం, సిద్ధయే కార్యసిద్ధ్యర్థం, ప్రయాత గచ్ఛత, అస్తిక్ పురోవతికాని, మహాకోశీ నామ తత్రత్యా కాచి న్నదీ తస్యాః - ప్రసాతే భృగా వేవ - సా నదీయత్ర పతతి తస్మి న్నిత్యర్థః - ని. 'ప్రసాత స్త్యతతో భృగః' ఇ త్యమరః, నోఽస్తాకం,

పునః సంగమః - అస్త్యితి శేషః, భవత్సమాగమం ప్రతిపాలయన్తుహ మి మౌప నివ త్స్యా మి త్యర్థః.

తస్మిన్ సంయమినా మాద్యే జాతే పరిణయోన్ముఖే,

జహుః పరిగ్రహప్రీడాం ప్రాజాపత్యా స్తపస్వినః.

34

టీక.—సంయమినాం = యోగులలో, ఆద్యే = మొదటివాడైన, తస్మిన్ = ఆ యాశ్వరుడు, ప...ఖే—పరిణయ = వివాహమునకు - ఉన్ముఖే = ఉత్సుకుడు, జాతే = కాగా, ప్రాజాపత్యాః = బ్రహ్మసంబంధు లయిన (బ్రహ్మపుత్రు లయిన), తపస్వినః = ఋషులు, ప...డాం—పరిగ్రహ = భార్యలచే గలిగిన - ప్రీడాం = అజ్ఞు, జహుః = వదలిరి.

తా.—యోగులలో నగ్రగణ్యుడయిన యాశ్వరుడే వివాహమునకు ఉత్సుకుడు అగుటంబట్టి, తాము వివాహమాడినందుల కైనలజ్ఞులు బ్రహ్మపుత్రు లయిన యామునులు వదలిరి.

వ్యా.—తస్మిన్నితి.—సంయమినాం యోగినా, మాద్యే, తస్మిన్నిశ్వరే, పరిణయోన్ముఖే వివాహోత్సుకే, జాతేనతి, ప్రజాపతే రిమే ప్రాజాపత్యాః-బ్రహ్మపుత్రా ఇ త్యర్థః, తపస్వినో మునయః, పరిగ్రహేః పత్నీభి-ర్ప్రీడాం - గాహాన్య నిమిత్తా మి త్యర్థః - ని. 'పత్నీపరిజనాదానములకాపాః పరిగ్రహః' ఇ త్యమరః * జహుస్తత్యజాః - జహులేర్లిటి రూపమ్; న హి సమానగుణదోషేషు ప్రీడాగమోఽస్తితి భావః.

తతః పరమ మి త్యుక్త్వా ప్రతిఫే మునిమణ్డలమ్ ;

భగవా నసి సంప్రాప్తః ప్రథమోద్దిష్ట మాస్పదమ్.

35

టీక.—తతః = తర్వాత, ము...లం—ముని = ఋషులయొక్క - మణ్డలం = సమూహము, పరమమ్ ఇతి ఉక్త్వా = వల్లె అని పలికి, ప్రతిఫే = తరలెను ; భగవాన్ అసి = ఈశ్వరుడును, ప్ర...ప్తమ్ - ప్రథమ = తొలుత - ఉద్దిష్టమ్ = ఉద్దేశించు అడిన - ఆస్పదం = తావునకు, సంప్రాప్తః = పోయెను.

తా.—అంతట ఆముసీంద్రులు ఆందులకు అంగీకరించి తరలిరి; ఈశ్వరుడును తాను తొలుత ఉద్దేశించిన యామహాశీతలమునకుఁ బోయి యట నెదురు నూచు చుండెను.

వ్యా.—తత ఇతి.—తతోఽనస్తరం, మునిమణ్డలం మునిసమూహః, పరమ మి త్యుక్త్వా ఓ మి త్యుక్త్వా - అనుచు శ్లో త్యర్థః * అవ్యయ మేతత్ - ని. 'ఓ మేవం

పరమం మతమ్ ఇ త్యమరః, ప్రతస్థే, భగవా నీశ్వరోఽసి, ప్రభాద్యైష్టం పూర్వ సంకేతిత, మాన్యుదం స్థానం మహాశిశ్రిప్తపాతం, సంప్రాప్తః.

తే చాకాశ మసిశ్యామ ముత్పత్య పరమర్షయః

అనేదు రోషధిప్రస్థం మనసా సమరంహసః.

36

టీక.—మనసా = మనస్సుతో, సమరంహసః - సమ = సమానమయిన - రంహసః = వేగముగలవారయిన, తే చ = ఆమహర్షులను, అ...మమ్ - అసి=క త్రివరైశ్యామమ్ = నల్లనిదైన, ఆకాశమ్ = ఉప్పరంబునకు, ఉత్పత్య=ఎగసి, ఓషధిప్రస్థం = ఓషధిప్రస్థ మనుపేరి హిమవద్రాజధానికి, అనేదుః=పోయిరి.

తా.—అంత మనోవేగమున నామహామునులును కత్తివంటి నలుపుగల యాకాశ మునకెగసి హిమవంతుని రాజధానియయిన యోషధి ప్రస్థనగరమునకుం బోయిరి.

వ్యా.— త ఇతి.— మనసా సమరంహసో మనస్తల్యవేగా, స్తే పరమర్షయః, శ్చ - పూర్వశ్లోకో క్తేశ్వర సముచ్చయాథ శ్చకారః - అసివ-చాప్యమం నీల, మాకాశం ఖం ప్ర, త్యుత్ప, త్యోషధిప్రస్థం హిమవత్పుర, సూనేదుః - సవ్యః స్రాపు రి త్యర్థః.

ఇతః పరం దశభిః శ్లోకై రోషధిప్రస్థ మేవ వణాయతి.—

అలకా కుతివా హ్యైవ వ్రసతిం వసుసంపదాం

స్వర్గాభిష్యద్దవమనం కృత్వే వోపనివేశితమ్.

37

[ఈక్రిందిశ్లోకములందు ద్వితీయాంతవిశేషణములు ప్రథమగా తెనిగింపఁ బడినవి.]

టీక.—(అయోషధిప్రస్థము), వసుసంపదాం-వసు=ధనములయొక్క-సంపదాం = సమృద్ధులకు, వసతిమ్=తావుఅయిన, అలకామ్ = కుబేరరాజధానిని, అతివాహ్యః=కొని పోయి, ఉపవేశిత మివ=ఉంపఁబడినదో యనునట్లుండెను, (అల్లే), స్వ...నం-స్వర్గ=స్వర్గముయొక్క - అభిష్యద్ద = అలిరి క్షజనముయొక్క - వమనం = వెడలింతుటను, కృత్వా=చేసి, ఉపనివేశిత మివ=ప్రవేశపెట్టఁబడినదో యనునట్లు ఉండెను.

తా.—హిమవంతుని రాజధాని యగునాయోషధిప్రస్థము, ధనసమృద్ధులకు తావల మయినయలకానగరమును కొనితేచ్చి యటఁబెట్టి, స్వర్గమున కెక్కివ యయిన జనులను అచట కాపురము వెట్టినట్లు ఒప్పుచుండెను —అలకను మించినధనరాసులును, దేవతలను మించిన జనులును గలిగి శోభిల్లు చుండె నని భా.

వ్యా.— అలకా మితి.— వసుసంపదాం ధనసమృద్ధీనాం, వసతిం స్థాన, మలకాం కుబేరనగరీ, కుతివాహ్య - పరిచ్చిద్యేతి యావత్, ఉపనివేశితమివ స్థితం, తథా,

స్వగఁ - స్వాభివ్యుద్ధోఽతిరేకః - అతిరక్తజన ఇతి యావత్ - తస్య - వమనం నిః
సారణం, కృ తోఽపనివేశిత మివ స్థితమ్; ఉభయ త్రాపి కాటిల్యః - వి. 'భూతపూర్వ
మభూతపూర్వం వా జనపదం పరదేశాపవాహేన స్వదేశాభివ్యుద్ధవమనేన వా నివేశ
యేత్' ఇతి; అలకామరావ త్యతిశయిత సమృద్ధిక మి త్యధికః.

గజాస్తోత్రపరిక్షిప్తం వస్త్రాన్తర్జ్వలితౌషధి

బృహన్తః శిలాసాలం గుప్తా వసి మనోహరమ్.

38

టీక. — గ...ప్తం - గజాఁగంగయొక్క - స్తోత్రః = ప్రవాహములచేత - పరి
క్షిప్తం = చుట్టుకొనఁబడినవియు, వ...ధి - పప్ర = ప్రాకారములయొక్క - అస్తః =
మధ్యను - జ్వలిత = వెలుగుచున్న - ఓషధిః = తీగలు గలదియు, బృ...లం - బృహత్ =
గొప్పవయన - మణిశిలా = రత్నపుత్రాలయొక్క - సాలం = ప్రాకారముకలదియు, (అందు
వలననే), గుప్తా అసి = ప్రాకారమందు సయితము, మనోహరమ్ = సుందరమును
(గా నుండెను).

తా. — దానికి గంగా ప్రవాహములే కందకముగా నుండెను. అందు ప్రాకారముల
లోపల తీగలు ప్రకాశించుచుండుటచేత రాత్రులయందును సంచారము సుఖముగా
నుండెను. గొప్పగొప్ప రతనపుత్రాలచే కట్టఁబడినందున ప్రాకారముసయితము రమణీ
యముగా నుండెను.

వ్యా. — గ జ్జేలి. — గజాయాః - స్తోత్రభిః ప్రవాహైః - పరిక్షిప్తం పరి
వేష్టితం - తై రేవ సపరిభ మి త్యధికః, వప్ర శ్చయః - ప్రాకారవైత్య మితి యావత్ -
వి. 'స్యా చ్చయో వప్ర మస్త్రీయామ్' ఇ త్యమరః - త స్మాన్త మకథ్యే - జ్వలితాః
ప్రకాశమానా - ఓషధయో యస్య త త్తథోక్తం - జ్వలితౌషధిత్యా ద్రాత్రిషు సం
చారిణాం దీపనిరపేక్ష మి త్యధికః, బృహ ద్విపులో - మణిశిలానాం మాణిక్యానాం -
సాలః ప్రాకారో - యస్య త త్తథోక్తం. వి. 'ప్రాకారో వరణః సాలః' ఇ త్యమరః,
అత ఏవ గుప్తా వసి సంవరణేఽపి మనోహరమ్ - అకృత్రిమదుగఁ సంవరణ మితి భావః.

జితసింహభయా నాగా య, త్రాశ్వా బిలయోనయః,

యక్షాః కింభురుషాః పౌరా, యోషిలో వనదేవతాః.

39

టీక. — యత్ర = ఎందు (అందు) , నాగాః = ఏనుగులు, జ...యాః - జిత =

జయింపఁబడిన - సింహ = సింహమువలని - భయాః = వెఱపుగలవి ; అశ్వాః =

గుఱ్ఱములు, బిలయోనయః = బిలము జన్మకారణముగాఁగలవి ! యక్షాః = జక్కులును,

కింపురుషాః = కిన్నరులును, పౌరాః = ఊరివారు; వనదేవతాః = అడవిదేవతలు, యోషితః = స్త్రీలు.

తా.—ఆ యోషధిప్రస్థనగరమందు, హిమవతుని ప్రభావముచేత, ఏనుగులకు సింహములవలన భయము లేదు; అందలిగుఱ్ఱములు బిలసంభవములు; ప్రజలు జమ్కులను కిన్నరులను, స్త్రీలు వనదేవతలు; అంతయు గాని మనుష్యస్త్రీలు గారు.

వ్యా.—జి తేతి.—యత్ర పురే, నాగా గజా, చితం సింహాభ్యాం భయం యై స్తే తథోక్తాః - సింహాధికబలా ఇత్యర్థః - నాథ స్తు 'పదం తుషారస్రుతిధాతరక్తమ్' ఇ త్యేతద్విరోధభయాత్ 'వీత వీత భయాః' ఇతి పపాత - తథా న భేతవ్యం తత్ర వన గజానాం సింహహతత్వాభిధానాత్ - అత్ర త్విష్టపధిప్రస్థగజానాం హిమవన్తహిమ్నా సింహాతిరేకసంభవే నావిరోధా దితి - 'వీతవీతభయాః' ఇతి పాతే వీతం విగతం వీతాత్ పాదాఙ్ముశకమకభ్యాం భయం యేషాం తే తథోక్తాః - స్వభావవినితా ఇ త్యర్థః - ని. 'పాదకమకయుతం ప్రోక్తం యాత మఙ్ముశకవారిణమ్ - ఉభయం వీత మాఖ్యా తమ్' ఇతి యాదవః, ఆశ్వా, బిలయోనయో బిలసంభవాః - అన్యత్ర తు న త థేతి వైచిత్ర్యమ్ - ఉక్తం చ -

వి. 'అమృతా ద్బాష్పతో ఐహేన్ ర్వేదేభ్యో జ్ఞా చ్చ గ ర్తతః,

సామెన్ హయానా ముత్పత్తిః సప్తధా పరికితాతా.' ఇతి, యతః ప్రసిద్ధాః, కింపురుషాః కింనరా శ్చ, పౌరాః పురజనాః, వనదేవతా ఏవ యో షితః - న తు మానుష్య ఇ త్యర్థః.

శిఖరాసక్తమేఘానాం వ్యజ్యస్తే యత్ర వేశ్మనామ్

అనుగర్జితసందిగ్ధాః కరణై ర్దురజస్వనాః.

40

టీక.—యత్ర = ఏ (ఆ) నగరమందు, శి...నాం - శిఖర = అగ్రములయందు -

అసక్త = తగులకొన్న - మేఘానాం = మఱ్ఱులుగలవైన, వేశ్మనాం = ఇండ్లసంబంధ మయిన, అ...గ్ధాః - అనుగర్జిత = ప్రతిధ్వనులతో - సందిగ్ధాః = సంకయింపబడినవై, ము...నాః - మురజఃమృదంగములయొక్క - స్వనాః = ధ్వనులు, కరణైః = దెబ్బల చేత, వ్యజ్యస్తే = స్ఫుటికరింపబడుచున్నవి.

తా.—అందలిపేడలం మేఘమండలము నంటియుండుటం బట్టి వానియందు సంగీతవ్యాపారమున వాయింపబడిన మృదంగముల ధ్వనులు ఆమేఘముల యుఱుముల ప్రతిధ్వనులూ మృదంగధ్వనులూ యనుసందేహమును గలిగింపగా, హస్తతాడన విశేషములు మనస్సునకు బోధపడినంతట ఊలుములప్రతిధ్వనులు గావు మృదంగధ్వనులే యని, స్పష్టపడును.

వ్యా.— శిఖ రేతి.— యత్ర పురే, శిఖరే ఘ్నిసక్తా మేఘా యేషాం లేషాం
వేష్టనాం సంబంధః, అనుగజితాని ప్రతిగజితాని - తైః సందిగ్ధా, మురజస్వనాః
కరణై స్తాలవ్యవస్థాపకై స్తాడనవిశేషైః - తదుక్తం రాజకన్దర్పణ -

వి. 'సృత్యవాదిత్రగీతానాం ప్రయోగవశభేదినామ్,
సంస్థానం తాడనం రోధః కరణాని ప్రచక్షతే.' ఇతి,
వృజ్యస్తే స్ఫుటీక్రియస్తే.

యత్ర కల్పద్రుమై రేవ విలోలవిటపాంశుకైః

గృహయస్త్ర పతాకాశ్రీ రపారాదరనిర్మితా.

41

టీక.—యత్ర = ఎందు (ఆపురమున), వి...కైః - విలోల = చలించుచున్న -
విటప = కొవ్వలయందలి - ఆంశుకైః = వలిపములు గలవైన, కల్పద్రుమైః ఏవ =
కల్పవృక్షములచేతనే, అ...తా - ఆపారాదర = పౌరులయొక్క ప్రయత్నములేకయే-
నిర్మితా = రచితమయిన, గృ...శ్రీః - గృహ = ఇండ్లయందలి - యస్త్ర = జంత్రిము-
లందలి - పతాకా = బెక్కెములయొక్క - శ్రీః = సొంపు, (సంభవతి = సమ-
కూడును).

తా.—ఆపట్టణమందు ఇండ్లయందు పౌరులు యంత్రములచే చలించు పతాకలను
ఎత్త నక్కఱ లేకుండ, కల్పవృక్షముల కొవ్వలయందు చలించుచుండు వలిపములే ఆసొం-
పును సమకూర్చును.

వ్యా.— య లేతి.— యత్ర నగరే, విలోలాని చభృలాని - విటపే వృంశు-
కాని యేషాం తైః కల్పద్రుమై రే, వాపారాదరేణ పారాదరం వి నైవ - నిమిత్తా -
అయత్నిసి ధే త్యర్థః, గృహేషు యాని - యస్త్రాణ్యధారదారుణి - లేషు పతా-
కా స్తాసాం శ్రీః, సంభవ తీతి శేషః ; తత్ర లమ్పామ్పరాః కల్పతరప ఏవ వైజయ-
ంత్య ఇతి సంభావ్యస్త ఇ త్యర్థః.

యత్ర స్ఫుటికహార్ద్యేషు నక్త మాపానభూమిషు

జ్యోతిషాం ప్రతిబిమ్బాని ప్రాప్నువ స్త్యవహారతామ్.

42

టీక.—యత్ర = ఎందు (ఆపట్టణమందు), నక్తం = రాత్రియందు, స్ఫ...షు -
స్ఫుటిక = పటికరాలయొక్క - హార్ద్యేషు = మేడలయందు, ఆ...షు - ఆపాన = పాన-
గోష్ఠియొక్క - భూమిషు = ప్రదేశములయందు, జ్యోతిషాం = నక్షత్రములయొక్క-
ప్రతిబిమ్బాని = ప్రతిచ్ఛాయలు, ఉపహారతాం = (పూవులయొక్కగాని ముత్యముల-
యొక్కగాని) అవసముయొక్కభావమును, ప్రాప్నువన్తి = పొందును.

తా.— అపట్టణమందు మేడలపైతలముల పానగోష్ఠిలయందు పువ్వులనుగాని ముత్రైములనుగాని ఉపహారార్థము చల్ల నక్కఱలేదు; ఏల యన, మేడలు స్ఫటికమణి మయము లగుటవలన ఆపైతలములందు కలుగునట్టి నక్షత్రప్రతిబింబములే పుష్పపహారము వలెను ముక్తోపహారమువలెను శోభిల్లుచుండును.

వ్యా.—య లేతి.—యత్ర పురే, నక్తం రాత్రే, స్ఫటికవార్చ్యే, హ్విపాన భూమిషు పానగోష్ఠిప్రదేశేషు, జ్యోతిషాం నక్షత్రాణాం, ప్రతిబిమ్బా, న్యుపహారతాం పుష్పపహారత్వం ముక్తోపహారత్వం వా, ప్రాప్నువన్తి.

యత్రోషధిప్రకాశేన నక్తం దర్శితసంచరాః

అనభిజ్ఞాస్తమిస్తాణాం దుర్దినేష్వభిసారికాః.

43

టీక.—యత్ర = ఎందు (అందు), దుర్దినేషు = మబ్బుగమ్మినదినములందు, నక్తమ్ = రాత్రియందు, ఓ...న—ఓషధి = తృణజ్యోతులయొక్క - ప్రకాశేన = వెలుతురుచేత, ద...రాః—దర్శిత = చూపబడిన - సంచరాః = దారులుగలవారై, అభిసారికాః = కాంతునియెడ కేగుచెలువలు, తమిస్తాణాం = పీచటలును, అనభిజ్ఞాః = ఎఱుంగరు.

తా.—అపురంబున మబ్బుచే పీచటి గమ్మిన రాత్రులయందు లతావిశేషముల వెలుతురుచేత దారి స్పష్టముగా తెలియుచుండుటంబట్టి అభిసారికలు పీచటి నెఱుంగక యే తమకాంతుల కడ కేగుదురు.

వ్యా.—య లేతి.—యత్ర పురే, దుర్దినేషు మేఘాచ్ఛన్నదివసేషు, నక్త, మోషధీనాం తృణజ్యోతిషాం, ప్రకాశేన, సంచరన్త ఏభి రితి సంచరాః పథానః * 'గోచర సంచర' ఇ త్యాదినా ఘప్రత్యయాన్తో నిపాతః. దర్శితసంచరాః ప్రకాశితమార్గా, అభిసారికాః కాస్తాధిశ్యుః - వి. 'కాస్తాధిశి తు యా యాతి సంకేతం సా ౭భిసారికా' ఇ త్యమరః, తమిస్తాణాం తమసాం * కృద్యోగా త్కమణి షష్ఠీ, అనభిజ్ఞా తమాంసి నాభిజాన స్తీ త్యధాః.

యావన్నాస్తం వయో యస్మిన్, నాస్తకః కుసుమాయుధాత్,

రతిభేదసముత్పన్నా నిద్రా సంజ్ఞావివర్యయః.

44

టీక.—యస్మిన్ = వి (ఆ) పురమున, వయః = స్త్రాయము, యా...స్తం... యావన = జవ్వనము - అస్తం = హద్దుగాగలది, (అట్లే), కుసుమాయుధాత్ = పూవిల్తునికన్న, అస్తకః = యముడు, న = లేడు, ర...న్నా—రతి = సురతము

చేతనగు - భేద = శ్రమవలన - సముత్పన్నా = పుట్టినదైన, నిద్రా = నిద్రయే, సం...
యః, సంజ్ఞా = చైతన్యముయొక్క - వివర్ధయః = నాశము.

తా.—ఆపురంబున ఎల్లవారికిని యావనము నిత్యము, మరణము లేదు, స్త్రీపురుషులను అన్యోన్యసౌందర్యాదిగుణవిశేషములచేత మోహమునం ద్రోచి పూవిల్పాడు పెట్టునట్టి బాధ కలదు. మూర్ఖులు లేవు. సురతశ్రమసంజాత మయిన నిద్ర కలదు.

వ్యా.—యావనాస్త మితి.— యస్మిన్ పురే, వయో యావనాస్తం యావనావధికం - సర్వేఽప్యజరా ఇ త్యర్థః, తథా, కుసుమాయుధాత్ కామాత్ - అన్య ఇతి శేషః - అస్తతో మృత్యుర్న - అస్తీతి శేషః - విరహిణాం తాదృష్టభోత్వాదకత్వా దస్తకత్వోపచారః - కామం వినా మృత్యుర్నా స్తీత్యర్థః, అత ఏవ తత్ కార్యభూతమరణాభావ ఇ త్యాశయే నాహ— ర తీతి - రతిభేదసముత్పన్నా, నిద్రా నుప్తి, లేవ, సంజ్ఞావివర్ధయ శ్చేతనావగమః - న తు దీఘః నిద్రారూప ఇ త్యర్థః; అత్ర త్యాః సర్వేఽజరామరా ఇతి శ్లోకతాత్పర్యాధః * అస్తయ త్యంతం కరో శీత్యంతః - అస్తయతే ప్రత్యరో తీతి ణ్యంతాత్ ణ్యుల్పిత్యయః.

భూభేదిభిః సకమ్పామ్నై ర్గలితాఙ్గులితర్జనైః

యత్ర కోవైః కృతాః స్త్రీణా మాప్రసాదార్థినః ప్రియాః 45

టీక.—యత్ర = ఏపురమందు (ఆపురమందు). భూభేదిభిః - భూ = కను బొమలయొక్క - భేదిభిః = ముడికలవియు, సకమ్పామ్నైః - సకమ్ప = ఆదరుచున్న - ఓమ్నైః = పెదవులుగలవియు, ల...నైః - లలిత = సోమలమయిన - అఙ్గులి తర్జనైః = వ్రేళ్లతో బెదరించుటగలవియు, (అగు) స్త్రీణాం = చెలువలయొక్క, కోవైః = అలకలచేత, ప్రియాః = కాంతులు, అ...నః - ఆప్రసాద = మన్నించువఱకు - ఆర్థినః = వేడుకొనువారిగా, కృతాః = చేయఁబడినవారు, (అగుదురు).

తా.—ఆపురమందు పురుషులు శత్రువులతోపములకు భయపడుటయు మన్నింపు వేడుటయు లేదు, కాని, కాంతలు అలకచే బొమలు ముడిచి, పెదవులు ఆదరుచుండ, ఒయ్యారముగా వ్రేలితో బెదరించినప్పుడు, తమ్ము ఆకాంతలు కనికరించి మన్నించువఱకును వారిని వేడుకొనుచుందురు

వ్యా.—భూభేదిభి రితి.— యత్ర పురే, ప్రియా యువానో, భూభేదిభి ర్భూభక్తవద్భిః, సకమ్పా ఓష్ఠా యేషు తై, ర్గలితా న్యఙ్గులితజ్జణాని యేషు తైః, స్త్రీణాం కోవై ర్దానాశ్చై, రాప్రసాదార్థిన ఆప్రసాదం ప్రసాదపర్యంత - మధికోయాచకాః - కృతాః - న తు శత్రుకోవై రితి భావః.

సంతానక తరు చ్ఛాయా సుప్త విద్యాధరాధ్వగం

యస్య చోపవనం బాహ్యం గంధవ ద్గంధమాదనమ్.

46

టీక.—(కిం) చ = మఱియు, సం...గం—సంతానకతరు = కల్పవృక్షముల యొక్క - ఛాయా = నీడలయందు - సుప్త = నిద్రించిన - విద్యాధర = విద్యాధరుల నెడి - అధ్వగం = బాటసారులుగలదియు, గంధవత్ = గంధముగలదియు, (అగు), గంధమాదనం = గంధమాదన (మనుషేరి) షర్వతము, యస్య=విపురమునకు (అపురమునకు), బాహ్యమ్ = వెలుపలి, ఉపవనమ్ = ఉద్యానవనము.

తా.— ఆనగరమునకు పరిమళములు కదంచుచుండునట్టి గంధమాదన షర్వతమే బయటి యుద్యానవనము ; దానియందలి కల్పవృక్షముల నీడలయందు బాటసారులగు విద్యాధరులు నిద్రించుచుండురు.

వ్యా.—సంతాన కేతి—కిం చేతి చాక్షః, సంతానకతరో శ్చాయాసు సుప్తా-విద్యాధరా దేవతావిశేషా - స్త ని వాధ్వగా యస్తిం స్త త్తథోక్తం, గంధవ ద్గంధమ్, గంధమాదనం నామ గిరి, ర్వస్య పురస్య, బహిర్భవం బాహ్యం, ముపవన మారామః * సంతానకతరుచ్ఛాయే త్యక్త పూర్వపదాక్ష-బాహుల్యసంభవేఽపి 'శలభిచ్ఛాయమ్' 'ఇక్షుచ్ఛాయమ్' ఇతివత్ సమక్ష-చ్ఛాయానిష్పత్తే స్తదపేక్షాభావాత్ * 'ఛాయా బాహుల్యే' ఇతి నపునకత్వం నాస్తీ త్యనుసంధేయమ్; అత్ర 'గంధవ ద్గంధమాదనమ్' ఇ త్యాగస్తకః పాఠః, ప్రాచీనపాఠ స్తు 'సుగంధి గంధమాదనః' ఇతి పులిస్తాన్తః, అత ఏవ క్షీరస్వామినా 'గంధమాదన మస్మే చ' ఇ త్యక్త 'గంధేన మాదయ తీతి గంధమాదన, ఇతి వ్యాఖ్యాయ ప్రయోగే చ పులిస్తతా దృశ్యత ఇత్యాశయే నోక్తం 'సుగంధిగంధమాదనః ఇతి కాలిదాస' ఇతి.

అథ తే మునయో దివ్యాః ప్రేక్ష్య హైమవతం పురం

స్వర్గార్భసన్ధిసుకృతం వఞ్చనా మివ మేనిరే.

47

టీక.—అథ = అనంతరము, దివ్యాః = స్వర్గభవులయిన, తే మునయః = ఆమునలు, హైమవతం = హిమవంతునిదైన, పురం = ఆనగరమును, ప్రేక్ష్య = చూచి, స్వ...తం— స్వర్గ=స్వర్గము - అభినంది = ఉద్దేశముగా (చేయఁబడిన) - సుకృతం= పుణ్యమును, వఞ్చనామ్ ఇవ = మోసమునుగా, మేనిరే = తలంచె.

తా.—అట్లు వెలుంగుచున్న యా హిమవన్తుగరముం గాంచి యా స్వర్గమాములు, 'హ ! చెడితిమిరా ! స్వర్గముకై జ్యోతిష్టమాది పుణ్యకర్మలనుష్ఠించి ! ఈపుర

మున కాఁపుర ముండ నేల నోచ మైతిమి? అని చింతించిరి. — ఆపురము అన్నివిధములను స్వర్గమును మించి యుండె ననుట.

వ్యా. — ఆ థేతి. — అథ తే దివి భవా దివ్యాః, మునయో, హిమవత ఇదం హైమవతం, పురం, ప్రేక్ష్య, స్వర్గాభిసంధినా స్వర్గోద్దేశేన - యత్ సుకృతం జ్యోతిష్మాద్యనుష్ఠానం - తత్ స్వర్గాభిసంధిసుకృతం, పశ్చిమాం ప్రతారణా, మివ మేనిరే; హిమవన్నగర మవేక్ష్య స్వర్గాస్య పుణ్యఫలత్వం వదతా వేదేన వయం విప్ర లభ్యా ఇ త్సుమస్య స్తే త్యభాః, స్వర్గా దతిరమణీయ మితి భావః.

తే సద్దని గిరే ర్వేగా దున్ముఖ ద్వాఃస్థ వీక్షితాః

అవతేరు ర్జటాభారై ర్లిఖితానలనిశ్చలైః.

48

టీక. — లి...లైః — లిఖత = (చిత్తరువునందు) వ్రాయఁబడిన - అనల = అగ్ని వరె - నిశ్చలైః = కదలనివైన, జటాభారైః = జడల మొత్తములతో (కూడుకొన్నవారై), తే = ఆమునులు, ఉ...తాః — ఉన్ముఖ = మొగమెత్తిన - ద్వాఃస్థ = ద్వారపాలకులచేత - వీక్షితాః = చూడఁబడినవారగుచు, గిరేః = హిమవంతునియొక్క - సద్దని = ఇంట, వేగాత్ = వడిగా, అవతేరుః = దిగిరి.

తా. — ఆకాశగమనవేగముచేత తమ జడల మొత్తములు కదలిక లేక చిత్తరువునందు వ్రాసిన యగ్నిత్వాలలతీరున ప్రకాశించుచుండగా, తమ్ము హిమవంతునిదొవారి కులు మొగమెత్తి చూచుచుండగా, ఆమహామునులు హిమవంతునియింట దిగిరి.

వ్యా. — త ఇతి. — లిఖితానలనిశ్చలైః - చిత్రగతజ్వలననిష్పన్నదై రితి వేగ ప్రకాశాః, జటాభారై రుచలక్షితా, స్తే మునయః, ద్వారి తిష్ఠ స్తీతి ద్వాఃస్థా ద్వా రపాలకాః - ని. 'ప్రతీహారే ద్వారపాల ద్వాఃస్థ ద్వాఃస్థిత దర్శకాః' ఇ త్యమరః - ఉన్ముఖై రూర్ధ్వముఖైః - ద్వాన్దై ర్వీక్షితాః సస్తాః - న తు వినివారితా ఇ త్యర్థః, గిరే హిమవతః, సద్దని, వేగా, దవతేరు రవతీణావస్తాః.

గగనా దవతీర్ణా సా యథావృద్ధపురస్సరా

తోయాన్తరాఘ్నసరా లీవ రేజే మునిపరమ్పరా.

49

టీక. — గగనాత్ = ఆకాశమునుండి, య...దా — యథావృద్ధ = వృద్ధానుక్రమముగా - పురఃసరా = ముందుపోవువారుగలదైన, సా మునిపరమ్పరా = ఆ మునుల వరుస, తోయాన్తాః - తోయ = నీళ్లయొక్క - అన్తః = లోపల, భా...వ — భాస్కరః = మార్పులయొక్క - ఆఠి ఇవ = వరుసయొం బోలి, రేజే = ప్రకాశించెను.

తా.—ఆమహామునులవరుస ఆకాశమునుండి వృద్ధానుక్రమముగా దిగివట్టివై నీటి లోని సూర్యప్రతిబింబముల వరుసవలె ప్రకాశించుచుండెను.

వ్యా.—గగనా దితి.—గగనా, దవతీకాణ-ఽవరూఢా, యథావృద్ధం వృద్ధా ఽనుక్రమేణ స్థితాః - పురఃసరా అగ్రేసరా - యస్యాం సా తథోక్తా * అనుపసర నాధికారా న్ను జీవ, సా మునిపరమ్పరా మునిపజ్జి, స్తోయాన్త స్తోయాభ్యన్తరే, భాస్కరా లీ ప్రతిభిమ్మితార్కపజ్జి, రివ రేజే; ఏలేన మునీనాం లేజస్విత్యేఽపి సుఖ సందర్శనం సూచయతి - భాస్కరాణాం భూయిష్ఠత్వసంభావనార్థం తోయాన్త రిత్యుక్తమ్ - అత ఏవ బహుత్వసిద్ధి శ్చ.

తా నర్హ్య సర్వ మాదాయ దూరాత్ ప్రత్యుద్యయా గిరిః

నమయన్ సారగురుభిః పాదన్యానై ర్వసున్ధరామ్. 50

టీక.—గిరిః = హిమవంతుఁడు, అర్హ్యమ్ = పూజార్థమయినజలమును, ఆదాయ = కొని, సా...భిః—సార = బలముచేత - గురుభిః = భరింపరానివైన, పాదన్యానైః = అడుగుల యంజలచేత, వసున్ధరాం = భూమిని, నమయన్ = క్రంగఁజేయుచు, అర్హ్యాన్ = పూజ్యులయిన, తాన్ = ఆమునులకు, దూరాత్ = దవ్వనుండి, ప్రత్యుద్యయా = ఎదురేఁగెను.

తా.—అంతట హిమవంతుఁడు అర్హ్యము కైకొని బలమువలని తనబరువును భూమి మోవలేక క్రంగిపోవునట్లుగా అంజ లిడుచు పూజ్యులకు ఆమహామునులకు దూర మునుండియే ఎదురుగా నేఁగెను.

వ్యా.—తా నితి.—గిరి హిమవా, నఘన్య మఘాఞ్ఞం జలం, మాదాయ, సారగురుభి రన్తఃసార దుర్భరైః పాదన్యానై ర్వసున్ధరాం, నమయ న్నుభిః ప్రావయన్, ఆఘా మహా స్తీ త్యర్హ్యాన్ పూజ్యాన్* దణ్డాదిత్వాద్యత్ ప్రత్యయః, తాన్ మునీన్ దూరాత్ ప్రత్యుద్యయా.

సంప్రతి హిమవన్త మేవ జగ్దమస్థావరయాపద్వయసాధారణై ర్విశేషజై ర్విశివప్తి-

ధాతుతామ్రాధరః ప్రాంశు ర్దేవదారుబృహద్భుజః

ప్రకృ త్యైవ శిలోరస్కః సువ్యక్తో హిమవా నితి. 51

టీక.—హిమవద్వర్ణనః—ధా...రః—ధాతు = గైరికధాతువు వలె - తామ్ర = ఎఱ్ఱనియిన - అధరః = పెదవికలవాఁడును (ధాతువే అనెడి యెఱ్ఱనిపెదవి కలవా డని యర్థాంతరము), ప్రాంశుః = ఉన్నతుఁడును, దే...జః—దేవదారు = దేవదారువృక్షమువలె - బృహత్ = గొప్పవైన = భుజి = బాహువులు గలవాఁడును

(దేవదారువులే అనెడి గొప్పబాహువులు గలవాఁ డని యర్థాంతరము): ప్రకృత్యా ఏవ = స్వభావముచేతనే, శి...స్కం—శిలా = రాతివంటి - ఉరస్కం = అగ్రముకలవాఁ డును (రాయయే యనెడి అగ్రముగలవాఁడు అని యర్థాంతరము), (అగుటచేత), హిమ వాక్ ఇతి = హిమవంతుఁ డని, సువ్యక్తిః = చక్కఁగా ఎఱుకవడినవాఁడు.

తా.—ధాతువుపంటి యెఱ్ఱని యధరముచేతను బౌన్నత్యముచేతను, దేవదారు వృక్షములవలె నిడుదలైన బాహువులచేతను స్వభావముచేతనే శిలవలె కఠినమయిన అగ్రముచేతను ఆతఁడు జంగమ రూపుఁడయిన హిమవంతుఁడని స్పష్టముగా వారి కెఱుక వడెను.—అట్లే ధాతువు అనెడి యెఱ్ఱని పెదవిచేతను బౌన్నత్యముచేతను దేవదారు వృక్షముల నెడి బాహువులచేతను, శిలయనెడి స్వభావసిద్ధమైన గట్టిరొమ్ముచేతను ఆతఁడు స్థావరరూపుఁ డయిన హిమవంతుఁ డని వారికి స్పష్టముగా ఎఱుకవడెను.

వ్యా.—ధా త్వితి.—ధాతువ త్తామోఽధరో యస్య స తథోక్తిః - అన్యత్ర ధాతు రేవ తామోఽధరో యస్య, ప్రాంశు రున్నతః - ఉభయ త్రాపి సమానం-దేవ దారువ దృఢహస్తా భుజౌ యస్య స తథోక్తిః - దేవదారువ ఏవ బృహస్తా భుజౌ య స్యే త్యన్యత్ర, ప్రకృత్యా స్వభావే నైవ శిలావ దురో యస్య స శిలోరస్కం - శి లై వే త్యన్యత్ర, * 'ఉరస్కంభృతిభ్యః కవ్' ఇతి కవ్, అతో హిమవా నితి సువ్యక్తిః * వతఃమానే క్తిః - సత్యం స వి వాయం హిమవా నితి తద్ధమప్రత్యభిజ్ఞానా దవ ధారిత ఇ త్యర్థః.

విధిప్రయు క్తసత్కారైః స్వయంమార్గస్య దర్శకః

స తై రాక్రమయామాస శుద్ధాంతం శుద్ధకర్తృభిః.

52

టీక.—వి...రైః - విధి = శాస్త్రప్రకారము - ప్రయుక్త = చేయఁబడిన - సత్కారైః = పూజగలవారును, శు...భిః—శుద్ధ = పవిత్రమయిన - కర్తృభిః = నడపడిగలవారును, (అయిన), తైః=ఆమహామునులచేత, సః=ఆ హిమవంతుఁడు, స్వయం= తానే, మార్గస్య = దారిని, దర్శకః=చూపువాఁడై, శుద్ధాంతం = అంతఃపురమును, ఆక్ర మయామాస = మెట్టించెను.

తా.—హిమవంతుఁడు వారి నట్లు పూజించి పవిత్రచరిత్రలు గావున అంతఃపుర ప్రవేశార్హులని వారికి తానే స్వయముగా దారిచూపుచు వారిని తన యంతఃపురమునకుం జొడ్చిని పోయెను.— తన యంతఃపురము పవిత్రము గావలయు నని వారి నటకుం జొడ్చిని పోవుట.

వ్యా.—వి ధీతి.—స హిమవా నివధినా శాస్త్రేణ - ప్రయుక్తసత్కారైః శుభార్చనైః, శుద్ధకర్తృభి రదుష్టచరిత్రైః - శుద్ధాంతప్రవేశార్హకర్తృభిః, తైర్నునిభిః,

స్వయం మాగఃస్య, దర్శయ తీతి దర్శతో దర్శయితా సఙ్ * పశ్యతే జ్ఞాన్తా జ్ఞాన్తో
ప్రత్యయః, శుద్ధాన్త మన్తఃపుర, మాక్రమయామాస-ప్రవేశయామా సే త్యభః, ఆత్ర
క్రమే రగత్యభఃత్వాత్ * 'గతిబుద్ధి -' ఇ త్యాదినా తై రి త్యస్య న కమాత్వమ్.

తత్ర వేత్తాసనాసీనాఙ్ కృతాసనపరిగ్రహః

ఇ త్యువా చేత్వరాఙ్ వాచం ప్రాజ్ఞలి ర్భూధరేశ్వరః. 53

టీక.—తత్ర = అంతఃపురమందు, వే...ఙ్ - వేత్త = బెత్తముయొక్క - ఆస
న = ఆసనములయందు - ఆసీనాఙ్ = కూర్చున్నవారయన, ఈశ్వరాఙ్ = ప్రభువు
లను (మునులను) గూర్చి, భూధరేశ్వరః = కొండలదొర (హిమవంతుఁడు), కృ...హః-
కృతి = చేయఁబడిన - ఆసన - ఆసనముయొక్క - పరిగ్రహః = గ్రహించుట కలవాఁ
డై (పీఠమీఁద కూర్చుండి), ప్రాజ్ఞలిః = కేలు మోడ్చుచేసినవాడై, ఇతి ఉవాచ =
ఇట్లు పలికెను.

తా.—తమయిచ్చప్రకారము సర్వమును చేయఁగలవారయిన యామహామునులను
అంతఃపురమందు బెత్తపుఁ బీఠలయందుఁ గూర్చుండజేసి హిమవంతుఁడు ఆనంతరము
తాను కూర్చుండి వారితో నిట్లు విన్నవించెను.

వ్యా.— తత్రేతి.— వేత్తం లతావిశేషః, తత్ర శుద్ధాన్తే, 'వేత్తాసనాసీనాఙ్'
వేత్తమయ విష్ట రోపవిష్టా, సీత్యరాఙ్ ప్రభూఙ్ మనీఙ్, భూధరేశ్వరో హిమవాఙ్,
కృతాసనపరిగ్రహః-ఉపవిష్టః స న్నిత్యభః, ప్రాజ్ఞలిః కృతాజ్ఞలిః సఙ్, ఇ త్యేవం,
వాచ మువాచ.

అపమేఘోదయం వర్ష మదృష్టకుసుమం ఫలమ్

అతర్కితోపపన్నం వో దర్శనం ప్రతిభాతి మే 54

టీక.— అ...న్నమ్— అతర్కిత = అవిచారితముగానే - ఉపపన్నం = సమ
కూడినట్టిది (తలఁచని తలఁపుగా సంభవించినట్టిది), పః = మియొక్క, దర్శనమ్ =
అగపడుట (రాక), అప మే ఘోదయం = మొగిలు పొడముట లేనట్టి, వర్షం = వాన
గాను, అ దృష్ట కుసుమం = చూడఁబడన పూవుగలది గాని (పూవు లేకయే ఫలించిన)
ఫలం=పండుగాను, మే = నాకు, ప్రతిభాతి = తోచుచున్నది.

తా.—పూర్వసూచన యేమియు లేకయే తమరు ఇట్లు దర్శన మనుగ్రహించుట,
మేఘము పొడమకయే వాన గురిసినట్లును, పూవు లేకయే ఫలము కలిగినట్లును, అతిదర్లభ
లాభమై యున్నది.

వ్యా.— ఆ పేరి.—అతర్కితోపపన్న మవిచారిత మే వోపగతం - అత్యంతా

సంభావిత మి త్యథాః, వో యుష్మాకం, దర్శన, మపమేఘోదయం పషణ్ మనభ్రా
వృష్టి, స్తథాఽదృష్టం కుసుమం యస్య త త్త ధోక్తం ఫలం చ, త న్నే ప్రతిభాతి
అతిదుర్లభలాభః సంపృత ఇ త్యథాః.

అత్ర మేఘోదయ కుసుమ రూప కారణయో రభావేఽపి పషణ్ ఫల రూప
కార్యయో రుదయాభిధానా ద్విభావనా; మునిదర్శనస్య విశిష్టవృత్తిలేవైన చ రూపణా
ద్రూపకాలంకార శ్చే త్యుభయోః సంపృష్టిః.

మూఢం బుద్ధ మివాత్మానం, హైమిభూత మి వాయసం,
భూమే ద్దీప మి వారూఢం, మన్యే భవదనుగ్రహాత్. 55

టీక.—భ...త్—భవత్ = మీయొక్క - అనుగ్రహాత్ = ప్రసాదముచేత,
ఆత్మానం = నన్ను, బుద్ధం = జ్ఞానియైన, మూఢ మివ = బుద్ధిహీనునిగాను, హైమి
భూతమ్ = ఖంగారమయిన, ఆయసం = ఇనుపవస్తువునుగాను, భూమేః = భూలోక
మునుండి, దీపం = స్వర్గమునకు, ఆరూఢమ్ = ఎక్కినవానినిగాను, మన్యే = తలచు
కొనుచున్నాను.

తా.—మూఢుడు జ్ఞానిగా మాటిన నెట్లో, ఇనుపవస్తువు ఖంగారముగా మాటిన
నెట్లో, భూమినుండి స్వర్గమున కెక్కిన నెట్లో, అట్లు మీయనుగ్రహమున నేను అత్యం
తోత్కర్షణైన పొందినవాడ నయితి నని తలచుకొనుచున్నాను.

వ్యా.—మూఢ మితి.—భవదనుగ్రహ, దాత్మానం మాం, మూఢం బుద్ధిం వినా
కృతం - బుద్ధ మివ మూఢో భూత్వా యో బుద్ధవాం స్త మివ * కతకరిక్తః, ఆయస
మయోవికారం - హైమిభూతమ్ - ఆయసత్వం విహాయ సౌవణికత్వం ప్రాప్త మి వే
త్యథాః, భూమే ర్భూలోకా ద్దీపం స్వర్గ, మారూఢ మివ మన్యే; జ్ఞాన రూప
స్థానా న్యద్య మే పర ముత్కృష్టస్త ఇతి భావః.

అద్యప్రభృతి భూతానా మధిగమ్యోఽస్మి శుద్ధయే,
య దధ్యాసితే మర్వాద్భిస్తద్ధి తీర్థం ప్రచక్షతే. 56

టీక.—అద్య ప్రభృతి=ఇది మొదలుగా, భూతానాం = ప్రాణులకు, శుద్ధయే=
పవిత్రతరీతుకు, అధిగమ్యః = పొందవలసినవాడను, అస్మి = అగుదును. హి = ఏల
యన, యత్ = ఏది, ఆర్వాద్భిః = సాధువులచేత, అధ్యాసితం = అధివసించఁబడినదో,
తత్ = దానిని, తీర్థం = (పుణ్య) తీర్థమని, ప్రచక్షతే = చెప్పుదురు.

తా.—మీరు మెట్టినందువలన ఇది మొదలుగా నేను పవిత్రత కోరువారికి తీర్థ భూతుడ నయితిని ; విల యనగా, దేనిని సాధువులు ఆధ్యాసించురో దానిని పెద్దలు తీర్థ మని చెప్పుదురు.

వా॥— అ ద్యేతి.— అద్య ప్రభృ తీత ఆరభ్య, భూతానాం ప్రాణినాం, శుద్ధయేఽధిగమ్యోఽస్మి - శుద్ధ్యధికానాం తీర్థభూతోఽస్మి త్యుభయః - భవదాగమనాదితి కేవలం, హి యస్మాత్, య, దహాద్భిః సద్భి, రధ్యానీత మధిష్ఠితం - జుష్ట మితి యావత్, త తీర్థం ప్రచక్షతే - ని. 'నిపానాగమయో స్తీర్థ మృషిజుష్టజలే గురౌ' ఇ త్యుమరః,

అవైమి పూత మాత్మానం ద్వయే నైవ ద్విబో త్తమాః

మూర్ధ్ని గజ్ఞాప్రపాతేన ధౌతపాదామ్భసా చ వః. 57

టీక.—(హే) ద్విబో త్తమాః = ఓబ్రహ్మణశ్రేష్ఠలారా, ఆత్మానం = నన్ను, (నిరంటిచేత ననగా), మూర్ధ్ని = శిరస్సున, గ...న—గజ్ఞా = మిన్నేటియొక్క - ప్రపాతేన = పాటుచేతను, వః = మీయొక్క, ధౌ...సాచ—ధౌత = కడుగంటడిన - పాద = చరణములయొక్క - అమ్మసా చ = నీటిచేత ను.

తా.—ఓబ్రహ్మణశ్రేష్ఠములారా, నేను రెండింటిచేత పవిత్రుడనయితి నని కలం చుచున్నాను. ఆరెండు నే వనగా, మీపాదోదకమును గంగాజలమును నాశిరమున పడుట.— పాదోదకము గంగాబుతుల్యముగా పావన మని భావము.

వా॥— అవై మితి.— హే ద్విబో త్తమాః, ఆత్మానం మాం, ద్వయే నైవ, పూతం శుద్ధ, మవై మ్యవగచ్ఛామి, కేన ద్వయేన, మూర్ధ్ని, గజ్ఞాప్రపాతేన మద్నా శిసాతేన, వో యుష్మాకం, ధౌతయోః క్షాలితయోః - పాదయో - రమ్మసా చ -

గజ్ఞాజలవత్ పాదామ్భసః పావనత్వమి త్యోషమ్యం గమ్యతే, త చ్చ 'ప్రస్తుతా ప్రస్తుతయోః' ఇతి దీపకాలంకారః; 'ప్రేయః ప్రియతరాభ్యానమ్' ఇతి లక్షణా త్ప్రేయోఽలంకార ఇతి కేచిత్.

జగ్దమం ప్రైష్యభావే వః స్థావరం చరణాఙ్గితం

విభక్తానుగ్రహం మన్యే ద్విరూప మపి మే వపుః. 58

టీక.—(ఓ మునులారా), ద్విరూపం = రెండురూపములుగలదగు, మే వపుః = నాదేహమును, వి...హం—విభక్త = వేణువేణుగాఁ జేయఁబడిన - అనుగ్రహం =

ప్ర సాదముకలదానినిగా, మన్యే = తలంచుచున్నాను ; (ఎట్లనఁగా), జగ్గముం (వపుఁ) = సంచరించునదైన నాదేహము, వః = మీకు ప్రేమ్యభావేన = భృత్యత్వములో నున్నది, స్థావరం (వపుఁ) = కైలరూప మయినదేహము, చ...మ్ = చరణ = మీపాదముల చేత - అజ్ఞితమ్ = గుర్తింపఁబడినది.

తా.—పనిగొనుటయు శరమున పాదముంచుటయునే దానజనునిమీఁద మహాసుగ్రహము గావున, ఆ మీయనుగ్రహము నా రెండురూపములయందు విభజింపఁబడిన దని తలంచుచున్నాను ; విభాగ మెట్లన, సంచరించునదైన నాదేహమును పనిగొనుటయు, కైలరూపమయిన నాదేహమున (శరమున) పాదము నుంచుటయు.

వ్యా.— జగ్గము మితి.— మే మునయఁకి, ద్విరూపం జగ్గమస్థావరాత్త కత్వాత్ ద్విప్రకారక, మపి మే వపుఁ, విభక్తానుగ్రహం విభజ్య కృతప్రసాదం, మన్యే, కుతః జగ్గముం వపు, ర్వో యుష్మాకం, ప్రేమ్యభావే కైజ్జుర్యే - స్థిత మితి శేషః * ప్రాదూహాఞ్ఞోఽప్యేష పృథి ర్వక్తవ్యా' ఇతి పృథిః - ని. 'నియోజ్య కిజ్జుర పైమ్య భుజిమ్య పరిచారకాః' ఇ త్యమరః, స్థావరం వపు, శ్చరణాజ్ఞితమ్ - ఆయ మేవ హి మహా ననుగ్రహో దానజనస్య యత్ కర్తసు నియోజనం మూఢాని పాదన్యాన శ్చేతి తాత్పర్యాధికః.

భవత్సంభావనోత్థాయ పరితోషాయ మూర్ఛతే

అపి వ్యాప్తదిగంతాని నాజ్ఞాని ప్రభవంతి మే.

59

టీక.—వ్యా...పి—వ్యాప్త = ఆక్రమింపఁబడిన - దిక్ = దిశలయొక్క - అంతాని అపి=తుదలంగలవి అయినను, మే అజ్ఞాని = నా యవయములు, భ...య— భవత్ = మీయొక్క - సంభావన = అనుగ్రహమువలన - ఉత్థాయ=నెగడినదై, మూర్ఛతే = వ్యాపించుచున్న, పరితోషాయ = సంతోషమునకు, న ప్రభవంతి = చాలకు న్నువి.

తా.—నా యవయవములు దిక్కుల తుదలవఱకును పర్వినవైనను మీయాయను గ్రహమువలన జనించి వ్యాపించుచున్న నాసంతోషమును ఇముడ్చుకొనుటకు చాలక యున్నది.

వ్యా.— భవ తిది— వ్యాప్తా దిగంతా యై స్తాని వ్యాప్తదిగంతాని మహాస్త్రి పీ త్యధికః, మే ము, మాజ్ఞాని, భవత్సంభావనోత్థాయ యుష్మదనుగ్రహజన్యాయ, మూర్ఛతే వ్యాప్తువతే, పరితోషాయ, న ప్రభవంతి న పర్యాప్తువంతి * అలవధాయోగా చ్చతుర్థీ ; యథా మహ త్వసి మద్ధాత్రేపు న మాతి తథా మే హర్షో వర్ధత ఇత్యర్థః.

న కేవలం దరీసంస్థం భాస్వతాం దర్శనేన వః

అస్తర్గత మపాస్తం మే రజసోఽపి పరం తమః.

60

టీక.—భాస్వతాం = లేజస్సుకలవారలగు (సూర్యులగు-అనియు), వః = మీ యొక్క, దర్శనేన = చూపుచేత, దరీసంస్థం = గుహలలోనున్నట్టి, తమః కేవలం న అపాస్తం = పీఠటి మాత్రము పోగొట్టఁబడుటయేగాక, మే = నాయొక్క, అస్తర్గతమ్-అస్తః = మనస్సును - గతం = పొందియున్నయట్టిది, రజసః = రజోగుణముకంటె, పరం = అపరిదైన, తమః అపి = అజ్ఞానము నయితము, అపాస్తమ్ = పోగొట్టఁబడినది.

తా.—లేజస్సుగలవారలు (సూర్యులు) మీరు గావించిన యాదర్శనముచేత నాగు హలలో అంధకారరూపమున నున్న తమస్సుమాత్రమే గాక నామనస్సులో అజ్ఞానరూపమున నున్న తమస్సునయితము పోగొట్టఁబడినది. మఱి రజోగుణముమాట చెప్ప నేల!

వ్యా.—నేతి.—భాస్వతాం లేజస్వీనాం వివస్వతాం చ, వో యుష్మాకం దర్శనేన, కేవలం దరీసంస్థం గుహగతం, తమో ధ్యాస్తరూప మేవ, నాపాస్తమ్, కిం తు మే, ౭స్తర్గత మస్తర్గతృగతం, రజసో రజోగుణాత్, పర మనస్తరం, తమోఽజ్ఞానరూప మప్యపాస్తమ్ - రజ స్తు పాదన్యానై రే వాపాస్త మితి భావః. ప్రసిద్ధైర్భాస్వద్భిర్భావ్యం తమోఽపాస్యత - ఏభి స్తాస్తర మ పీతి వ్యతిరేకో వ్యజ్యతే.

కర్తవ్యం వో న పశ్యామి, స్యా చేత్ కిం నోపపద్యతే,

మన్యే మత్పాననా యైవ ప్రస్థానం భవతా మిహ.

61

టీక.—కర్తవ్యం = చేయవలసినపనిని, వః = మీకు, న పశ్యామి = చూడను, స్యాత్ చేత్ = ఉండు నేని, కిం = ఏది, న ఉపపద్యతే = సిద్ధింపదు. మ...మ...మత్ = నన్ను - పాననా యైవ = పవిత్రీకరించుటకొఱకే, ఇహ = ఇటకు, భవతాం = మీ యొక్క - ప్రస్థానమ్ = పయనము.

తా.—మీరు నిర్వృహులరు కావున మీకు గావలసినపని యేదియు నా కగ పడదు. అట్టిదే యుండునెడల మీకు అది సులభమే. కావున మీరు మీకార్యమును దేనినో ఉద్దేశించి వచ్చినవారుగారు, నన్ను పవిత్రుని జేయుటకే వచ్చితి రని తలంచుచున్నాను.

వ్యా.—కర్తవ్య మితి.—కర్తవ్యం కార్యం, వో యుష్మాకం, న పశ్యామి - నివృత్తహత్వా దితి భావః, అథ, స్యా చేద్ ద్విద్యేత యది, కిం నోపపద్యతే కిం నామ న సంభవతి - సర్వం సులభ మే వే త్యథాఽ, అథవా కి మత్ర ప్రయోజనచింతయే

త్యాహ - మత్పావనాయ మచోఽథనా, యైవ భవతా, మిహ విషయే ప్రస్థానమ్ - ఇమం దేశ ముద్ధి శ్చేదం ప్రయాణ మి త్యథాః, మన్యే తర్కయామి.

తథాఽపి తావత్ కస్తింశ్చి దాజ్ఞాం మే దాతు మర్హథ;

వినియోగ ప్రసాదా హి కింకరాః ప్రభవిష్టుషు.

62

టీక.—తథా అపి = అటు లయినను, కస్తింశ్చిత్ = ఏదేనొకపనినిగూర్చి, ఆజ్ఞాం = ఆనతిని, మే = నాకు, దాతుమ్ = ఇచ్చుటకు, అర్హథ = తగుదురు, హి = ఏలయనఁ గా, కింకరాః = భృత్యులు, ప్రభవిష్టుషు = దొరలయెడల, వి...దాః.—వినియోగ = పనిపెట్టుటయే - ప్రసాదాః = అనుగ్రహముగాఁ గలవారు.

తా.—మీరు నిస్సృహులరు అయినను, నాకు ఏదే నొక పనిచేయ నాజ్ఞ యిడు దురుగాక యని వేడుచున్నాను ; ఏల యన ప్రభువులు కింకరులను పనిగొనుటయే గదా అనుగ్రహించుట.

వ్యా.—తథా వీతి.—తథాఽపి భవతాం నిస్సృహత్వేఽపి, కస్తింశ్చిత్ - కర్త జీతి శేషః, ఆజ్ఞా మిదం కు ర్వ త్యాదేశం, తావ దిదానీం, మే మవ్యం, దాతు, మహాథ - మదనుగ్రహమధ్యేతి భావః, హి యస్తాత్, కింకరా భృత్యాః, ప్రభవ స్తీతి ప్రభవిష్టుషః-తేషు ప్రభవిష్టుషు ప్రభుషు హి విషయః* 'భవ శ్చ' ఇ తీష్ఠుచ్చిత్వయః, విశేషేణ వినియోగో వినియోగః ప్రేషణ మేవ ప్రసాదోఽనుగ్రహో యేషాం తే తథో క్తాః - అన్యథా స్వస్వామిభావో నిష్ఫల ఇతి భావః.

ఏతే వయ, మమీ దారాః, క న్యేయం కులజీవితమ్,

బ్రూత యే నాత్ర వః కార్య, మనాస్థా బాహ్యవస్తుషు.

63

టీక.—ఏతే వయమ్ = ఈ నేనును, అమీ దారాః = ఈ నాభార్యయు, కుల జీవి తమ్ ఇయం కన్యా = (మా) పంశమునకు ప్రాణమయిన యీకన్మయి, అత్ర = ఈ మాలో, యేన = ఎవరిచేత, వః = మీకు, కార్యం = ప్రయోజనముకలదో, వారిని బ్రూత = చెప్పఁడు, బాహ్య వస్తుషు = బయటి వస్తువులయందు, అనాస్థా = (నాకు) ఆస్థ లేదు.

తా.—పెక్కుమాట లేల! నేనును నాభార్యయు మాకులమునకు ప్రాణప్రియయగు నీకన్మయిం గలము ; ఇందు మీకెవరివలన పనిగలదో చెప్పఁడు వారి నైనను మీ కిచ్చి వైచెదను. మఱి బంగారము రత్నములు లోనగు బయటివస్తువులలో ఏమి కావలసియు న్నును ఇచ్చెద నని నేజే చెప్పవలయునా !

వ్యా.—ఏత ఇతి.—కిం బహునా, ఏతే వయ, మమీ దారా, ఇయం, కులస్య-
జీవితం ప్రాణభూతా - పరమప్రేమాస్వద మి త్యక్షణః, కన్యా, ఆ త్రైహం మధ్యే,
యేన జనేన, వః, కార్యం ప్రయోజనం, బ్రూత - త మితి కేవల - యేనసోఽపి దీయత
ఇతి భావః, రత్నహిరణ్యాదికం తు న మే గణ్య మి త్యాహ - బాహ్యవస్తువు కనక
రత్నాది' వ్యనాస్థానాదరః * ప్రసజ్యప్రతిషేధేఽపి నశ్చమాన ఇవ్యతే - అదేయం
న కిచ్చి ద స్తీ తి భావః.

ఇ త్యుచివాం స్త మేవార్థం గుహాముఖవిసర్పిణా

ద్వి రివ ప్రతిశబ్దేన వ్యాజహార హిమాలయః.

64

టీక —ఇతి = ఇట్లని, ఊచివాత్ = పలికినవాడై, హిమాలయః = హిమవం
తుండు, గు...ణా—గహః = గుహలయొక్క - ముఖ = బిలములయందు - విసర్పిణా =
వ్యాపించుచున్న, ప్రతిశబ్దేన = ప్రతిధ్వనిచేత, తస్మి అర్థే ఏవ = ఆ విషయమునే,
ద్విః = రెండుమాటులు, వ్యాజహార ఇవ = పలికెనో యనునట్లుండెను.

తా.—ఇట్లని పలికినవాడై హిమవంతుండు గుహలయొక్క బిలములలో వ్యాపిం
చిన ప్రతి ధ్వనిరూపమున ఆమాటనే మరల చెప్పినవాడాయెను —మనోనిశ్చయముతో
పలికిన యామాట స్ఫుటముగా గుహలలో ప్రతిధ్వనించిన దనియు, ఆ ప్రతిధ్వని నిస్సం
దేహార్థము మరల చెప్పటయో యను నట్లుండె ననియు భా.

వ్యా.—ఇ తీతి.—ఇ త్యుచివా నుక్తవాత్ * వక్షేః క్వసుప్రత్యయః, హిమా
లయో హిమవాత్, గుహానాం - ముఖేషు వివరేషు - విసర్ప తీతి తథోక్తేన, ప్రతి
శబ్దేన, త మేవ పూర్వోక్త మే, వాధకం, ద్వి ర్ద్వివారమ్ * 'ద్విత్రిచతుర్థ్యాః సుచే'
ఇతి సుచ్చిత్రయః, వ్యాజహార బభాషే ఇవ.

అ థాజ్ఞీరస మగ్రణ్య ముదాహరణవస్తువు

ఋషయో నోదయామాసుః; ప్రత్యువాచ స భూధరమ్.

65

టీక—అథ = అనంతరము, ఋషయః = ఆమునీశ్వరులు, ఉ...ష—ఉదా
హరణ = కథాప్రసంగములనెడి - వస్తువు = విషయములయందు, అగ్రణ్యమ్ = మొన
గాడయిన, ఆజ్ఞీరసం = అంగిరసుని, నోదయామాసుః = ప్రేరించిరి, సః = ఆయన,
భూధరం = హిమవంతునికి, ప్రత్యువాచ = బదులుపల్కిన.

తా.— అంతట ఆమునులు కథాప్రసంగములయందు నేర్పరి యగువానిని అంగి
రసుని హిమవంతునిమాటకు ఉత్తరము చెప్పమని హెచ్చరించిరి. ఆయన యిట్లు ఉత్తర
ము వచించెను.

వ్యా.—అ థేతి.— అ థానస్తర, మృషయ, ఉదాహరణాని కథా ప్రసక్తా -
స్త ఏవ వస్తూ న్యథా - స్తే. వ్యగ్రం నయ తీ త్యగ్రణీ స్త - మగ్రణ్యం ప్రగల్భా
* 'సత్సాన్నిష్ఠ.' ఇ త్యాదినా క్విప్ * 'అగ్రగ్రామాభ్యాం నయతే రితి వక్తవ్యమ్'
ఇతి ఇత్వప్ - అజ్ఞిరసం నామ సిఁ, నోదయామానుః ప్రతివత్సం ప్రేరయామానుః,
సోఽజ్ఞిరా, భూధరం హిమవస్తం, ప్రత్యువాచ.

ఉపపన్న మిదం సర్వ, మతః పర మపి త్వయి,

మనసః శిఖరాణాం చ సదృశీ తే సమున్నతిః.

66

టీక.—ఇదం = నీవు చెప్పిన యీవిషయము, సర్వమ్=సమస్తమును, అతః షరమ్
అపి = ఇంతకన్న ఎక్కువ సంయతము, త్వయి = నీయందు, ఉపపన్నం = యుక్తమే,
తే = నీయొక్క, మనసః = చిత్తమునకును, శిఖరాణాం చ = శృంగములకును, సము
న్నతిః = పొడవు, సదృశీ = సమానమైనది.

తా.—నీవు 'మాలో ఎవరినేని ఇచ్చివైచెద న' ని చెప్పినదంతయు నీయందు
సిద్ధమే, నీవు ఇంత కెక్కువసంయతము చేయఁగలవాడవే. నీశృంగములు ఎట్లు అత్యంతో
న్నతములుగా నున్నవో అట్లే నీమనస్సుకూడ అత్యంతోన్నతమయి యున్నది.

వ్యా.—ఉపపన్న మితి.—ఇదమ్ 'ఏతే వయ మమి దారాః' ఇ త్యా ద్యుక్తం,
సర్వ, మతః పర మతోఽధిక, మపి, త్వ, య్యుపపన్నం యుజ్యతే, తథా హి, తే
మనసః శిఖరాణాం చ సమున్నతిః సదృశీ-శిఖరాణీవ మనో మాహోన్నత మి త్యథాః-
కిం నామ దుష్కర మున్నతచిత్తానా మితి భావః.

ప్రస్తుతాప్రస్తుతయో ర్హనఃశిఖరయో రాపమ్యస్య గమ్యత్వా ద్దీపకాలంకారః.

స్థానే త్వాం స్థావ రాత్మానం విష్ణు మాహుః; స్తథా హి తే

చరాచరాణాం భూతానాం కుక్షి రాధారతాం గతః.

67

టీక.—త్వాం = నిన్ను, స్థా...నం—స్థావర = కదలని - ఆత్మానం = స్వరూ
పముగల, విష్ణుం = హరినిగా, మనీషిణః = విద్వాంసులు, ఆహుః = చెప్పుదురు ;
స్థానే=(అది) యుక్తమే ; తథాహి = అట్లే, తే కుక్షిః=నీ కడుపు, చ...ణాం—చర=
జంగమములును - అచరాణాం = స్థావరములును అగు, భూతానామ్=(పృథివ్యాది) భూ
తములకు, ఆధారతాం = తావల మగుటను, గతః పొందియున్నది.

తా.—పెద్దలు నిన్ను స్థావరరూపుఁడయిన విష్ణుమూర్తి వనిచెప్పుదురు ; అందు
ల కనుగుణముగానే నీకడుపులోను (విష్ణుమూర్తి కడుపులోనుంబోలె) జంగమరూపములు
స్థావరరూపములును అగు పంచభూతములు నెలకొనియున్నవి.

వ్యా.—స్థాన ఇతి.—త్వాం, స్థావరాత్తానం స్థావరరూపిణం, విష్ణు మాహుః - వి. 'స్థావరాణాం హిమాలయః' ఇతి గీతావచనాత్, స్థానే యుక్తం * యుక్తార్థేన ఉచ్యతే - ని. 'యుక్తే ద్వే సాంప్రతం స్థానే' ఇ త్యమరః, తథా హి - తే తవ, కుక్షి, శ్చరాచరాణాం జగ్ధమ స్థావరరూపిణం, భూతానాం పృథివ్యాదీనా, మాధార తాం గతః - త వేవ విష్ణోః కుక్షి రేవంభూత ఇతి భావః.

గా మధాస్యత్ కథం నాగో మృణాలమృదుభిః ఫలైః,
ఆ రసాతలమూలాత్ త్వ మవాలమ్బిష్యథా న చేత్? 68

టీక.—త్వమ్=నీవు, ఆ రసాతల మూలాత్=పాతాళ మూలము వఱకు, న అవాల మ్బిష్యథాః చేత్ = మోవ వేసి, నాగః=పాము (అనంతుడు), మృ...భిః—మృణా ల = తామరతూండ్లవలె - మృదుభిః = కోమలములయిన, ఫలైః = పడగలతో, గాం = భూమిని, కథమ్ అధాస్యత్ = ఎట్లు ధరించును.

తా.—భూమిని పాతాళమూలమువఱకు నీవు మోచి తద్భారము కేషునికి తగు లకుండఁ జేసినందున కేషుడు తామరతూండ్లవలె కోమలములయిన పడగలతో భూమిని మోవఁగలిగినాఁడు.

వ్యా.— గా మితి.— నాగః కేషాహి, ర్మృణాల మృదుభి ర్భిస కోమలైః, ఫలై, గాం భువం, కథ, మధాస్య ధారయేత్, త్వ, మా రసాతలమూలాత్ పాతాల వర్జ్యప్రమ్ * వికల్పా దసమాసః, నావాలమ్బిష్యథా క్షేత్ పాదై ర్నావలమ్బేథా యది; త్వదవలమ్బనా దేవ భుజగరాజోఽపి భువం విధ ర్మీ త్యథాః * అత్ర క్రియాతి పత్త్యభావాత్ లృప్ ప్రయోగ శ్చివ్యః.

అచ్ఛిన్నా మలసంతానాః సముద్రోర్ధ్వనివారితాః
పునన్తి లోకాన్ పుణ్యత్వాత్ కీర్తయః సరిత శ్చ తే. 69

టీక.—ఆ...నాః—అచ్ఛిన్న = తెంపులేనివియు - అమల = శుద్ధ ములును - (అగు) - సంతానాః = ప్రబంధములుకలవియు - ప్రవాహములుకలవియు, స...తాః— సముద్ర = కడలియొక్క - డోర్ని = అలలచేత - అనివారితాః = అడ్డగింపఁబడనివియు (అగు), తే = నీయొక్క, కీర్తయః=యశస్సులును, సరిత శ్చ = నదులును, పుణ్యత్వాత్ = (తాము) పవిత్రములయినందున, లోకాన్ = లోకములను, పునన్తి = పవిత్రము చేయు చున్నది.

తా.—తెంపులేనివై శుద్ధములయి కొనియాడఁబడుచున్న నీకీర్తులును, తెంపులేక స్వచ్ఛములయి ప్రవహించు నీనదులును, మొదటివి సముద్రముయొక్క యలలు దాటు కొని అవలిగట్టునకు వ్యాపించియు, రెండవవి సముద్రముయొక్క యలలు నెట్టుకొని అందుం జొచ్చినవియు నై, తాముపవిత్రములు గావున, లోకములను పవిత్రీకరించుచున్నవి.

వ్యా.—అచ్చి న్నేతి.—అచ్చిన్నా అవిచ్చిన్నా - అమలా శ్చ - సంతానాః ప్రబంధాః ప్రవాహా శ్చ - యాసాం తా స్తథోక్తాః సముద్రోర్నిభి రసివారితాః - పార గమనా దస్తాప్రవేశా చ్చేతి భావః, తే తప, కీర్తయః, సరిత శ్చ గడ్గాదయః, పుణ్య త్వత్ పవిత్రత్వా, ల్లోకాన్ పునన్తి పావయన్తి - లోకపావనాః ఖలు పుణ్యస్థోకా ఇతి భావః కేవల ప్రకృతవిషయ స్తుల్యయోగితాలంకారః.

య తైవ క్లాఘ్యతే గడ్గా పాదేన పరమేష్ఠినః

ప్రభవేణ ద్వితీయేన తతైవోచ్చిరసా త్వయా.

70

టీక.—గడ్గా=మిన్నేలు, ప్రభవేణ = (తన) కారణమయిన, పరమేష్ఠినః=విష్ణువు యొక్క, పాదేన = చరణముచేత, యతైవ = ఎట్లో అట్లే, ద్వితీయేన = రెండవదైన, ప్రభవేణ = కారణమయిన, ఉచ్చిరసా = ఉన్నత శిరస్సుకలిగినట్టి, త్వయా = నీచేత, క్లాఘ్యతే = కొనియాడఁబడుచున్నది.

తా.—మిన్నేటిని, (మొదట) విష్ణు పాదమునుండి ఉద్భవించినందులకు పెద్దలు ఎంత పొగడుదురో, అట్లే ఉన్నతశిరస్కుండ వయిన నీవలనుండి అనంతరమ్ము ఉద్భవించినందులకును అంతపొగడుదురు.

వ్యా.—య థేతి.—గడ్గా భాగీరథీ, ప్రభవ త్వస్తా దితి ప్రభవస్తేన కారణేన, పరమే తిష్ఠ తీతి పరమేష్ఠినో విష్ణోః * పరమే కిత్సత్వయః * 'తత్పురుషే కృతి బహులమ్' ఇ త్యుక్ * 'పరమే బహిర్ దిః పృథ్విభ్యః స్థః' ఇతి షత్వం, పాదేన చరణేన, య తైవ క్లాఘ్యతే ప్రకస్యతే, త తైవ, ద్వితీయేన ప్రభవే, ణోచ్చిరసా త్వయా క్లాఘ్యతే; హరిచరణప తీర్థ స్యాపి తీర్థభూత స్త్వ మితి భావః.

తస్య గూర్ధ్వ మథస్తా చ్చ వ్యాపకో మహిమా హరేః

త్రివిక్రమోద్యత స్యానీత్, స తు స్వాభావిక స్తవ.

71

టీక.—తస్య = అడ్డముగాను, గూర్ధ్వమ్ = మీదికిని, అథస్తాత్ = క్రింది కిని, వ్యాపకః = పరువనదైన, మహిమా = మహత్త్వము, హరేః = విష్ణుమూర్తికి, త్రి...శ్చ—త్రి = మూడు - విక్రమ = అంజ లిడుటయందు - ఉద్యతస్య = పూను

కొన్నవానికి, ఆసీత్ = కలిగెను, తవ తు = నీ కనిననో, సః = ఆమహిమ, స్వాభావికః = సహజముగానున్నది.

తా.—వామనావతారమందు మూఁడంజలు పెట్టుటకు పూనుకొన్నప్పుడు క్రీహారికి అడ్డముగాను మీఁదికిని క్రిందికిని వ్యాపించునట్టి గొప్పతనము కలిగెను; నీకన్ననో స్వభావముచేతనే సిద్ధించియున్నది.

వ్యా.—తిర్యగితి.—తిర్యగ్ గూర్హ్వ మధస్తాచ్చ వ్యాచకః - సర్వవ్యాపీ త్యర్థః, మహిమా మహత్త్వం, చారే ర్విష్టో స్త్రీఘ విక్రమే షాద్యతస్య సత ఆసీత్ త్రివిక్రమోద్యతస్యాస్తీ కదాచి దేవ - న తు సర్వ దే త్యర్థః, తవ తు, వ్యాచకో మహిమా, స్వాభావికః నిత్యసిద్ధ ఇ త్యర్థః.

యజ్ఞభాగభుజాం మధ్యే పద మాతస్థుమా త్వయా

ఉచ్చైర్హిరణ్యయం శృంగం సుమేరో ర్వితథీకృతమ్.

72

టీక.—య...జాం—యజ్ఞ = జన్మములయొక్క - భాగ = హవిర్భాగము లను - భుజాం = భుజించువారియొక్క, మధ్యే = నడుమను, పదమ్ = ఆడుగును, ఆతస్థుమా = ఉంచినట్టి, త్వయా = నీచేత, సుమేరోః = హేమాద్రియొక్క, ఉచ్చైః = ఉన్నతమును, హిరణ్యయం = బంగారపుదియు, (ఆయన), శృంగం = శిఖరము (ప్రాధాన్య మనియు ధ్వని), వితథీకృతమ్ = వ్యర్థము చేయఁబడినది.

తా.—యజ్ఞమందు హవిర్భాగమును ఇంద్రాదిదేవతలతోఁ గూడ భుజించునధికారము నీకు లభించినది. ఉన్నత మయినబంగారుశిఖరముచే ఎంతప్రాధాన్య మున్నను హేమాద్రికి ఈగౌరవము రా దాయెను.

వ్యా.—యజ్ఞేతి.—యజ్ఞభాగభుజా మిష్టాదీనాం, మధ్యే పద, మాతస్థుమా నిహితవతా, త్వయోచ్చైరన్నతం, హిరణ్యస్య వికారో హిరణ్యయం * 'దాణీనాయన హస్తినాయన -' ఇత్యాదినిపాతనాత్ సాధు, సుమేరోః, శృంగం శిఖరం - ప్రాధాన్యం చ ధ్వన్యతే - ని. 'శృంగం ప్రాధాన్యసాన్వో శ్చ' ఇ త్యమరః, వితథీకృతం వ్యర్థీకృతం - తస్య యజ్ఞభాగాభావా దితి భావః - అస్య తు తత్సద్భావే ప్రమాణం - 'హిమవతో హస్తీ' ఇతి శ్రుతిః.

కాతన్యం స్థావరే కాయే భవతా సర్వమర్పితం,

ఇదం తు తే భక్తిన్యమం సతా మారాధనం వపుః.

73

టీక.—భవతా = నీచేత, కాతిన్యం సర్వం = కతిన్యము (వంగమి) అంతయు, స్థావరే కాయే = కదలని శరీరమందు (శిలామయమం దనుట), అర్పితం=ఉంపఁబడినది; సతామ్ = పెద్దలను, ఆరాధనం = పూజించుటకు సాధనమయిన, తే ఇదం వపు స్తు = నీయుక్కు యీ (జంగమ) దేహ మన్ననో, భక్తిసప్రమ్-భక్తి = పూజ్యులయందలి యనురాగముచేత - నప్రమ్ = వంగి యున్నది.

తా.—నీవు నీ వంగమి శిల్ల శిలారూప మయిన నీ దేహమునందే పెట్టుకొనియున్నావు, పెద్దలను పూజించుటకు సాధన మయిన యీ నీ జంగమరూపమన్ననో పూజ్యులయందలి యనురక్తిచేత అడఁకువగలదై యున్నది.

వా. — కాతిన్య మితి.— భవతా సర్వం, కాతిన్యమ్, అనప్రత్య మి త్యధః, స్థావరే స్థిరే - కాయే - శిలామయ ఇ త్యధః, అర్పితం న్యస్తం, సతా మహాతా, మారాధనం పూజాసాధనం, త ఇదం వపు స్తు - జగ్గమ మి త్యధః, భక్తిసప్రం - కాతిన్యలేఖోఽఽఽత్ర నా స్త్యన్యథా నప్రత్యాసంభవా ది త్యధః - తథా చాసాధారణ్యం ధ్వన్యతే.

త దాగమనకార్యం నః శృణు కార్యం త వైవ తత్

శ్రేయసా ముపదేశాత్తు వయ మ త్రాంశభాగినః

74

టీక.—తత్ = కావున, నః = మాయొక్క, ఆ...ర్థం—ఆగమన = రాక యొక్క - కార్యం = ప్రయోజనమును, శృణు = వినుము, తత్ = ఆప్రయోజనము, తవ ఏవ=నీదే, వయం తు=మేమో, శ్రేయసామ్ = కల్యాణములను, ఉపదేశాత్=బోధించుటచేత, ఆత్త = ఈప్రయోజనవిషయమున, అంశభాగినః - అంశ = పాలును - భాగినః = పొందువారము.

తా.—కావున మే మేల వచ్చితిమో ఆకార్యమును వినుము. అది నీకార్యమే, మాకార్యము కాదు; మఱి అందుల ఫల మేమో నీ వంటే, అందులకైన యుపదేశము మాత్రమే మావంతు.

వా.— త త్తస్మా, నోఽస్మాక, మాగమనస్య - కార్యం ప్రయోజనం, శృణు-తత్ కార్యం చ, త వైవ - న త్వస్మాక మి త్యవధారణార్థః వివకారః, వయం తు, శ్రేయసా ముపదేశాత్, దత్త కాశ్యే, అంశభాగినః - త్వ మే వాత్ర ఫలభాగ్యయ ముపదేశ్చైత ఇతి భావః.

కార్య మే వాహ. —

అణిమాదిగుణోపేత మస్పృష్టపురుషాంతరం

శబ్ద మీశ్వర ఇ త్యుచ్చైః సార్థచన్ద్రం బిభర్తి యః. 75

టీక. — యః = ఏదేవుడు, అంతః = అణిమ = అణిమయమనది - అది = మొదలుగాఁగల - గుణ = గుణములతో - ఉపేతమ్ = కూడుకొన్నదియు, అ...రమ్ = అస్పృష్ట = తాఁకఁబడని - పురుషాంతరం = అన్యపురుషుడు కలదియు, ఉచ్చైః = సర్వోన్నతమును, (అగు), ఈశ్వరః ఇతి శబ్దం = ఈశ్వరుడు అను పదమును, సార్థ చన్ద్రం = కొఱవెలతోఁగూడుకొన్న దానిని, బిభర్తి = వహించియున్నాఁడో.

తా. — ఏదేవుడు అణిమా ద్యప్తైశ్వర్యములు కలవాడై, మఱి యేపురుషునికిని పేరు గానట్టిదియు ఉపపదము లేనిదియు నగు సీశ్వరశబ్దము తనకు పేరుగాఁగలవాడై, అట్లే మఱి యెవ్వనికిని తగులనట్టి చంద్ర రేఖను ధరించియున్నాఁడో. —

వ్యా. — అణి మేతి. — యః శంభు రణిమాదిగుణోపేత మణిమాదిభి రష్టభి గూడై ర్వాచ్యభూతై రుపేతమ్ - అష్టైశ్వర్యవాచక మి త్యర్థః, అత ఏ వాస్పృష్టం పురుషాంతరం యేన తం తథోక్తం పురుషాంతర స్యానభిధాయకమ్ - త స్యై వైపంగుణ త్వా ది త్యర్థః, ఉచ్చైః పరమ, మీశ్వర ఇతి శబ్దం నిరుపపదేశ్వరశబ్ద మి త్యర్థః, సార్థ చన్ద్రం మధ్యచన్ద్రాయుక్తమ్ - అర్థచన్ద్రం చే త్యర్థః, భిభర్తి.

కలితాన్యోన్యసామధ్యైః పృథివ్యాదిభి రాత్మభిః

యే నేదం ద్రియతే విశ్వం ధురైః రాన్ మి వాధ్వని 76

టీక. — యేన = ఏదేవునిచేత, క...ధ్యైః = కలిత = సమకూడన - అన్యోన్య = ఒండొకటియొక్క - సామధ్యైః = శక్తికలవైన, పృథివ్యాదిభిః - పృథివీ = భూమి - అదిభిః = లోనుగాఁగల, ఆత్మభిః = తనమూర్తులచేత, ఇదం విశ్వం = ఈవ్యక్తప్రపంచము, ధురైః = గుఱ్ఱములచేత, ఆధ్వని = దారిలో, యానమ్ ఇవ = బండియుం బోలె, ద్రియతే = వహించఁబడియున్నదో.

తా. — ఏదేవుడు, ఒండొకటికి తోడ్పడునట్టివైన పృథివ్యాదులనెడు తన యెని మిది మూర్తులచేత, ఈవిశ్వమును, గుఱ్ఱములు దారిలో బండినిబోలె, వహించు చున్నాఁడో.

వ్యా. — కలి భేతి. — యేన శంభునా కలితం ధృతి సంగ్రహేది స్వగుణ సంపాదిత - మన్యోన్యసామధ్యైః పరస్పరసహకారరూపం - యై స్తథోక్తైః - స్వస్వరూప సామధ్యైః మన్యోన్యసామధ్యైః మే వేతి భావః, పృథివ్యాదిభి రాత్మభిః అష్టభి మూర్తిభి

రి త్యర్థః, ఇదం వ్యక్తం విశ్వం, ధరం వహ స్తీతి ధర్మాః తైః ధర్మై రైవైః -
' ధర్మో యద్ధకా ' ఇతి యత్ప్రత్యయః, అధ్వని, యానం రథ, ఇవ ద్రియతే.

యోగినో యం విచిన్వన్తి తే త్రాభ్యస్తవ ర్తివమ్

అనావృత్తిభయం యస్య పద మాహు ర్మనీషిణః.

77

టీక.—యోగినః = అధ్యాత్మ వేదులు, తే...నం—తేత్ర = శరీరముయొక్క-
అభ్యస్త = లోపల - వ ర్తివమ్ = ఉన్నట్టి, యం = ఎవనిని, విచిన్వన్తి = వెదకుదురో;
మనీషిణః = విద్వాంసులు, యస్య = ఏశంభునియొక్క, పదమ్ = స్థానమును, అ...
యం = మరల సంసారమునం బడుటవలని భయము లేనిదానినిగా, ఆహుః=చెప్పుదురో.

తా.—సర్వ శరీరాంతర్యామి యగు నేవరమాత్మను యోగులు సమాధియందు
వెదకుదురో, ఏదేవుని స్థానమును పొందినవారు మరల సంసారమునం బడ రని విద్వాంసు
లు చెప్పుదురో.—

వ్యా.—యోగిన ఇతి.—యోగినోఽధ్యాత్మ వేదినః, తేత్రాభ్యస్తవ ర్తివమ్
శరీరాంతర్యామి సర్వభూతాంతర్యామినం పరమాత్మ స్వరూపిణ మి త్యర్థః - ని. ' తేత్రం
పశ్చిశరీరయోగి త్యమరః, యం శంభుం, విచిన్వన్తి, మృగయన్తే, మనీషిణో విద్వాంసో,
యస్య శంభోః, పదం స్థాన, మవిద్యమాన మావృత్తేః పునః సంసారాపత్తే, ర్భయం
యత్ర త త్తథాభూత, మాహుః.

స తే దుహితరం సాక్షాత్ సాక్షీ విశ్వస్య కర్తృణాం

వృణుతే వరదః శమ్భు రస్త్రక్రామితైః పదైః.

78

టీక.—విశ్వస్య = ప్రపంచముయొక్క, కర్తృణాం = పనులయొక్క, సాక్షీ =
చూచువాడును, వరదః - వర = కోరినవానిని - దః = ఇచ్చువాడును, (అగు), సః
శంభుః = ఆశీవుడు, అ...తై—ఆస్త్రల్ = మాయందు - స్త్రక్రామితైః = చేర్చు
బడిన, పదైః = మాటలతో, తే దుహితరం = సీ కొమారితను, సాక్షాత్=స్వయముగా,
వృణుతే = యాచించుచున్నాడు.

తా.—ఈ ప్రపంచముయొక్క కర్తలకు సాక్షిభూతుడై, భక్తులకు కోరినపరము
లొసంగెడి యాశంభుడు, మానోట తా నుంచిన తనమాటలచేత నిన్ను సీకన్య నివ్వని
యాచించుచున్నాడు.

వ్యా.—స ఇతి.—విశ్వస్య జగతః, కర్తృణాం, సాక్షీ ద్రష్టా 'సాక్షాద్దృష్టరి
సంజ్ఞాయామ్' ఇ తీనిప్రత్యయః, వరా నిష్ఠా న్నదా తీతి వరదః 'అతోఽనుపనర్తే కః'

ఇతి కప్రత్యయః, స పూర్వోక్తః శంభు, రస్యత్సంక్రామితైః పదై రస్మాను నివేశితై ర్వా
క్రైః, సై దుహితరం, సాక్షాత్ పృజుతే - అస్త్యుత్థేన స్వయ మేవ యాచక ఇ త్యర్థః.

త మర్థ మివ భారత్యా సుతయా యోక్తు మహానీ

అశోచ్యా హి పితుః కన్యా సదృశ్యై ప్రతిపాదితా. 79

టీక.—తం = ఆదేవుని, భారత్యా=వాక్కుతో, అర్థమ్ ఇవ = అర్థమును బోలె,
సుతయా = కొమరితతో, యోక్తుమ్ = కూర్చుటకు, అర్హాసి = తగుదువు; హి =
ఏలయనగా, సదృశ్యే = మంచిభర్తకు, ప్రతిపాదితా = ఈబడిన, కన్యా = కూతు
రు, పితుః = తండ్రికి, అశోచ్యా = శోకము కలిగింపదు.

తా.—వాక్కుతో అర్థమును బోలె నిత్యసంబంధముకై నీకూతును ఆదేవునితో
కూర్చుట మంచిఁది; ఏల యనగా మంచివరునికి ఇచ్చినకన్యకై తర్వాత వగవవలసి
యిండును.

వ్యా.— త మితి.— తం శంభుం భారత్యా వాచాఽర్థ మభిధేయ, మివ, సుత
యా దుహిత్రా, యోక్తుం సంఘటయితు, మర్హసి - అత్ర వాగర్థయో రుపమానశ్చ
సామర్థ్యా చ్ఛివయో ర్నిత్యయోగో విపక్షిత ఇ త్యుక్తం 'వాగర్థా వివ సంపృక్త'
ఇ త్య త్రాసి, తథాహి - సదృశ్యే - ప్రతిపాదితా దత్తా, కన్యా పితు ర్శోచ్యా.

గుణాన్తర మ ప్యాహ.—

యావ స్త్ర్యేతాని భూతాని స్థావరాణి చరాణి చ

మాతరం కల్పయ స్త్రేనా మిశో హి జగతః పితా. 80

టీక.—స్థావరాణి = కదలనివియును, చరాణి చ = జంగమములును, (అగు),
ఏతాని భూతాని = ఈభూతములు, యావన్తి = అన్నియు, ఏనాం = ఈనీకొమరితను,
మాతరం = తల్లినిగా, కల్పయన్తు = చేసోనునుగాక, హి = ఏహేతువుచేతననగా,
ఈళః = శివుఁడు, జగతః = లోకమునకు, పితా = తండ్రి.

తా.—శివుఁడు జగత్తునకెల్ల తండ్రి గావున, శివునికి ఇచ్చుటచేత నీకొమరిత స్థావ
రజంగ మాత్మకము లయినసర్వభూతములకును తల్లి యగునట్టి మహాభాగ్యమును పొందును.

వ్యా.— యావ స్త్రీతి.— స్థావరాణి చరాణి చ యావ స్త్ర్యేతాని భూతాని -
న స్త్రీతి కేవల - సర్వాణి భూతా నీత్యర్థః, ఏనాం తే దుహితరం, మాతరం కల్పయన్తు,
హి యస్మా, దీశో జగతః పితా - పితృదారేషు మాతృభావో న్యాయ్య ఇతి భావః.

ప్రణమ్య శిలికణ్ఠాయ విబుధా స్తదనంతరం

చరణౌ రజ్జాయ స్త్వస్యా హృదామణిమరీచిభిః.

81

టీక.—విబుధాః = దేవతలు, శిలికణ్ఠాయ = శివునికి, ప్రణమ్య = మ్రొక్కి, తదనంతరమ్ = అనెఁబడిని, అస్యాః = ఈమెయొక్క, చరణౌ = పాదములకు, చూ... భిః - చూడామణి = శిఖా రత్నములయొక్క - మరీచిభిః = కిరణములచేత, రజ్జాయస్తు = వన్నె వెట్టుదురుగాక.

తా.—దేవతలు శివునికి ప్రణమిల్లి, 'వెంటనే తత్కృత మగు సీమె పాదములకు తమ శిరోమాణిక్యముల కిరణములచే వన్నె కలుగునట్లుగా ప్రణమిల్లుదురు గాక.

వ్యా.—ప్రణ మ్యేతి.—విబుధా దేవాః, శిలికణ్ఠాయ శివాయ, ప్రణమ్య, తదనంతరం సీలకణ్ఠప్రణామానంతర, మస్యా శృరణౌ చూడామణిమరీచిభి రజ్జాయస్తు - ఈశ్వరపరిగ్రహోదఖలదేవతావద్య భవ త్వి త్యర్థః.

ఉమా వధూ, రభవా దాతా, యాచితార ఇమే వయమ్,

వర శృంభుః; రలం హ్యేష తత్కులౌద్భూతయే విధిః.

82

టీక.—ఉమా = పార్వతి, వధూః = పెండ్లిహూతురు, భవా = సీవు, దాతా = ఇచ్చువాడవు, ఇమే వయం = ఈ మేము, యాచితారః = వేడువారము, శంభుః = శివుడు, వరః = పెండ్లికొడుకు, ఏషః విధిః = ఈ సామగ్రి, త్వ...యే—త్వత్ = నీయొక్క - కుల = వంశముయొక్క - ఉద్భూతమే = ఉచ్చయమునకు, అలం హి = చాలును గదా.

తా.—పార్వతి పెండ్లిహూతురు, సీవు ఇచ్చువాడవు, మేము వేడువారము, శివుడు వరుడు; నీ కులము ఉచ్చయము నొందుటకు ఈ సామగ్రి చాలును.

వ్యా.—ఉ మేతి.—ఉమా వధూః, భవా దాతా, ఇమే వయం, యాచితారః ప్రార్థకాః, శంభు, ర్వరో వోధా, ఏష విధి రేష సామగ్రి, త్వత్కుల, సోదృశ్య కయ ఉచ్చయ, యాలం పర్యాప్తం హి * 'నమః స్వస్తి స్వాహా స్వధా'—ఇత్యా వినా చతుర్థీ.'

అస్తోతుః స్తూయమానస్య వస్త్వస్యానన్యవస్త్వనః

మతాసంబంధవిధినా భవ విశ్వగురో ద్ధరుః.

83

టీక.—అస్తోతుః = స్తుతింపనివాడై, స్తూయమానస్య = స్తుతింపఁబడుచు న్నవాడును, వస్త్వస్య = మ్రొక్కఁబడువాడయి, అనన్యవస్త్వనః = తాను ఒరలను

మ్రొక్కనివాడును, విశ్వగురోః - విశ్వ = జగత్తుయొక్క - గురోః = తండ్రియైనగు
నాదేవునికి, సు...నా - సుతా = కూతుతోడి సంబంధ = బంధుత్వముయొక్క - విధి
నా = చేతచేత, గురుః = గురువవు, భవ - కష్టు.

తా.— స్వయము ఎవ్వరిని స్తుతింపనివాడై ఎల్లవారిచేత స్తుతింపఁబడువా
డును, తాను ఎవరికిని మ్రొక్కనివాడై ఎల్లవారిచేతను మ్రొక్కులు గొనువాడును, అగు
నా లోకగురువునకు నీ కూతు నిచ్చి వివాహము చేసి గురువవు కష్టు. ఎవరిని గాని పొగ
డక నమస్కరింపక యుండువానివలన పొగడ్తలను నమస్కారములను పొందుట. ఆహా!
నీకెంతభాగ్యము!—అనుట.

వ్యా.— అస్తోతు రితి.— స్వయ మన్యస్తోతా న భవతీ త్యస్తోతుః, కిం తు,
స్తూయమానస్య సర్వస్తుత్యస్య, వర్షస్య జగద్వర్షస్య, స్వయ మన్యం న వర్షత ఇ
త్యనన్యవద్దినో, విశ్వగురో దేవస్య, సుతా సంబంధ విధినా యాన సంబంధాచరణేన,
గురు ర్భవ; యో నాన్యం స్తోతి న వర్షతే త స్యాపి త్వం స్తుత్యో వర్షస్య క్షే త్యహో
తవ భాగ్యవ త్తే త్యథః.

ఏవంవాదిని దేవర్షా పార్శ్వే పితు రధోముఖీ

లీలాకమలపత్రాణి గణయామాస పార్వతీ.

84

టీక.—దేవర్షా = వేల్పు జడదారి, ఏవం = ఇట్లు, వాదిని (సతి) = పలుకుచుం
డఁగా, పార్వతీ = ఉను, పితుః = తండ్రియొక్క, పార్శ్వే = ప్రక్కను, అధోముఖీ
(సతీ) = మొగమువాంచినదై, లీ...ణి - లీలా = క్రీడాధికమున - కమల = తామర
యొక్క - పత్రాణి = రేకులను, గణయామాస = లెక్కించుచుండెను.

తా.—ఈ ప్రకారము ఆయంగిరోమహర్షి చెప్పుచుండఁగా పార్వతీదేవి తండ్రిప్ర
క్కను లజ్జచేత మొగము వాంచి తనచేతిలోని కేళీతామరనదళములను లెక్కించు నెమ
బున తన సంతోషమును దాగురించిన దాయెను.

వ్యా.— ఏవ మితి.— దేవహిక వజ్రేర, స్థేవంవాదిని సతి, పార్వతీ పితుః
పార్శ్వే, అధోముఖీ సతీ - లజ్జ యేతి కేషః, లీలాకమలపత్రాణి, గణయామాస సంఘ
భౌ - లజ్జావశాత్ కమలదల గణనా వ్యాజేన హషణం జుగో పే త్యథః; అనే
నావహితాఖ్యః సంచారీ భావ ఉక్తః - తదుక్తమ్ - అవహితా తు లజ్జాదే హామిక
ద్యారగోపనమ్ ఇతి.

తై లః సంపూర్ణ కామోఽపి మేనాముఖ ముదైక్షత;

ప్రాయేణ గృహిణీనేత్రాః కన్యార్థేషు కుటుంబినుః.

85

టీక.—శైలః = హిమవంతుడు, పూ - మః - పూర్ణ=సిద్ధమయిన - కామః= ఇచ్ఛకలవాడు, అసి = అయినను, మేనాముఖం = మేనకాదేవియొక్క వదనమును, ఉదైక్షత = చూచెను; ప్రాయేణ=ప్రాయికముగా, కుటుమ్భినిః = గృహస్థులు, కన్యా ర్థేషు = కూతుల ప్రయోజనములందు, గృ...త్రాః - గృహిణీ = ఇల్లాలే - నేత్రాః= కన్నుగాఁగలవారు.

తా.—హిమవంతుడు శివునికి కన్య నిచ్చుటకు పూర్ణ మయినయిచ్ఛ కలవాడయ్యిను, 'ఈ విషయమందు తగిన యుత్తర మేమి చెప్పవచ్చును?' అను సర్థముగా మేనకాదేవిముఖమును గాంచెను. అది యుచితమే. ఏల యన, తఱుచుగా గృహస్థులు కన్య కల ప్రయోజనములను ఇల్లాలివలన తెలిసికొందురు.

వ్యా.— శైల ఇతి.— శైలో హిమవాక్, సంపూర్ణకామోఽసి - దాతుం కృతనిశ్చయోఽపీత్యర్థః, మేనాముఖ ముదైక్షత - ఉచితోత్తరజ్ఞాన యతి భావః, తథా హి, ప్రాయేణ, కుటుమ్భిన్ గృహస్థాః, కన్యార్థేషు కన్యాప్రయోజనేషు, గృహిణ్యేవ - నేత్రం కార్యజ్ఞానకారణం - యేషాం తే తథోక్తాః - కలత్రప్రధాన పుత్రయ ఇ త్యర్థః.

మేనే మేనాఽసి తత్ సర్వం పత్యుః కార్య మభీప్సితమ్;

భవ స్త్యవ్యభిచారిణ్యో భర్తు రిష్టే పతివ్రతాః.

86

టీక.— మేనా అసి = మేనకాదేవియు, పత్యుః = పెనిమిటికి, అభీప్సితం=ఇష్ట మయిన, తత్ కార్యం సర్వం = ఆ కార్యము నంతయు, మేనే = అంగీకరించెను; పతి వ్రతాః = పతియే వ్రతముగాఁ గల స్త్రీలు, భతుః=పెనిమిటియొక్క, ఇష్టే = కోరిక యందు, ఆవ్యభిచారిణ్యః = తప్పనివారు, భవన్తి = అగుదురు.

తా.—మేనకాదేవియు భర్తతోనిన యాప్రయోజనము నంతయు నంగీకరించెను. అది యుక్తమే. పతివ్రతలు ఎప్పుడు భర్తల యభిప్రాయమును అతిక్రమింపరు.

వ్యా.—మేన ఇతి.—మేనాఽసి, పత్యు హిమాలయస్య, తత్సర్వ మభీప్సితం కార్యం, మేనేఽన్వీచకార, తథా హి, పతి రేవ వ్రతం యాసాం తా, భతుః, రిష్టేఽభీప్సితే, న విద్యతే వ్యభిచారి యాసాం తా ఆవ్యభిచారిణ్యో భవన్తి - భర్తృ చిత్రాభిప్రాయజ్ఞా భవన్తితి భావః.

ఇద మ త్రోత్తరం న్యాయ్య మితి బుద్ధ్యా విమృశ్య సః

అదదే వచసా మస్తే మజ్జలాలంకృతాం సుతామ్.

87

టీక.— సః = ఆ హిమవంతుడు, వచసాఁ = మునిమాటలయొక్క, అస్తే = కడపట, అత్ర = ఈవిషయమందు, ఇదం = ఇది, న్యాయ్యుఁ = నాయమయిన, ఉత్తరమ్ = ఉత్తరము, ఇతి = అని, బుద్ధ్యా = మనస్సులూ, విమృశ్య = అలోచించుకొని, మ...తాం - మగ్గళ = శుభముగా - ఆలంకృతాం = కై నేయఁబడిన, సుతాం = కోమారితను, ఆదదే = చేతులతో కొనియెను.

తా.— ఆ యంగిరోమహాముని పలికినమాటల కడపట, హిమవంతుడు 'ఇది యందులకు తగిన యుత్తరము' అని మనస్సులూ నిశ్చయించుకొన్నవాఁ డయి మంగళముగా ఆలంకరింపఁబడియున్న కొమారితను చేతులతో పట్టుకొనియెను.

వ్యా.— ఇద మితి.— స హిమవాక్, వచసా మస్తే మునివాక్యవసానే, ౭త్ర మునివాక్య, ఇద ముత్తరశ్లోకే పక్ష్యమాణం దాన మేవ, న్యాయ్యం న్యాయా దనపేత, ముత్తర మితి, బుద్ధ్యా చిత్రేన, విమృశ్య విచిన్త్య, మగ్గలం యథా తథా ౭లంకృతాం మగ్గలాలంకృతాం, సుతా, మాదదే హస్తాభ్యాం జగ్రహ.

ఏహి, విశ్వాత్త నే వత్సే, భిక్షా౭సి పరికల్పితా;

అర్థినో మునయః; ప్రాప్తం గృహమేధిఫలం మయా.

88

టీక.— వత్సే=ఓ పిల్లా ! ఏహి = రమ్మ; త్వం=నీవు, విశ్వాత్త నే = ప్రపంచము యొక్క యాత్మయయిన శివునికి, భిక్షా = బిచ్చముగా, పరికల్పితా = నిశ్చయింపఁ బడినదానవు, అసి=అయియున్నావు; అధీనః=యాచించువారు, మునయః=ముఘలు, మయా=నాచేత, గృ...లం - గృహమేధి= గృహస్థునియొక్క - ఫలం=ప్రయోజనము, ప్రాప్తమ్ = పొందఁబడినది.

తా.— ఓ పిల్లా ! రారమ్మ; నిన్ను ప్రపంచముయొక్క యాత్మయగు శివునికి బిచ్చ మియ్య నిశ్చయించుకొన్నాను; నన్ను వేడువారు మహామునులు, నాకు గార్హస్థ్య ఫలము లభించినది.

వ్యా.— ఏహితి.— హే వత్సే పుత్ర, ఏ వశ్యగచ్ఛ, త్వం, విశ్వాత్త నే శివాయ, భిక్షా, పరికల్పితా౭సి నిశ్చితా౭సి - వి. 'రత్నాదిస్తవ్యుచ్చస్తం సర్వం భిక్షా తప స్విని' ఇతి వచనా దితి భావః, అధీనో యాచితారో, మునయః, మయా, గృహమేధినో గృహస్థస్య, ఫలం ప్రాప్తమ్ - ఇహ పుత్ర చ తారకత్వాత్ పాత్రే కన్యా దానం గాహాన్త్యభ్య ఫల మి త్యభావః.

ఏతావ దుక్త్వా తనయా, మృషీ నాహ మహీధరః

'ఇయం నమతి వః సర్వాక్ త్రిలోచనవధూ రితి.

89

టీక.—మహీధరః = హిమవంతుడు, తనయాం = కొమరితను, ఏతావత్ = ఇంతమాత్రము, ఉక్తా = పలికినవాడై, ఇయం త్రిలోచనవధూః = ఇదే ముక్కుంటి భార్య, వః సర్వాక్ = మిమ్ము నెల్ల, నమతి=మ్రొక్కుచున్నది, ఇతి=అని, ఋషీ = మునులతో, అహ = పలుకుచున్నాడు.

తా.—హిమవంతుడు కొమరితతో ఇట్లు చెప్పినవాడై ఆమునులతో 'అయ్యా ఇదిగో ముక్కుంటి యిల్లాలు మీకు మ్రొక్కుచున్నది' అని పలికెను.

వ్యా.—ఏతావ దితి.—మహీధరో హిమవాం, స్తనయా, ఏతావత్ పూర్వోక్త, ముక్తా ఋషీ నాహ, కిమితి, ఇయం, త్రిలోచనవధూ స్త్ర్యమ్మకపత్నీ, వః సర్వా న్నున తీతి - త్రిలోచనవధూ రితి సిద్ధవ దభిధానే నావిప్రతిపన్నం దాన మితి సూచయతి.

ఈస్మితార్థక్రియోదారం తేభినస్త్వ గిరే ర్వచః,

అశీర్భిరేధయామాసుః పురఃపాకాభి రమ్మికామ్.

90

టీక.—తే = ఆమునులు, ఈ...రం—ఈస్మిత = కోరఁబడిన - అర్థ = ప్రయోజనముయొక్క - క్రియా = చేతచేత - ఉదారం = గొప్పదయన, గిరేః = హిమవంతునియొక్క, వచః = మాటను, అభినస్త్వ = అనుమోదించి, అమ్మికాం = పార్వతీని, పురఃపాకాభిః = వెంటనే ఫలించునవైవ, అశీర్భిః = దీవెనలచేత, విధయామాసుః = వర్ణించెడిసిరి.

తా.—ఈవిధముగా తమరు కోరిన కార్యమును నెఱవేర్చుచుం బలికిన యాహిమవంతుని గొప్పతనమునకు అనుచుమునులు అతనిం బొగడలతో సంతోషపెట్టి, పార్వతీ దేవిని వెంటనే ఫలించునట్టి దీవెన లాసంగి సంతుష్టురాలిని జేసిరి.

వ్యా.—ఈస్మితార్థక్రియోదారం తేభినస్త్వ గిరే ర్వచః, అశీర్భిరేధయామాసుః - ని. 'ఉదారో దాతృమహతోః' ఇ త్యమరః, గిరే హిమవతో, వచో వచన, మభినస్త్వ సా ధితి సంస్తు, త్యామ్మికా మమ్మాం, వచ్యత ఇతి పాకః ఫలం - పురఃపాకాభిః పురస్కృతఫలాభి, రాశీర్భి రాశీర్వాదై, రేధయామాసుః సం వధాయామాసుః.

తాం ప్రణామాదరస్తస్తజామ్బూనదవతంసకాం

అజ్కుమారోపయామాస లజ్జమానా మరున్ధరీ.

91

టీక.—ప్ర...కాం—ప్రణామ = మ్రొక్కుయొక్క - అదర = తమకముచేత - స్తస్త = జాతిన - జామ్బూనద = బంగారపు - వతంసకాం = కమ్మలగలదైన, తాం=

అపార్వతీదేవిని, అజ్ఞమానాం సిగ్ధపడుచున్నదానిని, అదృష్టతః ఆరంభోత్సవము, అజ్ఞానం
= ఒడిని, ఆరోపయాచాన = ఎక్కించుకొనెను.

తా. — నమస్కరించెడు తమకముతో కమ్మలు జాతీపోయిన పార్వతీని సిగ్ధ
పడుచున్నదానిని అరుంధతీదేవి ఎత్తి తనయొడిలో కూర్చుండఁ బెట్టుకొనెను.

వ్యా. — తా మితి. — ప్రజామాదరేణ నమస్కారానక్త్యా - ప్రస్తే - జాయ్మా
నదే నువణ = వికారా - వతంస కే కనకబద్ధలే - యస్యా స్తాం, అజ్ఞమానాం తా మమ్మి
కా, మరుద్ధ త్యక్తు మరోపయాచాన * 'రుహః పోఽన్యతరస్యామ్' ఇతి పకారః.

తన్వతరం చాశ్రుమాభీం దుహితృన్నహవిక్లబాం

వరస్యానన్యపూర్వస్య విశోకా మకరో ద్దుతైః. 92

టీక. — దు... బామ్ - దుహితృ = కొమారియందు - న్నహ = అనురాగము
చేత - విక్ల బామ్ = దిగులువడినవై, అశ్రు మాభీం = ముగించునం గన్నీళ్లుగలవైన, తన్వా
తరం చ = అపార్వతీదేవి తల్లిని (మేనకాదేవిని), అన్యపూర్వస్య = ఇంకఁబో పూర్వము
ఇంకొకతె (భార్య) లేనట్టి, వరస్య = పెండ్లికొమారునియొక్క, గుతైః = ప్రభావముల
చేత, విశోకామ్ = దుఃఖము తీసిన దానినిగా, అకరోత్ = చేసెను.

తా. — కూతురు తన్ను ఎడఁబాయునుగదా యని బెంగపెట్టుకొని యున్న
పార్వతీమాతను మేనకాదేవిని కూడ, అయ్యరుంధతీదేవి 'సీహాతునకు సవతిపోరు లేని
కాపురము కలిగినది, సీమిల్లుఁడు, దేవదేవుఁడు మృత్యువును జయించినవాఁడు,' అని
యీతీరున వరునిప్రభావములను ప్రశంసించి ఓచార్చెను.

వ్యా. — త దితి. — దుహితృ న్నహేన పుత్రికా ప్రేష్టా - విక్లబాం వియో
క్త్యత ఇతి భీతామ్, అత ఏ, వాశ్రాణి మాభే యస్యా స్తా మశ్రుమాభీం, తస్యా అమ్మి
కాయా - మాతరం తన్వతరం మేనాం చ, అన్యపూర్వస్య యస్యాస్తి సోఽన్యపూర్వః
* 'సర్వనామ్నా పృత్తివిషయే పుంవద్భారః' ఇతి పూర్వపదస్య పుంవద్భారః - నన
భత తీ త్వనన్యపూర్వ - స్త స్యానన్యపూర్వస్య - సాపత్న్యదుఃఖ స్థిమత్వర్యత ఇ త్యర్థః,
వరస్య వోధు, గతై ర్పుత్యజ్ఞాయత్వాదిభి, ర్విశోకా విదుఃఖా మకరోత్.

వైవాహికీం తిథిం పృష్టా నైవోక్షణం హరబన్ధనా

తే త్ర్యహ దూర్ధ్వ మాఖ్యాయి చేరు శ్రీరపరిగ్రహః. 93

టీక.—చీ...హః—చీర = కల్కలము (మాత్రమే) = పరిగ్రహః = వస్త్రముగాఁగలవారైన, తే=ఆముసులు, తత్ తుణం = ఆ నిమగ్నమందే, హర బన్ధనా= శివుని చుట్టముచేత (హిమవంతునిచేత), వైవాహికీం=పెండ్లికనుకూలమయిన, తిథిం= తిథిని, పృష్టాః = ఆడుగఁబడినవారై, త్ర్యహత్ = మూడుదినములకు, ఊర్ధ్వమ్= అనంతరము అని, ఆఖ్యాయ = చెప్పి, చేరు = తరలిరి.

తా.—పెండ్లిదినముం జెప్పఁ దనిహిమవంతుఁ డడుగఁగా, నేటికి నాలవ నాఁడు అని చెప్పి, ఆమహాముసులు చనిరి.

వ్యా.—వైవాహికీ మితి.—చీరపరిగ్రహ కల్కలమాత్రవసనా, స్తే తవస్త్విన, ప్రక్షణం తస్మిన్నేవ తుణే, హరబన్ధనా హిమవతా, వైవాహికీం వివాహయోగ్యాం, తిథిం, పృష్టాః శే త్యయక్తాః సప్తః, త్రయాశా మహ్నం సమాహర త్ర్యహః * 'తద్ధితాథో' తరపదసమాహారే చ' ఇతి సమాసః * 'రాజాహఃఽభిభ్యచ్చ' ఇతి టచ్చుత్త్యయః-ద్విగుత్వా దేకవచనమ్ * 'రాత్రాహ్నః షాని' ఇతి పులి జ్జతా-తస్మా త్ర్యహః - ధూర్ధ్వ మవ - ర్యాఖ్యాయ చతుర్థే-2మాని వివాహ ఇత్యుక్త్యా, చేరు శ్చలితాః.

తే హిమాలయ మామస్త్యి, పునః ప్రాశ్య చ శూలినం,

సిద్ధం చాస్తై నివే ద్యార్థం, తద్విస్తృష్టాః ఖ ముద్యయుః. 94

టీక.—తే = ఆముహుసులు, హిమాలయమ్ = హిమవంతుని, ఆమస్త్యి= విడ్కొని, పునశ్చ = పెండియు, శూలినం = శివుని, ప్రాశ్య = కలసికొని, సిద్ధమ్ = చేకూడిన, అథ=ప్రయోజనమును, అస్మై = శివునికి, నివేద్య = తెలిపినవారై, త...ష్టాః—తత్ = ఆ శివునిచేత - విస్తృష్టాః = విడ్కొనఁబడినవారై, ఖమ్ = మింటికి, ఉద్యయుః = ఎగసిపోయిరి.

తా.—ఆముహాముసులు హిమాలయుని విడ్కొని, శివుని మరల ఆపూర్వ సంకేతస్థానమందు కలసికొని, కార్యసిద్ధిని ఆయనకు నివేదించి, ఆయనవలర నెలవు పొంది, మింటి కెగసి తమతమ తావులకుం బోయిరి.

వ్యా.—త ఇతి.—తే మనయో, హిమాలయ, మామస్త్యి సాధు యా మే త్యాపృచ్ఛ్య, పునః, శూలినం హరం సంకేతస్థానం, ప్రాశ్య, సిద్ధం నివృన్న, మర్థం ప్రయోజన, మస్మై, నివేద్య చ జ్ఞాపయిత్వా చ, తద్విస్తృష్టా స్తేన శూలినా విస్తృష్టాః, ఖ.మాకాశం ప్ర, త్యుద్యయు రుత్పేతాః.

అత్ర సంక్షిప్తార్థాభిధానాత్ సంక్షేపా నామ గుణ ఉక్తః - త దుక్తమ్-
'సంక్షిప్తార్థాభిధానం యత్ సంక్షేపః పరికీర్తితః' ఇతి.

భగవాన్ పశుపతి స్త్ర్యహమాత్రవిలంబ మపి సోఘం వ శశాక త దాత్ను
కౌది త్యాహః.—

పశుపతి రపి తా న్యహాని కృచ్ఛాన్

దగమయ ద్దదిసుతాసమాగమోత్కః.

క మపర మవశం న విప్రకుర్య ?

ర్విభు మపి తం య దమీ స్పృశన్తి భావాః.

288
95

టీక.—అ...త్కః...అద్రిసుతా = పార్వతితోడి-సమాగమ=కుటమిక్త-
ఉత్కః = ఉచ్చిష్టాదుచున్నవాడై, పశుపతిః అపి = శివుఁడును, తాని అహాని =
అదినములను, కృచ్ఛాన్ = ఎట్టకేలకు, అగమయత్ = గడపెను; అమీ భావాః =
(బొత్తుకలము లోనగునట్టి) యీచి క్షవికౌరములు, అపరం=ఇతరుని, కం=ఎవనిని,
న విప్రకుర్యః=కలంపపు, యత్ = ఎందుచేతననగా, విభుం = సమర్థుఁడయిన,
తమ్ అపి = ఆశివునిగూడ, స్పృశన్తి = తాఁతుచున్నది.

తా.—పరమశివుఁడు సయితము పార్వతితోడి వివాహమునకు ఉచ్చిష్టాదు
చున్నవాడై ఆమూఁడుదినముల విలంబముం ఎంతయుం గట్టముతోఁ గడపెను.
స్తరుని సంహరించిన యజితేంద్రియునిసయితము ఈయొత్సుకౌదిభావములు కలఁత
పెట్టినవి గదా, సామాన్యుల నితరులను ఇవి తలఁకించుచేయుట అశ్చర్యమా!

వాక్య.—పశుపతి రితి.—ఉత్కం మనో యస్య స ఉత్కః * ఉత్క ఉ
న్తనాః' ఇతి నిపాతః—అద్రిసుతా సమాగ మోత్కః పార్వతీ పరిణయోత్సుకః, పశు
పతి రపి, తాని - (త్రీ జీతి కేమః, అహాని, కృచ్ఛాన్), దగమయ దయావయత్; కవి
రాహ—అమీ, భావా బొత్తుకౌదయః సంచారిణో, 2వశ మిద్రియపరతత్వ,
మపరం పృథగ్జనం, కం న విప్రకుర్య ర్న వికౌరం నయేయః, య ద్యస్తా, ద్విభుం
సమర్థం—జితేంద్రియ మితి యావత్, తం స్తరమార, మపి, స్పృశన్తి - విత్సర్వన్తి
త్యర్థః.

అత్ర విభువికౌరసమర్థానా దర్థా దితరజనవికౌరః కైములికన్యాయా
దావతతీ త్యర్థాపత్తి రతింకౌరః-తథా చ మాత్రమ్-దజ్ఞాభూషికయా2ర్థాన్త
రవతన మథాపత్తిః' ఇతి; అర్థాన్తరన్యాద ఇతి కేచిత్, త దుపేక్షణీయమ్ -
య కి ను వి పరభాగా న్నోగంకే - భక్తి భా గాన్త నమ్ -

‘అయుజి న యుగరేఫతో యతాథో’

యుజి చ నజౌ జరగా శ్చ పుష్పితాగ్రా.’ ఇతిఃశ్చనాత్.

ఇతి శ్రీ మత్సహస్రనామహాపాధ్యాయ కోలాచల మల్లి నాథమారి విరచితయా

సంజీవసీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాలిదాసకృతా

కుమారసంభవే మహాకావ్యే ఉమాప్రజానో నామ

చచ్చ స్వర్గః.

కు మార సంభవ టీకానుబంధము.

పదప్రయోజనాది దిక్పదర్శనము.

ప్రథమః సర్గః.

1. 'ఉత్తరస్యామ్'—కవియుండు చోటికి ఉత్తరము. 'అధిరాజః'—రాజా
కౌవున త్తత్రియుండు, కాననే పార్వతి 'శరః త్తత్రియగ్రాహ్యః' అను మను
వచనము ప్రకారము వివాహ సంస్కారమందు శరమును కేలఁగొని యుండిన దని
సప్తమసర్గలో చెప్పఁబడినది. 'పూర్వాపరా'—కవియుండులావునుబట్టి. 'విగాహ్య'—
రెండు తుదలను అంటియున్నయెడలః గదా కొల సరిపోవును. 'పృథివ్యాః'—సము
ద్రములు నేలకు నాలుగు దిక్కులందును హద్దులు గావున, భూమియొక్క వైశా
ల్యమున కంతటికిని చాలినట్టిది.

8. ఇందలి యర్థాంతరమును గూర్చి యొకానొకకవి చతుర్మురించినవిధము:-

'ఏ శోహి దోషో నుణసన్నిపాతే నిమజ్జ తీర్థో రితి యో బభాషే,
నూనం న దృష్టం కవినాఽపి తేన చారిద్ర్యదోషో నుణరాశినాశి.'

9. 'సిద్ధాః'—కౌముదమును గలవారు అని నూచన.

6. 'ఫలైః'—గుండ్రముగా న్నుటముగా కనఁబడిన వసుట. 'కిరాతాః'—
వేటకొండ్రు గావున నిత్య పరిచయముచేత అవి యేనుఁగుముత్రము అని తెలిసి
కొందురు. 'నఖ'—పంజాతో ఏనుఁగు కుంభస్థలమును పగలఁగొట్టిన కవి భవనము.

7. 'ధాతురనేన' ఎఱు సిరా. 'భూర్జ త్వచః'—శోజాః—మిక్కిలి నాణె
మయిన కౌగితములు. విలాసినులు విలాసులకు మదనలేఖ వ్రాయుటకు ఉచితమయి
నట్టివి. ఎఱుసిరాయు, గొజ్జఁగయెఱుపుఁగాగితములు శృంగారరసోచితములు. 'శుజ్ఞర
చిన్దో'—మక్కుర ఎఱుపు గాదనుట. కౌవుననే వానియందు ధాతురనముతో వ్రాసిన
యత్తరములు చక్కఁగానే అగపడును. 'మందరీజామ్'—

అభేత వాప్రార్థయితా న వాక్రియం.

క్రియా దురాహః కథ మిస్పితో భవేత్?

అని భావ్యతలముతో చెప్పినప్రకారము, ముందరి వలచినవై రమ్యని జాబు వ్రాసినయెడల
రానివాఁడుండఁడుగావున ముందరియే వ్రాసినదనుటచే శృంగారము పుట్టి చెందుచున్నది.

18. 'మరీచి'—కళంకి గానచంద్రునిఁ జెప్పక, నిమ్మకళంకములు గావునను తనుత్వ వీర్లు త్వములంబట్టియు కిరణములను ఉపమానముగాఁ జెప్పినాడు. 'చమర్యః'—పోతును జెప్పక పెంటిని జెప్పట యేల యనఁగా రాజులకు వింజామరలు శ్రీలే వేయుదురు గావున - 'కిరాతీ చామరధరా యవనీ శస్త్రధారిణీ' అని శబ్దార్థము. భోజప్రబంధమునందలి యీ క్రిందిశ్లోకమును కూడ అనుసంధింపవచ్చును.—

'రాజ న్నభ్యుదయోఽస్తు. శంకరకవే, కిం పత్రితాయాం మిదమ్? పద్యం. కస్య? తవైవ భోజనృపతే. తత్ పత్యతామ్? పత్యతే; ఏతాసా మరవిన్ద నున్దరదృశాం ద్రాక్షామరాన్దోశనా దుద్యేల్ల దృఢజవల్లి కజ్జణ ఝణత్కారః క్షణం వార్యతామ్.'

14. 'తిరస్కరిణ్యః'—జయటి వారికి తాము అగపడకుండునట్లు.

16. 'ఉర్ధ్వమాప్తైః'—ముఖ్యముగా ఏటవాలుగా పైకి ప్రగరించు కిరణముల చేతను వాని వెలుతురు మొత్తములచేతను.

17. 'ధరిత్రీ' బ్రహ్మస్థి గావున దాని 'ధరణ' మన కైవల్యతజ్ఞతచేత బ్రహ్మ హిమగిరికి 'అధిపత్య' మిచ్చినాడు; 'యజ్ఞాంగయోని' గావున యజ్ఞభాగమును కల్పించినాడు. 'స్వయమ్'—అతని ప్రార్థన లేకయే.

18. 'మనీనా మపి మానసియామ్'—కావుననే సతి (21-వ శ్లో.) 'తాం జన్త నేతైల వహూం ప్రపేదే.' ఆమెకడుపునం బుట్టుటకు కోరినది. 'విధినా'—విధి ప్రకారము పెండ్లి యాడుట సత్సంతానావాప్త్యర్థము.

19. 'యావనమ్'—యావనమందుఁ గలిగిన సంతానము బల లేజస్సొందర్యాది గుణాన్వితముగా నుండును, మాదిమిలో జనించినది తద్విపరీతముగా నుండును.

20. విశేషణములకు నుంచి యొగజాతకము కలవాఁ డని భా.

23. 'నుఖాయ'—ఈతీరున ఆజన్మదినమందు లోకమునకెల్ల నుఖము కలుట ముందు ఆమెవలన పుత్రునిద్వారమున శ్రేలోక్యమునకుం గలుగు డ్యేమునకు నూచక మని కవిన్యాయము.

24. 'ఉద్భిన్నయా'—తటాలున పొటమరించిన; దుహితయును తటాలున పొడమిన దని నుఖప్రమాతి నూచితము.

26. 'అభిజనేన'—ఈవిశేషణముచేత 'పర్యతః అభిజనః అస్యాః ఇతి పార్శ్వే' అను వ్యుత్పత్తి కవిచే నూచిత మయినది.

27. 'ద్విరేఖమాలా'—తేంట్లకును పురుషుని దృష్టులకును సామ్యము వను చరిత్రయందును చెప్పబడి యున్నది.—

‘వనతరు వల్లికా’ తనును వాసన లొల్లక నైలకన్యకా
ఘనతరవేణికాభరణము కమ్మనితావికిఁ జిక్కి మోయుచుకా,
వెను చనియెకా ద్విరేఫములు, వేమటు భావి వియోగచింతచే
వనరుచు వెంటఁ జోవు మహివల్లభు చూపుల ప్రోవులో యనకా.’

28. ‘శిఖయా’—శిఖయే దీపము; శిఖలే దేని దీపమే లేదు; శిఖచేతనే అగ్ని
త్వము; అగ్నిత్వముచేత పూతత్వము. కాంచన పద్మాదులచేతను, హంస చక్రవాకాదుల
చేతను మందాకినికి ‘విధూమణిత్వము’. ‘గిరా’—సంస్కృత వాక్కునకు పవిత్రత్వము—
‘ఏకః శబ్దః సమ్యజ్జ్ఞాతః సుష్టుప్రయుక్తః క్వచిత్ లోకే కామఘ గృభవతి.’
మహాభాష్యము.

‘కామాకా దుగ్ధే, విప్రకర్షి త్యలక్ష్మీం,
క్తిరిం నూలే దుచ్చృతం యా హినస్తి,
తాం చా క్షేతాం మాతరం మజ్జకానాం
ధేయం ధీరాః నూన్యతాం వాచ మాహుః.’

29. ‘పైకత’—ఇసుక గావున అరఁగులుగా కట్టుట నులుపు. ‘కష్టక్తైః’—
బంటితో ఒకరినొకరు కొట్టుకొనుట గాదు, అట్టిది బాబురక్షిద; బంటిని నానాగతి
విశేషముల తాటించుచు నాడుట. ‘పుత్రక్తైః’—బాప్తులకు పూర్వోక్తవేదికలే
వివాహ వేదిక అగును.

80. హంసశ్రేణులకు గతగ్రీష్మ ద్రవు, ఓషధీదీప్తులకు గతరాత్రి, ఆమె విద్య
లకు గత జన్మమును, ఇత్యాదిక మరయునది.

81. ‘అఖ్యా’—అసల మనుషేరే లేదు గాని దానియంతపని చేయునదియే
యని భా; ఇట్లే ఇకరత్ర గ్రహించునది. ‘మదస్య’—మదము తనకే గాక చూపఱ
కును. ‘వృత్తికమ్’—మించినట్టి దనియు, పూములికికి లొంగనివాడు ఈయెఱజవ్వ
సంపు సాంపునకు లొంగు ననియు భా. ‘బాల్యాత్ పరమ్’—ఈమాటచే వయస్సుంధి
చెప్పఁబడినది. వయస్సుంధి ఆత్యంత మశోహరం బగుటచే మహాకవులు దానిని మిక్కిలి
పాచ్చరికతో మహావ్రయత్నముతో వర్ణింతురు:—

‘అపక్రాంతే బాల్యే, తదజిమని చాగన్మువనసి,
ప్రయాతే మగధ్యే, చతురిమణి చాక్షేవరసికే,
న కే నాపి స్పృష్టుం య దిహ వయసా మర్త పరమం
త దేతత్ పఞ్చేంద్రియతి వపు రింద్రియరదృశః.’ జయదేవ.

82. ‘విధక్తమ్’—ఆరుభివ్యంజనమును ఇకరకవులు విస్తరించిన విధమును
వరికింపుదు:—

‘ప్రోటిబద్ధ స్త్యజతి తనుతాం, సేవతే మధ్యభాగాః,
 పద్మావ్యం ముక్తా స్తరలగతయః, సంక్రితా లోచనాభ్యామ్,
 ధత్తే వక్షః కుచసచితతా, మద్విరీయం కు వక్త్ర మే;
 తద్దాత్రాణాం గుణవినిమయః కల్పితో యావ సేవ.’
 ‘మధ్యస్య ప్రథిమాన మేతి జఘనం. వక్షోజయో మకన్దతాం
 దూరం యా త్యుదరం చ, లోమలికా శత్రాజకావం ధావతి;
 కందర్పం పరివీక్ష్య నూతనమనోరాజ్యాభీషి క్తం త్తతా
 దక్షానివ పరస్పరం విదధతే నిలకాంతం ముఖవనః.’

33. ‘అభ్యున్నత’—ఈ విశేషణము తామరచేతులతోడి సామ్యముకొఱచు.

34. ‘లీలాభ్యిక్తనిక్రమేషు’—పద్మినిజాతిస్త్రీలు అంచరూప అనుటకు—

‘వ్రజతి మృదు సలీలం రాజహంసీప తస్మి,
 త్రివళిలితమధ్యా హంసవాణీ మవేషా,
 మృదు కుచి అఘు భుజ్జే మాచిసి గాఢలజ్జా
 ధవళకుసుమవాసా వల్లభా పద్మిని స్యాత్.’

‘అదిత్యుభి ర్నూపురకిజ్జితాని’—హంసరుతము నూపురరంగనమును బోలును.

‘పతత్రిణా తద్రుచిరేణ వభ్యిక్తం క్రితుః ప్రయావ్రాః ప్రవిహాయ పత్యలం
 చలత్సర్వామృతహనూపురోపయా చుహూజ హులే కలహంసమన్దలీ.’

నై.మ. (1-127.)

35. ‘నాగేంద్ర’—ఇందలి వర్ణనను రామరాజభూషణకవి వసుచరిత్రలో విస్త
 రించినాడు:—

‘సతియూరుద్యుతిః జెందఁ బూని నిజదుర్బర్రాపనోదక్రియా
 రతిఁ బాథోలనపూరితోదరము లై రంభేభహ స్తంబు లు
 న్నతటికా పిడె మరుద్విభూతిఁ గడలికా ద్వగ్దోష మాచంచలలో
 ధతకుండారతిఁ బాయ దయ్యెనదె వో తనైరమూలం బిలకా.’

38. ‘తస్మి’—సన్నదనము ‘నవ’ము గావున, స్ఫుటముగా ఏర్పడుట గర్భ
 ధారణాదికారములచేత.

40. ‘మృతాశనూత్రాస్తామ ప్యలభ్యమ్’—ఇట్లే రత్నాలవలెయందును—

‘పరిచ్యుత స్తక్కుచకుమ్భమధ్యాత్
 కిం కోష మాయాసి మృతాశనూ ?
 న మూక్షతస్తో రపి తావకస్య
 త త్రావకాశో భవతః కథం స్యాత్.’

42. 'స్తన' — స్తనములును నిస్తలము లని యభిప్రాయము.

46. 'ప్రవాత' — దీనిచే అధీరతాప్రయుక్త మయిన చాంచల్యము సూచితము; 'అధీర'త మృగాంగనలయందు స్వాభావికము.

47. 'అనఙ్గః' — సామాన్యచాపమును చెప్పక అనంగచాపమును చెప్పుటచేత - అత్యంతమదనోద్దీపకముగా నుండె నని భావము. 'లీలాచతురాష్ట్ర' — ఈవిశేషణముచేత సౌందర్యములో నిర్వ్యాపారదశలోని యనంగచాపము ననగా నెంత, సవ్యాపారదశ లోని యనంగచాపము నే మించె ననిభావము; అనంగుడు విలాసిశేఖరుడు గాన ఆతడు తనవంటికి లోకములో మఱియెవరివంటికిని లేనిసొంపును సమకూర్చుకొనును; కావున అట్టి యుత్కృష్టతమచాపమును సయితము మించె నని ప్రకృతములయిన కనుబొమలయొక్క యుత్కర్షణ సూచితము.

51. 'ప్రగల్భేఽపి పయసి' — బ్రాహ్మణకన్య కానందునను క్షత్రియకన్య గావునను పయఃప్రగల్భత చెప్పఁబడినది. వివాహదీక్షయందు క్షత్రియోచితముగా శేల అమ్ము దాల్చినట్లు సప్తమసర్గలో తెలుపఁబడియున్నది.

54. ఇందలి ప్రస్థవిశేషణములచే చిత్తవిశేషనివారకములును ఏకాగ్రతకు అత్యంతానుకూలములును అగునట్టివి పరిమళము కించితకృష్ణణము చలువ - అనుమాఁడును తెలుపఁబడినవి.

తృ తీ యః స ర్గః.

73. 'కృతోపకారేవ' — రఘువంశమునందలి సీతామూర్ఖా వర్ణనము ఇందుతో సంపదించు చున్నది.

'సా లుప్తసంజ్ఞా న వివేద దుఃఖం । ప్రత్యాగతానుః సమతప్యతాన్తః ;
తస్యాః సమిత్రాత్తజ యత్నలబ్ధః । మోహో దభూత్ కష్టతరః ప్రభోధః.'

చ తు ర్థః స ర్గః.

7. 'మమ' అనుటకు అదులుగా 'రతయే' అనుటచే నీ ప్రాణప్రియనైన నాకు రత్యాఖ్యకు అని భావ విశేషము సూచితము.

24. 'సుహృద్దతాష్ట' — సుహృత్త్వమే దండనకు కారణ మని ధ్వని.

26. 'స్వజనస్య హి' ఈ శ్లోకమందే పునఃప్రథమకారణ ముచన్యస్తము.

'సంతానవాహీ న్యపి మానుషాణాం । దుఃఖాని సదృష్ట వియోగజాని
దృష్టే జనే ప్రేయసి దుస్సహాని । స్రోతస్సహస్రైరివ సంప్లవన్తే.'

ఉత్తరరాను.

ప ఇచ్చ మః స ర్గః.

5. 'క ఈష్టితార్థ'—

'జానే తవసో వీర్యం । సా బాలా చరవ తీతి మే విదితమ్;
న చ నిమ్నాదివ సలిలం । నివర్తతే మే తతో హృదయమ్. కాకుత్స్థ.

45, 46. 'న రత్న మన్విష్యతి యి'—

'అయం స తే తివ్రతి సంగమోత్సృజ్
విశక్కునే భీరు, యతోఽవధీరణామ్;
లభేత వా ప్రార్థయితా న వా శ్రియం,
శ్రియా దురాపః కథ మిస్సితో భవేత్.' కాకుత్స్థ.

౪౭. 'మనోరథానామ్ యి'—

'స్వప్నా ను? మాయా ను? మతిభ్రమోను?
క్షుప్తం ను తావత్ఫల మేవ పుణ్యమ్?
అసన్నివృత్తైర్వి త ద తీత మేవ;
మనోరథానా మతటాః ప్రవాహః.' కాకుత్స్థ.

—

కు మార స ం భ వ శ్లో క సూ చి క.

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
అకించనః స స్పృధవః	... ౨౨౩	అ భోషనిశ్చ్యే గిరి	... ౧౨౮
అగూఢసద్భావ మితి	... ౨౧౧	అ భోరుదేశా దవతా	... ౯౧
అచ్ఛిన్నామలసంతానాః	... ౨౬౯	అద్య ప్రభృతి భూతానా	... ౨౬౨
అణిమాదిగుణోపేత	... ౨౭౩	అద్య ప్రభృ త్యవసతా	... ౨౩౦
అత ఆహర్తమిచ్ఛా	... ౨౪౭	అధః స్థాపితాశ్వేన	... ౨౩౫
అతస్మి తా సా స్వయ	... ౧౭౫	అధ్యాపిత సోమ్యేకససా	... ౮౭
అతోఽత్ర కించిద్భవ	... ౧౯౪	అన న్తరత్వ ప్రభవస్య	... ౪
అథ తే మునయః సర్వే	... ౨౫౭	అనన్యభాజం పతి మా	... ౧౨౭
అథ తే మునయో ది	...	అనన్యైక మఘేకాన్య తమ	... ౪౪
అథ తైః పరిదేవితా	... ౧౫౧	అనేన ధర్మః సవిశే	... ౧౯౩
అథ మదనవధూ రు	... ౧౬౩	అనోన్య ముత్పీడయ దు	... ౩౧
అథ మోహపరాయణా	... ౧౩౭	అప మేఘోదయం వషణ	... ౨౬౧
అథ మాలిగత స్త్యేష్టో	... ౨౪౫	అపి క్రియాధకం సులభం	... ౧౮౯
అథ వా సుమహ త్యేషా	...	అపి త్వదావజితవా	... ౧౯౦
అథ విక్వాళ్ల నే గౌరీ	... ౨౩౨	అపి ప్రసన్నం వారిణే	...
అథ సర్వస్య ధాతారం	... ౪౮	అభిలాష ముదీరితే	... ౧౬౦
అథ స లలితయోషి	... ౮౨	అభ్యన్న తాజ్ఞావనభి	... ౨౬
అథ సా పున రేవ వి	... ౧౩౯	అమీ చ కథ మాది	... ౬౧
అ థాగ్రహ స్తే ముఖలీ	... ౨౧౨	అమీ హి వీర్యప్రభవం	... ౯౪
అ థాగ్నిరస మగ్రణ్య	... ౨౬౭	అమునా నను పార్శ్వవ	... ౧౫౩
అ థాజినామాధధరః	... ౧౮౭	అము నైవ కమాయిత	... ౧౫౬
అ థాసురూపాభినివే	... ౧౭౦	అయాచితారం న హి	... ౪౦
అ థావమానేన పితుః	... ౧౭	అయాచితోఽపస్థిత మ	... ౧౮౦
అ థాహ వర్ణీ వివి	... ౨౪౧	అయి జీవితవాధ జే	... ౧౩౮
అ థోపియక్షోభ మయం	... ౧౩౧	అయి సంప్రతి దేహి ద	... ౧౫౩

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
అయుక్తరూపం కి మతః	... ౨౧౭	ఆర్యా ష్మరున్ధతీ తత్ర	... ౨౪౯
అరణ్యబీజాష్టాలిదా	... ౧౭౫	ఆపజీతజటామాలి	... ౬౨
అలం వివాదేన యథా	... ౨౨౭	ఆపజీతా కించిదివ	... ౧౨౨
అలకా మలివా ప్రాయావ	... ౨౫౧	ఆశంకతా బాణగతిం	... ౯౩
అలభ్యశోకాభిభవే	... ౧౯౭	ఆసక్తబాహులతయా	... ౨౩౬
అలిపక్తి రనేకశ	... ౧౪౫	ఇతః స దైత్యః ప్రాప్త	... ౭౭
అవగమ్య కథీకృతం	... ౧౪౪	ఇతి చాపి విధాయ దీ	... ౧౫౮
అవచితబలిపుష్ప	... ౪౬	ఇతి చాహ స ధమాయా	... ౧౬౧
అవధానవరే చకా	... ౧౩౮	ఇతి చైన మువాచ దుః	... ౧౫౨
అవస్తునిర్బన్ధపరే	... ౨౧౪	ఇతి తేభ్యః స్తుతీః	... ౫౭
అవృష్టిసంరమ్భ మి వా	... ౧౧౮	ఇతి దేహవిముక్తయే	... ౧౫౯
అవైమి తే సార మతః	... ౯౨	ఇతి ద్విజాతౌ ప్రతిహా	... ౨౨౧
అవైమి పూత మాత్మానం	... ౨౬౩	ఇతి ధ్రువేచ్ఛా మనుశా	... ౧౬౮
అవైమి సౌభాగ్యమదే	... ౨౦౨	ఇతి ప్రవి శ్యాభిహితా	... ౨౦౩
అశోకనిర్భర్నితవ	... ౧౨౧	ఇతి వ్యావృత్త్య విబు	... ౮౧
అసంపద స్తస్య వృషే	... ౨౨౬	ఇతో గమిష్యా మ్యథవే	... ౨౨౯
అసంభృతం మణ్డన మ	... ౨౪	ఇత్థం రఠేః కిమపి	... ౧౬౨
అసప్తతః కస్తవ ము	... ౮౭	ఇత్థ మారాధ్యమానోఽపి	... ౬౯
అసహ్యహుంకారనివ	... ౨౦౫	ఇ త్యూచివాంస్త మే వా	... ౨౬౭
అసూత సద్యః కుసుమా	... ౧౦౩	ఇద మత్రోత్తరం న్యాయ్య	... ౨౭౮
అసూత సా నాగవధూ	... ౧౬	ఇయం చ తేఽన్యౌ పుర	... ౨౧౮
అస్తోతుః స్తూయమానస్య	... ౨౭౬	ఇయం మహేష్ఠప్రభృతీ	... ౨౦౫
అస్త్యుత్తరస్యాం దిశి	... ౧	ఇయేష సా కర్తృక మవ	... ౧౬౬
అహ మేత్య పతక్తవ	... ౧౪౮	ఈష్ఠితాఢిక్రయోదారం	... ౨౮౦
అహో స్థిరః కోఽపి	... ౨౦౦	ఉచ్చైరచ్చైచ్చైశ్రవాస్తేన	... ౭౩
అజ్ఞాపయ జ్ఞాతవికే	... ౮౫	ఉతాపట్ట మేరుకృష్ణాణి	... ౭౧
అత్తాన మాత్మనా వే	... ౫౩	ఉద్ధాతః ప్రణవో యాసాం	... ౫౪
అప్లుతాస్తీరమద్వార	... ౨౩౪	ఉద్యోజయ త్యక్తులిపా	... ౧౦
అమేఖలం సంపరతాం	... ౫	ఉన్న తేన స్థితిమతా	... ౨౪౮

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
ఉన్నీలితం తూలికయే	... ౨౫	కిం చాయ మరిదుర్వారః	... ౫౯
ఉపపన్నమిదం సర్వ	... ౨౬౮	కించిత్ప్రకాశస్తేమి	... ౧౧౭
ఉపమాన మభూ ద్విలా	... ౧౩౯	కి మిదం ద్యుతి మాత్మే	... ౫౮
ఉపాత్తపక్షే చరితే	... ౨౦౭	కి మి త్యపా స్యాభరణా	... ౧౯౮
ఉభే ఏవ క్షమే వోధు	... ౮౦	కియచ్చిరం క్రామ్యసి	... ౨౦౨
ఉమాఽసి నీలాలకమ	... ౧౨౭	కు బేరగుప్తాం దిశ ము	... ౧౦౧
ఉమారూపేణ తే యూయం	... ౮౦	కు బేరస్య మనఃకల్పం	... ౬౦
ఉమా పథూ ర్భవా వ్దాతా	... ౨౭౬	కులే ప్రసూతిః ప్రథమ	... ౧౯౫
ఉపాచ చైనం పరమా	... ౨౨౨	కుసుమాయుధపత్ని దు	... ౧౫౯
ఋజుతాం నయతః స్త	... ౧౫౦	కుసుమాస్తరణే నహః	... ౧౫౭
ఏతావతా న న్వనుమే	... ౨౯	కృతవా నసి విప్రియం	... ౧౪
ఏతావ దుక్త్వా తనయా	... ౨౭౯	కృతాభిషేకాం హుతజా	... ౧౭౬
ఏతే పయ మమి దారాః	... ౨౬౬	కే నాభ్యసూయా పదకా	... ౮౬
ఏవం య దాత్థ భగవ	... ౬౫	క్రియతాం కథ మస్త్యమ	... ౧౪౯
ఏవం వాచ్యః స క	... ౨౪౮	క్రోధం ప్రభో సంహర సం	... ౧౩౨
ఏవంవాదిని దేవర్షా	... ౨౭౭	క్లమం యయా కన్దకలీ	... ౧౭౮
ఏహి వికాన్తనే వల్నే	... ౨౭౯	క్లమ తే హృదయజ్ఞమః	... ౧౫౦
కణస్య తస్యాః స్తన	... ౩౩	క్లమ మాం త్వదధీనజీ	... ౧౪౦
కదాచిదానన్వసఖ	... ౧౬౯	గగనా దవతీకా సా	... ౨౫౮
కపాలనేత్రాస్తరలబ్ధ	... ౧౧౮	గజాస్తోతఃపరిక్షిప్తం	... ౨౫౨
కపాలకణ్ఠాః కరిభి	... ౯	గణా నమేరుప్రసవా	... ౪౨
కయాఽసి కామి స్సురతా	... ౮౯	గత ఏవ న తే నివ	... ౧౫౪
కర్తవ్యం వో న ప	... ౨౬౫	గా మధాన్యత్కథం నా	... ౨౬౯
కలితాన్యోన్యసా	... ౨౭౩	గీతాస్తరేషు క్రమవా	... ౧౧౧
కాశిన్యం స్థావరే	... ౨౭౧	గురూః ప్రగల్భేఽసి	... ౩౯
కామ స్తు బాణావసరం	... ౧౨౮	గురో ర్నియోగా చ్చ నగే	... ౯౬
కామేకపత్నీవ్రతదుః	... ౮౮	గోప్తారం సురసై న్యానాం	... ౭౬
కాలక్రమేణాథ	... ౧౬	చతుష్కపుష్కప్రకరా	... ౨౧౬
కిం యేన నృజసి	... ౨౪౪	చన్ద్రం గతా పద్మగుణా	... ౩౪

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
చూతాఙ్కురాస్వాదకమ	... ౧౦౭	తద్విసేత్రం వారే	... ౬౪
జగద్యోని రయోని స్తం	... ౧౧౨	తద్భూత వత్సాః కి మి	... ౬౩
జగమం ప్రైష్వభావే వః	... ౨౬౩	తం దేశ మారోపితపు	... ౧౦౯
జయాశా యత్ర చాస్తా	... ౭౪	తన్నాతరం చాశ్రమఖం	... ౨౦౧
జితసింహభయా నాగా	... ౨౧౨	తపఃపరామర్శవివృ	... ౧౩౨
జ్వలన్తణిశీఖా శ్రైన్వం	... ౬౮	తపస్వినః స్థాణువనౌ	... ౧౦౮
తం వీత్య వేపథుమతీ	... ౨౩౦	త మథకామివ భారత్యా	... ౨౭౧
తతః పరమ మి త్యుక్త్వా	... ౨౧౦	త మవేత్య రురోద సా	... ౧౧౨
తతో భుజక్లాధివలేః	... ౧౨౧	త మాతిథేయా బహుమా	... ౧౮౮
తతో మదానిల్వాదూత	... ౬౪	త మాతు విఘ్నం తపన	... ౧౩౪
తత్కృతానుగ్రహపేక్షీ	... ౬౯	తయా దుహిత్రా సుతరాం	... ౧౯
తత్ప్రియా తౌషధిప్రస్థం	... ౨౪౯	తయా వ్యాహృతసందేశా	... ౨౩౨
తత్ర నిశ్చిత్త్య కస్తర్ప	... ౮౨	తవ ప్రసాదా త్కుసుమా	... ౯౦
తత్ర వేత్తాసనాసీనా	... ౨౬౧	తస్మి శ్చుపాయాః సర్వే నః	... ౭౪
త త్రాగ్ని మాధాయ సమి	... ౪౩	తస్మి శ్చఘోన స్త్రిదశా	... ౮౪
తథాఽతితప్తం సవిత్రు	... ౧౮౦	తస్మి న్యసే సంయమినాం	... ౧౦౧
తథాఽపి తావ త్కస్మిం	... ౨౬౬	తస్మి న్విప్రకృతాః కాలే	... ౪౭
తథా సమక్షం దహతా	... ౧౬౧	తస్మి న్సంయమినా మాద్యే	... ౨౧౦
త థేతిశేషా మివ	... ౯౯	తస్మిన్సరాణాం విజయా	... ౯౭
తదజ్ఞసంసర్గమవా	... ౨౨౧	తస్మై శశంస ప్రణివ	... ౧౨౧
త దను జ్వలనం మద	... ౧౧౭	తస్మై హిమాద్రేః ప్రయతాం	... ౯౧
త దాగమనకార్యం నః	... ౨౭౨	తస్మాః ప్రవిష్టా నత	... ౩౦
తదా ప్రభృ త్యున్నదనా	... ౨౦౬	త స్యాత్తా శీతికణ్ఠ	... ౮౧
త దిచ్ఛామో విభో	... ౭౧	తస్మాః శలాకాఙ్గానని	... ౩౭
త దిదం క్రయతా మన	... ౧౧౧	తస్మాః సఖిభ్యాం ప్ర	... ౧౨౬
త దిదం చరిత్య తో	... ౧౬౧	తస్మాప్రపాయనయోగ్యాని	... ౬౮
తదీయా స్తోయదే వ్యద్య	... ౭౧	తాం వీత్య సర్వావయవా	... ౧౨౩
తద్గచ్ఛ సిద్ధత్యై వరు	... ౯౬	తాం హంసమాలాః శరదీ	... ౨౪
తద్ధర్మనా దభూచ్ఛంభో	... ౧౩౯	తా సమ్యక్సమ్యక్మాదా	... ౨౧౯

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
తా న్నారదః కామచరః	... 3౯	ద్రుమేషు సఖ్యా కృతజ	... ౨౧౦
తా మగౌరవభేదేన	... ౨౩౮	ద్వయం గతం సంప్రతి శో	... ౨౧౮
తా మస్తదథే యుష్మాభి	... ౨౪౭	ధమేణాపి పదం శర్వే	... ౨౩౯
తా మ్పూర్వతీత్యాభిజనే	... ౨౧	ధాతు తామ్రధరః ప్రాంశు	... ౨౫౯
తా మ్ప్రజామాదరస్తస్త	... ౨౮౦	న కేవలం దరీసంస్థం	... ౨౬౫
తిర్య గూర్ధ్వ మధస్తా చ్చ	... ౨౭౦	నమ స్త్రిమూర్తయే	... ౪౯
తిస్మభి స్త్య మవస్థాభిః	... ౫౦	నయనాన్యరుణాని ఖూ	... ౧౪౪
తీవ్రాభివక్తృపథవే	... ౧౩౩	న వేద్మి సప్రాథికతమ	... ౨౧౧
తుషారసంఘాతశిలాః	... ౪౩	నాగేష్టహస్తా	... ౨౯
తే చాకాశ మసిశ్యామ	... ౨౫౧	నికామతప్తా వివిధే	... ౧౮౧
తే నామరవధూహనైః	... ౭౦	నినాయ సాక్ష్యవహి	... ౧౮౪
తే ప్రభామణ్డలైర్వ్యోమ	... ౨౩౪	నిర్వాణభూయిష్ట మథా	... ౧౨౦
తేషాం మధ్యగతా సాక్షి	... ౨౩౮	నివర్తయాస్తా దనదీ	... ౨౨౦
తేషా మావరభూ ద్భ్రష్టా	... ౪౭	నిచార్యతా మాలి కి మ	... ౨౨౮
తే నద్దని గిరే ర్వేగా	... ౨౫౮	నివేదితం నిశ్వసిత	... ౧౯౯
తే హిమాలయ మామస్త్ర్య	... ౨౮౨	నిశమ్య చై నాం తపసే	... ౧౬౬
త్రిభాగశేషాను నిశా	... ౨౦౮	నిష్కమ్మపృథ్విం నిభృత	... ౧౧౩
త్వత్సంభావిత మాత్మానం	... ౨౪౨	న్యస్తాక్షరా ధాతురసే	... ౭
త్వ మేవతావ త్వ	... ౨౧౫	పదం తుషారస్థలిధా	... ౬
త్వ మేవ హవ్యం హోతా	... ౫౬	పరలోకవప్రచా	... ౧౪౩
త్వ మ్నిత్యూణా మసి పితా	... ౫౫	పరలోకవిధా చ మా	... ౧౫౮
త్వయాదత్తవరో	... ౬౫	పరిణేమ్యతి పార్వతీం	... ౧౬౧
త్వా మామనన్తి ప్రకృతిం	... ౫౫	పర్యుక్తుబద్ధసైరభూ	... ౧౧౬
దదౌ రసా త్వక్కుజరే	... ౧౧౦	పర్యాకులత్వా స్వరుతాం	... ౬౧
దినే దినే సా పరివధా	... ౨౦	పర్యావృత్తుష్ణస్తపక	... ౧౧౦
దివం యది ప్రాథమ్యసే	... ౧౯౯	పర్యాయవేదా ముత్సృజ్య	... ౬౭
దివాకరా ద్రక్షతి యో	... ౧౧	పశుపతి రసి తాన్య	... ౨౮౩
దృష్టిప్రపాతం పరిహృ	... ౧౧౪	పున ర్గ్రహీతుం నియమ	... ౧౭౪
ద్రువః సంఘాతకః	... ౫౩	పురాణస్య కవే స్తస్య	... ౫౭

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
పురే తావన్త మే వాన్య	... ౬౬	మద్వాణీనీ నైకతవే	... ౨౩
పుష్పం ప్రవాలోపహితం	... ౩౪	మద్వాణీన్యాః పయః	... ౭౧
ప్రణమ్య శితిక	... ౨౭౬	మహాహాశయాపరివ	... ౧౭౩
ప్రతిక్షణం సా కృతరో	... ౧౭౨	మహీభృతః పుత్రవతో	... ౨౨
ప్రతిగ్రహీతుం ప్రణయి	... ౧౭౯	ముక్తాయజ్ఞోపవీతాని	... ౨౩౫
ప్రతిపద్య మనోహరం	... ౧౪౬	ముఖేన సా పద్మసుగ	... ౧౮౫
ప్రత్యధికభూతామసి తాం	... ౪౫	మునివ్రతైస్తామతిమా	... ౨౦౧
ప్రభామహత్యా శిఖయే	... ౨౨	మూఢం బుద్ధమి నాత్మానం	... ౨౬౨
ప్రయుక్తసత్కారవిశే	... ౧౯౪	మృగాః పియాలద్రుమమ	... ౧౦౬
ప్రవాతసీలాత్పలని	... ౩౬	మృగాలికాపేలవమే	... ౧౮౬
ప్రశమా దర్శిమా మేత	... ౫౯	మేనే మే నాపి త త్సర్వం	... ౨౭౮
ప్రసన్నది కాంనువివి	... ౧౯	యం సర్వకైలాః పరిక	... ౨
ప్రసీద విక్రమ్యతు	... ౮౯	యః పూరయ స్మిచకర	... ౮
ప్రాక్తనానాం విశుద్ధానాం	... ౨౩౭	యజ్ఞభాగభుజాం మధ్యే	... ౨౭౧
బాలేష్టవక్ర బ్యవి	... ౧౦౫	యజ్ఞాగ్నియోనిత్వ మచేత్వ	... ౧౪
భవ త్యనిష్టదసి నా	... ౧౯౬	యజ్ఞభిః సంభృతం హవ్యం	... ౭౨
భవత్సంభావనోత్థాయ	... ౨౬౪	యత్ర కల్పద్రుమై రేవ	... ౨౫౪
భవల్లభవరోద్ధి	... ౬౫	యత్ర స్ఫటికహర్షేష	... "
భవిష్యతః పత్యు రుమా	... ౧౨౪	యత్రాంశుకాక్షేపవిల	... ౧౨
భాగీరథీనిర్భూర	... ౧౩	యత్రేషధిప్రకాశేన	... ౨౫౫
భుజగ్మోన్నద్ధ జటా	... ౧౧౬	యథా ప్రసిద్ధై మకాధురం	... ౧౭౧
భువనాలాకనస్మితిః	... ౭౨	యథాశ్రుతం వేదవిదాం	... ౨౧౩
భూభేదిభిః సకమో	... ౨౫౬	యత్రైవ క్షామ్యతే గజ్ఞా	... ౨౭౦
మదనేన వినాకృతా	... ౧౪౯	యదధ్యక్షేణ జగతాం	... ౨౪౧
మధుద్విరేఖః కుసుమై	... ౧౧౦	యదమోక్షు మపా మస్త	... ౪౯
మధు శ్చ తే మస్తథ సా	... ౯౯	యదా చ త స్యాధిగమే	... ౨౦౯
మధ్యేన సా వేదివిల	... ౩౧	యదా ఫలం పూర్వకమః	... ౧౭౮
మనీషితాః సన్నిగృహే	... ౧౬౭	యదా బుధాః సర్వగత	... ౨౦౮
మనో నవద్యారవిషీ	... ౧౧౯	యదుచ్యదే పార్వతి పా	... ౧౯౧

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
యదైవ పూర్వే జననే	... ౪౧	విరోధిసత్త్వోద్భి తపూ	... ౧౭౭
య ద్భృష్టా నమ్యగామూతం	... ౨౪౦	వివక్షతా దోష మపి	... ౨౨౭
యమోఽసి విలిఖ	... ౬౦	విపృణ్యతీ శైలమతా	... ౧౩౦
య శ్చాప్సరోవిభ్రమమ	... ౪	విసృష్టరాగాదధరా	... ౧౭౨
యస్య చేతసి వర్తేథాః	... ౨౪౧	వీజ్యతే స హి సంసుప్తః	... ౭౦
యా నః ప్రీతి ర్విరూపాక్ష	... ౨౪౩	వృతం లే నేద మేవ ప్రా	... ౭౮
యావన్త్యేతాని భూతాని	... ౨౭౫	వృత్తానుపూర్వే చ న చా	... ౨౮
యోగినో యం విచిన్వ	... ౨౭౪	వైవాహికీం తిథిం వృష్టా	... ౨౮౧
యావనా నం వయో య	... ౨౫౫	వ్యావృత్తగతి రుద్యానే	... ౬౭
రచితం రతిమణిత	... ౨౪౭	శశినా సహ యాతి	... ౧౫౬
రజనీతిమిరావగు	... ౧౪౩	శిఖరానక్తమేమానాం	... ౨౫౩
లగ్నద్విరేఫాజ్ఞాన భ	... ౧౦౬	శిరసా ప్రణిపత్య యా	... ౧౪౭
లజ్జా తిరక్చాం యది	... ౩౭	శిరీషపుష్పాధికసౌ	... ౩౨
లతాగ్రహద్వారగతో	... ౧౧౩	శిలాశయాంతా మనికే	... ౧౮౩
లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం	... ౬౨	శుచో చతుశాకాం జ్వల	... ౧౭౯
లాజ్ఞాలవిక్షేపవిన	... ౧౧	శైలః సంపూజకామోఽసి	... ౨౭౭
వచ స్మృవనీలే తస్మి	... ౭౬	శైలాత్త జాపి పితృ రు	... ౧౩౪
వనేచరాణాం వనితా	... ౯	శ్రుతాప్సరోగీతి రపి	... ౧౧౨
వపు ర్విరూపాక్ష మల	... ౨౧౯	సంయుగే సాంయుగీనం త	... ౭౯
వణప్రకషేక సలి క	... ౧౦౪	స కృత్తివాసా న్నవసే	... ౪౧
వికీణా నస్తప్తికబలి	... ౧౯౨	సఖి తదీయా త మువా	... ౨౦౪
విదితం వో యథా	... ౨౪౫	స త థేతి ప్రతిజ్ఞాయ	... ౨౩౩
విధినా కృత మధికవై	... ౧౫౪	స లే దుహితరం సాక్షా	... ౨౭౪
విధిప్రయుక్తసత్కారైః	... ౨౬౦	సత్య మర్కాచ్చ సోమా చ్చ	... ౨౪౨
విధిప్రయుక్తం పరిగృ	... ౧౮౮	స దక్షిణాపాక్షనివి	... ౧౩౧
విపత్ప్రీతీకారవరే	... ౨౨౨	స దేవదారుద్రమవే	... ౧౧౫
విమృశై రసి యస్య దా	... ౧౪౮	సద్యః ప్రవాలోద్గమచా	... ౧౦౩
విభూషణోద్భాసి పిన	... ౨౨౪	స ద్వినేత్రం హరే శృంగుః	... ,,
విముచ్య సా హర మ	... ౧౭౦	సన్తానకతరుచ్ఛాయా	... ౨౫౭

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
సవది ముఖలితాక్షిం	... ౧౩౫	సోఽహం కృష్ణాతురై	... ౨౪౬
సప్తషిః హస్తావచితా	... ౧౩	స్త్రీపుంసా వాత్తభాగౌ లే	... ౫౧
స మాధవే నాభిమలే	... ౧౦౦	స్థానే త్వం స్థావరా	... ౨౬౮
స మానసీం మేరుసఖః	... ౧౫	స్థితాః క్షణం పక్ష	... ౧౮౨
సమృత్సృజే వః కామో	... ౭౭	స్తరసి స్తర మేఖలా	... ౧౪౧
సర్గశేషప్రణయనా	... ౨౩౬	స్తరస్తథాభూతమయం	... ౧౨౦
సర్వం సఖే త్వయ్యుపప	... ౯౨	స్త్రస్తాం నితమ్బా దవల	... ౧౨౨
సర్వాభిః సర్వదా చన్ద్ర	... ౬౬	స్వకాలపరిమాణేన	... ౫౧
సర్వోపమాద్రవ్యసము	... ౩౮	స్వయం విశిణ్ణాద్రుమప	... ౧౮౫
స వాసవే నాసనసం	... ౮౫	స్వరేణ తస్య మమృత	... ౩౫
స హి దేవః పరం జ్యోతి	... ౭౯	స్వాగతం స్వా నధీకారా	... ౫౮
సాక్షాద్బ్రహ్మాఽసి న పున	... ౨౪౩	హరస్తు కించిత్పరిలు	... ౧౨౯
సా భూధరాణా మధిపే	... ౧౮	హరితారుణచారుట	... ౧౪౫
సా రాజహంసైరిన సం	... ౨౭	హిమవ్యసాయాద్విశదా	... ౧౦౮
యగని నిశ్వాసవిప్రు	... ౧౨౩	హృదయే పస నీలి మ	... ౧౪౨
యరాః సమవ్యథాయితా	... ౯౮		

